LOZAN

Lozan, büyük bir eserin,
ancak bir sayfasıdır. Eseri
yaratana bağlılığımız ebedidir.
İSMET PAŞA

BİRİNCİ CİLT

Devletler Hukuku Profesörü
M. CEMİL BİLSEL

SOSYAL YAYINLAR

Lozan

LOZAN

Birinci Cilt

•

M. CEMİL BİLSEL

Yayımlayan
SOSYAL YAYINLAR

Genel Yayın Yönetmeni
ENVER AYTEKİN

(Tıpkı basım)

Basıldığı Yer
EYLÜL 1998, SÖĞÜT OFSET

LOZAN

I. Cilt

M. CEMİL BİLSEL
DEVLETLER HUKUKU PROFESÖRÜ

SOSYAL YAYINLAR
Babıâli Cad. No: 14 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 522 18 94 – 527 79 82

ÖN SÖZ

Lozan, bir kelime ile söylenmek istenirse, istiklâldir. Ben, bunun için koca bir kitap yazdım. Kitap, bu istiklâli elde edişin, hukuku düvel bakışından, hikâyesidir.

Lort Kürzon, Lozanda bir çekişme sırasında İsmet Paşaya, bütün ömrünce tarih ile uğraştığını söylemişti. Tarih, yalnız geçmişi canlandırdığı için değil, dünü anlatırken bugünü ve yarını da aydınlattığı içindir ki her memlekette çok okunur. Hele bu tarih, yirminci asrın içinde, efsane sayılacak bir hâdisenin hikâyesi olursa.

İsanın en büyük mucizesi, ölüyü diriltmektir. Benim hikâyesini yazdığım hâdise, bütün bir milletin ölümden dirilişidir. Tarihte, öldükten sonra dirilmiş milletler yok değildir. En yeni olarak, Çekoslovakya, Polonya uzun bir ölümden sonra dirildiler. Ancak, onların yeniden dirilişi, daha ziyade, siyasî kombinezonlar neticesidir. Türk milletinin dirilişi, sırf kendi eseridir ve ona mucizeliği veren de budur.

Mucize dedim; Osmanlı İmparatorluğunun son iki asırlık inhitat tarihi göz önüne alınırsa, bu diriliş, hakikaten mucizedir. Fakat, Türk milletinin bütün tarihi itibarile düşünülürse bu, dünya tarihini büyüklüklerile dolduran Türk milletinin sadece bir uyanışıdır. Zaten içtimaî hayatta mucize yoktur. Türk milleti, kendisini öldürmek için uzanan elleri kırdı ve boynuna takılmak istenilen ölüm ilâmını yırtarak, yirminci medeniyet asrının yüzüne fırlattı.

Kurtuluş savaşında Türklüğün filen elde ettiği neticeyi devletler Lozanda kabul ettiler ve çok güçlükle kabul ettiler. Onun için Lozan, istiklâldir.

Ben, kurtuluşun, millî mefahirimizden saydığım bu safhasını yazmak istedim. Ancak, gündüzün aydınlığı gecenin karanlığı görülmeden, sağlığın kadri hastalık çekilmeden ve ölüm göz önüne getirilmeden, hürriyetin bahası hürriyetsizliğin ve köleliğin acıları duyulmadan iyi anlaşılamaz; şeyler zıtlarile açılır. Bu sebeple, Lozana, Türklüğün ölüm ilâmı olan Mondros ve Sevr ile başladım. Buna da, bunları

getiren dünya harbi ile ve bu harbe Osmanlı devletinin karışmasile girdim. Kurtuluştan da, en çok, beynelmilel mahiyeti itibarile bahsettim. Birinci cilt bunlardır.

İkinci cilt sırf Lozandır.

Kitabımı yazarken, hukuk tekniğinin sert ve kuru metoduna bağlanmadım. Öyle olsaydı, eser yalnız mütehassısların işine yarıyan bir müracaat kitabı olurdu. Ben, her sınıf halkın okuyabileceği yolda yazmağı tercih ettim.

Beni böyle bir kitap yazmıya sevkeden şey, sırf bir minnet borcunu ödemedir. İstiklâlsizlik bir millet için ölüm kadar acıdır. Ben, istiklâlsizliğin acısı ile, kürsüsünde senelerce kıvranan bir hoca idim. İstiklâl ile doğan günün sevincini, bu sebeple, en çok duydum ve bunu ifade etmek istedim.

Devletler istiklâlimizi Lozanda kabul ettiler. Bunun için, kitabımın adını Lozan koydum.

Çankaya 19/5/933

GİRİŞ

DÜNYA HARBİ

BİRİNCI BÖLÜM

1. Dünya Harbi nasıl başladı 2. Bunun önü alınamazmıydı ?
3. Mes'uliyeti meselesi

DÜNYA HARBİ: Dünya harbi, dünya kurulalı insanlığın başına gelen en büyük musibettir. Bütün dünya, hele Avrupa, dört sene üç ay, hep artan bir coşkunlukla kan ve ateş içinde çalkandı. İnsanlar havada, suda, toprakta durmadan boğuştular. boğazlaştılar. Her memlekette en yiğit oğullar öldü, en şen ocaklar söndü, analar oğulsuz, kadınlar dul, çocuklar öksüz, yurtlar bakımsız kaldı. Herkes, gittikçe artan bir yokluk ve kıtlık içinde aç kaldı. En iyi telâkkiler çöktü.

Tarihte yüz sene, otuz sene, yedi sene sürmüş harpler var. Gene tarihte cihangirlik harpleri, din harpleri, milliyet harpleri var. Ne bunlarda ne bunlardan gayri tarihin kaydettiği bütün büyük harplerde insanlık bu harpte olduğu kadar ziyan görmedi. Güneş daha bukadar umumî ve acı bir felâket üzerine doğmadı.

Dünya harbinin insanlığa, maddî manevî sahada daha neye mal olduğu, gerçek olarak anlaşılamamıştır. Avrupanın bu harpte 60 milyon kişiyi silâh altına çağırmış olmasına göre bunun üçte birini kaybettiği kabul olunabilir [1] 20 milyon adam. Korkunç rakkam!

---

[1] Eski İtalya başvekillerinden Nitti milletler cemiyetinin bir istatistikine göre insan zayiatını 9 milyon olarak kaydettikten sonra bunun yanlış olduğunu

Harp masrafı da Fransa cümhuriyeti resmî gazetesinin 924 te neşrettiği cetvele göre 1175 milyar altın franktır. [1]

Bununla beraber harp zayiatı da, masrafları da, her memlekette bu miktardan ve bilinenden çok fazladır. Ve görünmeyen zıyalar var ki bunlar görünenlerden çok daha mühimdir.

Harp yiğitliği kahramanlık derecesine çıkarır. Her milletin tarihinde harplerinin kahramanlık menkıbelerinden örülmüş şeref ve fazilet haleleri vardır. Fakat gene her harbın arkasında, yürek sızlatan kötülük yoksulluk ve sefalet acıları vardır ve bunlar bu son harpte her harpten çoktur. Çünkü harp uzun sürdü ve şiddetinden hiç kaybetmeyerek uzun sürdü. Bir taraftan cephenin gerilerinde yokluk ve açlık, diğer taraftan büyük ve mücrim kazançlar, büyük sefahetler eski harplerle kıyas edilemiyecek bir şekilde kendini gösterdi. Bunun neticesi olarak insanlığın seviyesi her memlekette alçaldı. Umumî bir ahlâk düşkünlüğü belirdi. Çalışmaksızın yaşama, kolay ve çok kazanma hırsı herkeste yer tuttu. Zaten buraya koymadığımız Türk istiklâl harbı çıkarılırsa, Almanyanın Rusya ve Fransa üzerine atılışında da, İngiltere İtalya Amerika vesair milletlerin de Almanya ve müttefikleri üzerine atılışında da menfaattan başka bir şey yoktu. Bu itibarla dünya harbi orta zamanların din harplerinden de, son zamanların milliyet harplerinden de, her askerin ve her ferdin yüreğini kabartan ideoloji itibarile farklı idi. İnsanlık, sonradandır ki bu büyük musibetten milletler için sulhü ve demokrasiyi ideal çıkarmak yoluna girdi. Milletler cemiyetini kurdu. Ve Hükümdarlık yerine cümhuriyet usulünü koydu.

Harbin sonundan on beş sene sonra cihanın içinde halâ kıvrandığı ucu bucağı görünmez buhran, dünya harbının insanlığa neye mal olduğunun en iyi bir delili değil midir?

Bu büyük musibet insanlığın başına nasıl geldi? Bunun başka türlü olması kabil değil mi idi. Bu musibetin mes'ulü kimdir? Harbın sonundan, daha doğrusu başlangıcından beri ilim ve siyaset adamlarının üzerinde en çok durdukları bu meseleler henüz sırf ilmî ve obejektif bir cevap alamamıştır. Çünkü hemen her

---

Avrupanın on milyon ölüsü ve bir okadar malûlü bulunduğunu söylüyor. La Paix 1924 1. 40 Tardieu aynı adı taşıyan kitabında seferberler miktarını 70 milyona çıkarıyor. « Büyük harpte Türk harbı » müellifi Larcher insan zayiatını 25 milyon olarak tahmin ediyor Nihat beyin tercümesi 1928 cilt 3 Sahifa 165

[1] Bütçemiz 150 milyon lira olsa dört bin senelik masrafımız.

memleket bu suallere verilecek cevap tarzında doğru ve yanlış, bir millî menfaat görüyor. İnsanlığın üzerine bu büyük musibeti çökertmek mes'uliyetini üzerinden atmak her memlekette böyle millî bir hareket mahiyetinde kaldıkça tarihin bitaraf ve doğru hükmü elbette geçikecektir. Bu sebeple Sazonof'un dediği gibi [1] 1914 temmuzunda baş gösteren hadiselerin daha tarihî bir tetkik mevzuu olabilmesine imkân yoktur. İlmî bir eserde lâbüt olan bitaraflığı ancak zaman geçişi müstakbel nesillere temin edecektir. Bununla beraber bugün bilinen bir çok hakikatler var. Bugün harbe adı karışan hemen her siyaset adamı hatıratını neşretti. Bir çok devletlerin resmî evrakı ortaya çıktı. Bunların her birinde şahsî veya millî bir görüş tarzı iltizam edilmiş olmakla beraber inkâr edilemez ki neşredilen her eser tarihin hükmünü hazırlayan bir aydınlık getiriyor. Her yeni eser yeni bir görüş tarzı ile meseleyi belki daha muğlâklaştırıyor; fakat gene bu her görüş tarzı hakikatı kapayan perdenin bir köşesini tarih yazacaklara kaldırtıyor. Bu suretle dünya harbinin nasıl başladığına ve mes'ulü kim olduğuna dair bugün bir hüküm vermek kabil olamazsa da bir mütalea yürütmek mümkündür. Zaten profesör Auların dediği gibi "tarih, usullerinden ancak bazısında ilmin eseri olduğu ve mutlak neticelere asla eremeyeceği cihetle hiç bir zaman kat'î olamaz ve hiç bir zaman kat'î olamayacaktır. 16 ıncı Lui'nin tarihi bile henüz tesbit edilmiş değildir„ [2]

I

Dünya harbi nasıl başladı

SARAY BOSNA HADİSESİ: Dünya harbi, 28 haziran 1914 pazar günü, Avusturya Macaristan veliahtı Fransuva Ferdinand ile morganatik [3] karısı kontes dö Hohenbergin Saray Bosnada öldürülmesinden çıktı.

28 Haziran günü Saint-Guy yortusu günüdür. O gün Sırplar

---

[1] Sazonofun hatıratı Les années fatales 1927 mukaddime

[2] Büyük harbin siyasî tarihi 1924 mukaddime

[3] Bir hükümdar ailesinden birinin dengi olmayan kadınla evlenmesine denir ki bu evlenme kadına bütün hakları vermez.

1389 da Kosvada Türkler tarafından yenilmişlerdi. Bu sebeple o gün Sırplar için o vakittenberi, millî matem günüdür. Sırplar atalarının mahvedildiği bugünü her sene merasimle anarlardı.

Avusturya Macaristan imparatorluğunun 1878 denberi Berlin muahedesi ile işgal ettiği Bosna Herseği, Meşrutiyetin ilânı üzerine 1908 de, ilhak etmesi Türkler kadar Sırplara da acı gelmişti. Müslüman Boşnakları da Sırp sayan Sırbistan, kendi arkadaşlarile meskûn olmak itibarile burasını Sırbistana katmak ümidini besliyordu

Avusturya Macaristan imparatorluğu Balkan harbinden sonra Balkanlarda kurulan vaziyetten ve bunu tanzim eden Bükreş muahedesinden hiç memnun kalmamıştı. Sırbistanın bu harpten muzaffer ve büyümüş çıkması imparatorluğun işine gelmemiş ve Sırbistanı denize çıkarmamak için Avusturyanın kullandığı nüfuz Sırpları ayrıca yaralamıştı, Sırbistanın millî siyaseti bilhassa Karagorgeviçlerin tahta çıkışındanberi Avusturya Macaristan Cenup İslavlarının ayrılışını temin etmek ve bu ırkdaşları kurtararak büyük Sırbistanı kurmak idi.

Resmî bir harp muhtırası bu programı şöyle ifade ediyordu:

" Bosna'da burasının Sırbistana ilhakı maksadile tahrikâtı idame etmek, matbuatta sistematik bir propaganda ile Avusturya Macaristan idaresinin fenalığını göstermek, Bosna ortodoks ve Müslüman ahalisinin hoşnutsuzluğunu celbetmek. „ Bir sırp Hariciye vekili Skopçina meclisinin umumî bir celsesinde " Avusturya bir Balkan devleti olmaktan çıkmalıdır „ diyor. Fırka Reisi Protitek bu sözleri " Avusturya ile sulh bu devlet büyük devletlikten çıkmadıkça kabil değildir „ diyerek ikmal ediyor. Bu suretle Sırp millî siyaseti Avusturya Macaristanı parçalamağa matuf idi.

Avusturya Macaristan imparatorluğu için de bu millî siyasette varlığının tehdidini görmemek ve Sırbistanı ezmek istememek kabil değildi.

Arada bu kadar kökleşmiş siyaset ve menfaat tezatları varken Sırpların en aziz emellerle bağlı oldukları Bosna Herseğe muzafferane bir giriş için onların en hassas oldukları bir günün seçilmiş olması elbette Sırpları kamçılayan bir mahiyeti haiz olacaktı.

Veliahtın, Sırplar için olmasa bile İslavlar için muhabbeti vardı. İmparatorluğu teşkil eden muhtelif milletler arasında ırk itibarile Sırplara fakat kültürleri itibarile Avusturyaya bağlı olan İslavları, hiç sevmediği Macarların hükmünden kurtarmak Prağı Bodapeşte gibi bir merkez yaparak orada da taç giymek, bu suretle ikiz hükümdarlığı üçüz yapmak hatta imparatorluğu beş konfedere dev-

lette toplamak siyasetini güden bir adamdı. İslavları imparatorluktan ayrılmağı istemiyecek bir vaziyete koymak tasavvurunda idi. Bu sebeple onların hudutlarına gelince dosluk tezahürlerile karşılanmağı bekliyordu. Kendisini bu mu aldattı?

Kendisini hiç sevmeyen Avusturya ve bilhassa Macar asılzadelerinin bir tuzağına düşerek, orada ölümünü aramağa mı gitti? Büyük harbin siyasî tarihinde iltizam edildiği gibi tezlil edilen Sırpların yapacağı millî bir tezahürde Sırpları ezmek bahanesini mi bulmak istedi? Muhakkaktır ki Veliahtı ne imparator Fransova Jozef ne de Avusturya ve bilhassa Macar ileri gelenleri sevmiyordu. Ölümünden sonra Berlindeki Avusturya elçisi kont Zoegyeny Prens Bulowe bu ölümü siyaseten Avusturya için Allahın bir nimeti addettiğini söylemiş. Çünkü Macarlara kini, Çeklere ve Cenup İslavlarına kör sevgisi, ihtirasları ve taassubu dahilî harp ve inhiıamlar getirecekti.

1912 harbinin balkanlara verdiği vaziyetten memnun olmayan Avusturya ve müttefiki Almanya, 1913 de Alman Ceneralı Fon Sandersin Osmanlı devletinin talebi üzerine bir askerî heyet ile İstanbula gelip Türk ordusunda kumanda deruhde etmesinde, ve bir Alman Prensi olan Prens Dövidin Arnavutluk tahtına geçirilmesinde merkezî devletler bir nevi muvaffakiyet bulmuşlardı. Almanya İmparatoru ile 1896 danberi Avusturyanın Veliahtı olan Fransua Ferdinand arasında bu sırada vaki olan mülâkat ayrı bir ehemmiyet aldı. Nisanda Miramar'da Veliahtın ziyaretini kabul eden İmparator Veliahta 12 Haziranda Bohemyada Konopiştede ziyaretini iade etti. O zaman Alman Hariciye vekili olan Yagow bu ziyareti " Veliahtın haşmetli dostuna bütün diğer malikânelerine tercihen sevdiği Bohemyadaki malikânesinde güllerin açışını göstermek istemesine „ atfetmekle beraber bu ziyarette İmparatorun maiyetinde Amiral Tirpitzt'in de bulunduğunu ve Amiralın bulunuşunun hiç bir resmî mahiyeti bulunmadığının İngiltereye Almanya tarafından teminine lüzum görüldüğünü nakleden Belçikanın Berlin elçisi baron Beyens bunda gizlenmek istenen bir maksadın ifadesini buluyor. Amiral herhalde Bohemya güllerini koklamak için zahmete girmemiştir.Zaten AlmanyanınViyana büyük elçisinin resmî raporu da bunu gösteriyor. İmparatorun ayrılmasını müteakip Veliaht Avusturya Hariciye vekili Kont Berchtold'u Konopişte davet ederek kendisine " İmparatorun ziyaretinden son derece memnun kaldığını ve İmparator ile mümkün olan bütün meseleleri münakaşa ettiğini ve bunlar hakkında görüşleri tamamile biribirinin eşi bulunduğunu

söylemiş. Bu mülâkatı müteakip Avusturya Hariciye vekâletinin hazırladığı raporda Balkanlarda vaziyet tahlil edildikten sonra "bu sebeplerden dolayı Avusturya Macaristan Hariciye idaresi kanidirki Balkan buhranının şimdiki halinde Rusyanın metot dahilinde gittikçe inkişaf eden ve daha sonra artık yok edilemiyecek olan temayüllerine **zamanında ve şiddetle karşı koymak** Avusturya ve Almanyanın müşterek menfaati iktizasıdır„ deniyor. Bu diplomatik lisanda Rusyaya karşı ihtiyatî bir harbin ifadesini gören Karl Kavutski [1] bu mülâkatı müteakip vakı olan Bosnahersek ziyaretinin tahrik mahiyetini kabul ediyor ve bu tahrike izah edilmez bir ihtiyatsızlığın nasıl ilâve edildiğini anlatıyor. Gerçek, veliahdı tahrik edilen Sırp millî hissinin herhangi bir tezahürüne karşı koruyacak hiç bir tedbir alınmamış! [2] Zaten polis teşkilâtı sonradan tahkikat ile anlaşıldığına göre böyle bir ziyarette veliahdı koruyacak kuvveti ve intizamı haiz değilmiş ve hergünkü mikdara hiç bir şey ilâve edlimemiş. Askerî tedbirler de alınmamış. Valiye, ilk sui kasttan sonra veliahdı korumak için asker getirmediniz mi? diye soran Kont Harraşe vali, Saray Bosna'nın katillerle dolu olduğunu mu zannediyorsunuz cevabını vermiş!

Mevkip dört otomobilden terekküp ediyordu. Birincisinde hükûmet komiseri ile belediye reisi, ikincisinde veliaht ile karısı ve karşılarında Bosnahersek valisi Potiorek, üçüncü ve dördüncüde veliahtın maiyeti bulunuyordu. Kalabalık halk yolun iki tarafında yaşa seslerile alkışlarken İmparatorluğun bu en uzak vilâyetinde bu suretle karşılanmaktan memnun veliaht Belediye dairesine yaklaşıyordu. Birdenbire, saat on buçukta, bir bomba patlıyor, üçüncü otomobilin içinde veliahdın yaverleri yaralanıyor. Bombayı atan yakalanıyor .Avusturya tebaasından Gabrinowiç adlı bir Sırp, biraz sonra yine hareket olunuyor ve Belediye dairesinde veliaht, demek sizin memleketinizde insanı bombalarla karşılarlar diyor.

Belediye dairesinden çıkarken Veliaht merasim programını değiştiriyor ve doğru hastaneye giderek yaverinin hatırını sormak istiyor karısı kendisile gelmek için ısrarda bulunuyor. İhtiyat olmak üzere başka bir yoldan ve daha acele gitmek isteniyor. Halk daha kalabalık. Birinci araba, fena bir tesadüf olarak, yanlışlıkla kalabalığın içine dalıyor ve ikincisi de bunu takip ediyor. Bu esnada yolun sağ tarafından ve üç metre mesafeden iki kurşun atılı-

[1] Dünya harbi nasıl çıktı 1923 sahife 47.

[2] Emil Ludviğ temmuz 14. Sahife 22 ve müteakip

yor. Veliaht ve karısını öldüren bu iki kurşunu yine Avusturya tebaasından on dokuz yaşlarında bir mektep talebesi Gabriel Princip atmış idi.

Dört senedenberi Belgrat lisesinde talebe olan ve milliyetçi cemiyetlere girmiş bulunan Prensip büyük Sırbistan fikirlerile beslenmişti. Nasıl Miloş Kosva muzafferiyeti günü Sultan Muradı öldürerek tarihte at bırakmış ise Gabrinowiç ile Prensip de Avusturya veliahdını bu suretle öldürmeğe karar vermişlerdi. Bu kararı Belgratta bazı arkadaşlarla vermişler ve huduttan silâhı ve saireyi Gabrinowiç geçirmişti. Prensip mahkemede " Veliahdı ne için öldürdüğünü izah ederken "Veliahdı vatanın en büyük düşmanı olarak biliyorum çünkü bütün Cenup Slâvlarının birleşmesine mani olmak istiyordu„ dedi.

Bu millî kin ile ve bir anarşist idealistliği ile hareket eden genç talebe, tahkikatta hiç bir isim vermedi ve sadece millî ideal oğrunda kendini feda etmek istediğini söyledi. Hapishanede öldü.

Cinayet üzerine hemen tahkikat yapılmasını emreden Balplaç - Avusturya Hariciye vekâletinin bulunduğu Bal meydanına izafetle bu vekâletin ismi - Sırbistanın suçluluğunu ortaya çıkarmak ve Sırbistanı bu vesile ile ezmek arzusunda idi. Tahkikata memur olan Wiesner on beş gün sonra Viyanaya çektiği bir telgraf ile Sırbistan hükûmetinin suikastın yapılmasında veya hazırlanmasında ve silâh verilmesinde doğrudan doğruya dahli sabit olmadığını aksinin delilleri olduğunu bildirdi. Yalnız Sırp hükûmetinin müsamahasile propaganda yapan cemiyetler bulunduğu, bombaların Sırp kalelerinden alındığı şüphesiz olmakla beraber bunların oralardan şimdi alındığı anlaşılamadığını tespit eden tahkikat raporu suçlu olmak üzere Sırp hudut ve gümrük memurlarını bir Sırp kumandanını ve bir Boşnak Demiryolu memurunu gösteriyordu!
Demek ki Hırvatlar, Macarlar, Sırplar için korkulacak siyasî neticeler yoktu!

AVUSTURYANIN ALMANYAYA MÜRACAATI: Halbuki daha rapor Viyanaya gelmeden Avusturya Macaristan siyasetini idare edenler bu cinayetten Sırp hükûmetinin mes'ul tutulmasına karar vermişlerdi! İmparatorluğun parçalanmasını millî siyasetlerinin icabı yapan Sırpları ezmek ve İmparatorluğu kurtarmak için bundan güzel fırsat olur muydu? Bunu, Almanya İmparatorunun, veliahdı ziyaretine dair Ayusturya Macaristan Hariciye vekâletince tanzim edilen rapora ilâve edilen şu haşiyede görüyoruz:

" Bu rapor henüz bitirilmiş idiki Saray Bosnadaki tüyler ürpertici hâdise oldu. Bu menfur öldürülüşün bütün şümul ve ehemmiyeti ancak ihata olunabilyor. Bununla beraber bu ölüm ,eğer hâlâ ihtiyaç var idise, imparatorluk ile Sırbistan arasındaki rekabet ve mücadeleyi ortadan kaldırmanın imkânsızlığını ve hiç bir şey önünde dönmeyen Sırp birliği propagandasının tehlikesini ve yaptığı cehdin büyüklüğünü inkâr edilmez surette ispat etti. Bu vaziyet karşısında imparatorluga, bilmecburiye, hasmının kendini boğmak için dokumak istediği ağı kudretli bir el ile yırtmak zarureti düşüyor.„

84 yaşında ve hükümdarlığının 66 ıncı yılında olan ve bu uzun hükümdarlık müddetinde görmediği felâket kalmamış bulunan François Joseph te nihayet bu fikre kapılmıştı.

Veliaht ile karısının öldürülüşü her tarafta fena bir tesir yaptı. Fakat bu tesirin en büyüğü, mutlak kudret ve kuvvetinin aslını Allahtan aldığına kani olan Almanya İmparatoru Vilhelmin hükümdarlık vicdanında göründü. İmparator bu haberi Kiel'de yarışları idare ederken hohenzolern yatında aldı. Yarışları durdurdu ve hemen Berlin'e döndü. Balkan işlerinde Avusturya Macaristanın ileri gitmesine daima hail olmuş olan ve 1912 de Sırpların denize çıkmalarına Avusturyalılar mümanaat ettiği zaman tahaddüs etmek üzere olan harptan Avusturyayı hâkimane siyasetile menetmiş bulunan İmparator bu defa Sırpların ezilmesine mani olamıyacak kadar bu cinayetten nefret duymuştu. Veliaht dostu ve mültezemi olduğu için onun öldürülmesinde kendisine karşı da yapılmış bir tecavüz görüyor ve intikam hissediyordu. Sırplara domuz, hükümdar katili, dinsiz, diye küfür ediyordu. Suikasttten iki gün sonra Almanyanın Viyanadaki büyük elçisi Tschirinsky Berline gönderdiği raporda Avusturya Macaristan Hariciye Vekili kont Berchtold'un kendisine şunları söylediğini zikrediyor:

" Veliahtın kurban gittiği suikast tertibinin Belgrad'a dayandığını her şey gösteriyor. İş o kadak iyi tertip edilmiş ki cinayeti işlemek için bililtizam ancak ikinci derecede cezalarla mahkûm edilebilecek çok genç yaşta kimseler araştırılmış „ İmparator bu ikinci derece cezalar kelimelerinin yanına " Pek ümit ederim ki hayır „ haşiyelerini koyduğu gibi raporun " Burada ciddi adamların bile Sırplarla artık kat'î olarak hesabı bitirmek arzusunu ifade ettiklerini işidiyorum. Sırplara bir sürü şartlar koşulmalı ve bunları kabul etmemeleri halinde şiddetle hareket edilmelidir.„ fıkrasının yanına da "hemen şimdi veya asla„ haşiyesini koyuyor. Bilhassa fik-

rini raporun bundan sonraki cümlesi haşiyesinde görüyoruz: "Bu türlü her vesileden istifade ederek vakitsiz tedbirlerden sakınılmasını tavsiye ediyorum „. İmparator bu cümlenin yanına şunları yazıyor: " Kim kendisini buna memur etti ? Pek aptalca bir şey. Bu hiç kendisine taallük etmez. Ne yapacağını düşünüp yapmak sırf Avusturyanın işidir. Sonra iş fena giderse Almanya istemedi diyecekler. Çirinski lutfen bütün bu saçmalıkları bıraksın. Sırplarla işi bitirmek lâzımdır. Hem de mümkün olduğu kadar çabuk. „ Son cümle İmparatorun fikrini tamam gösteriyor.

4 Temmuzda, Avusturyanın büyük elçiliği müsteşarı kont Hoyos, Avusturya İmparatoru François Joseph'in el yazısile Almanya İmparatoruna bir mektubunu Berline getirdi. Kont Berchtolun itimat adamı olan kont Hoyos Alman Baş Vekili ile Hariciye müsteşarı Zimmermane Avusturya noktai nazarını şifahen anlattı [1] ve ertesi günü yani 5 temmuzda Avusturya elçisi Potsdamda bizzat İmparatora takdim etti. Bu mektupta François Joseph diyordu ki: " Zavallı yeğenimin kurban gittiği suikast, müselles ittifakı zaifletmekten ve İmparatorluğumu parçalamaktan başka bir şey aramıyan Panslavist Sırplar ve Ruslarca yapılan tahrikâtın doğrudan doğruya neticesidir. İlerde, hükûmetimin gayreti Sırbistanın tecridine ve küçültülmesine matuf olmak lâzımdır. Sulh, Panslavist politikasının merkezi olan Sırbistan bir kudret amili olarak Balkanlardan yok edilmedikçe temin edilemez. Sen de, son tüyler ürpertici Bosna

---

[1] Son günlerde Débats gazetesi, kont Hoyos'un 20 Temmuz 1917 de Christiana'dan dostu Avusturya-Macaristanın Roma elçisi Merey'ye gönderdiği bir mektubu neşretti. Kont Hoyos bu mektubunda 1914 Temmuzunda Berlinde ifa etmiş olduğu vazifeyi hulâsa ederek ezcümle diyor ki:

« Bükreş sulh muahedesinden beri Balkanlarda vaziyetin tahammül edilmez bir hal almakta olduğunu, Rusyanın idaresi altında aleyhimizde bir Balkan ittifakının teşekkülünden korkmamız lâzım geldiğini, ve harici ve dahilî siyasî sebeplerden dolayı Sırbistan üzerine yürümek zamanının geldiği mütaleasında bulunduğumuzu Almanlara anlattık ve böyle bir siyasetin cihan harbini intaç edebileceğini nazarı dikkate alarak Avusturya - Macaristanın kabında Alman hükûmetinin müzaheretine istinat edip edemeyeceğini sorduk. Zimmerman ile Başvekil Bethmann Hollveg böyle bir kararın ancak İmparatorluk ve Kırallık hükûmetine ait olduğunu fakat her halde Avusturya - Macaristanın sadık müttefikinin müzaheretine güvenebileceğini ve mademki bir harp olacaktır bunun bir iki sene sonra, itilâf devletleri kuvvetlendiği zaman vuku bulacağına şimdi patlamasının müreccah olacağını cevaben bildirdiler. »

Kont Hoyos Kayserin Kont Berhtolde gönderdiği mektubu da hatırlatmaktadır. Kayser bu mektubunda Avusturya - Macaristanın geri dönmiyeceği ve icap eden bütün şiddetle icraata geçeceği ümidini izhar eylemekte idi.

hâdisesinden sonra, bizi Sırbistandan, ayıran ihtilâfın kendisile bir uyuşma ihtimali mevzuubahs olamayacağına ve Belgrattaki caniyane tahrik yuvası cezasız kaldıkça bütün Avrupa hükümdarlarınca takip edilen sulh politikasının tehdit altında kalacağına kani olacaksın. „

İmparator mektubu getiren Avusturya elçisine harekette çok geçikilmemesini, Rusyanın siyaseti hasmane olacağını ve Avusturya ile Rusya arasında harp açılırsa Almanyanın her halde Avusturyayı iltizam eyliyeceğini söyledi. İmparatorun fikrine göre, Rusya harp için daha hazır değildir ve silâha sarılmadan çok düşünecektir. Sırbistana karşı bir harp nümayişi zaruridir. İmparator Romanya Kıralının hareketi dürüst olmasına dikkat edeceğini, Bulgaristan Kıralı Ferdinand'a itimadı olmamakla beraber Bulgaristanın Avusturyaya bağlanmak istemesine itiraz etmiyeceğini de anlattı. Öğleden sonra Başvekil Betman Holveg ile Hariciye vekili bulunamamasından dolayı Hariciye müsteşarı Zimmerman da şatoya davet olundular. Onlar da İmparatorun fikrini doğru buluyorlar. Betman Holveg o akşam İmparatorun emirlerini Viyanaya bildiriyor ve ilâve ediyor: " İyisi Sırbiye üzerine hemen yürümektir. „ Kont Hoyos bunun üzerine dir ki: " Sırbiyeyi mahvedeceğiz „ diyor. Avusturya elçisi de memleketine İmparatorun söylediklerini bildirirken " İmparatorun, bizim için çok müsait olan şimdiki vaziyetten istifadeyi kaçırmaklığımızdan müteessif olacağını „ yazıyor. Betman Holveg de kendisine Beynelmilel vaziyet noktasından şimdiki zamanın ilerki her zamandan çok müsait olduğunu söylüyor

Daha sonra ve ertesi gün imparator gene Potsdamda harbiye ve bahriye erkânile görüşüyor. Mezun olan baş amiral Tirpiçin mümessili amiral Kaprile diyorki "harbi mucip olacak ihtilâtlara ihtimal vermeyorum. Çar hükümdar katillerinin tarafını tutmayacaktır. Zaten ne Rusya ne Fransa hazır değildirler. Kimseye şüphe vermemek için ve imparatorluk baş vekilinin tavsiyesine binaen şimal denizi seyahatine çıkıyorum. Sadece vaziyetin gerginliği hakkında görüşmek istedim taki alınacak tedbirleri düşünesiniz.„

POTSDAM KONUŞMALARI: Potsdamda 5 temmuzda bir saltanat şûrası kurulduğuna ve bunda Avusturya hariciye vekili ile erkânı harbiye reisinin de bulunduğuna ve bu şûrada Sırbiye ile harbe ve hatta umumî harbe karar verildiğine dair çok dedikodu oldu. Rivayet bundan galattır. Her halde bir saltanat şûrası olsaydı ve ordunun ve donanmanın tâli mümessilleri değil asıl reisleri bulunmuş ve müzakere cereyan etmiş olsaydı bütün Almanya yalnız

imparatorun arzusile kendini harbe götüren bir harekete belki bu kadar bağlanmış olmazdı. O gün Almanya imparatoru kendini iltizam edeceğini vadederek Avusturyaya kayıtsız ve şartsız salâhiyet verdi ve harp ihtimaline ordunun ve donanmanın nazarı dikkatini celbettikten sonra çoktanberi ilân edilmiş olan şimal denizi seyahatine çıktı.

AVUSTURYANIN KARARI: Almanyanın cevabı alınınca Viyanada 7 temmuzda hariciye vekili kont Berhtold'un riyasetinde, Avusturyanın, Macaristanın baş vekilleri harbiye vekili ve erkânı harbiye reisi toplandılar. Kont Berhtolt Sırbistanı artık bir daha zarar vermeyecek bir hale koymak için kuvvetle hareket etmek lüzumunu anlattı ve Almanyanın yardımı kat'î surette temin edildiğini söyledi. Sırplara karşı açılacak bir harbin Rusya ile de harbi icabedebileceğini ileri sürdü. Bununla beraber ilâve etti: Eğer bu harp olacak ise şimdi olsun daha iyidir. Çünkü Rusya Balkanlarda gün geçtikçe kuvvetleniyor. Macar başvekili Kont Tiza Berhtoldun bu fikrine muarızdı. Daha bir kaç gün evvel Francois Joseph'e bir mektup yazarak Sırp Hükûmetinin suçluluğu tebeyyün etmediğini ve zamanın münasip olmadığını ileri sürmüştü. Bu toplanışta da Sırplara karşı diplomatik teşebbüsten evvel harp yapılmasını asla kabul edemeyeceğini, ve bu sebeple metalip dermeyan edilmesini, Sırplar kabul ederse bir siyasî muvaffakiyet temin edilmiş olacağını, etmezse o vakit harbe gidilmesini kabul edeceğini söyledi. Her halde Sırbistanın mahvı cihetine gidilemeyeceğini, Rusyanın buna sonuna kadar karşı duracağını anlattı. Tizadan gayrı herkes Sırbistanı tamamile tezlil edici de olsa sırf diplomatik bir muvaffakiyetin kâfi olmayacağı ve bu sebeple Sırplara reddetmek mecburiyetinde kalacaklari ağır şartlar koşulması, askerî müdahale yolile radikal bir hal suretine bu suretle varılması lüzumunda müttefik kaldılar. Askerler üç cephede de harp yapmak mümkün olduğunu bildirdiler.

Erkânı harbiye, hariciye vekâletine, işi uzun sürdürmek suretile düşmanlara askerî tedbirler almak için vakit birakacak diplomatik teşebbüslerden sakınlıması ve bir teşebbüse karar verilirse bunun yalnız bir defalık ve kısa müddetli bir ültimatom şeklinde yapılması lüzumunu bildirdi. Bütün imparatorlukta Sırplara karşı öyle bir infial ve tezlil vardı ki, imparatorluğun şerefini ve haysiyetini domuz Sırplara karşı müdafaa cereyanı okadar kuvvetli idi ki kont Tiza da bir hafta sonra harbe taraftar oldu. Askerlerin "düşmana vaktinden evvel korku verebilecek herşeyden sakınılmasını

ve bilâkis her vesile ile sulh niyetlerini ispat etmeğe çalışılmasını„ da tavsiye ettiklerinden Viyanada her şey çok gizli hazırlanmağa başladı.

Fakat bu hazırlanış uzun sürüyordu. Macar Başvekilini ikna etmek, ihtiyar İmparatora müzakereleri arzederek kararını almak, notayı hazırlamak bu eski imparatorluğun eski usullerile birkaç günde olamadı. Diğer taraftan hariçte sulh ister görünmek ve devletlere bunu telkin etmek ve dahilde de halkın harbe meylini tahrik eylemek ve harbe hazırlanmak kolay bir şey değildi. En büyük kıymeti sürate veren Almanya ise biran evvel icraya geçilmesini sabırsızlıkla bekliyordu. Tereddütle geçen hergün yeni meseleler doğurabilirdi. 10 temmuzda, Viyanadaki Almanya büyük elçisi Francois Joseph'in verilen kararı kabul ettiğini Kont Berhtoldun kendisine haber verdiğini Berline bildiriyor ve koşulacak ağır şartlar hakkında malûmat veriyor. Almanya İmparatoru bu rapor kenarına yazdığı haşiyelerde işin uzamasından şikâyet ediyor ve Macar Başvekilinin Sırplara karşı centilmence hareket edilmesi hakkındaki fikrini bildiren satırlar yanına "katillere karşıl, yaptıkları şeyden sonra mı? saçma :„ sözlerini yazıyor. Ayni elçi 14 temmuzda, Macar Başvekilinin kendini ziyarete geldiğini ve harbe taraftar olduğunu söylediğini ve imparatorluk devlet adamları arasında artık tam bir itilâf bulunduğunu bildiriyor. Notanın ne zaman verileceği ve kabulünü mümkün kılmayacak ağır şartlar dercedileceğini de yazıyor. İmparator notanın verilmesi zamanının geçikmesine " ne yazık, kaydını „ koyuyor.

Üç gün sonra yani 17 temmuzda Alman Hariciye vekili Jagow Viyana elçisine çektiği bir telgrafla Avusturyanın Sırbistan hakkında ne düşündüğünü öğrenmek istiyor. Çünkü Kont Hoyos Avusturyanın Sırbiyayı tamamile parçalayacağını söylemiş. Avusturya devlet adamlarının bu baptaki fikrini öğrenmesini elçiye bildirirken Jagow Almanyanın, Avusturyanın hareketine bir engel koymak veya ona bazı hatler veya gayeler tayin etmek istediği yolunda, bir his hasıl etmekten sakınılmasını bilhassa tavsiye ediyor. Buna 19 temmuzdan evvel cevap verilemezdi. 19 temmuzda Avusturya ve Macar vekilleri müşterek bir mecliste toplanacak ve Sırplara karşı yapılacak diplomasi hareketi tetkik ve harbin gayelerini tayin edeceklerdi. Bu toplanışta Kont Tiza Sırplara karşı olan harekete arazi ilhak etmek plânları karışmamasını istedi. Ancak askerî mütalealarla hudut tashihleri yapılabilirdi. Macar Başvekili sıfatile Macaristandaki Sırplar adedinin artmasını istemi-

yordu. Kont Berhtold hilâfi fikirde idi. Avusturyanın Sırp arazisini ilhak etmemesi lüzumunu kabul ediyor fakat mühim Sırp arazisinin Bulgarlara Yunanlılara Arnavutlara ve hatta Romanyaya ilhak edilmesini Sırbiyanın "tehlikeli olmıyan„ bir vaziyete konmasını istiyordu.

Vekiller Meclisi nihayet şu noktaları kararlaştırdı; Harbin başlangıcında ecnebi devletlere Avusturyanın fütuhat harbi yapmadığı ve kırallığı ilhak etmeği düşünmediği ilân edilecek. Fakat askerî mütaleaların icap ettirdiği hudut tashihleri ile diğer devletler lehine Sırbiyanın küçültülmesi ve Sırp arazisinin muvakkat işgalleri bu ilân ile bertaraf edilmiş olamaz.„

Vakti gelince yalnız ilk cümlesi yani Avusturyanın fütuhat harbi yapmaz kısmı neşrolunan bu program Kavutskinin dediği gibi Sırbistanın yok edilmesi demekti ve bu program Avusturyanın Bükreş sulhü ile sarsılmış olan mevkiini tahkim edecek, nüfuzunu Balkanlarda arttıracak idi. Bu program İmparatorluğu bir harp ile sağlamlaştırmak isteyen askerlerin de arzularına uygun idi, Avusturyanın malî vaziyetinin ancak bir harpte bir çaresi bulunacağına kail olan maliyecilerinin de. Fakat Sırp meselesini hakikaten halledecek miydi? Rusya buna seyirci kalacak mıydı? Alman ricali bu hususta ne düşünüyordu.? Almanyanın Londra büyük elçisi Prens Lihnowski 16 temmuz tarihli raporunda Yoguslâvya meselesinin, Sırp ve Hırvatların dinen parçalanmış fakat ırkan bir olmaları ve bir kısmı Avusturyaya, bir kısmı Macaristana, bir kısmı Avusturya Macaristana, dördüncü ve beşinci kısımları müstakil kırallıklara tabi bulunmaları itibarile nasıl halli müşkül olduğunu, ve bunun halli için vazih ve kat'î bir program lâzım olduğunu Viyana'da ise ne böyle bir program, ne de bunu icraya koyacak kuvvetli bir şahsiyet bulunmadığını izah ettikten sonra Sırpları askerî bir cezalandırmanın Yoğuslavya meselesinin hallini temin edebileceğinde şüphe gösteriyor. Yine Prens Lihnowski Rusyanın Avusturya - Sırp harbinde bitaraf kalabileceğine hükmedemiyor ve Avusturyanın 1849 isyanını bastırmakta Rusyadan gördüğü yardıma nasıl mukabele ettiğini hatırlatıyor.

ALMANYADA: Almanya Hariciye vekili Londra elçisi Prens Lihnowskiye yazdığı 18 temmuz tarihli cevapta Almanyanın noktai nazarını daha iyi teşrih ediyor: "Avusturya ne kadar kararlı olursa biz de onu okadar kuvvetle tutacağız. Rusya da o nisbette uslu oturacak. Petersburgta bazı bağrışmalar duyulmıyacak değil. Fakat nihayet Rusya bu sırada muharebeye hazır değildir. Fransa ile İngiltere de bu

saatte harbi istememektedirler. Birkaç sene sonra Rusya - bütün salâhiyettar reylere göre - harbe hazır olacaktır, O vakit, Baltık filosunu ve askerî demiryollarını yapmış bulunacağı için bizi askerlerinin sayısı ile ezecektir. Diğer taraftan bizim zümre de gittikçe zayıflayor. Bunu Rusyada iyi biliyorlar ve mutlaka daha birkaç senelik rahat istiyorlar.

Rusyanın bizimle harp istemediğine dair dayı zadeniz Rusya elçisinin size söylediklerine inanıyorum. Sazonof ta ayni şeyi temin ediyor. Fakat bugün hâlâ sulh ister olan ve Almanların biraz dostu bulunan Rus hükûmeti gittikçe zayıf düşüyor, İslâvizm hisleri gittikçe düşmanlaşıyor... İhtiyat harbi istemiyorum. Fakat harp etmek lâzım gelirse bundan kaçamayız.„

Viyanada da Berlinde de Rusyanın bir Avrupa harbine girişmek vaziyetinde olmadığına kanaat edemediğini Baron Beyeins te 28 temmuzda Berlinden hükûmetine bildiriyordu. Rusyada dahilî vaziyetin endişe verici olması, ihtilâl tertipleri, demiryollarının ikmal edilmemiş olması teslihatın tam olmaması, Rusyayı Sırpların ezilmesine seyirci bırakacak imiş. Baron Beyeinse göre bu fikir yalnız resmî mahafilin değil Almanya Sanayi adamlarının da fikri imiş.

Zaten 1908 Bosna Hersek buhranında da Rusyanın harbe girebilmesi Almanyanın tehdidi ile bertaraf edilmiş değilmiydi? 1908 de Avusturya ve Macaristan Hariciye vekili baron Aehrenthall ve Rus Hariciye vekili İzvolski idi. İzvoslki 1908 Eylûlunda Avusturyanın Petersburg elçisi olan kont Berhtoldun Moravyada Buchlaudaki malikânesinde Aehrentalı görmeğe gitmiş idi. Baron Darental kendisine Bosna Herseği Avusturyanın ilhak edeceğinden bahsetmiş ve İzvolski boğazların açılması şartile Avusturyaya bu bapta söz vermişti.

Bir hafta sonra Arental İzvolskiyi ilhaktan haberdar etmiş fakat Sırplar bütün Avrupaya ve bilhassa Rusyaya öyle müracaatta bulunmuşlardı ki Rusya için lâkayit kalmak mümkün olamamıştı. Harp tehlikesi baş gösterince François Joseph Almanyaya sığınmış ve Almanya İmparatoru Petersburgtaki elçisi Portalisi Rusyaya Bosna Herseğin ilhakını kayıtsız ve şartsız hemen tanıması lüzumunu tebliğe memur eylemişti. Aksi takdirde Almanya Avusturyayı Sırplara karşı harekette serbest bırakacak ve müttefikini serbest bırakmak mecburiyetile Almanya askerî tedbirler almağa mecbur olacaktır. Almanyanın bu üllimatomu önündedir ki Rusya eğildi, ilhakı ve Berlin muahedesinin 25 inci maddesinin ilgasını kayıtsız ve şartsız tanıdı ve Sırplara imtisali tavsiye etti.

1914 te de böyle olamaz miydi? Şurası anlaşılıyor ki Rusya ile bunun bir harbi intaç etmesi ihtimali Almanyaca göz önüne alınmış ve buna göre tedabir alınması da 5 ve 6 Temmuzda Potsdamda görüşülmüştur. Yalnız vaziyeti daha mühim göstermemek için, daha iyisi, Kautskinin ifadesile : " Avrupayı beşiğinde huzur içinde uyutmak için, İmparator mutasavver olan Şimal seyahatine de çıkmıştır. Amiral Tirpiç ile Erkânı Harbiye Reisi Moltkenin yaz tatiline ilişilmemiş, Avusturyada da müşterek Harbiye vekili ile Umumî Erkânı Harbiye Reisine bililtizam mezuniyet verilmiştir. Betman Holveg bile Avrupayı telâşta bırakmamak üzere Hohen Finove çekilmişti. Bununla beraber hepsi bulundukları yerlerden harekâtı takip ediyorlardı. Bir taraftan bu seyahatler, diğer taraftan François Joseph'in suikasti " Sırp milletine değil yanılmış bir küçük zümrenin gafletine atfeden beyanatı, endişede olan Avrupada bir sükûn uyandırdı. Sırbistanda da Pasiç kabinesi çok uysal idi. Her şeyi yapmağa hazırdı. Berlin mahafili o kadar az endişe gösteriyordu ki Temmuz ortalarına doğru Paris, Londra ve Petersburgta fikirler nikbın idi.

Avrupayı bu nikbinlik içinde avutmak icin elçilere notanın sulhü teyit edecek mahiyette olacağı söyleniyor, Almanyanın yarı resmî gazetesi ile - Viyanaya bu bapta teminat verilerek - mutedil lisan kullandırılıyor. 18 Temmuzda Sazonof ile görüşen Avusturya büyük elçisi, Rus Hariciye vekiline o kadar müsbet teminat veriyor ki bu mülâkatta Avusturya, Sırbistanın istiklâline bir tecavüzü Rusyanın asla kabul edemiyeceğine dair verdiği kararı, kat'î surette kendisine tebliğ edecek olan Sazonof temamile mutmain oluyor. Ve elçi yanından çıktıktan sonra "korkacak bir şey yok kuzu kadar tatlı idi,,, diyor. [1]

Belgrata verilecek nota nihayet 19 Temmuzda hazırlandı ve 21de bir sureti Almanyanın Viyana büyük elçisine verildi. Elçi bunu, şifreli telgrafın da açılabilmesi mahzuruna binaen telgrafla yollamadı. Bu suretle nota ancak 22 temmuzda Berlindekilerin eline vardı. Notanın veriliş tarihi de ehemmiyetle kararlaştırılmıştı. Eğer nota 15 Temmuzda hazırlanabilmiş olsaydı Fransa Reisi Cumhuru o tarihte Çarı ziyaret etmek üzere Fransadan hareket edeceğinden tam o sırada verilecekti. O tarihte yetişemediğinden Poincarenin Petersburgtan ayrılacağı gün verilmesi kararlaştırılmıştı. Bu sebeple Poincarenin seyahat programı telgrafla sorularak tahkik

[1] Rus gizli diploması vesikaları. Sahife 10 - 11

edilmiş ve hatta Poincarenin Petersburgtan hareketi birkaç saat geri kalacağı Almanya Hariciye Vekâletince öğrenilince bu cihet te ayrıca Viyanaya bildirilerek notanın veriliş saati de gerileştirilmiştir. Bütün bundan maksat notayı alır almaz Sırplar Petersburgtan rey soracakları cihetle Rusya Çarı ile Poincarenin doğrudan doğruya bu meseleyi görüşmelerine imkân vermemektir.

Kont Berhtoldun Çiristkiye ifadesine göre bununla Petersburgta, şampanyanın tesiri altında Poincare ile Avusturya aleyhindeki hisleri malûm olan İzvolskinin ve Grandüklerin nüfuzile iki devletin hareketine müessir olacak ve hatta bu hareketi tayin edecek bir kardeşlik kararına mani olmak istenmiş idi. Poincare bunda bilâkis sulh lehine bir teşebbüse mahal bırakmamanın ve bu suretle harp arzusunun delilini görüyor.

Mösyö Poincare 23 Temmuz saat 11 de Kronştattan uzaklaştı. O gün tam saat altıda Avusturyanın Belgrattaki elçisi baron Giesl ültimatomu Sırp başvekili vekiline verdi. Sırp birliğinin en büyük hadimlerinden olan ihtiyar başvekil Pasiç intihap mücadelesi için memleket dahilinde seyahatta idi. Ordunun başı olan Voyvoda Putnik te Avusturya kaplıcalarında kürde idi.

ÜLTİMATOM: Bosna Herseğin ilhakıile açılan buhranda Sırbistanın bundan böyle Avusturya Macaristan ile iyi komşuluk dairesinde yaşamak taahhüdünü zikrile başlıyor, Sırbistanda, imparatorluğun bazı parçalarını kendisinden ayırmak gayesinde olan kötü bir hareket bulunduğunu, Sırp hükûmetinin bu hareketi ortadan kaldırmak için bir şey yapmadıktan başka bu hareketi matbuat vasıtasile ve umumî talim ve terbiyede fena bir propaganda ile teşvik eylediğini beyan ediyor. Saray Bosna cinayeti bunların neticesi olarak Belgratta tertip edilebilmiştir, faillerin itiraflarile sabit olduğu üzere silâh ve bombalar kendilerine Narodna Odbrana cemiyetine mensup Sırp Zabitleri tarafından verilmiştir, Katillerin Bosna Herseğe geçişi Sırp hudut memurlarının başları tarafından teshil edilmişdir.

İmparatorluk hükûmeti bu hale daha ziyade sabır ve tahammül edemeyeceğinden Sırp hükûmetinden, Avusturya aleyhindeki propagandaların resmen ve alenen tekbih edilmesini ve aşağıdaki tebliğin 26 temmuz tarihli Sırp resmî gazetesinde neşrolunmasını ve ordu emrile tamim edilmesini istiyor:

"Sırp hükûmeti Avusturya Macaristan aleyhindeki propagandayı yani Avusturya Macaristan imparatorluğundan bazı toprakların ayrılmasına müncer olan musamahanın heyeti umumiyesini ret ve

mahkûm eder ve bu cinaî tahriklerin meş'um neticelerini samimî olarak takbih eyler.

" Sırp hükûmeti teessüf eder ki Sırp zabit ve memurları bu propagandaya iştirak etmişler ve Sırp hükûmetinin 31 Mart 1909 tarihli beyanatile resmen bağlandığı iyi komşuluk münasebetini bu suretle ihlâl eylemişlerdir.

Avusturya Macaristanın her hangi bir parçası ehalisinin mukadderatına müdahale fikrini ve teşebbüsünü ret ve takbih eden Sırp hükûmeti, bundan böyle bu kabil tahriklere nihayet vermek için bütün kudretini sarfedeceğinden bu tahriklere cür'et edecek kimseler hakkında son derece şiddetle hareket edeceğini zabitlere, memurlara ve bütün kırallık ehalisine haber vermeği vazife sayar.„

Nota bundan sonra Sırp hükûmetinin aşağıdaki 10 noktayı taahhüt etmesini istiyordu:

1 Avusturyaya aleyhtar bütün neşriyat ilga olunacak.

2 Narodna Odbrana cemiyeti ile mümasil gaye takip eden bütün cemiyetler feshedilecek.

3 — Muallimlerden ve talim ve terbiye vasıtalarından Avusturya aleyhinde propağandaya hizmet edebilecek olanlar çıkarılacak

4 Avusturya tarafından ismi haber verilecek her zabit ve memur ordudan ve idareden uzaklaştırılacak

5 Avusturya Macaristan topraklarının tamamlığı aleyhindeki kötü tahriklerin ilgasını temin edecek tedbirlerde imparatorluk memurlarının Sırbiyede iştiraki kabul olunacak

6 28 haziran suikastının Sırp topraklarında bulunan taraftarları aleyhine adlî tahkikata başlanacak: Macaristan hükûmeti tarafından tayin olunacak memurlar bu baptaki taharriyata iştirak edeceklerdir.

7 Saray Bosna tahkikatile alâkası sabit olan bir Sırp zabit ve memuru acele tevkif edilecek.

8 Silâh ve patlar maddelerin her türlü ticareti hudut taraflarında menedilecek ve katillerin Avusturya Macaristana girişini kolaylaştırmış olanlar cezalandırılacak.

9 Saraybosna cinayetinden sonra, Sırp yüksek memurlarının Avusturya Macaristan aleyhine söyledikleri haksız şeylerden dolayı izahat verilecek.

10 Alınan tedbirlerin icra edildiğinden Avusturya hükûmeti hemen haberdar edilecek.

Bu notaya cevap verilmek için 48 saat mühlet verilmişti.

Sırbistan Avusturya Macaristandan ağır bir nota bekliyordu. Fakat bu nota beklediğinden çok ağırdı. Ve ilk iş olarak tabiî hemen Rusyaya müracaat etti. Naip prens Alexandre Çara yazdığı dehalet telgrafında diyordu ki " İstenilen şeyler Sırbistan için hem alçaltıcı, hem de müstakil devletliğinin haysiyeti ile uyuşamaz şeylerdir. Kendimizi müdafaa etmekliğimiz mümkün değildir. Haşmetli, bize mümkün olduğu kadar çabuk yardımınızı vermenizi istirham ederiz. „

Rusya bu millî ilticaya lâkaydi ile cevap veremezdi. Çar ne kadar sulh sever olursa olsun Sırbistanın kayıtsız ve şartsız ezilmesine Rus efkârı razı olamazdı. Çar da bu fikirleri ihmal edemezdi. Vaziyet 1909 dakinden çok farklı idi. 1909 da Rusya bir buçuk sene devam eden Japonya ile harpten yeni çıkmıştı. Bu harp, dahilî Rus vaziyetini çok sarsmıştı, ve daha normal bir istikrar bulmamıştı. Askerî kuvvetler, hezimetle bitmiş bu harpten sonra yeniden tanzim edilememişti. Hezimet zabitlerde muvaffakiyet için zarurî olan itimadı ve neferlerde inzıbatı sarsmış idi, maddî levazım da çok kifayetsizdi. Rusya bu sebepledir ki o zaman Viyana ve Berlin kabinesi tarafından kendisine yapılan cenge daveti kabul etmedi. [1]

O zaman Petersburgtaki Sırp elçisine Oktobristlerin reisi Goçkofun söylediği sözler çok manalıdır. " İlhak münasebetile bir harbe giremeyiz, fakat teslihatımızı ikmal edince Avusturya Macaristanla izahat teati edeceğiz. Şimdi harbe başlamayın, bu sizin intiharınız olur. Niyetlerinizi söylemeyiniz ve hazırlanınız, sevineceğiniz gün gelecektir. „ Biraz sonra Rus hariciye vekili Sırbistan elçisine şu ikazda bulunuyor:

" Sırbistan Avusturya Macaristandan çok topraklar alacağı zaman için hazırlanmalıdır. „

Bir sene sonra Çar, Petersburga gönderilen Pasiç ile Avusturya Macaristana karşı harbin bütün mühimmatını müzakere ediyor ve kırala şu haberi yollayor: " Sırbistan için herşeyi yapacağız„ [2] Şu halde 1909 daki vaziyetin tekerrür etmesi mümkün değildi. Rusya bunun tekerrür etmemesi için hazırlanmıştı.

Sazonofun şu cümlelerinde yalnız vaziyeti değil sebebi de biraz izah eden bir ehemmiyet görüyoruz; "Prens Bulov ve kont Aerenthal bu suretle (Bosna Herseğin ilhakı ile) Rusya ve Sırbistana ve hatta

---

[1] Sazonof geçen eser S 21

[2] Betman Holveğ umumi harp üzerine mülâhazalar Sayfa 204

garp devletlerine karşı diplomatik bir zafer elde ettiler. Fakat ne biri ne öteki bu zaferin Avusturya Macaristan mezarına kakılan ilk çivi ve Hohenzolern Almanyasının inhidamına doğru ilk adım olduğunun farkına varmadılar.„ Bu sebeple Çar 14 Haziranda Konstanzada Romanya kıralını ziyaret ettiği zaman Avusturya tarafından Sırbistan aleyhine bir tecavüz olursa Rusyanın Sırbistanı tutmağa mecbur olacağını söylemişti. Çar prens Alexandre'a yazdığı cevapta eğer sulhü idame mümkün olamazsa Rusyanın hiç bir halde Sırbistanın mukadderatına lâkayt kalamayacağını teminetti.[1]

Petersburgta notanın kabul edilmez şartları ihtiva edeceği en evvel İtalya müsteşarı tarafından verilen haberle duyulmuş ve daha bir gün evvel Avusturya hareketinin Sırp haysiyeti için kabul edilmez mahiyette olması halinde doğuracağı tehlikeler üzerine Avusturyanın nazarı dikkati celbedilmişti. Notaya 24 Temmuz sabahı ıttıla edilince Sazonof " bu Avrupa harbı „ diye bağırmış idi. [2] Bununla beraber Sir Edvar Grey, Sazonofun Belgradı uysal bir cevap vermeğe sevketmekle kalmayup bu yolda samimî ve şahsî bir teşebbüste de bulunduğunu yazıyor " cevabın mahiyeti bunu teyit eder. Eğer Rus nüfuzu Sırbistanı bu yolda sevketmemiş olsaydı Sırbistanın bukadar inkiyat ile cevap vermesi beklenemezdi diyor [3]„ ve Almanyaya müracaatı düşünüyor.

Diğer taraftan Rusya, devletlere cinayet dosyasını tetkik ile Sırbistana ona göre öğüt vermek için vakit bırakmak üzere, müddetin uzatılmasını istedi. Ve Sırbistana, Avusturya Macar orduları-ile harbe girmemesi, askerlerini geri çağırarak devletlere müracaat eylemsi lüzumunu tebliğ eyledi. (Rus gizli evrakı 16)

Nota ağırlığı ile her tarafta acı bir tesir hasıl etmişti. Deniz üzerinde telsizle bunu haber alan Fransa Reisicümhuru ve Başvekili Sırplara istiklâl ve şereflerinin müsait olduğu her noktada hemen tarziye vermelerini, 48 saat müddetin uzatılmasını, Sırp Avusturya müşterek tahkikatının Avrupa tahkikatı şekline konmasını tavsiye etmeği düşündüler. (Poincare harbin asılları 213) İngilterede Sir Edvar Grey "Avusturya topraklarında yapılan bu cinayeti mütaassıp Sırpların tasarlamış olmaları muhtemel görülmekle beraber Sırp hükûmetinin bizzat bu cinayetten mes'ul olduğu ortaya atılınca Avusturyaya karşı duyulan sempati durmuş olduğunu ve bu iddianın delil-

[1] Rus gizli diploması evrakı 2.

[2] Rus gizli evrakı sayfa 12

[3] Grey hatıratı 288

siz kabul edilir birşey olmadığını, notanın bir müstakil devletten bir müstakil devlete yapılmış her tebliğden daha alçaltıcı olduğunu, Sırp memurlarının methaldarlığının hiç bir delilini getirmediğini söyledikten sonra "bununla beraber Sırbistanın uysal olması için israr ettik. Avrupa sulhü mevzuubahs idi. Hatta Avusturya talepleri o güne kadar malûm olan şeylerin haklı gösterebileceği dereceyi aşmış olsa bile Avrupa sulhü bozulacağına Sırpların boyun eğmeleri racihti, yalnız başına mukavemet edemiyecek olan Sırbistanı biz her halde himaye edemezdik" diyor. S. 288.

Zaten gözler bütün paytahtlarda Belgrad ve Viyanadan ziyade Berline dikilmiş idi. Berlin ise bir taraftan notanın hadsiz şiddetini beyan edenlere, Almanyanın notanın metnini Sırbistana verilmesinden evvel görmemiş olduğunu temin ediyor ve Avusturya taleplerini haklı bularak teyit ile beraber herhangi bir devletin işe karışmasını peşinden men için ihtilâfın mevzî kalması usulünü icat etmiş bulunuyordu. Bahusus ki Avusturya Sırbistanın topraklarından hiç bir şey almak niyetinde değildir. Varlığına kast eden kötü bir propagandadan Sırbistanın filen vaz geçeceğini temin etmek istemektedir. Alman ve Avusturya diplomasisinin bu suretle istismar ettiği bu Sırbistan topraklarından bir şey almak istememek meselesi, sonradan meydana çıkan resmî zabıtlarlada anlaşıldığı üzere, doğru olmadığı gibi buna diplomatlar daha ozaman da inanmamışlardı. Rus Hariciye vekili Sazonof ültimatomun suretini verirken Avusturya büyük elçisinin kendisine bunu temin ettiğinden bahsederken diyor ki "bütün nota Sırbistanın siyasî istiklâline bir tecavüz mahiyetinde iken bu teminat pek acip görünüyordu ve bütün Avusturya vaitlerinin hiç bir değeri yoktu. (Sazonof'un hatıratı sahife 193. Berlindeki Rus büyük elçisi Sverbiev'de Almanya Hariciye vekili Jagow'a "Avusturya bunu şimdi istemiyor olabilir, fakat harplerin nasıl yapıldığını ve ne gibi beklenmiyen neticeler verdiklerini pek iyi bilirim diyor. (Rus gizli diplomasi evrakı sahife 37)

Avusturyanın bir diplomasi muvaffakıyet değil, askerî bir zafer elde etmesi kararlaşmış ve notanın bu sebeple ağırlığı ve müddetin kısalığı iltizam edilmiş bulunmasına göre Avusturya için de, Almanya için de bu programın müdafaası zarurî idi. Bu sebeple Avusturya, Rusyanın diğer devletlerce de iltizam olunan müddeti uzatmak hususundaki talebine cevap vermedi. Viyanadaki Rus maslahatgüzarı miralay Nodaşef Kont Berhtholt ile görüşerek Kontun Avusturyanın büyük bir devlet olarak durması Avrupa

muvazenesi için elzem olduğunu Rusya devlet adamlarının da tastik edeceğini, Sırpların propagandasını yok etmenin Avusturya Macaristan için hayat memat meselesi olduğunu söylediğini bildirdikten sonra Sırpların demokrat ve milliyetçi propagandasına Klerikal ve Feodal fikirlere istinat eden Avusturyanın bu propagandayı ve tehlikeyi kökünden kesmek zaruretini teşrih ediyor ve müddeti bu sebeple uzatamıyacağını anlatıyor. (gizli evrak 23) Alman elçileri her yerde Avusturya taleplerinin haklılığını ve ihtilâfın iki devlet arasında kalmasına devletlerce çalışılması lüzumunu bildiren notalar verdiler. Baron Şön'ün Kedose'ye (Fransa hariciye vekâleti) verdiği notada, herhangi bir devletin müdahalesi, ittifaklar sebebile hesap edilemez neticeler çıkarabileceği de vardı. Bunda Fransızlar bir tehdit manası gördüler.

Paristeki Alman elçisi Şön, hatıratında yalnız Fransız matbuatının değil, hükûmetinin de tebligatını tatmin edici olmaktan ziyade endişe verici telâkki ettiklerini kaydediyor. (Baron Şön hatıratı 236).

Görülüyorki İtilâf devletleri meseleyi bir Avrupa meselesi, Almanya ise bir Sırp-Avusturya meselesi suretinde halletmek fikrinde idiler. Sırpların Ruslarca iltizam edilmemesi kabil olamıyacağına ve Sırplardan bir devlet için istiklâl ve haysiyeti ile uymayacak taleplerde bulunulmasına karşı İngiltere ile Fransanın da Rusya tarafını iltizam eyliyeceklerine mebni mesele daha o gün, sulh için korku veren bir mahiyet almıştı. Sırplara bu sebeple her tarafta uysallık tavsiye olundu.

SIRP CEVABI: Sırp Başvekili ihtiyar Pachitch 25 temmuz saat altıdan biraz evvel Baron Giesole Sırp cevabını vermek üzere Avusturya sefaretine gitti. Nota azamî derecede uysal olmak fikirlerile yazılmıştı. Sırplar Rusların kendilerine yardım edeceklerini ummakla beraber millî varlığı tehdit eder görünen ağır bir tazyik karşısında milletçe harekete karar vermekten çıkan bir azim ile nihayet devletin istiklâl ve haysiyetine taallûk eden iki noktada Avusturya talebini kabul edemiyordu. Kabul edemediği bu iki noktada da Sırp cevabı çok mütevazidi :

" Sırbistan, kendi topraklarında Avusturya memurlarının iştirakini kabul etmeği tazammun eden teklifin şümulünü ve manasını tam kavrayamadığını itiraf ile beraber hukuku düvel prensiplerile ceza muhakemeleri usullerine ve iyi komşuluk münasebetlerine uyabilecek her iştiraki kabul edecektir. „

6 " Hükûmet 28 Haziran suikastine karışmış veya karışması muhtemel bulunmuş olup ta Kırallık toprakları üzerinde bulunan

kimseler hakkında tahkikata başlamağı şüpesiz vazife sayar. Bu tahkikata Avusturya Macar memurlarının iştiraki meselesine gelince Kırallık hükûmeti bunu kabul edemez. Çünkü bu kanunu esasiyi ve ceza muhakemeleri usulünü ihlâl eder. Bununla beraber müspet muayyen hallerde cereyan eden tahkikat neticeleri hakkında Avusturya Macar memurlarına tebliğat yapılabilecektir. Notaya verilen cevap Avusturya Macaristanı tatmin etmediği takdirde Sırbiyenin bunu gerek büyük devletlerin takdirine, gerek Beynelmilel La Haye mahkemesine arzetmğe amade olduğunu beyan etmekle bitiyordu.

Bununla beraber notaya kayıtsız ve şartsız bir muvafakat cevabı verilmediği için Avusturya elçisi cevabı nakâfi gördü ve diplomasi münasebatın kesildiğini tebliğ ederek Belgradı saat altı buçukta terketti. Yarım saatten az bir zaman, Kautskinin dediği gibi cevabın tetkikine değil okunmasına bile kâfi gelemezdi. Bunun izahı bundan evvel verilen karardadır. Zaten Sırbistan kayıtsız ve şartsız muvafakat cevabı verseydi Avusturya yine memnun olmıyacaktı. Evvelce Kont Berhtolde bu halde Avusturyanın ne yapacağını soran Alman maslahatgüzarına kont, ültimatom maddelerinin tatbiki sırasında kuvvetli müdahalelerde blunacağını söylemiş değilmi idi?

Avusturyanın Berlindeki büyük elçisi kont Zögyeny 25 Temmuzda Viyanaya çektiği telgrafla acele hareket etmek ve dünyayı derhal bir emrivaki karşısında bulundurmak lüzumunu bildirmiş değil miydi? Elçi bu telgrafta diyordu ki:

" Sırbistanın menfi olacağına ihtimal verilen cevabını bizim hasmane harekâtla müterafik ilânı harbimizin hemen takip edeceği farzedilmektedir. Harekât başlangıcının her gerileyişi diğer devletlerin mümkün müdahalelerine ait büyük bir tehlike görülüyor; Size en seri surette hemen başlamanızı ve dünyayı bir emrivaki karşısında bulundurmanızı tavsiye ediyorlar, "

AVUSTURYA İLERİ GİTTİ: Avusturyanın Sırbistana notası çok ağırdı. Bu yolda ağır notalar büyük devletlerin küçük devletlere karşı şiddetle hareket arzularında hiç görülmemiş bir şey değildi. Sir Edvar Grey Alman elçisine bu notanın şimdiye kadar bütün gördüklerini geçtiğini söylerken meselâ Maraton hadisesinde İngilterenin Yunanistana hemen bu kadar ağır nota verdiğini unutuyor. [1] Bununla beraber Avusturya notası, suikastin Avusturya lehine uyandırdığı müsait tesiri bozdu-

[1] Yunan diplomasi tarihi cilt 3. S 325

gu gibi Avusturya notasının şiddeti karşısında Sırp cevabının uysallığı da bütün dünyada Avusturya aleyhine ve Sırp lehine bir cereyan uyandıracak idi. [1] Yalnız Rusyanın Sırpları iltizam etmesi ve Fransa ve İngilterenin Rusyaya mülâyim bulunmaları itibarile değil, Avusturya ve Sırp tezlerinin mahiyetleri itibarile de bu devletler de, diğer devletler de Sırp tarafına temayül edeceklerdi. Sırplar nihayet asrın modası olan milliyet ve demokrasi fikirlerinin neticesinden mes'ul tutulmak isteniyordu. Halbuki milliyet fikirleri bizzat Almanyanın İtalyanın varlıklarını kendisine medyun oldukları fikirler değil miydi? Almanyada İtalyada ayni Avusturyaya karşı yarım asır evvel bu fikirlerle muharebe etmiş değiller miydi?

Avusturyanın sırf hükûmdarlığın hukukuna, Katolik Klerikal ve Feodal esaslarına istinat eden devlet davası Avrupada hâlâ hemen bütün memleketlerin hükümdarlıkla idare edilmekte olması sebebile ve Avusturyanın muhtelif milletleri idarede gösterebildiği kabiliyet itibarile ve nihayet Kuvvet de istinat eden mahir siyaseti yardımile bütün hükümdarlık usulüne merbut muhafazakâr yüreklerde bir iltizam bulsa da asrın cereyanlarına, Meternich'in 19 uncu asır iptidasında müdafaa ettiği fikirler gibi, uymuyordu. Auvsturya Meternih'in kuvvetli mantık ve siyasetinde varlığını, bütün kuvvetile daha yarım asırlık bir zaman muhafaza edebilmiş idise de 1859 danberi inhilâle başlamıştı. Sırp hareketi bu inhilâlin diğer bir merhalesiydi. Bu itibarla Avusturya tezi sevimsiz antitpatik, Sırp tezi haddizatında sempatik olmak icap eder. Sonra sırplar mağdur bir vaziyette, merhamete şayan bir halde görülüyorlardı. Yırtıcı bir atmacanın pençesinde kıvranan bir serçe vaziyetinde idiler. Ültimatomla yapılan bu tazyik altında hükûmet, millî mefkûreye lânet ediyor. Millî mefkûreye çalışanları takbih ediyor. Bunları hizmetten çıkarmayı kabul ediyor ve bunların hepsini ecnebi nüfuzile yapıyor. Bahususki Saray-Bosna suikastinden bu hükûmetin mes'uliyeti de ispat edilememişti. Bu sebeple Sırbistan bütün Avrupada bir mazlûm vaziyeti alıyordu. Ona bu vaziyeti vermemek Avusturyanın ve Almanyanın çok dikkat etmesi lâzım gelen birşeydi. Bu vaziyet Rusyanın Fransa ve İngilterenin de, İtalyanın ve Romanyanın da menfaatlerine uygun surette, Avusturya ve Almanya aleyhine hareket etmeleri için vesile olacaktı ve öyle oldu. Sırp cevabı yumuşaklığı

---

[1] Grey diyor ki: Nasıl Avusturya ultimatomu kat'i sertliğinde korktuğumuz dereceyi çok aşmış idise Sırp cevabı da uysallıkta umabileceğimiz derecenin bile çok ilerisine varmıştı. Hatırat sahife 288

ve uysallığı ile yalnız bu memleketlerde değil, Almanya İmparatorunun kabarmış vicdanında bile müsait bir tesir uyandırdı. O İmparator ki daha evvel, hatta Sırp cevabını görmeden az evvel başka türlü düşünüyordu.

Avusturya notasının Belgratta bıraktığı tesiri Belgrattaki Alman elçisi 24 temmuzda telgrafla bildirmişti. Telgrafın "Avusturya notası, enerjik ahengi ve kat'î talepleri ile Sırp hükûmetinin hiç beklemediği bir şey idi. „ İbaresi yanına İmparator 25 Temmuzda "Bravo! Viyanalıların bunu yapabilecekleri umulmazdı.„ Sözlerini ve telgrafın altına "Şu sözüm yabana büyük Sırp devleti ne de kofmuş! Zaten bütün İslav devletleri bu haldedir. Bu iğrenç mahlûkun ayaklarını kuvvetle ezmeli„ sözlerini yazmıştı. Yine Kont Berehtoldun Rusyayı temin için 24 Temmuz günü Rus maslahatgüzarını yanına davet ettiğini bildiren Viyanadaki Alman elçisinin telgrafı altına da, 26 Temmuzda " Tamamile lüzumsuz! Bu bir zaaf ve özür dileme tesiri verecektir. Bu ise Rusyaya karşı tamamile yanlıştır ve bundan sakınmak gerektir. Avusturya pek haklıdır. Bu sebeple bu teşebbüste bulunmuştur. Bu teşebbüsü münakaşa mevzuu yaptıramaz.„ notunu koyduğu gibi "Avusturyanın, Sırpların arazisinden bir şey istemiyeceği fıkrasını okuyunca bunun yanına "Ne eşek! Avusturya Sancağı almalıdır ve illâ Sırplar Adiryatiğe varacaklar„ diye yazmış ve Kont Berhtoldun "Avusturyanın Balkanlarda devletlerin muvazenesini bir değiştirmekten çok uzak olduğunu„ söylediğine mütedair cümle yanına da "bu değişiklik tabiî olarak vaki olacaktır ve vaki olmalıdır. Avusturya Balkanlarda Küçük devletlere karşı Rusya zararına olarak racih mevkide olmak lâzımdır. Böyle olmadıkça hiç bir zaman huzur olamıyacaktır„ kaydını koymuş idi. Rapor altına "zayıf!„ hükmünü koyan İmparator, bu suretle 25 ve 26 temmuzda bile Avusturyanın Sırpları ezmesi ve şiddetle hareket eylemesi lehinde iken Sırp cevabını 28 temmuzda okuyunca "yalnız 48 saatlik bir müddet için bu parlak bir neticedir, bu umulabilenden fazladır, Viyana için manevî büyük bir muvaffakıyettir! Fakat bütün harp sebeplerini yok ediyor ve Giesl Belgratta sükûn ile kalmalı idi. Ben bundan sonra seferberliği asla emretmez idim„ sözlerini yazıyor. Bununla beraber İmparatoru bu yolda düşünmeğe sevkeden sebep, Sırp davasına, edna bir temayül değil, her taraftan beliren sulh arzuları karşısında hilkatının zafı icabile geçirdiği bir tereddüttür. Bunu ayni günde Hariciye vekili Jagow'a yazdığı bir mektupta görüyoruz:

"Bu sabah gelen Sırp cevabını okuduktan sonra Tuna hüküm-

darlığı arzularının büyük hatlarında tatmin edilmiş olduğuna kani oldum. Bazı noktalar hakkında Sırpların koyduğu ihtiyatî kaytlar, fikrimce, müzakere ile tasfiye olunabilir. Fakat alçaltıcı bir teslim olma her tarafta ilân edilmiştir ve bu sebeple her türlü harp sebebi bertaraf edilmiştir.

Bununla beraber bu kâğıt parçasının muhtevasına, hakikate inkılâp etmediği müddetçe ancak nisbî bir kıymet verilebilir. Sırplar Şarklıdırlar, bu sebeple yalancıdırlar, sahtedirler, müraidirler, Güzel vaitlerini filiyata çevirmek için tatlı bir cebir kullanmak lâzımdır. Bu öyle yapılmalıdır ki Avusturya vaitlerin icrasını temin için bir rehin elde etsin (Belgrat) ve bunu filî tatmin anına kadar muhafaza eylesin. Bu, üçüncü defa olarak beyhude seferber edilen orduya yabancılar yanında bir muvaffakıyet görüşü ve hasmın toprağını hiç olmazsa çiğnemiş olmak guurunu vermek için de lâzımdır. Ve illâ harp yapılmadığı takdirde bundan hanedan aleyhine kötü ve tehlikeli hisler çıkabilir. Eğer zatı devletleri bu bapta benim fikrime iştirak ediyorlarsa Avusturyaya şunun söylenmesini rica ederim: Sırbistandan elde ettiğiniz alçaltıcı ve cebri gerilemeden dolayı size tebriklerimizi sunarız. Bu suretle her bir harp sebebi ortadan kalkmıştır. Fakat vaitlerin icrası için bir teminat almak münasiptir. Buna Sırbistanın bir kısmının muvakkat bir askerî işgali ile varılabilir. Netekim 1871 de milyarlar ödetinceye kadar biz Fransada asker bırakmıştık. Bu esas üzerinde Avusturyaya karşı mutavassıt rolünü kabul etmiye hazırım. Devletlerin bu hususta başka türlü bir teklifini veya taahhüdünü mutlaka reddederim. Bahususki hepsi az çok açıkça, sulhü korumak için bana müracaat ediyorlar. Ben bunu kendime göre ve Avusturyanın millî hislerini ve silâhlarının şerefini mümkün olduğu kadar idare ederek yapacağım. Çünkü ordunun yüce başı orduyu çağırmış bulunmaktadır. Ve ordu ani takibe hazır bulunmaktadır. Bunun için ordunun mutlaka görünür şekilde şerefinin tatmin edilmesi lâzımdır. Tavassutum için bu peşin şarttır. Zatı devletleri bana lûtfen bu gösterdiğim yolda ve Viyanaya bildirilmek üzere bir teklif yapınız. Erkânı harbiye reisine de fikrime tamamile iştirak eden Plessen vasıtasile ayni mealde yazdırdım„.

Keşki imparator bu kararını azim ve kat'iyet ile Avusturyaya ve diğer devletlere bildirseydi, Avusturya seferberlik yapamazdı ültimatom da müzakere zemini olurdu.

Avusturyanın Belgrada verdiği notanın ağırlığı ve buna Sır-

bistanca verilen uysal cevabı kâfi görmiyerek diplomasi münasebetleri kesmesi büyük devletlerin hepsinde vaziyetin nazik ve harp tehlikesinin yakın bulunduğu hissini hasıl etti. Her tarafta mezuniyette olan elçiler, vekiller, askerler vazifeleri başına döndüler ve devlet makineleri her memlekette yaklaşan fırtınayı karşılamak rolünü ateşli bir faaliyetle görmeğe başladı. Şimal denizinde seyahatta olan Almanya İmparatoru donanmanın 25 temmuzda Kiel limanına avdetini emretti ve kendi de Berline dönmeğe karar verdi. Betman Holveg beyhude yere, donanmanın vaktinden evvel avdeti emrinin, ihtilâfın mevziî kalması hakkındaki teşebbüse zarar vereceğini İmparatora anlatmak istedi. Kezalik beyhude yere İmparatorun Nörveç'ten avdetini tesri etmemesini rica etti. İmparator sivil Şansölyenin hâlâ umumî vaziyeti kavrayamamış olduğunu yazdı ve 27 de Berline geldi. Seyahatta olan Fransa Reisicümhuru da mukarrer ziyaretlerinden (Kopenhag ve Kırıstiyanyaya) vaz geçerek 29 da Parise vardı.

SIRBİSTANA HARP İLÂNI: Bir gün evvel yani 28 temmuz Avusturya Sırbistana harp ilân etti. Siyasî münasebet kesilmiş olduğundan ilânı harp notası Saat 12 de Bükreş tarikile Belgrada çekilen şu açık telgraf ile Belgrada bildirildi: "Sırp krallığı hükûmeti 23 temmuzda kendisine Belgrattaki Avusturya Macar elçisi tarafından verilen Avusturya Macar notasına memnuniyet verici surette cevap vermediğinden İmparatorluk ve kırallık hükûmeti, hukuk ve menfaatlerini bizzat korumak ve bunun için silâhın kuvvetine müracaat etmek zaruretinde kalmıştır. Avusturya Macaristan bu sebeple bu dakikadan itibaren kendisini Sırbistan ile harp halinde sayar.

Avusturya Macaristan hariciye vekili
Berchtolt

Ertesi günden itibaran Tunadaki filosu Belgradı bombardıman etmğe başladı. Sırp hududunda başlayan bu ateş bir kaç gün içinde bütün hudutlarda nasıl parladı ve son sulh teşebbüsleri nasıl akim kaldı!

BUHRAN BAŞLIYOR: İngilterede 1905 denberi İngiliz milletinin haricî mukadderatını salâhiyetle idare eden sir Edvard Grey hatıratında harpten evvelki haftada bütün hareketine dört mütaleanın hâkim olduğunu anlatıyor: [1]

1 — Muasır şeraitte büyük bir Avrupa harbı, hiç bir geçmiş har-

[1] Grey hatıratı

be benzemeyen bir felâket olacak. Eski harplerde insanlar ancak bir kısım kuvvet ve vasıtalarını harpte kullanırlardı. Yeni vaziyette bütün bir millet bir defada seferber edilebilir ve bütün varlığı ve membaları ortaya atılır. Yeni silâhların tahrip kuvveti hadsizdir. malî gerginlik ve masraf hesapsız olacaktır.

2 — Almanyanın kuvveti o kadar büyük ve hadsizdir ve Avusturya bu kuvvete o kadar tabidir ki Avusturyanın kararı üzerinde asıl Cermenlerin iradesi müessir olacaktır. Şu halde Almanyayadır ki müracaat olunmalıdır.

3 — Harp olursa İngilterenin menfaati, Fransa harbe girdiğinde onu yalnız birakmamaktadır. Kabinenin parlâmentonun ve memleketin bu noktai nazarı harp başlar başlamaz kabul etmesi şüpheli idi. Memleketin iradesine karşı da kimse gelemezdi. Bu sebeple bir hahfta hep en mühim dakikada Fransanın yardımına gelememek ihtimalini düşünmüş.

4 — Fransaya ve Rusyaya, memleketin cevap vermeğe müstait olmadığı hiç bir teminat, edna bir ümit verilmemeliydi. Fransa ve Rusya İngilterenin yardımına istinaden harbe girerlerse ve İngiltere sonra bu yardımı kabul eylemezse bu devletleri felâketli bir harbe sürüklemenin mesuliyeti ne olurdu?

Bütün bu sebeplerle Grey hep harbin önüne geçmek lâzım geleceğini düşünmüş 1912 - 1913 te olduğu gibi mesele elçiler konferansına bırakılsaydı kendisi ve beş büyük devletin itimatla andığı beş büyük elçisi—Pol Kambon Fransız, Lihnovski—Alman, Benkendorf Rus, Mensdorf Avusturya ve Emperiali İtalya — ile behemehal sulhü kurtarırdık diyor. Greye göre Sırp cevabından sonra da bu konferans bir kere toplanabilseydi meseleyi hallet-memesi mümkün değildi. Grey bu kanaatle bir konferans teşebbüsünde bulunuyor. Daha 24 temmuzde Lihnovski Greyin kendisine doğrudan doğruya alâkadar olmadığı dört devletin yani İngiltere Fransa İtalya ve Almanyanın Rusya ve Avusturya arasında bir tavassutta bulunmasını teklif eylediğini, Berline bildiriyor. Hatta Rus elçisi, Rusyanın böyle bir teşebbüse muvafakat cevabı vermeyeceği ihtimalini beyan etmesi üzerine Grey, Elçiye, Rusyadan ve Fransadan daha iyi hazır olan Almanyanın bu projenin bu devletler lehine ve bu sebeple Almanya aleyhine olabileceğini söyleyerek itiraz edebilmesi mümkün olabileceğini fakat Rusyanın buna itiraz edebilmesini kabul edemeyeceğini söylediğini kaydediyor.

Bu mütalealar İngilterenin bütün hareketini izah ediyor. İngil-

tere bu sebeple tavassut için Almanyaya müracaat ediyor. İngiltere bu sebeple Almanyanın Rusya ve Fransa üzerinde tesir yapması hakkındaki fikrini kabul etmeyor, gene bu sebeple Rusya hariciye vekili Sazonofun harp, halinde İngilterenin Rusya ve Fransa tarafında olacağını Almanyaya bildirmesi, harbın önünü almağa medar olacağından bunu bildirmesi, için vaki olan müracaatlarını isga etmiyor. Yalnız bir noktada bundan üdul var gibidir. İmparator Vilhelmin biraderi Prens Henri 26 temmuzda İngiliz kıralı ile görüşüyor ve imparatora yazdığı mektupta kıralın ihtilâfın Avusturya ve Sırbistan arasında kalmasını temin için hükûmetinin her şeyi yapmakta olduğunu ve bu sebeple Almanya İtalya Fransa ve İngilterenin teşebbüsünü ileri sürdüğünü izah ettikten sonra "Bu iş haricinde kalmak için bütün gayretimizi sarfedeceğiz ve bitaraf kalacağız „ demiş olduğunu bildiriyor. İngilterenin bitaraflığı Almanya için çok arzu edilen bir şeydi ve Greyin yukarda tesbit edilen kanaatlarına zıt idi. Almanyanın sonuna kadar bu tesir altında kalmaması için Grey Londradaki Almanya elçisine nihayet bu bapta beyanatta bulunuyor. Lihnovski bunları 29 da Berline şöyle bildiriyor:

„Çok dostça olan şahsî münasebetlerimizin ve butün siyasî meselelerdeki samimî görüşüşlerimizin beni bir yanılmağa sevketmemesi ve ileride kendisini dürüst hareket etmemiş olmak gibi bir tenkide maruz bırakmaması için, Grey, bana dostane ve hususî bir tebligatta bulunmağa lüzum gördüğünü söyledi.

İngiltere hükûmeti evvelce de olduğu gibi bizimle eski dostluğunu idame arzusundadır ve ihtilâf Sırbistana ve Rusyaya münhasır kaldıkça onun dışında kalabilecektir. Fakat biz ve Fransa bu ihtilâfa karıştığımızda, vaziyet derhal değişecektir, ve bu takdirde İngiltere acil tedbirler almak mecburiyetinde kalacaktır. O halde artık İngilterenin uzun zaman dışta kalabilmesi ve bekleyebilmesi mümkün olmayacaktır. Eğer harp patlarsa bu, dünyanın gördüğü en büyük felâket olacak. Herhangi bir tehdit yapmaktan uzak olarak..."

Almanya imparatoru Greyin bu sözlerini "pek şeytanî ve tamamile İngiliz„ diye tavşif ettikten sonra telgrafın altına yazdığı uzun mütaleada bunların kralın kendisine bildirilen sözlerine muhalif olduğunu, İngilizlerin bu suretle kendisini aldattıklarını en galiz küfürlerle yazıyor. Ve bunu Almanyayı "Avusturyadan ayırmağa, seferberliği menetmeğe ve harp mes'uliyetini Almanyaya yüklenmeğe matuf„ bir blöfe katılmış bir tehdit sayıyor:" Tamamile bilir

ki eğer mukavemetten vazgeçmek yolunda Paris ve Petersburga ciddi ve kat'î bir tek kelime söylerse ve bitaraf kalmalarını temin ederse her biri derhal dururlar. Fakat bu sözü söylemekten sakınıyor ve bunu yapacağına bizi tehdit eyliyor...„

Kautskinin verdiği izahata göre İngiltere Kıralı mümkün olduğu müddetçe bitaraf kalmağa çalışacağını söylemişti ve Grey yalnız tavassut müddetinde İngilterenin tam bitaraflığını ileri sürmüşken İmparator bunu harp halinde de her halde bir bitaraflık manasına almıştı. Bu sebeple Petersburg ve Pariste İngilterenin körkörüne Alman siyasetini iltizam edeceğini sanmıştı.

İngilterenin bitaraflığı Almanya için çok ehemmiyeti haiz olduğundan 29 Temmuzda Betman Holveg Berlindeki İngiliz büyük elçisi Sir Edward Goschen ile görüşerek bu bitaraflığı temine çalışıyor:

" İngiltere kabinesi, bitaraf kalmayı kabul ettiği takdirde bir harp halinde Fransa zararına Avrupada arazimizi büyütmiyeceğimizi temin edebiliriz. İngiliz kabinesine, Holandanın bitaraflığına ve tamamlığına düşmanlarımızca riayet edildiği müddetçe riayet etmeği dahi temin eyleyebiliriz. Belçikaya gelince muhtemel bir harpte Fransanın hareketi bizi nasıl bir mukabil harekete sürükliyeceğini bilmiyoruz. Bununla beraber, Belçikaya dahi aleyhimize taraf almadığı takdirde tamamlığına harpten sonra riayet olunacağını temine hazırız.

İhtimale göre verilen bu teminat bize, politikamızın şimdiye kadar durmadan çalıştığı İngiltere ile gelecek bir uyuşmaya elverişli esaslar gibi göründü. Şimdiki ihtilâfta İngiltere bitaraflığını beni, ilerde kendisi ile umumî bir bitaraflık mukavelesi aktetmek vaziyetinde bulunduracaktır. „

Başvekilin bu teminatında Belçikanın tamamlığına riayet harpten sonraya bırakılmakla, harp müddetinde bu devletin bitaraflığına riayet edilemeyeceği ve Fransanın da yalnız Avrupadaki toprakları zararına bir büyümeme teminatı verilmekle müstemlekelerinin alınacağı anlatılmış oluyurdu. Netekim İngiliz elçisi Başvekile Fransa müstemlekeleri hakkında ne düşündüğünü sormuş ve Şansölye müstemlekeler hakkında aynı teminatı veremiyeceğini söylemiştir. [1]

Halbuki Fransa dahi Almanyanın cihanşümul kudreti önünde Avrupada bir İngiliz menfaati arzediyordu. Fransa ve Belçika

[1] Greyin hatıratı Goşenin mektubu. Sahife 302

topraklarının tamamlığı Almanyaca temin edilmekle beraber bu iki devletin Almanyanın mutlak bir zaferile bitecek bir harpte Almanya nüfuzuna tabi bir vaziyete düşmesi Almanyanın cihana hükmedecek nüfuz ve kudretini İngiltere için de bir tehlike haline koymuyor muydu? Bu halde bu muzaffer Almanyanın " İngiltere ile ilerde aktedeceği umumî bir bitaraflık mukavelesinin „ müzakeresine ne surette başlayacağını İngiliz devlet adamları göremiyecek kadar gafil miydi?

Grey Fransa müstemlekâtı bahasına bir pazarlığa girişmeği yüz kızartacak bir teşebbüs addederek şiddetle reddetti. 30 Temmuzda Berlindeki İngiliz elçisi Goşene yazdığı cevapta diyor ki: " Şansölyenin bu şerait altında bitaraf kalmağı taahhüt etme teklifini İngiltere hüyûmeti bir dakika bile kabul edemez. Çünkü bizden istediği şey Almanyanın asıl Fransa topraklarını zaptetmedikçe bizim birtaraf kalmaklığımızdır. Halbuki muzaffer olunca Fransanın müstemlekelerini zaptedecektir. Böyle bir teklif şu sebeple daha ziyade kabul edilmez bir şeydir ki, Avrupadaki topraklarından mahrum edilmese de, Fransa büyük devlet vaziyetini kaybetmiş ve Alman siyasetine bağlanmış olacak derecede ezilmiş olabilir... [1]

Rusya'da 24 Temmuz sabahı Avusturya ültimatomunu haber alınca" Bu Avrupa harbidir„ diyen Hariciye vekili Sazonof, Fransanın Petersburg elçisi Paleologun ifadesine göre o gün Alman elçisi ile hararetli ve şiddetli bir münakaşada bulunuyor. Sazonof Paleologa diyor ki: " Bana bilirmisiniz ne demek cür'etinde bulundu? benim ve bütün Rusların, Avusturyalıları sevmediğimizden ve Avusturyanın sayğılı İmparatorunun son senelerini bulandırdığımızdan dolayı itap etti. Cevap verdim ki evet sevmiyoruz ve niçin seveceğiz. Bize kötülükten başka bir şey yapmadı. Sayğılı İmparatoruna gelince eğer hâlâ başında tacı varsa bunu bize medyundur. Bize minnetlerini 1855 te 1878 ve 1908 de nasıl ödediğini hatırlayınız. Bize Avusturyayı sevmediğimizden dolayı bir de itap etmek! Tahammül olunur şey değil. „

Paleologˇ bunun fena olduğunu ve Berlin ile Petersburg arasında konuşma böyle devam ederse çok uzun süremiyeceğini söyliyerek vekili itidale davet ediyor. İşte böyle hiddetli bir tesir altında Sazonof Fransız ve İngiliz ve Romanya elçilerile görüştükten sonra saat on beşte vekiller heyetini topluyor. Ültimatom müd-

[1] Grey'in hatıratı, 303 - 304

detinin uzatılması ve Sırbiyeye askerini çekmesi hakkında tebligat yapılması kararlaştırılan bu toplanışta Odesa Kiyef Moskova ve Kazan kıt'alarının ve Karadeniz ile Baltik denizi filolarının seferberliğine dahi karar verilmişti. [1]

Fransanın Petersburg büyük elçisi de teyit ediyor ki - Cilt 1 sahife 23 - O gün öğle vakti Çarın riyasetinde toplanan vekiller heyetinde bu kıta'ların seferberliği prensip itibarile Çar tarafından kararlaştırıldı. Betman Holveğin " Harbı Umumî üzerine mülâhazalar „ ında yazdığına göre bu seferberlik Avusturyanın Sırbistana karşı ordularile yürümesi halinde icra edilecekti. Bu seferberliğin ne gün icra edileceğini tayin etmek meselesi Hariciye vekiline bırakıldı. Mösyö Sazonof bu kararı 29 Temmuzda yani Sırbistana Avusturyanın harp ilân ederek sırf bu devlete karşı kısmî seferberlik ilân ettiği günün ertesi günü tatbik eyledi. [2]

Rusya Avusturyanın Sırbistanı ezmesine lâkayt kalamazdı. Bunun ehemmiyetini Sazonofun hatıratından naklettiğimiz birkaç satır çok iyi gösterir:

"Bugün resmî vesikalara göre biliyoruz ki Avusturya kabinesinin hulyası mekezî İmparatorlukların hükümranlığı altında yeni bir Balkan ittifakı vücude getirmekten ibaret idi. Berlinin o zaman tasvip ettiği bir hulya ki tahakkuku, Balkanlarda bir buçuk asırlık devamlı emeğin ve ağır fedakârlıkların eseri olan Rusya nüfuzunu ebedi surette yok edecek ve İslâv Şarkı, eli ayağı bağlı olarak Avusturya Alman kudretine teslim eyliyecektir.

Ve bununla ayni zamanda Selânik Avusturyalılara ve İstanbul Almanlara açılmış olacaktı. Almanyanın İstanbul ve Çanakkalede kat'î olarak yerleşmesi Rusyayı idama mahkûm etmek demekti. Nasılki Kale veya Anversin Almanlarca işgali Fransa ve İngiltere için meş'um olur..„[3] Sazonofa göre o gün "Avrupa sulhünü tehdit eden büyük tehlikeye karşı koymak için Berlin üzerinde müessir olmağa çalışmak lâzım ve bu bapla bir neticeye varmanın en iyi ve tek çaresi İngiltereden Rusya ve Fransa ile beraber olduğuna dair kavi bir teminat elde etmekti. Netekim Ağadir hâdisesinin ertesinde Avrupanın bir umumî harp arefesinde göründüğü günlerde İngilterenin Fransa ile birliğine dair yaptığı kat'î beyanat, beliren bora tehlikelerini gidermeğe yetişmişti . „ O vakit İngiltere Başvekili olan

---

[1] Rus gizli diploması evrakı sahife 13

[2] Betman Holveg geçen eser sahife 113

[3] Sazonofun hatıratı sahife 190 - 191

Asquitin müessir olabileceğini ummamak [1] ve Greyin bunu Almanların zaten evvelden göze almış olmaları itibarile İngilterenin harbi bununla teşvik ettiği yolunda bir propagandaya zemin olmamak [2] için yapmadıklarını kitaplarında yazdıkları bu beyanat vaki olamayınca Sazonof bütün gayretini devletlerin bir tavassutuna çalışmağa hasrettiğini yazıyor. Bununla beraber Petersburgta hükûmet ve efkârı amme müsellâh bir ihtilâfın önü alınamıyacağına kail olmuş ve İmparatorun riyasetinde toplanan Vekiller heyeti 13 kolordunun silâh altına davetini kararlaştırmış.

Sazonofa göre bir uzlaşma zemini bulmak için kendisinin ikı ve İngilterenin bir teşebbüsü akim kaldıktan sonra İngiltere Hariciye vekili Avusturyaya talepleri kabul edilinceye kadar Sırp arazisinden bir kısmının muvakkaten işgalini fakat yeni bir ilerleme yapılmamasını teklif eylemiş. Bu teklif, bir taraftan devletlerin müdahalesi diğer taraftan muhasamatın durdurulması zaruretlerine istinat eden ilk Rus noktai nazarını geçmiş olmasına rağmen Rusya buna itirazda bulunmamış. Fakat Petersburgtaki Alman elçisi Kont Dö Portales 29 temmuzda Rus silâhlanması devam ederse Almanyanın seferberliğe mecbur olacağına dair Alman hükûmetinin verdiği kararı kendisine tebliğ edince 29 da Rus elçilerine çektiği telgrafta ... " Almanyanın taleplerine boyun eğmekliğimiz kabil olamıyacağı cihetle kendi hazırlıklarımızı çabuklaştırmaktan ve harp ihtimaline kendimizi hazır bulundurmaktan başka bir çare kalmıyor„ demiş.

Paris elçisi İzvolski çektiği telgrafta " Fransanın müttefiklik yardımına güvenmekte olduğunu „ da bildirmişti.

RUS SEFERBERLİĞİ: Sazonof 30 temmuzda bir Avrupa harbinin önüne geçilmez olduğu fikri yalnız Rusyada değil Fransada İngilterede ve Romada da mevcut olduğunu kaydettikten sonra Rus umumî seferberliği emrinin Çardan nasıl alındığını anlatıyor. [3] Harbin Almanya için ilân sebebi olmak itibarile dünya harbinin başlamasında en mühim âmil olan bu seferberliği Rus gizli diplomasi vesikalarına göre bütün tafsilâtile nakletmeği tercih ediyorum: [4]

29 temmuz " sabah saat dokuz buçukta Alman büyük elçisi

---

[1] Asquit «Génèse de la guerre» S 237—238
[2] Greyin hatıratı S 351
[3] Geçen eser 214—220
[4] Rus gizli diplomasi vesikaları sahife 28—32

Baron Şhilingi telefona çağırdı ve kendisine, Hariciye vekilini "hoş bir tebligatta bulunmak üzere„ görmek istediğini söyledi. Bununla beraber Kont Portalesi hemen ilâve etti : " Her halde çok nikbin olmamalı„ Baron Şhiling son günlerde Berlinden hoş haberlere intizar itiyadını kaybettiğimizi ve vekilin kendisini memnuniyetle kabul edeceğini cevaben söyledi.

Sabah saat 11 de Mösyö Sazonof Kont Dö Portalesi kabul etti. Elçi vekile, Viyana kabinesini müsaade de bulunmağa sevk için Almanyanın bu kabine nezdinde yapmakta olduğu teşebbüslere devam etmeğe muvafakat eylediğini söyledi. Fakat bunun gizli tutulmasını istedi. Çünkü Almanyaca böyle bir niyetin şayi olması Avusturya ile Almanyanın görüşlerinin mutlak surette uyuşmadığı hissini verebilir. Bundan başka elçi, bizim vakitsiz seferberliğimizin Almanyanın Avusturya nezdinde yaptığı teskin etme teşebbüslerine engel olabileceğini tekrarladı.

Elçi gittikten sonra beyanatı vekil ile Naratov (Hariciye müsteşarı) Baron Shiling ve Prens Troubetskoi (Şark işleri müdürü) taraflarından tetkik edildi. Ve Almanyanın Avusturya nezdinde hakikaten ciddi bir teşebbüste bulunmak istediği mi yoksa Kont Portalesin yapmağa memur edildiği tebliğin gayesi takayyüt ve ihtimamımızı uyutmak, seferberliğimizi mümkün olduğu kadar geçiktirmek ve zarurî hazırlıklar için vakit kazanmak mı olduğu düşünüldü. Umumî intiba şu olduki, Almanyanın niyeti halis olduğu kabul edilse bile bu suretle ameli neticeler elde etmek imkânından şüphe etmemek kabil değildir. Çünkü eğer Avusturya zaten Almanyanın yardımı veya hiç olmazsa müsamahası olmaksızın bu kadar ilerlemiş ise Almanyanın Viyanadaki nüfuzunun çok azalmış olduğunu ve bu halde Almanya hükûmetinin şimdilik çok şey elde edemiyeceğini farzetmek lâzım gelir. Öğleden sonra saat 3 te Almanya elçisi bir kere daha vekilin yanına geldi ve kendisine İmparatorluk Şansölyesinin bir telgrafını okudu. Telgrafta Rusyanın askerî hazırlıklarında devam etmesi halinde, seferberlik ilân etmese dahi, Almanyanın seferberlik ilân etmek ve derhal taarruz eylemek mecburiyetinde bulunduğu gösteriliyordu. Bu tebliğe Mösyö Sazonof sert bir tavırla cevap verdi:

"Avusturyanın uyuşmaya yanaşmamasının hakikî sebebini şimdi anladım.„ Kont Portales şiddetle yerinden kalktı ve sertçe haykırdı: Vekil efendi bu yaralayıcı isnadı bütün kuvvetimle reddederim.„ Vekil, Almanyanın, şimdi hasıl ettiği zannın yanlışlığını ef'al ile ispat etmesi lâzım geldiğini kuruca söyledi. Vekil ile elçi

biribirinden pek soğuk ayrıldılar. Elçi gittikten az sonra vekilin odasındaki telefonun çaldığı duyuldu. Naratov, Baron Şiling de orada idiler. Çar Mösyö Sazonofa İmparator Giyom'dan aldığı bir telgrafı haber verdi. Giyom telgrafta İmparatordan harbe razı olmamasını ısrarla talep ediyordu. Sazonof bundan istifade ederek İmparatora Kont Portales'in kendisine yapmış oldugu tebliği arzetti ve Alman İmparatorunun sözleri ile elçisinin yapmağa memur edildiği tebliğin biribirine uymadığını gösterdi. İmparator bu biribirini tutmamanın izahını istemek için derhal Berline telgraf çekeceğini söyledi. İmparator, Sazonofun Harbiye vekili ve Erkânı harbiye reisi ile seferberliğimiz hakkında derhal görüşmesine izin verdi.

Bu sırada Belgradın Avusturyalılar tarafından topa tutulduğu haberi alındı. Biraz sonra Harbiye ve Hariciye vekilleri Erkânı harbiye reisinin odasında onunla konferans halinde toplandılar. Karargâlı kumandanı Jeneral Datilof Jeneral Motkeviç ve Hariciye vekâleti şube müdürlerinden bazıları alınacak kararlara tevfikan verilecek emirleri derhal tebliğ etmek üzere yandaki salonda bulunuyorlardı. Verilecek kararlar cümlece endişe ile bekleniyordu. Çünkü seferberliğe, kısmî bir seferberlik ile başlamamanın bizim için sevkülceyş noktai nazarından ne kadar ehemmiyetli oldugunu her kes biliyor idi. Hiç şüphe yoktur ki kısmî seferberlik, umumî seferberlik zarurî olunca, buna geçmeği daha müşkül kılıyor idi.

Vaziyet her bakımdan tetkik edildikten sonra iki vekil ile Erkânı Harbiye Reisi şu kanaate vâsil oldular ki Almanya ile bir harbin önüne geçmek imkânı çok az olmasına göre buna vaktinde hazırlanmak lâzımdır ve şimdi kısmî bir seferberlik yapmak suretile, umumi seferberliği geciktirmek tehlikesine maruz bırakmamalıdır. Konferansın vardığı netice derhal İmparatora arzolundu o da bu dairede tedbirler alınmasına muvafakatini bildirdi. Bu haber, işlerin gidişinden haberi olan mahdut kimselerce şevk ile telâkki edildi. Hemen Parise ve Londraya alınan tedbiri hükûmetlere bildirmek üzere telgraflar yollandı. Aynı zamanda, Paristeki İmparatorluk elçisi, Fransa elçisi Paleoloğ tarafından, Fransanın müttefikliğinbütün borçlarını yapmağa kararı olduğuna dair bir gün evvel yapılan tebligatından dolayı Fransa hükûmetine teşekküre memur edildi. Londradaki İmparatorluk elçisi de Avrupa muvazenesini sarsıntıdan korumak hususunda Rusya ve Fransaya vakit kaybetmemeksizin iltihak etmesi için İngiltere hükûmetine müracaata memur edildi.

Akşam saat 11 e doğru Harbiye vekili İmparatordan umumî

seferberlik emrinin iptal edilmesi emrini aldığını Hariciye vekiline telefonla bildirdi. Sabah saat bire doğru Alman elçisi Hariciye vekiline vaktin çok ilerlemiş olmasına rağmen geciktirilmesi kabil olmayan bir iş için kendisinin hemen kabul edilmesini israr ile istedi. Yatağına yatmış olan Sazonof kalktı ve elçiyi kabul etti. Elçi Sırp birliğine tecavüz etmiyeceği hakkında Avusturyanın bir vadi ile iktifa edip edemiyeceğimizi sordu. Vekil bunun kâfi olmadığını söyledi ve elçinin israrı üzerine Rusyanın silâhlanmasını durdurabilmek için muvafakat edebileceği şeraitin yazılı olduğu ibare metnini hazırlayıp kont Portalise verdi:

Avusturya, Sırbistan ile olan ihtilâfının bir Aarupa meselesi mahiyetini aldığını tasdik ederek ültimatomundan Sırbistanın hâkimiyet hukukuna halel veren noktaları çıkarmağa hazır olduğunu beyan ederse Rusya askerî hazırlıklarını durdurmayı taahhüt eder. [1]

30 Temmuz: Sabahın takriben saat onunda Hariciye vekili Ziraat vekili ile bir telefon konuşması yaptı. Bu konuşmada her iki vekil, umumî seferberlik emrinin iptal edilmesi, harp halinde Rusyanın vaziyetini pek tehlikeli kılacağı cihetle bundan çok endişede kaldılar.

Sazonof Krivocheine, Çardan bir mülâkat istemesini ve umumî seferberlik emrinin iptal edilmesinden çıkan korkuları Çara izah eylemesini tavsiye etti.

Saat 11 e doğru Hariciye yekili bir kere daha Harbiye vekiline Erkânı harbiye reisinin yanında tesadüf etti. Gece alınmış olan haberler ciddi bir harbe vakit kaybetmeksizin hazırlanmanın zarurî olduğu hakkındaki kanaatlerini kuvvetlendirmişti. Vaziyet karşısında vekiller ile Erkânı harbiye reisi bir gün evvel olduğu gibi umumî seferberliğin zarurî olduğunda israr ettiler. Jeneral Soukhomlinof ile Jeneral Ianoochkevitch telefonla İmparatoru ilk kararına avdet ve umumî seferberliğe müsaade etmesi için iknaa çalıştılar. İmparator tereddütsüz reddetti ve mükâlemenin bitmiş olduğunu kısaca bildirdi. Telefonda olan Jeneral Ianouchkeviç Hariciye vekilinin de hazır olduğunu ve İmparatora bir kaç kelime söylemek istediğini, ancak arzeyleyebildi. Sükûtu müteakıp İmparator vekili dinlemeğe razı oldu.

Sazonof İmparatora umumî vaziyet hakkında geçiktirilmesi mümkün olmıyan bir raporu arz için bugün kabul edilmesini istirham etti. Bu sükûttan sonra İmperator sordu: " Sizi öğleden son-

[1] Rus gizli diploması vesikaları sahife 28 - 32

ra saat üçte Tatistchev ile beraber kabul etsem olur mu? Çünkü bugün bir dakika serbest vaktim yoktur. „ Vekil İmparatora teşekkür etti ve tayin edilen saatte geleceğini arzetti.

Erkânı Harbiye Reisi, Sazonoftan, Çarı umumî seferberliğe ikna eylemesini ısrarla istedi. Çünkü halin icabı bizi enerjik tedbirler almağa mecbur ederken umumî seferberliğin muvaffakiyeti, daha evvelki bir kısmî seferberlik ile zaten ihlâl edilmiş olursa Almanya ile bir harbe hazır olmamanın bizim için tehlikesi büyük olur. Erkânı Harbiye Reisi eğer İmparatoru buna ikna etmeğe muvaffak olursa, vekilin bunu, Peterhof sarayından derhal telefonla kendisine bildirmesini rica etti, taki zarurî tedbirler derhal alınabilsin. Zira zaten başlamış olan kısmı seferberliği umumî seferberliğe geçikmeksizin çevirmek ve gönderilmiş emirler yerine başka emirler yollamak lâzımdır. Erkânı harbiye reisi ilâve etti:

Bundan sonra, artık gideceğim, telefonumu kıracağım ve beni bulamıyacakları bir yere kapanacağım, taki yine muhalif bir emre ve umumî seferberliğin diğer bir iptali emrine maruz kalmamalıyım.„

Vekâlete geldiğinde Hariciye vekili Fransa büyük elçisi ile görüştü. Bu sırada Ziraat vekili, Mösyö Sazonofa bir mülakat talebine İmparatorun o gün çok meşgul olduğu ve kendisini kabul edemiyeceği cevabı verildiğini haber verdi ve Sazonofu Peterhofe azimetinden evvel görmek arzusunu gösterdi. Dononede beraber yemek yemeleri kararlaştı. Orada hususî bir odada iki vekil ile Baron Şiling birleştiler. Her üçü oldukça düşük idiler ve bütün konuşma umumî seferberliğin mümkün olduğu kadar çabuk olması hususunda ısrar edilmesi etrafında döndü. Çünkü her kese ayandı ki Almanya ile harp yakındı ve önüne geçilmez idi. Ziraat vekili Sazonofun İmparatoru ikna edebileceği ümidini gösterdi. Aksi takdirde Rusya, fikrine göre, muhakkak bir felâkete doğru gitmektedir.

Öğleden sonra saat 2 de birinci ferik Tatistchefle beraber Peterhofe gittiler ve orada her ikisi de İmparator tarafından Alexandrivsky sarayında kabul edildiler. Hemen bir saat müddet Vekil harbin önüne geçilmez olduğunu ispat etmeğe çalıştı. Geçen bütün şeylere göre Almanyanın bir harbe karar vermiş olduğu anlaşılıyor ve illâ kendisine yapılan bütün uzlaştırıcı teklifleri reddetmezdi ve müttefikini kolayca akıl ve mantıka getirebilirdi. Bu halde Rusyaya artık bize en çok faide verebilcek vaziyette bütün vasıtalarımızla donanmış olarak harbe karşı koymak için elverişli bütün tedbirleri almaktan başka yapacak birşey kalmıyor. Bu sebep-

le harbi tacil eylemekliğimiz suretile tahrik etmekten artık korkmamak lâzımdır. Bütün ihtimamla hazırlığımızı yapmalıyız,

Şiddetleri kendisine dehşet veren harbin, her ne pahasına olursa olsun önünü almak arzusu, İmparatoru, vicdanında ağır mes'uliyetini duyduğu bu meş'um saatte, yaklaşmakta olan tehlikenin önünü almak için bütün mümkün vasıtaları araştırmağa mecbur kılıyor idi.

Bu sebeple uzun müddet, askerlikçe lâbüt olmakla beraber, neticeyi istenmeyen bir yolda ilerleteceğini pek iyi bildiği tedbire muvafakat etmedi.

İmparatorun duyduğu teessürlerin nihayetsizliği ceneral Tatişefin sözünü kendisinde hiç mutat olmayan bir hiddetle kesmesinde kendini gösterdi. Söze karışmayan ceneral Tatişef bir dakikalık bir sükût esnasında "bir karar almak müşküldür„ demişti [1] İmparator sertçe ve memnuniyetsizlikle cevap verdi: " Bu kararı alacak olan benim „ ve bununla cenaralın söze karışmasına nihayet vermek istedi.

Nihayet imparator, meydanda olan vaziyet karşısında, görünüşe göre önüne geçilmez olmuş olan bir harbe hazırlanmamanın pek tehlikeli olacağına kani oldu ve derhal başlanmak üzere umumî seferberlik emrini verdi.

Sazonof, imparatordan, bu emri telefonla derhal erkânı harbiye reisine bildirmek müsaadesini istedi ve bu müsaadeyi alarak, telefonun bulunduğu sarayın aşağı katına inmeğe müsaraat etti [2] İmparatorun emrini, bunu sabırsızlıkla bekleyen erkânı harbiye reisine bildirdikten sonra vekil, o sabah aralarında geçen konuşmaya ima ederek, şimdi artık telefonunuzu kırabilirsiniz dedi.

İmparator, umumî seferberliği, harbin çaresiz sebebi yapmamağı daima ümit ediyordu. Bu sebeple o gün aldığı karar münasebetile imparator Giyoma telgraf çekti ve bu seferberliğe rağmen kendisine söz verdi ki... [3]

Hariciye vekili 31 temmuz umumî seferberliğin mümkün olduğu kadar uzun zaman gizli tutulması ve Almanya ile münasebetlerimizi daha şiddetlendirmemek için bu haberin neşredilmemesi fikrinde idi. Fakat bu suret fennen muhal idi ve bu sebeple daha

---

[1] Bu ceneral, İmparatorun Almanya imparatoru nezdinde askerî murahhası idi ve imparatorun katli esnasında onunla beraber öldürüldü.

[2] Paleologun ifadesine göre saata baktı. Saat tam dörttü.

[3] Geçen eser sahife 39 - 42

31 temmuz sabahından itibaren herkesi silâh altına çağıran, kırmızı kâğıt üzerine ilânlar duvarlara yapışmış bulunuyor idi.

Bu bütün elçiliklerde büyük heyecan uyandırdı. Almanya büyük elçisi malûmat almak için vekâlete ilk gelenlerin biri oldu. Sazonof kendisine Rusya imparatorluğunca alınan kararın Berlin ve Viyanaca gösterilen uzlaşmamazlık karşısında ihtiyatî bir tedbir olduğunu ve tamir edilmez bir şeye Rusya'ca asla tevessül edilmeyeceğini ve Almanyanın müttefikını akıl ve mantığa davet etmeğe - pek geç kalmadıkça - muvafakat eylemesi halinde sulhün, seferberliğe rağmen henüz muhafaza olunabileceğini söyledi.

Kont Portales bu tedbire Berlince verileck mananın kendisinde uyandırdığı korkuları gizlemedi. [1]

Almanyaya harp ilân ettiren Rus umumî seferberliğinin, Rusya noktai nazarına göre sebeplerini izah eden Rus hariciye vekâleti kısmı mahsus müdürü baron Şilingın o tuttuğu resmî zabıtlardan çıkan tek bir mana vardır: Almanyanın Rus seferberliğine atfettiği ehemmiyet itibarile, bundan Rusyayı tahzir edişini Rusya Almanyanın daha iyi hazırlanmak için Rus seferberliğini geçiktirmek istemesine atfetmiş ve Almanyanın bu uyuşmaya yanaşmamasından, harbi istediğine kani olarak, geç kalmak suretile harbi kaybetmemek için Rus seferberliğini ilân eylemiştir.

Erkânı harbiye reisi, Rus seferberliğinin nihayet daha 24 saat geçiktirilebileceğini [2] ve ondan sonra bunun artık lüzumsuz olacağını, Rusya için büyük tehlikelerini, kısmî seferberliğin, umumî seferberliğin muvaffakıyetini bozacağını söylemiş. Rusya için umumî seferberliğin hemen ilân edilmesini istemiş. Askerler harbin önüne geçmeği değil harbi kazanmağı düşünürler ve bunun için vaktinde hazır olmaya, ilk darbeyi vaktinde vurmaya bakarlar. Buna elverişli her şeyi çabuk elde etmek isterler, buna uygun olmayan her şeyde tehlike görürler. Mütehassısların ayda bile tehlike gördükleri meşhurdur. Bu itibarla, kısmî seferberliğin, umumî seferberliğin muvaffakiyetini bozacağı suretindeki teknik mütaleada bir mubalâğa yok mudur? Umumî seferberlik ne için 24 saat daha geçiktirilmedi?

24 saat yerine daha iki yirmi dört saat geçiktirilseydi Rusya için hakikaten tamir kabul etmez bir tehlike çıkar mıydı? Bu geciktirmenin o vakit dünyayı en büyük felâketten koruyabileceği

---

[1] Geçen eser sahife 44 - 45

[2] Sazonof 215

bugün göz önünde olarak, hatırıma gelen bu sualin cevabını bütün vesaikte bulamadım.

Almanyanın Rus seferberliğine ültimatom ve harp ilânı ile cevap vermesindeki hatayı hiç hafifletmek istemeksizin Rusya hesabına da bu noktayı kaydetmek lâzımdır. [1]

Şurası muhakkaktır ki Rus seferberliği Rusyada ve Fransada iddia edildiği gibi Avusturyanın umumî seferberliğinden sonra ve bunun üzerine ilân edilmiş değildir. Avusturya umumî seferberliğinin Rus seferberliği ilân edildikten sonra ilân olunduğu bugün tahakkuk eylemiştir.

Harp esnasında Rusyanın neşrettiği kitapta Rus seferberliği

---

[1] Eğer Sohomilinof davasında söylenen şeyler doğru ise Çar bilâhare bu umumî seferberlik emrini tekrar geri almak istedi.

Betman Holvegin ifadesile «askeri en yüksek kumanda mevkiinde olanlar itaat etmediler ve Çara emrinin icra edilmiş olduğu zannını vererek yalan söylediler.» O zaman Muavin Başvekil olan Karl Helfrih Büyük harbin evveliyatında bunu şöyle naklediyor: «30 temmuz akşamı Çar o sırada vürut eden haberlerden ve bahusus bir seferberliğin husule getirebileceği ağır netice ve tehlikeden bahiseden Alman İmparatorunun telgrafından ziyadesile müteessir olarak, Erkânı Harbiye Reisi ile Harbiye vekilini telefona çağırmış ve seferberliğin geri bırakılmasını emretmiş olduğunu ve Erkânı Harbiye Reisi Çarın emri üzerine ne yapacağını Harbiye vekili Sohominoftan sorunca Sohominofun «hiç bir şey yapmayınız» tarihî cevabını vermiş olduğunu ve seferberlik emri o gece resmen ilân edilerek ertesi günü Çara başka bir kanaat verildiğini biliyoruz.»

Puvankare mukaddes birlikte Sohominofun dava esnasında söylediklerini bütün diğer jenerallerce tekzip olunması üzerine hatıratında zikretmediğini teşrih ederek bunun asla vukuuna imkân görmeyor.

Sazonofta hatıratında böyle bir şeyden bahsetmiyor. Bilâkis Erkânı Harbiye Reisinin bu baptaki korkularının boş olduğunu ve ne telefonla ne diğer hiç bir suretle seferberliğin iptali emrini almadığını ve İmparatorun kendini tazyik eden şüpheleri yüreğinde yendiğini ve kararının artık dönülmez kaldığını kaydediyor. Sazonof meş'um seneler S 240. Fakat Sazonof Kayserin telgrafını İmparatorun 30 sabahı almış olduğunu ve kararı üzerinde müessir olduğunu naklederken hataya düşüyor veya hakikati tahrif ediyor. Zaten Rus evrakında Kayserin (4) numaralı telgrafı altında kurşun kalemle şu kayit varmış: Kendisine mesu'liyeti yükleten bu telgraftır ki Çarı tekrar umumi seferberliği emretmek kararına getirdi. Halbuki mesuliyeti yükleten telgraf bu 4 numaralı telgraf değil 6 numaralı telgraftır. Bu işaret yanlışlıkla bunun üzerine atılmış olsa da Sazonofun ve Paleologun Çara kararını bu telgrafın verdirdiğinde ısrar etmeleri tesadüfi olamaz. Gariptirki hiç bir eserde bu zühul ve tahrife dikkat edildiğini görmedim. Lüdvig te Çarla telefon muhaveresini naklettikten sonra 30 temmuz gecesi seferberliğin yapıldığını ve 30 temmuz öğleden sonra Sazonofun Rusya Avusturyaya karşı seferberlik yaparsa kendisinin müdahale edemiyeceğine dair Kayserin telgrafını okuyarak seferberlik emrini aldığını naklederken aynı hataya düşüyor.

Avusturyanın umumî seferberlik emretmiş olmasına istinat ettirilmiş olduğu gibi Fransanın Sarı kitabına da Rus umumî seferberliğini haber veren Fransanın Petresburg elçisi Paleologun telgrafı konurken bunun başına " Avusturyanın umumî seferberliğine ... „ kelimeleri ilâve edilmiştir. Hattâ Puvankare büyük harbin asılları konferanslarında bunu Sarı kitaptan naklen bu suretle zikreylemiştir:

Avusturyanın umumî seferberliğine, ve Almanyaca altı günden beri alınan gizli fakat devamlı seferberlik tedbirlerine binaen Rus ordularının umumî seferberlik emri verilmiştir. Rusya kendi için büyük tehlike olmaksızın kendisine daha ziyade tekaddüm edilmesine razı olamazdı, Rusya hükûmeti Almanyanın silâhlanmakta olduğunu bilerek Meclisi askerî sebeplerden dolayı kısmî seferberliğini umumî seferberliğe tahvil etmekte daha çok geçikemezdi. [1]

Puvankare mukaddes birlikte bu telgrafı ilâve edilen kısmı silerek aslına uygun surette koymuş ve Renè Gerin suallerine cevabında bu tahrifi evvelce bilmediğini iddia eylemiştir.

Gerek Rusyada, gerek Fransada Rus seferberliğinin Avusturya umumî seferberliğinden sonra ve onun üzerine yapılmış gösterilmesinde elbette bir maksat vardır ve herhalde bu gizleme ve hakikatı tahrif etme bir taraftan seferberliğin harbi sürüklemekteki ehemmiyetini, diğer taraftan Rusların bu ehemmiyeti pek iyi bildiklerini gösterir.

Yine bu Rus seferberliği Almanyanın seferberlik ilân ettiğine dair Lokal Anzeiger gazetesinin neşrettiği haberin Petersburgta hemen alınması üzerine de ilân edilmiş değildir. Gazetenin bu yanlış haberi derhal tekzip edilmiş ve Berlindeki Rus elçisi bu tekzibide derhal Petresburga bildirmiş ise de elçinin bu ikinci telgrafı Petersburga çok geç gelmiştir. Sazonof bu yanlış haberin neşrindede ikinci telgrafın geçiktirilişinde de Rus seferberliğini tacil etmek ve bu suretle harp mesuliyetini Rusyaya atfeylemek yolunda bir Alman manevrası görüyor. Puvankarenin buna ehemmiyet verdiğini görüyoruz.

ALMANYANIN ÜLTİMATOMU VE HARP İLÂNI: Almanyada Rusyanın bu seferberlik ilânı Kont dö Portalesin dediği tesiri yaptı.

Almanya, kaydedildiği üzere, ilk gündenberi ihtilâfın mevzii

[1] Paleôtohun hatıratı cilt 1

kalması tezini ortaya atarak Avusturya Sırp ihtilâfına beynelmilel bir mahiyet vermemeği temine çalışmış idi. Avusturya üzerinde bir Avrupa tazyiki yapılabilmesine bu suretle mani olmuş ve bu uğurda icap ederse Rusya ile ve Fransa ile bir harbi de göze almış idi. Fakat bu harpte İngilterenin bitaraf kalabilmesini ve İtalyanın kendisi ile beraber olmasını da düşünmüştü. Sir Greyin Lihnovskiye, ve Sir Goşenin Betman Holveğe 29 Temmuzda vaki olan beyanatı ve Roma kabinesinin iptidadan beri Avusturya aleyhinde aldığı tavır [1] zuhur edecek harpte Almanyanın Avusturya ile dört büyük devlete karşı harp etmek mecburiyetinde kalacağını gösterince, Betman Holveğin vaz'ı değişiyor ve Avusturya nezdinde teşebbüsleri ayrı bir şekil alıyor. Londra telgrafı üzerine 30 temmuz sabah saat 3 te Almanyanın Viyana elçisi Başvekilden şu tebligatı alıyor:

Eğer Avusturya her tavassutu reddederse öyle bir ihtilâf önünde bulunacağız ki bunda bütün görünüşe göre İtalya ve Romanya bizimle beraber olmayacak ve İngiltere bize karşı bulunacaktır. Bu suretle her ikimiz dört büyük devlet karşısında bulunacağız. İngilterenin iştirakile harbin asıl yükü Almanyanın üzerine çökecektir. Avusturyanın siyasî haysiyeti, silâhlarının şerefi, ve Sırbistana karşı haklı talepleri, Belgradın veya diğer mevkilerin işgali suretile kâfi derecede korunmuş olabilir. Sırbistanın alçaltılması ile Avusturya vaziyetini balkanlarda da Rusyaya karşı da yeniden kuvvetlendirmiş olacaktır. Halin icaplarile Avusturya kabinesine tavassutu, zikredilen müsait şerait dahilinde kabul etmesini acil surette tavsiye etmek mecburiyetindeyiz. Aksi takdirde hal icaplarının mes'uliyeti Avusturya için de bizim için de son derece ağır olacaktır.„

Petersburgtan gelen raporu ayni 30 temmuz sabahı saat 2,55 te Viyana elçisine gönderirken başvekil daha kat'i tebligatta bulunuyor:

" Avusturya Macaristandan, kendisile harp halinde bulunduğu Sırbtstan ile müzakerata girişmesini isteyemeyiz. Fakat Petersburg ile her türlü nazar teatisini reddetmek ağır bir hata olacaktır çünkü bu evvelâ Avusturyanın önünü almakta alâkadar olduğu ecnebi harp müdahalesini tahrik edecektir müttefiklik borcumuzu

[1] Başvekil Slandıa ile Hariciye vekili San Cıılyano, Romadaki Alman elçisine, Avusturyanın daha evvel İtalya ile uyuşması lâzım gelirken bunu yapmamış olmasından dolayı İtalyanın bu işte kendisini bağlı saymamakta olduğunu sarahaten söylemişti.

yerine getirmeğe hazırız, fakat umumî bir ihtilâfa Viyanaca hem de nasihatlarımıza aldırılmayarak sürüklenmemize kail olamayız. Bundan kont Berhtolda şiddetle ve pek ciddiyetle bahsetmenizi rica ederim.„

Bu tebligat üzerine olacak ki 31 temmuzda Avusturya elçisinin Petersburgta Rusya ile bir uyuşma zemini aradığını Rus gizli diplomasi vesikaları arasındaki 1592 numaralı sazonofun Berlin Viyana Londra ve Parise çektiği telgrafta görüyoruz:

"Avusturya büyük elçisi yanıma gelip bana hükûmetinin, ültimatomu yeniden gözden geçirmeğe razı olduğunu söyledi. Ben konuşmaların büyük devletlerin iştirakile Londrada yapılması racih olacağı hususunda elçinin dikkatini celbettim. Avusturyanın Sırbistan aleyhine müteveccih askerî hareketlerine nihayet vermesi son derece arzu olunur.„

Sazonof hatıratında, Avusturyanın evvelce okadar arzu edilen Rusya ile doğrudan doğruya müzakerata girmek yolundaki bu teşebbüse, Almanyanın Rusyaya ültimatomunu verişinden sonra yapıldığı cihetle bir kıymet vermeyor [1] ve bunu kont Berhtoldun Betman Holvegin telgrafı üzerine mi, Avusturya ordusunun kâfi derecede hazırlanamaması sebebile mi, yoksa Berlinin harp ilân etmek üzere olduğunu bilmek itibarile sırf göz boyamak için mi yaptığını araştırıyor. Kont Berhtoldun Almanyaca iltizam edilen İngiliz tekliflerini kabulden tevakki edilmekle beraber, şekilde uzlaşıcı hareket edilmesini tavsiye ettiği malûm olmakla beraber 30 temmuzda Rus elçisine dostane bir lisanla müzakerenin Sazonof ile Petersburgtaki Avusturya elçisi arasında yeniden başlayabileceğini söylemiş olmasına göre ilk ihtimal kabul olunabilir ve Rusyanın hatta 24 saat seferberliğini tehir etmemiş olmasının harbin patlamasında ne kuvvetli amil olduğu anlaşılır.

Bartman Holveg bunlardan sonra Viyanaya yazdığı son telgrafta " Viyananın her türlü müsadeakârlığı ve hele Grey'in son teklifini reddetmesi halinde mutlaka harp istediğini göstermiş ve Rusyanın masum bir vaziyette bırakılmış olacağını ve bunun bizzat Alman milleti karşısında tutulmaz bir vaziyet doğuracağını izah ederek Greyin teklifini kabul hususunda israr ediyor.

Kaydettiğimiz veçhile, bir taraftan Kont Berhtolt Rusya ile doğrudan doğruya tekrar müzakereye başlamak arzusunu Rusya elçisine tebliğ ederken, diğer taraftan Rusya, Greyin israrile ilk

[1] Meş'um seneler sahife 227/228

teklifini tadil ederek Belgradı işgal edebilmek üzere Avusturyadan ancak ordularının Sırp topraklarında ilerlemesini durdurması taahhüdü ile iktifa edeceğini bildirmiş iken ne oldu ki Almanya daha Rus seferberliği haberinden evvel vaziyeti değiştirdi. Şansölye son telgraf hükmünün talikini 31 temmuz gece saat 11,20 de Viyana elçisine emreyledi. Kautski de, ana istinaden bunu izah eden muhtelif eserler de bu vaziyeti askerî heyetin kararına atfediyor ve bunu Şansölyenin Viyanaya çekmek üzere yazıp sonra değiştirdiği bir telgrafta kullandığı lisan ile teyit ediyor: " Erkânı harbiye, komşularımızın, hele şarktaki komşumuzun askerî hazırlıkları, beklenmeyen bir şeye maruz kalmamaklığımız için, seri bir karar alınması icap ettiğini şimdi bana tebliğ etti..„ Prusya vekiller heyetinde de " idare artık elimden çıkmıştır vekayi cereyanlarını takip edecektir „ diyen Betman, seferberliği bir saniye bile geciktirmenin bir cinayet olacağını iltizam eden erkânı harbiyeye mi inkiyat etti. Amiral Tirpiç hatıratında asıl Betman Holveğin son gün seferberlik için israr ettiğini ve erkânı harbiye reisi Moltkenin reyine rağmen seferberliğin ilânı harbe derhal bağlanmasını iltizam eylediğini kaydediyor. Sir Grey ise Betmanın da, imparator Giyomun da sulh istediklerinden şüphe etmemekle beraber asıl sebebi Alman zihniyetinde görüyor.

Şurası anlaşılıyor ki nasıl Rusyada Alman askerî hazırlıkları hakkında alınan haberler Erkânı Harbiye Reisi ile Harbiye vekiline harbi kazanmak mecburiyetile seferberlik ilânını iltizam ettirmiş idise Almanyada da Rus askerî hazırlıkları hâkkında alınan haberler harbi kazanmak zaruretinde olan Erkânı Harbiyeyi "askerî vaziyetin günden güne Almanya için daha az müsait olması ve meş'um neticeler getirebilmesi„ tehlikesi karşısında aynı tedbiri derpiş etmeğe sevketmiştir ve Başvekil Betman Holveg bir kere tahrik ettiği badirenin önünde artık onu idare edemiyecek vaziyete düştüğü gibi İmparator Giyom da vaziyete hakim olmaktan çıkmıştır. Hattâ Sir Grey bu münasebetle Giyom 1919 da maddeten terki taht etti. Fakat manen daha o vakit terki taht etmişti diyor.

Rusya ile Almanyada Rus ve Alman milletlerinin mukadderleri emir ve kararlarına bağlı olan iki hükûmdar arasında, İmparator Giyom ile Nikola arasında bugünlerde teati edilen on telgraf vardır. Bu telgrafların hepsi İngilizçe yazılmışlardır.

KAYSER İLE ÇARIN TELGRAFLARI: İlk telgraflarında Giyom da Nikola da sulhu kurtarma hususunda biribirinden samimî yardım istemektedirler:

İlk telgraflar Çar ve Giyom tarafından iptidaen çekilmişlerdir. Yani her biri diğerinin telgrafı gelmeden telgraflarını yazmışlardır. Sıra numaraları Rus evrakında onlara konan numaralardır.

(1 numaralı telgraf) [1] Avusturyanın Sırbistana karşı hareketinin memleketinde yaptığı tesiri, en büyük bir endişe ile öğrendim. Senelerdenberi Sırbistanda devam eden imansız tahrik, Arşidük Fransuva Ferdinandın kurban gittiği rezil cinayete meydan verdi. Sırpları bizzat kendi kıraliarını ve karısını [2] öldürmeğe sevkeden düşünce tarzı memlekette hâlâ hüküm sürmektedir. Bu alçak öldürülüşten manen mes'ul olan bütün kımselerin tam cezalarını bulmaları senin ve benim ve bütün hükümdarların müşterek menfaatımız icabı olduğunu tasdik etmekte şüphesiz ki benim ile hemfikir olacaksın. Bu hususta siyaset kat'iyyen hiç bir rol oynayamaz.

Diğer taraftan memleketindeki amme efkârı tezahürlerini karşılamanın, senin için ve hükûmetin için ne kadar güç olduğunu tamamile anlarım. Bu sebeple ve bizi pek çok zamandanberi kavi bağlarla birleştiren samimî ve halis sevgi itibarile, Avusturyalıları senin ile, memnuniyet verici bir uyuşmaya yürekten çalışma kararını vermeğe sevk için bütün nüfuzumu kullanıyorum.

Çıkabilecek güçlükleri gidermek için olan çalışmalarında yardımıma geleceğini itimatla umuyorum. Senin yürekten ve sadık dostun ve teyzezaden.

(2 numaralı telgraf) bu telgraf 28 temmuzda ve Avusturya Sırbistana harbi ilân etmesi haberi üzerine yazılmıştır.

Avdetini öğrenmiş olmaktan mes'udum. Bu çok ağır dakikada senden yardımıma gelmeni dilerim. Küçük bir memlekete alçak bir harp açılmıştır. Bundan Rusyanın duyduğu ve benim de tamamile paylaştığım nefret çok büyüktür. Öyle görüyorum ki yakında, benim üzerimde yapılan tesir altında nihayet ezileceğim ve harba sürükleyecek son tedbirleri almağa mecbur olacağım. Avrupa harbi gibi bir felâketin önüne geçmek için, sana, eski sevgimiz namına rica ederim ki müttefikini çok ileri gitmekten alıkoymak için elinden geleni yap. [3]

---

[1] Puvankare «harbin asılları» atlı kitabında o sabah Kayserin kendi hazırladığı bu telgrafı Çarın telgrafını aldıktan sonra gönderdiğini kaydetmektedir. Çarın telgrafı 29 temmuz günü sabah saat birde gelmiş, Kayserin telgrafı gece saat 1 45 ta çekilmiş. Alman beyaz kitabında da Rus gizli vesikalarında olduğu gibi kaydedilmiş olan bu telgrafların sırası Puvankareye uzun söz söyletmektedir.

[2] Kıral Aleksandre ile karısı Draga şunları yazıyor.

[3] Giyom bu telgrafın kenarına şunları yazıyor. « Kendi zafının itirafı ve

3 üncü telgraf yine Çarındır. Çar bu telgrafta diyor ki: Uysal ve dostça olan telgrafından dolayı sana teşekkür ederim.

Senin elçinin bugün vekilime yaptığı resmî beyanat büsbütün başka idi. Bu tezadı izah etmeni isterim. Kan dökülmesinin önüne geçmek için Avusturya Sırp meselesini Lâ Haye konferansına (mahkemesi olacak M C) tevdi etmek doğru olur. Akıl vehikmetine ve dostluğuna itimadım vardır. Seni seven Nikin

Puankare 29 temmuzda çekilen bu telgrafa büyük ehemmiyet atfediyor. Bu telgraf Almanların neşrettiği beyaz kitaba konmamış. Sazonof ta Puankare de Çarın Almanyanın Petersburgta tehdit edici tepligatta bulunduğu sırada ihtilâfı bu suretle Lâ Haye mahkemesine tevdi meselesini teklif etmiş iken Kayserin buna cevap vermeyişini Betman Holvegin bunu mevzuubahis ettirmemek emrini vermiş olmasına atfediyor.

Giyom çarın ilk telgrafına şu cevabı veriyor:

Telgrafını aldım. Sulhu korumak lâzım geldiği hakkındaki fikrine iştirak ederim. Fakat sana birinci telgrafımda'da dediğim gibi Avusturyanın Sırplara karşı olan hareketini alçak bir harp olarak telâkki edemem. Avusturya, Sırpların kâğıt üzerindeki vaitlerinin itimada elverişli olmadığını bundan evvel tecrübe ile anlamıştır. Benim ifikrime göre Avusturyanın hareketleri, Sırp vaitlerinin fiiliyata inkılâbı için hakikî teminat elde etmek maksadına matuftur. Fikrim, Avusturya kabinesinin Sırbistan zararına Avusturyanın hiç bir arazi büyütme meylinde olmadığına ait beyanatına müstenittir. Şu halde Rusya için Avusturya - Sırp ihtilâfında sadece seyirci kalmak ve Avrupayı dünyanın gördüğü harplerin en korkuncuna sürüklememek tamamile mümkündür. Zannediyorum ki senin hükûmetin ile Viyana arasında vasıtasız bir uyuşma mümkün ve şayanı arzudur ve sana telgrafta yazdığım gibi hükûmetim bu uyuşmayı elde etmek için bütün emeğini veriyor. Muhakkaktır ki Rusyanın askerî hazırlıkları Avusturyaca bir tehdit gibi görülerek her ikimizin gidermeğe çalıştığımız felâketi çabuklaştırır ve benim, senin dostluğuma ve yardımıma müracaatin üzerine, memnuniyetle kabul ettiğim, ara bulma rolüme zarar verir.

(4) numaralı bu telgrafın altında Rus gizli diplomasi vesikalarına göre şu şerh varmış 29 Temmuzda akşam saat 6,35 te yeni saraydan gönderilmiş, akşam saat 9,40 ta Peterhofta alınmıştır„

---

harp mes'uliyetinin bana atfı gayreti. Telgraf gizli bir tehdit ve müttefikin kolunu durdurmak hususunda emre benzeyen bir tebliğ ihtiva ediyor. »

kurşun kalemile de şu ibare yazılı imiş «kendisine mes'uliyeti yükleten bu telgraftırki çarı tekrar umumî seferberliği emretmek kararına getirdi.» Yukarda notta da işaret ettiğim gibi bu telgrafta mes'uliyet bahsi yoktur mes'uliyetten Kayser 6 numralı telgrafta bahsediyor. Fakat Rus seferberliği emrini 6 numaralı telgrafa bağlamağa, 6 numaralı telgrafın henüz alınmamış olması münasebetile imkân olmadığından - ne yanlışlıkla bunun üzerine kaydedilmiş olmak lâzım gelen bu ibarede, ne de Rus hariciye vekilinin Rus seferberliğini Kayserin telgrafındaki lisan üzerine hasıl olan tesir ile izah etmesinde mana vardır. [1]

Çar Nikola 30 temmuz sabah bir yirmide çektiği cevabında (5 numaralı telgraf) diyor ki:

Çabuk cevabından dolayı çok teşekkür ederim Tatişefi bu akşam talimatla yolluyorum. Bu dakikada meriyete girmiş bulunan askerî tedbirlere Avusturyanın hazırlıkları sebebile beş gün evvel karar verilmişti, bütün yüreğimle umarımki bu tedbirler senin çok takdir ettiğim ara bulma rolünü hiç bir suretle bozmayacaktır. Bu uyuşmaya varmak için Viyana üzerinde senin şiddetli tazyikine ihtiyacımız var.

Numara 6 (bu telgraf Berlinden 30 temmuzda akşam saat 3,52 de verilmiş ve Peterhofta 6,30 da alınmıştır). Telgrafından dolayı sana çok minnettarım. Elçimin söyledikleri ile telgrafımda olan arasında uygunsuzlnk olamaz. Kont Portalese bir seferberliğin getirebileceği tehlike ve ağır neticeler üzerinde hükûmetinin dikkatini celbetmek için emir verilmişti. Ben de telgrafımda aynı şeyi söyledim. Avusturya ancak bir kısım ordusunu sırf Sırbistana karşı seferber etmiştir. Eğer, senin ve hükûmetinin tebligatında görüldüğü üzere Rusya Avusturyaya karşı seferberlik yaparsa bana dostça tevdi ettiğin ve senin israr ile istemen üzerine kabul eylediğim ara bulma rolü büsbütün imkânsızlaştırılmamış değil ise güçleştirilmiş olacaktır. Şimdi kararın bütün yükü senin omuzlarına düşüyor harbin veya sulhün mes'uliyetini çekecek olan sensin.

Sazonof hatıratında çarın sabahleyin Kayserden bir telgraf aldığını ve bu telgraftaki lisandan elem duyduğunu naklederken bu telgrafı murat ediyor çar demiş ki: " benden mümkün olmayanı

---

[1] 6 numaralı telgraf daha petersburga gelmeden umumî seferberlik emrinin çardan alınması ve bunun bu telgrafa yükletilmesi ve 4 numaralı telgrafa işaret verilmesi ne demektir? Bunu mösyö Puankareye sordum cevabında bu cihete hiç yanaşmadı.

istiyor. Avusturyanın seferberlik yaptığını unutmuş görünüyor veya tasdik etmek istemiyor ve Avusturyaya bir hüküm söylemeksizin bizim seferberliğimizin durdurulmasını istiyor. Bilirsiniz ki hazırlığımızı tutmuştum ve sonra da ancak kısmen seferberliğe izin verdim eğer şimdi Almanların istediklerini kabul edersem Avusturya önünde silâhsız kalacağız. Bu deliliktir.„ [1] Çarın bu sözleri de bu 6 numaralı telgrafa taallûk ediyor.

Fransanın Petersburg elçisi Paleolog da Sazonofun ve Erkânı Harbiyenin istediği umumî seferberlik emrini Çardan koparmakta, son tehdit edici cümlelerin çok tesiri olmuş olduğunu kaydediyor. Harbin siyasî tarihî müellifleri de bunu naklediyorlar. Puvankare de bunu ballandırıyor. Halbuki evvelce de kaydettiğini veçhile Sazonofun Çardan seferberlik emrini aldığı 30 temmuzda bu telgraf daha gelmemişti. Sazonofun ve Paleologun ve Puvankarenin buna istinatları davalarını çok şüphelendiren bir şeydir.

Paleolog seferberlik emrinin saat tam dörtte tebliğ edildiğini kaydederken ve bu telgrafın Peterhofta altı buçukta alındığı üzerinde yazılı dururken müdafaalara bilmem ne mana vermeli ?

7 Nikoladan Giyoma, (31 temmuz 2,55 te Peterhofta verilmiş ve 3,28 de Berline çekilmiştir). Bu buhranın sulhla biteceği ümidini vermeğe başlamış olan mutavassıt rolünden dolayı sana bütün yüreğimden teşekkür ederim. Avusturyanın seferberliğinin kaçınılmaz neticesi olan askerî hazırlıklarımızı durdurmak teknik sebeplerden dolayı bizim için mümkün değildir. Harbi istemekten uzağız. Sırp meselesi hakkında Avusturya ile olan konuşmalar devam ettikçe ordularım tahrik edici hiç bir şey yapmıyacaklardır. Sana bu bapta sözümü veriyorum. Allahın kudretine itimadım vardır ve umarım ki senin Viyanadaki teşebbüsün memleketlerimiz için ve Avrupa sulhü için hayırlı ve faideli olacaktır.

8 (Akşam saat 2,15 te Berlinde verilmiş ve Peterhofta 5,35 alınmıştır).

Haşmetli Çara

Benim dostluğuma müracaat etmen ve yardım istemen üzerine senin hükûmetin ile Avusturya Macaristan hükûmeti arasında ara buluculuğu üzerime almıştım. Konuşmaların henüz devam etmekte olduğu sırada orduların müttefikim Avusturya Macaristana karşı seferber edildiler ve benim tavassutum, sana bildirdiğim veçhile, hemen hiç oldu. Bununla beraber çalışmakta devam ettim

---

[1] Sazonofun hatıratı 219

şimdi ise benim Şark hududumda ciddi harp hazırlıkları hakkında mevsuk haberler aldım. İmparatorluğumun emniyeti mes'uliyeti beni ihtiyat müdafaa tedbirleri almıya mecbur ediyor. Umumî sulhün korunması için yaptığım emeklerde son hadde kadar gittim. Artık bütün medenî dünyayı tehdit eden felâketin mes'uliyeti senin üzerine düşmektedir. Bu dakikada bunun daha önüne geçmek senin elindedir. Rusyanın şerefini ve kudretini tehdit eden hiç bir şey yoktur. Rusya bütün serbestî ile benim tavassutum neticesini bekleyebilir. Bana büyük babamdan ölüm döşeğinde vasiyet edilen sana ve memleketine döstluğumu ben daima mukaddes saydım ve kaç defa Rusyayı kendisi için müşkül olan demlerde bilhassa son harbinde namusluca tuttum. Eğer Rusya Almanyayı ve Avusturyayı tehdit eden askerî hazırlıkları durdurmağa muvafakat ederse Avrupa sulhü hâlâ senin tarafından korunabilir. „

Rusya ile müttefiki olan Fransa arasında Almanya, emniyetini, seferberliğini çabuk bitirerek Rusyanın daha seferberliğini bitirmeden evvel Fransa ile hesabını bitirmesi ve ondan sonra Rusyaya dönmesi üzerine kurmuş olmasına göre Rus hazırlıklarının Almanyayı kayıtsız bırakamaması tabiî görülebilir. Almanyanın gerek elçisi marifetile gerek İmparatoru dilile Rusyayı bundan tahzir etmesi de bu sebeple olabilir. Bu halde Almanyanın, Greyin yaptığı tavassut teklifine Rusyanın da Avusturyanın da seferberlik yapmaları şartile muvafakat etmesi mümkün değil miydi? Grey kendi teklifini Almanyanın bu şartla kabul etmesi halinde Avusturyanın da seferberlik yapmaları İngilterenin buna muvafakata amade olduğunu kaydediyor. Bunu yapmamış olan Almanya Rusyadan buna nihayet verilmesini kabul olunmaz bir sekilde istedi ve hep harbi kazanmağı düşünen Erkânı Harbiyenin tesirile yine 31 temmuzda harp tehlikesi halini ilân ederek Rusyaya müddetli bir ültimatom verdi. Harp tehlikesi hali daha seferberlik demek değildi. Seferberliği 24 ve 48 saat çabuklaştıran ve hükûmete idarei örfiye ilân etmek, bazı amme hizmetlerini durdurmak ve hududu kapamak salâhiyeti veren bir şeydir.

O gün öğleden sonra üçte Kont Portales Petersburg hükûmetine şu tebligatı icraya memur edildi. " Bir tavassut maksadile yapılan müzakereler devam ederken ve bizce seferberlik yolunda henüz hiç bir tedbir alınmamış iken Rusya bize karşı da bütün kara ve deniz kuvvetlerini seferber etti. Rusyanın tedbirleri bizi İmparatorluğun emniyetini korumak için, harp tehlikesinin kat'iliğini ilâna mecbur ediyor. Bu henüz seferberlik değildir fakat on iki

saatlik bir müddette Rusya bize ve Avusturya Macaristana karşı bütün harp tedbirlerini durdurmaz ve bunlar hakkında sarih izahat vermez ise seferberlik bunu takip eyleyecektir.„

Acaba Çar da Sazonof ta bunun ne demek olduğunu bilmeyorlar mıydı? Kavutski de, harbin siyasî tarihini yazanlar da seferberliğin harp olduğunu ne Sazonofun ne Çarın düşünmediğini kaydediyorlar ve Çarın Giyoma çektiği son telgrafta kullandığı lisanı buna delil gösteriyorlar. Çar (7 numaralı ve 1 temmuz saat akşam iki tarihli) bu telgrafında diyor ki: Telgrafını aldım ordularını seferber etmekliğin lâzım olduğunu anlarım. Fakat sana verdiğim teminatın aynını yani bu hazırlıkların harp demek olmadığı ve memleketlerimizin ve hepimiz için aziz olan umumî sulhün iyiliği için konuşmalarımıza devam edeceğimiz teminatını senden almak isterim.

Bununla beraber Sazonofun bunun ne demek olduğunu tamamile bildiğini hatıratından öğreniyoruz (sahife 227) gece yarısı ültimatomu Kont Portalesten alan Sazonof bunu birkaç saat sonra ilânı harbin takip edeceğine kani bulunduğunu kaydediyor. Zaten Rusyaya verilen notanın eşini Fransa Hariciye vekâletine de verdiren Şansölye Fransaya "seferberlik muhakkak surette harp demektir„ kaydını da ilâve etmişti. Rusyaya verilen notada bunun zikredilmemesini Kavutski, ya Rusyayı askerî tedbirlerini almakta isticale sevketmemek yolunda askerî, veya Başvekilin müzakerata devam arzusundaki siyasî maksatlara atfetmekte ise de, birinci sebep kabul olunmak lâzım gelir. Kont Dö Portales ültimatomu Rusya hükûmetine nasıl tebliğ ettiğini şöyle bildiriyor :

1 Ağustos sabah saat bir

Emri şimdi, gece yarısı icra ettim. Mösyö Sazonof harp tedbirlerini durdurmanın teknik imkânsızlığını yeniden zikrediyor ve beni, bizim seferberliğimizle kıyas edilemez olan Rus seferberliğinin ehemmiyetini izam etmiş olduğumuza ikna etmeğe yine çalışıyor. Zatı devletlerine şunu acele zikretmekliğimi rica etti ki Haşmetli İmparator Nikola hazretlerinin bugün Almanya İmparatoru hazretlerine çektiği telgrafta namusu üzerine söz vererek aldığı taahhüt bizi Rusyanın niyetleri hakkında müsterih kılmalıdır. Kendisine hatırlattım ki Çar halin her türlü icaplarında, bir harp hareketinde bulunmamağı taahhüt etmiyor. Bunu, ancak Sırbistana ait Rus Avusturya ihtilâfının tesviyesi imkânı derpiş edildiği müddetçe taahhüt ediyor. Meseleyi doğrudan doğruya ortaya koyarak, Hariciye vekiline bundan Avusturya ile bir uyuşma çıkmasa dahi Rus-

yanın sulhü yine muhafazaya amade olduğu teminatını bana verebilip veremiyeceğini sordum. Vekil bana bu mesele hakkında müspet cevap veremedi. Ben de Rusyanın seferberlikte daha çok ilerlemesine muvafakat edememiş olmaklığımızdan dolayı muaheze edilemiyeceğimiz cevabını verdim. „

Ültimatom Sazonofun fikrince Rusyanın merkezî devletler önünde teslim olması demekti. Ve Rusyaya ordularını terhis etmenin tavizatı olarak mümasil hiç bir vait te getirmiyordu lisanda çok kaba idi. Sazonof Kont Portalese daha notayı alınca Rusyanın bu talebe mümaşat edemiyeceğini tekrar tekrar söylemiş.

Gerçektir Almanyanın Rusyaya verdiği nota çok ağırdır. Hiç bir devlet böyle bir isteğe askerî şerefini bırakmadan uyamaz. Bahususki Avusturya Macaristan da umumî seferberliğini emretmişti ve bunu Alman Erkânı Harbiye Reisinin, Avusturya Erkânı Harbiye Reisine doğrudan doğruya çektiği telgraf üzerine yapmıştı. Hatta ihtiyar ve tecrübeli İmparator bu seferberlik emrini verirken " eğer İmparatorluğun yok olması mukadder ise şerefile yok olsun„ demişti.

Avusturya Macaristan bütün ordusunu seferber etmiş ve Almanyanın askerî hazırlıklarına dair Rusyada kanaat hasıl olmuş bulunurken merkezî devletlerce bir şey yapılabileceği söylenmeksizin ve bu suretle Rusyaya imtisali mümkün kılabilecek bir taviz gösterilmeksizin seferberlikten vaz geçmenin Rusyaya adeta emredilmesi, imtisal edilmenin istenmesi değil, çıngar çıkarmak ve harp istemek demekti. Netekim Fransaya verildiği yukarda zikredilen notadan Almanyanın harba karar vermiş ve bunu o maksatla yazmış olduğu sarahaten anlaşılıyor. Bu notada seferberliğin harp demek olduğu zikredildikten sonra " bir Rus Alman harbinde bitaraf kalıp kalmıyacağını Fransa hükûmetinden sorunuz, cevap 18 saatte verilmelidir„ deniyor idi.

Kavutskinin haklı mütaleasına Almanyanın seferberliği hemen harbe çevirmesi icap etmezdi. Vakıa Almanya emniyetini seferberliğini daha evvel yaparak Fransaya ve Rusyaya daha onlar hazırlanmadan kat'î darbe vurabilmekte görmek itibarile seferberliği harbe bağlaması zarurî görünür. Fakat Amiral Tirpiçin 1 ağustosta ilânı harbi bir hata saymasına ve erkânı harbiye reisi Moltkenin buna o güu hiç bir kıymet vermemesine göre Almanyanın müzakereye devamından belki de sulh için hayırlı bir şey çıkardı. 1913 te de Avusturya Macaristan ve Rusya seferberlik ilân etmişlerdi, fakat buna rağmen harp patlamamıştı. Şansölyenin seferber-

liği harp ilânına bağlamasının sebebini Prens Bülov Şansölyenin dahilî vaziyete ait endişesinde gösteriyor. Bu halde Kavutskinin zannettiği gibi başvekil Betman Holveğin seferberliğin geri alınması için teşebbüsü vaki olamaz ve hatta harp ilânında istical eden asıl odur. Bunu ilerde nakledeceğim.

Almanyanın ültimatomu Rusyaya 31 temmuz gece yarısı verilmişti. Şu halde 12 saatlık mühleti 1 ağustos günü öğle vakti bitiyor idi. Almanya buna müsait cevap almayacağını bildiğinden gene o gün saat birde Rusyaya harbi ilân eden notasını Petersburg elçisine gönderdi ve bunun o akşam saat beşte Rusyaya tebliğ edilmesini emretti. Hatta bu ilânı harp notası Rusyanın ret cevabı vermesi veya hiç cevap vermemesi tarzına göre ihtimalli olarak yazılıp gönderildi.

İlânı harp notasının gönderildiği saatte henüz Alman seferberliği emredilmemişti saat beştedir ki seferberlik ilân olundu. Rusyaya verilen notada seferberlik durdurulmadığı halde seferberlik yapılacağı kaydedilmiş idi ve bunun harp demek olduğu zikrolunmamıştı. Kavutski bundan bir muahaze çıkarıyor. Halbuki ültimatomdan sonra ültimatomu kabul etmeyen taraf elbette harbi göze alarak bunu kabul etmez ve harbi bekler ikinci bir ültumatom verilmez. Kavutskinin işaret ettiği diğer bir garibe var. Seferberliğin harp demek olmadığına dair teminat veren ve bu teminatın eşini isteyen çarın yukarda kaydettiğimiz son telegrafı - ki 1 ağustosta saat ikide yani ültimatom mühletinin bitiminden iki saat sonra çekilmişti - ilânı harp notası Petersburg elçiliğine gönderildikten sonra Berline gelmişti. Betman Holveğin bu telgrafa yazdığı cevap, imparator Giyoma saat onu kırk beş geçe imza ettirildi. Bu telgrafta Almanya imparatoru çara diyor ki: " Harbin önünü alabilecek tek çareyi dün hükûmetine beyan ettim elçimden hükûmetinin cevabını havi telgrafı hâlâ almadım. Bu sebeple ordumu seferber kılmağa mecbur oldum. Sayısız felâketin önüne geçebilecek tek çare hükûmetinin seri, müspet, vazıh, sarih cevabıdır. Bu cevabı almış olmadan evvel telgrafında zikrettiğin meseleyi tetkik edemem. Herhalde ordularına hiç bir vesile ile hudutlarımızı geçmemeleri hakkında emir vermeni senden istemekliğim lâzımdır " İlânı harp notasının verilmesinden herhalde yedi sekiz saat sonra çarın eline varan bu telgraf üzerine Sazonof Alman elçisinden 2 ağustos sabahı garabeti soruyor. Portales Petresburgtan ayrılmadan üç saat evvel bildiriyor: " Bu dakikada mösyö Sazonof bana telefonla aşağıdaki vakıayı nasıl izah etmek

lâzım geleceğini sordu: Haşmetli Rusya imparatoru haşmetli hükümdarımızdan akşamın saat onu kırk beş geçe tarihli bir telgrafı bir kaç saat evvel aldı. Bu telgrafın hüküm yeri imparator Nikaladan ordularına hiç bir halde hududu tecavüz etmemeleri için emir verilmesi talebini ifade etmektedir. Mösyö Sazonof dün akşam kendisine verdiğim ilânı harbe ait notadan sonra bu talebi nasıl izah etmekte olduğumu sordu. Cevap verdim ki şu izahtan başkasını bulamıyorum: Belki imparatorumun telgrafı evvelki gün akşam saat onu kırk beş geçe verilmiştir" Kavutski izahı kabil olmayan bu telgrafı izah eden tek şeyin " Giyomun da, adamlarının da aklını kaybetmiş olmalarından ibaret olduğunu " zikrediyor. Baş vekâlette telgrafın cevabı ilânı harbin Petresburgta Rusyaya tebliğinden evvel yazılmış ve o vakit çekileceği hesap edilmiş olabilir. Belki ilânı harpten evveel imza edilmiş ve telgrafhaneye sevki gecikmiş olabilir.

Rusyaya verilen harp ilânı notası ile bunun üzerine Rus hariciye vekâletinin zaptını da kaydedelim.

RUSYAYA HARBİ İLÂN EDEN NOTA: İmparatorluk hükûmeti, buhranı, başladığındanberi sulh yolile halletmeğe çalıştı. Haşmetli Rusya İmparatoru tarafından kendisine ifade edilen arzu üzerine Haşmetli Almanya İmparatoru İngiltere ile mutabık olarak Viyana ve Petersburg kabineleri yanında bir ara bulma rolünü görmeğe koyulmuş idi ki Rusya neticeyi beklemeksizin kara ve deniz kuvvetlerinin tekmilini seferber etti.

Almanyanın hiç askerî hazırlığının sebep vermediği bu tehdit edici tedbir neticesinde Almanya İmparatorluğu ağır ve muhakkak bir tehlike karşısında kalmış oluyor. Eğer İmparatorluk hükûmeti bu tehlikenin önüne geçmekte kusur etseydi Almanyanın emniyetini ve hatta mevcudiyetini tehlikeye koymuş olurdu. Bu sebeple Almanya hükûmeti bütün Rusyalar İmparatoru hazretlerinin hükümetine, bu askerî hareketlerin vaz geçilmesinde israr ederek, müracaat mecburiyetinde kaldı. Rusya bu talebe hak vermekten imtina eylediğinden (cevap vermeğe lüzum görmediğinden) ve bu reddi (hareketi) ile hareketinin Almanya aleyhine müteveccih olduğunu göstermiş olduğundan hükûmetimin emrile zatı devletlerine şunu bildirmekle şeref bulurum:

Haşmetli hükümdarım İmparator hazretleri, İmparatorluk namına cenge daveti kabul eder ve kendini Rusya ile harp halinde sayar.."

Şifreli telgrafla verilen bu ilânı harp notasını alır almaz Por-

tales Rus hariciye vekâletine vermekte istical etmiş ve hatta ihtimallı olarak yazılmış olan yerleri bile değiştirmemiştir. Yazdığı telgrafta üç defa hariciye vekiline Almanyaya ve Avustnryaya karşı alınan tedbirlerin durdurulduğu teminatını kendisine verip vermiyeceğini sorduktan ve üç defa menfi cevap aldıktan sonra notayı tevdi ettiğini bildiriyor. Bunun nasıl verildiğini gösteren Rus zaptı da şudur:

1 Ağustos

Öğleden sonra saat beşte Kont Portales Baron Şilinği telefona çağırarak vekili teahhursuz görmeğe mecbur olduğunu söyledi. Baron Şiling cevap verdi ki şimdi Sazonof Elaguine adasında vekiller heyeti toplanışındadır ve oradan döner dönmez kendisine malûmat verecektir Bu malûmat saat altıdan bir az sonra verildi. Ve elçi derhal vekâlete geldi. Hariciye vekili bu cihet kendisine bildirilince hiç aldanmadı ve Baron Şilinğe belki "bana harp ilânını getiriyor„ dedi.

Almanya elçisi hariciye Vekilinin odasına girince İmparatorluk hükûmetinin dünkü notasına müsait cevap vermeğe muvafakat edip etmediğini sordu.

Vekil menfi cevap verdi ve ilâve etti ki umumî seferberlik emrini geri almak imkânsız olmakla beraber Rusya vaziyete bir sulh çıkarı bulmak maksadile konuşmalara devam etmekten çekinmemektedir. Zaten daha gelirken endişeli olan Kont Portales derin bir heyecan geçirdiğini gizleyemedi.

Cebinden bükülmüş bir kâğıt çıkararak ve Rusyanın, Almanyanın istediği surette seferberliğin geri alınmasına muvafakati reddeylemesinin vereceği ciddî neticeleri teyit eyleyerek Hariciye Vekiline ayni suali bir kere daha sordu. Sazonof verdiği cevabı sukûnet ve metanetle bir kere daha tekrarladı. Artan bir heyecana kapılmış olan elçi bu suali üçüncü bir defa daha sordu ve vekil de başka bir cevabı olmadığını bir kere daha söyledi. "Size verecek başka bir cevabım yoktur.„ Derin bir tesir içinde güçlükle nefes alarak elçi şu sözleri güçlükle söyleyebildi " o halde, vekil efendi, hükûmetim tarafından size şu notayı vermeğe memurum „ ve eli titreyerek Sazonofa harp ilânı olan notayı verdi. Daha sonra anlaşıldı ki nota iki ihtimali havi idi. Elçiliğin dikkatsizliği ile bunların ikisi de bir tek metinde toplanmışlardı:

Bu teferruatın sonra farkına varıldı. Çünkü notanın verildiği dakikada muhtevası kâfi derecede belli idi ve kelimelerin ehemmiyeti yoktu.

Hariciye Vekili ile elçi arasındaki görüşme büyük odada oldu. İkisi de ayakta idiler ve Kont Portales notayı verdikten sonra bütün metanetini kaybetti (köşeden sonraki ilk) pençereye doğru yürüdü ve başını elleri içine alıp ağlıyarak şu sözleri söyledi: "Petersburgu bu şerait altında terkedeceğime hiç ihtimal vermezdim.„ Vekili kolları arasında sıktı ve hareketi için lâzım emirlerin sefarete gönderilmesini istedi. Çünkü kendisi bu sırada her ne ile olursa olsun hiç bir şeyle uğraşacak halde değildir..„

FRANSAYA HARP İLÂNI: Almanya Rusyaya harp açınca Fransaya da harp açmak mecburiyetinde idi. Alman Harp plânı evvelâ Fransayı bozmak ve sonra Rusya ile hesaplaşmak esası üzerine kurulmuştu. Netekim hariciye vekili Jagow, Belçika elçisine o vakit "Almanya ezilmemek için evvelâ Fransayı ezmek ve sonra Rusyaya dönmek mecburiyetindedir„ demişti. Alman Erkânı harbiyesi bu sebeple hariciye vekâletinden Fransa ile hemen harbe başlanması imkânını hazırlamasını bekliyordu. Hariciye vekâleti bu maksatladır ki 31 temmuzda Rusyaya ültimatom verdiği gün Fransaya da ayni mealde ve hatta seferberliğin harp demek olduğunu tasrih etmek itibarile daha da tehdit edici bir nota verdi. Fransadan 18 saatte alman Rus harbinde bitaraf kalıp kalmayacağına dair kat'î cevap isteniyordu.

Fransanın Rusya ile ittifakı vardı. Rusyaya Almanya tarafından tecavüz vaki olunca Fransanın Rusyaya yardım etmesi bu ittifak hükmünce mecburî idi. Şu halde Fransanın Alman notasına bitaraf kalacağı surette müsbet cevap vermesi imkânı yoktu. Alman hariciyesi bunu düşünerek Fransaya notayı o suretle hazırlamış ve 18 saat nihayetinde alınacak ret cevabı üzerine Fransa ile de harbe başlanacağını hesap eylemişti. Paristeki Alman elçisi Baron Schoen bu notayı başvekil ve hariciye vekili mösyö Viviani'ye 31 temmuz akşam saat yedide vermişti. Şu halde 1 Ağustos saat birde Fransa ret cevabı verince harp sebebi elde edilmiş ve bu suretle her iki cephede hemen aynı saatte harbe başlanmış olacaktı.

Bu notanın bir de sonra tebliğ edilecek bir hamiş kısmı vardı. Harp seneleri içinde Fransızlar tarafından şifresi hallolunarak öğrenilen bu hamiş, millî fikirleri ve cihane fikirlerini Almanya aleyhine tahrik için Fransaya iyi ve haklı bir fırsat verdi. Hamişte deniyor idi ki "eğer, farzı mümkün olmayan bir şey olmak üzere Fransa hükûmeti bitaraf kalacağını söylerse kendisinden, bitaraflığının teminatı olarak Tul ve Verdon istihkâmlarını talep etmek mecburiyetinde olduğumuzu Fransa hükûmetine beyan edersiniz. Bu

istihkâmları işgal edeceğiz ve harpten sonra geri vereceğiz. Bu son meseleye dair cevap yarın öğleden sonra saat dörtte bize gelmiş olmalıdır. „

İstitrat olarak kaydedeyim: Notanın Almanya aleyhine çok istismar edilen bu hamiş kısmını Betman Holveg şu suretle müdafaa ediyor: "Fransanın bitaraf kalacağını beyan etmesi halinde Tul ve Verdon istihkâmlarının teslimini isteyecektik. Çünkü Fransa bitaraflık maskesi altında bütün hazırlıklarını ikmal edecek Şarkta müşkül bir vaziyette bulunduğumuz sıradadır ki üzerimize yüklenecekti. Böyle bir tehlikeye karşı elimizde iyi teminat bulundurmak lâzımdı askerî makamlarımız harp müddetince Tul ve Verdonun işgali elvereceğini söylüyorlardı. Zaten ilânı harp sırasında bu Fransızlarca malûm değildi. Elçimize verdiğimiz talimatta mevcut olmalıydı. (Umumî harp üzerine mülâhazalar sahife: 130)

Baron Şön ise diyor ki: "çok açıktır ki bu fikir fena idi.

Bitaraflık için bir teminat istenişi, askerce görüş noktasından doğru olabilir. Siyasî görüş noktasından doğru değildi. Bizim için bu öyle bir ehemmiyeti haizdi ki onu elde etmek için talep değil arzetmekliğimiz lâzımdı. Zaten istihkâmların terkedilmesini bu isteme Fransız millî hissiyatının bizce hiç bilinmediğinin kat'î delili idi. ve Fransa hükûmetince bitaraflık teklifi nazarı itibara alınabilecek olsaydı bile, her türlü uyuşma ihtimalini boğabilecek mahiyette idi [1] ...

" Tamamile yanlış bir görüşle yapılan bu teşebbüs te çok fena oldu. Bu arzuyu bana bildirildiği şekilde Fransa hükûmetine eriştirmek vaziyetinde kalmış ve emri icra eylemiş olsaydım, en büyük kusuru işlemiş olacaktım; velevki şahsî kusur olmasın bu talebin meriyete konması için aranan şeraitin hasıl olmamış olması bu teşebbüsteki hadsiz beceriksizliği hiç hafifletmez.„ (2)

Baron Şön bu notayı Vivianiye verdiği zaman Fransa baş vekili Rus umumî seferberliğinden haberdar olmadığını söylemiş. Şön bunu hayretle karşılıyor ve Rusyadan dönen baş vekilin bu hususdaki projeleri bilmemesi kabil olamayacağını ve hakikaten bilmiyorsa Rus siyaset adamlarının kendisini yanılttıklarını ve zaten Fransa elçisi Paleologa Rusların bunu 29 da haber verdiklerini kaydediyor. [3]

---

[1] Şönün hatıratı : 254
[2] Aynı eser 274
[3] Aynı eser 252

Bu notaya mühletin bitmesinden evvel cevap verildi: Fransa kendi menfaatinin icabettirdiği yolda hareket edecektir, [1] Bu cevap bitaraflık teklifini reddetmiyor fakat vadetmiyor idi. Şön bitaraflık meselesine verilen müphem cevabın bir ret demek olduğunu ve bunu kendisi böyle aldığı gibi hükûmetinin de böyle alacağını Vivianiye söylediği zaman baş vekilin kendisine bir itirazda bulunduğunu kayit ile beraber bu cevabı Almanya için harp sebebi yapamadı. Buna dair talimatı yoktu. Alman diplomasisi bu meselede yanlış hesapta bulunmuştu. Eğer verilen notada bitaraf kalıp kalmayacağına dair kat'î cevap istenilmekle beraber bitaraflık meselesine müspet cevap verilmemesinin ittifak muahedesi hükmünce Fransanın deruhde ettiği yardımı yapmak mecburiyetinde olması sebebile ret mahiyetinde telekkî edileceği de gösterilmiş olsaydı Fransanın cevabı Almanyaya gene harp sebebini verebilirdi.

Fransızlar tarafından harbe mecbur edildiği hissini cihana vermek maksadını takip eden Alman hariciye vekâleti, Fransanın bu cevabı üzerine bu maksada göre bir harp ilânı notası hazırladı. [2] Bu uzun nota Fransanın verdiği şüpheli ve kaçamaklı cevap ile Almanyanın düşmanları sırasında bulunmak, Almanyayı her dakika hücum tehlikesinde bulundurmak maksadında olduğunu gösterdiğini ileri sürerek iki taraftan tehdit altında olan Almanyanın Fransaya hücum için en müsait dakikayı birakmamak mecburiyetile kendisini Fransa ile harp halinde ilân ettiğini gösteriyordu. Fakat bu nota gönderilmedi. Nota Almanyanın Fransızlar tarafından harbe sürüklendiği manzarasını kuvvetle göstermiyordu. Ve bilhassa İngiliz amme fikirlerini kollamaya çok dikkat ediliyordu. Aradığı harp sebebini elde edememiş olan Almanya bunu daha ziyade geçiktirmiyerek 3 agustos'ta büsbütün kendini betnam eden bir ilânı harp notası verdi. Ancak eğer yukarıki nota ile harbi ilân etseydi çok daha az söze sebep olurdu.

FRANSAYA HARBİ İLÂN NOTASI: Alman idarî ve askerî memurları Fransız askerî havacıları tarafından Alman toprakları üzerinde yapılmış bir sürü ve sun'î düşmanlık hareketleri tespit etmişlerdir. Bu havacıların bir çoğu Belçika toprakları üze-

[1] Bu tarzda cevap verilmesi Fransa vekiller meclisinde kararlaşmıştı, Ve Poincare diyor ki Fransanın bitaraf kalacağını söylemek müttefikimize hiyanet etmekti. Rusyanın yardımına gideceğimiz cevabını vermek hem zaten ağır olan bir vaziyeti ateşlemek hem de bizim tarafımızdan bir harp ilânı tehlikesi altında olduğunu söylemek için Almanyaya fırsat vermekti.

[2] Kavutski dünya harbi nasıl başladı S 178 179

rinde uçmak suretile bu memleketin bitaraflığını açık surette ihlâl etmişlerdir. Bunlardan biri Vesel yanlarındaki inşaatı yıkmak istedi, bazıları Eifel mıntakası üzerinde görüldüler. Bir diğeri Karlsrohe ve Nüremberğ yanlarında demir yolu üzerine bombalar attı. Zatı devletlerine bildirmeğe memurum ki bu tecavüzler karşısında Alman İmparatorluğu kendini, Fransanın hareketi yüzünden bu devletle harp halinde sayar. Zatı devletlerine ayni zamanda şunu da bildirmekle şeref bulurum ki Alman memurları Alman limanlarındaki Fransız gemilerini tutacaklardır. Fakat 48 saat içinde tam bir mütekabiliyet temin edildiği takdirde bu gemileri bırakacaklardır. Diplomasi vazifem bu suretle nihayet bulmuş olduğundan pasaportlarımın bana verdirilmesini büyük elçilik ile Baviyera elçiliği ve Paristeki Alman Baş Konsoloshanesi memurları ile beraber Almanyaya avdetimi temin için lüzumlu görülecek tedbirlerin alınmasını zatı devletlerinden rica ederim).

Çok dedikoduya sebep olan bu nota hakkında evvelâ onu veren Baron Şönü dinleyelim :

"3 Ağustos öğleden sonra Şansölye Betman Holveğin imzasile şifreli bir telgraf geldi. İmza telgraf muhtevasının ehemmiyetine işaretti. Kat'i kararı ihtiva ettiğine kaildim. Vaziyet şu sebeple de çok elimdi ki telgraf çok bozuktu ve çetin emeklere rağmen bazı parçaları halledilemedi. Bununla beraber okunabilmiş idi ki Nüremberğ Karlsrohe Vesel üzerinde havadan taarruzlar olmuştur. Ve saat altıda pasaportumu istemekliğim ve Alman tebeasının ve menfaatinin korunmasını Amerika elçiliğine bırakarak hareket etmekliğim lâzımdır. Okunamayan kısım hakkında izahat isteyecek vakit yoktu. Nüremberğ üzerine bir Fransız hava taarruzu sebebile harp ilânına mecbur olduğumuzu da diğer bir kaynaktan öğrenmiş olduğumdan son münasebat kesimine telgrafın anlıyabildiğimiz az kısımlarını sebep olarak kullanmağa karar verdim. Sonradan öğrendiğime göre telgrafın okunamayan kısımları Alsas hududunda mühim Fransız düşmanlık hareketlerine taallûk ediyordu. Bu hudut on kilometroluk himaye edici mıntaka olmasına rağmen ordu kıt'aları tarafından tecavüze uğramıştı.

Sonradan öğrenildi ki Fransız hava taarruzlarına ait raporlar güçenilecek yanlışlıklara istinat ediyormuş„.

Hakikaten o günler bir çok raporlar Fransız tayyarelerinin Alman topraklarî üzerinde uçuşunu haber veriyordu. Fakat bunların hepsi heyecana tutulmuş kimselerin gördüm zannettikleri hayaletlerden ibaretti. O kadar ki Stütgart Polis idaresi halkı sükûna

ve ihtiyata davet eden beyannamesinde " bulutlar balon, yıldızlar tayyare, bisiklet lâstiklerinin patlayışı bomba zannediliyor.„ diyordu Baviyeradaki Prusya elçisi de "askerî raporun bugün Fransız tayyarelerinin Nüremberğ civarına bomba attıkları hakkındaki tebligatı teyit etmemiştir. Yalnız askerî olmadıkları meydanda olan tayyareler görülmüştür. Bomba attığı sabit olmamıştır. Ve tayyarecilerin Fransız olduğu da anlaşılamamıştır„ diyor.

Şönün dediği gibi bu kadar yanlış malûmatın Alman mukadderatını idare edenlerce hakikî vak'alar gibi telâkki olunarak onlara bir harp ilânına sebep gösterilebilecek ehemmiyet verilmesi anlaşılamaz. Çünkü Fransızlara, tecavüzün yalan bahanelere istinat ettirildiği hakkında çok zenğin bir iddia zemini verilmiş oldu. Bununla beraber Şön, bu harp ilânı notasını verirken kendisinin müteessir olduğunu Poincarenin bu yalanların hicabına atfetmesine itiraz ediyor ve o zaman da bunların yalan olduğunu hakikaten bilmediğini söylüyor. [1]

FRANSADA MİLLÎ HEYECAN: Şimdi meseleyi bir de Fransız bakışı ile görelim. Akşam saat yedididir ki Mösyö Şön Kedorse'ye geldi. Mösyö Vivianiye tehdit edici tebligatını yaptı. Başvekil daha Rus Umumî seferberliğini bilmiyordu Paleoloğ ona tam malûmat vermemişti. Buna dair bir kaç sözden sonra Alman büyük elçisi esas meseleyi sordu. Rusya ile Almanya arasında harp halinde Fransanın vaziyeti ne olacak? Cevap 1 Ağustos cumartesi günü saat 13 te verilmek lâzımdı. Mösyö Viviani tuzağı hemen gördü: Fransadan Rusların yardımına gideceğine dair sarih beyanat almak ve bu suretle harbin mes'uliyetini Fransa üzerine atmak... Görüşmenin sonu daha manalı oldu. Mösyö Şön giderken "Reisicumhura tazimlerinin, ve teşekkürlerinin takdim edilmesini baş vekilden rica etti.„ Bu, diplomaside kullanılan formüle göre, pasaportlarını istemek demekti. Mösyö Viviani protesto etti, ve Şön ısrar eylemedi, fakat bu bahanesiz derhal münasebeti kesme tehdidi Almanların niyeti hakkında artık şüphe bırakmıyordu.

Bu 31 temmuz günü üç uzun toplantı yapan vekiller heyeti Şark ordularının seferberliğine karar verdi. Bu umumî seferberliğe mukaddime ve Almanların harp tehlikesi haline cevaptı.

Fakat ağır bir mesele baş gösterdi. Seferberlik mukavemetsiz iğtişaşsız yapılabilecekmiydi? Senelerdenberi umumî emniyet

---

[1] Şön Geçen eser 395

bütün şüpheli kimselerin, askerlik aleyhinde olanların, vatan sever olmayanların, anarşistlerin listesini hazırlamış idi. Bunların haricî bir harp halinde hemen tevkif edilmesi lâbüt görünüyor idi, Bunların sayısı üç bini geçiyordu. Ve isimleri B karnesi denilen listede yazılıydı. Bunlar arasında Sindikalist teşkilâtın reisleri Mösyö Jouhaux, Dumoulin ve mebuslardan Laval ve Lauche bile vardı. Harbiye vekili Messimny (B) karnesinde derpiş edilen tedbirlerin alınmasını istedi. Dahiliye vekili Malvy bu tevkiflerin zararı faidesinden çok olacağını, bütün memleketin bir vatan severlik hamlesi içinde bulunduğunu ve bunun, bir mukavemet olsa da onu yok etmeğe kâfi geleceğini söyledi. Baş vekil bu fikri teyit etti.

Fransanız endişesi haksız değildi. İş umumî konfederasyonu ötedenberi askerlik aleyhindeki propagandayı teşvik ediyordu. Acele seferberlik davetini tedbir almak üzere iş borsasına toplanmak emri suretinde telâkki etmesini emreylemişti. Bununla beraber bu görüş tarzı bu sefer değişmişti. Tam o sırada Brükselden gelen Jouhaux ve Dumoulin, Alman Proletaryasının İmparatorun emrine tamamile uyacağını anlamışlardı. Sosyalistlerde de fikir ayni idi. Vakıa 1907 de Stütgarttaki Beynelmilel Sosyalist Kongresinde şu karar verilmişti: " Harp açıldığı halde bütün memleketler Sosyalistlerinin vazifesi bunu acele durdurmak için anlaşmaktır ve harp ile açılan iktisadî ve siyasî buhranı bütün kuvvetlerile, halkın en derin tabakalarını galeyana getirmek yolunda kullanmak ve Kapitalist hükümranlığının sonunu bu suretle çabuklaştırmaktır.„ Beynelmilel Sosyalist bürosu bu maksatla 28 ve 29 temmuzda Brükselde toplandı. Fakat Avusturyayı temsil eden Viktor Adler harbin Avusturyada halka hoş geldiğini ve Sosyalist arkadaşlarının bunu menetmeğe muktedir olamıyacaklarını söyledi. Rayhştağ meclisi azasından Hase Avusturyanın hareketini şiddetle ret ve mahkûm etti. Netekim Berlinde çıkan Sosyalistlerin büyük organi Vorwarets gazetesi de böyle yapmıştı. Fakat Hase daha ileri gidip Almanyanın hareketini tenkit etmek ve kudretli Sosyal demokratlık namına taahhütler almak cihetine yanaşmadı. Bu sebeple Fransız delegeleri de Jaurés ile dört arkadaş, sulhün henüz korunabileceği ümidini kaybetmeksizin mes'uliyeti tasrih ettiler. Zaten Fransız Alman yakınlaşmasının hararetli taraftarı olan Jaurés bir haftadan beri Humanité de vaktin ağırlığını anlatıyor ve herkesi millî vazifenin çağırdığı yere gitmeğe davet ediyordu. Brükseldeki nutkunda da şunları söyledi: "Biz Fransız Sosyalistlerinin vazifesi basittir. Bizim hükûmetimize bir sulh siya-

seti kabul ettirmekliğimize lüzum yok, hükûmetimiz zaten bunu tatbik ediyor. Fransa hükûmeti sulhün ve uzlaştırma teşebbüsünü alan takdire lâyık İngiliz hükûmetinin, en iyi müttefikidir...„ Bunları söyleyen kimselere nasıl itimat olunmazdı. Vekiller Heyeti ittifak ile Başvekilin ve Dahiliye Vekilinin tekliflerini kabul etti. Dahiliye Vekili Valilere telgrafla (B) karnesinin tatbikine ait talimatın seferberlik halinde tamamile tatbik edilmemesini emretti. Ertesi gün Polis Müdürü Hennion'un muhalefetine rağmen daha kat'î emir verdi. Siyasî sebeplerden dolayı (B) karnesinde yazılı bütün kimselere itimat olunabileceği anlaşılmakta olduğundan bu zümrelere mensup kimselerden hiç birini tevkif etmeyiniz.„

JAURÉS'İN ÖLDÜRÜLÜŞÜ: Bu sırada bütün Fransızların çok lüzumlu birleşişini acı bir hâdise bozmak tehlikesini gösterdi. Sosyalist Reisinin şahsı aleyhine on senedenberi biriken bir kin vardı. Onun, Almanya ile yakınlaşma siyasetini avam iyi anlayamamıştı ve gazetelerde her keste bu hissi uyandırmak için neler yazmamışlardı. Action Francaise gazetesi " herkes bilir, mösyö Jaurés demek Almanya demektir diyor. Onu hiyanetle ittihama kadar gidiliyordu. Hiç bir kuvvet önünde eğilmemiş, kendini hayatın hiç bir cazibesine kaptırmamış hamiyetli ve kudretli bir insan olan Jaurés o gün 31 temmuzda gazetesinde soğuk kanlılığı tavsiyeden başka bir şey yapmamış idi. Bütün gün meb'usan meclisinde kalmış, akşama doğru Kedorseye giderek hariciye Müsteşarı Abel Ferry ile görüşmüş ve sekize doğru gazetesinin idarehanesine gelerek akşam yemeğini yemek üzere civardaki lokantaya çıkmıştı. Yemeğin sonuna doğrudur ki dışardan atılan iki kurşun Jaurés'in hayatına nihayet verdi. Öldüren Raoul Villain adında bir muvazenesizdi. Fransaya Jaurés'i öldürmekle hizmette bulunmuş olmak kanaatinde idi. Bu öldürülüşün manevî mes'uliyetini taşıyanlar da dahil olmak üzere bütün gazeteler bu cinayeti tel'in ettiler. Hükûmet halkın umumî nefretine iştirak etmiş ve fikirleri teskin eylemiş olmak üzere şu beyannameyi duvarlara astırdı: " Vatandaş : pek çirkin bir suikast yapıldı. Fransanın hitabet kürsüsüne şan veren büyük hatip Mösyö Jaurés alçakça öldürüldü. O kadar asil gayeler için mücadele eden ve bu güç günlerde sulh menfaatine hükûmetin vatan sever hareketini iltizam eyleyen cumhuriyetçi Sosyalistin, çok erken açılan mezarı önünde kendi ve arkadaşlarım namına eğilirim. Vatanın geçirmekte olduğu ağır hal ve vaziyette hükûmet sükûna riayet edilmesi ve, ammenin heyecanına, devlet merkezini şurişe atacak bir

tahrik ilâve eylememesi hususunda amele sınıfının ve bütün halkın vatan severliğine itimat eylemektedir. Öldüren tutulmuştur ve cezalandırılacaktır. Herkes kanuna itimat etmeli. Bu ağır tehlike önünde soğuk kanlılık ve birlik örneği verebilmeliyiz. Vekiller heyeti namına : Başvekil Viviani.

Hiç bir hareket olmadı ve içtimaî harp gazetesi"onlar Jaurés'i öldürdüler. Biz Fransayı öldürmeyeceğiz„ diye yazdı [1] haricî vaziyet sükûn ve birlik icabediyordu.

Fransa reisicumhuru Mösyö Poincaré gene bu 31 temmuzunda İngiltere kralına bir mektup yazdı. O gün Berlin elçisinden gelen telgrafta İngilterenin müterreddit vaziyetinin en korkunç neticeleri doğurabileceği, çünkü Berlinde Fransa ve Rusyaya karşı yalnız kalırlarsa harbi muvaffakiyetle yapacakları kanaati meucut olduğu ve ancak İngilterenin müdahelesi ihtimalinin İmparatoru ve kükûmeti düşündürdüğü gösteriliyor ve İngiltere müdahelesinin bildirilmesi bu sebeple harbin önünü alıcı bir tesir gösterir deniyordu. Poincaré bu telgrafı okuyunca Vekiller heyetine İngiltere kralının şahsına bir mektupla bunu bildirmeği teklif ediyor ve heyetin tasvibi üzerine bu esasa göre yazdığı mektup teşrifat müdürile hemen Londraya gönderiliyor. [2]

1 Ağustos günü sabah saat on birde Baron Şön cevap almak üzere Mösyö Vivianiyi görmeğe geldi. Baş vekil kendisine sadece Fransanın menfaatleri ne suretle icabettirirse o veçhile hareket edeceğini söyledikten sonra son konuşmalardan da elçiyi haberdar etti: 1. İngilterenin, diğer devletler de o suretle hareket etmek şartile, Rusyaca askerî hazırlıkların tatili hakkındaki ara bulucu teklifini Rusya kabul etmiştir. 2 Avusturya Macaristan Sırbistandan bir arazi zaptetmek ve Sancağa girmek niyetinde olmadığını bildirmiş ve Londrada diğer devletlerle Avusturya - Sırp meselesinin esasını bile görüşmeği kabul eylemiştir. Bunlar karşısında Almanyanın tamir edilmez bir surette sulhu ihlâl eden bir hareketindeki ağır

---

[1] Baron Şön bundan bahsederken diyor ki « eğer bu hadise - Rusyaya ilânı harp ve bunun Fransaya teşmili - zuhur etmemiş olsaydı Jaurés'in öldürülüşü belki bir halk hareketi uyandırır ve hükûmete ihtiyatta kalmak fırsatını verirdi. Baron Şön Jaurés'i çoktanberi Rus Fransız entirikalarına en iyi nüfuz eden ve hatta Rus elçisi İzvolskiyi harbin talrikcisi diye meydana atmak cesaretini gösteren adam olmak üzere anıyor ve bu öldürülüşün mukaddes birliğe ve dahilî sulha zarar verebilmesi ve halkı idare edenler aleyhine harekete getirebilmesi ihtimalinden dolayı uzun müddet cezalandırılamadığını kaydediyor. (258)

[2] Harbin asılları sahife 262 - 264

mes'uliyeti Alman elçisine izah eden Başvekile Alman elçisi de sulh arzusundan bahsetti. Harbin siyasî tarihini yazanlar diyorlar ki "belki de samimî idi. Fakat hükûmeti üzerinde hiç bir nüfuzu yoktu.„ Baron Şön de hatıratında Başvekilin bu beyanatını hikâye ederken kaybolmuş gibi görünen ümit yeniden canlanıyordu fakat bu bapta Berlinden yeni hiç bir talimat almamıştım. Bu sebeple bu mesele hakkında bir şey söyleyemezdim„ diyor.

Fransanın cevabı üzerine Alman Hariciye Vekâleti Almanya hududunu tehdit için Fransaya münasip olan zamanı vermemek mecburiyetine istinat ederek harbi ilân eden notayı hazırladıysa da Erkânı Harbiye Reisi Moltke vekayii bu kadar çabuklaştırmaya lüzum olmadığı kanaatinde idi. 2 Ağustosta yazdığına göre "Fransaya harp ilânı notasının şimdiden verilmesini lüzumlu saymıyorum. Ben zannediyorum ki amme fikirlerinin tazyiki ile Fransa Almanyaya karşı harp hareketlerine başlıyacaktır.» Fransa Rusya ile olan ittifakı hükmünce harbe girmek mecburiyetinde idi. Bunu isteyen Rus elçisine Poincare bunun için sekiz günlük mühlet göstermişti. Fakat Moltkenin beklediği gibi hemen harbe girmeyecekti. Baş kumandanlığa tayini mukarrer olan Jofre Almanyada harp tehlikesi hali ilânile seferberlik tedbirlerinin alınmasına imkân olduğunu anlayarak Harbiye vekiline şu sözleri söyledi: "Dün size söylediklerimi tekrar ediyorum. Eğer hükûmet umumî seferberlik emrini vermekte geçikirse bana itimat ile tahmil ettiği yüksek vazifenin ezici mes'uliyetini deruhdede devam etmekliğim imkânsızdır„. Bu ağır beyanatın tesiri altında Vekiller heyeti o sabah seferberlik kararı verdi. Ve bunun bir kaç saat sonra neşri kararlaştı. Öğleden sonra 3,45 te Harbiye vekili bunu Erkânı Harbiye ikinci Reisine verdi ve tebligatı yapıldı. Emirde seferberliğin ilk günü 2 Ağustos pazar olduğu yazılıydı.

Hükûmet neşrettiği beyannamede mes'uliyetini müdrik olan hükûmetin seferberliği emretmek mecburiyetinde kaldığını, bunun harp demek olmadığını ve buhranı geçirmek için diplomatik çalışmalarına devam edeceğini izah ettikten sonra bütün Fransızların vatan severliğine müracaat etti. "Bu dakikada artık fırkalar yoktur. Ebedî olan Fransa vardır. Sulh sever ve kararlı olan Fransa baştan başa sükûn, çeviklik ve mertlikte birleşmiş hukukun ve adaletin vatanı olan Fransa.„

Poincare'nin İngiltere Kıralına yazdığı mektubun cevabını 2 Ağustos sabahı Vilyam Marten getirdi. Kıral bu cevabında "askerî hareketlerin geri bırakılmasını temin edecek ve Devletler arasında sükûn ile görüşmeğe imkân verecek vasıta bulmak

için Alman ve Rus İmparatorları nezdinde şahsî gayrette bulunduğunu ve dostane bir uyuşma ümidi bulunduğu müddetçe bu çalışmalara devam edeceğini„ söyledikten sonra diyordu ki " hükûmetimin hareket tarzına gelince vakıalar o kadar çabuk değişiyor ki ileride nasıl açılacağını kestirmek güçtür fakat emin olabilirsiniz ki hükûmetim iki memleketi alâkadar etmek üzere zuhur edebilecek her meseleyi Mösyö Kambon ile açıkça ve serbestçe müzakereye devam edecektir.»

Kıral istenilen cihet hakkında sarih bir şey söylemiyordu. Hatta bazıları bunu soğuk bir cevap telâkki etmişlerdi. Grey de halâ Fransız elçisi Mösyö Kambon'a ısrarına rağmen bir şey söylememişti. Fakat o gün İngiliz Donanması seferber edilmişti ve Alman donanmasının boğazlardan geçmesine muhalefet edeceğini arkadaşlarına teklif edeceğini Edvar Grey Kambon'a söylemişti. Bu ilk adımdı. Vekiller heyetinden çıktıktan sonra, Alman donanması Fransaya karşı harp etmek üzere Manş boğazını geçer veya şimal denizini geçerse İngiliz donanması Fransız donanmasını himaye edecektir, teminatını verdi.

Fakat Fransa halâ endişe ve merakta idi. Çünkü İngiltere hâlâ tam bir yardım vadi vermemişti. 3 Ağustos sabahı İtalya Maslahatgûzarı Mösyö Vivianiye memleketinin bitaraf kalacağını resmen tebliğ etti. Fransa bundan çok memnun olmuştu.

HARP İLÂNI: 3 Ağustosta Almanya, Fransaya harbi ilân etti. Bunun ertesi gün, toplanan Mebu'san meclisinde Vivianinin okuduğu Poincare'nin beyannamesi ve kendisinin ateşli sözleri bütün meclisi emsali görülmemiş bir heyecan içinde mukaddes bir birliğe erdirdi. O gün Meclisin manzarasını vekiller "Fransada şimdiye kadar bu kadar güzel bir şey görülmemiştir.„ suretinde ifade ettiler. Hakları vardı. Bütün meclis beyannameyi ve Başvekilin ateşli sözlerini sonsuz alkışlarla, hep birden "Yaşasın Fransa, yaşasın Cümhuriyet, yaşasın Alzas „ seslerile karşıladı. Meb'uslar kucaklaştı. Poincare beyannamesinde diyor ki "Fransa başlayan harpte hakkı kendi tarafında bulmaktadır. O hak ki fertler de, milletler de, ezelî manevi kuvvetini cezasız tanımamazlık edemez. Fransa düşman karşısında mukaddes birliğini hiç bir şeyin bozamıyacağı bütün oğulları tarafından kahramanca müdafaa edilecektir. O oğullar ki bugün hepsi tecavüz edene karşı ayni nefret hislerile ve ayni vatan sever imanla kardeşçe birleşmişlerdir. Daha şimdiden dünyanın her tarafından kendisine sevgiler ve dilekler geliyor. Çünkü Fransa bugün bir kere daha dünya önünde hürriyeti, adaleti, ve hikmeti temsil ediyor.

Yaşasın Fransa.„ Başvekil Viviani beyannameyi bitirdikten sonra son günlerin vakalarını hulâsa ve Fransanın harbe nasıl icbar edildiğini izah etti. Yarım asırdır Almanyanın Fransaya açtığı yaranın acılarını çeken Fransa harbi istemiyordu: Fakat madam ki Fransa harbe mecbur edilmiştir kendini müdafaa edecektir. Ve Vivianinin "vatan dininde birleşen bütün fırkalara„ ve "gururlarımızı ve dileklerimizi gölgeleriride barındıran bayrağı titremez el ile taşıyan Fransaya„ son selâmı çok heyecanlı oldu. Bütün kanunlar, istenilen şeyler kabul edildi. Yine o gün Jaures'in defni millî heyecanın yeni bir kaynağı, millî birliğin yeni bir hamlesi oldu. Başvekilden başlıyarak bütün hatipler Jaures'in senasile söze başladılar ve ateşli nutuklarını hep millî birliğe, millî sakinleşmiye, yüce barışıklığa müracaatla bitirdiler. Umumî iş kongresi namına, Jouhaux, amele âleminin ne için Jaures'i sevdiğini acı duyuran bir telâkatle anlattıktan sonra şu sözleri söyledi. "Vazifemizi başarmak için bize lâzım olan kuvveti onun hatıralarındadır ki bulacağız. Sindikal teşekküller namına, alaylarına yine şimdiden iltihak etmiş olan amele namına benim de içlerinden biri olduğum yarın gidecekler namına, beyan ederim ki muharebe meydanına yine tecavüz edeni tardetmek iradesile gidiyoruz. Bize ilham veren şey Emperiyalizm kinidir... Bizler hürriyet askeri olacağız: İstipdat altında olanlara bizimki gibi bir hürriyet rejimi elde etmek için milletler arasında ahenği. milletlerin her anlaşmalarile milletler yaratmak için. Bu ideal, bize yenmek için lâzım olan kuvveti verecek...„

Ateşli nutuklar beyannameler makaleler Fransız kanını öyle heyecana getirdi ki daha bir kaç gün evvel harp aleyhtarı hissiyatından endişe edilen Fransanın en sulhci insanları da vatanlarını haksız bir tecavüze karşı müdafaa için bir kitle halinde fütursuz ateşe saliverdiler. Millete bu umumî hareketi vermek Fransa devlet ilim ve kalem adamları için ne yüce şereftir ve düşmanına bu millî heyecanı sakim hareketile telkin etmiş olmak Almanya devlet ve harp adamları için ne büyük kusurdur.

Rusya ile harbe karar verildiği gün Fransa ile de harbe karar verilmiş demekti ve Alman harp plânı evvelâ Fransayı ezmeği icabediyordu. Fransayı ezmek ve devlet merkezi olan Parisi zaptetmek için en kısa ve kolay yol ise Belçikadan geçerdi. 1871 de Bismark Alsas Loreni Fransızlardan, bir de Almanyaya askeri daha iyi bir tabiî hudut temin edebilmek için almıştı. Bu suretle Paris Almam ordularına daha kolay varılabilir bir hal almıştı. Bunu bilen Fransızlar bütün himmetlerini bu hudut mın-

takasına çevirdiler. O suretle ki Fransanın Almanya ile olan hududu tul Epinal Verdön arasında her noktası örülmüş istihkâmlarla geçilmez bir hale konmuş idi. Bilâkis Belçika hududunu az tahkim etmişlerdi. Bunu bilen Almanlar, Fransa ile harp pilânlarını daha 20 sene evveldenberi Belçikadan geçmek esasına göre yapmışlardı. Belçikadan seri bir tecavüzle Paris ve kale ele geçirilirse harbin gidişi üzerinde Almanya kat'î bir tesir yapmış olurdu.

BELÇİKAYA HARP: Belçika 1831 denberi büyük devletler arasında imzalanmış bir mukavele ile bitaraf halde idi. Prusya devleti de bu mukaveleyi imza edenlerden biri idi. Fransa ile birleşmemesi için 1815 de Hollanda ile birleştirilen Belçika 1831 de istiklâlini arayıp bunu kuvvetle elde edince, Belçika topraklarının bilhassa Anversin büyük bir devlet eline geçmesinde İngiltereyi tehdit eden bir mahiyet gören İngiltere, bunun bitaraf yani tecavüz edilmez bir hale konmasını bu muahede ile kabul ettirmişti.

Bütün büyük Devletler Belçika topraklarına hem tecavüz etmemeği ve hem de bir Devletçe tecavüz vaki oldukta bu tecavüzü defeylemeği taahhüt eylemişlerdi. Şu halde Almanyanın Belçikadan Fransaya geçmek isteyişi imza ettiği bir muahede hükmünü bozmak ve Belçika üzerinde beliren İngiliz menfaatini çiğnemek demekti. Her iki suretle mesele çok ağırdı. Bahusus ki İngilterenin 1870 Fransız-Prusya harbinde Belçika bitaraflığına nasıl bir ehemmiyet verdiği ve iki devleti bu bitaraflığa riayete nasıl cebreylediği malumdu. O zaman bile her hangi devlet Belçikaya tecavüz etse karşısında İngiltereyi görecekti. Ve bu sebeple, buna dair İngiltere ile Prusya ve Fransa arasında hususî muahedeler imzalamışlardı. Bu muahede hükmüne göre Prusya veya Fransadan hangisi Belçika bitaraflığını ihlâl ederse, İngiltere, Belçika toprağını müdafaa hususunda diğer tarafa iltihak edecekti. Bismark o zaman bu muahedeyi hemen imzalamış, Fransa bir müddet tereddüt ettikten sonra 9 Ağustosta imzalamıştı. İngiliz siyasî şuununda Belçikaya atfedilen ehemmiyetin derecesini gösteren resmî yazılar ve sözler çoktu.

Almanya ammenin vicdanını ve İngilizlerin en yakın menfaatlerini sarsacak olan bu Belçikadan geçişi, siyasî ve ahlakî büyük bir hata olmasına rağmen sevkalceyş zaruretile ihtiyar etti. Ezilmemek için ezmek lâzımdı. Ezmek yolu ise Belçikadan geçerdi.

Askerî sevk ve idare Almanyada zaten siyasî sevk ve idareye hâkimdi. Sivil Başvekil, Bismark gibi, devletin yüce menfaatlerini kuvvetle elinde tutan bir kuvvette değildi. Hatta Kavutskinin ifade-

sile bu meselede kendisine ancak posta müvezziliği düştü. Belçikaya tebliğ edilmek üzere Erkânı Harbiye Reisi Moltekenin kendi elile 26 Temmuzda yazdığı bir nota müsveddesi 29 Temmuzda Hariciye Vekâletine gönderildi, Bu nota, üzerinde bir kaç düzeltme yapılarak, o gün Brükseldeki Alman elçisine Kurye ile mühürlü olarak gönderildi. Elçi, verilen talimata göre bu mühürlü zarfı iyi muhafaza edecek ve ancak kendisine telgrafla emir verildiği zaman açacak idi, Bu emir 2 Ağustosta verildi.

İlânı Harp notası şu suretle yazılmıştı.

İLÂNI HARP NOTASI:"İmparatorluk hükûmeti, Fransız kuvvetlerinin Jive ve Namur yolundan Meuse üzerine yürümek niyetinde olduklarına dair emin haberler almıştır. Bu haberler, Fransanın Belçika topraklarından Almanya üzerine yürümek niyeti hakkında, hiç bir şüphe bırakmamaktadır. İmparatorluk hükûmeti, Belçikanın, en iyi arzusuna rağmen, bu kadar büyük inkişafta bir Fransız yürüyüşünü yardımsız menedemeyeceğinden endişe etmektedir. Bu vakıada; Almanyaya karşı tertip edilmiş bir tehdidin elverebilecek kat'iliği görülür.

Bu düşman taarruzunun önünü almak Almanya için mülci bir korunma vazifesidir. Alman hükûmeti, Almanya düşmanlarının hareketleri sebebile Belçika arazisine Almanyanın da girmek mecburiyetinde kalışını Belçikanın kendisine karşı düşmanca bir hareket saymasından çok şiddetle müteessif olacaktır.

Her türlü kötü anlaşmaları gidermek için İmparatorluk hükûmeti şunları beyan eder:

1 — Almanya Belçika aleyhinde hiç bir düşmanlık hareketi yapmak niyetinde değildir. Eğer Belçika, pek yakın olan harpte Almanyaya karşı hayırhah bir bitaraf vaziyeti almağa razı olursa, Almanya hükümeti de, sulhun aktinde krallığa, tasarruf ettiği bütün yerleri bütün vüsat'lerile kendisine temin etmeği taahhüt eder.

2 — Almanya, zikredilen şartlar dahilinde, sulh aktolunur olunmaz Belçika topraklarını tahliye etmeği taahhüt eder.

3 — Belçika dostça bir tavur alırsa, Almanya, ordusuna lâzım olan bütün şeyleri, Belçika krallığı memurlarile görüşerek peşin para ile almağa ve Alman ordularının sebep olabilecekleri bütün zararları tamir etmeğe hazırdır. Eğer Belçika Alman ordularına karşı düşmanca hareket eder ve hele, onların ileri yürüyüşüne Meuse istihkâmlarına karşı koymak veya demir yollarını, yolları, tünelleri ve diğer san'at eserleri, bozmak ve yıkmak suretile küçlükler yaparsa, Almanya, krallığı müteessif olarak düşman sayma-

ğa mecbur olacaktır. Bu halde Almanya, krallığa karşı hiç bir taahüt almayacak ve iki devletin birbirine karşı ilerki münasebetlerinin düzenini silâhın hükmüne bırakacaktır. İmparatorluk hükümeti, bu ihtimalin baş göstermeyeceğini ve Belçika hükûmetinin ima edilen yolda vaka'lar meydana gelmesini menetmek için muvafık olan tedbirleri alacağını kuvvete ümit eder. Bu takdirde, iki devleti bağlayan dostça münasebetler daha sıkılaşacak ve daha devamlı olacaktır.„

Moltekenin yazdığı notadaki tadilleri de işaret edelim:

Erkânı harbiye reisi İngilterenin de Fransa ile aynı zamanda harbe gireceğine kaildi. Bu sebeple Belçika topraklarından Almanya üzerine yürüyecek kuvvetleri Fransız kuvvetlerine hasretmiyor, bir Fransız İngiliz yürüyüşünden bahsediyordu.

Notanın hariciye vekâletince tetkik edildiği sırada (29 temmuz) İngilterenin bitaraf kalması ümidi henüz vardı. Bu sebeple İngiltereden de bunda bahsetmek tehlikeli görüldü. Ve bu sebeple İngiltereye ait yerler notadan çıkarıldı. Diğer taraftan Moltekenin müsveddesi şu sözlerle bitiyor idi: Bu notaya, verilişinden itibaren 24 saatte kat'î bir cevap verilmelidir. Ve illâ harp hareketlerine hemen başlanmış olacaktır.„ Bu tarz biraz kaba görüldü. Jagow bunu sildi ve elçiye, şüpheye mahal vermeyecek cevap istenmesini ve bunun 24 saatte verilmesini tebliğ etti. Mühürlü zarfın açılması elçiye 2 ağustosta çekilen telgrafla emredildi Akşam sekizde bunu tebliğ edecekti. Bununla beraber notada tadilât yapıldı. Notada Belçikanın Fransa zararına vaki olabilecek erazi tavizi taleplerinin Almanyaca en hayırhahlıkla telâkki edileceği de yazılıydı. 1 rakkamlı fıkranın sonunu teşkil eden bu ibarenin, silinmesi emredildi. Cevabın da 24 saatte değil 12 saatte verilmesi ve Fransız tasavvurlarına ait istihbaratın doğruluğu hakkında hiç şüphe bulunmadığının temin edilmesi bildirildi.

" Belçika cevabı yarın öğleden sonra saat ikide buraya gelmiş olmalıdır. Siz bu cevabı bize telgrafla hemen bildirir ve bundan başka bu cevabı, alır almaz, elçilik erkânından biri ile ve tercihan ateşemilter ile Eks Lâşapelde otel Ünyonda Ceneral Fon Emmich'e otomobil ile gönderirsiniz.

" Belçika hükûmeti bütün bu talimatın size ancak bugün geldiği tesiri altında kalmalıdır. Belçika hükûmetine, ordularile beraber Anverse çekilebileceğini telkin etmek meselesini takdirinize bırakıyorum. Eğer bunu isterse biz Brükselin, dahilî iğtişaşlara karşı himayesini temin edebiliriz. „

Belçikaya verilen ültimatomun hazırlanış tarzı Almanya için yaman bir ittihamdır. Notanın erkânı harbiyece 26 temmuzda yani daha Rus kısmî seferberliği bile ilân edilmeden evvel yazılmış olması, 29 temmuzda daha Rus umumî seferberliği emredilmeden gönderilmesi ve buna ancak 2 ağustosta gönderilmiş gibi bir mahiyet verilmek istenilmesi, Almanyanın harbi istemis olduğuna dair düşmanlarınca haklı iddialar doğurmuştur. Bu iddiayı çürütecek bir cevap görmedim. Almanyanın Faransaya, ve Belçikaya verdiği notalarda hep yalana istinat etmiş olması Alman şerefini ve menfaatini çok sarsmıştır.

Eğer Belçika kendisine verilen notaya uygun bir cevap vermiş, Alman ordularının Belçika topraklarından geçmesine engel olmamış olsaydı Alman harp pilânı belki muvaffak olacak idi. Bir kaç gün içinde Paris ve Kaleyi ele alacak olan Almanlar Fransayı sulha mecbur edecekler ve İngilterenin sahillerini uzum menzilli toplarla tehdit ederek Rusya ile hesap görmeği kolaylaştıracaklardı. Fakat Belçika böyle hareket etmedi. Ve edemezdi. Bir kerre hukuku düvel itibarile böyle hareket edemezdi. Daimî bitaraflık muahedesi icabınca da, adi bitaraflık hukuku icabınca da Belçika muharip bir devletin topraklarından geçmesine muvafakat edemezdi. Diğer muharipler ve muahedeyi imza edenler Belçikayı bundan mesul tutarlardı. İngiltere bu sebeple Belçika muvafakat etse bile Almanların Belçikaya girişini gene kabul etmezdi.

Bundan başka, Belçika milleti, namusunu kaybetmeden böyle bir geçişe müsaade edemezdi. Bir kadın için ismetine tecavüz ne ise bir millet için de ülkesine tecavüz odur. Her gelenin hevesini tatmin vaziyetine düşen bir kadının içtimaî vaziyeti ne ise topraklarını her isteyenin çiğnemesine seyirci kalabilen bir milletin beynelmilel mevkii de odur. Elbette Belçika Alman ordularının geçişine seyirci kalabilince yarın Fransanın öbür gün İngilterenin daha öbür gün bilmem hangi devlet ordularının topraklarını çiğnemesine bir şey diyemeyecekti. Lüksenburg Büyük Dükalığı da bitaraf idi. Almanlar evvelâ burasını çiğnediler Grandük protesto ile iktifa etti. Fakat Lüksenburg Grandokasının ne askerî ne müdafaa vesaiti vardır. Belçika öyle değildi. Küçük fakat millî asabiyetine çok merbut, millî şerefi çok yüksek bir memleketti. Bu itibarla, namusunu kaybetmeden bu geçişe müsaade edemezdi. Milletler arasında namusunu kaybetmek ölümden beterdir. Namus meselelerinde ise fert için de, millet için de pazarlık ve menfaat ihtimalleri yoktur. Tecavüz reddedilir; velevki bu ret, en aziz

şeyler bahasına olsun. Bu uğurda her fedakârlığı göze alarak namusunu her şeyin üstünde tutmağı bilmeyen fert te millet te yüksek şerefle yaşayamaz. Şüphe yok ki, Belçikanın karşısında kaldığı vaziyet, bir milletin tarihinde nadir baş gösterir tehlikeli bir vaziyetti. Almanya yarım asırdır Avrupanın göbeğinde cihanın en kudretli askerî devleti idi. Bu askerî devletin askeri, intizam ve kudrette darbımesel hükmüne geçen bir şöhret almıştı. Harbin ilk hızında, yarım asırdır harbe hazırlanan bu mükemmel ordu ilk önüne gelen her şeyi koparıp götüren korkunç bir sel gibi, önüne tesadüf eden her şeyi yalayan kudurmuş bir ateş gibi ilerleyordu. Yetmiş milyonluk bir devletin bu kudretteki ordularına beş milyonluk Belçika milletinin orduları nasıl mukavemet ederdi? 1870 de Fransanın 1866 da Avusturyanın orduları bu ordular karşısında ne olmuştu? Bu mülâhazalar Belçikaya millî vazifesini yapmak hususunda hiç tereddüt vermedi. Almanyaya verdiği cevap, büyük felâketin tehdidi önünde de Belçikada millî şeref ve namus hissinin her şeyden yüksek tutulduğunun güzel bir ifadesidir.

Alman notası 2 Ağustos akşam saat sekizde verilmişti? O gece Brükselde kıralın riyasetinde vekiller heyeti toplandı ve toplanış sabaha kadar sürdü. Görüşme neticesinde yazılan nota sabahliyin hariciye vekili Davignon tarafından Almanya hükûmetine tebliğ edildi:

Hiç bir sevkelceyş menfaat, hakkın ihlâl edilmesini meşru gösteremez.. Hükümet hakkına vaki olacak her tecavüzü, kudretinin yettiği bütün vasıtalarla defetmeğe kuvvetle azmetmiştir.

" Belçika hükûmeti kendisine tebliğ edilen teklifleri kabul etmekle hem milletin şeref ve namusunu feda etmiş, hem de Avrupaya karşı olan vazifesine hiyanet eylemiş olur. Belçikanın, cihan medeniyetinde seksen seneyi geçen bir müddettenberi yaptığı vazifeyi müdrik olan hükûmet, Belçika istiklâlinin Belçika bitaraflığının ihlâlinden başka bir suretle temin edilemeyeceğine inanmağı reddeder. „

Bu cevabın verildiği dakikada heybetli Alman orduları zaten Belçika hududuna varmış bulunuyordu. Bu hudutta ilk ateş teati olunurken Belçikanın genç kıralı meclisi mebusana girerek Belçika istiklâlini sonuna kadar müdafaa etmek taahhüdünü alıyor Belçikayı vekarlı bir sükûnet içinde, özden birliğe çağıran kıral alkışlar arasında "mukadderatımıza itimadım var. Kendini müdafaa eden bir millet, herkesin hürmetine hak kazanır. Bu millet mahvolmaz„ diyor.

İNGİLTERENİN HARBE GİRİŞİ: İngiltere bir vakıtlar siyasetine esas olan muhteşem inzivayı (Splendide isolement) terkederek evvelâ Fransa ve sonra Rusya ile anlaşmış idi. Bu suretle hasıl olan üçlü uyuşma, üçlü ittifak karşısında, Avrupa siyasetinin iki temelinden birini teşkil ediyordu. Bu vaziyet İngilterenin harbe ait temayüllerine, hariciyesini idare eden adamın görüşile elbette tesir edecekti.

İngiltere hariciye vekâletini 1892 de ilk deruhde ettiğinde görgüsü ve kararlaşmış fikri olmadığı cihetle evvela Rosbery'nin ve sonra Kimberley in direktiflerini takip ile iktifa eden Sir Edvar Grey, 1895 te bu vakâleti, İngilterenin, Almanya mutabaatında olduğunu ve bunun İngiltereyi Fransa veya Rusya ile veya her ikisi ile harbe sürükleyeceğini görmekten duyduğu endişe ve hoşnutsuzluk içinde terketmiş. İngiltere ile Fransa ve Rusya arasında çıkan meseleleri İngilterenin açık liman ve Mısır işgali siyaseti ile izah imkânını bulan Grey Almanyanın İngiltereyi o zaman ne için az sevdiğini anlayamamış. Boer harbinde Almanya imparatorundan Krogere çekilen telgrafı almadan kötü tsteğini teyit eder mahiyette görmüş 1904 İngiliz Fransız anlaşmasını bu sebeple çok iyi telâkki etmiş ve muhalefet fırkası namına bu anlaşmayı mecliste iyi karşılayan nutuk söylemiş.

1905 te tekrar Foreign Office - hariciye vekâleti - geldiğinde İngilterece kazanılmış olan bu tek dostluğu kaybetmemeğe dikkat etmiş ve Rusya ile olan anlaşma da bunu velyeylemiş. [1]

Grey Almanya ile de iyi geçinmek ve, kazanılmış dostlukları kaybettirmemek şartile, hatta yeni bir dost kazanmak istediği için Bağdat demiryolu ve Portekiz müstemlekeleri hakkındaki anlaşmaların parafe edilebildiğini fakat, en çok ehemmiyetli mesele olan donanma işinde, İngilterenin hatasile olmamak üzere, bir anlaşmaya varılamadığını gören Grey, İngilterenin menfaatini üçlü uyuşmayı kuvvtlendirmekte buluyor. Üçlü ittifak ile üçlü uyuşmanın Avrupada yanyana sulhu korumaya uğraştığı sırada çıkan her ihtilâfta İngilterenin bu siyaseti kendini doyuruyordu.

İngiltere bu siyasetledir ki 1905 te Fransanın Delkase'yi feda ederek Elcezire konferansını kabule mecbur oluşunda, 1906

---

[1] Rusya ile bir anlaşma kolay değildi. Bu tahakkuk ettikten sonra da aleyhinde bulunanlar çoktu. İngilterede salim bir siyasetin ancak Rusyaya kin üzerine kurulabileceğine kail olanlar az değildi. Sazonofa göre Lort Kürzon bunlardandı ve bu kanaatini ölümüne kadar taşıdı. Sazonof geçen eser 26

ve 1911 de Fransayı Almanyaya karşı tutuyor. Ve Fransa ile 1912 anlaşmasını imzalayor.

Greyin bu kanaatleri İngiltere siyasetine tamamile hâkim olacak ve bir harpte İngilterenin mutlak iştirakini tayin edebilecek kuvvette olamazdı. İngilterede kabine, Parlâmento, amme efkârı başlı başına birer kuvvettir. Bunula beraber bu kuvvetler üzerinde kudretli şahsiyetlerin müesses kanaatleri, hadisattan kuvvet alarak, elbette rol oynar. İngilterenin harbe girişinde de böyle olmuştur.

Avusturya - Sırp buhranı başladığı zaman İngilterede amme fikirleri ne bu mesele sebebile ne de hatta bundan çıkacak bir Avusturya Rusya harbi sebebile bir harbe girmeği kabul etmezdi. Bunu bilen Grey, daha 24 temmuzda, Sırbıstan uğrunda İngilterenin harbe girebilmesini İngiliz amme fikirleri asla kabul edemeyeceğini söylediği gibi, 29 temmuzda dahi Sırp Avusturya ihtilâfından bir Avusturya Rusya ve hatta bir Alman Rus harbi zuhur etse bile bunun İngiltere için bir harp sebebi olamayacağını söyledi. Fakat Sırp Avusturya veya Alman Rus meselesinden bir Alman Fransız meselesi zuhur eder ve bununla, Avrupada hakimiyet meselesi meydana çıkarsa, İngiltere için bu, harp sebebi olurdu. Grey'in düşünüşüne göre bu vaziyette İngiltere seyirci kalamazdı. Çünkü Almanya Belçikayı ve Fransayı dünya, harbinde sabit olduğu üzere, ezecekti. Parisi elde edecek olan Almanya, Fransanın hayatî membalarına el koyacak ve onu tecrit etmek suretile de, kömür demir ve sair levazımdan da mahrum ederek her suretle aman dilemeğe mecbur kılacak idi. Rusyayı da bir kaç defa mağlûp ettikten sonra, orada Alman nüfuzuna tabi olanların da tesirile, sulha mecbur edecekti. Almanya bu suretle Avrupa üzerinde hüküm sürecekti. Bu kudretin karşısında yap yalnız kalacak olan İngilterenin yalnız maddî mevkii değil manevî mevkii de sarsılmış olacaktı. Artık kimse İngiltereye itimat etmeyecekti ve harpten ezilmiş çıkan Rusya ve Fransa bile, çektikleri ıstıraba kaytsız kalmış İngiltereye karşı, Almanya ile beraber bir harbe girmekte tereddüt etmeyeceklerdi. Kendi içinde de, kendine hürmeti kaybedecek olan memleket, birliği tutamayacak ve başlayacak böyle bir harpte düşmanları karşısına tam bir manevî kuvvetle çıkamayacak idi. Yalnız, şerefsiz; kine maruz bir İngiltereye, asaletsiz ve tehlike ile dolu bir istikbal kalıyordu. İşte İngilterenin harbe girişinin sebebi asıl budur. Bu sebeple Sırp Avusturya meselesi Sırp cevabından sonra bir cihan buhranı mahiyeti almağa başlayınca, daha 26 temmuzda İngiltere Portlant'ta talim için toplanmış

olan donanmaya, dağılmaması emrini veriyor ve 29 da birinci filo Sacapa Flow'e gitmek emrini alıyor.

Almanlara, İngilterenin harbe karışmayacağı zannını veren İrlanda meselesi, 30 temmuzda kabul edilen bir kanun ile müddetsiz geri bırakılıyor. [1]

Millet o gün tek bir cephe arzediyor ve İrlandanın şimal ve cenup halkı haricî vaziyet karşısında bu birliğe tutunuyor.

Bütün bunlar gösteriyor ki İngiltere son günlere kadar sulhu korumak için yapılan teşebbüsleri iltizam etmekle beraber Fransaya karşı bir harp ihtimalinde seyirci kalmayacak idi. Ve bu bir fırka meselesi değildi. Netekim daha Belçika meselesi çıkmadan, muhalefet mevkiinde olan muhafazakâr fırka, hükûmetin Fransayı iltizam yolunda vereceği kararı teyide amade olduğunu bildirmişti. Alman siyaseti ya bunu iyi anlayamamıştır ve bu suretle hata etmiştir. Yahut bunu göz önünde tutmakla beraber buna verilecek ehemmiyeti yanlış ölçmüş ve bu suretle hata eylemiştir. Başvekil Betman Holveg, İngilterenin seyirci kalabileceği ihtimalini düşünmediğini hatıratında kaydettiği gibi, Erkânı Harbiyenin Belçikaya verilmek üzere hazırladığı ültimatomdan da İngilterenin harbe girmesi ihtimalini kabul etmiş olduğunu görüyoruz. Anlaşılan Alman Erkânı Harbiyesi İngilterenin askerî bir devlet olmamak itibarile harbe girişine büyük bir ehemmiyet vermiyor idi. Hatta Londradaki Alman ateşemilteri, İngiltere ordusunun kemiyetçe Avrupa ordularına nazaran küçük olmakla beraber keyfiyetçe Avrupanın en iyi ordusu olduğunu Berline bir türlü anlatamadığından şikâyet ediyormuş. Şu halde Almanlar harbin az süreceğini ve bu sebeple İngiltere ordusunun bir iş göremiyeceğini tahmin etmek suretile İngilterenin harbe girmesinden çıkacak neticeleri iyi hesap edememiştir.

İngilterenin hareket tarzı, Almanya Başvekilinin 29 da, İngiliz elçisi Goşen ile görüşmesinden ve Greyin Alman elçisi Lihnovski'ye söylediklerinden sonra büsbütün sarahat almış idi. Eğer Almanya İngilterenin harbe girişinin neticelerini iyi ölçebilmiş olsaydı, daha vakit varken harbin önü alınabilirdi. Bahusus İngiltere, o zamana kadar ne Fransaya ne Rusyaya kendilerile beraber harbe gireceğini

---

[1] O gün başvekil Asküvit İngiliz avam kamarasında şu sözleri söyledi: « Şimdiki hadiselerde memleketimizin menfaatleri doğrudan doğruya ileri sürülmüş olmamakla beraber, birleşmiş bir milletin otoritesile söz söyleyebilmek ve hareket edebilmek üzere vaziyeti mütecanis bir cephe ile karşılayabilmekliğimiz esaslı ehemmiyeti haizdir.

söylememişti. Bu sırada İngilterenin bitaraf kalabilmesi ihtimalini ortaya çıkaran bir mesele oldu:

1 Ağustos günü sabah 11,14 te çekilip 16,23 te alınan bir telgrafta, Lihnovski Berline bildiriyor ki: Sir Edvar Grey, o gün öğleden sonra kabine müzakeresine tevfikan büyük felâketin önünü alabilecek çarelerden bahsetmeği ümit ettiğini telefonla kendisine söyletmiş. Bunu haber veren Sir William'ın ifadesine göre bizim Fransaya taarruz etmemekliğimiz halinde İngilterenin bitaraf kalacağını ve Fransanın menfi hareketini temin eyleyeceğini bana söyleyecekmiş.

" Sir Edvar Grey, beni telefona çağırarak bir Rus Alman harbinde, Fransanın bitaraf kalması halinde, Fransaya taarruz etmeyeceğimizi beyan edebilip edemeyeceğimi sordu, Bu bapta mes'uliyeti üzerime alabileceğimi cevaben söyledim. Kabine toplanışında bugün bu beyanatımdan istifade edecektir. Sir William askerlerimizin Alman hudutlarını geçmemesi için acele harekete beni sevketti.„

Fransadaki İngiltere elçisine de Edvar Grey cektiği telgrafla bunu haber verdi: Bilmem bitaraflık, Fransanın ittifak borcu ile uyuşabilir mi? Eğer böyle olabilirse Alman ordusunun hudutta tedafüî halde kaldıkça, bizim bitaraf kalmak taahhüdünü almaklığımıza Fransanın itiraz etmeyeceğini umarım.

Almanya İmparatoru bir telefonla vaki olan bu istimzaca çok ehemmiyet verdi. Berlinde bu telgraf adeta kurtarıcı bir tesir yapmıştı. İmparator bu fırsatı kaçırmamak için hemen Moltekeyi davet etti. Ve yalnız Rusya ile harp edebilmekten memnun, bütün ordunun yalnız şarka yürümesini emretti. Molteke toplanma plânını değiştirmenin imkânsızlığını söyledi. İmparator Başvekil ile hemfikir olarak, bir taraftan ilerleyen orduya emir vermekle beraber, İngiliz kralına da, Amiral Tirpiçin kalemile yazıldığı zannedilen şu telgrafı gönderdi: Fransa bitaraflığını, İngiliz teminatı altında arzeden hükûmetinin tebliğini şimdi aldım. Bu teklife şu mesele ilâve edilmiştir: Bu şartlarla Almanya Fransaya taarruzdan içtitinap edermi? Bugün öğleden sonra zaten ilân edilmiş olan seferberliğim teknik sebeplerden dolayı hazırlandığı dairede hem Şark ve hem de Garp cephesi üzerinde ilerleyecektir. Bu geri alınamaz Çünkü, teessüf ederim, telgrafınız çok geç kalmıştır. Fakat Fransa bana, İngiliz donanması ve ordusile temin edilmiş bir bitaraflık teklif ederse, Fransaya taarruz etmekten vaz geçerim ve ordularımı başka yerde kullanırım. Umarım ki Fransa sinirli olmayacaktır.

Hududumdaki ordular Fransaya girmeden telgrafla ve telefonla durdurulabilirler "Betman Holveg de Prens Lihnovski'ye çektiği telgrafta, İngilterenin bütün kuvvetile teminatını istiyor. Ve ihtilâfın halli zamanının tayininde yalnız Almanyanın hâkim kalması lâzım geleceğini bildiriyordu. Bu şartlarla İngiltere bir taahhüt alamazdı. Fransada ki İngiliz elçisi bu cihet kendisine yazıldığı zaman bunu hayretle karşıladığını bildirmişti. İngiliz kıralı Giyomun ve Betmanın ümidi hilâfina şu ret cevabını verdi: "Şimdi aldığım telgrafına cevaben bildiririm ki Prens Lihnovski ile Sir Edvar Grey arasında bugün öğleden sonra, Fransız ve Alman orduları arasında, ciddî bir harbin önü nasıl alınabileceği, henüz Rusya ile Avusturya arasında bir uyuşma imkânı bulundugu sırada görüşülürken, yapılan bir teklif üzerinde yanlış anlaşma olduğunu zannediyorum. Sir Edvar Grey yarın sabah erkenden Prens Mihnoveski'yi görecek ve yanlış anlaşmaya kendi sebep olup olmadığını anlamıya çalışacaktır.

"Hatta Fransa Reisicümhuru Poincaré'nin yazdığı mektuba cevabında Kıral İngilterenin harbe girişi hakkında hiç bir şey söylememiş ve Fransa son güne kadar İngilterenin hareketieden emin olmamıştı. 1912 uyuşması hükmünce de İngiltere eli bağlı değildi. Görülüyor ki İngiltere, son günlere kadar, Almanyayı tahzir etmiş fakat Rusya ve Fransaya onlarla hareket edeceğine dair bir şey söylememişti. Almanya aleyhinde bir harbe İngilterenin sevkedilebilmesi de kolay değildi. Bunun Parlâmentoda ve amme efkârında kuvvetli bir mukavemete tesadüf edeceği meydanda idi. Fakat Belçika tecavüzü bütün bu fikirleri bir noktada topladı.

Belçika bitaraflığının ihlâli, İngilterenin harbe girmesi için müessir sebep olabileceğini İngiltere iptidadan beri Almanyaya anlatmıştı. 1 Ağustosta Grey Alman elçisi Lihnovski'ye "hiç eli bağlı değiliz, amme fikirlerinin pek büyük kıymet atfettiği Belçika meselesi, alacağımız hareket tarzı üzerinde en mühim ve hatta kat'î tesiri yapacaktır. „ dedi Lihnovski bunu Berline anlattı.

Fransanın Londra elçisi Kambon da bu meselenin İngiltere için ne kadar ehemmiyeti olduğunu hükûmetine 2 Ağustosta yazdığı şu sözlerle çok iyi göstermiş idi: Belçika bitaraflığının korunmasına burada o kadar ehemmiyet veriliyor ki, Almanyanın bunu ihlâl etmesini İngiltere bir harp sebebi telâkki edecektir. Bu bilhassa bir İngiliz menfaatidir, Alman nüfuzunun, üzerinde çok emekle çalıştığı iş âlemi, hükûmeti, Almanya aleyhine harbe girmekten men için bir tazyik yapmak istemiş olsa da, siyasetinin an'anelerine sadık olan İngiltere hükûmetinin, bunu kabul ettireceğinde şüphe edilemez.„

Greyin naklettiğine göre "eğer Almanya hükûmeti talebimize, Belçika bitaraflığına Fransanın da buna riayet etmesi şartile riayet edeceği vadile cevap vermiş olsaydı ve bize bu şerait altında bitaraf kalıp kalmayacağımızı sorsaydı, tahmin olunur ki bu yeni görüş noktası, Vekiller Heyetinde Fransaya yardım etmek taahhüdünün mukabil rafı olmak üzere görüşülürdü. Bu halde, Fransaya yardım ihtimalini görenler, Almanyaya karşı bir bitaraflık taahhüdüne belki karşı gelirlerdi. Fakat her halde Belçika bitaraflığının ihlâli belirdiği ane kadar kabine kime karşı olursa olsun, bir taahhüt almak imkânsızlığında idi. Bu bapta Parlâmentonun ve memleketin temayülünü ve fikirlerini mülâhaza edip duruyordu. Bu kararsızlık hiç olmazsa kabinece, Belçikanın bitaraflığına tecavüz etmemek hakkındaki talebe mümaşattan Almanyanın kaçınması ile nihayete ermiş gibiydi. „

Burgeoisda der ki "1908 denberi başında Asküvitin bulunduğu kabine, büyük Beritanyanın bütün demokratik kuvvetlerini, milletler arasında sulh programile, toplamıştı. Bu kabine harp yakınlaşınca ikiye ayrıldı. Asküvit Grey Çörçil gibi Liberaller ile Bonarlav ve Lort Lansdovn gibi muhafazakâr reisler Almanya aleyhinde bir harpte Fransa ile birleşmeği, Lloyd George ve Lord Morley gibi radikallerle sosyalist Ramsay Mac Donald John Burns bu harbi men etmek istiyorlardı.„

İngiliz hükûmetinin bu kararsızlığına, Almanyanın ültimatomu üzerine Kırallığın korunması için Belçika Kralının İngiltereye müracaatı nihayet verdi. Burjuva, Belçikaya bu tecavüzün İngilteredeki tesirini şu çok doğru cümle ile ifade eder: "Almanyanın, Belçika aleyhine tecavüzü, İngiliz milletinin kararı üzerinde, Avusturyanın Sırbistana vaki olan tecavüzünün Rusyada yaptığı tesiri yapmıştır. [1])

3 Ağustos günü, kabine içtimaında verilen karardan sonra Grey, kamarada uzun bir nutuk söyledi. Almanyanın herkesin üzerinde fena tesir yapap Fransa aleyhindeki pazarlık teklifini anlattı. Belçika kıralının telgrafını okudu. Belçika bitaraflığını, bunu Almanyanın da imzaladığını, medeniyetin resmî ve alenî bu taahhütler üzerinde tutunduğunu, Belçikaya karşı İngilterenin taahhütlerini anlattı, Ve Gladestonun şu sözlerini de andı: Belçikanın müstakil kalmasındaki menfaatimiz, teminat tedbirlerinin harfi harfine icrasındaki menfaata üstündür. Bunu şu mesele ile iyice

[1] E. Bourgeois tarihi cilt 4 633

gösterebilirim: " Memleketimiz, haiz olduğu kudret ve nüfuz ile gözleri önünde tarihi kirleten cinayetlerden en çirkininin irtikâp edilmesine seyirci kalabilirler mi ve bu suretle kendini bu cinayetin hem fiillerinden biri yapabilir mi? „ Muahedelerin kutsi nüfuzu, küçük devletlerin istiklâli, Greyin lisanında İngilterenin asil hareketine ne güzel bir teyit zemini idi. İngilterenin harbe karar vermesi üzerine vekillerden Con Burns ile Lord Morley istifa ettiler.

Berlindeki İngiliz elçisi 4 ağustos günü Alman başvekilini ziyaret ederek kendisine İngilterenin ültimatomunu tebliğ etti. Ültimatomda Almanyanın Belçika bitaraflığına riayet etmesi isteniyor. Ve bunun için gece yarısına kadar mühlet veriliyordu.

Bu notayı veren İngiliz elçisi Göschen diyor ki " Baş vekili çok heyecanlı gördüm. Bana yirmi dakika süren can sıkıcı bir nutuk söyledi: İngiltere hükûmetince alınan tedbir son derece korkunçtur. Hem de bir tek söz için, bir bitaraflık sözü için. Bir söz ki, harp zamanında ona hemen daima hiç ehemmiyet verilmemiştir. İngiltere devleti, kendisinin dostu olmaktan başka bir şey istemeyen, ayni aileden bir millet ile nihayet bir kâğıt parçası için harbe giriyor... Yaptığınız, inanılmaz bir şeydir. Bu, iki mütecavize karşı hayatını müdafaa eden bir adam üzerine arkadan atılmak ve onu vurmak demektir. Başvekil meydana gelecek bütün korkunç hadiselerden İngiltereyi mes'ul tutuyor. Bu beyanata şiddetle itiraz ettim. Ve Sevkelceyş sebeplerden dolayı Belçikadan ilerlemenin ve Belçika bitaraflığını ihlâl etmenin Almanya için bir hayat memat meselesi olduğunu kendisi ve Von Jagow bana ne kadar anlatmaya çalışmışlarsa, ben de kendisine o kadar anlatmak istedim ki resmî taahhütlerini tutmak meselesi İngilterenin şerefi için de bir hayat ve memat meselesidir. Bu taahhüt, tecavüz halinde, Belçika bitaraflığını müdafaa için elinde olanı yapmak idi. Eğer bu resmî ve alenî misak tutulmamış olsaydı ilerde İngilterenin taahhütlerine kim itimat edebilirdi.

Başvekil sordu: "Fakat bu misak ne bahasına tutulabilirdi? İngiltere hükûmeti bunu düşündümü?„ Kendisine mümkün olduğu kadar açık surette anlatmak istedim ki, hal icaplarının korkusu resmî taahhütlerin ihlâli için asla mazeret teşkil edemez „ [1]

Ültimatomun verildiği ve bu sözlerin söylendiği sırada Alman orduları Belçika topraklarına sabahtan beri girmiş bulunuyordu. Başvekil Asküvit. bu ültimatom ile İngilterenin taahhütlerine nasıl

[1] Debidoru cilt 4 249—250

bağlı olduğunu sarih ve kat'î surette göstermiş olması sayesinde beynelmilel büyük cinayetin daha durdurulabilmesi ümidi kabinenin bir kısım azalarında halâ mevcut olduğunu kaydediyor. [1] Fakat Grey hiç bu fikirde değilmiş. Birleşmiş Amerika Devletlerinin Londra büyük elçisi Page, o gün Grey ile mülâkatı anlatırken diyor ki bu ültimatomu Almanyanın kabul edeceğini bekliyormusunuz diye sordum. Cevap verdi: Hayır şüphesiz bütün âlem biliyorki bu harp demektir.

Amerika büyük elçisinin anlattığına göre o gün kendisine Grey iki Almanya olduğunu ve harp taraftarı Almanyanın üstün geldiğini anlattıktan sonra gözleri yaşla dolu olarak bütün bir varlığın emekleri heba olmuş olmasından teessürünü ifade etmiş.

4 Ağustos Salı gece yarısı İngiltere ile Almanya arasında harp hali başlamıştı. Bir çokları iddia ediyorlar ki Almanyanın Belçikaya tecavüzünü İngiltere, harp için bir bahane yapmıştır. Bu iddia pek haksız değildir. Netekim Betman Holveg İngiliz Başvekilinin iki gün sonra kamarada söylediği nutukta, İngiliz harp sebeplerini hep buna istinat ettirmesini böyle saymıştır. İngiliz Başvekili nutkunda şunları söylemişti: "Ne için harp ettiğimizi bana sorarlarsa buna cevap vermek için iki cümle bana elverir: Birinci derecede; beynelmilel mahiyette alenî ve resmî bir taahhüdü yerine getirmek için harp ediyoruz, İkinci derecede kuvvetli ve hükmedici bir devletin keyfî iradesi ile küçük milletlerin, Hukuku düvel hilâfına ezilmesini kabul etmiyen prensibi müdafaa etmek için harp ediyoruz „ bir çok Fransız kitaplarında da hep bu Belçika bitaraflığının İngiltereyi harbe mecbur ettiği yazılıdır.

Ben de şu kanaattayım ki İngilterenin harbe girişine Belçika bitaraflığı sadece vesile olmuştur. Eğer Almanya bu bitaraflığı çiğnemeseydi, İngiltere harbe girmiyecek miydi? Fransanın ezilmesine İngilterenin atfettiği İngiliz menfaati, buna verilecek cevabı kestirmeğe kâfidir. Almanyanın İngiltereye, harbe girmek için en kuvvetli vesileyi vermesindeki hatanın ehemmiyetini hiç hüçültmek istemeksizin, İngilterenin Fransayı kurtarmak daha doğrusu cihanın ve İngilterenin bir Alman tahakkümü altında kalmasına meydan bırakmamak için harbe nasıl olsa gireceğini kabul edenlerdenim. Greyin, uzun mülâhazalarını bu sebeple kaydettim. Bununla beraber vesile çok ehemmiyetli idi. İngiliz milletinin harpte birliğini

---

[1] Asküvit Geçen eser 252

adeta o yaptı. Başvekil Asküvitin ifadesine göre [1] " Eğer Almanya Belçikanın bitaraflığını ihlâl etmek meş'um hatasını irtikâp etmemiş olsaydı ne olacaktı? meselesini münakaşa etmek beyhudedir. Fakat şurası muhakkaktır ki bu takdirde İngiliz milleti harbe mütecanis bir cephe ile girmiyecekti.„ Şurasını da ilâve edeyim: İngilterenin bu harbe girmekte bir İngiliz menfaati görmesi ile Almanların bundan İngilterenin bu harbi istediği manasını çıkarmak arasında fark çoktur.

İngilterenin ve Dominyonların harbe girişi ile harp Avrupadan Afrika, Avusturalya ve Amerika kıt'alarına da yayılmıştı. Japonyanın ve daha sonra Osmanlı İmparatorluğunun ve Amerika Devletlerinin harbe girmelerile harp bütün kıt'alara yayılacak ve tam dünya harbi olacaktır.

Yirminci asrın tan yeri, huzur saadet ve terakki içinde ağarırken, bu ağartıyı kızıl insan kanile boyayan eşsiz felâket günü bütün dünyanın üzerine bu suretledir ki doğdu.

Daha doğrusu, yirminci asrın ağartısı, zaten kan içinde belirmişti. 1899 - 1902 Boer harbi. Bunu 1904 Rus Japon harbi, 1911 Osmanlı İtalyan ve nihayet Balkan harpleri velyetti. Bu suretle zaten insan kanile kızarmış olarak ağaran yirminci asrın tan yerinden dünyayı kana boyayan kıp kızıl harp günü doğdu.

SON VAK'ALARIN GÜNLERİ: Harbe tekaddüm eden günlerde vaziyeti iyi kavramak için buhran günleri vak'alarını tarih sırasile tesbit etmekte çok faide gördüğümden, Asküvitin buna dair hulâsasını aynen buraya naklediyorum. Vak'aların tesbitinde bir İngiliz görüşünün tesiri olsa da okuyucu bunu farkeder.

28 Haziran - Arşidükün Saray Bosnada öldürülmesi.

Sırp hükûmeti suikastı takbih ediyor ve cinayette dahil olan her şahsı mahkemeye vermeğe amade bulunuyor. Avusturya matbuatı Sırbistan aleyhine harekete başlıyor.

5 Temmuz - Almanya imparatoru Giyom, İmparator François Joseph'ten kendi el yazısı ile, bir mektup alıyor ve buna Avusturyanın tarafını sadakatle tutacağı teminatını havi cevap veriyor.

6 İmparator Giyom Skandinavya sularında bir seyahat için gemiye biniyor.

7 Temmuz—Avusturya Macaristan vekiller heyeti Sırbistana ültimatom gönderme kararını veriyor.

16 Temmuz — Poincare ve Viviani Rusyaya ve İskandinavya memleketlerine gimek üzere Dunkerque den ayrılıyorlar.

---

[1] Geçen eser 245

17 Temmuz cuma - İngiliz donanması Spithead de toplanıyor.

18 „ cumartesi - Kıral donanmanın geçidini görüyor.

20 „ pazartesi-Donanma dağılmak üzere Portlanda gidiyor.

21 „ Salı - İrlândada Home Rule kanununu tatbik meselesini görüşmek üzere Kıralın davet ettiği konferans Bukckingham sarayında toplanıyor.

22 Çarşamba. Buckingham sarayında konferans.

23 Berşembe Buckingham sarayında konferans. Reisicümhur Poincaré ve Mösyö Viviani Rusyadan ayrılıyorlar.

Avusturya notası Sırbistana veriliyor. 48 saatte cevap istenmektedir.

24 Temmuz Cuma Buckingham sarayında toplanan konferans bir anlaşmaya varamadığından dağılıyor. Sir Edvar Grey Avusturyanın Sırbistana verdiği ültimatom suretini alıyor. Grey; doğrudan doğruya alâkası olmıyan dört devletin (Almanya Fransa İtalya Büyük Beritanya) ara bulma rolünu yapmalarını teklif ediyor.

25 Temmuz Cumartesi — Rusya hükûmeti mücadelenin gidişini dikkatle takip ettiğini ve buna kaytsız kalamıyacağını bildiriyor.

Sırp cevabı veriliyor. Avusturya elçisi diplomasi münasebetleri kesiyor ve Belgradı terkediyor.

26 Temmuz Pazar — Sir Edvar Grey Paris Berlin ve Romayı Fransa Almanya ve İtalya büyük elçilerinin toplanası hakkındaki teklifi üzerinde istimzaç ediyor.

Avusturya Sırbistana karşı seferberlik yapıyor.

Rusya Hariciye Vekili Avusturya elçisi ile müzakerata girişiyor ve Viyanada dostça bir görüşmeyi teklif ediyor.

İngiltere hükûmeti daha Portlandda toplu olan ilk filoya dağılınağa başlamamasını ve ikinci filoya Bağla limanında kalmasını ve mütemmim mürettebatını ikmal etmesini emrediyor.

27 Temmuz Pazartesi — Alman İmparatoru Potesdama varıyor.

Alman hükûmeti Grey tarafından yapılmış olan dörtlerin ara bulması teklifini reddediyor. Avam kamarası beynelmilel vaziyet sebebile, denizliğe ait müzakereyi ileriye bırakıyor.

28 Temmuz Salı — Avusturya Sırbistana harp ilân ediyor ve muhasamat başlıyor. Avusturya Petersburg ile Viyana arasında müzakerelerle ihtilâfın halledilmesi hakkındaki Rus teklifini reddediyor.

Avusturya sır cevabı üzerinde, Devletlerle görüşmeğide reddediyor. Sırplarla olan ihtilâfı "sırf bir Avusturya işidir.„

29 Temmuz Çarşamba — Belgrad bombardıman edilmeğe başlanıyor.

Rusya dört cenup dairesinin seferberliğini ilân ediyor.

Reisicumhur Poincare Parise varıyor.

Grey halin bütün icaplarında İngilterenin bitaraf kalacağına Almanyanın güvenmemesini Almanya elçisine haber veriyor. Almanya, bitaraflığını elde etmek için İngiltereye bir teklif yapıyor.

Edvar Grey ne mahiyette olursa olsun Almanyaca kabul edilebilecek bir ara bulma usulü üzerinde israr ediyor.

Başvekil Avam kamarasında vaziyet son derece ağırdır„ diyor.

İlk filo Portlant limanını Scapa Flow'a gitmek üzere terkediyor.

" Gerginlik zamanı „ için evvelce düşünülmüş tedbirler meriyete konuyor.

30 Temmuz Perşembe — " Milletin tek cephe arzedebilmesi için „ Hun rolü kanununun tadili müddetsiz geri bırakılıyor. Başvekil "sulh ve harbin talii terazi'ye atılmıştır. „ diyor.

Edvar Grey İngiltere bitaraflığına ait teklifi kabul etmiyor.

Ara bulma teklifi hakkında kendisinden cevap istenilen Almanya, vakit kazanmak için Avusturya ile doğrudan doğruya muhaberede bulunacağını söylüyor.

Avusturya Rusya ile tekrar konuşmaya başlıyor.

31 Temmuz cuma — Avusturya ve Rusya umumî seferberlik emrini veriyorlar.

Almanya harp tehlikesi halini ilân ediyor.

Petersburgta Rusya hariciye vekili ile Avusturya büyük elçisi arasında konuşmalar. Almanya Rusya hükûmetine seferberliğin 12 saatte geri alınmasını isteyen ültimatom veriyor. Paristeki Alman büyük elçisi, Mösyö Vivianiden Fransanın, Rusya ile Almanya arasında harp halinde ne hareket alacağını ertesi güne kadar bildirmesini istiyor.

Reisicumhur Poincare Kıral Jorje sulhu korumağa çalışması için mektup yazıyor.

İngiltere bankası iskonto fiatini yüzde dörtten sekize çıkarıyor.

Borsa yeni bir emre kadar kapanıyor

1 Ağustos cumartesi — Almanya umumî seferberlik emrini veriyor. Almanya talebi cevapsız kaldığı cihetle Rusyaya harp ilân ediyor.

Fransa umumî seferberlik emrini veriyor.

Fransa Almanyaya menfaatlerine göre hareket edeceği cevabını veriyor.

Kıral Jorj Mösyö Poincaréye Almanya ve Rusya İmparatorları yanında ara bulmak için çalıştığını bildiriyor.

İskonto fiatı yüzde ona çıkarılıyor.

2 Ağustos Pazar — Almanya ile Rusya arasında harp hali başlamıştır.

Almanya Belçikaya ültimatom veriyor.

Alman orduları Lüksenburg Grandükalığına girmiştir.

Sir Edvar Grey Fransa büyük elçisine Fransanın Şimal ve Garp sahillerinin ve ticaret gemilerinin Alman donanmasının teşebbüslerine karşı himaye edileceğini temin ediyor. Belçikalılar Kıralı Kıral Jorja müracaat ediyor.

Kabine kararını alıyor.

3 Ağustos Pazartesi — İngilterede Bank Holiday yortu günü.

Almanya Fransaya harp ilân ediyor.

Belçika Alman ültimatomunu reddediyor.

Sir Edvar Grey hükûmetin politikasını avam kamarasında izah ediyor. Her iki meclis hükûmete moratoryum ilân edebilmek salâhiyetini veren bir kanun kabul eyliyor.

4 Ağustos Salı — Alman hükûmeti lâbüt gördüğü tedbirleri icap ederse kuvvetle infaz eyleyeceğini Belçikaya bildiriyor.

Alman orduları Belçika arazisini istilâ ediyor.

İngiliz ordularının seferberliği emrediliyor.

İngiltere hükûmeti Almanyadan ültimatom şeklinde, Belçika bitaraflığına riayet etmesini ve gece yarısından evvel cevap vermesini istiyor.

Avam kamarasında Başvekil nutkunu söylüyor.

Almanya hükûmeti kendisinden istenilen teminatı vermiyor.

Akşam saat 11 den itibaren harp hali Almanya ile İngiltere arasında başlamış bulunuyor.

II

Harbin önüne geçilemez miydi?

Yer yüzünü kana boyıyan büyük harp insanlığa mutlak mukadder miydi? Bunun böyle olmaması mümkün değil miydi?

Dünya harbinin elbette uzak ve yakın sebepleri vardır. Bu

sebepleri harbin vesilelerinden ayırmadıkça ve bunları iyice tahlil ve tespit etmedikçe harbin asıl sebebi ve mes'ulü elbette gösterilemez. Uzak ve yakın sebepleri etrafile tetkik ederek bir neticeye varmak bir methalin çevresine girmeyecek kadar uzun ve müstakil bir tetkik zeminidir. Bu sebeple, çizdiğimiz çevre içinde harbin nasıl başladığını kaydettiğimiz gibi, gene o çevre içinde bunun böyle olmaması mümkünmüydü meselesini tespit etmek istiyoruz.

Dünya harbinin nasıl çıktığını yazanlar içinde bunun böyle olmaması mümkünmüydü meselesine de temas edenler vardır. Mesuliyeti üzerinden atmak tesiri altında yazılmış olmak itibarile çok sübjektif bir görüş ifade eden bu kabil bir kaç mütaleayı naklederek meseleyi kısaca halletmek istiyoruz.

Bosna Hersek ilhakının kurbanı olarak çekilmeğe mecbur kalan İzvolskiyi, onun intihabile istihlâf etmiş ve 1916 ya kadar Rus hariciyesini idare etmek itibarile büyük harbin başlayışında en mühim rollerden birini oynamış olan Rus hariciye vekili Sazonof, harbin mesuliyeti Almanyaya nasıl düştüğünü izah ettikten sonra bunun böyle olmaması için gördüğü yegâne çareyi şöyle kaydediyor:

" Kanidim ki bir neticeye varmanın en iyi ve belki tek çaresi İngiltere hükûmetinden böyle bir müsanedeye dair kat'î beyanat elde etmekti. 1911 de Agadir hadisesinin neticesi olarak Avrupanın kendini umumî harp arifesinde zannettiği sırada, Lloyd George'un nutkunun her yerde ve her yerden ziyade Almanyada yaptığı tesiri daha pek taze ve pek iyi hatırlayordum. İngilterenin Fransa ile mütesanit hareket edeceğine dair kat'î bir tek beyanı, o zaman biriken borayı dağıtmak için yetişecekti.

Kuvvetle kanidim ki ve daima bu kanaati muhafaza ediyorum ki Avusturya harp meselesinde, itilâf devletleri arasında böyle bir tesanüt beyanı, İngilterece vaktinde yapılsaydı, bu bir teşvik değil Berlinin ifade edeceği itidal ve ihtiyat nasihatleri olacaktır. Bu suretle Avrupayı paylaşan iki hasım taraf arasında hesap görme saati uzum bir zaman için ve belki de gayri muayyen bir ati için geriye bırakılmış olurdu.„[1] Sazonof hatıratında buna bir kaç yerde temas ediyor. Ve Asküvitin iddialarına da cevap veriyor.

Rusyada da, İngilterede de Almanyada da, bu fikrin çok taraftarları var. Bu sebeple başvekil Asküvit de hariciye vekili Grey de buna sahifeler tahsis ediyorlar.

[1] Sazonof Geçen eser sahife 192 - 193

Bu fikir, şu mütaleadan kuvvet alıyor: Almanya harbi arzu ediyordu ve zamanı ona müsait görüyordu. Harp zamanını kendi intihap etmemiş ise de Saray Bosna hadisesinden harp çıkarsa bu diğer bir zamanda çıkmasından Almanya için daha faidelidir. Çünkü Rusya daha hazır değildir. İngiltere de harbe karışmayacaktır. Şu halde İngilterenin vaktinde harbe karışacağını Almanyaya söylemesi Almanyayı durdurur.

Sazonof devam ediyor: " Buna kani olduğum için Avusturya ültimatomunun verildiği 23 temmuz ile Sırp cevabının verildiği 25 temmuz arasında geçen fasıla arasında İngiliz elçisi Sir Jorj Buhanan ile olan ilk görüşmemde kendisini, görüş tarzımızı Londraya anlatmak ve rica etfiğim kat'î beyanatı yapmağa hükûmetinin muvafakatini elde etmek lüzumuna ikna eylemeğe çalıştım. İngilizlerin 1919 beyaz kitabı elimdedir. Delillerimi kuvvetle teyit eden Fransa elçisi mösyö Paleolog huzurunda İngiliz elçisi ile olan ilk görüşmemin hatıralarını bu kitapla karşılaştırarak kaydediyorum. Beyanatım şöyle başlıyordu: Elçiyi telefonla beni gelip görmeğe davet ettim. Kendisine dedim ki: Viyananın teşebbüsü, ilk hislerime göre harp göstermektedir. Görüşmemiz sırasında kendisine Avusturya Macaristanın, Almanyanın muvafakatini evvelden almadıkça bu kadar tahrik edici bir tavır almayacağı hakkındaki kanaatimi ifade ettim. İngiltere hükûmetinin Rusya ve Fransa ile mütesanit olduğunu beyanda gecikmeyeceği ümidinde bulunduğumu ilâve eyledim. İngilterenin Sırbistandaki menfaatlerinin ehemmiyetsiz olduğunu ve bu memleket uğruna bir harbin açılmasını İngiltere amme fikirlerinin asla kabul edemeyeceği suretinde Sir Jorj Buhananın verdiği cevaba, bunun umumî menfaatte bir mesele olduğunu İngilterenin unutmaması lâzım geldiği, çünkü Sırp meselesinin yalnız bir balkan meselesi olmadığı, bir Avrupa meselesi olduğu ve bu sebeple İngilterenin Avusturyanın Sırp hadisesine bağlı olarak ortaya çıkardığı meselelere kayitsiz kalmak hakkını haiz bulunmadığı suretinde mukabelede bulundum...„

ASKÜVİTE GÖRE: Bu mesele hakkında bir de İngiliz başvekili Asküviti dinleyelim: "İddia edildi ki Sir Edvar Grey ta baştanberi görüş tarzımızı iyi tayin etmiş ve Fransa ve Rusya ile birlikte hareket etmeğe hazır bulunduğumuzu beyan eylemiş olsaydı büyük devletler arasında harbin önünü almak mümkün idi. Siyasî münekkitlerimizin, hadiselerden sonra tekrarladıkları bu iddia, konuşmalar sırasında zaten ifade edilmişti. Avusturya ültimatomunun Sırplara verilmesini müteakip mösyö Sazonof, Sir Jorj Buhanan ile görüşme

sırasında İngilterenin Fransa ve Rusya ile tamamile mütesanit olduğunu ilân etmesini israr ile istedi. Bizim kendilerile beraber bulunacağımızı kat'iyetle göstermemiz halinde harp olmayacağını söylemek derecesine kadar da vardı. Büyük Beritanyanın Avusturya Sırp ihtilâfında doğrudan doğruya hiç bir menfaati yoktu. Biz ancak bir ara bulma istiyorduk. „ İngiltere ara bulma rolünü Berlin ve Viyanada Rusyanın müttefiki olduğunu hemen ilân etmekten ziyade itidal, nasihatlerine itibar edildiği takdirde bir gün bu devletin müttefiki olabilecek bir dost sıfatile mi daha eyi ifa edebilecekti.„ Daha sonra Sazonof kendisine bu meseleyi tekrar açtığı zaman hareket tarzını Sir Edvar Greyin hararetle tasvip ettiği elçimiz Avusturyayı silâhla tutması halinde Rusya ve Fransa ile olduğu gibi bizimle de karşılaşacağını Almanya hükûmetine beyan etmekliğimizin sulh davasına hizmet edeceğini zannetmekle aldandığını Rusya hariciye vekilinin kendisine söyledi.„ Almanya tehdit altında daha meram anlamaz olacaktır. Viyana üzerinde nüfuzunu teskin edici bir yolda kullanması için Almanyayı, kendisine ancak harbi menetmek isteyen bir dost sıfatile müracaat ederek ikna edebiliriz.„ Dedi. Bizim tehdit edici veya uyuşma kabul etmez bir hareket tarzımızın Almanyayı ve Avusturyayı başladıkları yoldan çevirebileceği hakkındaki iddiayı ispat edebilecek hiç bir delil gösterilmemiştir ve gösterilemez. Her şey bunun tersini ispat eder. Betman Holveg bile İngilterenin her halde muhakkak bitaraf kalacağını hesap etmek suretile aldandığı hakkında yapılan muahezelere karşı kıyam ediyor. " Bu, siyasî munazaralarda, hadiselerle taban tabana zıt oldukları halde bile çok görülen yanlış tefsirlerden biridir„ diyor. "Kendisinin iş başına gelmesile başladığı ve muvaffakiyetsizliğe ragmen devam ettirdiği„ İngiltere ile bir anlaşma teşebbüsleri kendisine göre "İngiliz tehlikesini, hiç olmazsa gürültülü denizci siyasetleri ile kötülüğü artırmaktan başka bir şey yapmayanlar kadar, itibara aldığını„ gösterir,

Biz başlangıçtan beri görüş tarzımızı elverecek derecede iyi tespit ettik. Sir Edvar Grey 27 Temmuzda Alman Elçisine, eğer Almanya Avusturyayı Rusyaya karşı tutarsa bundan Avusturya ile Sırbistanı karşılaştıran tali menfaat ihtilâfını gölgede bırakacak neticeler çıkacağını açıkça beyan etti. Diğer devletler de ihtilâfa sürüklenecekler ve "bu misli daha hiç görülmemiş olan harplerin en büyüğü olacaktır.„

Sir Edvar Greyin buna ait uzun yazılarını nakletmeksizin kaydedeyim ki, Sazonofun daha Sırp cevabı verilmeden Avusturya

ültimatomu üzerine bir harp tehlikesi görmesi siyasette çok uzak ve iyi görücülüğünün bir delili olsa bile, bu harp tehlikesini, İngilterenin Rusya yanında olacağını katiyetle söylemesi mutlak def edemezdi. Bir taraftan Rusya ve Fransanın İngiliz yardımından emin olmaları belki harbi teşvik ederdi. Diğer taraftan, Almanya İngilterenin harbe girmesi ihtimalini de hiç düşünmemiş değildi. Bu bakımdan İngilterenin istenilen beyanatı vaktinde yapmış olmasının mutlak surette harbin önünü alacak tek çare olduğuna inanmıyoruz.

Yalnız şurasını kabul ediyoruz : Almanya İngilterenin vaziyetinden tamamile emin değildi. Betman Holveğin İngilizlerin harbe girmesi ihtimalini göze almış olduğunu söylemek mümkün olduğu gibi bunun tamamile hilâfını ümit ettiğini gösteren şeyler de vardır. Hele İmparatorun İngilterenin harbe girmeyeceğine daha mütemayil bulunduğunu görüyoruz. Agustosun birinci günü Londra elçisi Lihnovski'den gelen bir telgraf, Fransaya taarruz edilmemek şartile İngilterenin Fransa bitaraflığını temine amade olduğunu bildiriyordu. İmparator Erkânı Harbiye Reisini çağırarak Fransa üzerine hareketin tehirini emretmiş ve imkânsızlık beyan eden Erkânı Harbiye Reisinin mütaleasına karşı Lüksenburg üzerine yürüyen orduya durma emri verdirmişti. O vakit Betman İngilterenin hareket tarzı hakkında yanılmadığını sevinerek haykırmış ve İmparator hemen İngiltere Kıralına telgraf yazmıştı. İmparatorun ve Başvekilin o gün çok nefes almış olmalarına bakılırsa belki İngilterenin vaktinde tarzı hareketini söylemesi İmparatorun kararına müessir olurdu. Ve bu suretle harbin belki önü alınabilirdi.

Londra elçisi Lihnovski'nin 29 Tarihli telgrafı altına yazdığı uzun mütaleada İmparatorun İngilterenin bitaraflığına itimadını gösteriyor.. Bu mütalea şöyle başlıyor: "İngiltere bizi avda çenber içine alınmış ve bu suretle tasfiye edilmiş sandığı dakikada ortaya çıkıyor. Bayağı simsar ruhlu alçak, bizi ziyafetler ve nutuklarla aldatmağa çalıştı. Aldanışın en büyüğü Kıralın Hanriye sözlerindedir. Bu sözler bana ait idi : Mümkün olduğu kadar, uzun müddet bunun haricinde bitaraf kalacağız. Grey Kıralı tekzip ediyor. Ve Lihnovski'ye yaptığı tenbihler kötü bir vicdanın ve bizi aldatmış olmaktan duyduğunun ifadesidir...„

Bununla beraber daha ne Rus seferberliği ne Alman harp tehlike hali ilân edilmeden İngilterenin kararı Almanyaya açıkça bildirilmiş olduğuna ve zaten Erkânı Harbiyenin daha 26 Temmuzda Belçika ültimatomu İngilizlerin harbe girmesi ihtimali üzerine hazırlamış bulunmasına göre İngilterenin bunu bir kaç gün

evvel söylemiş olması harbin önünü mutlak alırdı denemez. Anlaşılıyor ki Almanya, İngilterenin harbe girmesine ihtimal vermekle beraber harp kısa olacağından bu girişin müessir olamayacağı kanaatinde bulunmuştur. Betman Holveğin Prens Bulowe söylediğine göre "bu şiddetli fakat geçici bir bora olacaktır. Üç ve nihayet dört aylık bir harp hesap ediyorum. Bütün siyasetimi buna göre düzenledim„.

EDVAR GREY'E GÖRE: Sir Edvar Grey kitabında buna, harbin önü alınabilirmiydi. 355-367 adı altında bir fasıl tahsis ediyor.

Sir Edvar Grey harpten önceki senelerde, bu harbin önünü almak için bir şey yapılabilirmiydi? sualini kendi kendine soruyor ve bunun çok defa uykusunu kaçırdığını, bir ihtimali diğerinden sonra gözden geçirdiğini anlatıyor. Üzerinde en çok durduğu şey şudur:

1912-1913 Londra konferansından sonra Berline gidip üçlü ittifak ve itilâf arasında umumî bir anlaşmanın ehemmiyeti ve lâbütlüğü üzerinde israr etmiş olsaydı müracaatı dinlenir miydi? Almanlar bunu anlar mıydı?.. Kendi kendisine verdiği cevap hiç teşvik edici değilmiş. Bir kere Almanyada İngiltereye karşı hiç iyi düşünce hissi yokmuş. İngiliz aleyhdarlığı Almanyada umumî imiş. Diğer taraftan İngiltere hükûmetinin yaptığı her teşebbüs bir itimatsızlık ile karşılanıyor. Meydanda olan sebep, asıl hakikî sebep olmak üzere alınmıyor, daima başka sebepler icat olunuyormuş. Meselâ Lord Salisburi Londradaki Alman elçisine 1895 Ermeni meselesi üzerine Türkiyeyi parçalamayı teklif etmiş. Elçi teklifin itimat ve açık yüreklilikle yapıldığını yazmış iken Alman Hariciye Vekâletinin ruhu mesabesinde olan Holstein bunu İngilterenin o zaman Mısır sebebile Fransa ve Rusya ile çok müşkül vaziyette bulunmasına atfetmiş, İngiltere, bütün devletleri meşgul edecek bir mesele çıkarmak suretile, kendi meselesini avutmak istiyormuş. Bu sebeplerle iki memleket adamları arasında temas mümkün olamıyormuş. Avrupada bir harbi mümkünsüz kılacak bir anlaşma akti mümkün müydü? Buna teşebbüs edilmedi fakat Alman Miltarizminin her şeyi müsellâh kuvvette gören zihniyetine göre böyle bir anlaşmaya imkân yoktu. Militarizm ile anın doğrudan doğruya neticesi olan son hadde kadar silâhlanma buna müsait değildi. Silâhlanma her millete belki bir emniyet hissi veriyordu. Fakat umumda bir korku hissi uyandırdı. Korku şüphe ve kini getirdi.

İngilterenin de büyük bir ordusu olsaydı, harbin önü alınırmıydı.? İngiltere de bu fikri iltizam edenlere karşı Edvar Grey bir senede bir ordu yapılamayacağını ve nihayet bunun da harbe gö-

türeceğini söylemekle cevap veriyor. Zaten mecburî hizmet suretile büyük ordu yapmıya bir gerginlik zamanında başlanamazdı. Almanya ve hatta diğer memleketler, İngiltere aleyhine dönerdi. Ve Almanya yerine İngiltere harbi tevlit etmiş olurdu .

Edvar Greye göre "Almanya, 1870 ten sonra korkacak hiç bir şey yok iken, gerek silâhlanma gerek üçlü ittifakı imzalama suretile kendisini hiç bir şeyden korkusu olmayacak kadar kuvvetlendirdi. Fransanın tabiî görülmesi lâzım gelen korkuları vardı. Askerî hazırlıklarını Rus ittifakile tekmilledi. Ancak küçük bir ordusu ve pek vâsi bir imparatorluğu olan büyük Beritanya kendini evvelâ pek rahat duymuyordu. Daha sonra, hele büyük bir donanma programını tatbike koymıya başlayınca, yalnız kalmaktan korktu. İngiliz Japon ittifakını o zaman imzaladı, Fransa ve Rusya ile olan kavgalarına nihayet verdi ve itilâfa girmeğe karar verdi. Bunun üzerine yakın bir zamanda rahatsız edilmekten korkarak, kudretinin daha yenilmez olduğuna kail bulunduğu sırada, Almanya, büyük darbeyi vurdu.„

Greyin büyük harbin önünü almak mümkün olmadığı fikrine temayül ettiği anlaşılıyor. İngilterenin harbe girişinde en kuvvetli amil olan bu zatın böyle düşünmesi tabiidir.

PRENS BULOW'E GÖRE: Harbin önünü alabilmek ihtimalini ve bunun mutlaka böyle olması icap etmiyeceğini en iyi gösteren Alman Başvekâletinde Betman Holveğin selefi olan Prens de Bulowdur.

Prens Bulow hatıratının üçüncü cildinde, o zaman alman Haricî mukadderatını idare edenlerin hatasile harbin Almanyaya nasıl çöktüğünü acı acı teşrih ederken diyor ki:

" 25 Temmuz 1914 te bizim için harbin önüne geçmek henüz mümkün idi. Sırbistanın cevabını bizim dahi itina ile tetkik etmekliğimizden evvel hiç bir halde Avusturya ile Sırbistan arasında bir inkitaa izin veremiyeceğimizi, eğer Avusturya bizim izinimiz olmaksızın Sırbistana karşı askerî hareketlere girişirse bunun zarar ve tehlikesi sırf kendisine ait olacağını, kendisine yardım etmiyeceğimizi ve kendisini kendi mukadderatına terkeyleyeceğimizi bildirmekliğimiz yetişirdi. Sırbistanın cevabını tetkik ettikten sonra bize şunu söylemek düşerdi: Memnuniyetle görüyoruz ki büyük devletlerin nasihatleri sayesinde Sırbistan hükûmeti Avusturyanın hemen bütün tekliflerini kabul etmiştir. Henüz ihtilâflı olan noktaları da La Haye Hakem mahkemesine tevdi etmeği teklif etmeli idik. Bu suretle bire karşı 9 ihtimal ile, harbin önüne geçilmiş olurdu ve

bunu bahtsız ikinci Giyom, Betman Holveg ile arkadaşlarından daha iyi görmüştür.. [1]

Ültimatomun neden bahsedeceği daha evvel Berlince bilindiği gibi asıl metni de 21 temmuzda Viyanadaki Berlin elçisine verilmiş olduğuna göre Prens Bulow bunun Belgratta verilişini geri bıraktırmak için Alman hariciyesinin 18 saatlik vakti olduğunu kaydediyor ve bunun yapılmamasını büyük bir hata sayıyor. Eğer Prens Bulowun dediği yolda hareket edilseydi, elbette harbin önüne geçilmiş olurdu. Almanya İmparatorunun bunu Hariciye Vekiline bizzat yazdığı ve Erkânı Harbiye Reisi Moltkeye, yaverine yazdırdığı mektuplarda kaydettiğini görüyoruz.

Rusyadaki askerî murahhas Chelius e Çarın etrafındakilerden Prens Troubetzkoinin çok haklı olarak dediği gibi "ihtilâflı olan iki noktayı Sırbistan bir ihtilâl tehlikesi getirecekleri cihetle doğrudan doğruya kabul edemezdi. Bunların hakeme tevdi edilmesini istemektedir.„ Bu hem Sırbistanı hiç bir hükûmetin kabul edemiyeceği bir tezlilden ve bundan doğacak dahilî bir ihtilâl tehlikesinden, hem Rusyayı güç vaziyetinden kurtaran, hem de Avusturyayı tatmin eden bir şekil olduğu halde ne çare ki Alman siyaset adamları o vakit bunu görmedikleri gibi Alman İmparatoru da La Haye Hakem mahkemesine tevdi fikrini " saçma „ telâkki eylemiştir.

Dünya harbinin önü alınabilirmiydi meselesinde Poincaré hiç bir fikir beyan etmemiştir. Bunu kendisine yazdığım mektup ile sordum. Kendisine sorulan on dört suale verdiği cevapları havi kitabı yolladı ve harp üzerine son sözleri bu olduğunu bildiren bir cevap yazdı. Bundan çıkardığım mâna, Poincarénin bu meselenin münakaşasına girmek istemediğidir.

Ben de Ludvig ile beraber şu fikirdeyim ki eğer 1914 Temmuzunda iş başında olan adamların yerinde milletlerinin mukadderini idareye elverişli Devlet adamları bulunsaydı dünya harbının önü alınabilir idi.

Bir sual hatıra gelir. 1914 Temmuzunda harbin bu suretle önü alınabilseydi bile bu harp yine mutlak çıkacak değil miydi? O halde yalnız bir kaç ay veya nihayet bir kaç sene için ancak bir çare bulunmuş olacak değil miydi?

Evvelce de kaydettiğim gibi biz dünya harbinin nasıl başladığını yazarken bunun böyle olmaması mümkün değil miydi? Meselesini tetkik ediyoruz. Bu itibarla sualimiz çok muayyen bir hale

[1] Prens Bulow'un hatıratı cilt 3 sahife 145

taallûk ediyor. Hayal ve ihtimale gitmeğe lüzum yoktur. Bu meseleyi bu noktadan da Prens Bulow çok iyi bir surette tetkik eylemektedir.

Prens Bulow diyor ki: "Bir çoklarının büyük harbin 1914 te önüne geçmek mümkün olsaydı bile bunun mutlak mukadder olduğu ve 1915 te veya 1916 da yine meydana geleceği fikrinde olduklarını bilirim. Ben bu telâkkiyi kat'î surette yanlış sayıyorum. Ben determinizme inanmıyorum. Ve yenilmiş Cenerallerinden birinin "kader„ den bahsedişine "kader ehliyetsizlerin ve beceriksizlerin mazeretidir.„ cevabını veren Napolyon gibi düşünüyorum. Soğuk kanlılıkla ve beceriklilikle sulhu koruyabilirdik. Netekim 1888 de, 1905 te ve 1909 da koruyabilmiştik...„

Prens Bulow, Şansölyenin emrile 1887 de Hariciye Vekili Kont de Bismark tarafından Viyana elçisine yazılan şu satırları naklediyor: Bir gün, harbin behemehal patlayacağı ihtimaline binaen, bizim bir harbe karar vermekliğimiz imkânı olmadığını Rus meslekdaşınıza söylemenizi Şansölye tamamile tasvip ediyor. Çünkü hiç kimse Allahın takdirini, ilerde meydana gelecek vak'alardan tamamile emin olacak surette, evvelden bilemez. Hesap edilemez bir çok hadiseler zaman ile meydana gelir ve bir harbin patlamasına engel olur.

Netekim Prens Bismark birinci Giyoma yazdığı raporda bir ihtiyat harbini prensip itibarile ve kat'iyetle reddetmiştir. Bismark diyorki "Bugün de 1867 de Lüksemburg meselesinde olduğu gibi siz Haşmetluya, sırf hasmın ilerde daha iyi silâhlandığı zaman harbi ilân etmesi ihtimaline mebni, bugün harbi ilân etmesini asla tavsiye edemem. Kaderin tecellisini hiç bir zaman elverecek bir kat'iyetle evvelden kestirmek asla mümkün olamaz„.

Prens Bismark umum Erkânı Harbiye Perisi Koni Valderse'nin Avusturyayı Rusyaya karşı tahrik ettiğinden şüphe ettiği zaman, yazdığı mektupta Alman siyasetine düşen vazifenin her bir harbe mani olmak ve bu mümkün olamazsa bunu geriletmek olduğunu ve kendisinin bundan gayri bir siyasete yardım etmekten sakındığını bildirmişti.

Zaten Prens Bismark çok defa tekrarlamıştır ki Almanya için bütün ihtimallerden en müsait olmayanı Avusturya ile Rusya arasında bir ihtilâftır.

HARBİN ÖNÜ ALINABİLİRDİ: Dünya harbinin önünü almak için, şimdi bütün olup bitenleri gözden geçirerek şu kanaate varıyorum:

1 — Avusturya, Sırp cevabını kâfi görerek iki ihtilâflı nok-

ta üzerinde müzakereyi kabul etmek suretile harbin önünü alabilirdi. Bunu sonra kabul ettiğine göre evvelden kabul etmemesinin hiç sebebi yoktu.

2 — Almanya, Avusturya üzerinde, bunu kabul etmesi için nüfuzunu kullanmak suretile harbin önünü alabilirdi.

3 — Almanya, Avusturyanın harbi ilânından ve Belgradı bombardımanından sonra Avusturya kâfi teminat elde etmiş olacağından bununla iktifa ederek meselenin devletlerce tetkikini kabul etmek suretile harbin önünü alabilirdi.

4 — Avusturya daha iptidadan reprezay suretile bazı Sırp arazisini işgal ile iktifa ederek harp ilân etmez, ve ültimatomun maddeleri icra edilinciye kadar buraları elinde bulundurmak suretile hem maksadını elde etmiş, hem de harbin önü alınmış olurdu.

5 — Rusya seferberlik ilân etmemek ve müzakerata devam etmek suretile harbin önünü alabilirdi.

6 — Rusya, Sırbistanın tamamiyetini ve bitaraflığını, devletlerin teminatı altına koymağı teklif ederek, harbin önünü alabilirdi.

7 — Üçlü ittifak devletlerinden birinin seferberliği halinde Rusya ve Fransanın daha evvel yekdiğerine danışmaksızın seferberlik ilân edebilmeleri ittifak muahedesi icabından olmakla beraber, Fransa ittifak şartını yerine getireceği teminatını vermeden Rus seferberliğinin Almanlarca nasıl telâkki edileceğini ileri sürerek, bu devletlerden hiç biri umumî seferberlik emretmeden Rusyanın umumî seferberlik emretmemesini müttefikinden istemek ve Rus seferberliğine bu suretle mani olmak suretile harbin önünü alabilirdi. Fransanın Petersburg elçisi Paleolog, Bazili'ye bu yolda bir şey söylemiş fakat bu bir teşebbüs derecesine varmamıştır.

8 — Almanya Rus seferberliğine o kadar ehemmiyet veriyor idise iptidadanberi Avusturyanın ve Rusyanın seferberlik yapmamalarını şart koşmak suretile müzakereyi kabul ederek harbe mani olabilirdi.

9 — İngiltere Rusyaya seferberliğini ilân ettirmemek hususunda müessir olarak ve ara bulma rolünü, daha canla yaparak harbe mani olabilirdi.

10 — Rus seferberliğinin Almanya için ehemmiyeti malûm olmakla beraber tecrübe ile anlaşıldığı üzere bıına tamir edilmez bir suretle mukabelede zaruret yoktu. Bu sebeple Almanya Rus seferberliğine ilânı harple değil yalnız seferberlikle cevap vermek suretile harbin önünü alabilirdi.

Prens Bulowun dediği gibi tarih bize gösteriyor ki çok defa fıtret helâke doğru giden devlet adamlarına ve milletlere felâket-

ten son bir korunma imkânı verir. Ne Avusturya ne Almanya ne Rusya ve tali olarak ta ne İngiltere ve Fransa dünyayı kana boyayan bu büyük felâketten insanlığı korumak için elveren son fırsatları yakalamamışlardır.

III

Harbin mes'uliyeti meselesi

İnsanlığı kana boyayan büyük felâketten kim mes'uldür? Üzerinde bütün harbe giren memleketlerin bugün, sırf ilmî olmaktan ziyade sübjektif surette çalıştığı bu meseleyi, şahsımızın ve memleketimizin bunda hiç bir temayülü olmadığı cihetle, sırf objektif surette tetkik etmek istiyoruz.

Girişin başlarında kaydettiğim gibi harbin mes'uliyeti meselesi, daha tarihin malı olmuş değildir. Harbi yapanlar veya ona karışanlar daha yaşıyor. Harbi doğuran ve harp ile ortaya çıkan ihtiraslar kinler gayzlar halâ bu insanları hükmünde tutuyor. Harbe ait her vak'a üzerinde bu ihtiraslar didinirken, objektif bir hüküm için zarurî olan bitaraflık ve soğuk kanlılıkla doğruyu arama ve bulma güçtür. Vesikalar tahrif edilmiş, hakikatler örtülmüştür. Çok şey meydana çıkmış olmakla beraber daha yeni şeyler çıkabilecek görünüyor. 5 temmuz 1922 de Fransa Millet Meclisinde harp mes'uliyeti meselesi şiddetli münakaşa zemini olmuştu. Harbin başında Fransa Başvekili olan Mösyö Viviani, Rus umumî seferberliğinin Avusturya umumî seferberliğinden sonra ilân edildiğini israr ile beyan etti. Vesikaları işhat eyledi.

Vivianiye göre Avusturya 30 - 31 gecesi umumî seferberliği ilân etti. Ve Rusya seferberliği, 31 temmuz saat on birde emredildi. Rus umumî seferberliği Avusturya umumî seferberliğine karşı ilân edilince mes'uliyet meselesi Rusya lehine ne kadar değişir? 1922 den çok sonra anlaşıldı ki Viviani yanılıyormuş. Ve yanıltıcı telgraflar vesikalar vardı. Bizzat Fransa elçisi böyle telgraf yazmış değil miydi?

Geçen sene Paris Edebiyat Fakültesi Agrejelerinden René Geren, Mösyö Poincaréye harp mes'uliyetine ait olarak Reisicümhurluğu ve Başvekilliği zamanındaki meselelere dair 14 sual sordu. Bunlar Poincarénin cevaplarile beraber bir kitap suretinde neşrolundu. Yalnız bu kitap harbin mes'uliyetleri bahsinde

ne farklı takdirlerin ve hislerin halâ hüküm sürdüğünü göstermeğe elverir.

Büyük harbe ait vak'alar şahsî veya millî ihtirasların böyle hükmü altında iken tarihî hakikatler tespit edilmekten ziyade araştırılır. Bunu bilerek meseleyi tetkik ediyoruz.

Dünya harbini bitiren sulh muahedeleri harbin mes'uliyetini Almanya ile müttefiklerine yükletmektedir. Çünkü harpte yenilen onlardır. Çünkü harbin cezasını yenilenler çeker: Yazık yenilenlere: Bu tarihin değişmiyen hükmüdür. Beynelmilel hukuk itibarile de bu böyledir. Harp, hukuku düvelde ihtilâfları halleden son vasıta olarak kabul edildiği müddetçe harbin, zafere göre tespit edilmesi zarurî olan, neticesini kabul etmemek mantıksızlık olurdu.

Bunu bilerek devlet adamlarının harbe girerken, yalnız galebe halinde değil, asıl yenilme halinde memleketin maruz kalacağı ihtimalleri iyi düşünmeleri ve ona göre harbe karar vermeleri lâzım gelir. Acaba harp propagandasını boğmak kararile harbe karar veren Avusturya, bu harpte yenilirse dağılacağını göz önüne getirdimi? Acaba bir kaç ay içinde harpten zaferle çıkacağını hesap eden Almanya, yenilirse bunun Almanyaya neye mal olacağını kavrayabildimi?

Harpte, haksız yenilendir. Bu böyle olmakla beraber tarihin sesi, cihanın vicdanında, haksızlıkla bir milletin üzerine atılanlara ve aşırı şartlar yükletenlere karşı bir infial uyandırır ve bunu tamir etmeyi hazırlar. Bu sebeple, yenilen milletler, tarihin hakikati arayıp meydana çıkarmasında menfaat görürler. Yenenler de tarihin hükmünü kendilerine kazanmak isterler.

İşte Almanyada ve diğer yenilen memleketlerde mütarekeden beri harbin mes'ullerini meydana çıkarmak gayesile yapılan resmî ve yarı resmî siyasî ve ilmî gayretlerin sebebi ve galip memleketlerde ve bilhassa Fransada buna karşı koyma hırsının saiki budur. Yenilen memleketlerde bir taraftan Millet Meclislerinde harbin mes'ullerini bulmak üzre tahkikat ve tetkikat yapılırken diğer taraftan hususî cemiyetler yarı resmî teşekküller, ilmî müesseseler bu mes'uliyetin asıl sebeplerini meydana çıkarmağa çabalıyorlar.

Almanya ve müttefikleri sulh muahedeleri ile çok ağır kayitler altındadır. Alman milleti takatinin üstünde paralar ödemeğe mahkûmdur. Büyük bir milletin kabul edemiyeceği yükler, şartlar altına girmiştir. Bunlardan beter olmak üzere, Almanya manevî sahada cihan vicdanında şerefini ve itibarını kaybetmiştir. Çünkü Almanya harbin mes'ulüdür, harbi o ilân etmiştir, harbi o istemiştir, harbi

o idare eylemiştir. Almanya harbin mes'uliyeti meselesinde tarihin hükmünü araştırırken bu hüküm de, hem maddî hem manevî sahada vaziyetin salâhını görüyor. Alman Başvekili Müller iki sene evvel Rayhştagda mes'uliyet meselesini bir para meselesi değil, bir şeref meselesi addettiğini ve bir suçlu gibi değil, bir mağlûp gibi ödeyeceğini söyledi. Bunda, Almanyanın asıl manevî mevkiini düzeltmek fikri var. Fakat maddî mevkii de buna bağlıdır. Almanya pek iyi bilir ki vereceği paraların haksızlığı onları vermemeği hazırlayabilir. Hâkimiyetini kıvrandıran kayitlerin ağırlığı ve haksızlığı bunlara nihayet verdirir.

Bu sebepledir ki Almanyada geçen sene Rayhştağ Meclisi yeni intihap neticesinde toplandığı sırada da bu meseleye dair yeni mesai sarfedildi. Yine bu sebeple dir ki 9/3/31 de Alman Müdafaai Milliye Vekili Rayhştağda "harpten yalnız Almanyanın mes'ul olduğuna dair Versay nazariyesi beynelmilel tarih ilmi ile çoktan cerhedilmiştir. Tam manasile bitaraf beynelmilel bir heyet tarafından verilecek karardan kat'iyen korkmıyoruz. Alman hükûmeti böyle bir teşekkülü her zaman istemiştir. Hakikatin sübut bulması yalnız Almanyanın mes'uliyeti esası üzerine tesis edilmiş olan muahedelere mani olacaktır.„ dedi. Bu sözlerde hem Almanyanın harp mes'uliyetine ait fikirleri, hem de bundan beklediği netice sarahatle ifade edilmiştir.

Dünya harbinde Almanyanın mes'uliyeti inkâr kabul etmez bir şeydir. Harbi ilân eden odur, Avusturyanın harp açmasına amil olan odur. Bunu Almanlar da inkâr etmiyorlar. Buna Almanyanın mecbur edildiğini ileri sürüyorlar. Ve diğer devletlerin de harp istediklerini ispata çalışıyorlar. Bu suretle mesele harpten yalnız Almanya ve Avusturya mı mes'uldür? yoksa diğer Devletler de mes'ulmüdür? şekline giriyor.

Harbin mes'uliyeti araştırılırken elbette harbin yakın ve uzak sebepleri araştırılmak lâzım gelir. Sırf harbe takaddüm eden günlerin vak'alarına göre hüküm verilirse bu elbette Almanya aleyhine çıkar. Harbi ilân eden odur ve kendisinin buna mecbur edildiğini gösteren bir şey de yoktur. Bu sebeple Almanlar harp mes'uliyetinin yalnız harbe takaddüm eden günlere göre değil, daha evvelki zamanlara da gidilerek tesbit edilmesini isterler. Bu fikir doğrudur.

Harbin mes'uliyeti araştırılırken bu mes'uliyeti tarihî maddiyetçiliğe istinat ederek şahısların ve müesseselerin fiilinde değil iktisadî vak'aların zarurî teselsülünde gören fikre de temas edenler var: "Marksizim felsefesinin derinliklerinden çıkan fikre göre tarih

şahısların ve hususî müesseselerin değil, iktisadî şartların eseridir. En yüksek şeklinde kapitalizm, mütehavvil sermaye, her yerde emperyalizm, devlet hududunu kuvvetle ilerletme meyli yaratır. Bütün devletler bunun hükmü altındadır. Bütün devletler kavgacı tabiattadırlar. Ve dünya harbi bundan çıkmıştır. Şu halde mücrimler şahıslar ve müesseseler değil heyeti umumiyesinde kapitalizmdir. Ona karşıdır ki mücadele edilmelidir.„

Bir sosyalist olan Kavutskinin dediği gibi, kapitalizm de, müteaddit ferdî hareketlerin müşahedesinden istinbat edilmiş bir tecritten başka bir şey değildir. Bir tecrit amelî sahada mahkûm edilemez. Amelî sahada ancak ferdî hareketler mahkûm edilebilir. Kapitalizmi nazarî sahada kavrama, amelî mücadele zaruretini yok etmez. Bu mücadele daima şahıslara ve müesseselere karşı yapılır.

Her şahıs büyüdüğü ve yaşadığı muhitin mahsulüdür diye en menfur cinayeti irtikâp edenleri de cezalandırmamak mı lâzım gelecektir? Marksizme göre cemiyetin suçlulara karşı vazifesi onları zarar vermeyecek hale getirmekten ve mümkün ise bunları cemiyete faideli bir uzuv yapmaktan ve kendilerini suç yapmaya sevkeden şeraiti kaldırmaktan ibaret olmak itibarile, harp mes'ullerine karşı da bu usul tatbik olunsa bile kapitalizmin gayri şahsî suçluluğuna atfile suçluları araştırmamayı marksizm de istilzam eylemez. Marks da Engels de kapitalizmin umumî surette zararlı neticelerinden bahsetmekle iktifa etmemişlerdir. Müesseselerin, fırkaların ve Palmerston ve Napolyon gibi reislerin hareketlerini tetkike çalışmışlardır. Kavutski der ki " bizim de dünya harbi mes'ulleri hakkında böyle yapmaklığımız yalnız hakkımız değil, vazifemizdir de. Ve yalnız haricî siyaset sebeplerile değil, korkunç cinayet irtikâp eden şahısların ve müesseselerin bir daha asla gelememelerini temin etmek için dahilî siyaset itibarile de bu hakkımız ve vazifemizdir.„

ALMANLARIN MES'ULİYETİ: Almanya üzerine çöken harp mes'uliyeti şu sebeplere irca olunabilir 1— Almanya, Sırbistana kabul edilemeyecek ültimatom veren Avusturyayı kaytsız ve şartsız tutarak harbe sebep olmuştur 2— Almanya, Rusyaya Fransaya harp açmıştır. 3— Almanya, bitaraflığına riayet taahhüdünde bulunduğu Belçikayı çiğnemek suretile muahedelerin kutsî nüfuzunu bozmuştur. 4 — Harbi, insanlığın yüzünü kızartacak şiddetlerle yapmıştır.

Alman Devlet adamları birinci noktaya, Avusturya ültimatomundan haberleri olmadığı ve Avusturya Sırp meselesinin mevzii

kalması lâzım geldiği suretinde cevap vermektedirler. Alman tezinin bu noktalarda zaif olduğunu kabul etmek lâzımdır.

Çünkü Almanyanın daha 5 Temmuzda Sırbistana karşı Avusturyanın her hareketine, anı tutacağı vadile riza verdiğini biliyoruz; Yine biliyoruz ki ültimatomun neleri ihtiva edeceğinden Almanyanın çok evvel haberi vardı. Ve metnini de 18 saat evvel almıştı. Yine biliyoruz ki Almanyanın plânı daha evvelden şu yolda tesbit edilmişti: "harbi mevziileştirmek için İmparatorluk idaresi Belgratta nota verilir verilmez büyük Devletler nezdinde bir diplomasi hareketine başlayacaktır. İmparatorun şimalde seyahatte ve umumî Erkânı Harbiye Reisi ile Harbiye Vekilinin tatilde olmasına istinat olunarak Almanyanın, Avusturya hareketinden tamamile diğer devletler derecesinde hayrete düştüğü ileri sürülecektir. Ve Avusturya ile Sırbistan arasındaki ihtilâfın sırf bu iki Devlete ait bir iş olduğu diğer Devletlere kabul ettirilmeğe çalışılacaktır.„

Zaten Almanya Avusturya iddialarının haklı olduğunu devletlere karşı iltizam etmekle ültimatomun mes'uliyetini üzerine almış olduğundan, bundan daha evvel haberi olmadığını söylemesinin bir kıymeti de kalmıyordu. Bütün bunlara göre, Almanyanın bu noktada mes'uliyeti büyüktür. İhtilâfın mevziî yani Sırp-Avusturya harbi mahiyetinde kalması, Sırbistanın ve Balkanların sırf Avusturya hükmüne terkedilmesi, Rusyanın Balkanlardan çıkarılması demekti. Balkanlarda Rus ve Avusturya nüfuzu ne vakittenberi çalıştığına göre bunlardan yalnız birini tamamile çıkararak diğerini onun yerine koymak - Alman İmparatorunun yukarda kaydettiğimiz haşıyelerini hatırlayalım - bütün bir tarihi değiştirmedikçe kabil olamazdı. Bu suretle Almanya Rusyaya yapmak hakkını reddettiği bir şeyi Austuryaya mutlak surette temin etmeğe çalışıyordu.

Beynelmilel hukuk noktasından düşünülürse, Avusturya ile Sırbistan arasında bir ihtilâfa Rusyanın Sırbistanı himaye ederek müdahale etmeğe hakkı yoktur. Almanya Hariciye Vekili Jagow tatilini bırakarak hemen Berline dönen Rus büyük elçisi Sverbiew'e 29 Temmuzda "Rusyanın Sırbistana bakar bir şeyi olmadığını ve Rusyanın Balkanlarda benimsemek istediği resmî himaye edici rolü kendisinin kabul edemiyeceğini, çünkü bu takdirde küçük Protestan devletler ve meselâ İsveç üzerinde Almanyanın da ayni hakları kabul edilmek lâzım geldiğini„ söylerken hak noktasından haksız değildi. Fakat yine beynelmilel hukuk itibarile bir devletin menfaatleri muhtel olunca bir devlete harp itân edebilmesine de mani yoktur. Şu halde Rusyanın Avusturyaya Balkanlardaki vaziyetinin

ihlâlinden dolayı harp açabilmesi caizdir. Menfaatleri itibarile bu harbe müracaat Rusya için ne kadar caiz ise Avusturyanın Sırp cevabını kâfi görmiyerek menfaatlerini korumak için silâha müracaati o kadar caizdir, Hatta Sırbistanın hemen bütün Avusturya taleplerini kabul ederek iki mesele de La Haye Hakem mahkemesine müracaatı teklif etmesine göre Sırbistana Avusturyanın açtığı harp hukuk noktasından daha az izah olunabilir. Hukuku düvel noktasından iki devletin vaziyeti bu olunca, beynelmilel siyaset icaplarına göre hareket etmek lâzım gelir.

Beynelmilel siyaset itibarile Rusyanın asırlardan beri Balkanlarda kazandığı vaziyeti Avusturyanın meydan okumasile terketmesi, ancak bunu zarurî görecek vaziyette bulunmasına bağlı idi. Rusya 1909 da bu vaziyette idi. Prens Bulow'un haklı olarak soylediği gibi Rusya o zaman kendi rizasını veren bir sürü notalarla ve mukavelelerle ve bilhassa Hariciye Vekilinin bir mektubu ile bağlı idi. Ve Prens Bulow, Avusturyayı, kendisine Almanyanın çizdiği hududu geçemeyecek bir halde tutmakla beraber Rusya ile de, İtalya ile de teması hiç kesmemeğe dikkat etmiş idi. 1914 te ise elde, Arşidükün öldürülüşünün bıraktığı nefretten gayri koz yoktu. Bu nefret ise, Avusturyada harp isteyenlerin maksadı anlaşılınca hiçe iniyordu, Alman siyaseti Rusyanın ayni vaziyette olmadığını seçememekle ve plânının tatbik edilemeyeceğine nüfuz edememekle Alman Milletini yok yere ağır ittiham altına komuştur. Prens Bulow halef selef daiyesine atfedilmesi de biraz mümkün olan bir acı lisan ile o vakit Alman siyasetini idare edenlerin büyük hatalarını teşrih ediyor. Alman ordusu gibi bir ordu bile bu hataları yok etmeğe kâfi gelmemiştir. Almanyaya, Avusturya notasının mefadını tamamile bilerek bunun Viyana kabinesince verilmesine müsaade etmiştir, Yahut bilmeyerek Avusturyaya Sırbistana karşı hareketinde mutlak salâhiyet vermiştir. Bulowa göre bunun ikisi de hatadır ve bu iki hatadan hangisinin beter olduğu sorulabilir. Akıllı Balin kendisine bir kaç defa demiş ki beter aptallık ikincisidir. "İnsan, ortağına, Monte Karloda kırmızı veya siyah, tek veya çift üzerine oynayarak, müşterek sermayelerini tehlikeye koymaya izin verebilir- Fakat ortağının nasıl oynadığını görmek için hiç olmazsa beraber bulunur. Ortağın Monte Karloya yalnız gidip yalnız başına her şeyi yapmasına müsaade etmek kadar aptallık olamaz. Daha da affedilmez olan şey, tekrar ediyorum, Betman ve Jagowun, ültimatomu tamamile tetkik etmeğe vakitleri var iken Viyana'ya hiç olmazsa Sırp cevabını bizim lâyıkile tetkik etmemizden evvel Avusturya ile

Sırbistan arasında diplomasi münasebetlerin kesilmemesinin ve evleviyetle Sırbistana karşı askerî harekete geçilmemesinin kat'î bir lisanla beyan edilmemesidir. Halbuki bilâkis vaziyet ciddileştikçe Betman ve Jagow sonlara doğru Berthold'un hükümran olduğu Balplaça körü körüne kendilerini terketmişlerdir...„ [1]

Harp içinde Almanyanın Başvekil muavini olan Karl Helfrich Büyük harbin evveliyatında ültimatomun Belgratta Sırplara verildiği güne kadar neden ibaret olduğu bilinmediğini iltizamdan sonra mutlak salâhiyet verme iddiasını da reddediyor, " Almanya Avusturya Macaristan hareketinin suret ve şeklini tesbit etmemekle Viyana hükûmetine mutlak salâhiyet vermemiştir. Bilâkis Alman siyaseti kendini, Avusturya Macaristan faaliyetinin tafsilâtına bağlamamış ve bu suretle vaziyetin istikbalde muayyen inkişafında Avusturya Macaristan devletinin mevcudiyetini muhafaza hususunda serbest hareketini temin etmiştir. 1912 deki vaziyeti hatıra getirmek isterim, o zaman Alman İmparatoru Başvekile çektiği telgrafta Avusturya Macaristanın keyfi için değil, ancak hayatî olan meseleler için harbe girmeğe hazır olduğunu bildirdi. 1914 buhranında da Almanya Avusturya Macaristan hareketinin tafsilâtını tesbit etmemekle serbest hareketini muhafaza etmiştir. Ve bu sayede İmparator ve Başvekil Avusturya yanında ültimatom meselesinde müdahale edebilmişlerdir. Maatteessüf Rus, harp taraftarlarının kat'î harp arzulerinden dolayı bu müdahale akim kalmıştır.„ [2]

Bu sözler vak'aların hikâyesi olmaktan ziyade onların tazyik ile arzu edilen maksada getirilmesidir. Almanya Avusturyaya mutlak salâhiyet vermiştir. Netekim Hariciye Vekili Jagow, bunu Rus elçisinin beyanına karşı reddedememiştir. Sonraları bundan vaz geçer gibi olmuş. Fakat kat'î adım atmamıştır. Hareketinin serbestisini muhafaza için Almanyanın böyle hareket ettiğini ileri süren Helfrich Almanyanın, bütün sermayenin mahvolduğunu gören ortak gibi neden tehlikenin baş gösterdiği sırada bu hakkı kullanmadığını izah eylemeliydi? Madam ki sonradan Avusturyayı Rusya ile uyuşmağa sevkedecekti, bunu daha evvel yapmalıydı. Madem ki sonraları yaptı. Rusyanın aldığı tedbire yalnız seferberlikle mukabele ederek, teşebbüsün neticesini beklemeliydi. Avusturyayı kaytsız ve şartsız tutmak, ve hiç bir ara bulma teşebbüsüne yanaşmamak suretile Rusyada, Almanyanın harp istediği telâkkisini uyandırdıktan son-

[1] Prens Bulow'un hatıratı cilt 3 sahife 164
[2] Harbin evveliyatı Türkçe tercümesi Nuri B. sahife 75

ra Avusturyayı uyuşmağa sevketmek, serbest hareketin acip bir istimalidlr. Almanyanın bundan evvel aldığı harp tedbirlerine göre Avusturyanın son uyuşma hareketi de acaba hakiki mi idi. Fransanın Berlindeki elçisi Jül Kambon bunu haklı olarak soruyor. Ortağile oyun oynayup oynamamakta bir insan serbestliğini muhafaza edebilir. Fakat iki taraf kâğıt çektikten sonra bu serbesti ancak hissesine düşen parayı vermekten kaçınmak yolunda kullanılır. Almanya Avusturyaya mutlak salâhiyet vermekle kendisini angaje etmiştir. Meselenin bir Avrupa meselesi mahiyeti aldığını görünce ya, hemen ortağile beraber durmalı yahut, bunun mes'uliyetini onunla beraber sonuna kadar çekmelidir.

2 Almanyanın Rusya ve Fransaya harp açması. Alman devlet adamları Rusyanın seferberliğine Almanyanın harp ile cevap vermesinin zaruretini, Almanyanın iki müttefik arasındaki vaziyetinin icabına ve Rusyanın harp arzusuna istinat ettirerek, meşru göstermeğe çalışıyorlar.

Bu bapta söz söylemeğe en çok salâhiyeti olan Alman baş vekili Betman Holveg diyor ki " Rus umumî seferberliğine verdiğimiz neticeden, düşmanlarımız umumî harbin müsebbibi olduğumuzu istinbat ettiler. Ve bizim mücrimler olduğumuzu ileri sürdüler. Düşmanlarımıza katışan Almanlar da oldu. Diğer bir kısım Almanlar da, malûm olduğu üzere, Rusyadan seferberliğini durdurmasını istemeğe ve talebimiz kabul edilmeyince harp ilân etmeğe mecbur olmadığımızı zannediyorlar.

" Şüphesizdir ki Rus seferberliği kararını vermeğe üç sebep saik olabilir. Ya Rusya, merkezî devletleri daha uysal kılmak ümidile blöf yapıyor idi. Yayut Rusya, bizzat kendisini tehdit altında zannediyordu. Yahut ta Rusya, harbi istiyor idi. Başka bir ihtimal görmüyorum.

Sırf Mösyö Sazonofun bir Rus seferberliğinin hasıl edeceği neticeyi anlamamış olduğunu zannedenlerdir ki, bir blöfe inanabilirler. Fakat halin bütün icapları bunu reddeder, 26 temmuzdan itibaren Mösyö Portales, Rusyanın ihzarî askerî tedbirlerinin bizi ordunun seferberliği yolunda mukabil tedbire götüreceğini ve seferberliğin harp demek olduğunu mösyö Sazonofa anlatmaya memur eylemiştim. Mösyö Portales bu vazifeyi derhal ifa etti ve seferberlik hazırlığının getirebileceği müthiş mes'uliyeti anlatmak için her gün Mösyö Sazonofa müracaatta bulundu. 29 Temmuzda bu ikazı yeniden tekrarladım, ve Rusyanın seferberlik hazırlığı yapmakta devam etmesi halinde Almanyanın seferberlik mecburiyetinde ka-

lacağını ve bu halde artık Avrupa harbinin önünü almak mümkün olamayacağını beyan eylerim. İngiltere de Sir Buhananın lisanile, Sazonofa Rusyanın seferberlik ile çok acele harbe sebep olmaması kavi ümidini ifade etti ve daha sonra Sazonofu ihtiyatlı kılmağa bütün emeğini sarfeyledi. Rusya seferberlik yaparsa, Almanyanın yalnız seferberlikle kalmayacağını ve Rusyaya seferberliğini ikmal için vakit bırakmayacağını ve muhakkak harp ilân eyleyeceğini anlattı.

Fransa, bu kadar sarih ifadede bulunmamakla beraber Rusyanın ihtiyat ve müdafaa tedbirleri ile Almanyaya kuvvetlerini tamamile veya kısmen seferber etmesi için vesile vermiş olacağına dikkat gözünü çekmiş idi. Bundan başka Sazonofun, Çarın bizzat emrettiği şeyi bildiğini kabul etmek lâzımdır. Çarın 30 Eylül 1914 Rus seferberliği emrinde şöyle yazılıdır: "İmparator Hazretlerince muhakkaktır ki seferberliğin neşri, Almanya ile harp halinin ilânı demektir.„ Şimali garbî ordularının umumî vazifeleri hususunda şu yazılıdır: "Tahşit bittikten sonra Almanya ordularına karşı harbi bu devlet topraklarında yapmak için tecavüzî yürüyüş.„ Sonraları iddia edildi ki bu seferberlik emri geri alınmıştır. Her halde bu ispat eder ki Petersburgta seferberliğin ehemmiyeti çoktan biliniyor idi. Buna binaen Mösyö Sazonofun bunu bilmediğini kabul etmek imkânsızdır. Blöf nazariyesi de artık tutunamaz.

O halde Rusya kendini tehdit altında zannettiği için mi seferberlik emretti? Seferberliğin muhtelif tarihlerini hatırlamak lâzımdır. 25 temmuzda Avusturya ültimatomunu alınca, Sırbistan seferberlik emretti. Yine bu 25 temmuz gününde çarın huzurile toplanan vekiller heyeti " Avusturyaya karşı hareket edecek 13 kolordunun seferberliğini„ kararlaştırdı. Bu kısmî seferberlik Avusturya cephesine karşı tam seferberliğe muadildi ve Avusturyanın Sırbistana karşı ordularile yürümesi halinde icra edilecekti. Hariciye vekili bu seferberlik gününü tayin hususunda salâhiyet aldı. Demekki Rusya, ilk günden Avusturyaya karşı seferberlikle Sırbistanın yardımına koşmak kararını verdi. Ve bu askerî tedbirin icrasında karar vermeği, garip bir şey olarak, siyasî bir vekile bıraktı. Mösyö Sazonof, vekiller heyetinin bu kararını, Avusturya Sırbistana harp ilân ederek sırf bu devlete karşı kısmî seferberlik ilân ettiği günün ertesi, yani 29 temmuzda tatbika koydu. 29 temmuzda seferber edilen kıtaat nisbeti şu idi: 24 Avusturya Macar fırkası. 39 Rus, 15 Sırp fırkası yani 54 fırka. Şu halde Avusturya cephesinde, Rus Sırp kuvvetleri, Avusturya kuvvetlerine sayıca iki

misli üstündü. Rus umumî seferberliğinin ilânına kadar bu nisbet her halde değişmedi. Şu halde bir tehdit korkusile Rusyanın seferberliği ilân ettiğini söylemek saçmadır.... Almanyanın altı gündenberi yani 25 temmuzdan beri askerî tedbirlerde bulunduğu iddiası işe bir icattır...„

Gizli seferberlik geniş Rusyada olur. Almanyada bu gayri mümkündür. Ve Rus zabitleri bunu pek iyi bilirler.

Demek ki Rusya, umumî seferberliğini tamamile asılsız vakıalara istinat ettirmiştir. Rus Siyaset adamlarına bunu ilham eden hakikî sebepler başkadır....

O halde, üçüncü ihtimal kalır, Rusya seferberliğini emretti. Çünkü harbi istiyordu. Seferberlik, Avusturyanın Sırp ihtilâfı hakkında Petersburg ile doğrudan doğruya müzakereye girişmeğe amade bulunmasına rağmen, Viyananın, Greyin tavassutunu kabul etmesine rağmen, Sırbistan topraklarının tamamlığını kabul etmesine rağmen, Sırbistanın bir kısım topraklarını, İngilterenin de mümkün gördüğü üzere, sadece işgal etmek istemesine rağmen, Avusturyanın yalnız Sırbistana karşı seferberlik yapmasına ve Almanyanın henüz seferberlik yapmamasına rağmen emredildi.

Bu suretle telgraflar 31 temmuz sabahı Rus seferberliği haberini getirince Rusyanın her halde harbi istediğine kani olmuş olmaklığımız lâzımgelirdi. Sazonofun umumî Plânları ile seferberlik safhaları hakkında sonradan öğrendiklerimiz o tarihte haklı olduğumuzu iki üç defa daha ispat etti. [1]

O Vakit Başvekil Muavini olan Karl Helfrich de diyor ki: "Sohomilnof davasında, Rus dahilî ahvalinin tenevvüründe harp ilânının sebepleri anlaşılmıştır. Fakat o zaman sulhün muhafazası için yapılan bütün teşebbüslere rağmen, Rusyanın seferberlik ilânı tek bir sebebe atfolunabiliyordu:„ O zaman Rusyada yüksek makamlarda bulunan zevat, Almanyanın tavassutile husule gelen Avusturya Macaristan rizasından korkarak sulha mani olmak ve harbi ilân etmek istediler.

Sohomilnof davasında bu mütaleanın doğru olduğu meydana çıktı. (2)

Almanyanın Paris büyük Elçisi Baron Şön de Rus seferberliğine hemen bir ültimatom ve bunun reddi üzerine harp ilânı ile cevap vermek lâbütmü idi sualine cevap vermenin daha güç olduğunu, ve elbette daha az kaba ve daha az çabuk bir hareketin

---

[1] Umumî harp hakkında mülâhazalar sahife 112 - 118

(2) Harbin evveliyatı türkçe tercümesi, sahife 87

askerî tedbirlerin umumiyetle durdurulması ve Viyana ile Petersburg arasında müzakereye girişilmesi hakkında İngiliz projesinin tatbikine vakit bırakacağını kayt ile beraber şu neticeye variyor:" Vak'alar gösterdi ki korkularımız haklıdır ve Rusyanın karada ve denizdeki hazırlıkları karşısında bir geri kalma, bizim menfaatimiz için meş'um ve çaresi bulunmaz bir şey olacaktı. Mukadderatımızı ellerinde tutanlar, tehdit edici Rus kudretine daha çabuk tedbirlerin tatbikinden başka suretle cevap veremezlerdi. Hadiselerin mukadder cereyanı, mukavemet edilmez olmuştu. Rus seferberliği, kararı diplomatların elinden askerlerin eline geçirdi. (1)

Poincare'ye 14 sual soran Paris edebiyat Fakültesi Agrejelerinden René Geren de Poincare'nin "Almanya harp ilân etmeksizin seferberlik emredebilir ve konuşmaya devam edebilirdi„ demesine karşı itiraz ederken, Rusyanın seferberliğine Almanyanın harple cevap vermesindeki zarureti kuvvetle teyit ediyor. Bütün cihan bilir ki hasımları birleşince kuvvetçe onlardan dun kalan Almanyanın bütün ümidi düşmanları birleşmeden onlara ayrı ayrı hücum etmektir. Seferberliğini onlardan çabuk yapabilen Almanya, onlara hemen hücum etmez ve seferberliklerini bitirmelerini beklerse kendi muvaffakiyet ihtimalini kaybeder.

René Geren, bu bapta bir İtalyan müverrihin hükmü ile istişhat ediyor: "hiç şüphe edilemez ki tarihin hükmü-Almanya lehine tarafgirlikten en az şüphe edilebilecek olan - İtalyan müverrihi Barbagallo nun hükmü olacaktır: "Alman hükûmetinin irtikâp edebildiği hatalara rağmen, Rus seferberliğine bir harp ilânı ile cevap vermesini tamamile tasvip etmelidir ve bu, esas noktadır. Eğer kendisine bu bapta bir muaheze terettüp ederse o da fazla bir kaç gün beklemiş olmasından ibarettir.„

René Geren, görüş yolunu, Rus Cenerallerinden Dobrovolsky nin şu sözlerile de teyit ediyor: Bu Rus Cenerali 26 Temmuzda "harbe hazırlık devresi„ adı verilen gizli seferberliğin emredildiği gün için diyor ki "Harp o gün kararlaşmış bir şey oldu. Ondan sonra Almanya ile teati edilen telgraf yığını, bir tarihî dramın sahneye konuluş tertibinden başka bir şey değildi.„ Sazonofun hatıratında "Avusturyanın Sırbistana harbi, konuşmaların bütün ehemmiyetini yok etti. Bu konuşmalardan istinkâf etmiyordum. Fakat bunlar faidesiz idiler.„ diye yazması da bunu göstermezmi?

René Geren 1912 de Rus seferberliğinin harp açılması de-

(1) Baron Şonun hatıratı 323 - 325

mek olduğu emredilmiş iken bunun tehlikeli olduğu anlaşılarak harbe başlamanın sarih bir karar ile olması ve o vakta kadar diplomasi müzakerelerle düşmana harbin önüne geçilebileceği hissi verilerek vakit kazanılması yoluna gidildiğini kayt ile Almanyaya mütecaviz vasfı verilmesindeki hüneri ve ehemmiyeti gösteriyor. Almanya seferberlik yapmadıkça Rusya diplomasi konuşmalar esnasında seferberliğine devam ederek anı bitirecek. Buna imkân vermemek için Almanya seferberlik yaparsa harpte müteca viz olacaktır. Bu suretle seferberlik, 1912 de olduğu gibi yine harp demektir, yalnız harbe başlama, ayrı bir karara bağlı tutulmuştur. Yine bu suretle Fransız Rus ittifakı tedafüilikten çıkarılmış tecavüzî mahiyet almıştır. Zaten seferberlik harp demek olmasaydı Çar seferberlik emrini imzalarken o kadar tereddüt eder ve bana bu kadar askerin ölümünü imza ettirdiniz diye hayıflanırmıydı? Rus seferberliği haberini aldığı gün Fransız Hariciye Müsteşarı Abel Fery "her şey bitti„ dermiydi?

Rusyanın umumî seferliği emretmekle harbi çabuklaştırmış olmaktaki mes'uliyetini hiç azaltmak istemeksizin, Almanyanın, bunu Rusyanın harp arzusuna delil saymasını ve buna harp ile cevap vermesini naklettiğim bütün mütalealara rağmen, Almanya üzerinden mes'uliyeti giderecek bir kuvvet ve kat'iyette görmiyorum.

Betman Holveg de, itiraf ediyorki, Harbiye Vekili Falkenhayn, ilânı harbi hata sayıyordu. Betmana göre Falkenhayn Rus seferberliğinden sonra da harbin önü alınabileceğini zannettiği için değil, tehlikeli siyasî neticelerinden hazer ettiği cihetle, bu fikirde bulunuyordu. Bilâkis Molteke harp ilânı taraftarı imiş. Çünkü Alman harp pılânının icabı bu idi. Ve muvaffakiyet sansı buna bağlı idi. Betman diyor ki " ilânı harp halinde harbin sebebi biz olduğumuza hükmolunacaktı; biliyordum. Fakat harpten mes'ul olan cenerallerin delillerine, memleket varlığının munhasıran bu harekâta bağlı olduğu bir sırada karşı durmak mümkün değildi. [1]

Betmanın, Moltkeye atfettiği Rusyaya hemen harp ilânı taraftarlığı da, Almanyaca Rusyaya harp ilânının zarureti de, Prens Bulowun şu sözlerile kuvvetini kaybediyor:

" 1870 te ve hatta 1866 da Prens Bismark harbi ilân etmek mes'uliyetini hasmına bırakmak çaresini bulmuştu. Mademki dünyayı idare eden zavahirdir ve Yunanlıların dediği gibi zavahirin hakikattan çok ehemmiyeti vardır. Bismark hareketinde çok

[1] Harbi umumî üzerine mülâhazalar sahife 118.

dikkat ve hünerle hareket etti. Betman Holveg ise tecavüzün bütün nefretini üzerimize çökermek beceriksizliğinde bulundu. Rusya ile harp haline girince Fransaya mümkün olduğu kadar çabuk hücum etmek mecburiyetinde olduğumuz bir dereceye kadar kabul olunabilir. Fakat Rusyaya harbi ilân teşebbüsünü üzerimize almaklığımız anlaşılır şey değildir. Bu ilânı harp sebebiledir ki bütün dünya, yangını, bizim ateşlemiş olmakla suçlu olduğumuzu söyleyebildi. Haksız fakat reddi güç bir takdir. Moltke bana çok defa temin etti ki Rusyaya harp ilânı vaktinden evvel oldu, kendisi bunu istememişti. Ve bizim mümkün olduğu kadar bunu geciktirmemizi tercih ediyordu. Tirpiç de harbe başlamayı iltizam etmiyordu. „

O halde Betman ne için Rusyaya hemen harp ilân etti? Bunu yine prens Bulow bize naklediyor:

" Ne için Rusyaya 1 ağustostan itibaren ve bu kadar çabuk ve telâşla harp açtık? Bu diplomasi hatanın, ve daha bir çoklarının sebebi dahilî vaziyet, daha iyi tabir ile dahilî vaziyetin Şansölyeye verdiği korku idi.

Balin Bana o gün Şansölyenin sarayında gözü önünde geçen sahneyi çok canlı surette anlattı. Balin bu korkunç tedbirlere karar verilen ilk kattaki salona girdiği zaman Şansölyeyi, kendisine o vakıt denilnmeğe başlandığı gibi, harp Şansölyesini salonda büyük adımlarla yürür görmüş. Önünde büyük kitaplar ile örtülübir masada müşavir Kriege oturuyormuş. Bu çalışkan ve itinalı bir memur, behreli bir hukukçu idi. Fakat siyasî zekâsı hukuk ilmindeki behresi derecesinde yüksek değildi. Zaman zaman Betmen çok müteheyyiç, soruyormuş. "Rusyaya harp ilânı hazır değilmi? Bu harp ilânı notamı heman bana vermeniz lâzım. Suratı karma karışık olan Kreize Groçyüsün (harp ve sulh hakları)ndan Blünçlie Hefter ve Martensin eserlerine kadar siyaset ilminin en iyi kitaplarında bir örnek arıyor idi. Balin sormak cesaretinde bulunmuş. Devletli, Rusyaya harp ilânındaki bu acele neden? Betman cevap vermiş. Bunsuz Sosyalistler yürümeyecekler.

Balin ve ben bu cevabın ayni ruhî izahını bulduk. Şansölye kendini ve İmparatorluğu nasıl korkunç bir vaziyete koyduğunu anlamış idi. Mes'uliyetlerden korkuyordu ve en çok çekindiği son sol unsurlarını silâhsız bırakmak istiyordu. Önünü alamadığı bu harbe Çarlık aleyhinde bir renk vermekle buna varabileceğini düşünüyordu ve düşünceye kadar da bu oyuna devam etti.... (1)

(1) Prens Bulowun hatıratı cilt 3 sahife 149 - 150

Sosyalistlerin ve Sosyal Demokratların harp aleyhdarlığı kuvvetli idi. Bunun için Berlinde nümayişler de olmuştu. İmparator bundan bahse bile lüzum görmüştü.

Kavutski 1924 te Vorwaerts gazetesinde bunu şöyle nakledivor: Ayandır ki Alman halkının çoğu harbi istemedi. Bunu göstermek için gizli kâğıtları açmağa lüzum yoktur. Harbin doğrudan doğruya sebebi olan Avusturya ültimatomuna karşı en kuvvetli düşmanlık, Alman Sosyal Demokratları tarafından gösterilmiştir. 29 Temmuz 1914 te Giyom, Sosyalistlerin sulh lehindeki nümayişleri münasebetile, şunları yazıyordu: " Sosyalistler sokaklarda askerlik aleyhine nümayişler yapıyorlar. Buna böyle bir zamanda hiç bir suretle müsamaha edilemez. Eğer bu hareket tekrar vaki olacak olursa, örfî idare ilân eder ve bütün yapanları hapse tıkarım . „ Eğer iş bu raddeye varmadıysa, sebebi Alman hükûmetinin hükümdardan daha akıllı olması ve harp arifesinde Sosyalistleri hapse atmaktan ise aldatmak daha ihtiyatlı olacağına hükmeylemesidir...„

Almanyada harbi halkın malı yapmak için ona Rus Çarlığına karşı yapılan bir harp mahiyeti vermek bir siyaset adamı için itaba değil basirete delâlet eder. Bu sebeple, Bulow'un izahını iyi bulmakla beraber, esas meselede elverici görmüyorum. Bana öyle geliyor ki Betman Holveg harbin kaçınılmaz olduğunu görmekten çıkan bir kanaat, ile harbi yalnız çabuklaştırmış ve ona halkçı bir mahiyet vermek istemiştir. Hata, harbin kaçınılmaz olduğuna varmaktadır.

Almanyanın Fransaya harp ilân etmiş olmasındaki mes'uliyeti ayrı bir tahlile ihtiyaç göstermez. Bir taraftan Almanyanın Fransızlarca da malûm olan harp plânı bunu icap ediyordu. Diğer taraftan Rus Fransız ittifak muahedesinin hükmü, Fransanın Rusyaya yardımını mecburî kılıyor idi. Fransa, daima müttefiklik borcunu yerine getireceği teminatını Rusyaya tekrarlamış ve 1 ağustosta yani Rusyaya Almanyanın harp ilân etmesi üzerine bunu istemek için müracaat eden Rus elçisi İzvolskiye, Fransa Devlet Reisi, her şey Almanyanın harbe başlıyacağını gösterdiğine göre, harp ilânının Fransa tarafından değil Almanya tarafından yapılması racih olacağını söylemiştir. Şu halde Fransa, nasıl olsa bu harbe girecekti. Hiç olmazsa, Almanya harbi açmakla, daha açık hareket eylemiştir. Bu vaziyet Almanyanın harp mes'uliyetine bir şey ilâve etmez. Acınacak cihet, Almanyanın harp açma notasını yanlış malûmata istinat ettirmesi ve Tul ve Verdon istihkâmlarını teminat olarak istemek kararını vermiş bulunmasıdır. Kendisini harp mes'uliyeti bahsinde

Fransaya karşı haksız ve alçaltıcı vaziyette bulunduran budur.

Almanya, Rusyaya harp açmakla beraber, Fransaya karşı tedafüî vaziyet alsaydı daha iyi olmazmıydı? Alman harp plânının muvaffak olmamış olması bu suale ayrı bir ehemmiyet verdi. Netekim Baron Şon diyor ki: "İlk hâdiselerin bu gidişi, bazı tenkitçileri Fransaya karşı tedafüî vaziyette kalmaklığımız ve büyük gayretimizi şarka götürmekliğimiz daha iyi olacağı suretinde mütaleaya sevketti. Bu yolda bir hareket tarzı elbette, Rusya lehine hududumuzda bir taarruza pek güç karar verebilecek olan, fakat memleketinin istilacısına karşı bütün ümitleri geçen bir bağlılıkla, bir fedakârlık ruhile, bir şevk ile kalkan Fransız milletinin ruhunu tam anlamış olmaklığa tekabül ederdi.„

Bu halde Rusyaya karşı Alman ve Avusturya ordularının kat'î zafer kazanmaları muhakkak olmakla beraber, vâsi Rus hıttasının içerlerinde, bu muzaffer orduları nasıl bir akıbet beklerdi? Ve uzun sürecek bir harpte Fransa ve İngiltere, sonuna kadar seyirci kalırlar mıydı ? Rusyanın mutlak hezimeti, Almanya ile Fransa ve İngiltere arasında bir anlaşma vücude getirebilir miydi? Bunlar dünya harbinin nasıl başladığı ve mes'uliyeti bahsile alâkadar değildir ki bunlar üzerinde duralım.

Almanyanın, Belçikaya tecavüz eylemesi Almanyanın kendini koruma hakkile izah edilmek istenmiştir. Netekim başvekil Betman Holveg Sir Goşene cevaplarında buna istinat eder görünüyor. Rayhştağdaki nutkunda bunu "zaruret kanun tanımaz„ formülü ile ifade eyliyor. Başvekilin bu sözleri ve yine başvekilin Belçika bitaraflığını temin eden muahedeyi "kâğıt parçaları„ diye istihfaf eylemesi, kendisini de, bütün Alman Milletini de düşmanların dilinde, bütün dünyaya karşı alçaltan bir propaganda vesilesi oldu.

Kabul etmek lâzımdır ki Belçikaya tecavüz, Almanya için ağır bir kabahattır. Ve bunda mes'uliyeti çok büyüktür. Baron Şön der ki "Belçikanın istilâsı yalnız sevkelçeyşi ve siyasî bir hata olmakla kalmadı, bizim de itiraf etmeğe mecbur kaldığımız gibi, zarurete ve onun bir Alman ilerlemesi halinde itilâf devletlerine karşı taahhüdatta bulunmuş olmasına rağmen, bir milletin istiklâline bir tecavüz oldu. Hukuka ve şeref ve namusa karşı bu ağır hata, bize bütün dünyanın husumetine mal oldu ve bu, müttefiklerin eline bizi yenmek için, askerî silâhları kadar müessir, bir silah verdi. Harbin ve işgalin sertliği, kinin tutuşmasına yardım etti. Harbi düşman memleketinde muzafferane yapmak meselesi, mües-

ses bir askerî kanuna uyabilir. Fakat, kutsî muahedelerin himayesinde olan zaif bir milleti ezmek, dünya vicdanını isyana ve bir ceza istemeğe sevketmek demektir. Almanya bu haksızlığın ağır yükünü çekecek ve bunun acısını nesillerle duyacaktır. „

Belçikaya tecavüzün mes'uliyetini göstermek için bir alman diplomatının dilinden çıkan bu ağır hükümlere, bir şey katmağa lüzum yoktur. Vak'aları verdikleri neticelere göre muhakeme eden bazı oportönistler çıkıp ta diyebilirler ki, Almanya muzaffer olsaydı bütün bunlar örtülür, zaruret kanun tanımaz düsturu bir hikmet, Belçıkanın yol vermeyişi kendisi için bir kabahat olurdu. Kuvvet, hak ihdas eder. Dünya efkârı muvaffakiyetin peşinden gider. Bu kabil iddiaların tarihte cevabı vardır. Ve zaten bu telâkkilerdir ki, Almanları bugünkü vartaya getirmiştir. Eğer zafer her tecavüzü örtmüş, eğer kuvvet daima hak ihdas etmiş olsaydı 14 üncü Lüinin hep zaferlerle aktolunan Eks Laşapel Nimeg Risvik muahedelerini Utreht; Napolyonun sayılmayacak kadar çok oüyük zaferlerini ve muahedelerini Vaterlo ve Saint-Hélène takip etmezdi. Almanlar cihan harbinde muzaffer olsaydılar, bu zaferde yine müstakbel bir nikbetin eserleri belirecekti. Zafer, bir millet için elbette en yüce mazhariyettir. İlâhi bir saadettir. Fakat bütün insanlığın vicdanını yaralayan zaferler, yarının felâketini hazırlar.

Almanların harbi, hukuku düvelin beynelmilel adetler ve mukavelelerle teessüs etmiş güzel kaidelerini çiğneyerek insanlık vicdanını paralayan ve sızlatan bir şiddetle yapıştaki mes'uliyetleri de söz götürmez. Bir hukuku düvel hocası sıfatıyla, bu şiddetlerden duyulan acıyı en çok duyanlardanım. Bir çok Almanların, bu şiddetler ve hakkı ihlâller karşısında omuz silkerek " bu harptir „ formülüne sığınmaları, mes'uliyetleri arttıran bir şeydir. Türkler de harp ettiler. Fakat bu kaideler dahilinde, harbin harp olduğunu gösterdiler. Almanlar için de böyle yapmak hem mümkün, hem de dünyayı kendilerine düşman yapmamak için, faideli idi. Bu şiddetlerdir ki, müttefiklere, Cermenlerin ve müttefiklerinin barbarlığı telâkkisini yaymak için vasıta ve onlar hakkındaki ağır hükümlere vesile oldu. Bahusus ki hiç bir millet Fransızlar kadar propaganda san'atini bilmez.

Bununla beraber, bu cebir ve şiddetlerde, diğer muhtariplerin mes'uliyeti de Almanlarınkinden az değildir. Almanyanın mes'uliyetlerini tesbit ederken, müttefiklerin hareketleri hakkında kendilerinden birinin ifadelerile bu bahse nihayet vereceğim. İtalyanın eski Başvekillerinden Nitt,i sulh atlı eserinde derki " harp içinde ve

harpten sonra iki telâkki çok yayıldı: Müttefikler, medeniyet için savaşıyorlar, merkezî İmparatorluklar barbarlığı temsil ediyorlar. Ren medeniyet hailidir. Almanlar cebir ve şiddet mahzenidir. Harp mes'uliyetinin sırf Almanyaya raci olmadığı namusluca tanınmadıkça ve Hukuku düvele tecavüzlerin ve şiddetlerin, yalnız bir tarafça ika edilmediği kabul edilmedikçe, hakikî sulha ve silâhsızlanmaya varılamaz.

Şu da tanınmalıdır ki, milletler, kötü ve iyi diye temyiz edilemezler. Irk meselesinin, umumen yapıldığı üzere, alâkalı bir siyasî gaye ile izahı, ilmî, şereften en çok düşüren şeylerden biridir...

Almanyanın Belçikaya çirkin tecavüzünü kimse müdafaa edemez. Çünkü Betman Holveğin beyanatile Almanyanın mes'uliyeti ağırlaşmış idi. Bir çok Alman âlimlerinin bu tecavüzü meşru göstermiye çalışmalarile bu daha çirkin hir şey oldu. Bunlar, ilmin her vakit iyi duyguya uymadığını ve hakikî bir ahlâkî duyguya terdif edilmezse, ilmin, şerefi eksileceğini ispattan başka bir şey yapmadılar.

Bu suretle bu tecavüz, Almanya için yalnız kötü bir şey olmadı. Hukuku düvele karşı tecavüzde bulunan Almanya hükûmeti için, ağır bir hicap ta oldu.

Fakat bu kadar sert bir hüküm, bizi bundan sonra müttefiklerce irtikâp edilen hareketler için daha az müsamahakâr olmamağa sevkeder.

Her millet muhtelif vesilelerle muahedelere karşı tecavüzlerde bulunmuştur. Rusya, Avusturya, hatta İngiltere, 1856 muahedesine riayet etmediler. Rusya 1870 te Karadenizin bitaraflığını denonse etti. Avusturya, Berlin muahedesi hükmüne muhalif olarak, Bosna Herseği ilhak eyledi.. İngilterenin Mısıra karşı hareketi, muahedelere hürmetle izah olunamaz... Bu suretle, bir cinayet diğer cinayetlere mahal verdi, bir hata diğer hatalara... Harpten evvel de, harp içinde de, harpten sonra da muahedeleri ihlâl ettiler. Hukuku Düveli çiğnediler. Herkes, az çok suçludur. Her iki tarafça hata yapıldı. Müttefikler bu bapta, en ağır mes'uliyeti taşırlar. Çünkü ihlâl ettikleri muahedeler, harp içinde tehlike ilcasile çiğnenmiş eski muahedeler değildi.

Acaba, Almanyanın yüklendiği harp mes'uliyetini ağırlaştıran veya eksilten bir şey varmı? Başka bir ifade ile Almanya bu harbi istedi ve hazırladımı? Almanya, harbin kaçınılmaz olduğunu görerek, adeta bir zaruret karşısında mı yoksa bir tahrik neticesi olarakmı harp açtı?

Almanya ne gibi sebeplerle harbi istemiş ve hazırlamış olabilir.

1 — Hekemonya iddiası, Avrupa ve cihan hakimiyeti arzusu. Bir çok düşmanlarının dilinde bu tez, türlü türlü izahlarla ileri sürüldü. İhtiraslara ve kinlere, belâğat ifadesi verdi. İmparatorluğu kuran birinci Vilhelm ve Bismark, böyle iddialarda bulunmadılar. Fakat Alman siyasetinin birbiri ardınca kazandığı muvaffakiyetler, zaferler, ilhaklar müstemlekeler, bir gurur uyandırdı. Bu gururla ve her şeyi kuvvette gören bir zihniyet ile, Almanya cihan hakimiyetini düşündü. Almanya, sayıca ve değerce dünyanın şimdiye kadar örneğini görmediği bir büyük askerî kuvvet sahibi olmuştu. Donanmasını da buna göre hazırlamağa koyuldu. Denizde de Avrupanın kara devletlerini geçtikten sonra, İngiltere ile boy ölçtü: "İstikbalimiz su üzerindedir„. Gurur veren bu kuvvetle, Almanya, cihana hükmedebilirdi ve madamki edebilirdi etmeliydi. Alman milletine, allahın seçilmiş milleti olduğu fikri verildi. Alman kültürünün bütün milletlerin kültürüne üstünlüğü mütemadiyen telkin edildi. Bu üstün kültür, dünyaya yayılmalı idi. İşte Almanya bu dünya hakimiyeti için, bu Hekemonyayı elde etmek için harbi düşündü, harbi istedi ve harbi açtı.

Bir milleti, ruhan yükseltmek ve ona vatan severliği ve şan ve şeref yolunda en yüce emeklere koyulmayı ve her fedakârlığa katlanmağı telkin etmek için, üstünlüğü fikrini dahilî sahada yaymak haktır. Buna kimse bir şey diyemez. Her millet fertlerini millî bir ülkü ile aşılamak ve cihan savaşmasına hazırlamakla mükelleftir.

Fakat bu, bir millî ulkulukten çıkarak, diğer milletlerin haklarına, şereflerine, menfaatlerine riayetsizlik derecesine varınca bir cihan hakimiyeti iddiasını alınca, diğer milletler bunu kendi haklarına bir tecavüz sayarlar ve onun bu iddialarını kırmak için birleşirler. Almanyaya karşı bütün dünya devletlerinin birleşmesi bu sebepledir.

İmparatorun nutuklarında, bazı kalem tutanların dilinde Almanyayı her şeyin üstünde tutan bir telâkkinin ispatlarını bulmak güç değildir. Bununla beraber Almanyanın, kendi kültürünün, her milletin kinden üstünlüğüne inansa da, Alman devlet adamlarının böyle bir cihan hakimiyetine saplandıklarını, harbi bu maksatla aradıklarını ve hazırladıklarını ve yine harbi bu sebeple açtıklarını gösteren ciddî bir delil yoktur. Baron Şönun dediği gibi, aklı başında hiç bir adam, mes'ul hiç bir kimse Almanyada böyle fanteziler düşünmemiştir. Şurada burada bazı farfaronların bu yolda sözler söylediği olmuştur. Fakat bunlara lâyık olduklarından fazla ehemmiyet

verilemez. Ve bunlar Alman milletinin asıl hislerini ifade edemez. Yükselme yolunda bir milletin benliğine itimat telkin eden sözleri, cihan hakimiyet iddialarına delil saymak, ciddî bir istidlâl sayılamaz.

Almanya, harpte muzaffer olsaydı Fransadan neler isteyecekti meselesini de Almanya aleyhinde propagandalarının kuvvetli vasıtası yapan itilâf adamları, gûya Kont Bensdorfun daha Vaşington elçisi iken Marndan evvel bunları şu suretle beyan ettiğini ortaya attılar.

Fas Cezayir ve Tunus da dahil olmak üzere bütün Fransız müstemlekeleri, Sen Valeri'den Liyona kadar çekilen bir çizginin beri tarafındaki Fransa toprakları (Fransanın dörtte birinden fazlası ve 15 milyon nüfus) 10 milyar tazminat, Alman mallarına Fransaya gümrüksüz girme hakkı veren bir ticaret muahedesi, Fransada beş sene mecburî askerî hizmetin ilgası, bütün Fransız istihkâmlarının yıkılması, bir milyon tüfek üç bin top ve kırk bin at verilmesi Rusya ve İngilterenin Fransızlarca terkedilmesi ve Almanya ile 25 senelik bir ittifak aktedilmesi.

Almanyaya ağır sulh şartları yükletmek için, Klemansoya bir vesile olan bu programı, Almanların dünya hakimiyetine doğru yeni bir merhalesi saymak isteyenler düşünmüyorlarki Almanya Fransanın iki vilâyetini ilhak ettiğinden beri neler çekmemiştir. Hem de bu iki vilâyet için Almanların tarihî ve ırkî iddiaları vardır. Fransanın, millî izzeti nefsini yaralayan Alsas Loren ilhakını, Fransa topraklarının üçte birine tatbik etmek siyaset adamlarında da hayali hoşa gittiği için nihayet böyle bir şey değilse, Almanyayı her halde sui hazma ve bunun kötü neticelerine uğratacak bir şeydi. Alman devlet adamları cihan hakimiyetinin bir millet için imkânsızlığını düşünmeyecek ve bilmeyecek kadar kör gözlü değillerdi.

Zaten İmparator ikinci Giyomun da, Betman Holveğ ve Jagovun da, 1914 te harbi istemedikleri düşmanların da itirafında olmasına göre, Almanyaya Hekemonya iddiası ile harbi istemiş olması atfedilemez. Grey, Almanyada bir askerî fırkanın 1914 için harbi kararlaştırmış olduğunu ve bu sebeple bir tesviye sureti bulunmasına muvafakat etmediğini kaydederek bunu ya cihan hakimiyeti veyahut silâhlanma yarışı ile izah ederken, ikinciye daha temayül eder görünüyor.

2 — Almanya 1914 te harbi arkerî veya siyasî sebeplerle istemiştir. Avrupa tepeden tırnağına kadar silâhlanmıştı. Silâhlanmanın yükü gittikçe ağırlaşıyordu. Bu vaziyet daha uzun müddet devam edemezdi. Ve bunun harpten başka çaresi yoktu. Harp, bu suretle

kaçınılmaz bir şey olunca, onu Almanyanın askerî kuvvetçe, en yüksek derecesinde bulunduğu sırada yapmak lâzım gelmez miydi? Alman ordusu 1914 de sayı itibarile de, mühimmat ve levazım itibarile de, hudutlara götüren demir yolları itibarile de bütün komşularından üstündü. Daha beklemek, komşularının, hele Rusyanın sayıca ve mühimmatça,her gün, noksanlarını tamamladığına göre, harbi almanya için hiç müsait olmayan bir vakitte kabul etmesine meydan verirdi. Geçen her gün, Almanya aleyhine idi. Bununla beraber eğer Avrupa tepeden tırnağa kadar silâhlanmış bir ordugâha dönmüş ise, silâhlanma yarışı devrini açan Almanya değil midir? Eğer harp kaçınılmaz oldu ise bunu yapan Almanya değil midir? Silâhlanmayı durdurmak veya indirmek için yapılan teşebbüslere karşı koyan Almanya değil midir?

3 — Almanya kendini çember içine alınmış görüyordu. Bu çember gün geçtikçe Almanyayı sıkıyordu. Bu çemberden kurtulmak için kendince en müsait zaman olan 1914 senesinde harbi bu sebeple yaptı. Almanlara göre, Almanlar meşru müdafaa halinde dirler, çünkü varlığına dayanan bir siyasî sui kast hazırlanmaktadır. İtilafçılara göre böyle bir çemberleme yoktur. Yahut, Almanya Avusturya ittifakının doğurduğu tabiî bir şeydir, tecavüzî hiç bir maksadı yoktur. Almanyanın çember içine alınması tabirini, Kayser mi Bulow mu icat etti? Belli değil, fakat Kayser bunu, çok tekrarladı. Babalığı, İngilterede Kral yedinci Edvarda (1) ve Fransada Delkaseye atfedilen bu çemberleme siyasetini, Kayser Vaşington dö Sen Lüi Darülfünunu Profesörlerinden Usher'in, Japon meselesine dair yazdığı bir kitapta, aktedildiğini beyan ettiği 1897 tarihli muahede ile başlamış sayar. Güya Fransa, İngiltere ve Birleşmiş Amerika Devletleri arasında Almanya ve Avusturya tarafından, Pancermanizm maksadile harp açılırsa Amerikanın İngiltere ve Fransa ile beraber olacağına dair o tarihte bir muahede aktedilmis. Kaysere göre dünya harbinin asıl başlangıç noktası işte Almanya aleyhine olan bu muahededir. Almanya aleyhine bu suretle birleşmiş olan bu Devletler, Rusyayı ve Japonyayı da kazandıktan sonra Saray Bosna öldürüşile Sırpların dop dolu barut fıçısına ateş vermeleri üzerine, darbelerini vurdular. Amerika da harbin başlangıcında Alman hükûmetine pek dostane olmayan cevabını bu mua-

(1) Poincare'nin naklettiğine göre Alber Lombruzo 1926 da neşrettiği bir eserde şu kanaate vasıl olmuş. (Harbi siyasetçe ve askerlikçe kral Edvar zamanında İngiltere hazırlamıştır, Almanya sulhçu idi. Mukaddes birlik sahife 432).

hede tesiri altında verdi. Tahtelbahir harbi, harbe girmek için kendisine sırf bir vesile oldu.

Kayserin buna dair mütalealarını naklettikten sonra, bunları politika mesleğinde ilk adımlarını atan bir çocuğun bile kendini kaptıramayacağı mahiyette gösteren Asküvit, Gentlemens Agrement adı verilen bu mukavelenin hakikaten aktedilmiş olup olmadığını araştırıyor. Kayserin muhtelif yerlerde ehemmiyet verdiği bu mukavelenin, aktedilmediğini, Amerika, İngiltere, Fransa Hariciye Vekâletlerinin resmî cevaplarile tesbit ediyor.

Prens Bulow Almanyayı çemberleme siyasetini borguna uğratmış olmak iddiasındadır.

1913 de yazdığı İmparatorluk Almanyası atlı eserinde, Alman dünya siyasetinin hatlarını şöyle çiziyor: "bizim yeni dünya politikamız, siyasetimizin faaliyet sahamızı değiştirmek değil, genişletmek maksadını takip etmelidir. Hiç bir zaman unutmamalıdır ki büyük Devlet sıfatile olan vaziyetimizin Avrupada muhkemleşmesi sınaî faaliyetimizi cihanî bir faaliyete tebdil ettirmekliğimize imkân vermiştir. Cihanî siyasetimiz, Avrupa politikamızın muvaffakiyetleri üzerine kurulmuştur. Almanya vaziyetinin Avrupa büyük devleti sıfatile üzerine dayandığı kuvvetli temel, eğer bir gün sarsılacak olursa, dünya siyasetimizin bütün binası yıkılır...„ Deniz Devletler arasında yer aldıktan sonra, yolumuza eskisi gibi devam ettik. Kaytsız bir dünya siyaseti vakti Almanya için daha gelmemişti. Fakat menfaatlerimizi elverir surette tutabilecek, tecavüzlere karşı koyabilecek ve her yerde, ve başlıca Anadoluda, uzak şarkta ve Afrikada vaziyetimizi koruyabilecek ve ilerletebilecek vasıtaları kendimize temin eylemiştik... "Bosna Herseğin ilhakı buhranında Alman siyasetinin elde ettiği muvaffakiyetle çok mağrur olan ve bunu hatıratında mütemadiyen tekrarlayan Prens Bulow, bu buhranı yedinci Edvard'ın Almanyayı çemberleme siyasetinin mihenk taşı ve siyasî Aktüalitesi olmayan bir diplomat hülyasının kat'î hezimete uğrayışı sayıyor. Betman Holveg Rayhştagta ağustos 1915 teki nutkunda bu çemberleme siyasetini yeniden ele alıyor: kral yedinci Edvard başlıca vazifesinin Almanyayı yalnızlaştırmada olduğunu sanıyordu. İtilâf Devletleri bu çemberlemeyi seneden seneye sıktılar ve ona açıkça düşman bir mahiyet verdiler. Bu manevralara, 1913 bütçesindeki büyük silâhlanma ile cevap vermeğe mecbur olduk„.

Asküvite göre eğer bir çemberleme var idise bile Prens Bulowun, itirafilede anlaşıldığı üzere, 1909 dan sonra kalmamıştır. Fakat Bulowun kitabında hatlarını çizdiği Alman dünya siyaseti diğer

Devletlerin gözlerinden kaçmamış ve Prens Bismarkın beceriksiz halefleri tarafından takip edilen usuller Almanyayı Hekemonyaya değil yalnızlığa götürmüştür.

Çemberleme şu mukavelelerden çıkarılmıştır :

1— Fransız Rus ittifak muahedesi.
2 — İngiliz Japon ittifakı (1902)
3 — Fransız İtalya anlaşması (1902)
4 — İngiliz Fransız uyuşması (1904)
5 — İngiliz Rus anlaşması (1907)
6 — İngiliz Fransız nalaşması (Grey Kambon mektupları 1912)
7 — Rus Fransız deniz mukavelesi (1912)
8 — Romanya anlaşması.

Bütün bu mukaveleler neşredilmiştir. Bütün bu anlaşmalar ve uyuşmalar tecavüzî değil tedafüidirler. Bununla beraber, bütün bu anlaşma ve uyuşmalarla biribirine yaklaşan Devletler arasında, bir Avusturya ile yalnız kalan Almanyanın, bundan bir endişe duyması ve bu endişe ile kendini koruma sevdasına düşmesi tabiî görülmek lâzım gelir.

Vaktile yedi sene muharebesine, büyük Frederik, Avusturya ile Rusya Fransa ve Saksonya arasında kendisine karşı ittifak aktedildiğini haber alarak Drest'i basmak ve bu ittifakı meydana koymak suretile başlamamıştı 1914 te dahi Almanya kendisine karşı yapılan anlaşma ve uyuşmalar arasında kendini korumak için bir harbe atılmış değil miydi? Dört beş kişi bir kişiye karşı suikast tertibine koyulur, ve onu öldürmek için hazırlıklara girişir de o adam bunların kendisini öldürmesini bekler mi? Onlara sui kastlarını icra etmeden hücum etmek nefsi müdafaanın bir istimali değil midir? Eğer Almanya bir nefsini müdafaa, bir ihtiyat harbi yaptığını önceden ileri sürmüş olsaydı, bu noktai nazar tahlile değerdi. Hariciye Vekili Jagov Prens Lihnoviskiye bir ihtiyat harbi istemediğini yazdığı gibi Betman Holveg de hatıratında bir ihtiyat harbi arzu etmediğini kaydettiğine göre, bu mülâhazanın 1914 harbinde, Almanya mes'uliyetine tesirini muhakeme etmek lüzumsuzdur.

Bahusus, Prens Bismarkın ve Prens Bulow'un da ihtiyat harbinden nasıl tahzir ettiklerini evvelce kaydetmiştim. Greyin dediği gibi "bir harpten kaçınmak mümkün iken, onu yapmak bir cinayettir. Er geç birinin bir cinayet yapacağı zannı ile, bir cinayet irtikâp etmek, mazur ve haklı görülebilirmi?„ Yapılacak şey buna karşı tedbir almaktır.

Zaten Almanyanın çemberlenmesi meselesinde bütün anlaşma

ve uyuşmaların tedafüi bir mahiyette olmaları kadar mühim olan nokta bütün bunların Alman siyasetinin doğurduğu bir netice olmalıdır. Almanya Avusturya ve İtalya ile ittifak aktederek diğer devletleri üstün bir kuvvetin nüfuzu altında bıraktığı zaman vaziyet kendisi için ne idise, çemberlemeyi teşkil eden anlaşmalarla birbirine bağlanan devletler için de vaziyet odur. Almanyayı çemberleyen uyuşma ve anlaşmalar Almanyaya korku ve endişe vermiş olabilir, lâkin Alman kuvvet ve kudretinin diğer devletlere verdiği ayni korku ve endişenin bu anlaşma ve uyuşmaları haklı göstermesini kabul etmek lâzımgelir. Greyin haklı olarak dediği gibi Alman militarizmini komşularının militarizmi ile haklı göstermek isteyenler insaf ile kabul etmelidirler ki Rusyada ve sairede militarizm Almanyanınki ile haklı gösteriliyordu.„

Kavutskinin kaydettiği gibi " Almanyanın yalnız kuvvetini rakip gören Emperyalistlerce değil, sulhu ve milletlerin hürriyeti davasını müdafaa eden milletlerce de gittikçe daha nefret edilir olmasına heyret etmemek lâzım gelir.

Bir vakitler Avrupa demokrasisinin düşmanı olmak rolü Rusya çarlığının idi. Bu rolü gittikçe Alman askeri Monarşisi takındı.

Almanyayı çemberleme siyasetinden şikâyete sevkeden, uyuşma ve anlaşmaların, tarihi tetkik edilirken, bunlarda Alman kuvvet ve kudretinin aksi tesirini hissetmemek kabil olmaz.

Almanya ile Avusturya arasında, sonradan İtalyanın da girdiği ittifak karşısında Fransayı düşünelim.

1870 harbinden yaralı çıkmış olan Fransa, 1910 da bile 39 milyon kişi idi. Almanya ise 65 milyon kişi idi. Zaferinin neticelerini 1878 Berlin kongresinde elden kaçırmış olan Rusya ile Fransa arasında üçlü ittifaka karşı ikili bir ittifak aktedilmemesi kabil değildi. Muhteşem yalnızlık siyaseti güden İngiltere, bu iki ittifaktan hiç birine girmemekle beraber, üçlü ittifaka daha yakındı. Çünkü Rusya ile Hindistanda Osmanlı İmparatorluğu sebebile eski düşmanlığı, ve Fransa ile Mısır Sudan ve Fas meselelerinde ihtilâfları vardı. Bismark ta, İngilterenin Rusya ve Fransa ile ayrılığını tutuşturmaktan geri kalmıyordu. Emperyalizmin Avrupada başladığı 19 uncu asrın sonunda ve yirminci asrın başlarında beynelmilel vaziyet bu iken, prens Bulowun 1897 de Hariciye Vekili ve 1809 da Şansölye olduğu günden sonra, Almanyanın yeni dünya siyaseti, Weltpolitik, başladı. Donanma için her şey göze alındı. Ve İngiltere ile rekabete girildi. İngiltere de bu, amme fkirlerini çok tehyiç etti. Kavutski bunun sebebini rakamlarla izah ediyor:

İngiltere, Napolyon harplerinde deniz hakimiyetini elde etmişti, ve o vakittenberi hiç bir Devlet bunda kendisile nizada değildi. Bu hakimiyet, Viyana muahedesinden sonra mahiyetini çok değiştirdi, On dokuzuncu asrın ilk on senelerinde İngiltere bir Ziraat memleketi idi. Ve nihayet kendi kendini besleyebilirdi. O vakittenberi bu değişti. Bütün memleketlerden ziyade bir sanayi memleketi olduğu cihetle yalnız iptidaî maddeler için değil, beslenmek için de yabancı yerlerden gelecek şeylere her memleketten ziyade ihtiyacı vardı. 1850 de İngiltere Galya ve İskoçyada köyler ahalisi kasaba ahalisi kadardı. Halbuki 1910 da nufusun yüzde yetmiş sekizi kasabada toplanmış bulunuyordu. 18 nci asırda harice buğday göndermiş olan İngiltere, on dokuzuncu asır iptidalarında buğdayı ahali ihtiyaçlarına elveren İngiltere, 1820 de dört yüz bin, 1850 de dört milyon ve 1909 da kırk milyon karter ithal ediyordu. İhtiyacın yüzde seksen dördünü dışardan ve deniz yolu ile almak mecburiyetinde olan İngiltere, bir harpte denizlere hakim olamazsa açlıktan ölmeğe mahkûm idi. İngilterenin deniz kuvvetlerince üstünlüğü artık bir Emperyalizm vasıtası değil, İngiltere halkı için bir yaşama ihtiyaci idi ve bu suretle bir demokratik bir halkçı mesele oldu. Umumî silahsızlanmağa kadar İngilterede donanma meselesi bu sebeple bütün fırkaların ve bütün halkın tuttuğu bir şeydi. İşte Almanya İngilterenin bu hayati menfaatıne dokundu ve bu mesele üzerinde bir anlaşma yapılamadı. Bu sebepledir ki nihayet İngiltere Fransa ve Rusya tarafına yanaştı. Üçlü itilâf yapıldı. Kavutskiye göre eger bu siyaset İngiltere, Almanya arasında bir harbe sebep olmadiyse bunun sebebi, Almanya değil, Almanyanın kuvvetini harp ile yok etmeğe, çemberleme denilen ve Alman siyasetinin neticesi olan yalnız bırakma siyasetini tercih etmesidir.

Aceba İngiltere gittikçe ehemmiyet alan Alman deniz kuvvetini yok etmek için mi dünya harbine sebep oldu ?

Karl Helfrich büyük harbin evveliyatında harbin mesu'liyetini asıl İngiltereye yükletir: "Muharrik kuvveti İngiltere olan büyük harbin evveliyatından İngilterenin harbi behemehal arzu ettiği anlaşılıyor.„ Karl Helfrich bu hükmünü teyit eden vakaları kendine göre zikrettikten sonra kitabına şu parlak levhayı canlandırmakla nihayet veriyor:

"İngiltere bir defa daha hedefine varmıştır: En kuvvetli Avrupa Devleti, dünya pazarlarında kendisinin en kuvvetli rakibi yerde yatıyor. Tıpkı bundan evvel İspanya, Hollanda ve Fransa; yerlerde yattıkları gibi.. İspanya veraset muharebesinde, yedi sene muharebelerinde ve Napoleon muharebelerinde olduğu gibi İngil-

tere tarafından daha ziyade bilvasıta alevlendirilmiş olan bir muharebede kuvvetimiz kırılmıştır. İngiltere tıpkı mezkûr büyük ittifak muharebelerinde olduğu gibi bu muharebeyi dahi fevkalâde bir san'atı siyasiye ile üçüncü derecede bir perde arkasından teşvik ederek kendi kudretinin ve şanının ilâsı hususunda en kuvvetli rakibini mahvetmek maksadile müdahale etti.„

Levha çok güzel ve manalıdır.

Bununla beraber ben bütün geçen şeyleri tahlil ederek, İngilterenin bu suretle hedefine varışında İngiliz siyaseti için bir şeref ve muvaffakiyet ve Alman siyaseti için bir hicap ve hezimet görüyorum. Neticeye bakarak İngiltereye harbin mes'uliyetini ve iptidadan beri harbi istemiş olduğu ittihamını yükletmek; eve giren, eşyaları çalan hırsızın, bütün kabahati, kapıyı açık bırakan ev sahibine yükletmesine benzer.

Kavutskinin dediği gibi ya Almanya cihan siyasetini güttüğüne göre, İngiltere ile çarpışacağını hesap ederek Rusya ile anlaşmalıydı, yahut Rusya Fransa ittifakı karşısında İngiltere ile anlaşmalıydı, İngiltere siyasetinin nelere kadir olabileceğini iyi hesap edemiyerek hem ona hem Rusyaya ve Fransaya karşı kılıç sallamak ve sonra onun karşısında böyle hüküm vermek kiyaset ifade etmez. Zaten yalnız askerlik değil, ilimde de san'atta da harikalar yaratmış bir büyük millet olan Alman milletinin bütün çektikleri azmi, kuvveti, kudreti çalışkanlığı nisbetinde rehberlere malik olmamasındadır. Bulow da bundan şikâyet ediyor. Almanyada siyaset fikri hiç bir vakit Fransa ve İtalya derecesinde de yükselmemişl

NETİCE: Prens Bülow hatıratının üçüncü cildinde harpten evvelki Alman siyasetini tetkik ederken o günün Alman devlet adamlarına çok hücum eder. Alman milletinin Avrupanın en sulhçü milleti olduğunu, Alman İmparatorunun da, başvekili ile hariciye vekilinin de herbi istemediklerini tesbit ettikten sonra harbin nasıl olduğunu araştırır? Bunu başvekil Betman Holveğe sormuş, başvekil kollarını göğe doğru kaldırarak "ah bilinseydi„ cevabını vermiş. Ondan evvel de imparator şimal seyahatinden döndüğü gün bunu Şansölyesinden daha istasyonda sormuş, kendisini, o vakta kadar hep emniyette bulunduran başvekil, bozulmuş ve istifasını arzetmiş. İmparator kendisine bu yemeği benim için hazırladın onu sen yiyeceksin demiş. Prens Bulowa göre harbin bütün sebebi imparatorun da, başvekil ve hariciye vekilinin de, harbi istememekle beraber Avusturya sırp buhranını idaredeki beceriksizlik-

leridir, ağır kusur ve hatalarıdır. Betman ve Jagow, ormanlarda mantar arayan çocukların kayıtsızlıklarile siyasetlerini yürütmüşler, daha iyisi dolu olduğu bilinmeyen ve beceriksizlikle tutulunca patlayan bir obüsle oynayan çocuklar gibi hareket etmişler. Almanya 1870 de Fransanın yaptığı hatanın büyüğünü yapmıştır. Malûm olduğu üzere İspanya tahtına bir Prusya prensinin namzetliğini kabul etmeyen Fransa, o zaman bu namzetlikten feragat edilmiş iken, ilersi için Prusya kralından teminat istemiş ve büyük bir gafletle bunu harp sebebi yaparak meb'usan meclisinde Berline, Berline sesleri arasında harp ilân edilmişti. Berline gireceklerini söyleyen Fransızlar, Prusyalıların Parisi muhasara ettiklerini gördüler.

BECERİKSİZLİK: Maruf Fransız müverrihi AlbertSorel, bu Fransız Alman harbinin diplomasi tarihini yazmak için tetkikatta bulunduğu sırada annesine şunu yazmış: " 1870 felâketimizin sebebini ihtimam ve dikkatle aradım; hırs ile aradım ve şu neticeye vardım: O vakit bizde eksik olan şey bilhassa beceriklilik imiş. "Prens Bülow bunu naklettikten sonra, 1914 yazındaki Alman siyasetine bunu tatbik ediyor. " Bu da ispat etti ki dünyanın bütün fenalıkları eşeklikten geliyor diyen Montaigre ne kadar haklı imiş„ diyor. Fransa, Prusyaya harp ilân ettikten sonra Fransanın Hariciye Vekili Dük de Gramont kendisine vedaa gelen Prusya elçisi Baron Werther'e demiş ki " azizim Baron, yakında görüşeceğiz hükümdarlarımız bir iki zarif muharebe yaptıktan sonra öpüşecekler ve biz tekrar dünyanın en iyi dostları olacağız.„

Betman Holveg ve Jagow 1870 te bu Fransız Hariciye Vekilinin olduğundan daha kör gözlü imiş. Prens Bismark 1885 te Bülowa şunu nakletmiş: Eğer Emile Olivier -Başvekil- ve Dük de Gramont, Prens Leopoldun feragatinden istifade etmeği bilselerdi hem harbin önüne geçmiş olurlar, hem de siyasî bir muvaffakıyet elde etmiş bulunurlardı. Oğlunun İspanya tahtından feragatini bildiren telgrafı alınca Olivye, mebusan meclisine giderek " az müddet evvel Charle-Kent'in tahtına bir Prusya Prensinin namzetliği meselesi ortaya çıktı. Fransa buna karşı sesini yükseltti ve Fransaya itaat edildi. Fransa ile asil hemşiresi İpsanya arasındaki iyi münasebetler hiç bir vakit bozulmamıştır. İhtirasları ve entrikaları Avrupa sulhünü tehlikeye koyanlara gelince biz ümit ederiz ki ve Avrupa da bizimle ümit eder ki tekrar başlamıyacaklardır„ demeliydi. Eğer Emile Olivier o vakit böyle yapsaydı, yahut iktidarda öyle bir beceriksiz bulunmasaydı, ben ne yapacaktım? Buna ne cevap verecektim. Çün-

kü fena vaziyette kalacaktım. Ne dahilde, ne hariçte, vaziyetim iyi değildi. İhtiyar hükümdarım da, veliaht ta ne harbi, ne serencamı sevmiyorlardı. Kıraliçe Ogüsta ve Prenses Frederik bana hasım idiler. Dahili bütün düşmanlarım, Almanyanın bütün demokratları, Şimal Progresistleri Cenup Ültramontenleri hep sulh bozan aleyhine ateş püsküreceklerdi ve istifa etmeğe mecbur olacaktım.„

İmparatoru en iyi tanıyan bir adam sıfatiyle ve ölümünden sonra neşredilmek kaydile Prens Bülow teyit ediyor ki İmparator, asla harbi istemedi. Yazdığı haşiyeleri, Hariciye Vekâleti memurlarına ve harice karşı bir Büyük Frederik, bir Napoleon tesiri vermek için yazarmış. Zaten sinirlerinin ağır bir vaziyete tahammülü olmadığını, ne bir orduya ne bir gemiye kumanda edemiyeceğini bildirmiş. Ve harpten korkarmış. [1]

Başvekil ile Hariciye Vekili için de İtalyanın tanınmış büyük elçilerinden Pansa 1915 te kendisine şunları demiş: Betman ile yardımcıları Almanya düşmanlarının kendilerini gösterdiklerinden çok daha az fena, cani, kanlı ve harpçidir. Fakat idare edenleriniz son Temmuz ayında her hangi bir fantezininin kendilerini tasavvur edebileceğinden yüz bin defa daha aptal idiler. Harbi istemedikleri halde beceriksizlikle bu müthiş felâketin bütün nefretlerini kendi üzerlerine ve hatta bahtsız memleketinizin omuzlarına yükledrler.„

Prens Bülowun güzel tahlil ve müşahedelerini haksız bulacak değilim. 1914 harbinde Alman ve Rus devlet adamlarının beceriksizliği harbe sebep olduğunda şüphe yoktur. Sazonof ta, Asküvit te ha-

---

(1) Vilhelmin harbi istememekle beraber Almanyanın felâketinden en çok mes'ul adam olduğunda şüphe yoktur. Vilhelmin hatası, müttefiklerile beraber kendinde büyük hükümdar kudreti görmesi ve Alman mukadderatını, bu mukadderatın icabettirdirği adamlara değil, kendi seçtiği adamlara verinesidir. Giyom, faikliğine tahammül edemeyerek çekilmeğe mecbur ettiği Prens Bismarkın ölümü sırasında validesine şöyle yazıyordu: Tahtıma geçince, vazifem tahtı bu vekilin ezici gölgesinden kurtarmak, hükümdarın şahsını birinci sırada yerine getirmek, hanedanımızın şerefini ve istikbalini kurtarmak, halkımızın kalbinin büyük hırsızına karşı emin bir hale koymak oldu. Bunlar olmasaydı Hohenzolern hanedanı artık kalmıyacak idi.» Koca İmparatorluğu kuran dehayı, tahtının ve hanedanının menfaati için, daha doğrusu kendi hükümdarlık hevesi için yere vurmakta tereddüt etmeyen Kayser, ne gariptir ki tahtını da hanedanını da bırakarak ancak şahsını kurtarmak için ecnebi ellere sığındı. İmparatorluğu kuran Bismark ise Almanyada ve Dünyada halâ büyüklüğü ile yaşıyor.

Sazonofun dediği gibi eğer Bismark yaşasaydı Almanyanın başına bu felâket gelmezdi.

tıratlarında hep bu beceriksizlikten bahsederler, buhran zamanlarında bir milletin başında kudretli adamlar bulunmazsa felâket baş gösterir. Eğer 1914 te de buhran idare edilebilseydi harbin önü alınabilir ve kim bilir, gün doğmadan neler doğuran, istikbalin meşimesinden daha ne kadar müddet için sulh doğardı.

HARPTEN DİĞER MİLLETLER DE MES'UL : Bununla beraber kabul etmek lâzımdır ki bu beceriksizlik ile beraber 1914 harbinin siyasî vaziyetten çıkan derin sebepleri vardır. Kaza, bir otomobili iyi idare edememekten çıkar. Fakat iyi idare edilse de makinede ve yolda arızalar dahi kazaya sebep olur. Avrupanın ittifak ve müsellâh sulh namı altında hep harbe hazırlıkla korunan sulhü, bir ecnebi diplomatına "Fransa ile Almanya arasında bir ihtilâf çıkarsa 3 günde hallolunmalıdır ve illâ harp olur„ sözlerini söyleten gergin hazırlıklı vaziyet ve bu umumî sistem içinde devletlerin muhtelif temayülleri, büyüme ve yayılma arzularından çıkan meseleler, bilhassa Alsas Loren, Alman, İngiliz deniz kuvvetleri rekabeti, Rusyanın İstanbul ve Boğazlara ait arzuları, Rusyanın ve Avusturyanın Balkan siyasetleri, makinede ve yolda arızalardı. Yolda ve makinede arıza olduğunu bilerek, sevk ve idare edenler, daha dikkat ve ihtimamla hareket mecburiyetindedirler: Bu sıralarda Devlet makinesini sevk ve idare edenler, her memlekette vaziyetin istediği adamlar bulunsaydı, bu arızalarla beraber daha kim bilir ne kadar yol alınabilirdi ve belki vaktinde bir tamir büsbütün arızayı da giderirdi.

Bu arızalara bir kısa göz atalım: Alsas Loren meselesi 1870 tenberi, fakat bilhassa Poincaré'nin iş başına geldiği 1912 denberi, Fransanın millî emeli idi. Cihan siyaseti üzerinde tesirini çok duyuruyor idi. Fransa evvelâ bunu unutmağa çalışıyor, acı yaralarını sarmış görünüyordu. İki memleket arasında Kavutskinin büyük bir hata saydığı bu iki vilâyeti kuvvetle almanın bıraktığı izler, Poincaré'nin iş başına gelmesile alevlendi. Alsas Loreni tekrar almak için Fransada Poincaré Barthou Delkase Kambon belki her fırsattan istifade ederek cihanın sulh havasında bir fırtına istidadıuyandırdılar.

Bu sebeple değilmidir ki Poincaré, Reisicümhurluktan sonra ilk defa Başvekil olup Meb'usan meclisine girdiği gün bilhassa Sosyalistler tarafından Pons Pilât [1] diye karşılandı sesinde harp boruları sesi var dendi.

[1] Romalıların Kıudüs Valisi, İsayı musevilere teslim etmiş ve asılması üzerine ellerini yıkayarak kendinin masum olduğunu söylemişti. O vakittenberi bu vaziyette olanlara vasfolmuştur.

Betman Holveg de, Poincaré'nin Reisicümhurluğa intihabı ile Fransa siyasetinin değiştiğini, hatta o vakta kadar orada elçi olan Kambonun anlaşma vaz'ı, ayrı bir hal aldığını kaydeder. Fransa kabinesini tabiye ile bir maksat takip ettiğinden dolayı muaheze eder. Bütün vasıtalarla, hatta dürüst olmayan vasıtalarlaRus seferberliğinin merkezî devletlerce tahrik edilmiş olduğu hissini Fransızlara ve İngilizlere vermeğe çalışmış gösterir. Vaktile kendisile çalışmış olan Colrat 14/12/918 de yani zaferin sermestliği sırasında bir gazetede Poincaré'yi "harpten evvel ve harp içinde Alzas Loreni tekrar zaptetmeğe, hünerli bir sebat ile, lâzımgeldiğinde vasıtayı gayeye, insanları esere feda eden bir siyaset ile, herkesten ziyade yardım eden „ sözlerile tavsif etti. Bu sözler Poinkaré'nin Fransaya büyük hizmetini ifade eder. Renê Geren'in dediği " gibi Ceneraller harbi kazandı fakat emirlerinde hemen bütün dünyanın altınlarını, malzeme ve mühimmatını, insanlarını bulundurmak sayesinde kazandı. Bu vasıtalar Poincarénin diplomasisi sayesinde elde edildi. Bu itibarla hakikî zaferci Poincaré'dir ve o Napolyondan daha bahtlıdır. Çünkü Almanyaya diz çöktürdü. Halbuki Napolyon İngiltereyi yenemedi.

Diğer taraftan yine bu sözler Poincarénin " vasıtayı gayeye, insanları esere feda eden bir siyasetle Alzas Lorenin zaptına her kesten ziyade yardımını ve bu suretle dünya harbini ateşlemeğe gayretini de ifade eder. [1] Poincéar bu tehlikeyi görerek harbin önünü almak için herşeyi yaptığını ve Fransanın Alzas Loreni Kayserin hatasile aldığını söyler.

Poincarénin reisliğe intihabı haricî siyasetteki muvaffakiyeti sebebile olduğu itiraf edilmiştir. Bu sebeple sulhü tehdit eden ve harbi hazırlayan vaziyette bunun tesiri vardır. Poincaré bu sebeple Harbin asıllarında, Fransa hizmetinde atlı ciltlerinde, René Geren'e cevabında harp mes'uliyeti meselesinde Fransaya ve kendisine bir hisse düşmediğini göstermeğe bütün gayretini sarfeder. Fransaya büyük hizmetlerini takdirle anmamak kabil olmadığından bu Devlet adamının harbi hazırlayan havada millî Fransız mefkûresinin tahakkuku için sarfettiği emeklerin tesiri inkâr götürmez. Hareketlerinde dürüst oldugu ve doğrudan doğruya Fransaya ve kendisine mes'uliyet terettüp ettirecek

[1] Bunun için değilmidir ki harbin önü alınabilirmiydi diye kendisine sorduğum suale kaçamaklı cevap vermiştir.

hareketten çekindiği ifadelerinden vuzuhla anlaşılmaktadır. Poincaré Emil Ludvige, bir Alman muharriri olan Maksimilyen Hardé'nin şu sözleri ile cevap vermiştir: "Mösyö Poincaré hakkında çok aldanıyorsunuz. Kendisi asıl Loren'li olduğu içindir ki harbi istememiştir. Nasıl zannedebilirsiniz ki doğduğu memleketi şen yürekle yeni bir istilâya arzeylesin.„

Poincareyi Rusyaya her halde müttefikkik borcunu yapacağını temin etmiş olmakla ittiham edenler İzwolski'nin buna dair Sovyetlerce neşredilmiş yazılarını delil gösterdiler. Rusya, Avusturyaya tecavüz ederse Almanya, Avusturyayı iltizam ederek Rusyaya harp ilân etmekle mükelleftir. Fakat bu takdirde tecavüz Rusyadan geldiği cihetle Fransa ittifak muahedesi hükmünce Rusyaya yardım mecburiyetinde değildir. Poincaré İzwolskinin bildirdiğine göre Fransanın her halde Rusyaya yardım edeceğini temin etmiş ve Rusya bundan emin olarak harbe götüren seferberlikte bulunmuştur. Poincaré bunu kuvvetle reddetmektedir. Diğer taraftan Fabre Luce (ki bir Fransızdır) merkezî devletlerin mes'uliyetini azaltmaksızin Fransa ve Rusyayı ittiham ediyiyor [1] Balkanlarda mütecaviz siyaset takip eden Rusyadır. Mösyö Poincaré'de bunu bildiği halde menfaatini mutedil yolda harekete sevketmemek gibi affedilmez hata yapmıştır.

Fabre - Luce göre Almanya ve Avusturya harbi mümkün kılan hareketlerde bulnnmuşlardır. Rusya ve Fransa, İngiltere harbi muhakkak kılan hareketlerde bulunmuşlardır.

Fransanın 1648 Vestifalye muahedesi gibi Avrupaya hâkim bir muahede düşündüğünü ve bunun için harbi istediğini de ileri sürenler vardır.

Ancak Betmen Holveg ile Baron Şön bile Fransaya doğrudan doğruya bir mes'uliyet atfedememektedirler. Betman diyor ki "Fransız köylüsü ve işçisi, Sırplılara muhabbeti için harp yapmak istemiyordu. Fransız kanı, Rusların İstanbula ait emelleri uğrunda akıtılmayacak kadar kıymetli idi. Halis kanlı Şövenler 1914 Temmuzunda Alzas Loreni harbin ilk bahanesi yapmaktan çekinmezlerdi fakat Fransız halkı bunu güç dinlerdi. İntikam fikri pek derin kökleşmiş olmakla beraber yalnız başına tecavüzî bir harbe karar verebilmek için zor kâfi gelirdi. Benim bildiğime göre 1914 te so-

[1] La Victoire.

kaklarında harp aleyhinde nümayişler yapılan yegâne paytaht Paristir. [1]„

Bu Fransadan, dünya harbine en ateşli olarak atılan ve sonuna kadar savaşan Fransa nasıl çıktı? Bunu Prens Bülow çok güzel izah eder: Filhakika Fransaya harbe girmek için en müsait şeraiti intihap etmesi kudreti verilseydi Almanyanın kendisini mecbur ettiği şekilden iyisini bulamazdı.

Fransa siyasetinin istikametini tayin eden Alzas Loren meselesi, her halde bir dünya harbini çıkarmağa kâfi değildi. Nihayet Baron Şönün gösterdiği gibi bir hal şekli de bulabilecekti. Bu itibarla dünyayı mutlaka harbe sürükleyen kat'î bir sebep sayılamazdı.

Tafsilâtına burada girmek istemediğim İngiliz-Alman rekabet ve mücadelesi, dünya harbinin doğrudan doğruya sebeplerinden değildir. Betman Holveg "neticei hesapta harbin arkasında İngiliz Alman ziddiyeti kalıyor. İkisi arasında bir anlaşma ile bunun önü alınabilirdi„ diyor. Ve bunu yapacak kudrette adamlar olmamasından ve İngiliz Devlet adamlarının bunu izaleye çalışmış olmamalarından şikâyet ediyor. Bu anlaşma ne için olmadı, kabahat daha ziyade kime aittir? biz bunu değil, bunun dünya harbini mutlaka meydana getirmesi zarurimi idi ? Meselesini halletmek istiyoruz. İngilizler siyasetlerinde çok amelî adamlardır, kıramayacakları eli öpmeği bilirler, mütekabil müsaadelerle er geç Almanya ile İngiltere uyuşabilirlerdi. Ondan daha güç meseleler halledilebilmiştir.

Fakat Rusyanın Panslavist siyaseti ve İstanbul ve Boğazlara ait siyaseti için nasıl bir hal şekli bulunabilirdi ? 1908 de Avusturyanın Bosna Herseği ilhak etmesi üzerine balkan devletlerini birleştiren ve balkan harbine sebep olan Rusya idi. Balkan devletlerinin zaferi ile balkanlara kendi menfaatine göre bir vaziyet verebilen Rusya, İstanbula ve Boğazlara doğru yürüyüşünü de hazırlıyordu. Ve bu yol Berlin ve Viyanadan geçiyordu. Rusyanın bütün Balkan ve İslavları himaye siyaseti, Avusturyanın da varlığını ortaya koyuyordu. Avusturyanın dağılması da Almanya için bir varlık meselesi halini almış bulunuyordu. Zaten İmparatorun ve Alman ricalinin Avusturyayı harbe teşvikleri, nihayet bununla anlaşılır. Avusturyanın sırf Almanya menfaati için açılan bir harpte Almanyayı mutlaka takip edeceği kestirilemezdi. Avusturya

[1] Bstman Holveğ geçen eser sahife 124

siyaseti kör körüne bir sadakat uğruna büyük fedakârlığa katlanmamanın yolunu bulabilecek kadar tecrübeli ve çok oynaktı. Avusturya menfaati için açılan bir harpte ise Almanyanın yardımından emin olmak tabiî idi. Harp kaçınılmaz bir renk aldığında, Avusturyanın harp fırsatını kaçırmaması için Almanyanın teşvikte bulunmuş olmasının sebebi bu olabilir. Görülüyor ki Rusyanın bütün İslavları himaye etmek ve Boğazları almak emeli karşısında Avusturya ve Almanya, biri doğrudan doğruya, diğeri bilvasıta, varlığını tehlikeye koymadıkça Rusyanın bu maksatlarını tahakkuk ettiremezlerdi. Buna bir hal çaresi bulmak güçtü. Makinede ve yoldaki en güç arıza bu idi.

Saray Bosna hadisesi olmasaydı Balkanlarda çarpışan Rus Avusturya nüfuzu daha belki uzun müddet rakip halinde yaşarlardı. Muhtelif Milletlerden mürekkep olan Avusturyayı dağılmaktan korumak Almanya için bir zaruret oldukça ve Rusyanın Panslavist siyaseti er geç bunu hazırladıkça - milliyetler prensibi icabı olarak bir gün Avusturyanın ve sonra Rusyanın dağılmaları mukarrer olmakla beraber - bu meseleye kat'î bir hal şekli güç bulunurdu.

Asküvitin naklettiğine göre Prens Bismark 1898 de Balline "ben dünya harbini görmiyeceğim, fakat, siz göreceksiniz ve bu Şarkta başlıyacaktır„ demiş. Büyük Şansölye harbi doğuran kuvvetlerin daha o tarihte harekette olduğunu görüyormüş. Bu kuvvetlerin nerede çalışacağını da anlıyabilmiş. Hakikaten Avrupanın halli en güç meselesi, Rusyanın Balkanlara ve Boğazlara taallûk eden siyasetinden çıkıyor idi.

Sazonof hatıratında yine Prens Bismarkın 1890 da " Balkanlarda Avusturyalıların haris projelerini iltizam etmek Almanyanın hiç işi değildir„ dediğini, Almanyanın cihan politikasını tenkit yolunda zikreder. Prens Bülow dahi Boğazlar ve Balkan meselelerinde Rusya emellerini okşamamanın zaruretini kaydeder. "Uzun seneler ve mukabil teminat muahedesi [1] sırasında da Boğazlar meselesi Presn Bismarka Rusya ile teması muhafaza hususunda hizmet eylemişti On iki sene Moravyefe, Lamsdorfa, İzvolskiye, Grandük ve Grandüşes Viladmire.... Kont Viteye ve hele ikinci Nikolaya temin ettim ki Bismarkın an'anelerine sadık kalacagım. Ve Rusyaya Boğazlarda asla karşı gelmiyeceğim..„ [2]

---

[1] Almanya ile Rusya arasında aktedilmiş muahede ki Bismarkın ölümünden sonra tecdit edilmemiştir.

[2] Bülow geçen eser, cilt 3 S. 111

"Geçen kış o kadar hayıflar uyandıran bilvasıta sebepler inşallah bir daha zuhur etmez.„ [1] Bu cümle Rusya ile Almanya arasında iyi münasebetleri ve binnetice cihan sulhünü idame etmek mümkün olduğu hakkındaki fikrini kuvvetlendirdi. Fakat Rusyanın boğazlardaki hareketini bulandırmamak ve Avusturyaya, Balkanlarda Rusyanın yolunu herhangi bir suretle kapamasına müsaade etmemek lâzımdı. Çünkü Rusyanın asırlardanberi gelen an'anesi, çarı buna karşı koymağa sevkederdi. Ve illâ çarlık tehlikeye girerdi.

Berlinden ayrılmadan Betman Holveg ile son mülâkatım sırasında İzvolskinin bu cümlesini en güzel yazımla bir kart de vizit üzerine kopye ederek ihtiyata son derece riayet daveti yolunda kendisine verdim... [2]

Alman imparatoru Viyana elçisi Tschirsky nin 24 haziran 914 tarihli raporu kenarına "Avusturya, Rusya zararına balkan küçük milletlerini hükmü altına almalıdır " ve illâ asla huzur olmayacaktır „ diye yazmıştı. Bundan Avusturya vasıtasile şarka Almanyanın uzanması çıkıyordu. Rusya ise, Sazonofun ifadesile, " Balkan milletlerinin istiklâli ve saadeti için olduğu kadar kendi emniyeti ve selâmeti için, kurtardığı Balkanları mücadelesiz terkedemezdi. Yeni, dünya siyaseti, Weltpolitik, doğuşundanberi balkanlarda yeni emeller takip eden Alman imparatorunu boğazların bekçisi de tanıyamazdı...„ [3]

Sazonof, Almanyanın yeni dünya siyaseti karşısında itilâf devletlerine Almanyadan askerî sahada geri kalmamak için çok emek sarfetmek düştüğünü anlatırken de Rusyaya düşen hissenin çok çetin olduğunu, askerî demiryollarının pek az olduğunu ve tedafüî harbe elverişli olmadığını, buna ait çalışmanın dünya harbinden ancak bir sene evvel başladığını, bunun için en az on senelik bir çalışma ve çok para lâzım olduğunu kaydeder.

Almanya için Rusya ile Bismarkın ve Bülowun tavsiyesi dairesinde balkan ve boğazlar meselesinde müsamahalı hareket etmek suretile harbin daha bir müddet önü elbette alınırdı. Fakat Rusya

[1] Prens Bülow istifa ederken bütün Alman elçilerine nezdinde bulundukları Devlet Reislerine haricî işleri idare ettiği müddetçe kendisi hakkında gösterilen itimattan dolayı teşekkürlerinin iblâğını yazmış, Hariciye Vekili İzvolski Çarın memnuniyetlerini ve kendi hislerini bildiren mektubunda Bosna Hersek ilhakını ima eden bu cumleyi de yazıyor.

[2] Prens Bülow Aynı eser cilt 3 sahife 15

[1] Sazonof 178

Sazonofun itiraf ettiği gibi, on senede her türlü hazırlığını bitirdikten sonra?.. Almanya için Avusturyanın dağılmasını kabul etmek ve artık çok kuvvetlenen Rus nüfuzu altına girmek zarureti elvermezmiydi?

İngilterenin Rusya ile anlaşması Alman tehlikesi karşısında alınmış bir tedbir olduğuna göre İngiltere ile bir gün anlaşmak bu tehlikeye çare getirmezmiydi ? İngiliz Rus uyuşması ebedî olabilirmiydi ?

1914 Temmuzunda iş başında olan adamlardan kiminin iradesile — bilhassa Berchtolt ve İzvolski — kiminin iradesizliği ile, kiminin tedbirsizliği, kiminin kusurile, fakat heman hepsinin vekayiin üstüne çıkarak onlara takip edilmesi lâzım gelen cereyanı verebilecek kudrette bulunmaması sebebile dünya felâkete girdi. O gün iş başında bir tek dâhi olsaydı dünya felâkete girmezdi.

Harbin sıra ile mes'ulü Sırbistana harp ilân eden Avusturyadır, Avusturyayı iltizam ederek Rusyaya harp ilân eden Almanya ile; Sırbistanı iltizam ve umumî seferberliğini ilân eden Rusyadır. Rusyayı tutan Fransadır. İngilteredir, İtalyadır. Bu itibarla harbin mes'uliyeti bütün Avrupaya düşer ve Avrupanın o günkü kabinelerine düşer, yoksa halk her memlekette sulhçü idi. Makinesinde, tezgâhında, çiftinde çalışan herkes sulhün ihlâl edilmesini istemiyordu.

Nitti'nin yukarda naklettiğim cümlesini bir kere daha kaydederim.

Harp mes'uliyetinin sırf Almanyaya raci olmadığı namusluca tanınmadıkça ve hukuku düvele tecavüzlerin ve şiddetlerin yalnız bir tarafça yapılmadığı kabul edilmedikçe hakikî sulha ve silâhsızlanmağa varılamaz.„ Fakat bence bu kadarı kâfi değil.

Jül Kambona göre "Dünya harbinin mes'uliyeti yalnız 1914 Temmuzunda geçen hadiselere göre muhakeme edilmemelidir. Daha yukarıya çıkılmalı ve Avrupa fikirlerinin bir inkiyat olduğunu zanneden bir gururun yükselici yürüyüşü takip edilmelidir.„ Bunu değiştirerek diyeceğim ki mes'uliyeti, her memlekette makinesi, tezgâhı, masası çifti önünde huzur ile çalışan halkın fikirlerini bir inkiyat olarak alan ve onların mukadderatını hırs uğrunda kullanan idarelerin zihniyetinde aramalıdır. Haris imparatorluklar bunu akibetlerile ödediler.

İKİNCİ BÖLÜM

DÜNYA HARBİNDE OSMANLI İMPARATORLUĞU

1 — Osmanlı Devletini harbe sokan ruhî ve siyasî amil. 2 — Fon Sanders meselesi. 3 — İttifak siyaseti (Bulgaristan ve Yunanistanla, Fransa ile, Rusya ile ittifak teşebbüsleri, Almanya ile ittifak) 4 — Harbe giriş (Karadeniz vak'ası) 5 — Dünya harbinde bitaraf kalabilir miydik?

I

Osmanlı Devletini harbe sokan ruhî ve siyasî amil

Osmanlı İmparatorluğu büyük harbe Teşrinievvelin 29 zunda girdi. Bu giriş, İmparatorluğa varlığına mal oldu. Eğer Mustafa Kemal mucizesi olmasaydı Türk milleti de yok olacaktı. Bu kadar ağır neticeleri olan bu giriş mutlaka lâzımmı idi? Yoksa Osmanlı İmparatorluğu bu harpte bitaraf kalabilir miydi? Devlet vaktindemi harbe girdi? Bunlar, üzerinde henüz tarihin hükmünü söylemek kabil olmayan mühim meselelerdir. Daha ne tarihin hükmünü söyleyecek kadar zaman geçmiştir, ne bu hükme esas olacak bütün vesikalar neşredilmiştir. Bu itibarla bu mühim meseleleri halledecek değilim.

Şu kadar ki tarihin hükmünü söylemesine intizaren, herkesin bilinen şeylere göre bu meseleler hakkında mütalealarını söylemesi lâzımdır. Tarihin hükmü bu mütalealarla hazırlanır.

Osmanlı İmparatorluğunun cihan harbine girişinde başlıca iki amil müessir olmuştur sanıyorum. Bunun biri daha ziyade pisikolojik, ruhî bir amildir. Diğeri siyasî ve esas amildir.

RUHÎ AMİL—Ruhî amil, membaını bilhassa balkan felâketinden alır. Balkan harbi memleketin beklemediği bir hezimetle neticelendi. Millî mefkûre heyecanlarile hareket eden Bulgar, Sırp, Karadağ orduları karşısında Osmanlı İmparatorluğunun böyle bir ruhtan da, kendini siyasete kaptırmış olmak itibarile, inzibattan da mah-

rum orduları, Türk tarihinde görülmemiş bir bozgunluğa uğradı. Kumandanların fena sevk ve idaresi, hükümetin azmü iradeden mahrumiyeti yüzünden ordularımız meydanı harbi kayıtsız ve şartsız balkan devletlerine terketti. Hükûmet harbi ilân ettiğinin on üçüncü günü Avrupadan tavassut dilendi.

Harp başlamadan evvel, harbin neticesi ne olursa olsun arazice tebeddülât yapılmıyacağını ilân eden Avrupa Devletleri, Osmanlı Devleti mağlûp olunca bu kararı terkettiler. Türkler, bunu kendi zaferleri ihtimaline karşı alınmış tarafgirane bir karar mahiyetinde görerek çok münfail oldular. 1897 de Yunanistana karşı muzaffer oldukları zaman fethedilen Yunan arazisi büyük devletlerce Yunanistana iade ettirilmemişmiydi? Türklerin yenilmesi bütün Avrupada, bilhassa itilâf devletleri matbuatında, sevinçle karşılandı, Balkan milletlerinin zaferi şevk ile selâmlandı. Türkler böyle felâket günlerinde uğradıkları bu istihkarın acısını unutmazlardı. Diğer taraftan her karış toprağı dedelerin binbir kahramanlık hatırası taşıyan Rumeliyi, istilâ orduları bir mezbahaya çevirdiler. Türklere karşı katli âmlar, hatıra gelmedik zulümler, şenaatler yaptılar. Avrupa bütün bunlara karşı lâkayıt kaldı.

Tarihe, şanlı zaferlerinin unutulmaz şereflerini yazdırmış büyük bir millete karşı, harp talihinin zalim bir müsaadesizliğini bu kadar unutulmaz acılarla mal etme Avrupa için iyi bir siyaset değildi. Böyle bir milletin felâketile oynanamazdı.

Türkler bu acıyı unutmadılar. Rumelinin kaybediliş menkıbelerini canlandırdılar. Mekteplerde talebeye, evlerde çocuklara, kışlalarda askerlere bu menkıbeleri anlatarak millî bir ruh, millî bir hınç uyandırdılar. Türklüğe yapılan hakaretin ve zulmün, birgün hesabını görmek ruhunu aşıladılar. Haritalarda Rumeli siyaha boyanarak gösterildi. Bütün ordu lekelenen namusunun intikamını almıya tahrik edildi. Asker her gün "1328 de Türk namusu lekelendi ah. Ah, ah, ah, ah, intikam „ şarkısiyla talimine gidiyordu. Köyüne dönen asker bu şarkıyı söyliyerek ekin ekiyordu.

Umumî harbin patladığı gün, kalbinde Balkan felâketinin acılariyle intikam ateşi yanan her Türk, lekelenen namusunu temizlemek için fırsat gününün geldiğini sezdi. Sade bu kadar değil, yine her Türk, iki asırdanberi Avrupanın memleketine karşı takip ettiği siyasetin kendisini nereye düşürdüğünü biliyor ve bunun hesabını görmek istiyordu.

Yedikçe iştihaları artan Avrupa Devletleri, Osmanlı Devletinin iki asır içinde sayısız topraklarını zaptetmişler, onun maddî,

manevî varlığını her gün biraz daha baltalamışlardı. Avrupadan hep tahkir, tezlil gören, hep Avrupalı hesabına istismar edilen Türk, civanmertliğinin kendisine neye mal olduğunu artık biliyor, millî hıncını bir iman yapmış bulunuyordu. Hüseyin Cahit Bey, Taninin başından çok evvel ayrılmış olmakla beraber, bu millî hıncı 9 Ağustos tarihli Taninde (Türkün ahı) adı altında şu sözlerle ifade ediyordu. "Hep bize musallat olmuşlardı. Bizim vücudumuz, medeniyet için, insaniyet için bir şin idi. Bizim dinimiz terakkiye mani idi. Bizim ırkımız süflî idi, bizi Avrupadan kovmak, âlemi islâmı zillet ve mahkûmiyet içinde yaşatmak lâzımdı.... Ve biz, kalbimizde bizzarure zaptedilmiş bir hissi tuğyan, yumruklarımız sıkık, fakat aciz, sakit ve hamul, içimiz yana yana mırıldanırdık: Ah birbirlerine düşseler, ah birbirlerini yeseler. İşte bugün birbirlerini yiyorlar ve bu, Türkün ahıdır. Haksız ve zalim Avrupadan intikamımızın alındığı gün gelmiştir.„ İşte umumî harbe girerken Osmanlı elinde yaşıyan her Türkün bunu bir halası nefs gibi yürekten almasının sebebini Avrupa Devletlerinin Türklüğe son senelerde reva gördükleri muamelelerde ve Balkan Devletlerini iltizamlarında aramalıdır.

SİYASİ AMİL — Devletin büyük harbe girişinin siyasî ve aslî sebebi, istiklâlini kurtarma, varlığını koruma arzusudur.

Osmanlı İmparatorluğunun on sekizinci ve on dokuzuncu asırlardaki bütün tarihi gittikçe artan bir izmihlâl ve inhilâl tarihidir.

Bu tarih asıl Türk tarihi, değildir. [1] Türk tarihinde bir istisna dır. Bu tarihi, durdurmak gerekti. Sırf Avrupa Devletlerinin taksimde uyuşamaması sebebile son günlerini yaşayan ümitsiz ve zelil vaziyet içinde bu İmparatorluk daha uzun müddet çalkanamazdı. Ya batacak yahut silkinecekti. Dünya tarihini, istilâlarının ve büyük zaferlerinin şanlariyle dolduran Türkler için bu silkinme ve kalkınma bir zaruretti. Avrupalıların kendilerine mukadder kıldığı acı akıbeti, Türkler kabul edemezdi. Bu acı akibetten kurtulmak için Türkler evvelâ ilk meşrutiyeti iâln ettiler.

Bu hareketi 1877 - 1878 harbi, büyük bir felâketle örttü. İmparatorluk bir taraftan istibdat ve kahır altında, bir taraftan Avrupanın binbir müdahalesi ve ifsadı içinde son günlerini yaşıyor

[1] — Hakikatte bu tarih Osmanlı İmparatorluğunun tarihidir. Fakat Türkler kendilerinin kurdukları bu İmparatorluğa, o kadar bağlanmışlardı ki, kendi zararlarına da olsa kendilerini değil, İmparatorluğu kurtarmayı düşünüyorlardı. Türklüğü İmparatorluktan ayırarak Türkleri kurtarmayı Gazi hedef almıştır.

her yandan çöküyordu. İkinci meşrutiyet daha mübrem bir kurtuluş çaresi olarak ilân edildi. Bosna Herseki, Trabulus Garp ve Bingaziyi ve nihayet bütün Rumeliyi kaybetme felâketi de ikinci meşrutiyetin acı nasibi oldu. Devletin inkısamına mani olmak için hayatlarını ve başlarını tehlikeye koyarak meşrutiyeti elde edenler, bu acılar içinde Devletin kalan topraklarında varlığını korumak için esaslı tedbirler aradılar. Bir taraftan toplanmak, orduyu ve donanmayı tensik etmek, dahilen ve haricen kuvvetlenmek, diğer taraftan Devletlerle ihtilâflı işlerini bitirmek ve avrupayı ikiye ayıran iki büyük zümreden birine bağlanmak istediler. Memleket ancak bu suretledir ki, Devletlerin istilâ ve nüfuz ihtiraslarının hep kendi zararına çarpıştığı, bir nevi müstemleke olmaktan kurtulabilecekti.

Bu sıradadır ki cihan harbi patladı. Avrupa büyük devletlerinin birbirile boğuştuğu bu harpte seyirci kalmak osmanlı devleti için hayırlı olurmuydu? Harp neticesinde toplanacak büyük sulh kongresinde kendi de bulunmazsa muharipler onun zararına uyuşabilirler, belki kendi memleketi, onların anlaşma vasıtası olur. 1815 Viyana kongresine iştirak etmemesi bir hata idi. 1914 te bu hata çok daha acı neticeler verirdi. O kadar ki iki zümreden birile harbe girerek mağlup olmak bile onun mukadderatı hakkında daha acı hükümler verdiremezdi ve bu halde harbe bir an evvel girmek ve kuvvetlerile kat'î neticenin elde edilmesine yardım etmek gerekti.

Hangi zümre ile harbe girilmeliydi? Bunu tarihî bir zaruret tayin etmiş gibiydi. Osmanlı devletinin tarihî dostu olan Fransa, Rusya ile ittifak ve İngiltere ile itilâf ettiğindenberi ona karşı bir Fransızın lisanile " eski dostiuk siyasetinden uzaklaşmağa, Rusya ve İngilterenin ve İtalya ve Balkan devletlerinin siyasetlerine mümaşatkâr olmağa başlamıştı. „ [1] Yine bu Fransanın Süriyede ve Lübnanda ne emeller beslediği malûm idi.

Bir zamanlar, Osmanlı imparatorluğunun muhafazasını İngiltere için hayat memat meselesi sayan İngilizler de, Fransa ve Rusya ile anlaştıktan sonra Türklere karşı eski an'anevî dostluklarını terketmişlerdi. Adeni, Kıbrısı, Mısırı, işgal eden İngilizler, Irakı, Hindistanın aksamından sayıyor. Arabistanda, Süryede, Filistinde emeller besliyordu. Rusya ise devletin iki asırlık izmihlâl

---

[1] Fransız erkânı harp binbaşısı Larşer: Büyük harpte Türk harbi. Türkçe tercümesi Nihat bey cilt 1 sahife 9

tarihinde en büyük rol oynayan ebedi düşmanıdır. Avrupa ve Asyada devletten kıt'alar zapteden, Balkan devletlerini kendinden ayıran, onları kendi aleyhine birleştiren Rusya, daha son emelini elde etmemiştir: İstanbul ve boğazlar. 1914 şubatında bile Rusyada İstanbul ve boğazların zaptedilmesi için gizli müzakereler neticesinde kararlar alınmış, yeni zırhlılar inşasına başlanmış değilmidir? Bütün Rusyada, büyük Petronun, ikinci Katerinin ve birinci Nikola devirlerinin hatıralarını ihya eden fikrî bir hareket görülmüyormu idi? Rusya ne vakit Osmanlı Devletine karşı bir harekette bulunmak isterse hıristiyanların uğradığı zulümlerden bahsile işe başlar. Ermenistanın tarzı idaresi ve Hıristiyanların talepleri hakkında Rusyanın bu sıralarda Babıâliye verdiği notalar ve Romada Hariciye Vekilinin ağzından çıkan sözler tehlikenin uzak olmadığını göstermiyormuydu?

Rumelinde Rusyanın işaretile birleşmiş olan Balkan Devletleri, zaferlerinin gururile, şimdi Edirneyi, İstanbulu, Anadoluyu sayıklıyorlardı. Ve Rusya, onları halâ kendi maksadı için kullanacaktı. Larşerin dediği gibi, "Rusya coğrafî vaziyeti ve cihangirane emperyalistliği dolayısile Türkler için tabiî düşman idi.„

Osmanlı Devleti, elbette bu tabiî düşman ile ve onun müttefiki olmaktan elde ettikleri menfaatleri taviz imkânı olmayan İngiltere ve Fransa ile birleşemezdi. Osmanlı Devletini, müttefik olarak, bu Devletler de istemiyorlardı. Zarurî, merkezî devletlerle birleşti.

Vakıa, merkezî Devletlerden Avusturya da, Devletin izmihlâl tarihinde Rusya kadar meş'um rol oynamış bir Devlettir. Nihayet Bosna Herseği ilhak etmek suretile ikinci meşrutiyete ilk darbeyi o vurmuştur. Bu zümreden İtalya da, Trablus Garbı ve Bingaziyi zaptetmek suretile bu darbeyi tamamlamıştır. Fakat ittifakın asıl ruhu olan Almanyanın Osmanlı ellerinde, doğrudan doğruya araziye müteallik hiç bir emeli yoktur. Tarihte de, Prusya Devletile ittifak edilmiştir. Balkanlarda vaziyet Avusturya aleyhine dönmüş olmak itibarile, şimdi onunla da müşterek menfaat vardır. İtalyanın Anadolu üzerinde bazı emelleri varsa da, merkezî devletlerden asıl ikisinin kuvvetile bunun önüne geçilebilir. Mademki harbin haricinde kalmak tehlikelidir, ve mademki itilâf zümresile uyuşmak mümkün değildir. O halde merkezî devletler yanında harbe girerek mevcudiyeti korumak ve kurtarmak zaruridir. [1]

---

[1] Rus deniz erkânıharbiyesinin organı olan yarı resmî bir mecmuada

Osmanlı İmparatorluğunun dünya harbine, sırf istiklâline kavuşmak ve varlığını korumak ve kurtarmak endişesile girdiği bence müsellem olmakla beraber, bugün bu nokta üzerinde bir muhakeme yürütmek faidesiz değildir. Harbe girişin verdiği acı neticeden sonra, bu girişi tenkit ve mahkûm etmek elbette kolaydır. Mütarekenin acı günlerinde, kimi itilâfçılara hoş görünmek sevkile, kimi milletin uğradığı büyük felâketin acısile, harbe girişe çok hücum ettiler. Bu hücum, Ferit paşanın lisanında, ilerde nakledeceğimiz veçhile, Paris sulh konferansında tekmil belâgatini bulur. Mütareke günlerinde yapılan bu hücum ve tenkitleri millî vekar ve şerefe yaraşmaz bir zaaf ve teşettüt eseri addederim. Faidesi olduğuna da zahip değilim. Netekim Ferit paşaya sulh konferansı çok acı bir cevap vermiştir.

Bugün, o mülâhazalar hep bertaraf olmuştur. Bu sebeple sırf tarihî bir hakikatı tesbit etmeğe yarayacağı cihetle devletin harbe girişi, meselesi üzerinde bir hüküm vermeğe çalışmakta bir mahzur görmüyorum. Bu hükmü verebilmek için vekayii gözden geçirmek lâzımdır.

FONSANDERS MESELESİ — Balkan harbinden yaralı çıkan Devletin, asıl yarası ordu idi. Ordu bu harpte kendinden beklenen vazifeyi ifa edememişti. Fransada büyük ihtilâl orduları, hürriyet fikirlerile üstün düşmanlar karşısında hep muzaffer olmuştu. Bizde hürriyet, ordunun sarsılmasını mucip olmuştu. 10 Temmuz ihtilâlini yapan ordu, siyasete karışmış ve siyasetle iştigal orduda müthiş bir anarşi hasıl etmişti [1].

Bu orduyu yeniden tensik etmek ilk iş olacaktı. Balkan harbi bitmek üzere olduğu günlerde umumî karargâhta hep bundan bahsolunuyor, hazara geçer geçmez orduyu ıslah için Almanlara teslim etmek tek çare görülüyor imiş. Cemal Paşa'nın hatıratından öğrendiğimize göre Mahmut Şevket Paşa, Balkan Devletlerile sulh aktine karar verildikten sonra, ordunun ıslahı için esaslı tedbir almış O vakta kadar orduyu ıslah için yapılan şeyler yarım ve çürük tedbirlermiş, meşrutiyetten evvel ve sonra celbedilen tensikçiler, bir prensibe tabi olmıyarak gelişi güzel getirilmiş. Donanmalarının ıslahını İngiltereye, ve ordularının ıslahını Fransaya bırakan Yuna-

---

harp başladıktan sonra « zahir bir keyfiyettir ki Almanların kaybedecekleri ihtimali kavisine rağmen, Türkler için Almanlar arzı hizmet eyleyebilecekleri kimse yoktu » deniyor idi. Anadolunun taksimi sahife. 61

[1] Paristen Tıh sahrasına 21.

nistanın Balkan harbinde mükemmel bir ordusu ve donanması olmuş (sahife 54). Biz de vâsi nisbette bir Alman ıslah heyeti getirmeliyiz, bir kolorduyu bir Alman Ceneralının ve zabitlerinin kumandasına vererek bir nümune kolordusu yapmalıyız, zabitlerimizi bu kolorduya stajyer göndermeliyiz. Harbiye dairelerini, umumî Erkânı harbiyeyi askerî mektepleri ve fabrikaları tensik ve idare için de Alman mütehassısları celbeylemeliyiz.

Bu fikir doğrumu idi? Orduyu ıslah için, mutlaka ecnebi heyet getirmek mi lâzımdı? Hadiseler istiklâl savaşında, bunun aksini göstermiştir. İşte Liman Fon Sandes heyetinin celbi bu fikirle olmuş. Harbe tekaddüm eden senelerin en mühim diploması hadisesi olan ve Rusyada, Fransada, İngilterede çok itirazları icabeden bu teşebbüs, bu suretle sırf Türklerin kendi ordularını ıslah etme iradesinden doğmuş olmasına rağmen, Ruslar bunda Almanya'nın, Berlin, Bosfor, Bağdat projelerinin tahakkuk vasıtasını görerek ve Boğazlar mıntakasında bir kolordunun Alman kumandasına verilmesinde Rus menafiini tehdit eden bir mahiyet bularak, kıyamet kopardılar.

Sazonof hatıratında buna sahifeler tahsis eder. 125-135. Nihayet Rus Başvekili Kokozef Berlinden geçerken, İmparatoru ve Başvekili görmüş ve şekli kurtaran bir hal yolu bulunmuş, Liman'ın memuriyeti müfettişliğe tahvil edilmiş. Sazonof boğazların ve İstanbulun Rusyaca zaptedilmesi için malûm olan konferansın petersburgta biraz da bunun neticesi olarak toplandığını anlatmak ister. Poincaré cilt 4 sahife 11 - 12 de bu heyet meselesinde asıl söz Berlinin olduğu cihetle Türkiye üzerinde tazyik yapılması hakkında Rusyaca vaki olan talebin faide vermiyeceğini hikâye ile iktifa etmekle beraber, Fransanın da, İngilterenin de Rus taleplerini bize karşı şiddetle iltizam ettikleri muhakkaktır. Cemal paşa tahvilin Rus, Fransız, İngiliz Devletlerinin tazyiki neticesinde değil, ancak Enver Paşanın heyeti ıslahiye Reisinin umumi müfettiş namı altında istihdamı daha faideli olacağını takdir ederek kendi tensibi ile yapıldığını kaydediyorsa da bu doğru değildir. Diğer taraftan bu askerî heyet meselesinde İngilizlerle Fransızların, Rus noktai nazarını iltizamlarından bihakkin şikâyet eden Cemal Paşa, memleketin üç müsellâh kuvvetinden ordusunun ıslahını Almanlara, donanmasının ıslahını İngilizlere ve Jandarmanın ıslahını Fransızlara bıraktığımızı söylemekle kendilerini ilzam ettiğini nakleylemekte ise de ordunun, donanma ve jandarmaya kıyası mümkün olmadığı gibi o zamanki siyaset adamlarımızın İstanbulda bulunan bir kolordunun

kumandasını bilfiil Almanlara teslim etmekten çıkabilecek mahzurları kestirememiş olduğunu da kabul etmek lâzım gelir. Rusyanın Boğazlra ait işlerde çok hassas olduğunu düşünerek, nümune kol ordusunu boğazlarda değil, meselâ İzmir veya Edirnede vücude getirmek pek alâ mümkün olurdu. Bununla berabea Rusyanın bu işe bir mesele yapmak fikrile baktığı da görülmekte idi. Sazonofun İstanbuldaki itilâf büyük Elçilerinin, bir Alman garnizonununm addî tabiliği altında kalacağını söylemesi ise (hatırat 131) hiç bir manayı ifade eylememektedir. Almanların dahi bu meseleye, sırf Türk Ordusunun ıslahı gibi dahilî bir iş nazarı ile bakmadıkları muhakkaktır. İstanbuldaki Alman büyük elçisinin, Türkiyenin askerî bir heyet talebini bildiren, Haziran 913 tarihli telgrafında, bunun İngiliz nüfuzuna karşı bir tevazün vücude getireceğinden bahsetmekte olması bunu teyit eder. Liman Fon sanders ise işin siyasî bir mesele mahiyetini almasını, Alman Devletinin Türk siyasetine atfeyler. Bir Devlet için kendi öz işinin devletlerin arasında siyasî bir mesele halini alması ise zaaf demektir.

PETERSBURG KONFERANSI — Liman Fon sanders meselesinde haksız yaygara koparan Emperyalist Rusyanın, Almanyaya karşı nihayet zavahiri kurtaran bir hal şekli ile iktifaya mecbur kalması kendisine daha haksız ve daha cür'etkâr bir hareket ilham etti. İstanbula ve boğazlara ait Rus emellerini tahakkuk ettirme hareketi. Bozulan kuvvet muvazenesini bu suretle yeniden kendi lehine çevirmek isteyen Rusya, büyük devletlerin en haksız tecavüzlerine, en menfur taksim ve taviz fikirlerine meşruiyet mahiyeti vermek için kullanılan bir usulü, bir kere daha düşünmüş oluyordu.

Devleti Osmaniye, kendi kuvvetile varlığını koruyacak müstakil bir vaziyetten düştüğü günden, daha doğrusu bunu kendi de bir az takabbül ettiği gündenberi büyük Devletler nüfuz ve menfaatleri arasında çalkanıyordu. Bu mücrim nüfuz ve menfaatler, ya uyuşarak devletin topraklarını, ve membalarını paylaşıyorlar, yahut yekdiğerini, fazla bir menfaat temin etmekten alıkoymak suretile tevzin ederek, daima Devletin işlerine müdahale ediyorlar, kuvvetlenmesine mani oluyorlardı. Rusya bu uyuşma ve paylaşma sistemine iki asırdır, racih kuvvetile ekseriya istikamet vermişti. Yine öyle bir fırsat aradığı görülüyor.

1914 RUS PLÂNI — Rus hariciye Vekili Sazonof muhtemel ahval saikasile İstanbul ve Çanakkale boğazlarına müteallik menafii himaye için harekete geçmek icabettiği takdirde boğazlar me-

selesini Rusya lehine hallettirmeği temin için mufassal bir hareket programının ihzarı lüzumunu 1913 Teşrinisanisinde Çara arzediyor ve Çar da bunun alâkadar Vekâlet ve müesseselerden mürekkep bir encümeni mahsusta müzakere edilmesini irade ediyor. Sazonofa göre, Alman nüfuz ve kudretinin İstanbulda teessüs etmesi daha Rusyayı tehdit edebilecek bir kuvvette değildi. Fakat Türkiyenin boğazlardaki salâhiyeti yavaş yavaş yok olabilirdi.

Balkan harbinden sonra Türkiye infisaha doğru gidiyordu. Ve bu infisahın alâmetleri gözüküyordu. Almanya bunu görmüş ve bundan kendi lehine istifade etmek istemiş. Bu vaziyet Rusyayı da kendi menfaatini ne suretle müdafaa etmek lâzım geleceğini tetkike sevketmek tabiî imiş! Mücrim bir düşünüş, ancak bukudar setrolunabilir, yahut itiraf edilebilir. Encümen Sazonofun riyasetinde 1914 şubatında toplanıyor.

Sazonof müzakereyi açtıktan sora " İstanbul ve boğazların beynelmilel vaziyetini büsbütün tagayyüre uğratabilecek vekayi zuhur edebileceğini ve Rusyanın boğazlar sahilinde başka bir devletin yerleşmesine müsaade etmek imkânı olmadığını ve boğazları işgal etmek mecburiyetinde kalacağını beyan ediyor. Karaya çıkarılacak askerin mikdarına ve seferberliğine, vesaiti nakliyeye donanmaya, demiryollarına ait meseleler görüşülüyor.Sevkolunacak askerin mikdarı, siyasî ve sevkelceyşî şeraite bağlı olduğundan siyasî vaziyet görüşülüyor ve hariciye vekili " boğazların zaptını istihdaf eden hareketlerimizin umumî Avrupa harbi olmaksızın vukua geleceğini tasavvur etmek imkânı olmadığından „ bahsediyor. İstanbul elçisi, İstanbulda anarşi zuhuru ihtimalinden bahsederek Kafkasya ordularının buna tahsis edilebileceğini söylüyor. Erkânı harbiye bu mütaleatı kabul etmiyor. İstanbulu zaptetmek meselesinin haddi zatında halli çok müşkül olduğu, asıl garp cephesinde muvaffak olmak lâzım bulunduğu, burada harbedilirken dört kolorduyu boğazların zaptı için ayırmak mümkün bulunmadığı ve İstanbulun başka bir devlet tarafından zaptedilmemesini temin meselesinin haricî siyasete ait olduğu söyleniyor. Deniz Erkânıharbiye mümessili garpteki muvaffakiyetlerin bize boğazları ve İstanbulu veremeyeceğini, garp cephesinde muharebe devam ederken başka devletlerin İstanbul ve boğazları işgal edebileceğini beyan ederek garp cephesinde harp devam ederken askerî kuvvetle İstanbulun ve boğazların zabıt ve işgal edilmesini ve bu suretle sulh müzakereleri başladığı sırada bunların Rusya elinde bulundurulmasını tavsiye ediyor.

Müzakereler neticesinde Erkânı harbiye Reisi "boğazların Türk ordusundan gayri ellere geçmek tehlikesi baş gösterince Rusyaca tereddüt edilemeyeceğini ve derhal İstanbula bir ihraç ordusu sevkedileceğini söylüyor. Bu hadisenin umumî bir Avrupa harbi halinde vaki olabileceğini ve İstanbulun zaptı harbinin, garp cephesinde olacak mücadeleden evvel başlaması muhtemel bulunduğunu ilâve ediyor

İstanbul ve Boğazlara ait Rus emellerine Almanyanın İstanbulda ve Devleti Osmaniye erazisinde gittikçe inkişaf eden bir faaliyeti ve bilhassa Liman Fon Sanders heyeti münasebetile bir tahakkuk imkânı arayan bu mücrim müzakereler çok ehemmiyetli olmakla beraber Rus tarihinde emsali az olmayan teşebbüslerden ve müzakerelerden biridir ve Rusyanın Boğazlara ve İstanbula ait haris emellerinin, resmî yeni bir vesikasıdır. Buna, Rusyanın sırf bu maksatla harbi umumiyi başlatmış olması yolunda kat'î bir mana verilebilirmi? Betman Holveğde ve Akçura Yusuf Beyde [1] biraz bu meyli görürüz. Harbi umumî tahakkuk etmekle beraber Rusyanın İstanbula ve Boğazlara ait emellerinin derhal tahakkuk ettirilmesine başlanmamış olması, hatta bizim dünya harbine girişimizden sonra bile buna yanaşılmaması, bu zihabın doğru olmadığını göstermiştir. Sazonof tarafından beyan edildiğine göre bu içtima ve müzakere Almanlar tarafından derhal duyulmuştur ve Almanlar bunu belki bize de haber vermişlerdir. Şu halde Rusların bu müzakereleri ve kararı, Devleti Osmaniyeye, Rusyaya karşı varlığını koruma için müttefik arama ve ona karşı harbe girme mecburiyetini İlham etmiştir. Bence bu vesikaların kat'î manası budur.

DEVLETLERLE ANLAŞMA SİYASETİ—Balkan harbi bittikten sonra ve hatta daha bitmeden evvel Mahmut Şevket Pasa Devletin bütün Avrupa Devletlerile münasebetlerini yeni bir şekle koymağa ve bunun için de senelerdenberi bu Devletlerle Türkiye arasında münazaayı mucip olan siyasî ve iktisadî meseleleri halletmeğe karar vermişti. Bu maksatla evvelâ İbrahim Hakkı Paşa Londra'ya ve bir kaç hafta sonra da, Cavit Bey Paris'e gönderilmişti. Hemen bir buçuk sene Hakkı Paşa ve Cavit Bey siyasî ve iktisadî, malî meseleleri müzakere ettiler, muhtelif mukaveleler aktolundu.

Cavit Bey Paristen döndükten sonra Almanlarla ve Ruslarla da pürüzlü işlerin müzakeresine memur edildi. Cavit Bey'in ifade-

[1] Cihan harbi üzerine mülâhazalar Türk tarih encümeni mecmuası sahife 1-27: Osmanlı Devleti umumi harpte bitaraf kalabilir miydi ?

sine göre Ruslarla anlaşmak daha güç olmakla beraber, Fransızların bunu teshil etmeleri sayesinde, gayri mümkün değildi. Asıl Almanların metalip listesi kolay kolay kabul edilemiyecek maddelerle dolu idi. Bununla beraber Fransızlar bu bapta da teshilât gösteriyormuşlar. Tam manasile pürüzleri izale edilmis bir bitaraflık vaziyeti ihdasına matuf olan bu tetebbüsler hem bizim, hem de Türkiyede münakaşa vesilesi olacak bir mesele bırakmamak arzusile devletlerin hepsinin yaptıkları fedakârlıklar sayesinde muvaffakıyetle neticelenecekmiş. Harp zuhur etmemiş ve Rusya ve Almanya ile olan müzakereler de bitmiş olsaymış, Osmanlı Devleti ile büyük devletler arasında pek uzun seneler niza vesilesi olacak bir şey kalmıyacak imiş [1].

İTTİFAK SİYASETİ: Osmanlı İmparatorluğunda ittifak siyaseti on sekizinci asırda başlamıştı. İlkte, bunun gülünç, daha doğrusu acıklı bir mahiyeti vardır. Purusyanın ittifak teklif etmesi üzerine Reisülküttap Abdürrazak Efendi Padişaha uzun bir takrir vermiş, bunda Prusya Maslahatgüzarının, kendisine çok gizli olarak kıralın ittifak arzusunda bulunduğunu bildirdiğini yazdıktan sonra, ittifakın faidelerini o günün dilile sayıp döküyor ve Prusya ile ittifakı lüzumlu gösteriyor.

Vasıf Efendi bu ittifak teklifini "ehli şer'in tecvizine bağlı ve misli geçmemiş„ gösteriyor. Gizli yapılması lâzım gelen ittifak, ehli şer'in iznine bağlanırsa yapılamaz. Netekim ehli şer'in iznine intizaren ittifak yapılmamış ve bir az sonra açılan harpte, devlet yenilerek Kırımı terkeylemiştir. On sekizinci asırda devletin İsveçle, on dokuzuncu asırda Rusya ile İngiltere ve Fransa ile ittifak muahedeleri vardır. [2]

Avrupada üçlü ittifak yapıldıktan sonra, İngilizleri Mısırdan çıkarmak için Kâmil Paşanın Abdülhamide, bu ittifaka girmeyi teklif ettiği anlaşılıyor. Padişah bu ittifaka girişin, menfaat ve zararı ne olacağını sormuş, Kâmil Paşa, bunda memleketlerinin istatükosunu muhafaza ve vaki olacak tecavüze karşı birlikte müdafaa esas olduğunu anlatarak devletin bu ittifaka girmesini mahzursuz ve Avrupa için çok ehemmiyetli gösteriyordu, [3] Devlet için faideleri de büyük: Şanı artar, taarruzdan kurtulur. Bulgaristan işi ve Mısır işi düzelir. İngilterenin Rusya aleyhine bazı kısımları-

[1] Beşinci şube tahkikat raporu sahife 194.
[2] Cemil Bey Hukuku Düvel üçüncü kısım sahifa 147-152
[3] Kâmil Paşa hatıratı cilt 1 sahife 46 - 48 ve 95 - 98

mızı tahrik etmesine nihayet verilir. Tebaanın kendisine sevgileri ve bağları artar. Masrafı azalır. (28 Mart 1887)

Yine Abdülhamit zamanında, Sırbistan, ve Romanya ile ittifak için teşebbüsler yapıldığı malûmdur. Sait Paşanın ittifak hakkında teşebbüsleri ve mütaleaları var ise de bunlar neşredilmemiştir. Resmî evrakımız neşredilmemiş olduğundan ittifak hakkında devletin o zamanki görüşünü bilmiyoruz.

Bilhassa Balkan felâketinden beri, Devlet ittifak siyaseti takip etmiştir, Sait Halim Paşaya göre "en kavi devletlerin ittifaksız yaşıyamadıkları bir devirde Osmanlı Devletinin infirat halinde bulunması kendini gayet tehlikeli bir mevkide bulunduruyordu. Ve Rusyanın daimî taarruzlarına karşı memleketimiz kendini müdafaadan âciz bulunuyordu. Bu sebeple iki zümreden birini intihap eyleyip hayatî menfaatlerini onunla müdafaa ve siyanet eylemek Devlet için kat'î bir mecburiyet halinde idi.„ Bu mecburiyet tesiriledirki devlet, muhtelif devletlerle ittifak müzakere veya teşebbüslerine girişmiştir. Bununla beraber Sait Halim Paşanın ifadesi, devlete varlığını diğer devletlerin korumasından beklemek gibi menfi bir vaziyet veriyor. Halbuki ittihat ve tarakki hükûmeti, Devleti, Devletler arasında bir mevkii mahsus sahibi yapmak siyasetile hareket ediyordu, ve o güne kadar takip edilen tedafüi siyaset yerine, faal bir siyaset ikame etmek arzu ediyordu. İttifak siyaseti bu maksatla takip ediliyordu

BULGARLARLA: Bulgarlarla ittifak müzakerelerine Bulgaristanla sulh muahedesinin müzakeresi sırasında başlanmıştır. Bulgar Baş murahhası Ceneral Savof, o vakit kendisinin, İstanbula iki metre fazla toprağın Bulgaristanda veya Türkiyede kalmasını müzakere için değil, Türk - Bulgar ittifakının temini için geldiğini söylemişti. Sulh muahedesinin müzakeresi bitince Ceneral Savof ile tecavüzî ve tedafüi bir ittifak muahedesi müzakeresine girişildi. Ve bir muahede müsveddesi hazırlandı, (Cemal Paşa hatıratı sahife 41). Müşterek harp neticesinde kazanılacak toprakların taksımı de tesbit olunmuştur. Fakat parafe edilen bu muahede imza edilemedi. Bulgarlar toprakların taksimi için tesbit olunan şekli muvafık görmediler.

Bulgarlarla bir ittifak muahedesi akti o zaman her iki taraf için çok faideli görünüyor idi. Bulgarlar bu muahede ile Makidonyada millî emellerini elde etmek ve bir Yunan - Sırp ittifakı karşısında ayni vaziyete düşmemek suretile istifade edeceklerdi. Osmanlı Devleti de Balkan Devletlerinin ikinci bir ittifakından kurtulmuş ve belki Romanyayı da kazanmak suretile Balkanlarda hasım

kuvvetleri tevzin eylemiş olacaktı. Bu sebeple ittihat ve terakki fırkası haricî siyasetinde bu ittifaka çok ehemmiyet veriyordu. Harbi umuminin başlangıcında cereyan eden muhaberelerden Almanyanın, evvelâ bu ittifakın yerine, Yunanistan ile bir ittifak aktini tercih ettiği anlaşılıyor. Cemal paşanın fikrine göre, en aziz müttefiklerini bile aldatmak Bulgar siyasetinin ve ahlâkının mümeyyiz vasıflarından olduğu cihetle, Bulgarlar harbi umumiye kadar Devleti oyalamışlardır. Ve ittifak muahedesi aktetmemişlerdir. Harbi umumî içinde de eski ittifak şartlarından hiç birini kale almayarak bize erazi vermeği değil, bizden erazi koparmayı şartı ittifak olarak kabul ettirmişlerdir. Cavit Beye göre esas ihtiyaçlarımız ve menfaat birlikleri icabile birlikte harekete mecburiyet olduğunu söylemekle iktifa ederek imzaya yanaşmayan Bulgarlar, bir taraftan dahilî vaziyet, diğer taraftan Rusyanın tesirile imza edememişlerdir. Hatta Romanyanın vaziyetinin de buna tesiri olmuştur.

YUNANİSTAN İLE: İttihat ve terakki hükûmeti Yunanistanı Millî düşman sayarak anınla ikinci bir harbi de lâbüt görmekle beraber bu devlet ile de bir ittifak meselesi mevzuu bahsolmuştur. 914 Nisanında Almanyanın Yunanistan ile ittifak aktetme yolunda bir teklifi vaki oldu. Almanya, adalar üzerinde hakimiyetimizi Yunanlıların kabul etmeleri şartile tedafüî bir ittifak akti hakkında reyimizi sordu. Büyük devletlerle müzakere cereyan ederken Almanyanın tavassutu ile bir ittifak akti Cavit beye göre hem muvafık değildi, hem de balkanlarda tecavüze uğrayacak olan Yunanistan ile lâfzî bir ivaz mukabilinde itifak aktetmek demekti. Müzakere bir müddet devam ettikten sonra nihayet Sait Halim paşa ile Venizelosun, Brükselde birleşerek buna bir şekil vermeleri kararlaşmış, fakat umumî harbin başlaması üzerine bu da kalmıştır. Umumî harp başlamadan Avusturya Elçisi Sadrazamı Yunanistan ile muahede aktinden hükûmeti namına tahzir etmiştir. Çünkü Bulgaristanın, Avusturya ile, Sırbirtana hücum etmesi halinde Yunanistan, Sırbistana yardım edecek ve devleti Osmaniye ana yardım edecektir. Sait Halim paşa Alman elçisine ittifak teklif ederken Bulgaristan ile ittifakı merkezî devletler ile bağlanmağa ve Yunanistan, ile ittifakı itilâf devletlerile ittifaka doğru bir merhale olarak tavsif eylemiştir. Almanya elçisi de itilâf devletlerinin Türkiyeyi Yunanistan ile ittifaka cebredeceklerinden endişe göstermiştir. İttifaka ait muhaberelerde bundan bahis vardır.

İNGİLTERE İLE: Tarabulus garp harbi sırasında İngiltere ile bir ittifak akti için bir teşebbüs vaki olduğunu Çorçilin hatıra-

tından öğreniyoruz. Cihan buhranı (cilt 1 sahife 420 ve müteakip)

CAVİT BEYİN MEKTUBU VE CEVABI: Cavit bey beşinci şubede mufassal beyanatında her bahse temas ettiği gibi ittifak meselesine de temas etmiş iken İngiltere ile ittifaka dair Çurçile yazdığı mektup ile aldığı cevaptan hiç bahseylememiştir. Mektup şudur:

" Türkiye ve genç Türkler hakkındaki halis dostluğunuza itimadım bugün size pek mühim bir meseleden bahsetmeye beni sevkediyor.

Türkiyede kanunu esasi ilânından sonra, İngiltere ile Türkiye arasında samimî bir dostluğa imkân görenler bunu meneden sui tefehhümü teessürle gördüler. Bu muhtelif sebeplerden burada bahsetmeğe lüzum görmiyorum. İngilterenin, Türkiyedeki hakikî dostları bu sebepleri bertaraf etmeğe çalışmaktan hiç geri durmadılar. Halin bugünkü icapları iyi bir muvaffakiyet fırsatı hazırlamış görünüyor. Üçlü ittifak devletlerinden birinin topraklarımıza tecavüzü, amme efkârını üçlü ittifak aleyhine kuvvetle çevirmiştir. Türkiyedeki İngiltere taraftarı devlet adamları, bu fırsattan istifade etmelidirler.

İngilterede dostlarınız arasında ehemmiyetli ve nüfuzlu bir mevkiiniz olduğunu bildiğimden gayretlerimize katılmanızı ve nüfuzunuzu bu dostluğun yeniden doğması yolunda sarfeylemenizi, sizden rica ediyorum. İki memleket arasında bir daimî ittifak aktetme zamanı gelmişmidir? Hangi zemin üzerinde buna teşebbüs olunabilir? Bu mesele hakkındaki şahsî görüşlerinizi lûtfen bana yazmanızı rica ederim. Bunları resmî değil tamamile şahsî telâkki edeceğiz. Fakat resmî teklifler için, mümkün bir zemin hazırlayabilirsek ben kendimi çok bahtiyar sayacağım.

29 Teşrinievvel 911

O tarihte Cavit bey maliye vekili ve Çurçil de bahriye Vekilidir. Çurçil 1909 da bahriye vekili değilken İstanbula gelmiş, genç Türk liderlerile görüşmüş ve memleketi yeniletmek ve ıslah etmek hususundaki samimî arzularını takdir eylemiş olduğunu da kaydediyor.

Çurçil, Cavit Beyin mektubunu derhal Hariciye Vekili Sir Edward Greye gönderiyor ve mesele hakkında nazarı dikkatini celbediyor. Fakat siyasî ve dahilî mülâhazalardan sarfınazar İtalyayı evhiş etme tehlikesi, Hariciye vekilinin kendisine ancak şu cevabı gönderebilmesine müsaade etmesini icabeylemiş olduğunu söylüyor:

19 Teşrin 911

Ehemmiyetini lâyıkile takdir ettiğim mektubunuzu büyük bir memnuniyet ile aldım. Çok acındırıcı olan şimdiki muharebede

biz bitaraflığımızı kat'î olarak ilân ettik. Ve ciddiyetle kararlaştırılmış bir siyaseti değiştirebileceğimize ihtimal verilmez. Bu sebeple sualinize cevabım şu olacaktır. Şimdilik yeni siyasî bağlar altına giremeyiz. İlerde, iki büyük müslüman memleketi birleştiren büyük menfaatler bizi temas halinde bulundurmak lâzımdır. Dileğimiz budur: İngiliz amme fikrinin hisleri, yeni tezahürlerine göre sizin de görmüş olacağınız veçhile bu dileğe muhalif değildir. Yeter ki Türkiye hükûmeti eski zulüm ve tazyik yollarına dönerek veya şimdi mevcut olan İngiliz statükosunu değiştirmeğe kalkışarak bunu bozmağa kalkışmasın. Kendilerile buluşmaktan çok memnun kaldığım arkadaşlarınız ve siz daima hatırlamalısınız ki Avrupa Devletleri arasında hemen yalnız İngilteredir ki arazi tevsiatı aramamaktadır. Ve bu Devletler arasında denizde faikiyeti yalnız o haizdir. Türkiye ile eski dostluğu yeniden meydana getirmeği ve muhafaza eylemeği samimî olarak istiyoruz. Bu dostluk, biz faikiyeti muhafaza ettikçe kıymetli bir dostluk olacaktır.

Size cevap vermekteki gecikmeden dolayı özür dilerim. Bu gecikme, mektubunuz mahiyetinin ehemmiyeti sebebiledir.

İngiltere ile, Trablus Garp muharebesi sırasında, bir ittifak akti mümkün olsa bile elbette bize nafi şerait ile olmazdı. İtalyanın Fransa ile daha 1902 denberi Trabulus Garp için muahede aktettiği malûm olduğu cihetle bu ittifak meselesini daha evvelden yapmak belki bir tecavüzün önünü alırdı. Ateş saçağı sardıktan sonra bir bina sigorta edilmez, edilse de kurtulan binanın kıymetine yakın bir bedel ile edilir.

İngilizlerle Balkan harbinden sonra bir anlaşma siyaseti başladı. Hakkı Paşa, Londrada müzakerata memur edilerek büyük fedakârlıklar yapılmakla beraber İngiliz dostluğunun temin edilmiş olduğunu gösteren bir şey yoktur. Eğer İngiliz dostluğu hakikaten temin edilmiş olsaydı Osmanlı İmparatorluğunu, umumî harbin başlangıcında, İngiltere lehine kazanmak için hususî bir Cehit sarfedilmiş olmak lâzım gelirdi. Bu yolda bir şey görmedik. O vakit İngiliz Hariciye Vekili olan Sir Edward Grey, hatıratında umumî harbin başlangıcında bitaraf Devletleri üçe ayırarak tetkik eder. 1 - Temayülleri müttefikler lehine olan Devletler. 2 - Temayülleri merkezî Devletler lehine olanlar. 3 - Temayülleri müttefikler lehine olup onlarla harbe girmek için zaman bekleyen devletler. Bizi, Bulgaristan ve İsveç ile ikinci zümreye koyarak en başta tetkik eden Grey, Lort Kiçnerin, Türkiyenin bitaraf tutulmasını ve hiç olmazsa Hint askerleri kanalı geçinceye kadar Türkiye ile İngilterenin harbe sürüklenme-

mesini istediğini kaydederek (sahife 460) ve Hint ricalinden birile mükâlemesini hikâye eyleyerek, bize karşı takip edilen siyasetin iki esastan mülhem olduğunu gösteriyor: 1 - Hint askeri kanalı geçinceye kadar muharebeyi geciktirme, 2 - Harp olursa bunun Türkiyenin tahrik edilmemis bir taarruzu ile vaki olduğunu ispat edebilme. Bundan anlaşılıyor ki İngiltere, siyasetini, Türkiyenin harbe girmemesi için ne mümkün ise onu yapmağa değil, iki hususî maksadını istihsal etmeğe hadim kılmıştır.

FRANSA İLE İTTİFAK: Fransa ile Osmanlı Devletinin tarihî dostluğu vardır. Bazı Fransızlarca, Devleti Osmaniyenin istismarı manasında anlaşılmış olan bu tarihî dostluğundan, Fransa, Rusya ile aktettiği ittifaktan ve İngiltere ile itilâfından beri her gün biraz daha uzaklaşmış olmakla beraber, İttihat ve Terakki hükûmeti eski Fransız dostluğuna itimadını tazelemek ve bundan istifade etmek için bütün kuvvetile çalıştı.

Jandarmanın tensiki bir Fransız ceneralinin elinde idi. Salâhiyeti tevsi olundu. Memleket dahilindeki yolların inşası bir Fransız şirketine verildi. Ve Nafıa hizmetine Fransız mühendisler alındı. Maliyenin ıslahı, bir Fransıza tevdi edildi ve Maliye müfettişleri Fransaya staja gönderildi.

Cavit Bey vasıtasile başlıyan iktisadî ve siyasî müzakereler neticesinde de Devlet pek ağır fedakârlıklara katlandı. Suriyede ve Filistinde bundan böyle tarafımızdan demiryolu yapılmayacak, Kudüse kadar temdit edilmekte olan ve hayli ilerlemiş bulunan hattın inşasından vaz geçilecek, oralarda demiryolları imtiyazı hep Fransız şirketlerine verilecek, Suriye limanları imtiyazı Fransızlara verilecek, Samsun Sıvas hattı imtiyazı yine Fransızlara verilecek, miktarları pek çok olan Fransız hayri, tedrisî (1) mezhebî müesseselerine ait binalar ve bunların akarları her türlü Devlet tekliflerinden müstesna olacak..

Bunlara mukabil Fransanın bize verdiği şey iki taksitte olmak üzere dokuz yüz küsur milyon Franklık, ağır şartlı, bir istikrazdı. Fransaya karşı sarfedilmemesi şart olan bu para ile yalnız Fransaya askerî siparişler verilecek idi. Fransa malî kapitülâsyonların kaldırılmasına asla razi olmıyor, yalnız gümrük resminin yüzde on birden on dörde çıkarılmasına ve ispirto kibrit ve sigara kâğı-

---

[1] Larşere göre Fransız papaslarının idaresinde 175 mektep ve bunlarda 40000 den fazla talebe vardı.

dına inhisar vaz'ına, diğer bir takım şartlar mukabilinde, muvafakat ediyor idi.

İşte bir buçuk sene müzakereden sonra ve Devlet için çok ağır fedakârlıklar mukabilinde Fransadan elde edilen şey.

Devlet bu ağır fedakârlıklara Fransa dostluğunu kazanmak fikrile katlanmıştı. Ve yine bu maksatla, umumî merkezleri İstanbulda ve Pariste olmak üzere bir Türk - Fransız dostluk cemiyeti tesis olundu. Bu cemiyetin İstanbulda Reisi olan Cemal Paşa 1914 temmuzunda Fransız donanmasının manevralarında bulunmağa davet edildi. O zaman Fransa Başvekil ve Hariciye vekili olan Mösyö Viviyani kendisine Hariciye Umuru siyasiye müdürü ile görüşmesini söylediğinden, Cemal Paşa onunla görüşüyor ve hendisine şu sözleri söylediğini naklediyor: "Fransız ve İngiliz siyasetinin maksadı, merkezî İmparatorlukları bir çelik çember içine almaktır, bu çemberin cenubu şarkî kısmından maada her tarafı itmam edilmiştir, bu son kısmın itmam olunamamasına sebep Türkiye ile Bulgaristandır. Eğer Türkiye üçlü itilâfa girerse, Balkanlarda münferit kalacak olan Bulgaristan dahi behemehal bu kombinezona girmek mecburiyetinde kalır. Eğer bu çelik çemberin tamamlanmasını istiyorsanız, Yunanistan ile bizim aramızda Adalar meselesi için bir sureti tesviye bulunuz. Sonra da bizi dairei ittifakınıza alarak Rusyadan beklediğimiz müthiş darbelere karşı bizi siyanet ediniz. Pek az bir zamanda terakkiyatımızı temin ederek Şarkta kavi bir müttefike malik olunuz „.

Müdür, Adalar meselesi hakkında ne gibi bir sureti tesviye düşündüğümüzü soruyor ve bunu bu dairede halletmek imkânını görüyor, fakat ittifak meselesinde müttefiklerinin buna muvafakat eylemesi lâzım geldiğini söyliyor ve bunu, Reisicümhur ile Petersburg seyahatlerinde müzakere etmeği vadeyliyor. Fransanın münferit bir teşebbüste bulunamıyacağını söyliyor.

Cemal paşa cevabı baştan savma buluyor ve bunu Fransanın Rusya pençesinden kurtulmaklığımıza imkân bulunmayacağı kanaatinde bulunuşuna atfediyor.

Cemal paşanın ittifak teklifini Fransa, elbette Rusyaya sormadan kabul edemezdi. Fakat ne için Cemal paşaya baştan savma bir cevap hissi verildi? Fransa hakikaten bizi Rusyanın elinden kurtulamıyacak bir şikâr addediyor ve Poincaré tarafından İstanbul, Rusyaya hakikaten vadedilmiş mi bulunuyordu? Resmî evrak neşredilmediği cihetle, buraları tenevvür edememiştir. Şu kadar varki, yalnız Fransanın, bütün devletlerin aksine olarak, Osmanlı

imparatorluğuna karşı iki tarafın ve insanlığın menfaatine muvafık, bir dostane yardım ve fikrî nüfuz siyaseti kadimesini takip ettiğini ispata çalışan kumandan Lâşer dahi, itiraf ediyor ki " Fransa tamamen dostane olan Osmanlı siyasetinden uzaklaşmaya başlamıştı „ ve Rusya ve İngilterenin ve İtalya ve balkan devletlerinin siyasetlerini terviç ediyordu.

Devleti osmaniyenin bakasını ancak kendi menfaati için elverişli olduğu yerlerde ve o nisbette isteyen ve Süryeyi kendine ilhak etmeği düşünen Fransa ile bir ittifak, Rusya ve İngiltere de mani olmasa, mümkün değildi. Fransa bu ittifakın manasını bizim anladığımızdan başka manada anlayacaktı. Bu manayı Cezayirden Tunustan, Madagaskardan, Fastan ve bugün Süryeden alınan cevap ifade eder. Cihana büyük ihtilâl ile hürriyet ve müsavat fikirlerini yaymış olan büyük Fransa, millellerin hürriyet ve müsavatını, kendi emperyalist iddialarına inkiyat vesilesi yapan siyaset ve mal adamlarının elinde idi. Fransada emperyalist olmayanlar iş başına gelmedikçe geniş bir siyasete imkân yoktur.

RUSYA İLE İTTİFAK: Rusya ile uzun tarihimizde çok harplerimiz, çok münasebetlerimiz olmuştur. Rusyanın Osmanlı devletine karşı siyaseti, iki esaslı çehre gösterir Millî siyaset, dost siyaset. Millî siyaset, Osmanlı devletinin parçalanmasını, topraklarının Rusya tarafından zaptedilmesini ister. Bilhassa büyük Katerin ve birinci Nikola tarafından muvaffakiyetle tatbik edilmiştir ve elbette Rusyada, zaferlerle halkın ruhuna sokulan bu siyasettir. Dost siyaset, zaif ve zararsız bir Türkiyenin, Rusya için kuvvetli bir komşudan daha iyi olacağı mülâhazasından hareket ederek, Türkiyenin, diğer devletlerle taksiminden ise, olduğu gibi muhafazasını iltizam eder. Fakat bunun da şartı Türkiyenin zaif ve Rusya emrinde olmasıdır. Bu siyaset ile Rusya, Osmanlı devletile üç defa ittifak muahedesi akteylemiştir. 1798, 1805, 1833 muahedeleri. Zaif bir devletle kuvvetli bir devlet arasında aktedilen her ittifak, zaif devleti kuvvetlinin bir nevi himayesi altına kor. Rusya ile aktedilen ittifak muahedeleri, hele sonuncusu, devletin Mısır meselesi sebebile en zaif olduğu devirlerde aktedilmişlerdir ve bu sebeple Rusyanın devleti Osmaniye üzerinde bir nevi himayesi manasında anlaşılmıştır. Netekim Sadrazam küçük Sait paşanın da Rusyaya müracaatı olmuştu. Şeyhülislâm Hayri efendinin ifadesine göre Rusya, bu müracaata karşı adeta bize himaye teklif eylemiştir ve İstanbul civarını müdafaa vadile işgali askerisi altına almak istemiştir.

Rusya, tarihî emellerinden büyük bir kısmını bizim zararımıza tahakkuk ettirmiş olmakla beraber, İstanbul ve boğazlara ait emellerini halâ tahakkuk ettirilmek vesilesini bekliyordu. Belki bütün Anadolu, Rusyanın hülyasını teşkil eyliyordu. Bu itibarla Rusya, bütün hamiyetli genç ve eski Osmanlı devlet adamlarının, kara hülyası idi. Ve yine bu itibarla Rusya ile ittifak en az hatıra gelmiş bir şey olmak lâzım gelirdi.

Bununla beraber büyük harbe takaddüm eden aylarda veya günlerde Rusya ile bir ittifak sözüne tesadüf ediyoruz. Filhakika Talât paşa Sazonofa ve Enver paşa ceneral Leontiev'e, Rusya ile ittifak teklifinde bulunmuşlardır.

Sazonofun hatıratından anlaşıldığına göre (sahife 141 ve müteakip) Talât paşa, Rus Çarını selâmlamak için Livadyaya geldiği zaman kendisine böyle bir teklif yapmış. Padişahlar eskidenberi, Rus İmparatorları ne zaman Kırıma inseler, onları selâmlamak için fevkalâde bir elçilik heyeti yollarlardı. 1914 mayısında İmparator ve İmparatoriçe, Veliahtın sıhhatı endişesile, yine Kırıma inmişlerdi, Dahiliye Vekili Talât Bey ile İzzet Paşa da beşinci Mehmet namına hoşamedi arzı için Yaltaya gitmişlerdi. İş için Yaltaya seyahatini bilhassa Türk elçilik heyetinin gelişi zamanına tesadüf ettiren Hariciye Vekili Sazonof ta, o sırada orada bulunmuş. Rus elçisinin, hiç bir sözüne itimat edilmemesini tavsiye ettiği, Talât Bey ile mümkün olduğu kadar az münasebette bulunmuş olmağı dileyen Sazonof, biraz evvel kendi teşebbüsü ile başlamış olan Ermeni ıslahatı meselesinin muvaffakıyeti Talât Beyin arzusuna bağlı olduğunu bildiğinden anı tanımak istiyormuş.

Çar, Türk heyetini kabul ederken Türkiyeye karşı dostluk hisleri beslediğini ve Türkiyeden bir şey beklemediğini, yalnız Türkiyeden, ecnebilere kudret ve hakimiyetinden hiç bir şey vermemesini, istediğini ve bunun kendi fikrine göre Türkiye ile Rusya arasında iyi komşuluk münasebetlerini temin edici en iyi vasıta olduğunu söylemiş. Bu, Alman askerî heyetine bir ima idi. Sazonof ta İmparatorluğun ta yüreğinde bir ecnebi devletin yerleşmesinin Türkiyenin de menfaati için arzeylediği tehlikeyi, Almanyanın vassali olmak tehlikesini, izah eylemiş. Memleketlerini gayri tabiî kayitlerden kurtarmak endişesile hareket eden Türklerin, bu hisleri üzerinde bu delilin müessir olduğuna kani olan Sazonof müessir diğer bir delilden, şiddetten de bahsediyor. Fakat bunu çok tedbir ile kullanmak lâzım geldiğine vakıftır. Çünkü şiddetli bir tazyik karşısında, Almanyaya istinat edeceklerdir. Bahusus Sazonof diyor

"dostlarımız ve müttefiklerimiz İstanbulda ayrı ve farklı bir siyaset takip ediyorlardı ve onların ciddî bir müzaheretine güvenemezdik, Türklere karşı, bu suretle tecrit edilmiş bulunuyorduk ve bunu Türkler de bizim kadar biliyorlardı.„

Ermeni Vilâyetleri ıslahatı ve Liman Fon Sanders meselelerinde bütün iknaatını sarfeden Sazonofun, Talât Paşadan yalnız eyi dinlemekle aldığı intiba, elbette müsait bir intiba değildir. Fakat Paşanın kendisini en mühim iki meselede atlattığı da şüphesizdir.

Talat paşa ayrılacağı gün, Sazonof ile oradaki Rus erkânı şerefine, yatta bir öğle yemeği veriyor, yemekte az söyleyen Talât Paşa, yemek sonunde Sazonofun kulağına eğilerek yavaş sesle kendisine şu sözleri söyliyor: Size çok ehemmiyetli bir teklifte bulunacağım. Rusya hükûmeti, Türkiye ile bir ittifak aktetmek ister mi? "Sazonof diyor ki:„ beklenmeyen bu beyan ile şaşırdığımı itiraf ederim. Talât tarafından her türlü şeye intizar edebilirdim. Fakat bir ittifak teklifine değil. Şaşkınlığımı geçirdikten sonra kendisine sordum ki, ne için böyle bir teklifte bulunmak için bu son dakikayı beklediniz? Bundan bana bahsetmek için okadar fırsatlar vardı„ Sazonofa göre Talât Paşa da bunu orada müzakere etmenin imkânsızlığını teslim ediyor. Yalnız böyle bir ittifakın imkânı hakkında sadece fikrini öğrenmek istiyormuş. Sazonof, Talât Beye, İstanbul elçisinin üç güne kadar döneceğini ve ciddî bir mesele ciddî bir surette tetkik edilmek lâzım geleceğinden teklif edilen mukavelenin etrafile tetkikini elçiye tevdi eyleyeceğini ve bunu prensip itibarile reddeylememekte bulunduğunu söylemiş.

O akşam Sazonof sofrada bittabi bunu duyamamış olan İstanbul Rus elçisi Mösyö Giers ile müzakere ediyor. Elçi bu tekliften ve yapılış tarzından hayretini gizlememekle beraber bunun ihmal edilemiyeceğini söyliyor. Genç Türkler fırkası içinde memleketlerinin istiklâlini Rusya ile bir mukarenette araştıranlar olduğunu elçi biliyormuş. Almanyanın, hükûmetleri üzerinde gittikçe artan nüfuzundan endişe eden bu şahıslar, Türkiye siyasetinin, kendilerini ezici bir hükümranlıktan kurtaracak, yeni bir istikamet alışını, memnuniyetle göreceklermiş. Elçiye göre Cermen vesayetinin mahzurlarını hissetmeğe başlamış olan Talât Paşa da Ruslarla bir mukarenet hissi doğmuş olabilir. İstanbula dönünce elçinin bununla meşgul olması kararlaşmış. İki hafta sonra elçiden bu son dakikanın mükâlemesine devamdan faida beklememek lâzım geldiğine dair cevap almış. "Sazonof diyor ki„ genç Türk hükûmeti belki Talât Beyin teşeb-

büsünün dehşetinden ürktü ve kendisini ittiği yolu terkeyledi. Yahut Almanya sefareti kendi nçfuzunu bizde karşılayacak bir temayül görerek bu ihtimale nihayet vermeğe çalıştı.

Türk veya sair membalarda bu bahsa dair hiç bir şey bulamadığım cihetle Sazonofun buna dair yazılarını hemen aynen naklettim. Bana öyle geliyor ki, Talât Paşanın memleket için en hayırlı ittifakı araştırırken Rusları da bir istimzaç etmiş fakat Ruslarla ittifakın mahzurlarına tekabül edecek bir istek ve menfaat göstermediklerini görünce bu fikri memleket için bırakmağı tercih eylemiştir.

Enver Paşanın ittifak teklifi - Enver Paşanın İstanbuldaki Rus ateşemiliteri Ceneral Leon Tiyeve ittifak teklifi, Almanya ile ittitak muahedesi aktedildikten sonradır.

İstanbuldaki Rus büyük elçisinin 5 Ağustos tarihli telgrafına göre Enver P ;a, Ceneral Leon Tiyeve seferberliğin Rusyaya karşı hiç bir hasmane gayesi bulunmadığını söyledikten sonra " eğer Rusya Türk ordusunu kendi maksadı için kullanmak isterse, bunda gayri mümkün bir şey görmediğini, Rusyanın kendi aleyhine hareket edebilecek her hangi bir Balkan devletine karşı koymak için, bu ordudan istifade edebileceği gibi, Balkan devletlerini kendi aralarında ve türkiye ile mütekabil tavizlerle uzlaştırabildiği takdirde Avusturya aleyhine harp edecek Balkan ordularına yardım etmek hususunda da Türk ordusundan istifade edebileceğini ilâve eyliyor.

Cenaral Leon Tiyev, bu tavizlerin neden ibaret olabileceğini soruyor. Ve Enver paşa Türkiye için tavizin, adalardan ve garbî Trakyadan ibaret olabileceğini, Yunanistana Epirde, Bulgaristana Makidonyada, Sırbistana da Bosna Hersekte ivaz verilebileceğini söyliyor. Ceneral bu hususta tereddüt izhar ediyor. Enver, Türklere ait cihette böyle bir konbinezon imkânından emin olduğunu, bunun hakikî neticelere iktiran edebileceğini öğrenince hükümetin de, Türk halkının da bundan memnun olacağını söyliyor. Yine o günkü tarihli ikinci telgrafta Elçi, Alman zabitlerinin orduda bırakılmış olmasından dolayı hayret beyan eden ceneral Leon Tiyeve Enver paşanın, Almanyanın bu zabitleri Türkiyede bırakmakla Türkiyeyi kendisi ile harbe sokmaktan ibaret olan maksadını elde etmeğe çalıştığından şüphe etmediğini, fakat Türkiyenin ancak kendi menfaatini takip eyleyeceğini, ve bundan evvel bahsedilen konbinezonun tahakkuk ettiği gün bu zabitlere artık bizim düşmanımızsınız, buradan gidiniz deyeceğini söylediğini bildiriyor. Bu iki telgrafa Rus hariciye vekili Sazonof tarafından verilen cevapta (6 Ağustos 914 numara 1705)

mükâlemeye devamın şayanı arzu olduğu ve maksadın ancak vakit kazanmaktan ibaret bulunulduğu ve Rusyayı her hangi bir suretle taahhüt altına koyacak beyanatta bulunulmaması bildirilmiştir. Elçi, 9 ağustos tarihli müstacel işaretli telgrafla acele talimat istiyor ve diyor ki: "Ceneral Leon Tiyev 1705 numaralı telgrafınız üzerine tekrar Enveri görmeğe gitti. Harbiye nazırı kendisine noktai nazarının yine ayni olduğunu, yani Rusya ile bir ittifak taraftarı bulunduğunu söylemiş, hükûmet mahafilinde şiddetli bir muhalefete uğrayabileceğini gizlememiş, fakat bu muhalefeti bahusus ordu da elinde olduğu cihetle yenebileceği ümidinde bulunmuş. Türkiye bu baptaki tahminler hilâfına olarak henüz üçler ittifakına bağlanmamış, o„ Almanya ve Avusturya elçileri tarafından hükûmet üzerinde kuvvetli bir tazyik yapılmakta olduğunu biliyor. Bulgarlar da bu son günlerde tekliflerini ifade etmişler, fakat mesele kat'î surette mevzuu bahsedilince elbette milliyetçi Türk menfaatleri kazanacaklardır. Harbiye nazırı vaziyeti sarahaten ve kısaca izah ediyor.

Türkler Rusyaya hüsnü niyetlerinin teminatını vermek üzere Kafkasya hududundaki bütün askerlerini çekecekler ve bunların büyük bir kısmını Garp hududuna gönderecekler, bundan başka en az bir müddette Trakyada bir ordu tahşit edecekler, ve bunu bizim emrimize amade bulunduracaklar bu orduyu Bulgaristan da dahil olarak her hangi bir Balkan devletine karşı veya bizimle Avusturya aleyhine hareket ettirmeğe hazırdırlar. Bu uyuşma, emri vaki olduğu gün, Türk ordusundaki bütün Alman zabitlerini göndermeği vadediyor. Netice olarak Enver Paşa şu şartları ileri sürüyor. Garbî Trakyanın ve Adaların Türkiyeye iadesi ve Türkiyenin Balkan yarım adasındaki komşularının bir intikamından endişe etmemesi için Rusya ile beş ilâ on senelik tecavüzî bir ittifak akti. Enver Paşa sözlerini hep büyük bir sükûn ile ve hayırhahlikla söylemiş ve vaziyetin Türkiye noktai nazarından çok vazih bir tablosunu yapmış. Ceneral Leon Tiyevin bir sualine cevap olarak Türkiyenin, Almanların kinine maruz kalacağını bildiğini, fakat halin bu icabı Tütkleri korkutamıyacağını, çünkü Almanya ile Türkiye arasında bir hudut iştiraki olmadığı cihetle Almanyanın kendi memleketine zarar vermesi ihtimali olmadığını ve denizden vaki olacak bir taarruza karşı ne suretle müdafaa edilebileceğini harpte öğrendiğini söylemiş.

Ceneral Leon Tiyev, eğer hemen karar alınırsa bu işin muvaffakıyetle neticelenebileceğine kanidir. Bütün kuvvet şimdi En-

verin elindedir. Fazla olarak şimdi Başkumandan da tayin edilmiştir.„

Rus elçisi bu telgrafa zeyl olarak yine ayni gün yine müstacel, ve çabuk talimat verilmesi işaretli şu telgrafı çekiyor:

"Fikrime göre Enverin teklifini bu bapta hiç kimse ile bir müzakereye girişmeksizin derhal kabul etmekliğimiz lâzımdır. Çünki vekil çok dardır. Eğer zafer bizim olursa Bulgaristanı ve Yunanistanı daima tazmin edebiliriz. Halbuki bizim reddimiz, Türkiyeyi bir daha avdet etmesi ihtimali olmayarak, düşmanlarımızın kollarına muhakkak olarak atacaktır. Eğer Enver tamamile samimî değilse, bizim muvafakatimiz, şimdiki safhasında inkıtaı müeddi bir buhran getirmemesi mümkün olmayan vaziyeti tavzihe medar olacaktır.

Hariciye Vekilinin 10 Ağustos tarihli ve 1779 numaralı telgrafı. Sureti Londra ve parise de verilmiştir.

Sofyadan henüz hiç bir cevap almadım. Enver ile olan konuşuşlarda vakit kazanmak lüzumunu unutmayınız. Unutmayın ki Türkiyenin doğrudan doğruya bizim aleyhimizde hareketi bizi korkutmamaktadır.

Türklerle konuşuşlarımız dostça lisan kullanmağa devam etmekle beraber kendilerine anlatınız ki bizim muvafakat etmediğimiz hareketlere kıyam eylemeleri halinde bütün Anadoluyu kaybedeceklerdir, Fransanın ve İngilterenin müttefiki olduğumuz cihetle onun mevcudiyeti bizim elimizdedir, halbuki kendileri bize zarar verecek halde değildirler.

İstanbuldaki Rus Elçisi 12 Ağustos tarihli telgrafında Goben ve Breslav gemilerinin, vaziyeti Rusya aleyhine çevirdiğini, askerî noktai nazardan bu gemilerin satın alınması Türkiyenin kuvvetini artırdığını ve siyasî noktai nazardan Türkleri cesaretlendirdiği cihetle bunun neticesi son derece ehemmiyetli bulunduğunu, kendisi talimat dairesinde vakit kazanmağa çalışmakla beraber, Türkiye ile bir ittifakın faidelerini zikrediyor ve samimiyetlerine güvenilmesi kabil olmayan Bulgarların cevabına daha ziyade intizarın hem Türkiyeyi, hem Bulgarları, düşman olarak görmek tehlikesini meydana getireceğini bildirdiği gibi 16 Ağustosta yazdığı telgrafta da vaziyetin ağırlığına, Almanya ile Türkiye arasında bir uyuşmanın Rusya için arzettiği tehlikeye ve Enverin nüfuzuna, nazarı dikkati celbederek " Türkiyenin düşmanımız olarak harbe girmemesinin tek şartı, Enver tarafından yapılan tekliflere az çok uyacak şekilde bu devletle bir uyuşma aktetmekten ibarettir„ diyor ve vaktin darlığını ve hemen bir karar verilmesi lüzumunu tekrarlıyor. Sadrazamın da bu fikri teyit eylediğini bildiriyor. Daha bir çok telgraflarda bahsedilen bu ittfak teklifine Hariciye Vekili Sazonof, kat'î olarak ne cevap verdi? Rusların neşrettikleri vesaikin Tür-

kçeye, Fransızcaya tercüme edilenleri arasında buna dair bir şey yoktur. Yalnız Fransızcada, Rus Hariciye Vekilinin, Enverin tekliflerini 16 Ağustosta, yani bir hafta sonra, Londraya ve Parise sadece bildirrdiğini gösteren bir telgrafı var. Diğer taraftan daha 5 Ağustosta, Enverin ittifak teklifini aldıktan sonra da Bulgaristanı bize karşı elde bulundurmak için bu devlete müracaat ediyor ve bizim aleyhimize vaitlerde bulunuyor. O kadar ki İstanbul Rus Elçisi hükûmetini bundan tahzire lüzum görüyor.

Almanya ile ittifak muahedesi aktolunduktan sonra Enver Paşanın Rusya ile ittifak aktetmek teklifine ne mana vermek lâzımdır? Elimizde kendi görüşümüzü gösteren vesaik olmadığı cihetle bu manayı Rus vesaikinin tahlilinden çıkaracağız. Almanya ile aktedilen ittifak, bizi Almanlarla harbe girmek mecburiyetinde bulundurmuyordu. Kazüs Federis, Almanyaya tecavüzdür. Almanya tecavüz etmiş olmasına göre, biz menfaatlerimizin icabına göre hareket edecektik. Hukukan vaziyet bu olmasına göre, Rusyanın bize garbî Trakya İle Adaları ve Balkan devletlerinin vaziyetini temin eylemesi halinde, Rusya ile birleşmekliğimiz daha faideli olurdu. Enver Paşa bu suretle Talât Paşanın Livadyada tecrübe ettiği bir teşebbüsü, daha müspet bir sahada tekrarlamıştı. İstanbul Rus elçisinin ve ateşemiliterinin bunu kuvvetle iltizam edişlerindende anlaşılıyor ki bu ittifak, Rusya için de çok faydalı olacaktı. Neye yarar ki Rus haricî siyasetini idare eden mağrur adamlar Türkleri tanımamanın ve ileriyi iyi görmemenin sevkile bu fikri kabul etmemişlerdi. Sazonof, Türkleri tehdit ile vakit kazanmak ve Bulgarlarla anlaşmak yoluna gitmiş, daha sonra da teminat ile ve Limni üzerinde tavizat ile müttefiklerine müracaatta bulunarak bu müzakereler arasında ittifak meselesi kaybolmuş, uyuşma olamamıştır .

Ne garip bir tesadüftür ki, daha doğrusu vak'aların tarihî teselsülünden çıkan ne manalı bir neticedir ki, Rusyanın Türklerden korkacak hiç bir şeyi olmadığını, bilâkis Türkiyenin canı Rusyanın elinde olduğunu söyliyen Sazonof, Rus halkı kadar Türkler aleyhine de tahrik ve istimsar edilen müstebit çarlığın, kendi istihfaf ettiği Türklerin harbe girişi ile yıkıldığını gördü. Asıl Rus halkı ile civanmert Türkler arasında tarihî bir dostluk teessüs ettiğini de acı acı gördü ve öyle öldü.

"Osmanlı İmparatorluğunun mukadderatı„ atlı eserinde Türk milletine de izmihlâl ve zevalden gayri bir akıbet tanımak istemiyen ve Türk düşmanlığını halâ geçim bahası yaparak o sayede yaşayan Mandelstam da bu günleri gördü.

ALMANYA İLE İTTİFAK — Avrupa devletlerinin istiklâline ve varlığına karşı olan kastlarından sırf kurtulmak endişesile devletin bir ittifak aktetmek arzusu görülüyor ki İngiltereye, Fransaya, Rusyaya ayrı ayrı zamanlarda müracaatini icap etti. Her üç devletten ret cevabı alındı, Bu ret cevabı, bu devletlerde Osmanlı İmparatorluğunun tamamiyetine riayet siyasetinin devamlı olmadığını göstermez mi? Bunun üzerinde durmayarak Alman ittifak muahedesine geçiyorum. Yalnız şu kadarını şimdiden söylemek lâzım gelir ki devleti, Almanya ile ittifak aktetmesinden dolayı muaheze etmeğe her halde bu devletlerden hiç birinin hakkı yoktur. Bilâkis onlar, devleti, Almanyanın kucağına atmışlardır.

İLK TEŞEBBÜS — Sadrazam ve hariciye nazırı sıfatile muahedeyi müzakkere ve imza etmiş olan Sait Halim Paşa, gerek tahrirî ve gerek şifahî ifadesinde, ittifak hakkında ilk teklifin Almanya tarafından Temmuz ortalarına doğru vaki olduğünu, ve bunun üzerine keyfiyeti Padişaha arzederek aldığı mezuniyet üzerine müzakere ve imza eylediğini beyan ediyor. Bu ifade Almanya hariciye vekâletinin neşredilen vesikalarına göre ancak kısmen doğrudur. Bu vesikalara göre (Kavutski cilt 1 sahife 91) ittifaktan bahseden ilk telgraf, Almanya hariciye vekilinin İstanbul elçisine yazdığı 45 numaralı telgraftır. Telgrafın tarihi 14 Temmuzdur. Ve 17 temmuzda çekilmiştir.

Hariciye vekili Jagov, kendi el yazısile olan bu telgrafında, Avusturya hariciye vekili Kont Berhtoldun, Türkiyeye merkezî devletlerle bir ittifak teklifi zamanı olup olmadığını kendisinden sorduğunu yazıyor. Avusturya hariciye vekili, İstanbuldaki Avusturya elçisine, Türkiyenin merkezi devletlerle bir ittifak için kazanılması mümkün olup olmadığını sormuş, Avusturya elçisinin, İstanbulda Rusyaya yaklaşmak yolunda bir temayül bulunduğunu, İtalyanın Anadoludaki emellerinin Türklerde uyandırdığı şüphe ile bu temayülün kuvvetlendiğini, Rusya ve Fransanın İstanbulda kuvvetle çalıştıklarını, Sırbistana karşı Avusturyanın şiddetli ve tamamile muvaffakiyetli bir hareketle balkanlarda racih bir mevkii yeniden kendine temin etmesi halinde Türkiyenin Avusturya ve üçlü ittifakın, ittifakını arayacağını bildirmiş. Almanya hariciye vekili telgrafında bunları naklettikten sonra Türkiyenin askerî vaziyetinin fenalığına göre menfi bir amil olarak itibar edilmesi lâzım geleceğini, Rusyaya karşı tecavüzî bir rol oynamağa muktedir bulunmadığını ve ittifak teklif edilirse şartlar dermeyan eyleyeceğini, Almanyanin kendisine Rusyanın tecavüzlerine karşı

mutlak bir himaye bahşeyleyemeyeceğini söyliyor ve İstanbulda böyle bir teşebbüsün şimdi yapılmasını faidesiz ve hatta tehlikeli görüyor. Almanya elçisi de 18 temmuz tarihli telgrafında diyor ki " Avusturya, elçisi, Avusturyanın kurtuluşunu, hükûmetinin şiddetli tedbirlerinden ziyade, yeni ittifaklarda arıyor ve Türkiyeyi Bulgaristan vasıtasile Avusturya ile bir ittifaka sokmak istiyor. Bu fikre şiddetle muhalefet ederim. Türkiye, şüphesiz şimdilik ciddî bir müttefik olmağa kadir değildir. Müttefiklerine ancak yük olur ve en küçük bir menfaat temin eyleyemez. Türkiyenin Bulgaristan ile ittifakı, Ermenistanda mukabil darbeler tahrik eder...„ Elçiye göre Türkiye bitaraf olduğunda da Ermenistan hududunda bir kaç Rus kolordusu tutar.

Bu iki telgraftan anlaşıldığına göre ittifak teşebbüsü evvelâ Avusturyadan gelmiştir. Sadrazama belki temmuz ortalarında bundan bahseden de Avusturya elçisi olmuştur. Almanya bu tarihte ittifakın aleyhinde bulunmuştur ve evvelâ Enver paşanın, sonra sadrazamın teşebbüsleri üzerine asıl imparatorun verdiği direktif dairesindedir ki muahede müzakere ve imza edilmiştir.

İstanbul elçisi 22 temmuzda çektiği telgrafta, Enver Paşanın teklifini şöyle naklediyor. " Enver Paşa bana dedi ki Türkiyenin askerî teşkilâtını bitirinceye kadar hiç bir ittifak aktetmemesi lâzım geleceğini [1] Sadrazama söylemiştim. Haddi zatında nazariyem doğru idi. Fakat tatbikatta Türkiyenin haricî tecavüzlere karşı siyanet edilmiş olmadıkça dahilî ıslahata ciddî surette tevessül edememesi müşkülâtı baş göstermektedir. Bu sebeple büyük devletler guruplarından birinin, desteğine ihtiyacı vardır [2] komitenin bir azlığı Rusya ve Fransa ile ittifak taraftarıdırlar. Çünkü bu ittifak, üçlü ittifak devletlerinin Akdenizde zaif olmaları sebebile, Türkiyenin selâmetini temin edecektir. Komitenin ekseriyeti, başta Sadrazam, Talât, Halil ve kendisi olduğu halde Rusyanın [3] Vassalları olmak istemiyorlar. Üçlü ittifakın askerlikçe itilâftan daha kuvvetli olduğuna ve umumî bir harpte muzaffer olacağına kani bulunuyorlar.„

Elçi Envere, Türkiye ile ittifak zaruretine kendisini ikna edemediğini, Türkiyenin üçlü ittifaka iltihakı halinde Fransa ve Rusyanın itilâfları imza etmeyeceklerini, Rusyanın açık düşmanlığını

---

[1] Alman İmparatoru bu cümle yanına «edemezki laf.»,

[2] «Doğru.»,

[3] «Ve Fransanın» kelimelerini yazmıştır.

göze almak lâzım geleceğini, Türkiyenin hududu, üçlü ittifakın askerî vaziyetinin zaif noktası olacağını ve Rusyanın tabiî taarruz noktasını teşkil eyleyeceğini, ittifak devletlerinin, Türkiyenin henüz mukabilinde kendilerine muadil bir yardım arzedemediği yeni vazifeler deruhde etmekten belki çekineceklerini, Türkiye ve Bulgaristanın birleşmiş oldukları halde dahi ittifak için ciddî bir müttefik olamayacaklarını söylediğini bildiriyor. Ve Enverin cevaplarını kaydeyliyor.

Ertesi günkü telgrafında, Elçi, Sadrazamın, Enver Paşa tarafından ifade edilen, Türkiyenin üçlü ittifaka girişinin teshil edilmesi arzusunu, tekrar ettiğini bildiriyor ve meseleyi kendisile müzakereye gelen Avusturya Elçisine, Türkiye ile bir ittifakın çok ağır külfetler tahmil edeceğini söylediğini ilâve ediyor. İmparator bu ibare hizasına da " saçmalar, onları daima bize ortak etmeli, bundan sonrası kolay„ kelimelerini yazarak bu fikri beğenmediğini anlattığı gibi telgrafın sonuna da bu ittifakın kaytsız ve şartsız kabul edilmesini ve elçinin itilâflı davranarak kendisine hesap vermesini, Türklerin yardımlarının hiç bir bahane ile reddedilmemesini yazıyor. Elçinin, Envere verdiğini bundan evvelki telgrafında bildirdiği cevapları hizasına da İmparator " nazariyatça doğru, hali hazırda yanlış, bugün Avusturya lehinde İslavlara karşı harekete hazır her tüfeği kazanmak mevzuubahistir. Bu sebeple bir Türk Bulgar ittifakını kabul etmek lâzımdır diyor ve telgrafın nihayetine bu, Türkiyeyi nazarî itirazlarla itilâf devletlerinin kucağına atmaktan daha iyidir. „ Cümlesini yazıyor.

Maiyeti İmparatorî nazırı 24 Temmuzda Hariciye Vekiline İmparatorun iradesini şu telgrafla tebliğ ediyor: İmparator Hazretleri Baron Wengenheim'in izahatını nazarî olarak doğru buluyor, fakat şu fikirdedir ki şimdi hal ve zaman sebebile Türkiyenin üçlü ittifaka iltihakı temayüllerinden istifade etmek lâzımdır. Bu sebeple eğer İstanbul üçlü ittifakın veya bu gurup devletlerinden birinin himayesi altında bir ittifak aktetmek istiyorsa, Romanya ve Bulgristan ile birleşmeğe çalışmalıdır. Ve kendini Avusturyanın emrine koymalıdır. Vankenhaym İstanbulda bu dairede çalışmalıdır.

Hariciye Vekili Jagov bu iradeyi İstanbul elçisine aynen tebliğ ettikten sonra " nazarı dikkatinizi celbederim ki evvelâ mahsus bir ittifak mevzuubahistir ve bu suretle zatı devletlerinin de dediği gibi şümullü borçlar deruhde edemeyiz„ diyor.

Elçi bunun üzerinedir ki 27 Temmuz tarihli telgrafında aldığı kat'î emirlere binaen şimdiye kadar Sadrazama yaptığı iti-

razlardan vaz geçtiğini, ve Türk ittifak teklifinin kabul edildiğini bildiriyor, ve ertesi günkü telgrafla Türk şartlarını yazıyor.

İTTİFAK ŞARTLARI — Elçi 28 Temmuz tarihli telgrafta dır ki Sadrazamın kendisini nezdine çağırdığını ve hükümdarının Almanya ile Türkiye arasında, Rusyaya karşı tecavüzî ve tedafüî gizli bir ittifak akti ve Türkiyenin bu suretle üçlü ittifaka girmesine müsaade edilmesi hakkındaki talebinin İmparator Hazretlerine iblâğını rica ettiğini bildiriyor. "Kazüs Federis, Rusyanın Türkiyeye, yahut Almanya veya Avusturya Macaristana tecavüzü halinde veyahut Almanyanın veya üçlü ittifakın, Rusyaya tecavüzü halinde, müdahaledir. Rusyadan başka memleketlere karşı Türkiye, himaye talep etmemektedir. **Kapitülâsyonlar, borçlar,** ilâh gibi bütün beynelmilel meselelerde eski revişte kalınacaktır. [1] Türkiye harp halinde askerî heyetin bırakılmasını şart koşmaktadır. Buna mukabil ordusunun idaresini ve ordusunun dörtte birinin kumandasını harp ilânında askerî heyete tevdi için bir suret bulmayı taahhüt edecektir.„

Sadrazam, müzakerenin çok gizli cereyan etmesini hatta Berlindeki büyük elçimiz Mahmut Muhtar Paşaya dahi malûmat verilmemesini istiyor. Ve üçlü ittifak tarafından reddedilirse arzularına muhalif olarak itilâf zümresile ittifak aktedeceklerini beyan ediyor.

İstanbuldan 13'45 te çekilerek Berlinde 19,20 de alınmış olan bu telgrafa cevap olarakmı, resenmi çekildiğini anlayamadığım saat 21 ½' de çekilmiş bir telgraf ittifakın Almanyaca tesbit edilmişartlarını havidir. Bu telgraf Hariciye Müsteşarı Zimmermanın kaleş mile yazılmış ve bizzat İmparatorluk Şansölyesi Betman Holveg tarafından imzalanmıştır.

Şansölye diyor ki "İmparator hazretleri Sadrazamın tekliflerini kabul etti muahede şu esaslar üzerine aktolunacaktır.

1 — İki devlet Avusturya Macaristan ile Sırbistan arasındaki ihtilâfta sıkı bir bitaraflığa riayet etmeği taahhüt ederler.

2 — Eğer Rusya askerî olarak müdahale eder ve Almanya için Avusturyaya karşı Kazüs Federis bu suretle vücude gelirse Kazüs Federis Türkiye için de vücude gelmiş olacaktır.

3 — Almanya harp halinde askerî heyetini Türkiyede bırakacaktır Türkiyede âli kumandanın askerî heyetçe filen icrasını temin edecektir.

4 — Almanya Rusyaya karşı Türkiyeye tamamiyeti mülkiyesini temin eder.

5 — Muahede şimdiki Avusturya - Sırp ihtilâfı ve bundan çıkabilmesi

[1] Ehemmiyetleri itibarile altları benim tarafımdan böyle yazılmıştır.

muhtemel beynelmilel ihtilâtlar için meriyettedir. Bu ihtilâfın, Almanya ile Rusya arasında bir harbi intaç etmemesi halinde, meriyeti kalmıyacaktır. Zatî devletlerini sadrazam ile muktazi müzakerata girişmeğe mezun kılıyorum...

Türk ve Alman esasları tetkik olunursa Almanyadan gelen esasın Kazüs Federise taallûk eden kısmı, bize çok daha elverişli olduğu görülür. Çünkü bizim metnimizde ittifak, tedafüî ve tecavüzidir. Ve Almanya veya Avusturyanın dahi Rusyaya tecavüzü halinde, bize mükellefiyet tahmil eylemektedir. Almanya, bizim teklifimizde kendisine çok elverişli olan bu kaydı neden çıkardı? Bizim şartlarımızı öğrenmeden kendi şartlarını bildirmiş olduğu ve bu halde Şansölyenin telgrafının, elçinin telgrafına cevap olarak değil, resen yazılmış bulunduğu kabul edilmek icabeder. Yahut Türkiyenin nasıl olsa kendilerile harbe gireceğinden emin olan Almanya, bu ittifaka da üçlü ittifaktaki tedafüî mahiyeti vermek hususunda siyasî bir menfaat mülâhaza eylemiştir Üçlü ittifak esas muahedesi ile bu muahede, bu suretle mütenazır oluyor idi.

Alman Teklifi beşinci noktada ittifaka sırf Almanya menfaatine bir mahiyet vermektedir. Türkiye bunu elbette kabul edemezdi. Böyle bir taahhüt altına girmek, hem Rusyanın intikam hissini tahrik etmek, hem de Rusyaya karşı yalnız kalmak demekti. Bu itibarla muahedenin Liman Fon Sandersin mukavele müddetinin nihayetine, yani 1918 senesine kadar, müddetli olması istenmiştir. Elçi de Liman heyeti ile askerî ıslahatı tahrik etmiş olan Almanyanın Limanın faaliyetinin bir Rus müdahalesi ile sektedar olmaması teminatını deruhde etmesi mantikî olacağını bildirdiği gibi vekayiin ehemmiyetli bir manzara alması üzerine muahedenin bir an evvel imza edilmesinde, Almanya için büyük menfaat gördüğünden Hariciyeyi ikaz ediyor: "Türklerle ittifak etmek istiyorsak tam zamanıdır aksi halde bizim ile olabilecek 300 bin Türkü aleyhimizde göreceğiz. Cenral Liman, Türkiyenin Almanya lehine hareket edeceğinden şüphe ediyor. „ Şansölye Betman Holveg, 1 Ağustosta şu cevabı vermiştir: "Rusya ile harp halinde Türkiyenin şimdiden bizim lehimizde faalâne ve müessir surette müdahale edeceğine Cenaral Limanın kanaati var ise zatı devletleri ittifak 1918 senesine kadar kabili temdit olarak aktetmeğe mezunsunuz.„ Yine Şansölye bundan bir gün evvelki telgrafında "müddetin 1918 senesine kadar olmasına muvafakat ediyoruz ve muahedenin hemen aktine amadeyiz. Türk - Alman muahedesinin üçlü ittifak muahedesine teşmili lehinde Viyana ve Roma da israr ediyoruz. Hemen imzaya mezunsunuz. Fakat daha evvel Türkiyenin

şimdiki harpte Rusyaya karşı ciddî bir harekete geçebileceğinden ve geçeceğinden emin olmak lâzımdır. Menfi takdirde ittifak bittabi kıymetsiz olur ve aktedilmemek lâzım gelir.„ diyor.

Görülüyor ki Almanya, Rusya ile harp ihtimalini gördüğünden itibaren bizimle ittifak muahedesini akte razi olmuştur. Almanyanın bunda iki menfaati vardır. Biri girişilecek harpte her halde bir kuvvet olan Türk ordusunu hasım tarafa ilâve etmemek, diğeri bu kuvveti kendi kuvvetine katmış olmak; yalnız birinci menfaat bile ehemmiyetli olduğu halde Almanya ikincisi üzerinde israr etmekte ve bizim Rusya ile harbe girmeyişimiz halinde ittifakı lüzumsuz saymaktadır.

MUAHEDE METNİ: İstanbuldaki Alman Elçisinin 2 Ağustos 914 te akşam saat altıda Hariciye Vekâletine yazdığı 711 numaralı telgrafa göre o gün akşam saat dörtte imza edilen bu muahedenin metni şudur: Elçi bu metni ikinci bir telgrafla bildirmektedir. [1]

Madde 1 — İki âkit taraf Avusturya Macaristan ile Sirbistan arasında mevcut ittilâfta sıkı bir bitaraflığa riayeti taahhüt ederler.

2 — Rusya faal askerî tedbirlerle müdahale ve bununla Almanya için Avusturyaya karşı Kazüs Federisi ihdas eylediği takdirde bu Kazüs Federis Osmanlı Devleti için de meriyete girecektir.

3 — Harp halinde Almanya, askerî heyetini Türkiyenin emrine bırakacaktır. Türkiye de bu askerî heyete, Harbiye Nazırı ile bu askerî heyet Reisi arasında resen tekarrür ettiği veçhile, ordunun umumî sevk ve idaresi üzerinde fazla bir nüfuz temin eyleyecektir.

4 — Almanya, Osmanlı topraklarını, tehdit altında bulunduğu takdirde, indel'iktiza silâhla müdafaa etmeği taahüt eder.

5 — İki imparatorluğu hali hazırdaki ittilâftan tevellüt edecek ihtilâflara karşı temin için aktedilmiş olan bu uyuşma, yukarda zikredilen murahhaslar tarafından imzayı müteakip meriyete girecek ve karşılıklı mümasil borçlarla 1918 senesi birinci Kânununun 31 ne kadar muteber kalacaktır.

6 — Balâda tayin edilen müddetin hitamından altı ay evvel âkit taraflardan biri tarafından denonse edilmediği takdirde bu muahede beş senelik yeni bir zaman için meriyette devam edecektir.

7 — Bu muahede Osmanlı İmparatoru ile Almanya İmparatoru ve Prusya kıralı tarafından tasdik olunacak ve tasdiknameler imza tarihinden itibaren bir sene zarfında mübadele edilecektir.

8 — Bu ittifak hafi kalacak ve iki yüksek âkit taraf arasında bir anlaşma olmadan ilân edilemiyecektir.

MUAHEDE HAKKINDAKİ FİKİRLER—Elçi bu metne şunları tezyil etmektedir: Türkler padişahın Türk ordusu başkumandanı ol-

[1] — Kavuteski cilt 3 sahife 212.

ması itibarile bu metni istemişlerdir. Bununla beraber ceneral Liman, harbiye nazırı Enver ile daha evvel ordunun filî idaresini 275 numaralı telgrafta istenildiği dairede askerî heyete temin eden mufassal bir mukavele tanzim eylediğini, bana resmen bildirmişti. [1]

Muahedeyi müzakere ve imza eden sadrazam ve hariciye nazırı **Sait Halim Paşa**, muahedenin imza edildiğini Cemal Paşaya, " memnun olacağınız bir havadis „ diye haber verdikten sonra bunu " Hukuku mütesaviye esasına müstenit ve her iki tarafın menafiini kâfil, şimdiye kadar hiç bir Osmanlı hükûmetinin akte muvaffak olamadığı şekilde bir mukavele „ diye tavsif ediyor. Eğer cihan harbinin başlamak üzere bulunduğu ve hatta başlamış olduğu bir zamanda aktedilmemiş olsaydı, Sait Halim Paşanın seleflerine nasip olmamış bir şeref sayarak bununla öğünmesinde belki haklı görülmesi kabil olurdu. Belki diyorum. Çünkü 1854 te Rusyanın devleti Osmaniyeye harp açması üzerine İngiltere ve Fransa ile aktolunan ittifak muahedesi, daha güç şerait altında ve asıl devlete yardım esası üzerine aktedilmiş olmak itibarile her halde daha büyük bir siyasî muvaffakiyet sayılır. Bununla beraber, o vakittenberi devletin beynelmilel mevkii o kadar sarsılmış idi ki, 1914 te büyük bir devlet ile böyle mütesavi şartlarla ittifak akti, elbette büyük bir muvaffakiyet ve şeref olurdu. Neye yarar ki teklifi Sait Halim Paşanın ifadesile " Harbi umuminin ademi vukuu vukuundan ziyade muhtemel olduğu bir hengâmda „ vaki olmuş olsa bile, müzakeresi, umumî harbin belirdiği ve imzası ise başladığı bir zamanda vaki olan bu muahede hakkında, hele başımıza gelenlerden sonra tarih ayni hükmü veremez.

Çok teessürü mucip olan bir nokta da Sait Halim Paşa merhumun beşinci şubeye vaki olan tahrirî ifadesinde " Yunanistanın bile bizimle akti ittifaka tenezzül eylemediği böyle bir zamanda „ tabirini kullanmasıdır. Bir zamanlar oturaklı bir Sadrazamı olduğu Osmanlı devletini Yunanistanın bile kendisile ittifaka tenezzül edemiyeceği bir seviyeye inmiş görmek ve göstermek reva olmadığı gibi, Yunanistanla ittifaka mani sebepler melûm olmak itibarile doğru da değildir. Diğer taraftan Paşa bilmek lâzım gelir ki devlet işlerinde siyasete menfaat hâkim olduğu cihetle, siyasette tenezzül ve ademi tenezzül ile değil, men-

---

1 — Türkiyede beş sene atlı eserinde bu müzakerelere hiç karışmadığını söyleyen ceneral Limanın doğru söylemediğini, kendisinden telgraflarda daima bahsedilmesi ispat etmektedir.

faate göre hareket olunur. Hem Yunanistanın bile bizimle ittifaka tenezzül etmeyeceği bir vaziyette idisek, Almanya gibi büyük bir devletin, bize ittifak teklifi, elbette bizim kara gözlerimizin hatırı için olamazdı ve yalnız bu sebep, Almanyanın ittifak teklifi hakkında çok mutabassır davranmak lüzumunu ispat ederdi. Halbuki Sadrazam paşa, ittifaka o kadar sarılmıştır ki, 28 Temmuzda yani Avusturya toplarının harbi açmış olduğu günde, borçlar, Kapitolasyonlar, ve sair bütün beynelmilel meselelerde, eski gidişte kalınacağını bile Almanyaya vadediyor ve ordunun bir rub'unu Almanya askerî heyetine tevdi eylemeğı taahhüt eyliyor.

CEMAL PAŞANIN HÜKMÜ 1 — İttifakı, imzalandıktan sonra haber alan Cemal paşaya göre "Rusya, Osmanlı İmparatorluğunun hasmı canidir ve İstanbulu almak, başlıca emelidir. Bütün hırsile, iki buçuk asırlık şikârına son hücumu yapmak üzeredir. Mısıra hâkim olan İngiltere, Basra körfezine iktisaden nasbı nigâh eden Almanyayı İstanbula ve bütün Anadoluya göz dikmiş olan Rusyadan ziyade muzur addediyor. Binaenaleyh Mezopotamyaya mukabil İstanbulu, Rusya eline teslim etmekten çekinmez. Fransa ise Süriyede kendisine mümanaat edilmemek şartile, Türkiyenin taksimine muhalefet edeceklerden değildir. Müttefiklerinin Türkiyedeki menafii ile kendi arzularının tevafuk ettiğini gören Rusya için takip edilecek esaslı siyaset, mümkün olduğu kadar Türkiyeyi münferit bırakmak ve daima menfaatini intaç edecek tedabire tevessül etmekten ibaret olur. İşte Fransada ittifak teklifine Mösyü Majoriden, daha doğrusu bilvasıta Vivianiden aldığım ret cevabının yeğane sebebi budur ve İngiltere ve Fransa bizim hakkımızda Rusyanın maksat ve arzularını tatmin edecek hattı hareketten başka bir şey takip eylemezler „ bunu bilmekle beraber, Cemal paşa, başka bir selâmet çaresi görmediği için Fransaya müracaat etmişl

Bulgar ittifakından bile büyük ümitler beklendiği ve onun dahi halâ elde edilemediği bir sırada, kaviyyüşşekime bir imparatorluğun hukuku mütesaviye esasına müstenit ittifak teklifini, itilâf devletlerine mütemayil bir siyaset takip eden kendisi dahi böyle bir teklif karşısında kalsaydı reddedemezdi.

" Bir kere bu ittifak sayesinde Balkan devletlerinden hiç biri bademe bir heyeti muazzamai ittifakiyenin azasından olan bir devletin, umuru dahiliyesi hakkında gürültü koparmaya cesaret edemez ve bizi rahat bırakır.

Saniyen: bir harbi umumiye netice vermemek için, heyeti itilâ-

fiyeyi teşkil eden devletler de, bize el uzatamazlar. Bahusus Almanyanın bütün üleması, bütün erbabı hizmet ve sanayii, Türkiyenin istediği şekilde, Türkiyeye hizmet eder, memleket az zamanda mes'ut bir tariki medeniyete girer ve yine pek az zamanda kapitülâsyon belâsından kurtulur.

Gerçi bu ittifak bizi harbi umumî zuhurunda itilâf heyeti düveliyesi aleyhinde harbe dahil olmağa mecbur tutuyor ise de, eğer harbi umumî daha beş on sene için teehhür edecek olursa, biz Boğazları ve sevahili saireyi o surtle tahkime muvaffak oluruz. ordumuzu o derecelerde takviye eder, memleketimizi o derece imar ederiz ki, artık böyle bir harbe atılmaktan hiç çekinmeyiz... „

Cemal Paşanın bu ittifakın bizi harbi umumiye girmeğe mecbur tuttuğu hakkındaki ifadesi doğru olmadığı gibi harbi umuminin başlamış olmasından sonra imza edilen bu muahede hakkında harbin beş on sene sonra başlamasına göre ihtimaller derpiş etmek te acayiptir. Cemal Paşa, harbi umuminin pek yakın olduğunu ve Almanyanın bu sebeple bize ittifak teklif etmiş olması ihtimalini de düşünüyor. Ve bu halde dahi " kâr ve zarar muvazenesinde, kâr hanesi pek dolğun görünen bu teşebbüsten geri çekilmek, mülk ve millet için her halde hayırlı bir iş olmaz. İşte arkadaşlarımın yerinde olsaydım böyle düşünür ve tıpkı onlar gibi davranarak bu ittifakı kemali şükran ve tehalük ile kabul ederdim„ diyor. Cemal Paşa hükmünü verdikten sonra kabul edilip edilmeyeceğini kestiremediği bazı ihtirazî kayitler dercetmeğe çalışacağını ilâve ediyor :

Harbi umumî iki sene geçmeden zuhur ederse, Türkiye ittifakı müselles hey'eti düveliyesine karşı lütüfkâr bitaraflık vaziyeti muhafaza ederek, yalnız ordusunun kısmen seferberliğini ilân ve boğazlardan ticaret ve harp gemileri geçişini menetmek suretile manen muavenet eyleyecek, harbi umumî iki seneden fazla devam ederse veya iki sene geçtikten sonra başlarsa, Türkiye o vakit harbe girecektir.

Cemal Paşanın bu şartlarını Almanya ilk günlerde belki kabul etmezdi. Fakat umumî harp başladıktan sonra Almanya Türk kuvvetinin diğer devletlerce elde edilmesinden o kadar endişe edecek idi ki, ittifakı her halde bu şartla da imza eyleyecekti.

Beşinci şubede ki ifadesine göre **Cavit Bey** de ittifakı imza landıktan sonra haber almıştır. Ve bundan, büyük bir hayret duymuş ve memnun olmamıştır. O sırada kendisine "eğer harpten evvel böyle bir ittifak teklif edilse idi kabul etmekte tereddüt eder-

mi idin? Mademki o zaman etmiyecektin, o halde şimdi de bunu kabul etmekte beis yoktur„ diyen vekillerden birine, harpten evvelki zaman ile harpten sonra ki zaman arasında büyük fark olduğunu ve harbi umumiden evvel de olsa, böyle bir muahedeyi çok düşünmeksizin kabul edemiyeceğini söyliyor. Bilhassa Talât Beye, yapmakta oldukları şeyin memleket için vahim olduğunu, memleketin atisinden korktuğunu, Rusya bize hücum ettiği takdirde mahvu harap olacağımızı, Almanyanın galebesini kat'iyen muhakkak görmediğini ve Ruslar galip geldiği takdirde bizim için haritai âlemden silinmekten başka bir şey kalmıyacağını ve bitaraf kaldığımız takdirde Almanlar galip gelseler dahi, bize bir fenalıkları dokunamıyacağını anlatıyor. Bundan anlaşılıyor ki Cavit Bey muahedenin aleyhindedir. Talât Paşanın Cavit Beyi dinledikten sonra bir şey demiyerek yalnız "mukadderat„ kelimesile ifade ettiği hissi, muahedeyi Talât Paşanın dahi mahzursuz görmemiş olduğunda delil sayılabilir.

Netekim Talât paşa, mukaddimei hatıratında " Almanya elçisi Vangenhaym harpten evvel Sait Halim paşaya bir ittifak teklif etti, bu teklifin harp tehlikesi üzerine yapıldığını derhal keşfettik. „ diyor. Ve sebep olarak ilâve ediyor. " Zayıf olan Türkiyeyi, hiç bir devlet, zümresinin kabul etmeyeceği cihetle, belki umumî harp olmaz biz de bu ittifaka girmiş oluruz diye ittifakı kabul ettik „ .

Muahedenin imzası günü harbin patlamış bulunduğu, bugün bilindiğine göre " belki umumî harp olmaz „ mütaleası olsa olsa muahedenin müzakeresi esnasındaki kanaate muzaf olabilir.

Muahedenin aktinden haberdar edilenlerden Halil bey, o zaman meclisi meb'usan reisi olduğundan ve kabineye harpten sonra girdiğinden beşinci şubeye ifadesinde harbe girişe ve ittifak muahedesine dair bir şey söylememiştir.

Muahede, velev mahdut vekiller arasında olsun, müzakere edilmeden imza edilmiş olduğu cihetle, o zamanki kabine erkânının, muahede metni hakkındaki malûmatları bu sebeple aykırı olmakla beraber, cümlesinin müttehit olduğu bir şey vardır. Muahede Rus tehlikesine karşı aktolunmuştur ve Şükrü beyin iyi ifade ettiği bir nokta vardır: Muahede tezlil edici bir şeyi havi olmadığı cihetle muvaffakiyet addolunmuştur. Halbuki muahede, cihan harbi başlamak üzere olduğu sırada aktedildiği cihetle böyle idi. Hücuma uğrayan bir devlet, hem düşmana yardım etmemesini, hem kendisile birleşmesini düşündüğü bir devlete, tezlil edici şart koşarmı? Şart koşmak mevkii Almanyanın değil, o gün bizimdi.

KENDİ TELÂKKİMİZ — Hakikat şudur ki ittifak muahedesi bizim tarafımızdan tecavüzî ve tedafüî olmak üzere teklif edilmiş olmakla beraber, tedafüî mahiyette aktedildiğine göre, Cemal Paşanın ilâvesini düşündüğü şartlara da lüzum yoktu. Zaten Cemal Paşa da, şartları, muahedeyi tecavüzî ve tedafüî mahiyette zannettiği için düşünmüştür. Netekim harpten bahsederken " 1 Ağustos 914 günü Almanyanın, Rusyaya ilânı harp etmesile başlıyan harbi umumiye, bizim dahi derakap dahil olmamız, daha mürekkebi kurumamış olan muahedei ittifakiye muktezasından idi. Yine şeraiti ittifakiye mucibince, harp sebeplerini aramak salâhiyetini haiz değildik. Almanya ve Avusturyanın bütün kuvvetlerile harbetmeğe mecbur oldukları bir muharebei düveliyeye, biz de bütün kuvvetimizle iştirak edecok idik. „ deyişi, hep ayni hatanın icabıdır. Muahede 2 Ağustosta imza edildiğine göre harp başladığı gün, hem daha muahede imza edilmemişti, hem de muahedenin iktizası bu değildi. Paşa, hatırasını sonradan yazdığı için, hem metni, hem tarihleri göz önünde bulunduramıyarak bu hatalara düşmüştür. Mahmut Paşanın ifadesine göre, Talât Paşa da son ittihat ve terakki kongresinde - mütarekeden sonra - harbe hasbelittifak girdiğimizi söylemiş. Talât Paşanın hakikaten bu fikirde olduğunu Berlinde basılan mukaddimei hatıratından anlıyoruz. Ve Talât Paşanın muahedeyi tahlil etmeden bu fikirde bulunması kabil olmıyacağından, muahedeyi, bizzat tetkik etmemiş olması neticesine varıyoruz.

İtalya nasıl tedafüî vaziyette taahhüt almış olmasına istinaden harbe dahil olmamış ise, bizim için de ayni suretle harekete hukukan imkân vardı. Netekim Sadrazam Sait Halim Paşa, beşinci şubede kendisine ittifakın tecavüzî mi, tedafüî mi, hem tecavüzî ve hem tedafüî mi olduğu sarahaten sorulduğunda, ittifak tecavüzî değil tedafüîdir cevabını veriyor. Ve ittifak muahedesinin bizi harbe girmek mecburiyetinde bulundurmadığını bir kaç yerde tekrar ediyor. Paşa, harbe girmemekle de müttefiklerimize muavenette bulunduğumuzu da gösteriyor. Balkan devletlerini bitaraf tutmak, itilâf devletlerine hudutlarımızda mühim kuvvetler tuttırmak, müttefiklerimiz için her halde küçük sayılamıyacak kadar ehemmiyetli bir hizmet idi.

İttifak muahedesinin beşinci maddesinde muahedenin " iki imparatorluğu hali hazırdaki ihtilâftan tevellüt edecek ihtilâtlara karşı temin için aktedilmiş „ olduğu zikredilmesine göre bundan harbe girişimiz mecburiyeti kabul edilmiştir manası çıkarılamaz mı?

Hayır. Kazüs Federisi çok sarih olark tayin eden ikinci maddenin kat'iyetine ve sarahatine karşı, bir delâlet yolile hareket olunamaz. Zaten, Sait Halim paşa da, bundan böyle bir maa murad edilebilmek imkânı olsaydı, "muahedenin bize harbe girmek mecburiyetini tahmil etmediğini„ mütemadiyen tekrar eylemezdı. 3. üncü maddede harp halinde askerî heyetin Türkiyede bırakılacağının zikredilmesi de ikinci maddedeki Kazüs Federisin tahakkuku ihtimaline göredir ve bu da harbe mutlaka gireceğimize ait bir hükmü havi değildir.

Bütün bu sebeplerle muahede hakkında hükmümüzü verirken diyeceğiz ki muahede imza olunduğu günün şeraitine göre, öğünülecek bir siyasî muvaffakiyet olmadığı gibi, Osmanlı devletine de bir faide getirmemektedir. Bizi serbestçe hareketimizde Almanya lehine bağlamak itibarile Almanya için çok faideli ve bizim için de bu noktada zararlıdır.

Almanlarla yapılan ittifak muahedesine sonradan ilâve edilen hükümleride ilâve ediyorum.

6 Ağustos 914 anlaşması

Baron Vankenhaymın mektubu

Osmanlı hükûmeti taahhütlerine sadık kalarak üçlü ittifak ile harbe girdiği takdirde Almanya kendisine aşağıdaki faideleri temin edecektir.

1 — Kapitülâsyonların ilgası için yardım. (!)

2 — Türkiyenin Romanya ve Bulgaristanla açacağı müzakerelerde yardım. Almanya bundan başka Türkiye ile Bulgaristan arasında Balkanlarda fethedilecek toprakları taksimde Osmanlı hükûmetinin menfaatlerine uygun bir anaşma akti için Bulgaristan nezdinde tavassutta bulunacaktır.

3 — Düşmanın işgal ettiği araziyi tahliye etmedikçe sulh aktedilmeyecektir.

4— Yunanistan da harbe girer ve mağlup olursa Almanya Cezayiri Bahrisefidin Türkiyeye iadesine yardım edecektir.

5— Almanya Osmanlı Devletinin Şark hudutlarını, Türkiyenin Rus Müslümanlarile doğrudan doğruya temasa girmesini temin edecek tarzda, tashih ettirecektir.

6— Almanya, Türkiyeye ziyanlarile mütenasip tazminatı harbiye aldırmak için nüfuzunu istimal edecektir.

Balâdaki maddeler, ikinci madde müstesna olmak üzere, Almanya ve müttefikleri harpten yenmiş çıktıkları ve şartlarını muhariplere kabul ettirebilecekleri takdirde Almanya için mecburi olacaktır.

28 Eylül 916

Osmanlı Devleti ve Almanya takip ettikleri gayenin tahakkuku için ellerindeki bütün vasıtaları istimal ile harp edeceklerinden sulhun akti sırasında her biri yaptığı fedakârlık nisbetinde faide elde edecektir.

Bu madde 18/9/911 de şöyle tadil olunmuştur:

İki taraf düşmandan elde edilen her hangi neviden faydaları muayyen nispet-

ler dahilinde taksim etmeği taahhüt ederler. Yahut aralarında münasip tavizler verirler.

2 — Âkitlerden her hangi birinin toprağında düşman işgali bulunursa diğerinin rızası olmadan sulh aktedilmiyecektir.

11/11/917 anlaşması

Osmanlı Devleti sulh müzakeresi esnasında muharip devletler tarafından Kapitülâsyonların iadesi hakkındaki teklifi redde karar vermiş olduğundan Almanya hükûmeti tavrı hareketini Osmanlı hükûmetinin hareketine tevfik edecektir.

Bu madde yerine sonra şu madde konmuştur:

İki taraf Kapitülâsyonların iadesine ait hiç bir sulh muahedesi imza etmeyeceklerdir.

Harbe girişimiz

UMUMÎ SEFERBERLİK: Almanyanın Rusyaya harp ilân etmesi üzerine hükûmet de umumî seferberlik ilân etti. 2 ağustos 914 pazartesi günü divarlara kırmızı zemim üzerine yeşil bayrak ve zafer resmedilmiş bir beyanname asıldı bunda „seferberlik var, asker olanlar silâh başına „ yazılı idi.

3 Ağustos sabahı, gazeteler bu haberi verdiler. Tanin gazetesi baş makalesinde bu tedbirin zaruretini göstermeğe çalışırken diyor ki " biz ne yapacağız? Tanin, efkârı ammenin müttefikan sorduğu bu suale tercüman olarak, en iyi siyasetin eğer hâhi selâmet derkenarest düsturu kadimi olacağını söylemekle teahhur etmemişti. Son harbin açtığı yaraları tedaviye uğraşan hükûmet için de sergüzeştçi bir siyaset takibi imkânı görülemiyordu. Fakat işler tahminin fevkinde bir sür'at ve şiddetle yürüdü.

Bugün ayaklarımız altında Avrupa ve hatta Asya toprakların titremekte olduğunu duyuyoruz. Bugün ne yapacağız? Bugün de bitaraf, hem kelimenin bütün manasile bitaraf kalacağız... Fakat bugün, dünya o kadar şiddetle sarsılıyor ki ve her şey birbirine o kadar şiddetle karışıyor ki, bu keşmekeş içinde kendimizi kurtarmak için bu yükü de taşımakta tereddüt etmiyeceğiz. Değil düveli muazzama, Felemenk ve İsviçre, Belçika gibi bitaraf devletler bile muhafazai bitarafî için seferberlik ilânına karar verirlerse, elbette bizim de böyle yapmamız zarurî olur... „

Tanine göre hükûmet vehameti ahval karşısında, başka türlü hareket edemezdi. Hükûmetin maksadı, bitaraflık vazifesini hakkile yapmaya muktedir olmak idi. Bu da bugünlerde, ancak kuvvetli olmakla mümkün olabilirdi.

Hükûmet bu fevkal'âde tedbiri aldıktan sonra, meçlisi meb'usanı da hemen dağıtıyor. Fransada öldürülen Jaures'in insanlığa ettiği hizmet ve bilhassa Osmanlılara karşı yaptığı hayırhaklığa mukabil ailesine beyanı taziyet edilmesini Karesi Meb'usu Ali Galip Efendi teklif ediyor, teklif ekseriyetle kabul edildikten sonra Talât Bey kürsüye gelerek şu iradeyi okuyor: "Avusturya Macaristan ile Sırbistan arasında ahiren tahaddüs eden harp, bir şekli umumî almış olmasına ve zaten meclise mevdu kavanini maliyenin hemen kâffesi tetkik ve ikmal edilmiş bulunmasına nazaran, kanunu esasi mucibince, önümüzdeki Teşrinisani iptidasında bilâdavet içtima etmek üzere, meclisi umuminin devrei fevkalâdesinin bugünden itiparen tatilini irade ederim„

Çürüksulu Mahmut paşanın verdiği izahata göre, (beşinci şube raporu sahife 51) Saray Bosna hadisesi neticesinde ahvalin kesbettiği ehemmiyet üzerine, kabinece taburların takviyesine karar verilmiş. Sonra Enver paşa ahvalin aldığı şekilden dolayı umumî seferberlik ilânını istemiş. Cavit Bey bunun Rusyaya karşı bir hareket telâkki edileceği cihetle münasip olamayacağını söylemiş, Mahmut paşa da bu fikre iştirâk eylemiş. Enver paşa teklifinde ısrar eylemiş ve umumî seferberliğin ilân edilmemesi halinde asker celbinin bati surette cereyan edeceğini ve maksadı temin eyleyemeyeceğini söylemiş. Bir iki gün daha ahvalin tavazzuh etmesine intizar edilmesi ve meselenin pazartesi günkü vükelâ meclisinde müzakere olunması kararlaşmış. Fakat ertesi gün kendisi Nafıa nezaretinde otururken seferberlik emri gelmiş. Sadrazamın yanına giderek sormuş. Sadrazam bizim seferberliğimiz güç ve yavaş oluyor. Avrupada ahval bir sür'ati berkiye ile tebeddül ediyor. Ruslara, Balkanlarda Bulgarlara, ve sair devletlere karşı tehlikeye maruz kalırız, bu sebeple seferberliği süratle yapabilmek için ilân ettik demiş. Talât Bey de seferberlik ilânı hakkındaki iradei seniyeyi şifahen aldığını söylemiş. Bu sözler cereyan ederken mazbata daha imza edilmemiş imiş. Bu suretle umumî seferberlik hakkındaki emirler her tarafa yazıldıktan ve tebliğ edildikten sonradır ki iradei seniye alınmış. Mahmut paşa bunu naklettikten sonsa umumî seferberliğin aleyhinde olduğunu, çünkü bunun harbe hazırlık olduğunu beyan ediyor. Kabine erkânından bir kısmının, meselâ Enver paşanın harp istediğini, Talât paşanın onu teyit eylediğini de kaydeyliyor.

Enver paşanın filhakika daha umumî seferberlik ilânını isterken harbe karar verdiğin kabul etmek lâzım gelir. Seferberlikten bir kaç

gün sonra orduya neşrettiği beyannamede kullandığı cümleler, bunu kat'iyetle göstermektedir:

"Sırasında ordularımız Balkan harbinin kara lekesini temizlemek için, Allahın himayesine sığınarak, canla başla en büyük fedakârlıkları yapmak mecburiyetindedir.....

Hilâfeti mukaddesenin ve Osmanlılığın bakası, ordunun vazifesini yapmakta göstereceği liyakat ve fedakârlığa bağlıdır. „ Bilhassa son fıkra çok sarihtir:

"Ordu ve millet için ölüm geride, selâmet ve saadet ilerdedir. Düşman, top ve tüfeği ile nekadar dehşet saçarsa saçsın, daima ileri gitmeği düşünmeliyiz... „

GÖBEN VE BRESLAV — 1 Ağustos tarihli telgrafında Almanya elçisi, Avusturya elçisinin kendi huzurunda Sadrazama, Rus donanmasının İstanbul boğazına bir taarruzu mutasavver olduğunu söylediğini naklederek Göbenin bu halde Osmanlı donanmasını takviye etmek üzere izamı mümkün olup olamayacağını soruyor. İmparatorun emrile verilen cevapta, Göbenin şimdiki halde gönderilemeyeceği bildirildikten sonra (Kavutski numara 712) Bahriye Vekili Tirpiç 3 Ağustosta İstanbul elçiliğine atideki telgrafın tebliğ edilmesini rica ediyor:

İttifak muahedesinin resmî tebliği üzerine Göben ve Breslav hemen İstanbula gitme emrini almışlardır. Amiral Soşonu, Türk filosunun kumandasını almak için, Türk hükûmetinin emrine amade bulunmaya davet etmenizi rica ederim. Türk filosunu Alman idare unsurları vermek suretile tutmaklığımız mümkün olup olmayacağını telgrafla bana bildirmenizi de rica eylerim . [1]

Hariciye Vekili Jagov ayni günde Akdenizde bu gemilerin faaliyetleri sebebile ittifak muahedesinin muvakkaten gizli tutulmasını Osmanlı hükûmetinden talep etmeğe elçiyi memur ediyor ve İngilterenin Almanya aleyhine bir taarruzunu hesaba katmak lâzım geleceğinden, İngiliz bahrî heyetinin Türk filosunu sui istimal edememesi için lâzım olanın yapılmasını rica ediyor.

GEMİLER NASIL GİRDİ — Cemal Paşanın hikâye ettiğine göre, 8 Ağustos günü Alman Ateşenavalı Kapiten Hofman bahriyeye geliyor, İngiliz donanması tarafından takip edilmekte olan Akdeniz Alman deniz kvvetinin Çanakkaleye doğru çekilmekte olduğunu ve aldıkları malûmata göre Göbenin kömürü bulunmadığından

---

[1] Kavutski cilt 4 sahife 29 numara 775

Bahriye Nezaretine ait depolardan beş altı bin ton kömürün kendilerine tavizen verilmesini rica ediyor. Cemal Paşa, Sadrazam ile Enver ve Talât paşaların telefonla reylerini alarak, kömürün verilmesini emrediyor. 11 Ağustos gecesi Sadrazamın yalısındaki içtimada Enver Paşa kendilerine "bir oğlumuz dünyaya geldi„ diyor ve ilâve ediyor: Göben ile Breslavın bu sabah Çanakkale önüne gelmiş ve İngiliz donanması tarafından takip edilmekte olduğundan bahisle Boğazdan içeri girmeğe müsaade istemiş olmaları üzerine müttefik devletlere ait harp gemilerini muhakkak bir tehlikeden korumak için girmelerine muvafakat edilmesi emrini verdim. Gemiler Boğazın beri tarafında Boğaz istihkâmlarının himayesinde bulunuyorlar, fakat biz de bunun neticesi olarak bir meselei siyasiye karşısında kalmış olduk, Bu gece bu meseleye bir karar vermek lâzım geliyor .„

Meselenin ehemmiyeti büyüktü. Hukuku düvel kaidelerine göre bir bitaraf devlet sularına iltica eden harp gemileri, ya yirmi dört saatte bu suları terketmek, yahut silâhtan tecrit edilmek lâzımdır. Bu gemilerin sularımızı terketmelerini istemek, onları düşman eline teslim etmekti. Almanyanın müttefiki olmak itibarile bunu devletin yapması, bizzat kendi menfaatine aykırı olurdu,.. Silâhtan tecrit olunarak bir limanımızda ikameye ise Almanlar razi olmazdı.

Elçiler ertesi gün, hükûmete, bitaraf devlete terettüp eden vazifeyi ifa için, müracaat ettiler. Zaten Göben ve Breslavın Çanakkaleye doğru teveccüh ettikleri haber alınması üzerine bu gemilerin Çanakkaleden geçmelerine müsaada etmekle kendisine terettüp edecek mes'uliyet hakkında, Babıalî nezdinde gayet ciddî teşebbüsatta bulunulması ve bu meselenin inkıtaı münasebetle neticelenmemesi için, gemilerin ya Çanakkaleyi terkeylemesi ve yahut silâhlarının alınması hususunda ısrar edilmesi hakkında, elçilere talimat verilmişti, ve gûya Sadrazam, Rus elçisine, bu gemilerin Çanakkaleden geçmelerine kat'iyen müsaade edilmiyeceğini vadetmiş idi.

Vekiller o gece sabahın üçüne kadar bu meseleyi müzakere ile meşgul olmuşlar. Alman elçisi Baron Vangenhaymı çağırarak Sadrazam, kendisine gemilerin zahiren silâhtan tecrit edileçeğini söylemiş. Elçi kabul etmemiş, gemilerin bizim talebimiz üzerine geldiklerini, silâhlarını teslim eyliyemiyeceklerini söylemiş ve tehdit etmiş: Böyle hareket ederseniz Ruslarla birleşir, Türkiyeyi taksim ederiz. Bu hâdise itilâf devletlerile harbi icap ederse bunu kabul etmek lâzımdır.

Sadrazam çok müteessir dönmüş, bu sefer Halil ve Talât

beyler elçiyi iknaa gitmişler. O esnada gemilerin devletçe satın alınmış olması fikri hatıra gelmiş ve elçiye bu suret söylenmiş, Elçi, imparatora müracaat ederek müsaade istemiye mecbur olmuş, imparator da gemilerin Türkiyeye satılmış olduğunu ilâna müsaade vermiş ve amiral Şosonun hizmeti askeriyemize alınmasını şart koşmuş.

Bununla beraber bu satış zahirî imiş, imparator harp gemilerini Rayhştağın muvafakatini almadıkça satamazmış, bu sebeple kat'î satış harpten sonra Rayhştağdan karar alınmasına bağlı imiş. Hatta Almanya hariciye vekili, bu satışın doğru olmadığını, Yunan elçisine söylemiş.

İngilizler, İngiliz tezgâhlarına sipariş edilmiş olan ve son taksiti yarım saat evvel verilmis olan Sultan Osman dretnotu ile Reşadiye dretnotuna Türk sancağının çekilmesine mani olmuş ve bunlara vaz'iyet eylemiş idi. [1]

İngilterenin, bu hareketi, tebliği resmî ile bildirildiği gün, bütün Türkiyede öyle acı bir infial uyanmış idi ki, ammenin yüreğinden kopan bu teessür ve infiale sebep verilmesinden bizzat İngiliz elçisi de şikâyet eylemişti. Fakat İngiliz bahriye vekâleti bunda ısrar ettiğinden ve Lort Greyin ifadesile harp zamanında diploması harbiye ve bahriye vekâletlerinin arzusuna uymak mecburiyetinde bulunduğundan, gemilerin veya birisinin olsun, iadesi kabil olamamış idi.

Sultan Osman ve Reşadiyenin zaptı ile hasıl olan derin ve umumî infial karşısında Göben ve Breslavın satın alınmış olması o nisbette cuşişli bir sevinç uyandırdı. Bu güzel havadisi veren 12 ağustos tarihli gazeteleri halk kapıştı. O gün Tanin, biribirimizi tebrik edelim, unvanı altında makale yazdı. Hakikaten herkes biribirini tebrik ediyordu. Gazeteler ertesi günü bir kaç gündür Sultan Osman ve Reşadiye ateşlerile yüreklerinin yandığını duyan İstanbul halkının nasil şevk ve şetaretle uyandığını tasvir ettiler. Gazetelerin o gün verdiği havadise göre bu iki gemi seksen milyon mark mukabilinde satın alınmıştı.

Bir milletin, yürekten duyduğu ve izhar eylediği heyecan kadar asil ve müessir ne vardır? Memleket müdafaası için halkın dişinden tırnağından artırarak donanma cemiyetine verdiği ianelerle yaptırılmış olan iki geminin elden gitmesinin, halkı yüreğinden nasıl

---

[1] Böyle bir vaz'iyedi, seferberliğin ilânı üzerine İstanbul Rus elçisinin hükûmetine tavsiye ettiğini gizli vesikalar gösteriyor.

yaraladığını ve Göben ve Breslavın alınmış olmasının, yine öyle yürekten sevinç uyandırdığını gören devletler, bu millî coşuş önünde eğilmeğe lüzum duydular. Ecnebî gemilerin harp zamanında satın alınması hukuku düvele göre caiz olup olmadığı meselesi üzerinde durmayarak, bu satın alınışı emri vaki olarak kabul ettiler. Ve bütün teşebbüslerini gemilerdeki Alman mürettebatın çıkarılması noktasına hasreylediler. Bu mürettebat ve Alman askerî heyeti kalırsa, bitaraf kalacağını beyan etmiş olan Osmanlı devleti, bitaraflığını muhafaza edemeyecektir. Bu sebeple bunları çıkarmak lâzımdır, işte İngiliz Fransız ve Rus Elçilerinin mütemadiyen üzerinde durdukları nokta bu olmuştur.

İki harp gemisi ile donanmamızın kuvvetlenmesini Osmanlı donanması kumandanı sıfatile tebrik eden Amiral Lempos, iki geminin derhal kendi kumandasına verilmesi halinde bunları bir ay zarfında idare edebilecek zabitan ve mürettebatı hazırlayabileceğini bildiriyor. Almanlar ise gemileri terketmek meselesine iptidadanberi yanaşmıyorlardı. Almanya bahriye vekilinin yukarda kaydettiğim telgrafı, bu meselede Almanların ne fikirle hareket ettiklerini pek iyi gösteriyor.

İngiliz Amiralın Osmanlı devletinin kat'î bir bitaraflık takip etmesi ve yeni gemilerin idaresi için mürettebatın lâakal üç beş sene talim ve terbiye görmesi lâzım geleceği hakkında Sadrazama verdiği İngilizce raporu vesile ederek bahriye nazırı, amiralın ancak kendi maiyetinde olduğunu ve vazifesinin yalnız ıslahata münhasır olması lâzım geleceğini, tarzı siyaset hakkında yol göstermeğe salâhiyeti olmadığını kendisine bildirmesi üzerine, amiral bir mezuniyet istiyor, bundan istifade edilerek amiral Soşon donanma birinci kumandanı unvanile devlet hizmetine kabul ediliyor ve Göben ve Breslav, Yavuz ve Midillî ismi ile İstanbulun önüne gelip demirliyor.

KAPİTÜLÂSYONLARIN İLGASI: 9 Eylülde Kakitalasyonlar ilga edildi ve keyfiyet devletlere tebliğ olundu. (Buna ait bahisteki mufassal malûmata müracaat)

BOĞAZIN KAPATILMASI: Umumî Seferberlik emredildikten iki gün sonra, 4 ağustos, Çanakkale ve Karadeniz boğazlarının methallerine torpiller atılmış ve ancak Osmanlı Kılavuzları tarafından sevkedilecek ticaret gemileri için, birer kanal bırakılmıştır.

Hükümet, 29 eylülde neşreylediği resmî tebliğ ile, Boğazların büsbütün kapatılmış olduğunu ilân eyledi, tebliğ şudur:

« Muharip devletlerden İngiltere ve Fransa filolarının Çanakkale boğazının methalinde dolaşması ve girip çıkan sefaini ticariyenin isticvabata maruz kalması, Boğazın açık bulundurulmasındaki fevaidi filen ihlâl eylemekte bulunmasına mebni, Çanakkale boğazı seddedilmiş ve mesdudiyeti vakıanın mezkûr filoların Boğaz methalinden uzaklaşarak bu hali gayri tabiinin mürtefl olmasına kadar devamı, mukarrer bulunmuştur. »

Gazetelerin verdiği habere göre Boğazın kapatılmasını icabeden son hadise şudur: Boğazın methalinde ve sırf Osmanlı sularında dolaşan Osmanlı sancağını ve Osmanlı askerini hamil bir Osmanlı torpitosu, geçen gün ber mutat bu sularda dolaşan müttefik filolar tarafından tevkif ve yoluna devamdan men edilmiş ve derhal Boğaza avdet etmediği takdirde batırılacağı da ilâve edilmiştir. Torpito Boğaza avdet ettiği esnada İngiliz ve Fransız filosu Çanakkale methaline o derece yaklaşmış bulunuyor idi ki, Boğazın emniyet ve muhafazası için bir tehlike tasavvur ettiği zaman, Boğazı derhal seddetmek için emir almış olan kumandan, Boğazı kapatmıştır.
Rus Elçisi 27 Eylülde çektiği telgrafta bu hadiseden şöyle bahsediyor:

Boğazların kapatıldığı bize haber verilince Fransız İngiliz Elçileri ve ben birbirimizi müteakip bu kapatışa karşı protesto etmek üzere hemen Sadrazam nezdine gittik. Bu kapatılışın, hükûmetin emri ile mi, yoksa kumandanın zatî teşebbüsü üzerine mi vaki olduğunu sorduk. Sadrazam cevaben dedi ki, kumandana bir müddet evvel tehlike gördüğü halde Boğazları kapatmak husunda umumî talimat verilmiştir ve kumandan, İngiliz beyanında tehlike gördüğü cihetle, Babıâliye haber vermeksizin, Boğazı kapatmağa kendisini salâhiyettar addetmiştir.
Sadrazama kumandanın kararını tasdik eylememesini ve Boğazların açık tutulması hakkında derhal emir vermesini tavsiye ettim. Bu dakikada vükelâ meclisi bu meseleyi müzakere etmektedir. Sadrazam bana İngilizlerin verdiği emrin, evvelâ Boğaz kumandanına tebliğ edilmiş olmasından ve bundan sonra İngiltere sefaretinin notasile kendisile teyit edilmesinden şikâyet etti. Sadrazamın fikrine göre bu nota, Adalar denizine yalnız Göben ve Breslavın çıkışının memnu tutulduğunu bildiren İngiliz resmî beyanatına mugayirdir. Kendisine, Babıâlinin diğerleri hakkında da şikâyette haklı olmadığını, çünkü diğer gemilere dahi Alman zabitleri kabul eylemiş olduğunu, cevaben söyledim. Vükelâ meclisinin kararını öğrenir öğrenmez bildireceğim.

Cavit Bey "donanmamızda Alman Zabitan bulundukça, donanmamızı bitaraf donanma telâkki etmeyeceklerini„ devletler elçilerinin bize müteaddit defa tebliğ ettiklerini naklettikten sonra, elçilerin bu kapatma meselesini de bir mesele yapmadıklarını zikrediyor ve hatta İngiliz elçisinin Çanakkalenin kapalı kalmasının kendileri için pek ehemmiyetli olmadığını Sir Edvar Greye yazdığını ilâve eyliyor .

BİTARAFLIK VE HARBE GİRİŞ TEŞVİKLERİ — Osmanlı İmparatorluğunun dilediği ittifakı kendi vaziyeti itibarile kabul etmiş olan Almanyanın, Türkiyenin bu harpte Rusyaya karşı ciddî bir harekete geçebileceğinden ve geçeceğinden emin olmadıkça, ittifakın kıymetsiz olacağını ve aktedilmemek lâzım geleceğini elçisine bildirdiği ve nihayet Almanya lehine Türkiyenin faalâne ve müessir surette müdahale edeceğine kanaati şartile imzaya salâhiyet verdiğini, yukarda zikretmiştim. Bundan anlaşıldığına göre, Almanya, Türklerin derhal barbe girişlerini, ittifakın Almanyaya temin edeceği menfaatin icabı görüyordu. İstanbuldaki Alman elçisi de, askerî heyeti de bu sebeple hükûmet üzerinde tesir yapıyorlardı.

Alman elçisinin 3 Ağustos tarihli telgrafından anlaşıldığına göre " Enver ve Liman, İstanbulda bulunan büyük kıymeti haiz ve telsiz telgrafla mücehhez üç Rus vapurunu zaptedebilmek için Rusyaya derhal harp ilân etmek arzusunda „ bulunmuşlar ise de "Sadrazam ve diğer Vükelâ, buna muhalefet eylemişlerdir.„ Çünkü:

1 — Enerjik surette başlamış olan Türk seferberliği henüz bitmemiştir

2 — Bulgaristanın vaziyeti heuüz sarih surette taayyün etmemiştir. Bulgaristan olmadıkça da, Rusyaya doğrudan doğruya taarruz edilemez.

3 — İlânı harpten sonra Sultan Osmanın İngiltere tarafından alıkonulmasından korkuluyor..

Alman hariciye vekili 4 Ağustos telgrafında bu girişi tekrar tacil ediyor: « İngilterenin bugün veya yarın bize harp ilân etmesi muhtemeldir. Babıâlinin İngiltere hareketinin tesiri ile son dakikada bizden ayrılmaması için, Türkiyenin Rusyaya mümkün ise bugün harbi ilân eylemesi, büyük ehemmiyeti haiz görünür.

Elimizdeki resmî vesikalar, bu tarihten sonraki muhaberatı muhtevi olmadıkları cihetle, Almanyanın bundan sonra bizi harbe sokmak için yaptığı teşebbüsleri, resmî malûmata istinat ettirerek beyan etmek mümkün değil ise de, Sadrazam Sait Halim paşanın ve Gavit Beyin beşinci şubedeki ifadelerinden anlaşıldığına göre, bu tazyik son zamanlara kadar devam eylemiştir. Cemal paşanın beyanına göre Almanlar bidayeten bizim seferberliğimizi itmam edinciye kadar bitaraf kalarak harbi umumiyê mümkün olduğu kadar geç dahil olmaklığımıza razi olmuşlarsa da, uğradıkları Marn mağlûbiyeti üzerine, Fransada taarruzdan müdafaaya geçmeğe mecbur olmaları ve Rus ordularının şarkî Prusyayı alt üst ederek muzafferane ilerlemeğe başlamaları ve yine Rus ordularının Galiçyayı istilâ eyle-

meleri, vaziyetlerini bilkülliye tebdil etmiş olduğundan, bir taraftan mühim bir miktar Rus kuvvetlerini Kafkasya dahilinde ve diğer taraftan yine mühim bir İngiliz kuvvetini Mısırda tevkif edebilecek olan bizim harbe duhulümüzü artık kat'iyen iştemeğe başlamışlardı. Elçi ittifak muahedesini ileri sürerek, her gün Sadrazam paşa nezdinde teşebbüste bulunuyordu.

!Ali Fuat paşaya erkânı harbiye reisinin söylediğine göre, Alman imparatoru bir an evvel harbe girmekliğimiz için, Liman Fon Sanderse bir telgraf çekerek " Enver paşaya selâmı mahsusunu tebliğ etmesini ve imparatorun Enver paşaya fevkalâde itimadı bulunduğunu beyan eylemesini ve başta Liman Fon Sanders olduğu halde bütün Alman heyetinin Enver paşa emrine amade bulunduğunu, ilâve eylemesini „ emreylemiş.

Ordumuzun seferberliği bitmiş olduğundan, seferberliği harbe girmek için bir mani olarak göstermek imkânı kalmayınca, para meselesi ileri sürülmüş. Çünkü gümrük varidatı rubu derecesine inmiş, âşar varidatı kâmilen orduya tahsis edilmiş, Fransadan istikraz suretile alınan ilk taksit te sene nihayetine kadar devletin âdi masraflarına ancak elverir imiş. Almanlar para meselesinin hallini kabul etmişler. Bu işe memur edilen Berlin elçimiz Mahmut Muhtar paşanın bildirdiğine göre, yüzde altı faizli beş milyon lira avans yapılacak; bunun iki yüz elli bin lirası mukavelenin imzasından on gün sonra, yedi yüz elli bin lirası Rusya veya İngiltere ile harbe girdiğimizden on gün sonra verilecek, mütebakisi de ilânı harbin otuzuncu gününden itibaren her ay dört yüz bin lira olarak verilecektir. Faiz ve resülmalin sureti tediyesi, sulhtan on iki ay sonra iki taraf arasında kararlaştırılacaktır. Bu paralar altın olarak İstanbula gelmiş ve Döyçe Banka tevdi edilmiştir. Almanlar bu beş milyon liradan başka beş milyon lira daha vermeğe hazır olduklarını söylemişler. Bunun üzerine toplanan vükelâ encümeninde umumî vaziyet uzun uzadıya tetkik edilmiş. Reyler iki şık üzerinde tecelli eylemiş: 1 - Hemen harbe girmek 2 - Daha altı ay bitaraflığı muhafaza lüzumuna Almanları ikna etmek üzere Halil Bey ile umum erkânıharbiye ikinci reisi Hafız Hakki Beyi, Alman umumî karargâhına göndermek. İkinci fikri Cavit Bey müdafaa ediyor. Diğer vükelâ birinci fikri iltizam ediyormuş. Nihayet Halil ve Hafız Hakkı Beylerin bir an evvel Berline gönderilmelerine karar verilmiş, fakat Karadeniz hadisesi üzerine hatp başlamış.

Talât paşa da bunu şöyle hikâye ediyor. "Romanya ve Bulgaris-

tan ile müzakere edildikten sonra [1] İstanbula avdette harp hakkında kat'î bir karar verilmesini Sait Halim paşaya teklif ettim. Sadrazam paşa, hatta lâtife olarak, beni fazla harpcu gördüğünü söyledi. Kat'iyen harpcu değildim. Yalnız müttefiklerimize karşı ihanet etmiş (!!) bir vaziyette kaldığımız gibi, itilâf devletlerine karşı da bitaraflıktan çıkmış vaziyette bulunduğumuzu düşünüyordum. Onun için şayet bir müddet daha harbe iştirak etmemekliğimize müttefiklerimiz muvafakat ederlerse, muahedei ittifakıyeye bir maddei müzeyyele ilâvesini teklif ettim. [2]

Encümeni vükelâ buna muvafakat etti ve adliye nazırı Halil beyin Berline giderek, bu ciheti, müzakere etmesi takarrür etti. Halil bey kurban bayramının üçüncü günü Berline hareket etmek üzere hazırlandı. Bu sırada sabırsızlanan ve asabileşen Baron Vankenhaym'a da bir gün nasıl olsa müttefiklerimiz sırasında harbe iştirak edeceğimizi söyleyerek kendisini teskin ettik....

Halbuki arife günü akşamı, Karadenizde Rus donanmasını amiral Soşonun topa tuttuğu haberi geldi. Sadrazam bu vak'adan fena halde müteessir olarak ertesi günü bayram muayedesine gelmiyeceğini bir tezkere ile bana bildirdi.

Sadrazam paşa teessüründen istifa etti. Kendisi aylarca bu müşevveş vaziyeti idame edeceğine kani bulunuyordu. Halbuki şimdi kat'î karar vermek zamanı gelmişti.

Bayramın üçüncü günü Sadrazam paşanın yalısında içtima ettik. Vükelâdan ekserisi derhal harbe girilmesine taraftar görünüyordu. Hali hazırın muhafazasına çalışılması kararlaştı. Halbuki itilâf süferası hali hazırın muhafazası için İstanbulda bulunan Alman heyeti ıslahiyesile Göben zabitan ve efradının çıkarılmasını şart koşuyorlardı. Bu şartı icra etmeğe hükûmet muktedir bulunmıyordu(!)

Esasen kabine azasının bir kısmı müttefiklerimiz ısrar ettiği takdirde, bermucibi itilâf derhal harbe iştirak reyinde idi. Binaenaleyh sadrazam bir karar vermek mecburiyetinde bulundu ve hali harbi kabul etti. „

Sait Halim Paşa, ifadesinde devleti harbe sokmak için Almanların yaptığı teşebbüslerden bilhassa bahsediyor. Amiral Soşon ile ateşenaval Mösyö Hofman kendisine gelmiş ve Almanya İmparatorundan harbe girmek için emir aldıklarını, arkadaşları harbederken kendilerinin burada boş kalmayacaklarını söylemeleri üzerine, Almanya İm-

[1] Bu müzakereleri kendisi ve Halil bey yapmışlardı.

[2] Paşa, anlaşılıyorki muahede metnini tetkik etmemiş ve bu satırları hep muahedenin bizi harbe sokmak mükellefiyetinde bulundurduğu fikri üzerine yazmıştır. İhanet tabirini de o sebeple kullanmıştır.

paratorundan emir almakta mazur olduğunu ve kendilerinin harbetmek arzuları varsa Almanyaya avdet ederek harbedebileceklerini söylemiş.

Harbe girişimizle büyük menfaat temin edecek olan Almanlar propaganda ile fikirleri bu harbe giriş yolunda çok iyi hazırlıyorlardı. Ali Fuat Paşa Paristen Tih sahrasına atlı eserinde bu propagandalara şöyle temas ediyor:

«Yeni vazifem itibarile amirim olan Erkânı harbiye Reisi Miralay Fon Frankenbergi ziyaret ettim.. Bir coğrafya atlası üzerine eğilmiş Türk erkânı harp zabitanile birlikte, Devleti Osmaniyenin bu umumî harp neticesinde kazanacağı hududun teferruatını muhakeme etmekle meşgul buldum. Harita üzerinde daha evvel bu hususta bir hayli münakaşat cereyan eylediğine delâlet eden bir çok renkli çizgiler vardı. Bu hudut Kafkasyanın şimalinden Volga, nehri civarından geçiyor, Mısırı kat'i surette ihtiva ediyordu. Şimdiki münakaşat Kırım veya Türkistana ait idi. Ben evvelâ lâtife zannettim, fakat seferberlikten beri ordu Erkânı harbiye Reisinin her günkü telâkkiyatı neticesi olmalı ki arkadaşlarım bu münakaşata ciddî bir tavurla devam etmekte idiler. Yine Ali Fuat Paşa, Erkânı harp Reisinin telkin ve ikna kuvvetini kendisi hakkında nasıl kullandığını hikâye ederken bir gün kendisine Asyanın bir hududunu göstererek «niçin vatanımızın hududu bu olmasın» dediğini kaydediyor.

Sait Halim Paşa da Turan ve Mısır fütuhatı, Trablus, Tunus Cezayir ve saire gibi âmali bırakmak tavsiyesinde bulunduğunu zikrediyor.

Harbe bir istek uyandırmak ve bir şevkli halk hareketi mahiyeti verdirmek için o zamanlar Almanlar tarafından hüner ve maharetle yapılmış olan bu telâkkilere aklı başında olanlar elbette bir mevki vermemişlerdir ve elbette harbe karar verenlerin hareketi üzerinde bu efsaneler hiç bir yer tutmamıştır.

Bitaraf kalmaklığımız için itilâf zümresinin yaptığı cehte gelince Sait Halim paşa ifadelerinde bunu çok küçültuyor, Bitaraf kaldığımız takdirde bize ne gibi taahhüdat ve teminatta bulundukları sualine; Sadrazam bubapta bir teklif vaki olmadı. Yalnız bitaraf kalmaklığımızı arzu ettiler diyor ve bir çok şey vadettikleri hakkındaki sözlerin yalan olduğunu, tamamiyeti mülkiye teminatından bahsedildiğini ve bunun şifahî olduğunu söyliyor.

Cavit Bey, Sadrazamın harbe iştirak taraftarı olmadığını ve aktedilen muahedenin de kendisine bu mecburiyeti vermediğini, Türkiye için böyle bir iztirar mevcut olmayınca bitaraflik mukabilinde itilâf devletlerinden menfaat teminine çalışmak daha muvafık olacağını söyleyerek, kendisini Ağustosun altıncı günü bu maksatla müzakerata memur ettiğini ve nasıl müzakeratta bulunduğunu anlatıyor.

Cavit Bey beşinci şubeye en uzun ve en faideli malûmat veren zattır. Bir taraftan, harbe girmenin iptidadan beri aleyhtarı olduğu,

diğer taraftan devletlerce harpte neşredilmiş bütün vesaiki de gözden geçirmiş bulunduğu cihetle, hem harp sonu vaziyetimizle itibar kazanmış olan kanaatini izah ediyor, hem de elçilerce yazılmış olan bazı telgrafları bu vesile ile nakledererek elçilere vaki olan beyanatının zaif cihetlerini de mükemmel tevil ediyor. Zekâsı, malûmatı, telâkatı müsellem olmakla beraber, Cavit Beyin iyi bir mükâleme memurunda aranması lâbüt olan bütün vasıfları, tamamile haiz olmadığını zannetmeğe sebep vardır.

Devletler arasında cereyan eden müzakerelerden anlaşıldığına göre, devlete Anadolu şimendiferinin ve Anadoludaki sair Alman imtiyazlarının kazandırılması, Limni adasının verdirilmesi, tamamiyeti mülkiyesinin temin edilmesi ve bunun şeklinin görüşülmesi, malî kapitülâsyonların kaldırılması, bir taslak hazırlanınca adlî kapitülâsyonların da kaldırılması mevzuu bahsedilmiştir. Ruslar da İngilizler de bu hususta taraftar görünüyorlar. Muhalefet daha ziyade Fransızlar tarafından geliyor. Hatta Rusyanın müsaadede bir çok cihetlerce ileri gidişine, Rusyanın harpten zaif çıkacağı ihtimalile Osmanlı ülkesinde menfaat güden Fransız ve İngilizler razı olmıyorlar. Netekim arazice bize vaitlerde bulunulmasına İngiltere, bir taraftan Yunanistanı elde tutmak, diğer taraftan kararımıza erazi ilhakı gibi bazı faydalar değil, Almanyanın mağlûp olacağı korkusunun, yani tehdidin müessir olacağı kanaatinde bulunmak sebebile muhalefet eylemiştir. Nihayet Babıâliye 30 Ağustosta üç devletin elçileri ayrı ayrı gelerek şu tebligatı yapıyorlar. Fransa, İngiltere, Rusya büyük elçileri, üç müttefik devletin, şimdi Avrupayı ayıran harp esnasında tam bir bitaraflığa riayeti taahhüt etmek şartile, Osmanlı devleti erazisinin tamamiyetini temin etmeğe ve iktısadî ve adlî meseleler hakkında kendilerine Osmnalı hükûmetince vaki olacak teklifleri dostane bir fikir ile tetkik eylemeğe hazır olduklarını beyan ederler.

Bu tebligatı yapan devletler, Rus elçisinin hükûmetine yazdığı telgraftan anlaşıldığı üzere, bu beyanatın resmî olarak yapılmasını Babıâlinin harbin devamı müddetince bitaraf kalacağı hakkında tahrirî teminat vereceğine dair arzu ifade eylemesine talik eylemişlerdir. Ve buna mukabil iki gemideki mürettebatın gönderilmelerini istemişlerdir.

Demek ki itilâf devletlerinin Osmanlı devletine bitaraf kalmak için vadettikleri şey nihayet ikidir. Tamamiyeti mülkiyesine dair teminat, kapitülâsyonların ilgası hakkındaki teklifleri, dostane bir fikir ile tetkik.

Bizim taleplerimiz nedir ? Cemal Paşa, İngiliz elçisinin bir suali üzerine, Sadrazam ile kararlaştırılarak İngiliz elçisine tebliğ edilen arzularımızı şu suretle zikrediyor:

Kapitülâsyonların lağvı, Adaların iadesi, Mısır meselesinin halli, Ruslar tarafından dahilî işlerimize müdahale edilmemesi, Ruslar tarafından bir tecavüze uğrarsak İngiliz ve Fransızlar tarafından bilfiil mümanaat edilmesi.

Bu şartları Londraya bildirmiş olan İngiliz elçisi Sir L. Malet bir kaç gün sonra cevap vermiş: Kapitülâsyonların bazı malî kısımlarının şimdiden ilgasına, diğer müttefikleri razi olmak şartile İngiltere muvafakat edebilir. Adlî kapitülâsyonların hemen ilgası mevzuubahs olamazmış. Yunanlılarla aramızdaki Adalar meselesini zamana talik etmek daha muvafık olurmuş. Mısır meselesinin halline şimdiden yanaşmak tehlikeli olacağından bunun harbi umumiden sonraya bırakılması icap edermiş. Rusların Türkiyeye karşı bir tecavüz niyetleri olmayıp devletin tamamiyeti mülkiyesi diğer devletler gibi İngiltere ve Fransanın da zımanında bulunduğundan bu cihetten emin olmaklığımız lâzım gelir, fakat arzu edersek bu zımanı takviye edecek veçhile, siyasî bir senet vermeğe hazır bulunuyorlarmış.

Cemal Paşa bu cevaptan şunu istinbat ediyor: İtilâf devletleri bizim kendilerile harbe girmekliğimizi istemiyorlar. Bunun sebebide, Paşaya göre, onların müttefiki olarak harbe girersek, Rusyanın göz diktiği İstanbula vaz'ıyet imkânı ortadan kalkacaktır. Buna Rusya kat'iyen razi olamaz ve bu sebeple Fransızlar ve İngilizlerde yanaşamazlardı.

Müzakerata asıl memur olan Cavit bey de itiraf ediyor, ki [1] itilâf hükûmetleri bu müzakerelerde zamanın ve ahvalin icabettiği kadar fedakârlık yapmak lüzumunu hissetmiyorlardı. Kendi kanaatine göre eğer elçiler kapitülâsyonların ilgası hakkındaki taleplerimizi kabul eylemiş olsalardı, harp taraftarı olmayan kabine azasının eline kuvvetli bir silâh vermiş olurlardı. Kendisi itilâf elçilerinden bu silâhı daima istemiş, Almanların her gün birer suretle vaki olan tekliflerine, vaitlerine karşı elde istihsal edilmiş bir şey bulunmadığını daima tekrarlamış.

Bize en müsait vaziyetleri bile aleyhimizde tefsir ve izahtan zevk alan Mandelstam dahi, itilâf devletlerinin harbin mes'uliyetini Türkiyeyebırakmak siyasetine daima sadık kaldıklarını [2]

---

[1] Beşinci şubedeki mazbut ifadesi sahife 208

[2] Osmanlı imparatorluğunun mukadderi sahife 80 ve 84

söylerken, itilâf devletlerinin Osmanlı imparatorluğunu, harbe sokmaktan menetmek maksadile değil, asıl harbin mes'uliyetini ona bırakmak fikrile hareket ettiklerini itiraf eylemiş oluyor.

KENDİ FİKRİMİZ: Bizim itilâf devletlerinden, bitaraflığımız mukabilinde istediğimiz şeyler her halde verilmez şeyler değildi. İtilâf devletlerinin bize bitaraf kalmak için vadettikleri şeylere gelince, hiçe indirmemekle beraber bunlara haiz olmadıkları bir kıymet atfetmek mümkün olmadığına kaniiz.

Devletin tamamiyetini, İngiltere Fransa ve Rusyanın, yeni bir vesika ile teyit eylemeleri, yalnız şeklî bir kıymeti haizdir. Zaten bütün teminatlar, bir devletin topraklarına tecavüzü ilelebet men edebilecek bir tılısım değildir. Ancak zamana ve halin icaplarına göre faideli olabilen tedbirlerdir. Paris muahedesinde devletin tamamiyetini temin edenlerin onun ihlâline nasıl tevessül ettiklerini görmüş bir milletiz. Sütten ağzı yanan, yoğurdu üfleyerek yer. Biz de bu sebeple bu teminata elbette haiz olamayacağı bir kıymet veremezdik.

Nazarî olarak düşünülebilir ki harptenberi İngilterenin de Fransanın da bütün galiplerin de tezi, muahedelere riayettir, muahedeleri çiğneyen Almanyaya karşı bu milletler bununla cihan efkârında galeyan hasıl eylemişler, cezalar tertip etmişlerdir. Bu devletlerin bize verdikleri teminatı, harp ertesinde, bu sebeple nakzedebilmeleri kolay olamazdı. Eğer bu kolay olacak ise bizim hakkımızda düşündükleri şeyi, bizi kendileri arasına aldıktan sonra da tatbik etmek kolayını bulurlardı. Ya muahedelere ve verilen söze bir kıymet vermek lâzımdır ve bu halde Fransa ve İngilterenin vereceği teminatın bir kıymeti ve ehemmiyeti vardır. Yahut muahedelerin ve verilen sözün bir kıymeti yoktur ve bu halde Fransa ve İngilterenin Rusyanın göz diktiği İstanbula vaz'ıyet imkânını ortadan kaldırmamak için bizi aralarına almak istemedikleri hakkındaki iddianın da manası yoktur. Zaten muahedelerin kıymeti yoksa, muahedeleri çiğnemekte en çok kendinden bahsettiren Almanyaya bir ittifak muahedesi ile bağlanmanın ve ana arazimize tecavüz halinde bizi müdafaayı taahhüt ettirmenin hükmü nedir? Bunlar doğrudur ve bu sebeple bu devletlerce tamamiyetimize dair verilen teminatın samimî ve ciddî olduğuna kani bulunsa idim buna büyük bir kıymet atfetmekte tereddüt etmez idim. İngiltere tamamiyeti mülkiye teminatının, yalnız bu harpten istifade etmek isteyen bir duşmana karşı verilmesini istemiştir. Bu taahhüdü bizim hudutsuz ve müddetsiz isteyebilmekliğimizi kabul eylememiştir.

Bunun manasını Rus elçisinin bir telgrafı bize anlatır :

Rus elçisi telgrafında diyor ki "Türkiyenin tamamiyeti mülkiyesinin tahriren taahhüt edilmesi aleyhinde değilim. Fakat bu taahhüt müddetinin beş ilâ on seneye indirilmesini isterdim. Çünkü Türkiyenin inhilâli meselesinin devam etmesi ihtimalini nazarı dikkate alarak kendimizi daha uzun müddet bağlamağı münasip addetmem.„ Demek ki Türkiyenin inhilâline çalışmak suretile taahhüdün kıymetini düşürmek, yani Paris muahedesinin aktinden sonraki vaziyeti idame etmek gayedir. Teminat devletin varlığını diğerlerini inhilâl arayan teşebbüslerine karşı kuvvetlendirilmesine mani olmak için düşünülmüş bir vasıta olunca elbette kıymetsizdir. Bu suretle de itilâf devletlerinin arzettikleri menfaat, samimî olmamak itibarile bu noktada bir kıymet arzetmediği gibi, ikinci noktada da bu değersizdir. Kapitülâsyonları ilgaya devletler muvafakat etmiyorlar. Bu baptaki teklifleri dostane tetkik etmeği vadediyorlar. Bu vait, Paris muahedesinden beri tecrübe edilmiş bir vaittir. Ve tamamiyeti mülkiye ve ademi müdahale teminatını da hiçe indiren bir rettir. Bu itibarla, İtilâf devletlerinin Türkiyenin bitaraf kalması için vadettikleri şey hakikatte bir kıymeti haiz değildir. Ve elbette o günün zimamdarları bunu tahlil ve idrak eylemişlerdir.

Hakikat şudur ki itilâf devletleri, Türkiyenin harbe girmesinin hasıl edebileceği ehemmiyeti görememişler ve harbe girmemesi için esaslı harekette bulunmaktan ziyade vakit kazanmağa çalışmışlardır. Zaten kumandan Larşer de itilâf devletlerinin lâzım gelen fedakârlığı yapmaksızın, bu harpten içtinaba çalışmış olduklarını sarahaten itiraf eylemektedir. [1] Mandelstamın da, devletlerin harbin mes'uliyetini Türkiyeye bırakma fikrile hareket ettiklerini itiraf ettiğini, yazmıştım. Bittabi bu mütalea, bizim harbe girme kararını kendi menfaatimiz noktasından verip vermemek meselesinin hallini de tazammun etmez.

HARBE GİRİŞİMİZ — Osmanlı devletinin dünya harbine girişi Karadeniz hâdisesile olmuştu. Bu hâdise nasıl vaki oldu?

KARADENİZE ÇIKIŞ — Donanmamızın Karadenize çıkışı meselesi o zaman vükelâ arasında def'at ile görüşülmüş mühim bir iş olduğu için, evvelâ buna temas edeceğim. Marmara denizinin rakit olmak itibarile manevra ve endaht talimlerine müsait olmamasından dolayı, donanmanın Karadenize çıkmasını, amiral istiyor-

[1] Dünya harbinde Türk harbi tercümesi Kaymakam Nihat Bey cilt 1 sahife 88

muş. Başkumandan vekili vükelâ meclisine teklif etmiş, harbe girmek taraftarı olmıyan vükelâ, Enver paşanın bu teklifine itiraz etmişler. Alman amiralinden sadır olacak bir hareketin mes'uliyeti kabul edilemiyeceğini söylemişler. Enver paşa amiralin Rus donanmasına tesadüf etse dahi tecavüz etmiyeceğine dair askeri namusu üzerine söz verdiğini beyan etmiş, Cavit Bey ayni amiralın askerliğe girdiği zaman imparatorun ve imparatorluğun menafiini ihlâl etmiyeceğine yemin ettiğini, imparatora karşı olan yemininin, amiralca Enver paşaya karşı olan yeminden müreccah tutulması tabiî bulunduğunu söylemiş, Enver paşa, amiral gemileri alıp çıkarsa ne yapabiliriz demiş. Karadeniz müstahkem mevki kumandanına emir verin, Göben ve Breslav çıkarlarsa ateş etsinler cevabını vermiş. Bu teklif kabul edilmeyince Halil Bey zırhlılar Karadenize çıkarlarsa avdetlerini men için Boğazların kapanacağını kendilerine tebliğ edin „ demiş. Cavit Beyin ifadesine göre Halil Beyin teklifi icra edilmemek üzere kabul edilmiş. Cemal paşa, altı ay sonra harbe girmek meselesini Almanlara anlatmak üzere Halil ve Hafız Hakkı Beylerin Berline izamına karar verildiği gün, donanmaya ait meselenin Başkumandanlık vekâletinin tahtı mes'uliyetine terkedilmesine, fakat harbe meydan verecek ahvalden tamamile tevakki edilmesine karar verildiğini kaydediyor.

Donanmanın Karadenize çıkışı, mutlak harbi intaç edecekti. Çünkü devletler Göben ve Breslavın Osmanlı gemisi olduğunu kabul etmiyorlardı. Bunları, Osmanlı bayrağını ve mürettebatını, hâmil olarak ta Boğazdan çıksalar, düşman muamelesine tabi tutacaklarını bildirmişlerdi. Rusyanın da Karadenizde bunlara ayni muameleyi tatbik etmesi, bizi müteessir edecek ve harbe sebep olacak idi.

Fakat tehlike asıl bu ihtimalde değildi. Amiral Soşon ve arkadaşları bir an evvel bizim harbe girişimizi tahakkuk ettirmek istiyorlar, Alman vatanının tehlikede olduğu bir sırada onun için döğüşmek, ölmek ihtiyacile çırpınıyorlardı. Almanlar cephelerde vatanî borçlarını kanlarile öderlerken, Türkiyede âtıl durmak, Türkiyedeki bütün hamiyetli Alman zabitlerini münfail eden bir şeydi Ali Fuat paşa (1) Erkânı harp Reisinin kendisine ağlayarak şu sözleri söylediğini kaydediyor: " Madem ki Türkiye harbe girmiyor, bizi niçin memleketimize göndermiyorlar, vatanımız tehlikede ve silâh arkadaşlarımız düşman karşısında muharebede iken burada rahat otur-

(1) Paristen Tih sahrasına sahifa 18

maklığımız bizim için mucibi şeyindir. Göben ve Breslav mürettebatı biz buraya tiyatro oynatmağa gelmedik muharebe etmeğe geldik diyorlar.„

Alman zabitleri ve mürettebatı bir taraftan vatanları için düğüşmek ve ölmek arzusile böyle çırpınır ve âtıl durmayı şeyin addeder iken, diğer taraftan Türkiyenin harbe girmesile vatanlarına yapılacak hizmeti takdir ederken hem ferdî hem millî hisler ile bir harp vesilesi çıkarmayacaklar mıydı? Elbette çıkaracaklardı. Bunda şüphe yoktur. Netekim öyle oldu donanmanın Karadenize çıkışını müteakip Türk Rus donanması vuruştu.

Vak'a nasıl olmuştu? Tebliği resmiye göre. •

Donanmayı hümayunun kısmı cüz'isi karadenizde talimlerle meşgul iken teşrinievvel 27 ve 28 te Rus filosunun tecavüzüne uğramış ve 29 perşembe günü bizzarure taarruza geçerek bir torpil vapurunu gark bir torpitoyu hasarzede ve bir gemiyi zaptetmiş, bir Rus top çekeri ve bir gambotu torpillemiş ve 72 nefer ve 3 zabit esir eylemiş. 30 teşrinievvel 914 tarihli Tanin gazetesi vak'ayı şöyle anlatıyor: « Bir zamanlar bir Osmanlı havuzu olan, bugün de halâ yarısından ziyadesinde Osmanlı bayrağının hakkı dalgalanan karadenizde bir kaç gemiden ibaret bir Osmanlı fırkai bahriyesi Boğazın suları denecek bir sahada talimler yaparken birdenbire Rus sefaini harbiyesine tesadüf etti ve bunların her suretle şüpheli görünen hareketlerini tetkik ederken nagihanî bir taarruza uğradı.

Bu hadise karşısında vazife pek sarih idi. Meşru müdafaa halinde bulunan Osmanlı donanması hemen orada vazifesini ifa ettikten sonra, bu hareketin ne demek olduğunu takdir ederek Osmanlı denizinde Osmanlı bayrağına vukubulan tecavüzün cezasını vermek istedi...»

Bir kaç gün sonra harp halini ilân eden iradei seniye de şöyle başlıyordu :

Şehri halin 29 uncu günü donanmayı hümayunun bir kısmı tarafından karadenizde manevra icra edilmekte olduğu sırada Karadeniz boğazına torpil dökmek vazifesile hareket ettiği bilâhara anlaşılan Rusya donanmasından bir takımı, mezkûr manevraları ihlâl ve müteakiben izharı muhasame ile boğaza doğru hareket etmelerile, donanmayı hümayun tarafından mukabele olunmakla beraber şayanı teessüf olan şu hadise hakkında hükûmeti seniyece Rusya devletine müracaat ile tahkikat icrası ve vak'anın esbabının zahire ihracı teklif ve bu suretle bitaraflığı muhafazaya ihtimam edilmiş olduğu halde, Rusya devleti müracaatı vakıya cevap vermeksizin sefirini geri celbeylediği gibi kuvayı askeriyesi de Erzurum hudutlarını nükatı muhtelifeden tecavüz etmesine...»

Karadeniz hadisesini, Rusların tecavüzüne istinat ettiren bu fikre taban tabana zit olarak, itilâf devletleri bunu donanmamızın doğrudan doğruya eseri gösterdiler.

Hangisi doğrudur? Bu meselede hakikatı araştırmazdan evvel bir mülâhazaya cevap vermek mecburiyetindeyim. Diyorlar ki her

devlet harp mes'uliyetini üzerinden atmağa ve diğer tarafa yüklet-meğe çalışmaktadır. Her memleket bunda millî bir menfaat görü-yor. Böyle olunca Türklerin harbi açtıklarını ortaya çıkararak harp mes'uliyetini üzerimize almakta ne mana vardır?

Mülâhazanın, haddi zatında haiz olduğu kıymet büyüktür. Fakat hadiseye tatbiki doğru değildir, Bir kere, Türklerin harbi açmakla harp mes'uliyetini üzerine almaları hiç te lâzım gelmez. Harpte mes'ul olan mutlaka harbi ilân eden değildir. İkincisi mahiyeti taayyün etmiş bir hadiseyi inkâr etmekte, kendi kendini aldatmak ve bu suretle, millî menfaati korumak değil bozmak vardır. Başını toprağa gömüp tehlikeyi görmemekle tehlikenin geçmiş olduğunu farzeden aptal kuşun vaziyetine bir millet indirilemez. Tarihçilik vazifesi bir hadise hakkında mütezat vesikalardan hakikati araştırıp bulmak, milliyetperverlik vazifesi bu hakikati millî menfaate göre tahlil ve ifade eylemektir. Biz, tarihimizin ve cihan tarihinin, bu millî menfaata göre tahlil ve ifade edilmemesinden çok zarar görmüş bir milletiz. Bu hatanın tashihine tevessül edilen bir za-manda, mahiyeti tayyün etmiş muasır hadiselerin hakikatini inkâr etmemiz millî büyük davaya da zarar verir. Bugün hiç bir Alman, 1914 harbini Almanyanın ilân ettiğini inkâr etmez. Almanyanın buna mecbur edildiğini iddia eder. Bazan hadiselerin hakikati geç tecelli eder. Ruslar umumî seferberliklerini Avusturyanın umumî seferberliğine karşı ilân ettiklerini iddia etmişlerdi. Avusturya resmî evrakı neşredilince bunun böyle olmadığı anlaşıldı ve Rusların yalan söylemiş olduğu meydana çıktı. Yalancının mumu yatsıya kadar yanar. Mutlaka hakikat meydana çıkıncaya kadar yalanda ısrar edilmek mi lâzımdır? Halbuki bu meselede yalan, meydana da çıkmıştır. Bizzat hadiseyi yapanlar hadisenin hakikatini kabul ve ilân eylemişlerdir.

Üçüncü bir mütalea olarak, şunu da kaydetmeliyim ki, sulh aktedilmeden hakikati söylemekte mahzur olabilirdi. Hele mütareke günlerinde, galip devletlere hoş görünmek için harp mes'uliyetini, şunun veya bunun sırtına yükletmek istemekte bir necabetsizlik vardı. Bunun Türklere karşı daha insanî bir muamele temin ede-miyeceği şüphesizdi.

Bugün ise harbin hesabı görülmüş ve bizim için harp mes'u-liyeti meselesi siyasî bir mesele mahiyetinden çıkarak sırf tarihin malı oluştur.

KARADENİZ VAK'ASINI KİM İHDAS ETTİ — Karadeniz

vak'asını Amiral Soşonun yapmış olduğunu gösteren ifadeler şunlardır. Sadrazam Sait Halim paşa beşinci şubeye verdiği tahrirî ifadesinde " harbe taraftar olmadığımı anlayan Alman ricali karadeniz vak'ai müessifesini ihzar ve ihdas ettiler„ diyor.

2 — Talât paşa da, mukaddemei hatıratında "arife günü akşamı Karadenizde Rus donanmasını amiral Şosonun topa tuttuğu haberi geldi „ diyerek bunu teyit eyliyor.

3 — Mahmut paşa, bazı zabitanın ifadesine istinaden beyan ediyor ki, Alman gemileri Karadenize çıkmadan Cemal paşa Türk gemilerindeki ümera ve zabitana Şoson paşanın kumandasında olduklarına ve ne emrederse ouu yapmalarına dair emir vermiş ve donanma Boğazdan çıktıktan sonra kumandanlar amiral gemisine çağırılarak, kendilerine kapalı zarflar verilmiş. Kimisinin Sivastopolu, kimisinin Kiyef ve Odesayı ve kimisinin Novrosiskiyi bombardıman eylemesi bunlarda yazılı imiş.

4 — Cavit Bey, amirala her halde emir verildiğine ve bu emirden bizim taraftan birinin her halde haberi olduğuna kani bulunduğunu söyliyor. Talât beyin böyle bir vak'a olacağından haberi olmadığına namusu üzerine yemin eylediğini de ilâve ediyor.

Netekim Talât paşa mukaddemei hatıratında " bu vak'adan hiç birimizin evvelden malûmatı yoktu. Herkes gibi ben de Enver paşanın haberdar olduğuna kani idim. Bayram günü meclisi meb'usan reisi Halil beyin evinde toplandık. Orada Enver paşayı çok sıkıştırdım. Yemin etti ve haberi olmadığını mısırren söyledi. Bu vak'a, harbi emri vaki haline getirdi „ diyor.

5 — Ali Fuat paşa, harbe malûm olan başlangıcile girişimizden bir kaç gün sonra Ayastofonos civarında yapılan bir tatbikat sonunda, mahut Rus âbidesi önünde ordu kumandanının (Cemal paşa) ordunun bütün atlı zabitlerine hitaben irat ettiği nutukta "Karadenizde donanmamız tarafından vuku bulan harekâtın, öyle bazı korkakların zannettiği gibi sırf Alman amiralinin hükûmeti Osmaniyeyi bir emri vaki karşısında bulundurmak için kendiliğinden yaptığı bir teşebbüs olmadığını, bu hareketin emri mahsus ile yaptırılmış olduğunu, Alman cenerallerinin ve amirallerinin hükûmeti Osmaniye emrinde bir vasıtai icraiyeden başka bir şey olmadıklarını, Osmanlı milletinin mukadderatını idare etmek mes'uliyetini deruhde etmiş olan insanların kimsenin nüfuz ve tesiri altında olmayıp müstakil olduklarını, Türklerin zelilâne yaşamakten ise millî istiklâl ve haklarını silâhlarile temin etmek ve yahut şerefle ölmek için muharebeye girdiklerini „ söylediğini kaydediyor.

6 — Cemal paşa harpten sonra yazdığı hatıratında vak'ayı sadece " amiral Şosonun verdiği rapor mucibince en evvel Ruslar tarafından teşebbüs edildiğini kabul etmek mecburiyetinde bulunduğumuz„ suretinde zikrile iktifa eylemekte ise de, tecavüz emrini, bizzat kendisinin verdiğini ve bunun gizli tutulmasını tehdit ile emreylediğini o zaman bahriye erkânı harbiye riyasetinde bulunan ..... paşa beyan eylemektedir. [1]

7 — Bizzat amiral Şoson mektubunda diyor ki: "Rusyaya karşı ilk taarruz Türkler tarafından yapılmıştır. Harekâtı harbiye emrini ve diğer tafsilâtı Akdeniz bahriye fırkası evrak muhafızı E. S. Mitler ve oğlu tarafından neşredilen Der Krieg zur See 1914 - 18 âtlı kitabında (sahife 45 - 57) bulabilirsiniz.„ Almanların bu neşriyatından ve beyanatından sonra Karadeniz vak'asında hakikati gizlemeğe çalışmak maruf tabiri ile " Papadan ziyade katolik olmak „ tır.

Başta Sadrazam olduğu halde vükelâdan ekseri harbe girişimizin aleyhinde bulunurken ve daha altı ay bitaraf kalmaklığımız lüzumunu anlatmak üzere Halil ve Hafız Hakkı Beylerin Alman umumî karargâhına izamına karar verilmiş iken, Amirala, harbi ihdas etmek emrini Enver ve, bizim kumandanlara onun emrlerine imtisal etmelerini, Cemal paşalar ne sebeple verdiler?

Ali Fuat paşa, Paristen gelen ateşemiliter sıfatile, başknmandan vekilini ve ordusuna tayin edildiği Cemal paşayı ziyaret edişini,

---

[1] .. paşa, Cemal paşanın ilk günler harp aleylıtarı iken yavaş yavaş harp taraftarlarının tesirine nasıl tabi olduğunu anlattıktan sonra. diyor ki, Cemal paşa koynundan bir büyük kâğıt çıkardı, al bunu oku, resme koyma, sen lıifzet, dedi. Okudum. Türk donanmasını teşkil eden yirmi küsur parça geminin ismi yazılı kâğıda başkumadanlık vekâletinin bir emri. Bunda isimleri bağlı gemilerin süvarilerine donanma talim için denize çıktığında amiral Şosonun emirlerine bilâ kaydü şart tabi olduklarına ve ne emrederse yapmak mecburiyetinde bulunduklarına dair hemen tahrirî bir emir yazılması emrediliyordu. Evvelâ Cavit Beyle görüşmüştü. Cavit bey harbe girişi intihar sayıyordu. Fethi beye bir telgraf yazdı. Bilâhare kendisinin donanmanın Karadenize çıkmasına ne için emir verildiğini sorduğumda « emri ben vermedim Enver vermiş » dedi. Halbuki bir gün tersaneye vakitsiz gelmiş ve bu emirleri benim muavinime yazdırıp imza eylemiş ve mektum tutulmasını tenbih ve tehdit eylemiştir.

Almanların neşrettiği bir vesikada amirala Enverin verdiği emir. Matbuat hatıralarında Ahmet İhsan bey tarafından şöyle nakledilmiştir:

Büyük Erkânı harbiye Mahrem — İstanbul 22 - 10 - 1914

Donanma kumandanı amiral Souchon cenaplarına:

Türk donanması Karadenizin bahrî hâkimiyetine sahip olmalıdır. Rus donanmasını arayıp onu nerede bulursanız ilânı harp beklemeden zaptediniz.

Enver

güzel kalemile anlatırken bize, bu sualin cevabını veren, Enver ve Cemal paşaların o günkü ruhî haletini de ifade etmiş olur:

« Parise gitmezden evvel, yani dokuz ay evvel, Beşiktaştaki küçük ahşap evinde, karşısında Napolyon Bonapartın resmi asılı, mahcup, mütevazi mültefit bir genç zabit olarak terketmiş olduğum Enver Beyi, şimdi Nişantaşındaki konağında Sezar rolünü oynamağa azmetmiş, sert ve donuk simalı bir diktatör halinde buldum.... Harp, genç cengâver için, nühbei amal idi. Şan, şeref, ikbal ne varsa harpte vardı. Enver paşa - ki bazı mukadderatı âliyeyi yerine getirmek için dünyaya geldiğine hakikaten kanidi - gerek ihtirasatını tatmin etmek ve gerek bu mukadderatını hayizi file çıkarmak hususunda, harbi yegâne vasıta telâkki eylemiştir. Sulh ona göre hiç bir müspet vaitte bulunmayan abes bir şey, gayri tabii bir hal idi. Genç diktatörün manevî yıldızı harptı. Harp, kaza ve kaderin kendisine tevdi ettiğine inandığı, ifası zaruri bir vazife idi. Enver paşa nazarında dünyaya gelmekten esas maksat, şanlı bir surette ölmek, ölmezden evvel bazı güzel süngü hücumları yapmaktır. Süngü hücumlarından başka her şey onun nazarında ancak derecei tali'yede mühimdir. Tarihi âlemin süngü uçlarile yazıldığına pek emin idi. Zaten Enver paşanın fitreten bundan başka türlü düşünmesine de imkân yoktu.»

« Ertesi sabah Cemal paşayı ziyaret ettim. Cemal paşa her zamandan ziyade vakur ve muhteşemdi. Mes'uliyetini üzerine aldığı büyük kararı icra ettikten sonra kazanacağı şan ve şerefin hayalile daha şimdiden mest olmuş gibiydi.....

914 de, harbe girişimizin üzerinde, bu ruhî haletler elbette müessir olmuştur. Hatta Cemal paşanını, itilâf zümresinin bizim kendilerile harbe girişimizi istememelerinden şikâyet etmesinde belki bu ruhî haletin bir tezahürü vardır.

Fakat, asıl amil, daha yüce bir şan ve şeref vadeden vatanı ve vatanın istiklâlini korumak ve kurtarmak endişesi olduğunu kabul etmek lâzım gelir.

Tarih, bugüne kadar, belki hep süngü uçlarile yazılmıştır. İnsanlık belki yaratildiği günden beri, en büyük şerefleri büyük zaferlere vermiştir. Ebedilik belki hep büyük zaferler yaratanlarındır. Abideler asıl onlar namına dikilir. Destanlar asıl onlar namına yazılıdır. Milletler ve insanlık onlarla öğünür, Şana, şerefe ikbale götüren en kısa yol mutlaka bir zafer takının altından geçer, insanlara cennet bile kılıçların gölgesi altında vadedilmiştir. Bütün bu sebeplerle, genç, haris ve talili bir kumandan için, bir zafere ermek hırsı, elbette büyük bir muharriktir.

Bununla beraber, zaferlerin de türlüsü vardır ve elbette zaferlerin en büyüğü, en yücesi. en azizi, bir devleti kurtarmak için kazanılan zaferdir. Enver paşayı da, Cemal paşayı da, bir asker sıfatile, bir zaferin cazibesi büyük karara sevk etmiş ise, her iki ruhta da, bu zaferin, kurtuluş getiren bir zafer olması arzusu da muhakkak vardı. Hatta her iki ruhta zafer cazibesinden evvel

vatanının kurtuluşunu görmek iştiyakı mutlak vardı. Çünkü hiç kimse inkâr edemez ki Enver paşa da Cemal paşa da, kusurlarile beraber, vatanperver idiler.

Enver paşa da, Almanların zaferine kat'î itimat ve devleti Almanyanın zaferile kurtarmak kanaatidir ki harp kararını vermeğe amil olmuştur. Cemâl paşa da Talât paşa da merkezi umumîde Enver paşanın bu itimadına uyaraktır ki harbe girme kararnı kabul eylemişlerdir. Eğer memleketlerini her mülâhaza üstünde tutan bu insanlar memleketi kurtarmak için başka bir yol bulsalardı sırf zafer şevkile harbi ihtiyar eylemezlerdi sanırım.

Böyle bir yolu aradılar. İngiltereye, Fransaya Rusyaya ittifak teklifleri bunun delilidir. Umumî harp başladıktan sonra da bunu aradılar. Fakat İngiltereden Fransadan Rusyadan ne gördüler? İstanbula ve Boğazlara malik olma arzusunu takip eden, buna konferanslarla çare arayan Rusya tamamiyeti mülkiye teminatı verirken Bulgaristanı harbe sokmak için ona topraklarımızdan büyüme tekliflerinde bulunmıyormıydı? o kadar ki İstanbuldaki Rusya elçisi hükûmeti Bulgaristana bu kabil mevaitte bulunmaktan tahzire lüzum görmüştü. (30 Ağustos tarihli telgraf) ve elçinin çok haklı olarak dediği gibi Osmanlı İmparatorluğunun tamamiyetine riayet olunacağı hakkında teminattan bahsedildiği sırada bu gibi teklifler yapılması maksadın samimî olmadığnı gösterirdi. Netekim Sadrazamın bundan kedisine acı acı bahsettiğini elçi diğer bir telgrafla (6 Eylül) bildiriyor. Rusyanın bu maksadı karşısında devletin istiklâlini ve varlığını kurtarmak için Almanlarla birleşme ve harbe girmesi zarurî görülemezmiydi?

İngilterenin bizim harbe girmemiz meselesinde yegâne düşündüğü şey, Hindistanda İgiltereye tabi müstemlekelerin islâm halkı üzerinde, bilhassa bunların harbe sürüklenen evlâtları üzerinde, harbe bizim kendi arzumuzla girdiğimiz tesirini hasıl etmek ve bu girişi, Hint askeri Kanaldan geçinceye kadar geciktirmektir. Vatanlarını kurtarmak ateşile kavrulan ve bu fırsatı nihayet dünya harbinin patlamış olmasile elde etmiş kanaatinde bulunan İttihat ve Terakki zimamdarlarına, acaba İngiltere harbe girmemekliğimiz için ne vadetmiştir.

Bayat bir tamamiyeti mülkiye teminatı ile Kapitülâsyonlara ait kuru bir vait değil mi? O günkü vaziyette bu kâfi gelebilir miydi? İngiliz Devlet adamları Türklerdeki ruhî haleti ve Türklerin harbe girmesile neler olabileceğini keşfedebilmekte elbette hata etmişlerdir. İngiltere halkı, o günkü zimamdarlarının bu hatasını veya yan-

lış hesabını, bizim harbe girişimizle yaptığımız hatadan küçük görmemelidir. Müstakbel İngiliz nesli, Sir Edvar Greyin ve Asküvitin bu hatasını daha iyi anlayacaklardır, ve belki müstakbel bir Türk İngiliz dostluğunun temelini bu hatayı tashih arzusu teşkil edecektir.

Fransızların Osmanlı dostluğuna Rusyayı feda edemiyeceklerini pek tabiî buluruz. Fakat Sazonof bile, müttefiklerinin, Şarka ait meselelerde ayrı hareket ettiklerinden bahsediyor. Bu itibarla, Fransa Türkiyeye ait meselelerde siyasetini hakikaten bu devletin - kendisi için de çok faideli olan - varlığını koruma esası üzerine samimî ve kat'î olarak istinat ettirmesi halinde bize günün ehemmiyetle münasip vadedebileceği şey bulunamaz mıydı? Halbuki Bompar Karadeniz vak'ası üzerine hükûmetine kat'ı münasebetin daha faideli olacağını tavsiye eylemiyor mu?

Hulâsa her üç devletin, köhne tamamiyeti mülkiye teminatı ile Kapitülâsyolara ait cansız bir vaitten başka, devlete bir menfaat göstermedikleri büyük buhran gününde, harbe giriş kararını bizimkilerin vermesinde, elbette, bizimkiler kadar mes'uliyetleri vardır. Rus elçisinin telgrafından anladığımıza göre, elçiler pasaportlarını istedikleri gün, Sadrazam ağlamıya başlamışl Sadrazamın göz yaşları, hasıl olan vaziyetin vahametini, sevinç içinde İngiliz büyük elçisinden ve arkadaşı lâkayt Mösyö Bompardan daha fena anlamamış olduğunu gösterdiği gibi, Çarlık Rusyasının da, Türkiye ile harbin, kendisini Alman aleyhdarı bir birliğe mezarına kadar bağlıyan, iyi düşünülmüş ve hazırlanmış bir vasıta olduğuna akıl erdiremediği zahirdir. [1]

Bütün dünya münevverleri üç devletin bu mesuliyetini bir gün çok iyi anlıyacaklar, bu üçü devleti Türkiyeyi harbe girmemek için mümkün olan şeyi yapmamış olmalarından dolayı muaheze eyliyeceklerdir. Eğer dünya harbi, kendilerinin dediği gibi Türkiyenin harbe girmesi yüzünden, iki sene fazla sürmüş ise, eğer milyonlarca insan sırf bu yüzden ölmüş, Rusya bu yüzden inhidam etmiş, Romanya bu yüzden inhizam eylemiş ise Türkiyenin harbe girişinin neticeleri bu olacağını görememiş ve Türkiyenin harbe girmemesi için fedakârlık yapmak lâzım geleceğini anlayamamış olanların da, hiç olmazsa bizim kadar mes'ul olmaları lâzım gelmezmi?

Bahusus, dünya harbine girmemekliğimiz için kanaatle çalışan ve kabinede ekseriyet teşkil eden vükelâya muvaffakıyet ümidi vermek için Karadeniz hâdisesinde bir tahkik komisyonunun teşkilini

[1] Anadolunun taksimi tercümesi. 82

kabul etmekte ne mani vardı? Osmanlı devleti vak'a müsebbiplerinin tahkik edilmesini ve mes'uliyetin bizim tarafımızda olduğu anlaşılırsa lâzım gelen tarziye ve tazminatın verileceğini bildirmişti. Rusya buna elçisini çekmek ile, diğer devletler de buna imtisal eylemekle cevap verdiler. Vakıa, Mandelstamın ifadesine göre Rus elçisi emin bir membadan bizim ittifakımızı daha Eylül on beşinde haber almıştı. [1] Yine Rus elçisinin çektiği telgraflardan anlaşılıyor ki, Rusya sefareti bazı sefaretlerin bilhassa Avusturya sefaretinin telgraflarını elde etmişti. [2] Bunlardan, bizim ittifakımızı da, harbe girme yolundaki teşebbüslerimizi de anlamışlardı. Hudutlardaki tahşitler de bunu teyit eylemekte idi. Fakat itilâf devletleri bize ait vaitlerinde ve niyetlerinde, hakikaten samimî olsalardı ve belki de bizim harbe girişimizin kendileri için hasıl edeceği bu harpteki ve istikbaldeki tehlikeleri anlasalardı, tahkik komisyonu teşkili teklifini kabul ile beraber, sulhün muhafazası için daha müessir tedbirler alırlardı. Bütün bu mülâhazalarla vardığım kanaat şudur: Günün zimamdarları, harbe girişimiz kararını, devletin istiklâlini kurtarmak için bundan başka bir yol bulamadıklarından vermişlerdir, ve bunda, İtilâf devletleri zimamdarları da hiç olmazsa harbe girme kararı veren bizimkiler kadar mesuldur. Halil Beyin o zaman söylediği nutukta dediği gibi, hakikaten "Türkiye bir orman içinde bir çok eşkiyanın birden hücumuna uğramış bir adam vaziyetinde idi. Sadece muhafazai hayat mecburiyetile gömleğini en yakınına ve en kuvvetlisine vermek mecburiyetinde idi.„ İtilâfçılar da merkezî devletler de birer eşkiya gibi saldırıyorlardı. Nefsini müdafaa mecburiyetinde kalan Türkiye, ona musallât olanlardan fazla mes'ul olamaz.

HARPTE BİTARAF KALABİLİR MİYDİK — Şimdi, meselenin en mühim bir noktasına gelmiş oluyorum: Zimamdarların harbe girme kararı, o vakit bizim için takip edilmesi lâbüt olan yegâne ve en iyi yolmu idi? Yoksa, dünya harbinde, Osmanlı devleti bitaraf kalabilir miydi?

Son zamanların vak'aları arasında, tarihimizi bu kadar alâkadar eden az mesele vardır. Bu ehemmiyeti sebebiledir ki bu meseleye dair çok söz söylemiş, çok yazı yazılmıştır. Daha da çok söz seylene-

---

[1] Osmanlı İmparatorluğunun mukadderatı . 104

[2] Rus elçisi, Marki Parlaviçinin telgraflarını Pavlof telgrafla diyor ki suretinde nakletmektedir. Rus gizli diploması veşikaları 99.

cek ve çok yazı yazılacaktır. Belki de, ancak müstakbel neslin ve tarihin halledebileceği bu meselede, ben sadece mütaleamı yazacağım.

Bu mütalea, bu yolda serdedilmiş fikirlerden ayrı olabilir. Hakikat fikirlerin çarpışmasından çıkar. En aykırı fikir de müspet veya mefi noktai nazardan doğru fikrin belirmesine yardım eder.

Şurasını da beyan edeyim: Harpte Osmanlı İmparatorluğunun bitaraf kalması fikrini iltizam etmek harbe girme kararını mutlaka takbih ve mahkûm eylemeği tazammun etmez. Herbe giriş o gün yalnız zimamdarların değil, bir çok kimselerin, memleket necatı için lâbüt gördübkleri yoldu. Bunu bugün de böyle görenlerimiz pek çoktur. Harbe giriş, gidilebilmesi mümkün olan yollardan biri olunca, selâmet yolu diye bu yola sülûk edenleri, acı neticesi görlüdükten sonra, vatan haini, onların hareketini cinayet telâkki etmek hiç te doğru ve necip olmayan bir harekettir. 1914 harbine, devleti bundan başka çare olmadığını düşünerek sokanlar maksatlarına erselerdi en büyük şan ve şerefe ereceklerdi. Devletin müceddidi, yeni banisi olacaklardı. Muvaffak olamadılar, hesaplarının yanlışlığını gurbet ellerde, namert birer kurşunula can vererek zaten çok acı ödemiş olan insanlara, acımaktan başka bir şey yapılamaz.

Diğer taraftan çok ehemmiyetli bir nokta var. Dünya harbine girmekle memleket dört sene mütemadi kan akıttı. Bin bir ıstırap çekti, dört seneden sonra da daha bilmem ne kadar sene acılarile kıvrandı. Bütün bu fedakârlıklar bu ıstıraplar, bu acılar bir heves için mi idi? Muzaffer olmak için milletçe yapılmış büyük cehitler, kazanılmış büyük zaferler, tarihî şan ve şerefler, hep hıyanet ve cinayet sayılan bir hareketin eseri olmak itibarile, utanılan bir şey mi sayılacak? Kim bir millete en büyük fedakârlık ve şeref mefahirini bir töhmet ve hicap saiki olarak gösterebilir? Elbette bütün memleket istiklâl arzusile harbetti ve harbe bunun için girenleri tuttu. Kuvvetini, memleketten almadıkça, bir veya bir kaç ferdin bütün bir memleketi senelerce bin bir fedakârlığa sevkedebilmesi mümkünmüdür ? Bütün bu mülâhazaların neticesi şudur: Selâmet yolu olarak girilen yolun bir çıkmaz olduğunun sonradan anlaşılması, o yola mutlaka kötü bir niyetle girilmiş olmasının sabit olması demek değildir. Benim yapacağım şey, o gün gidilen yol gidilmesi lâzım gelen en iyi yolmu idi ? Bunu tetkik etmek ve bunu tetkik ederken şahısları mahkûm etmek değil, istikbalde gidilecek en iyi yolu temyiz eyleyebilmektir.

Dünya harbinin başladığı sırada bizim için üç ihtimal vardı: Harbe merkezî devletlerle girmek, itilâf devletlerile girmek, harpte

bitaraf kalmak. İtilâf devletlerile harbe girme yolundaki teşebbüsler neticesiz kalmış olduğu cihetle asıl iki ihtimal münakaşa mevzuunu teşkil eder:

Merkezî devletlerle harbe girmek, harpte bitaraf kalmak. Harpte bitaraf kalmak için itilâf devletlerinin gösterdiği menfaatlara karşı, başka bir halâs çaresi göremiyerek, merkezî devletlerle harbe girmeden neler düşünmek lâzımdı? Hatıra şunlar geliyor:

1 — Merkezî devletler kendilerile harbe girmek için Türkiyeye ne faide temin ediyorlar?

2—Merkezî devletlerin harbi kazanması ne dereceye kadar muhtemeldir ve bu ihtimal tahakkuk ettiğinde müttefikleri olan Kürkiyeye karşı bu devletler vaitlerini mutlaka tutacaklar mıdı ? Yoksa muhasımlarile bir uyuşmaya Türkiyeyi feda ederler mi?

3 — Merkezî devletlerin galip gelmesi halinde, bitaraf bir Türkiyeye bunlardan gelecek zarar ne olabilir?

— 4 İtilâf devletleri, bitaraf kalmak için ne menfaat temin ediyorlar? Bu menfaatleri harpte bu devletler sıkıştıkça artırmak kabil değil mi?

5 — İtilâf devletleri, harp sonunda vaitlerini tutarlarmı? Yoksa onlar da Türkiyeyi bir uyuşma mevzuu yapmazlar veya bizzat paylaşmazlar mı?

6 — Türkiye, bitarf kalmakla beraber mühimmat taşıyan gemileri Boğazlardan geçirmeyerek ve hudutlarında asker tutark Rusyaya karşı muharip olmak suretile elde ettiği neticeleri hasıl edemezmi? Bu takdirde itilâf devletleri, Boğazları bizzat açmağa teşebbüs etmek suretile, kendisini yine harbe sokmazlar mı?

7 — İtilâf devletlerinin harpte galip gelmesi ne derece muhtemeldir?

8 — İtilâf devletlerinin harpte galip gelmeleri halinde merkezî devletlerin müttefiki bir Türkiyeye gelecek zarar ne olabilir?

9 — Harbin uzun sürmesi halinde memleketi yokluğun, sefaletin hastalıkların acı tesirlerinden korumak kabil mi.

Bu sualler daha pek çok uzayabilir? Bunların, harbe girmeden, hatıra gelmemiş olduğu farzolunabilir mi? Vükelâdan bir kısmının, hep bundan bahsettiklerini görüyoruz.

O gün, devletin takip etmesi lâzım gelen siyasetini hep bu meselelere göre tayin ettikleri cihetledir ki Sadrazam ile vükelâdan çoğu harbe girmemeği iltizam ediyorlar.

Harbe girmenin lüzumunu iddia edenlerin fikirleri ne idi?

Cemal Paşa şu mülâhazaları serdediyor:

"Deniliyor ki bitaraflığımızı muhafaza daha evlâ olurdu. Boğazları seyrisefaine serbest bulundurmak şartile değilmi ? O halde Rusya bu umumî harpten öyle büyük bir zaferle çıkacak idi ki hatta, harbin sonunu bile beklemiyerek, İstanbulun ve Şarkî Anadolunun işgaline imkân bulacaktı. "Hem Boğazları kapayalım, hem de bitaraflığımızı muhafaza edelim.„ denilecek olursa, buna ne ahden hakkımız vardı, ne de İngiliz ve Ruslar müsaade ederlerdi. Filî tazyikat o kadar çabuk başlardı ki binnetice " harbin sonuna kadar Boğazları ve İstanbulu işgal altında bulunduralım da harpten sonra yine size geri veririz.„ Tarzında iddialar baş gösterir ve bilfiil icra ederlerdi. Hulâsa bizim için iki kurtuluş yolu vardı. Ya, İngiliz ve Fransızlarla müttefikan merkezî İmparatorluklar aleyhine harp ederek bu sayede Rusların bize karşı bir daha tecavüz edememelerini temin etmek, yahut merkezî İmparatorluklarla müttefik olarak Rusların şedit bir mağlûbiyete düçar olmasına çalışmak. Fransız ve İngilizler ittifakımızı reddederek can düşmanımızın hayır ve menfaatine Boğazları açık bulundurmak şartile bitaraflığa davet ediyorlardı. Merkezî İmparatorluklar ise hasmımızı ezebilecek muhip bir kudret göstermekle beraber, bizi hasmımızın müstefit olamıyacağı tedabir ittihazına mecbur edecek veçhile dairei ittifaklarına alıyorlardı. Bu sayede belki hasmımızın izmihlâli memul. Yalnız bir ihtimal varki şayet merkezî İmparatorluklar mağlûp olurlarsa bizim için pek vahim bir akıbet muhakkak. Öyle amma şayet İtilâf devletlerinin istedikleri tarzda Boğazları açık bulundurmak şartile bitaraf kalacak olursak hasmımızın kat'î galibiyeti ve binnetice bizim hayatımıza nihayet verilmesi de ret ve cerhi kabil olmıyan hakikatlerden. Binaenaleyh kim ne derse desin Rusyanın galibiyeti neticesinde müdafaasız zelil ve hakir Rus ve İngiliz ve Fransız zulüm ve kahrı altına düşmektense mert ve cesur milletlere yakışır bir kahramanlıkla kanının en son damlasına kadar çarpışarak neticede ya kat'î bir galibiyet elde ederek ebediyen kurtulmak, ve yahut " bütün varım elimden gitti, bir namus müstesna„ demeğe hak kazanarak şehamet ve namuskârlıkla başlıyan şan ve şerefle dolu millî bir tarihe, yine şehamet ve namuskârlıkla son vermek bence evlâdır... [1[

Cemal Paşa mütalealarında haklıdır. Profesör Yusuf Akçura Bey de " Büyük harpte Türk harbi „ tercümesine yazdığı mukaddimede olduğu gibi "Türk tarih encümeni mecmuasında (1 Haziran

[1] Cemal Paşanın hatıratı. Sahife 104—105

928) neşrettiği "Osmanlı Devleti umumî harpte bitaraf kalabilirmiydi?„ makalesinde de ayni neticeye varıyor. Kendisini bu mütaleaya sevkeden sebep bilhassa İstanbul ve Boğazlara ait gizli Rus vesikalarıdır : " Memaliki Osmaniyeye taarruz olunmak, devleti Osmaniyenin makarrı hükûmeti zaptedilmek üzere an'anevî hasım tarafından her türlü tedabir alındığı malûm iken Devleti Osmaniyenin bitaraf kalabilmesine imkân tasavvuru abestir, diyen Akçura Bey makalesini şu sözlerle bitiriyor : „ Vak'alardan ve vesikalardan anladığımız, Devleti Osmaniyenin cihan harbinbe bitaraf kalması imkânsızlığıdır: Devleti Osmaniye harbi umumide bitaraf kalamazdı. Coğrafya ve tarih onu iki büyük muhasım gurubun ortasına atmış bulunuyordu. Harbin mevzularından birisi de bizzat kendisi idi. „

Harp içinde Alman Başvekâleti muavinliğini yapan Karl Helfrichte İstanbul hükûmet adamlarının düşünüşlerini hemen ayni mütaleada tespit ediyor: "Son yıllarda Rusya gittikçe daha sarih olarak ilân ediyor idi ki İstanbulun yolu, Berlin ve Viyanadan geçer. Daha başlangıçtan itibaren, harp Türkiye iştirak etsin etmesin, Osmanlı İmparatorluğunun mevcudiyet veya ademi mevcudiyeti harbi idi. Turkiye, ya kendini imhaya karar vermiş kuvvetlerin aleyhine mücadele etmekte olan merkezî devletlere iltihak etmek mecburiyeti, ve yahut intizar eylemek keyfiyetinden birisini intihap etmek zaruretinde idi. „ Merhum Nihat bey de büyük harpte Türk harbi tercümesine yazdığı ilâvelerde bu fikre temayül eder görünüyor.

Dünya harbine giriş, Osmanlı imparatorluğunun yok oluşunu intaç etmiştir. Mustafa Kemal mucizesi olmasaydı Türk milleti de yok olacaktı. Bu netice karşısında bile Osmanlı zimamdarlarının harbi umumiye girişlerini müdafaa etmeği, çok civanmerdane bir hareket olmak itibarile takdir ettiğim gibi fikirlerinin kıymet ve isabetini çok takdir eylediğim âlim hocamızın, vesikalardan ve vak'alardan istinbat ederek verdiği hükmün kuvvetini de inkâr eyliyemem. Aceba tarih hocamızın verdiği hüküm tarihin de hükmü mü olacaktır? Bunu bilmem, fakat ben kanaatle iddia ediyorum ki dünya harbinde Osmanlı devletinin bitaraf kalması mümkün idi ve bitaraf kalması faideli olurdu. Bu fikir yalnız benim değil, Rifat paşanın, Tevfik paşanın, İzzet paşanın, Ahmet Riza beyin, Ali Fuat paşanın ve Vasfi paşanın ve sairenin fikridir. Yapılan işi kötü neticesi taayynü ettikten sonra beğenmemek elbette çok kolaydır. Bu itibarla değil, kötü netice karşısında bu kötü neticeden ihtiraz müm-

kün olup olmadığını araştırmak mecburiyetile hareket ederek bu neticeye varıyorum. Cemal paşanın mütalealarına karşı düşünüyorum ki bitaraf kaldığmız takdirde Boğazları kapalı tutmaksızın Rusyaya mühimmat gitmesini hukuku düvel dairesinde menetmek suretile ayni neticeyi temin etmek kabil idi. Rusya bundan sıkışınca, devletlerin Boğazı ve İstanbulu işgal eylemeleri ihtimaline gelince, bir kere bu ihtimalin mutlaka tahakkuk edeceği iddia olunamayacağı gibi, etse de, harp halinde Boğazları tecavüze karşı muvaffakiyetle müdafaa attiğimiz gibi bitaraflık halinde de müdafaa edebilirdik. Bu takdirde gene filen harbe girmiş olmayacak mı idik? Hukuk dairesinde hareket halinde, itilâf devletlerinin, bilhassa harbe giriş tarzımıza ehemmiyet veren İngilterenin bizi bu suretle mutlak harbe sokmak isteyeceklerini farzedemem. Bilâkis kuvvetini, hazırlığını ikmal ettikçe, artıran devletin, bu kuvveti, muhasım devletler yıprandıkça onlara fazla bir itibar telkin eyleyecek idi. Devletin siyasetini bu esasa istinat ettirmek kabildi.

Buhusus ki Boğazları ve İstanbulu harbe girmekle mutlak kurtarmış olmak iddiası da - bahsedeceğim Rus vesikalarına göre - hiç te varit değilmiş. Merkezî devletlerin galebesi halinde hasmımızın izmihlâli memûl; merkezî imparatorluklar mağlûp olursa bizim için pek vahim bir akıbet muhakkak„ olduğunu söylerken Cemal paşa, meselenin asıl can noktasına basıyor. Rusyanın izmihlâli nihayet memûl olan bir ihtimal; buna karşı, bize vahim bir akıbet ihtimali, muhakkak olunca, düşünüyorum ki memul olan bir faideye muhakkak olan bir zarar ihtimali tekabül ettirilebilir mi? Memul olan bu izmihlâl tahakkuk etse dahi muvakkat olacağı ve Rusyanın kendini toplayarak bunun intikamını yine en çok bizden almak isteyeceği de hesap edilmek lâzım gelmez mi? Cemal paşa meseleyi, müdafaa ederek ölümle bilâ müdafaa ölüm arasındaki farka irca ile, ya ebedî kurtuluş veya şerefle ölüş suretinde muhakeme ediyor. Haddi zatında çok doğru olan bu mütalea, acaba o günün devlet adamları tarafından ileri sürülecek bir vaziyete tekabül ediyor muydu? Gazi, ilerde bahsedeceğimiz veçhile, istiklâl mücadelesine başlarken tek bir halâs yolu olduğunu vuzuhla ispat ettikten sonra bu yola başlıyor. Ve bu yolun büsbütün helâke götürebilmesi ihtimalini de bilerek şerefsiz bir ölüme şerefli bir ölümü Türk milletinin tercih edişini tebarüz ettiriyor. Gazinin, şerefli ölümle şerefsiz ölümü karşılaştırdığı ve bunu göze alarak, mücadeleye atıldığı gün, kimse inkâr edemez ki vaziyet tam şerefli veya şerefsiz bir ölümü kabul edip etmemek vaziyeti idi.

Böyle bir vaziyette, Gazi, kuvvetini Türk milletinin yüreğinden alarak, mücadeleye girişti. Dünya harbinin başlangıcında ise Osmanlı devleti için şerefli veya şerefsiz muhakkak bir ölüm vaziyeti elbette mevcut değildi. Böyle bir vaziyet mevcut olmayınca muhtemel ve uzak tehlikelere karşı alınacak tedbirler, hep veya hiçten ibaret olamazdı. Bir kumar masasında, bir maceracı her vakit bütün servetini ortaya atabilir; bir memleketin mukadderatını ele alan devlet adamları, memleketin hayatını, mümkün olduğu kadar uzatmak ve gelebilecek tehlikelere karşı tedbir bulmak vazifesile mükelleftirler. Hiç bir doktor, hastasına bazı hastalık ihtimallerine karşı, iyi edecek veya öldürecek bir ilâç vermez.

Diğer taraftan merkezî devletlerin galebesi halinde mutlaka kurtuluş ta emin değildir. Merkezî devletlerin bizi feda etmiyeceklerine kim söz verebilir? Vaktile Napolyon hem bizi harbe sevkediyor hem Rusya ile taksimimizi düşünüyordu. Almanların da böyle yapmıyacağını kim temin edebilirdi. Bunu, mücerret bir söz olarak söylemiyorum. Rus gizli vesikaları, Almanyanın İstanbulu ve Boğazları Rusyaya vermeğe amade olduğunu bize ispat ediyor.

Prenses Vassiltchikova Berline davet olunarak Çara 27 Mayıs 915 te bir mektup yazdırılıyor. Almanya ile Rusya arasında münferit sulh aktedilmesinin iki memleket için faydalı olacağını ispat için yazdırılan bu mektupta " Rusyanın Almanya ile sulh akteylemesinden, Rusya için birinci derecede ehemmiyeti haiz olduğunu Almanyanın da tasdik ettiği boğazlar meselesinde bile Rusyanın daha ziyade müstefit olacağından „ ... " İngilterenin, İstanbulda hâkim bir nüfuza malik olmak sevdasında bulunduğundan ve, bütün vaitlerine rağmen, bu şehri Rusyanın zaptetmesine ve işgal etse de muhafaza eylemesine müsaade eylemiyeceğinden „ bahsedilmektedir.

20 Temmuz 915 tarihinde Rusyanın İstokoholm Elçisinin Rus Hariciye Vekiline yazdığı telgrafta daha sarahat var. Bu telgrafta elçi Döyçe Bank Direktörü Mokevitz in Berlin hükûmet mahafilinin Rusya ile münferit bir sulh arzusundan bahsettikten sonra "Almanyanın Rusyaya daima bizim tarihî gayemiz olan şeyi yani İstanbul ile Boğazları vermeğe amade olduğunu„ söylediğini bildiriyor.

Ayni elçi Doyçe Bank Direktörünün kendisine söylediklerini diğer bir telgrafta naklediyor. Bu sefer İstanbul ve Boğazlara Rusların tesahup etmesinin müşkülâtından bahsolunarak buraların Rus, Türk, Alman toprağı olacak surette bir tesviye şekline bağlanmasını ve Türkiyenin buraların Alman, İngiliz şeklinden ziyade Alman-

ya vasıtasile Rusya ile bulunacak bir şekle bağlanmasından memnun olacağı bildiriliyor.

Cayri resmî adamlar lisanından olsa da resmî adamlarla temas suretile biribiri ardınca yapılan tekliflerden, Almanyanın başı sıkışınca Rusyaya veya İngiltereye İstanbul ve Boğazlar üzerinde bu devletlerin istediği şekli tanımağa amade bulunduğu manası çıkar. Şu halde İstanbul ve Boğazlar üzerinde tarihî emelleri malûm olan Rusyadan ihtiraz için Almanya ile harbe girmekte hangi faide kalıyor.?

Bu mülâhaza, harbe girişi, bilhassa Rus gizli vesikalarına istinat ile izahın da kuvvetini azaltıyor. Bahusus ki, devlet adamlarına muttali olduğu bir vesika üzerine hissi infial ile hareket değil, kâr ve zararı daima kıyas ederek icap ederse onu bilmemek, zararlarını giderecek, tatbik ettiremiyecek tedbirler almak düşer.

Şurasını ilâve edeyim ki harbe girişimiz bizim için en elverişli yol mu idi ? meselesini tetkik ederken serdeylediğim bu mülâhaza Osmanlı devletine karşı Rusyanın gizli vesikaların haber verdiği tecavüz maksadındaki mücrimliği de, buna karşı Osmanlı Devletinin bir müdafaa harbine girişindeki haklılığı da hiç bertaraf eylemez ve azaltmaz.

Cihan harbinde bitaraf kalmak imkânsızlığını, tarih ve coğrafyanın Osmanlı devletini iki büyük muhasım gurubun arasına atmış bulunmasına istinat ettirmek meselesine gelince, ben zannediyorum ki tarih ve coğrafya vaziyeti, hemhudut olduğumuz iki itilâf devletinden gelebilecek zararların, coğrafî hiç bir münasebetimiz olmayan merkezî devletlerden gelecek zararlara nispet edilmeyecek derecede aşırı olabilmesi meselesinde nazarı itibara alınması doğru olurdu.

Merkezî devletler yanında harbe girişimiz, dünya harbinin müsait bir zamanında değil neticesi en müşkül bir devrinde, Almanyanın en sıkışık günlerinde, Marn muharebesini ve bununla belki bütün harbi kaybettiği belli olduğu bir zamanda vaki oldu ise bunun sebebi, sırf Almanların en muhtaç günlerinde onlara muavenetin sulh esnasında bize temin edeceği ivazdı. Mademki Almanyaya en güç günlerinde tehlikeyi göze alarak yardım ettik; civanmertlik icabeder ki Almanya bize o nisbette eyi sulh şartları temin eylesin. Çok necip bir fikir ve muhakeme mahsulü olan bu hareket, yazık ki ebedî bir siyaset düsturuna, siyasette mürüvvet olmaz kaidesine hiç uygun değildi. Ve netekim öyle

oldu. Almanlar bizim bu fedekârlığımıza, Rusyaya münferi sulh şartlarile ne güzel ivaz vermek fikrinde olduklarının delilini gösterdiler. I Bu, Almanya harpte yenilmemiş olsaydı, sulh masasında bizi ne kadar ittizam edecekti, ve Osmanlı devleti üzerinde Almanyanın emelleri ne olacaktı? Meselesinin de, bize, cevabını verir.

Ben şu kanaatteyim ki, harebe girişimize karar verilirken, merkezî devletlerle harbe girişteki faide ile bitaraf kalmaktaki faide karşılaştırılmış fakat bitaraf kalmaktan çıkacak zarar ile merkezî devletler ile birlikte harbe girişten çıkacak zarar iyi düşünülmemiştir. Halbuki, bir muamele yapilırken vereceği faide ve zarar düşünülür ve karar kâr ihtimaline göre değil, kâr ve zarar nisbetine göre alınır. Zarar menfafaatten evveldir. Dünya harbine girişimizde merkezî devletlerin galebesi halinde bize gelecek menfaat itilâf zümresinin galebesi halinde bize gelecek zarara nispet edilemezdi.

Enver paşanın merkezî devletlerin galip geleceğine kat'î kanaati, bu zarar endişesini azalttı. İtilâf devletlerinin yanlış hareketi de buna munzam oldu. Bu suretledir ki Enver paşanın kanaatine Talât paşa, Cemal paşa da merkezi umumi de iltihak eyledi.

Bu tehlikeyi o gün görmek ve memleketi felâketten alıkoymak mümkün değilmi idi? Enver Paşa da arkadaşları da, itilâf devletlerinin hatasile, kendilerini nasıl kaptırdılar? Bunun cevabını bence, memleket kurtarmak kastile hareket ettiklerinde şüphe olmayan dünkü zimamdarların, ruhî haleti değil, kabiliyeti verir. Fevkalâde vaziyetler, fevkalâde kabiliyetler ister. Böyle istisnaî zamanlarda vaziyetin istediği müstesna vasıflar, memleketi idare edenlerde bulunmazsa memleketi felâketten korumak güçtür. Meşrutiyeti elde etmek ve bununla memleketi kurtarmak için hayatlarını tehlikeye koyarak İttihat ve terakkiyi iş başına getirenler ve bunlardan memleketin idaresinde sonradan seçilmiş üçler, Enver Talât ve Cemal Paşalar, hamiyetleri, vatana bağlılıkları, zekâları, iradeleri şüphe götürmez insanlardı. Fakat, cihan harbi gibi müstesna bir badirede, büyük devletlerin vaitleri önünde, Türkiyenin hattı hareketini tayin etmek gibi, nesilleri alâkadar eden tarihî bir vaziyette, doğru yolu bulmak ve bunu her cereyana ve her temayüle karşı azimle takip etmek için, onların haiz olduğu alelâde dereceden yüksek vasıflar ve tecrübeler kâfi değildi. Çok tecrübelerden, üstünlüğünü teslim ettirerek çıkmış bir kabiliyete, bir dehaya ihtiyaç vardı.

Gazi o gün iş başında olsaydı biz dünyaharbinde bitaraf kalırdık.

Falih Rıfkının Zeytin dağına son yaptığı şu güzel tabloyu bu bahsin sonu yapıyorum. Gazinin de dünya harbine girmemiz aleyhinde olduğunu bu tablo teyit ediyor. [1]

Nutkun, vesikalarında buna muhalif gibi görünen vesika, o gün için öyle yazılması icabettiği için yazılmıştıre ve son fırka bunun böyle olduğunu göstermektedir.

(İki hikâye işittim. Masal olmadığı için nakledeyim. Cemal paşa artık ordu kumandanı değildir; mütareke yakındır. Aartık, harbe niçin girdiğimiz münakaşa edilebilir, büyük adamların, küçük adamları adam yerine saymak ve onlarla görüşmek sırası gelmiştir. Arkadaşım Y... K... bahriye çatanası içinde Büyük adaya giderken, sordu.

— Paşam, söylermisiniz bu harbe niçin girdik? Ve üç dört sene içinde bunalttığı bir nefesi boşaltmış gibi ohlayarak bekledi, İşte cevap:

— Aylık vermek için :

Ve ilâve etti :

— Hazine tam takırdı. Para bulmak için ya bir tarafa boyun eğmeli, ya öbür tarafla birleşmeli idik.

Kırtasiye ve maaş İmparatorluğunun tarihi işte böyle biter...

Bu fıkranın belki büyük bir kıymeti olmayacaktı. Eğer, sonraları şu hikâyeyi işitmeseydim.

Sakaryaya yaklaşıyoruz. Bir millet olarak kalmak için harbetmek ve muzaffer olmak lâzımdır. Tam o zamanda maliye durmuştur. İlim, ihtisas ve tecrübe Mustafa Kemale hükmünü söylüyor :

— Hazinede para kalmamıştır, bulmak ihtimali de yoktur. İlim, ihtisas, tecrübe .... Büyük kelimeler, büyük ve korkunç; verdiği karar da şu : Türk milleti istiklâlini ödeyemez.

Aylık vermek için harbi bırakmak lâzımdı.

Mustafa Kemalin kararı bu değildi; vatan ve istiklâldi.

Ve en iyi kanunu arayıp buldu Milletin nesi var nesi yoksa yüzde kırkını vatan müdafaası için verecektir.

Sakarya, Dumlupınar, İzmir ve Lozan, hepsini böyle ödedik.

Büyük harbe girmek aleyhinde idi :

Mustafa Kemal Büyük harbe girmek aleyhinde idi :

İlim adamı olduğu için! Mustafa Kemal kurtuluş harbini bırakmak fikrinde asla olmadı : Vatan adamı olduğu için)

Bütün anlaşma, ittifak ve harbe giriş siyasetinde, yanlış olan şudur: Devlet kendi varlığını, kendi kudretile değil, yardımcı kuvvetlerle korumak istemektedir. Ecnebi kuvvetlerin yardımı üzerine kurulan yapı, çürük olur ve yıkılır. Devlet her şeyden evvel müspet bir millî siyaset takip etmek ve menfi değil müspet bir kuvvet olarak millî siyaseti tahakkuk ettirmek lâzımdır. Müstakil devlet, kuvvetini kendinden alan ve bu kuvveti başkasına saydıran devlettir. İttihat ve Terakki bunu istemiş fakat tahakkuk ettirme yolunu bulamamıştır.

Bunu tahakkuk ettirme şerefi, Cumhuriyetindir.

[1] Zeytin dağı sahife 103 - 104

BİRİNCİ KİTAP

SEVRDEN LOZANA

BİRİNCİ BÖLÜM

MONDROS VE SEVRES: ÖLÜM

1 — Mondros mütarekesi. 2 — Paris sulh konferansı. 3 — İzmir işgali. 4 — Konferans önünde heyetimiz. 5 — Konferansta Yunan istekleri. 6 — Sevres nasıl hazırlandı. 7 — Sevrin esasları. 8 — Sevrin imzası.

1

Mondros Mütarekesi

Osmanlı İmparatorluğu, 29 - 10 - 914 te Karadeniz hadisesile sürüklendiği dünya harbinden, 30 - 10 - 918 de imzaladığı Mondros mütarekesile çıktı.

Bu harbin vak'alarını kaydetmek, programımızdan uzaktır. Yalnız dünya harinde Türklerin rolünü göstermek istiyorum.

TÜRKLERİN ROLÜ — Türkler, sonradan girdikleri dünya harbinde birinci derecede rol oynamışlardır, ve dünya harbinin, rengini ve gidişini değiştirmişlerdir. Türklerin dünya harbinde rolünü ve yaptıkları fedakârlığın derecesini iyi kavrayabilmek için, muhtelif noktaları düşünmek lâzımdır.

1 — Türkler bir ihtilâlden ve bu ihtilâli takip etmiş iki felâketli harpten yeni çıkmışlardı. İhtilâl, orduda nizam ve inzibatı bozmuş, kaybedilen İtalya ve Balkan Harpleri, mühimmat levazım zabit ve askerce, bir iki senede doldurulmaz, boşluklar açmıştı. Dünya harbine girerken Türkler, şiddetli tedbirlerle, orduda nizam ve inzibatı daha yeni tesis etmişlerdi. İşte bu yeni ve mühimmatı ve her şeyi daha çok eksik ordu, yarım asırdır harp yapmamış ve hep harbe hazırlanmış milletlerin, ordularile boy ölçüyordu.

2 — Osmanlı İmparatorluğu, on iki bin kilometre uzunluğunda bir sınır içinde, Rusların, İngilizlerin, İtalyanların, Bulgarların, Yunanlıların doğrudan doğruya ve diğer devletlerin bilvasıta hücumlarına maruz bulunuyordu.

3 — Bu uzun hudut birbirinden ve merkezden çok uzaktı.

Yolsuz, demiryolsuz, vasıtasız idi. Bir çok yerlerde nakliyat deve ve eşeklerle yapılıyordu.

4 — Bu uzun mesafeyi dünyanın en sıcak ve en soğuk iklimlerinin şiddetlerini gösteren bir iklim ile, toprak teşekkülündeki büyük farklar tamamlıyordu.

5 — Geniş topraklar içinde, dilekleri hiç te bir olmayan insanlar yaşıyor idi. O kadar ki, halâslarını devletin yenilmesinde görerek buna maddeten ve manen yardım eden unsurlar vardı. Türkler, hudutlarında, haricî düşmanlarla harp ederken, bu düşmanların istinat ettiği dahilî vaziyetini de, düşünmek mecburiyetinde idi.

6 — Türkler sekiz cephede harp ettiler. Başka hiç bir memleket, bu kadar cephede harp etmemiştir.

7 — Bu sekiz cephede, Kafkasyada, İranda, Irakta, Sinada, Süryede, Çanakkalede ayni zamanda ve daha sonra Galiçya ve Romanyada harbe giren Türklerin, ne kâfi levazım ve mühimmatı vardı, ne bunları yetiştiren fabrikaları vardı. Ne donanması, tayyareleri, tankları vardı, ne askeri ve halkı besleyecek erzakı vardı. Ne de harbin siniri sayılan parası vardı.

İşte Türkler, dünya harbinde bu şerait altında dünyanın en mükemmel ordularile dört sene harp ettiler. Ve silâh altına aldıkları üç milyona yakın insanı (2,850000) bu cephelerde bir kaç misli insan yıpratarak, gömdüler. Yalnız İngilizlerin Türk cephelerine sevkettiği kuvvet, iki buçuk milyondur. Tereddütsüz deyebilirim ki, dünyada hiç bir millet, bu kadar gayri müsait şerait altında, kendinden çok faik kuvvetlere karşı, dört sene mütemadi harp edemez. Bu itibarla Türk milletinin dünya harbinde yaptığını harika saymak lâzım gelir.

Tüklerin dünya harbindeki rolünün ehemmiyetini müverrih Debidour, ittifak manzumesinde İtalyanın yerini tutmak, İngiliz ordularını Fırat ve Nil vadilerine bağlamak, Ruslara Kafkaslarda meydan okumak, Balkanları merkezî devletler lehine çevirmek ve mukaddes cihat ile İslâm ahaliyi harekete getirmek suretlerinde izah eder.

Büyük harpte Türk harbi atlı eserin müellifi Fransız Larşer, bu ehemmiyeti daha vuzuhla gösterir. " Türk harbinin ortaya çıkardığı menfaatler çok büyüktü. Tekmil Şark Meselesi, Balkanlıların harbe giriş tarzı, Osmanlı devletinin hayatı ve bekası, garbın Asya ile irtibatı ve münasebeti, Hindin emniyeti, Rusyanın ikmal ve idamesi, itilâf devletleri müstemlekelerinin bağlılığı ve hatta harbin akibeti, Türk harbi ile zara konmuş idi.... Kanaatli,

mütehammil ve mütevekkil olan Türk askeri, Almanyanın zayıf yardımına rağmen, Enverin elinde, dört yüz sene evvel Yavuz Sultan Selimin ve Kanunî Süleymanın elinde olduğu kadar korkunç bir alet halini almıştı. „

Kumandan Larşer Türk harbinin,dünyanın mukadderatı meselesini ortaya attığını, Romanya ile Bulgaristanın harbe girişte bu yüzden tereddüt ettiklerini, Bulgaristanın bu sebeple merkezî devletler tarafına geçtiğini, Sırbistanın bu yüzden mahvolduğunu. Süveyş kanalının ve Hindistanın bu sebeple tehdit edildiğini, Rusyanın bu yüzden ihtilâlin kucağına düştüğünü, şimalî Afrikanın ve tekmil İslâm âleminin sarsıldığını, harbin bu yüzden en az iki sene fazla uzadığını, insan zayıatının iki kat arttığını, tahribatın iki misline çıktığını ilâve ederken, bu hususta çok şayi olan fikirleri ifade etmiş bulunuyor.

Türklerin dünya harbine girişinin ehemmiyetini gösteren bu fikirleri teyit veya tashihe lüzum görmeksizin, bu fikirlerin hasılasını tesbit edebiliriz: Türkler dünya harbinde birinci derecede rol oynamışlardır.

On iki bin kilometroluk bir hudutta ve sekiz cephede parasız ve mühimmatsız, erzaksız, yolsuz, demiryolsuz, kamyonsuz dünyanın en kuvvetli ve muntazam ordu ve donanmalarile dört sene mütemadi harbetmek, elbette bir harikadır. Bu gayri müsavi şarait altındaki barpte, Çanakkale, Selmanipak, Kûtülemmare, Gaze müdafaaları gibi büyük zaferler kazanmak, Batumu ve Bakûya kadar Kafkasyayı teshir etmek te diğer bir harikadır.

Bazı Alman ricali Türklerin dünya harbindeki rolünü hakkile anlamamışlardır Ceneral Ludendorf ve hatta Liman Fon Sanders bunlardandırlar. Hakikati bilmiyen bazı garp adamlarında olduğu gibi bunlar, Türk ordusunun muvaffakıyetlerini Alman ceneral ve Amirallerine de atfederler, ve Türklerin hayat kabiliyetini istihfaf ederder. Şüphe yok ki bunlar muvaffak olamamış kumandanlar lisanında, namuratlığın acılarını ifade eden telâkkilerdir. Hayat kabiliyetleri müsellem olan Almanlar, Versay muahedesini imzalarken, Türkler dünya harbinden sonra açtıklart yeni bir mücadelede, hayat kabiliyetlerinin derecesini bir daha gösterdiler ve dünya tarihini dolduran zaferlerine yeni zaferler kattılar. Zaten Türk askeri, hizmetimizde bulunan veya bulunmayan, Alınan Cenerallerinin takdirlerine hiç muhtaç değildir. Onun meziyetlerini düşmanlar da tanımıştır. Asıl meziyet te düşmanın takdir ettiğidir. Müttefik devlet kumandanlarına karşı, düşman kumandanlarının bin bir sitayişinden birini

nakl ile iktifa edeceğim: "hiç bir asker yoktur ki, bu ifademin altını çiziyorum — müdafaada Türklerle mukayese edilebilsin. Almanların müdafaada gayet iyi oldukları farzolunabilir. Fakat siperlerde bulunduğu zaman onlar Türklerle mukayese edile mez. Buna vereceğim misal Geliboludur. Orada bizim gemi ateşlerimizle çok zayiata uğrayan kıt'alar, eğer Alman olsalardı, yerlerinde kalamazlardı. Halbuki Türkler, bütün muharebe müddetince yerlerinde kaldılar.. Ceneral Tavshent„.

Çanakkale seferine dair İngilterenin neşrettiği eseri, Çanakkalede zaferi kazanan Gaziye "Büyük bir kumandan, asîl bir düşman ve alicenap bir dost şerefine, Türkiye Cümhuriyeti Reisicümhuru Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine, Haşmetli İngiltere Kıralının Hükûmeti tarafından takdim kılınmıştır„ ibaresile ittihaf ediş, dünkü müttefiklerin dar görenlerine tam cevap değilmidir ?

Zaten Almanyanın, Osmanlı İmparatorluğunu harbe girmeye teşvik ederken bundan beklediği faide ne idi? Rus ve İngiliz kuvvetlerini mümkün mertebe üzerimize çekerek, Almanyaya karşı sevkedilebilecek kuvvetleri azaltmak, ve mukaddes cihat ile islâm âlemi üzerinde bir tesir yapmak değilmi ? Hakşinas Almanlar bunların, varlığımız bahasına, bizim tarafımızdan ne fedakârlıkla yapıldığını tasdik etmemezlik edebilirler mi?

Fakat anlaşılıyor ki, iptidada bukadardan ibaret olan ve bukadarda kalması lâzım gelen Alman emelleri, çok daha geniş imiş, Liman Fon Sandersin ifadesine göre, Türkiye yalnız boğazları müdafaa etmek ve uzaklarda olan hudutlarını muhafaza eylemekle kalmayacak, Mısırı zaptedecek, Acemistanı müstakil kılacak, Maverayı Kafkasta müstakil devletler esasını kuracak, Efganistan üzerinden Hindistanı tehdit edecek, Avrupa sahalarına filî muavenette bulunacak, Almanyanın iktisadî ihtiyaçlarını temin eyleyecek.... Bin bir gece masallarının cazibelerine kendilerini kaptıranlar, bunları hulya etmiş ve hatta tahakkuk ettirmeye çalışmış olabilirler. Fakat Liman Fon Sanders te itiraf ediyor ki, bunlar ifrat idi ve husul bulmaları imkânsız idi.

MİLLİ ROL — Türkiyenin dünya harbinde oynadığı rol düşünülürken meseleyi Alman görüşüne göre değil, Türk görüşüne göre düşünmek lâzımdır. Çünkü Türkler, dünya harbine Almanya menfaatlerini temin edici bir vasıta olarak değil, kendi menfaatlerini gaye bilerek girmişlerdir. Meselenin ruhu buradadır. İngiliz ve Fransız mahmiyeleri ve müstemlekeleri, millî bir gaye ile değil, sırf bu devletlerin zaferini temin etmek mecburiyetile, dünya harbine

girmişlerdi. Onların rolü, sırf İngiliz ve Fransız görüşüne göre, takdir olunabilir. Fakat Türkler, kendi millî gayelerinin tahakkuku için harbe girdiklerinden, bu millî menfaate uygun olduğu derecede Almanyanın isteklerini yerine getirebilirlerdi. Bu itibarla, Almanlara müttefik sıfatile her hangi bir şikâyet [1] düşemez. Bilâkis o günkü zimamdarlarımızın sırf millî emeller dairesinde kalmamış, bu emelleri Alman menfaatleri uğruna heder eylemiş bulunmalarından, "takip eyledikleri gayeleri vasıtalarına uydurmamalarından„ şikâyet etmek biz Türklere düşer.

Şunu da kabul etmek lâzımdır ki, Almanyanın resmî lisanından bir şikâyet duyulmadı ve şikâyetler şahsî takdirler derecesini geçemedi.

Dünya harbinde Türklerin rolünden bahsolunurken, şurasını da hatırlatmak isteriz ki, Türkler cihan harbinin sonuna kadar müttefiklerinden ayrılmayı düşünmemişlerdir. Bir taraftan harp ve istilâ, diğer taraftan yokluk ve açlık acılarını, her milletten fazla çeken Türkler, bu mahrumiyetlere sonuna kadar katlanmışlar, münferit sulh istememişlerdir. Çünkü vefa, Türkün ezelî hassalarından biridir. Türk harbinin ehemmiyetini yavaş yavaş anlayan düşman devletler, Türkiye ile münferit sulh aktini elbette arzu ederlerdi. Rus orduları Erkânı harbiye Reisinin, bunu ne kadar faideli bularak hükûmete telkin ettiğini Bazilofun ve Kodaşefin raporundan pek iyi anlıyoruz. Almanların Ruslarla, bizim zararımıza münferit sulh teşebbüsünde bulundukları, bugün malûm olmasına göre, Türkler de böyle bir harekette bulunsaydılar kimsenin bir şey söylemeye hakkı olmayacak idi. Fakat, Türk şiarı bu değildir. Türk, sözünden dönmez. Milletler arasında itimat sözle değil, tarih ile teessüs eder. Kahraman Türk milleti, sözünün eri olduğunu, acı tecrübeler arasında bir kerre daha ispat etmiştir.

MÜTAREKE — Harbin devamı Almanya ile müttefikleri aleyhine olmamak kabil değildi. Belçikayı, Fransayı, Polonyayı, Sırbistanı, Romanyayı Kafkasyayı, baştan başa istilâ eden, Şarkta, Garpte, Çanakkalede büyük zaferler kazanan müttefikler, gün geçtikçe kuvvetçe yıpranıyorlardı. Bilâkis hasım tarafa yeni kuvvetler katılıyordu. Bu sebeple 1917 senesi ikinci kânununun 31 rinde

[1] 1917 de Berlinde kendisine müracaat ettiğim büyük tıp profesörü Kravski bir kaç sene evvel Ankaraya davet edilmişti — beni ziyaretimden sonra sözü siyasete intikal ettirerek, bana şu sözleri söylemişti. « Bağdadı istirdat etmeniz lâzımdır, Badat bize lâzımdır.» Profesörün bu türlü düşünüşünden müteessir olarak şu cevabı vermiştim «Bağdadı bize lâzım olduğu için istirdada çalışıyoruz.»

Almanya son silâhına müracaat iztirarında kaldı. Kaytsız ve şartsız tahtelbahir harbini ilân etti. Fakat bu tedbir Amerika Birleşmiş Devletlerini harbe soktu.

14 Martta Petersburğta ihtilâl patladı ve Çarlığı süpürdü. İkinci teşrinin yedinci gecesi Kerenski hükûmetini devirerek Sovyetlerin hükûmeti ele alması, Rusyayı harpten çıkardı. Ve bu, yeni bir ümit getirdi. Asker ve amele kongresi muhariplere sulh teklif ettiğinden merkezî devletlerle, Rusya, Romanya arasında mütakere imzalandı. Birinci kânunun ikinci günü Brest Litovskte sulh müzakeresine başlandı ve 3 mart 1918 de imzalandı.

7 Mayısta Romanya, merkezî devletlerle sulhü imza eyledi. Fakat Rusyanın harpten çıkışına bedel, Amerika müttefiklere maddî manevî büyük bir kuvvet getirdi. 30 Martta Foş, bütün müttefik ordulaın başkumandanı oldu ve 4 Ağustosta ikinci Marn zaferi Almanlara karşı kazanıldı. Müttefikler artık her tarafta taarruza geçiyorlardı. Harp her sahada artan bir yıpranma ve kuvvei maneviye kırılması ile bitecekti. Mekezî devletler gurubu, kuvvet membalarının gittikçe tükenmesi ve itilâf devletleri membalarının artması yüzünden, yıpranma ve kuvvei maneviyece sarsılma itibarile her gün daha kötü bir vaziyete düşüyordu. Yıpranma muharebelerini takip edecek olan kat'î netice alma harplerini, kazanmaları ihtimali görülmüyor idi. Bu sebeple merkezî devletlerin hepsinde artık mütareke arzusu hâkimdi.

Eylülün 15 inci günü Selânik cephesinde Bulgar ve müttefik devletler cephesine karşı Ceneral Franşe Despere tarafından bir taarruz başladı. Dedeağaçtan Avlonyaya kadar uzanan 630 kilometrelik bu uzun cephenin her yeri, bir taarruzu her zaman rededecek halde değildi, ve ihtiyat kuvvetleri yoktu. İngilizler, Fransızlar, Yunanlılar, ve Sırplardan mürekkep olan Makidonya ordusu, 13 gün süren taarruzu neticesinde, Bulgar ordusunu, mütareke dilemeğe mecbur etti. 29 Eylül de Bulgaristan mütarekeyi imzaladı.

Bulgaristanın mütareke ile dünya harbinden çıkması merkezî devletler cephesinde, bilhassa Türk harbi için telâfi edilmez bir rahne açmış idi. İstanbul ile Berlin arasındaki yol, bu suretle kapanmış ,itilâf devletlerine İstanbul yolu açılmış bulunuyordu. Müttefiklerinin her türlü yardımından mahrum kalan Osmanlı İmparatorluğu, Süriye cephesinde uğradığı felâketler olmasa da, tehlikeli bir vaziyete düşmüş bulunuyordu. Vakıa Enver Paşanın cesareti hâlâ kırılmamıştı. Kafkasyadan getirdiği kuvvetlerle yeni bir müdafaa cephesi teşkil ediyordu. Fakat bu teşebbüs ümitsiz ve meyusane

idi. Müttefik devletlerin galebesi, her cephede kendini gösteriyordu. Vilsonun 1918 ikinci Kânunun sekizinci günü ilân ettiği on dört noktayı esas alarak, merkezî devletlerin bu esaslara göre sulha talip olmaları takarrur etti.

Müttefiklerimizle beraber, ayni mealde notalarla, umumî mütareke istedik. Almanlar notalarını İsviçre, Avusturyalılar İsveç vasıtasile verdiler. Bizim notamız Madrit Maslahatgüzarımız marifetile verildi ki metni şudur:

Aşağıda imzası bulunan Devleti Osmaniye Maslahatgüzarı, Osmanlı hükümetinin, Amerika Birleşmiş Devletleri Reisicümhurundan, sulhün iadesini üzerine almasını ve bütün muhasım hükümetleri bu talepten haberdar ederek kendilerini müzakerata başlanmak üzere murahhaslar tayinine davet eylemesini rica ettiğeni Amerika Birleşmiş Devletleri Reisicümhuru Hazretlerine tebliğ eylemesini, hükümeti metbuasından aldığı emir üzerine, hükümetî kıraliyeden rica ile şeref kesbeder. Osmanlı hükümeti. Amerika Birleşmiş Devletleri Reisicümhurunun 8 Kânunusani 918 tarihinde kongreye gönderdiği beyannamesinde ve sonradan vaki olan beyanatında ve hususile 27 Eylül tarihli nutkunda çizdiği programı müzakereye esas olmak üzere kabul eyler. Kan dökülmesine nihayet verilmek üzere Osmanlı hükümeti karada, denizde, havada derhal umumî mütareke aktine delâlet edilmesini rica eder.

Bu nota Teşrinievvelde verilmişti. Bu notaya hiç bir cevap verilmedi. Çünkü merkezî devletlerin kayıtsız teslimini icabedecek olan vaziyet, Şarkta ve Garpta inkişaf ediyordu. Harbi açan İttihat ve terakki hükûmeti, galip devletlerle sulh müzakeresine elbette girişemezdi. İttihat ve terakki partiyi kaybetmişti. Bu sebeple Sadrazam Talât Paşa 7 teşrinievvelde istifa etti.

Ezelî bir hakikattir: "Ehibba şivei yağmada mebhut eyler adayı. Hüda göstermesin asarı izmihlâl bir yerde„ Felâket havası harp içinde çekilen mahrumiyet acılarını tazeledi. Bir çok kimselerde ihtiyar elden gitti. Harbe girişi cinayet sayarak harbe sokanlar tel'in edilmeye başlandı.

Osmanlı İmparatorluğunun dünya harbine girişini terviç etmemiş olmak itibarile o sırada İtibarı artan Ahmet İzzet Paşa, sulh akti için teşkil edilen hükûmetin başına geçti. Ve Ceneral Franşe Despereye gizli murahhas gönderdi. Fakat müttefik devletler karakolları murahhası geri çevirdiler Ayni maksatla Trakyaya gönderilmiş olan Miralay Mehmet Beyi de İngiliz kıtaatı iade ettiler. Laşerin, Pol Azandan naklederek, beyan ettiğine göre [1] kendisini Türk harbinin yegâne muzafferi sayan İngiltere, bu harbin tasfiye-

---

[1] Laşer Türkçe tercümesi cilt 3 sahife 82

sinde, diğer milletlere müsavi şerait tanımak istemiyor ve bu uğurda sarfettiği büyük gayretin semerelerini tamam olarak kendi elde etmek gayesini güdüyormuş. Bu sebeple, bir taraftan Türklerin doğruca kendisine müracaat eylemeleri için tedbirler almış, diğer taraftan Türk tekliflerine ilk muhatap olacak büyük devletin, tekmil müttefikler namına mütareke aktedebilmesine karar verdirmiş, bundan istifade ederek Süryede ve İrakta kendisini emniyete alıncaya kadar, yani Halebe ve Musula yürüyünceye kadar mütareke talebine cevap vermemiş.

Diğer taraftan birinci Teşrinin daha beşinde İzmir Valisi Rahmi Beyin iki memuru Atinaya giderek oradaki İngiliz Elçisine Türkiyenin sulh talebini bildirmişlerdi. İngiltere bunun üzerine Makidonyadaki İngiliz ordusunun İstanbula sevkedilmesini Cenral Franşe Despereye emrettirmiş, Maltadaki Akdeniz Filosu Kumandanı Amiral Galthtorpe te Filosunu Mondrosta toplama emrini almıştı. Trakyadan alınan ret cevabı üzerine Sadrazam İzzet Paşa, Genral Tavshendi [1] davet etti. Ceneral Tavshent tahliye edilirse sulha tavassut edeceğini daha evel Sadrazama bildirmişti.

20 Teşrinde mütareke istihsal etmek üzere Ceneral, Mondrosa gönderildi. Ceneral 22 Teşrinde, vaziyetin resmî müzakereye müsait olduğunu bildirdiğinden, hükûmet Mondrosa salâhiyettar murahhaslarını göndermiye karar verdi. Bahriye Vekili Rauf, Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet, Erkânıharp Miralayı Sadullah Beyler murahhas tayin ve 24 Teşrinde, gece Peykişevket ile izam olundular. İzzet paşa, 23 Teşrinievvelde kabinesini meb'usan meclisine takdim ederken, Türkiyenin Vilson prensiplerine istinaden sulh aktine amade bulunduğunu, tekmil ahalinin ırk ve din farkı olmaksızın muhtariyete nail olacağını beyan etti.

Amiral Galthorpe, ahkâmı Londradan bildirilen mütarekenin esaslarını, murahhaslarımıza tebliğ etti. Osmanlı İmparatorluğundan kayıtsız ve şartsız bir teslim olma isteniyordu. İngiltere, nihaî emellerine artık ermiş demekti. 25 Teşrinde İngilizler Halebi işgal etmişler ve İrakta da Musula girmek derecesine gelmişlerdi.

(Musulu mütarekenin imzasından sonra ikinci Teşrinin birinci günü işgal eylemişler ve bu suretle mütarekenin hükmünü daha ertesi günü ihlâl eylemişlerdir.)

Mütareke 29 Teşrinievvelde Amiral Calthorpe ile murahhaslarımız tarafından imzalandı. Mütarekenin ahkâmı şunlardır.

[1] 916 da Kûtülemmarede maiyetile beraber esir olarak İstanbulda Büyükadada ikamet etmekte idi.

MONDROS MÜTAREKESİ

1 — Çanakkalenin ve karadeniz boğazının açılması ve karadenize serbestçe geçiş, Çanakkalenin ve İstanbul boğazının müttefikler tarafından askerî işgali.

2 — Türk Sularındaki tekmil torpil tarlalarının, torpito tüplerinin ve sair her nevi manilerin yerleri gösterilecek ve bunları toplamak ve kaldırmak için her türlü yardımda bulunulacak;

3 — Karadenizdeki torpiller hakkında malûmat verilecek;

4 — Müttefiklerin tekmil esirleri, tekmil esir Ermeniler İstanbulda toplanarak, kayıtsız ve şartsız müttefiklere teslim olunacak;

5 — Hudut muhafazasına ve dahili asayişe lüzumlu kıt'alar hariç olarak, tekmil türk ordusu hemen terhis olunacak; (bu kıt'aların mevcut ve bölünüşü bilâhare, Türk hükûmetinin fikri alınarak müttefikler tarafından tespit olunacak);

6 — Şimdi Türk sularında veya Türkler tarafından işgal edilmiş sularda bulunan tekmil harp gemileri teslim edilecek ve bunlar gösterilecek sular ve limanlarda tevkif olunacak, yalnız Türk kıyı sularında inzibata muktazi küçük gemiler bundan istisna edilecek;

7 — Müttefikler, kendi emniyetlerini tehditte görünce sevkelceyşî her bir yeri işgale hakları olacaktır;

8 — Şimdi Türklerin işgalinde bulunan tekmil demiryollarından müttefikler serbestçe istifade edecek ve düşmanın bunlardan istifadesi menolunacak, Türk sularında ticaret için veyahut ordunun terhisi için işleyecek Türk tüccar gemileri de ayni surette istifade edecektir;

9 — Türk liman ve fabrikalarındaki tekmil tamir vasıtalarından istifade olunacaktır;

10 — Toros tünelleri müttefikler tarafından işgal olunacaktır;

11 — İran şimali garbisindeki Türk kıt'alarının hemen harpten evvelki hudut gerisine çekilmesi hakkında verilmiş olan emrin tatbikine devam olunacak; Kafkas ötesindeki Türk kıt'alarının bir kısmı geriye çekilmek emrini almış olup müttefikler mahallî vaziyeti tetkikten sonra diğer kısım yerlerin de tahliyesini talep ederlerse buralardaki kuvvetler de çekilecektir;

12 — Telsiz telgraflarla kablolar, Türk hükûmetinin muhaberatı müstesna olarak, müttefiklerin kontroluna geçecektir;

13 — Bahrî, askeri ve ticari hiç bir malzeme tahrip edilmeyecektir;

14 — Müttefiklerin kömür, mazot, yağ, deniz malzemesi gibi Türk menabiinden elde edebilecekleri mevadın, mahallî ihtiyaçlar tatmin edildikten sonra satın alınması teshil olunacaktır; bu mevattan hiç birisi harice ihraç edilemez;

15 — Halen Türkiye kontrolunda bulunan ve mahallî ihtiyaçlar itibarile derhal müttefik makamlara tevdii lâzım gelen Kafkas ötesindeki demiryolları kısımları da dahil olarak tekmil demiryolları müttefik zabitan tarafından kontrol edilecektir; yani müttefikler Batumun işgalde haklı olacak ve Türkiye, Bakûnun işgaline de itiraz edemiyecek;

16 — Hicaz, Asir Yemen, Süriye ve Iraktaki tekmil kuvvetlerin en yakın müttefik kumandanlığına teslim olması, 5 maddede tesbit edildiği üzere, muhafazai asayişe lâzımgelenden fazla kuvvetin Kilikyadan geriye alınması;

17 — Trablusgarp ve Bingazideki tekmil Türk zabitanının en yakın İtalyan Garnizonuna teslim olması, Türkiyenin, buraya her nevi malzeme irsalâtını tatil ve teslim emrine riayet etmeyecek zabitanla kat'ı münasebeti taahhüt etmesi;

18 — Trablus ve Bingazide işgal altında bulunan tekmil limanların, Mısrata da dahil olarak en yakın müttefik garnizonuna teslim ve iadesi;

19 — Asker veya sivil tekmil Alman ve Avusturya tebaası bir ay zarfında tekmil Türk toprağından ve uzaktakiler bu müddetten sonra, sür'ati mümkine ile çıkarılacaktır;

20 — Techizat, silâh, cephane ile 5 madde mucibince terhis edilecek Türk ordusunun nakil vasıtalarından her hangi bir maddenin müttefiklere teslimi hakkında verilecek emirler icra olunacaktır,

21 — Bir, müttefik devletler murahhası, Türk işe nezaretine raptedilecek ve müttefiklerin menafiini muhafazaya memur olacaktır. Bu murahhasa, bu bapta muhtaç olacağı her nevi malûmat verilecektiktir;

22 — Türk esirleri, müttefiklerin emrinde kalacak, Türk sivil esirler ile askerî hizmet yaşı haricindeki ihtiyar esirlerin terhisi uazarı dikkate alınacak;

23 — Türkiyenin düveli merkeziye ile münasebeti kesmek mecburiyeti;

24 — Bir Ermenistan vilâyetinde karışıklık olduğunda, müttefikler bu vilâyetin bir kısmını işgale salâhiyettardırlar;

25 — Müttefikler ile Türkiye arasındaki muhasemat 31 Teşrinievvel 1918 Perşembe günü zevalden itibaren tatil edilecektir;

İmzalar:

(30 Teşrinievvel 1918 de Ağa Memnun Zırhlısında)

Meclisi meb'usanda İzzet Paşa, mütareke hükümlerini o günkü hal ve şeraite göre çok faideli ve adeta hükûmet için bir muvaffakıyet eseri göstermiş ise de, Kumandan Larşerin dediği gibi "İngiltere bu mütareke ile Türkiyeyi saftan hariç ve Osmanlı İmparatorluğunu kendisine tabi addediyor idi... İngiltere, siyasetinin istihdaf ettiği Irak, Çanakkale, İran, Kafkasya gibi tekmil menatıkı muhafaza veya işgale hak kazanıyordu„.

Bizim için unutulmaz kara günlerin başlangıcı olan bu mütareke hakkında daha ilk günden hükmünü veren Gazi, 1926 da gazetelerle intişar eden bazı hatıralarında, bu hükmü şöyle hulâsa ettiler: " Bu mütarekeyi baştan nihayete kadar tetkik ettikten sonra bende hasıl olan kanaat şu oldu. Osmanlı Devleti bu mütareke ile kendini kayıtsız ve şartsız düşmanlara teslim etmeye muvafakat etmiştir; yalnız muvafakat etmiş değil, düşmanların memleketi istilâsı için ona muavenetini de vadeylemiştir. Bu mütareke olduğu gibi tatbik edildiği takdirde memleketin baştan nihayete kadar işgal ve istilâya maruz olacağı kanaatini o zaman dermeyan ettim.

Düşmanların her dediğine semi'na ve ata'na demekten tevellüt eyleyecek netice, bütün Türkiyeye, müstevlilerin hâkim olmasını intaç edeceğine şüphe etmemek lâzım gelir„ ve öyle olmuştur.

Mütarekeyi o gün bu şerait altında imza etmek imkânı varmı idi? Hükûmet mütarekenin ağırlığını duyuyor. Fakat bunu İttihat ve Terakkinin, memleketi bu hale getirmiş olmasının zarurî neticesi

sayarak, meş'uliyeti İttihat ve Terakkiye atfediyordu. O günkü şeraitte hükûmeti deruhde etmeyi fedakârlık sayan hükûmet, mütarekenin zahirî bazı müsait hükümlerinde kendi muvaffakıyetini görerek, bununla da müteselli oluyordu. Halbuki mesele o gün bir mes'uliyet veya fedakârlık meselesi değil, doğrudan doğruya memleket meselesi idi. Bu memleket meselesini, o gün daha elverişli bir yolda halletmek imkânı olup olmadığını düşünürken, daha güç hal ve vaziyetlerde, daha müsait neticeler elde edildiğini hatırlıyarak, meseleye müspet cevap veriyorum.

Yıldırım orduları gurubu kumandanı sıfatile yazdığı telgraflarda İngilizlerle aktolunan mütarekenin imza altına giren mazbut şekli Osmanlı devletinin hayat ve selâmetini kâfil mana ve mahiyette olmadığını "kat'iyetle bildirmiş olan Gazi, ayni kat'iyetle israr ediyordu:

" Aciz ve zaafımızın derecesini pek iyibilirim. Bununla beraber, devletin yapmağa mecbur olduğu fedakârlığın derecesini de tayin ve tahdit etmek lâzım geleceği kanaatini muhafaza eylerim. Yoksa, Almanya ile müttefikan sonuna kadar harbe devam etmek halinde büsbütün münhezim olunduğuna göre, İngilizlerin istihsal eyleyebilecekleri neticeyi, onlara, kendi yardımımızla bahşetmek, Osmanlı tarihinde Osmanlılık için ve şimdiki hükûmetimiz için pek kara bir sahife vücuda getirir. „

Gazi mütarekenin ağır şartlarını kabul etmiş olmak için ancak bir izah imkânı görüyor: İngilizlerle gizli bir ittifak yapılmış olmak. Hakikat, mütareke o kadar ağırdı ki onu tereddütsüz kabul etmek için insan mutlaka bir menfaat elde edilmiş olduğuna hükmetmek ıztırarında kalırdı. Gazi, Sadrazam ve başkumandan vekili İzzet paşaya yazdığı telgrafı bütün ruhunu ifade eden şu cümle ile bitiriyor. " Zatı samilerince yakinen malûmdur ki, acizleri her ne vaziyette bulunursam bulunayım, doğru olduğuna kani bulunduğum ve icabedenlere iblâğını selâmeti memleket icabı kabul eylediğim içtihatlarıma tabi olmaktan nefsimi men edemem.„ Gazinin, mütarekenin muzur hükümlerini teşrih eden bütün mütaleaları birer birer tahakkuk etmiştir.

MÜTAREKENİN TATBİKLERİ — Mütarekeyi gazetelerimiz, dört harp senesinin sonu olmak itibarile ehemmiyetle telâkki etti. Uzun süren harbin sonu, bize müsait olmamakla beraber, dört harp senesinde yer yer gösterilen canlılığın, şerefli bir sulh şeraiti getirebileceğine itimat olunuyordu. Bahusus Vilson prensipleri üzerine sulha talip olmuştuk. Sulhün bu esaslar dairesinde aktedileceğine

ve, tarihte daima dost ve müttefikimiz olmuş olan Fransız ve İngilizlerin ne olsa bu dosluk icaplarına göre hareket eyleyeceklerine bel bağlanıyordu.

Bu ümitle, harbin zaten çok süren acı günlerini sulh arifesinin neş'elerile bir az unutturmak hülyasile avunanlar da, hakikatin acı olacağını takdir edenler de umduklarının hilâfını buldular. Yenen devletlerin mütareke günlerinde hareketleri o kadar aykırı, ordularının muameleleri o kadar bayağı oldu.

Gerçektir, "Yazık yenilenlere„ düsturu, harbin değişmeyen hükmüdür. Ezeldenberi, yenenler yenilenlere kıyarlar. Boğuşan insanların kanlarile tarihe yazılı olan bu hakikat, ne Vilsonun güzel prensiplerile ne siyaset adamlarının insanî düsturlarile değişemezdi. Ya kuvvete müracaat etmemeli ve edince galip olmaya bakmalı, yahut kuvvetin hükmünü çekmelidir. Biz yenilmiştik, Bu itibarla düşmanlarımızdan mürüvvet umamazdık. Siyasette zaten mürüvvet olmaz. Fakat, insanı vahşi hayvandan ayıran bir derece vardır. Yenen devletlerden, yenilen bizler bunu beklerdik. Büyük mazisi olan Türk milletine, tarihile, kahramanlığile mütenasip bir muamele, şerefli ve şerefini kurtarmış bir düşman muamelesi yapılacağını beklerdik.

Nihayet yenen devletler dünya medeniyetinin en önünde olan devletlerdi. Bunlardan, o medeniyete, o medeniyet terbiyesinin icaplarına göre hareket etmelerini beklerdik. En bedbin olanlar bile nihayet, ferden her İngilizin bir centilmen, her Fransızın bir efendi olduğunu, ve bu itibarla kendilerinden insanca muamelelerden başka bir hareket sadır olamayacağını zannediyorlardı.

Çirkin hakikat bütün zanları çok aştı. İngilizler, centilmenliği Fransızlar, efendiliği esasen evlerinde bırakarak harbe öyle gitmişler ve boğuşa boğuşa kan kokularile kudurmuş bir canavar olmuşlar da memleketimizde onun için mi böyle hareket etmişlerdi? Yoksa şarka giderken her İngiliz ve Fransızın esasen centilmentiği ve efendiliği unutması bir kaide olduğu için mi böyle hareket etmişlerdi? Bunlarda ferdî hareketlerin bir izahını bulabilsek te millî mahiyeti haiz veya emirle yapılan muamelelerin cevabı yoktur. Her halde memleketimize gelen medeniyet ordularında ve insanlarında - İtalyanlar müstesna - Türkler medeniyeti bile inkâr edecek çirkinlikler gördüklerini asla unutamıyacaklardır.

Torpillerin toplanmasını bekliyerek yenen devletlerin donanmaları Boğazlardan geçip 13 Teşrinisani günü İstanbul önüne geldiler. Harpte denizden ve karadan yapılan büyük hücumların, Türk

azminin yalçın kayalarına çarparak gerilediği Çanakkaleden, donanmanın bu geçişi, o günün en büyük haberi olarak cihana müjdelendi. Bunda mütarekemize verilen ehemmiyetin ifadesi vardır.

Mütarekenin birinci maddesi de bunu natıktır. Murahhaslarımız, gûya bu donanma arasında, Yunan gemilerinin bulunmamasını müzakere esnasında temin etmişler. Halbuki gelen donanma arasında Yunan harp gemileri de vardı. Çanakkaleyi kuvvetle geçememekliğin hicabını unutmuş gemiler, Dolmabahçe sarayının önünde demirlediler ve bir gün sonra İstanbula asker çıkarmıya başladılar.

İstanbula asker çıkarılması mütareke hükmüne muhaliftir. Birinci madde Çanakkale ve İstanbul boğazının askerî işgalinden bahseder: Yedinci maddede, emniyetlerini tehdit altında görünce müttefiklere sevkelceyşi noktaların işgali hakkını verir.

İstanbula asker çıkarılması her iki maddeye de uymaz. Mütareke müzakereleri esnasında bu cihetin görüşülmemiş olmasına ihtimal yoktur. İstanbulun işgal edilmemesini sarahaten kabul ettirmek imkânı olmadı mı? O halde birinci madde ne için İstanbulun işgal edilemiyeceği hükmünü verecek surette yazıldı? Kendi menabiimizde bunun daha cevabı yoktur.

Kumandan Larşer mütareke esaslarından bahsederken şöyle diyor:

İstanbulun, bu mukaddes şehrin işgali ihtimali bir taraftan Türkleri pek çok heyecana uğratıyor, diğer taraftan İngiltere de, Napolyonun, " bu şehir pek kıymetli bir anahtardır. Yalnız başına bir İmparatorluğa değer" dediği bu şehrin işgalinden vaz geçemiyordu. Nihayet İngiltere bu müşküle şöyle bir çare bulmuştu. İstanbulu evvelâ yalnız müttefik filoları tahtı tasarrufa alacaklar, kara kıtaatı ise şehri sadece tarassutla iktifa eyleyecekler„. Hiçte böyle olmadı. Gemilerden İstanbula hemen asker çıkarıldı.

Ceneral Miln kıtaatı 27 Teşrinde Filoya iltihak ettiği gibi Franşe Deprenin kumandasında Fransız kıt'aları da bunları takip etti.

Bunun neticesi ne oldu? Türk memurlarının ve zabıtasının otoritesi sarsıldı. Ve yerine, işgal eden kuvvetler otoritesi kaim olamadığından, şehirde ve havalisinde asayişsizlik başladı. Bir taraftan hırsızlık, yankesicilik, katiller, yağmalar, taarruzlar arttıkça artıyordu. Diğer taraftan Ermeni, Rum ve Musevilere istinat ederek işgal kıtaatının zabit ve mürettebatı ve bu anasırın efradı ve Patrikhaneleri Türkler hakkında yapmadık zulüm ve tecavüz bırakmıyordu. Tecavüze uğrayanlar, şikâyet edecek merci bulamıyorlardı. Hariciye Müdürlerinden Erşet Bey ve biraderi Bostancıda ailesinin feryadı arasında Rumlar tarafından öldürüldü ve hiç biri ceza görmedi.

Harp içinde süpürge tohumundan ve mısır koçanlarından yapılmış vesika ekmeği yedirenlere, bunlarla zengin olanlara ve bunları zengin edenlere halkın büyük infiali vardı. Doğan çocuklarına kundak, ölülerine kefen için bez bulamıyan, gaz şeker gibi en zarurî ihtiyaçlarını tedarik edemiyen ahali harpten değil, harbin sui istimallerinden, sürülen sefahetlerden şikâyet ediyordu. Mütarekenin tatbiki öyle oldu ki harbin çekilen acıları unutuldu. Bir Ermeninin, bir Rumun bir Yahudinin müracaatı üzerine tevkif edilmek; evi, dükkânı, çifliği, değirmeni, bir zabitin kara kuşî hükmile elinden alınmak, Türk için her gün mukadderdir. Arapyan Hanı siyasî sebeplerle tevkif edilen Türklerle doludur. Bekir ağa bölüğü de İngiliz ve Fransızların hoşuna gitmek için veya onların emri ile hükûmetimizce tevkif edilmiş Nazır, Meb'us Kumandan ve saireden 130 Türk vatanperveri ile doludur.

Divanı harpler Türk vatanperverlerini mahkûm etmek için hazırlanmaktadır. Gazeteler, şiddetli sansör altında bir şey yazamamakta bir çok sütunları beyaz çıkmaktadır. Evler mütemadiyen aranıyor, haremlerin, harimi ismetine bin bir behane ile girenler ne bulurlarsa alıyor, öz Türk çocukları, anaları elinden alınarak, Ermeni papaslarına veriliyor, tramvayda iyi durmadığından, tavuğu şöyle tuttuğundan, dükkânını böyle bulundurduğundan dolayı, ceza olarak istenilen parayı vermemek felâkettir. Böylece İngiliz zabıtası bin bir bahane ile Türkleri haraca kesmiştir. İşgal edilen hep Türk evleri, boğulan Türk müesseseleridir. Öldürülen Türk hayatıdır. Kendini bilen, haysiyetini gözeten insanlar, evinden çıkmıyor, zabitler, askerler her dakika ölmek veya öldürmek mecburiyetine düşmemek için sivil geziyor... Millî ve umumî felâket günleri! Ve, Türk elinin işgal gören her yerinde, bu böyledir.

Türkler harpte yaşadıkları hayatın acılarını bu yepyeni acı önünde unuttular. Bütün kafeslerin arkasında, şimdi bu yeni acının hicranı ağlamaktadır. Evlâdını kaybetmiş Türk anasının, kocasız kalmış Türk kadınının, öksüz Türk çocuklarının, ihtiyar babaların, alil oğulların mazlüm hicranları, Şerefle yaşamış her sınıf insanların hicranları.... [1]

[1] Yalnız saray bu hicranları duymamıştır. Ve saray kafeslerinin arkasında, milletin hicranına bedel, eğlence sesleri yükselmiştir. Hamiyeti müsellem bir Damat Paşadan duydum. Kendisini Şehzadelerden biri, sarayda yemeğe davet etmiş, gece saz ve şarkı seslerinin saray pencereleri karşısında yatan düşman harp gemileri tarafından duyulmaması için camları kapamaya mecbur olmuş ve biraz sonra oradan kaçmış. Türk milletinin umumî matemine saray işte böye iştirâk etmiştir. Sultanlardan bazısının da balolarda işgal orduları zabitlerile dans ettikleri görülmemişmidir?..

İşgal ordularının zulüm ve itisafi bu mazlûm hicranları boğarak artıyor. Yeni bir vak'a: Ceneral Alenbiye ve Franşe Despereye zafer alayı tertip ediliyor. Mütareke ile ve mütareke hükmünün ihlâli ile İstanbula girmiş olan ecnbi kıtaatının İstanbulda kumandanlara zafer alayı tertip etmesi ne demek? Ceneral Alenbi Filistin ve Süriyede, Franşe Despere de Makidonyada muzaffer oldular. Bunu İstanbulda bir zafer alayile ne diye tes'it ediyorlar? Galata rıhtımının önünden itibaren iki taraf işgal ordularının askerlerile dolmuştur. Bütün Galata ve Beyoğlu müttefiklerin bayraklarile süslenmiştir. Haliçteki bütün yelken gemileri de öyle. Birinci gün Ceneral Alenbi beyaz ata binerek zafer mevkibi ile geçiyor. İkinci gün Franşe Despereye ayni merasim tekrar ediliyor.

Bu alaylar Türk İstanbulun betbaht Türk muhitinde yeni bir infial bıraktı. Elbette bu alaylara, tek bir Türk iştirak etmedi, [1] Aklı başında Rumlar, Ermeniler, Yahudiler bile bununla alay ettiler. Fakat bu unsurların şımarık olanları ve başta Patrikhaneleri Türk izzeti nefsini çiğneyerek, onun üzerinde kurulan bu tahakkümleri alkışladılar.

Ne bunlar asırlarca kendilerile yaşadıkları büyük ve asil bir milletin haysiyetile oynamanın tehlikesini düşündüler ne bunlara istinat eden kuvvetler bunun ne büyük gaflet olduğunu sezdiler!

Ceneral Allenbi muzaffer bir serdar gururile Babıâliye, on maddelik mukarreratını tebliğ etti. Bu on maddenin en mühimleri: mıntakası dahilinde istediği yerleri işgal etmek, işgal ettiği yerlerde istediği memurları değiştirmek, merkezden tayin olunacak memurlar kendisinden sorulmadıkça ve muvafakati alınmadıkça tayin edilmemek gibi cihetleri ihtiva ediyordu. Bunlar mütareke ahkâmına muhalifti. Kendisine bu cihet anlatılmak istenildi. Mağrur serdar, müzakere etmiye değil, emir vermiye geldiğini söyleyecek kadar küstah cevap verdi. Ve bu on madde Ceneral Alenbi mukarreratı namile, mütarekenin bir zeyli oldu. İngilizlerin çıktığı yerlerde onları istihlâf eden Fransızlar da bunlara istinat ettiler.

İstanbulu ve sair yerlerimizi mütarekede işgal eden devletlerin,

---

[1] Payyares. müttefikler önünde Kemalizm adlı eserinde (S. 69) Franşe Depreye yapılan zafer alayının, Strazburgta, Meçte bile emsali görülmediğini yazarken, taşların bile kendilerini zulümden kurtarmaya gelenleri alkışlamak için kalktığını, ölülerin mezarlarından fırlayarak dirilerle beraber hürriyet marşı çaldığını buna Türklerin de iştirakini söylerken doğruyu ve olanı değil, Damat Feritçi ve Yunancı olan bu adam sırf kendi hislerini ve görüşlerini anlatır. Kendini bilen hiç bir Türk o gün bu alaya hatta bakamamıştır.

buralarda davalara bakmaya, memleketin idaresine karışmaya evlere girmeye, adam tevkif etmeye, zafer alayları tertip eylemeye asla hakları yoktu.

Hukuku düvele göre işgal, ya harp zamanında olur ve harbin meşru vasıtalarından biri sayılır, Yahut sulh işgali olur, ve sulh şartlarını yaptırmak için bir teminat addedilir. Harp işgalleri, düşmanı yenme vasıtası olduğu için muhariplere fazla haklar verir. Sulh işgallerinde ise işgal orduları kendi emniyetlerine taallûk eden işlerden başkasile uğraşamaz.

İstanbul ve Türk elinin bütün diğer yerleri, harp ile işgal edilmiş değillerdi. Türkiye zaten sulh talep etmiş ve sitâhlarını mütareke ile bırakmış olduğundan mütareke ile işgaline salâhiyet alınan yerlerde bile harp işgalinin verdiği salâhiyetler kullanılamazdı. Bu itibarla, mütareke hükmü hilâfına işgal olunan yerlerde de böyle salâhiyetler elbette kullanılamazdı. Bunlar kuvvetin, kuvvetlilere şeref vermeyen sui istimalleridir.

İşgal ordularının sui istimallerine karşı koyamayan hükûmet te kılıcını mazlûm Türk halkının boynunda kullanıyor. Meb'usan meclisi 28 kânunuevvelde, ayanın muvafakatile, fesholuyor.

Meclis, İttihat ve terakki meclisi idi. Bu itibarla, fırkalar haricinde teşekkül eden hükûmetin, bu meclise itimat edememesi tabiî görülebilirdi. Fakat memleketin buhranlı dakikalarında, millî iradeyi ifade vasıtasından uzak kalmak, bir hükûmet için kuvvet değildir. Hükûmet böyle zamanlarda bütün mes'uliyeti üzerine almayı, fedakârlık saysa bile, milletin irade ve irşadı haricinde kalmak ve icabında kararı millete mal edememek ağır bir hatadır. Zaten vaziyetin kötülüğünü takdir eden meclis, hükûmete muzaheret ediyor idi. Bu sebeple ya meclisi tutmak, yahut hemen intihaba başlamak gerekti.

Meclisin kendi kendini feshetmesi mecliste teklif edilmişti. Harp içinde hükûmeti şiddetle tenkit etmiş olan Aydın meb'usu Veli bey [1] ikinci teşrinin 4 üncü günü meclisin kendi kendini feshetmesini ve bu suretle meşrutiyeti kurtarmasını ileri sürmüştü. Veli bey „arkasından teneke çaldığımız sakıt hükûmetin, bütün hareketlerinde, zahiren olsun meclisin, varlığına istinat etmiş„ olduğunu sebep olarak göstermişti. Meb'uslar harp içinda hükûmetin bu mecliste tenkit edilmiş olduğunu ileri sürerek bu fikri kabul etmediler. 28 birinci kânunda " esbabı zaruriyei siyasiyeden naşi

[1] Hariciye hukuk müşaviri ve hukuku medeniye profesörü.

meclisi meb'usanın feshi iktiza etmesine mebni bermucibi kanun feshini irade eyledim.„ diye okunan padişah iradesile fesholunduklarını gördüler.

O gün hariciye vekili Mustafa Reşit Paşa, bir istizaha cevap verecekti. Cevap hükûmetin nasıl fütur içinde olduğunu ve yapılan bütün haksızlıkları harbe girişimiz ile izah eylediğini göstermek itibarile nakle şayandır.

«Devleti ve tabiri mücmel ile heyeti umumiyei memleketi bugünkü vaziyeti elimeye düçar eden, harbi umumiye iştiraktir. Keyfi denilecek bir karar ile memleketimizin muhtelif aksamında alettevali icra olunan harekâtı askeriye neticesile, ahvali iktisadiye ve kuvayı maliyemiz sarsılmış olduğu halde, tahaddüs eden, Tarablusgarp ve Balkan muharebelerile yorgun bir hale gelmiş iken. Avrupada zuhur eden muharebei umumiyeye bir zarureti mübrime olmaksızın, teşvikata ve neticei muhtemilesi mizanı muhakemeden geçirilmeyen tergibata kapılarak hayalperestane ve emelcuyane bir. fikir ile memleket muharebeye sevkedildi. Hayal, hakikate tercih olundu. Muharebede devamda taannüt ve israr olundu. Uzatılan eller bidayette olduğu gibi reddedildi. Muharebeden evvelki tamamiyeti mülkiyemiz kabul olunmak ve muharebe için vuku bulan istikrazlar tediye edilmek ve daha sair bu gibi şeraitl müfide dairesinde sulh müzakeratına izhar edilen temayülât meydanı ihtirasta puyan olanların amalini temin için cevapsız bırakıldı..»

Haksızlık haksızlıktır. Buna karşı durulur. Karşı durulamazsa vakar ile itiraz olunur ve her halde haksızlığa tekâbu edilmez. Hükûmetin millet kürsüsünde her şeyi harbi umumiye iştirak ile izah eylemesi haksızlık edenlere adeta meşruiyet bahanesi vermek ve o haksızlıklara manen iştirak etmek demektir.

Hariciye vekilinin okuduğu kâğıt, bütün hükûmetin ve padişahın noktai nazarı idi. Hariciye vekili bu kâğıdı okuyup bitirdikten sonra, Dahiliye vekili Mustafa Arif Bey kürsüye çıkarak, fesih iradesini okumuştu. Yani hükûmet, memleketi haksız istilâ edenlerden şikâyet eden milleti, onların haksız olmadığını anlatan bir hüküm ile susturmuştu!

Yabancıların zulümleri altında inleyen Türk milletinin, ahı Allaha varırken, asırlarca müddet kahrını çektiği padişahlık tarafından da böyle terkedilmesi acı bir manzaradır. Millet artık sesini işittirecek hiç bir vasıtaya malik değildi. Matbuatımızın sesini sansör kısmıştı. Padişah ta millet kürsüsünün sesini kıstı. Yabancılara artık istediği gibi hoş görünebilir, onlarla Türk milletinin zararına olarak uyuşabilirdi...

Fakat Türk milleti bu kadar zulme ve hakarete tahammül edecek midir? Büyük hareketlerile tarihe bile hâkim olmuş olan bu millet, ne yenen devletlerin, ne onların kulu olmakta necat arayan padişahın, mahkûmu olamazdı. Yenen devletler Türk milletinin can

damarlarını ele almış olmak gururu ile, bu milleti artık hiçe sayabilirlerdi. Çünkü Anadolunun şimali şarkisi müstesna olmak üzere her tarafını işgal etmişlerdi. Asker terhis edilmiş, bütün silâhları toplanmış, demiryolları ve sair münakale vasıtaları ele alınmış ve bu suretle müttefikler Türkiyeye kayıtsız ve şartsız hâkim olmuşlardı. Padişah ta onların bu hâkimiyetine istinat edebilirdi.

Ancak, Türk yüreğine hâkim olamamışlardı. Bu yüreğe cebir ve zulümle asla hüküm olunamaz.

Zulüm bütün yüreklerde hicranları kine çeviriyor; kin, intikam ve kıyam fikri doğuruyordu. İntikam ve kıyam fikrini canlandıracak ve idare edecek bir baş çikmıyacak mıydı?

Çıkacaktır:

Mustafa Kemal

2

Paris Sulh Konferansı

Osmanlı İmparatortluğundan sonra Avusturya Macaristan ile 4 ve Almanya ile ancak 11 İkinci Teşrinde mütareke imza edildi.

Almanyanın mütareke teklifine cevap vermeden, Amerika Reisicümhuru, Alman notasının hakikî ruh ve manası hakkında emniyet ve kanaat hasıl etmek lüzumunu gördü. Teklif edilen şeraiti kabul ettiğini ve müzakereden maksat yalnız bu şartların tatbikine ait amelî teferruatı kararlaştırmaktan ibaret olduğunu Almanyanın sarahaten söylemesini istediler. Merkezî devletler orduları, müttefiklerin topraklarında bulundukça Almanyanın mütareke teklif edebilmesini kabul etmediler ve geri çekilmeyi istediler. Şimdiye kadar harbe girmiş olan devletlerden mi bahsedildiğini öğrenmeye ehemmiyet verdiler.

Almaya, cevabında işgal ettiği toprakları tahliye etmeyi kabul ettiğini ve bunun müzakeresi için muhtelit bir komisyon toplamasını Amerika Reisicümhuruna tevdi eylediğini bildirdi. İşlerinde ve hareketlerinde, ekseriyetin iradesine istinat ederek, hükûmet ve Alman kavmi namına söz söylediğini de yazdı. Vilson, cevabında tahliyenin tatbiki ve mütareke şartlarının tesbiti Amerika ve müttefik Devletlerin askerî müşavirlerine bırakılması lâzım geldiğini beyandan sonra, cephede Amerika ve müttefiklerinin askerî üstünlüklerinin devamı hususunda iyi bir emniyet ve teminat teşkil etmiye-

cek hiç bir tesviye tarzını kabul edemiyeceklerini, Alman kuvvetlerinin insanlığa, ve kanuna muhalif harekette devam ettikçe mütarekeyi nazara almaları mümkün olmadığını, çekilirken Alman ordularının Flândirrda tahribat yaptıklarını bildirdi. Almanlar bu suretle istilâ ettikleri yerlerden zarar yapmayacak surette çekilmeyi ve üstünlüğü diğer tarafa bırakmayı kabul ettikleri gibi dünya sulhünü kendi keyf ve arzusile ve şahsî iradesile ihlâl edebilecek her türlü kuvvetlerin teb'idini de sulh şartı olarak ileri süren Vilsona, Almanyada esaslı değişiklik vaki olmuş ve teşkilâtı esasiye kanununun tadili mukarrer bulunmuş olduğu hakkında teminat verdi ve ancak bu suretledir ki Almanyayı maddi kuvvetinden tecrit eden mütareke imza olundu.

Mütarekesi en son imzalanan Almanya, sulhte en başa geçirilmek lâzım idi. Gerek bununla, gerek diğer devletlerle sulh şartlarını kararlaştırmak için, yenen devletlerin toplanıp görüşmesi gerekti. Yenmek meselesinde bütün devletlerin dilekleri, birleştirilebilmiş, tek kumanda altında, bütün kuvvetler harp edebilmişti. Fakat yendikten sonra, yenen bütün devletlerin sulh dilekleri de böyle birleştirilecek miydi? Mesele mühimdi. Bu sebeple, düşmanlarla görüşmeden kendi aralarında görüşmeleri gerekti. Bunun için " Paris sulh konferansı „ adını alan toplanma 18/1/919 da Pariste açıldı.

Eski Fransa başvekili Tardieu Sulh atlı eserinde (s. 85) bu konferansın ehemmiyetini göstermek için şöyle der: " Sulh müzakerelerini bekleyen iş, kocamandı ve geçmişte örneği yoktu. Netekim sulhün kendisinden doğacağı harp te böyle idi. Harp evvelâ nisbetleri itibarile kocamandı. İlk defa olarak milletler kamusile savaşmışlardı. 70 milyon seferber, 30 milyon yaralı, 8 milyon ölü. Geçmişle mukayese bile mümkünsüz. Yalnız ölenlerin sayısı, Napolyon muharebelerinde bütün silâh altına alınanları geçer. Harp bir de unsurlarındaki giriftlik itibarile kocamandı. Harp, millî olduğu için, bütün millî kuvvetleri, ziraî, sınaî, ticarî, malî bütün kuvvetleri ortaya attı. Ve sulh muahedesinin hükümleri bu kuvvetlerin hepsine göre olmak gerekti. Tarihin büyük sulhlarını yeniden okuyalım. Bunların çoğu yeni sulhe göre çocuk oyuncağıdır. Nihayet, Avrupa haritası parçalarında, sınır değişiklikleri, bir kaç milyonluk tazminat. 1871 in, alınan beş milyarı, o tarihte bir malî iğrençlik ve kuvvetin bir sui istimali görüldü. İktisadî maddeler, yenen devletin, yenilene yüklettiği en çok müsaadeli millet muamelesinde toplanırdı...

Bu sefer ise dünya haritasını yeniden yapmak lâzım geliyordu. Hem de ne şerait altında„! Tardieu konferansın başaracağı işleri 58 türlü olmak üzere tasnif ediyor.

Öbür yandan, konferansta devletleri temsil edenler de başka başka kafada adamlardı. Hukukçu, iktisatçı, tarihçi, sanayici, tüccar, idare adamı, profesör, diplomat, meb'us, asker, denizci, çiftçi; her meslekte ve her çeşit murahhas vardı. Harp içinde her devlette yapılmış sulh tertipleri bunların ellerinde tam manasile her kafadan bir ses çıkarıyordu. Bu sebeple bir metod dahilinde çalışmak lâzımdı. Metod, bütün bu karışık adamların, karışık fikir ve isteklerine kısmen bir nizam verdi. Fakat bir neticeye varmak, her halde kolay olmadı, Tardieu, konferansın 1500 oturma yaptığını kaydeder. Konferansa "menfaatleri umumî„ olan beş devlet: "Birleşmiş Amerika, İngiltere, Fransa. İtalya, Japonya„ ile "menfaatleri hususî„ olan 23 devlet: "Belçika, Brezilya, Çin, Kûba, Yunanistan, Goetmala, Hayti, Hicaz, Hondras, Liberya, Nikaragova, Panama, Polonya, Portekiz, Romanya, Sırp, Hırvat Sloven, Siyam, Çekoslovakya ile dört İngiliz Dominyonu ve Hint„ harpte bitaraf kalmış dört devlet: "Bolivya, Ekvator, Pero, Urugvay„ iştirak edecekti. Bu devletler haricinde bitaraf veya teşekkül etmek üzere, olan devletler de, menfaati umumî olan devletlerin daveti üzerine, kendilerine taallûk eden meseleler için konferansa iştirak eyliyeceklerdi. Menfaati umumî olan devletler bütün içtimalara; menfaati hususî olan devletler, kendilerine ait işlerin müzakeresine iştirak eyleyeceklerdi. Büyük devletlerin murahhasları beşer kişi olacaktı. Belçika Brezilya ve Sırp, Hırvat Slovenlerin üçer; Çin, Yunanistan, Hicaz, Polonya, Portekiz, Romanya, Siyam ve Çekoslovakyanın, Hindistan, Kanada, Cenubî Afrika ve Australyanın ikişer ve diğerlerinin birer murahhası olacaktı. Muhtelif komisyonlar teşkil edildi. Asıl işler, büyük devletlerin ikişer murahhasından (Başvekil ve Hariciye Vekilinden mürekkep) Onlar meclisince görülüyordu. Onlar meclisini de Amerika, İngiltere, Fransa ve İtalya ve Japonya birinci delegelerinden mürekkep beşler ve sonra dörtler Meclisi, "Amerika, İngiltere, Fransa ve İtalya„ istihlâf etti (1).

Paris sulh konferansı, Almanyaya kabul ettirilecek sulh şartlarını mayısa kadar müzakere ederek hazırladı. Almanya müzakereye kabul edilmedi. Yenmiş devletlerin kararlaştırdığı hükümler, kabul edilmek üzere, Versaya Alman murahhasları davet olunarak tebliğ edildi. Bu türlü harekette, yenmiş devletlerin, yaman nahvet ve gururu vardı. Hükümler ise yenilen Almanya için çok yamandı.

---

[1] Amerikada Vilsonu Lloyd George un, Fransada Klemansoyu Vilsonun yürüttüğünden, İngilterede konferansta Klemansonun her dediğini yaptırdığından bahsolundu. Tardieuye göre bunların hiç biri doğru değildi.....

Almanya baş murahhası ve Hariciye Vekili Brokdof Rançau, yenilmiş bir devletin vekarlı bir murahhası sıfatile, takdir edilmemesi kabil olmayan, sözler söyledi. Ve tayin edilen kısa müddette, çok değerli itirazlarda bulundu. Neye yararki, yenen devletler insaniyete vadettikleri bütün güzel esaslara rağmen yenilenden, kaytsız ve şartsız kabul istiyorlardı, İtirazlar üzerine ehemmiyetsiz bir kaç noktayı tadil ederek imza veya ret cevabı istediler. Brokdof Rançau istifa etmişti. Bu ferman önünde Almanya, inkiyattan başka çare görmedi. 1871 de Alman İmparatorluğunun ilân edilmiş olduğu Versaydeki meşhur aynalı salonda 28 Haziran 1919 tarihli Versay sulh muahedesini imzaladı.

Almanya ile sulh şartları kararlaştırılırken diğer memleketlerle sulh meselesinin esasları da konferans erkânı arsında görüşülüyor, ve her gün İstanbulun bedbaht muhitinde Türkleri kıvrandıran kara bir haber duyuluyordu: Türkler İstanbuldan çıkarılarak Anadoluya atılıyordu. [1] İzmir Türklerden alınıyor, azlıklara muhtariyet veriliyor.. İntelligence Service'in her yanda saçtığı bu kara haberler, metin Türklerin bile muvazenesini sarsıyordu.

Nihayet kara haberlerin en umulmazı, yıldırım gibi birdenbire patladı. İzmir Yunanlılara verilmiş. Paris sulh konferansının kararı mucibince Yunan askeri İzmiri işgal edecek İngiliz fevkalâde komseri Amiral Galthorp bu kara haberi İzmir valisine Amiral Wep te sadrazama 14 Mayısta tebliğ etti. Bunun nasıl kararlaştırıldığından bundan sonraki fasılda bahsedeceğim.

3

İzmirin işgali

İzmir, ezelden beri öz Türk şehridir. Türk Anadolunun, yalnız Akdenizde işlek iskelesi, çalışma ve ticaret şehri değil; can damarlarının birleştiği ve dağıldığı yürek noktasıdır. Rumeli dağlarından, Anadolu yaylâlarının sonlarına kadar, yurdun her yerinde, her Türk İzmire bağlıdır. İzmiri görmüş her Türk delikanlısı bu şirin şeheri bir daha görmek, görmeyen de onu, bir görmek hasretile yanar.

---

[1] Batumdan, 20/1/919 da, İstanbula bizi getiren İngiliz Transatlantikinin kumandanı, İstanbul önünde beklediğimiz müddette karaya çıkmış ve bize bu acı haberi getirmişti: Şimdi gelen telgraflara göre sulh konferansı Padişahın İstanbuldan çıkarılmasına karar vermiş. Türkler Anadoluya geçirilecekler.

Gâvur İzmir, güzel İzmir, denizile, kordonile, fabrikalarile, işlekliğile, efelerile, şarkılarile, destanlarile, bin bir güzelliği ile bütün Anadolunun şirin hayalidir. Ve her şeyile Türktür.

Bu güzel Türk şehri, Akdeniz kenarındaki bu Türk incisi, nasıl olur da Türklerden alınır? Siyasette darbı mesel olmuş bir söz vardır: " Bu, cinayetten fazla bir şey, bir hatadır „ derler. İzmirin Türklerden alınıp Yunanlılara verilmesi, yirminci asrın böyle cinayetten ağır hatası olmuştur, ve üç adamın hatasını, yüz binlerce adamın kanı düzeltebilmiştir.

İzmirin Yunanlılar tarafından işgal edilmesine nasıl karar verildi? İlerde bahsedeceğimiz veçhile, harp içinde müttefik devletler Osmanlı İmparatorluğunun taksimini düşünmüşler taksim itilâfları yapmışlardı. İzmir İtalyanın hissesine düşecekti.

Fakat, İzmir üzerinde tarihe istinaden hak iddia eden Yunanistan ve onun, propaganda da dünyanın en mahir Başvekili Venizelos, İtalyanın Amerika Reisicümhuru Vilsonn, Fiyume meselesinde darıltarak sulh konferansından çekilmiş olmasından istifade ile, Yunanistana verdirmek yolunu buldu. Acaip bir tesadüftür: O gün, İngilterenin Başvekili Lloyd George'ta Fransanın Başvekili Klemanso da Türklüğe düşman idiler. Bunların üzerinde Venizelos, çok müessir olduğu gibi, Lloyd George'un adamı ve arkadaşı olan zenğin banker Zaharofun da, Con Stavridisin de çok tesiriol muştur.

Lloyd George, daha 1915 te İngiliz Maliye Vekili iken, Venizelosa Con Stavridis vasıtasile, İngilterenin büyük bir Yunanistan teşkil etmek istediğini anlatmış ve Yunanistanı bu siyaseti tahakkuk ettirmeye davet eylemişti. Bugün Lloyd George harbi kazanan hükûmetin başında bulunuyor idi. Ve, daha mütareke aktedilmeden Osmanlı İmparatorluğuna tahmil edilecek şartları müzakere için, Venizelosu bir an evvel gelmiye davet eylemişti. Venizelos bu fırsatı kaçıracak adam değildi. İngiltere emellerinin tahakkuk vasıtası olmak, öz Yunan menfaatlerine uygun olmasa da, cazipti ve o gün için Liberal hükûmetin intihabatta kazanması da buna bağlı idi. O vakit, Yunanistanın hariciye vekili bulunan M. Politis, Pariste başvekil M. Venizelosa çektiği telgrafta; yunanistanın Anadolunun bir kısmını ilhak edememesi keyfiyetinin, intihabat üzerine yapacağı menhus tesire bilhassa nazarı dikkati celbeylemişti. Frangulis, tekmil milletin kanile ve hatta şerefile ödeyeceği geçici bir muvaffakiyet saydığı Anadolu macerasının, hakikî sebebini, Politisin bu telgrafında görmektedir. [1]

[1] La Grèce et la crise mondiale cilt 2 S. 13

Kont Sforça, Venizelosun konferanstaki mevkiinden ve kudretinden bahsettikten sonra İzmirin işgalini nasıl elde ettiğini şöyle anlatıyor:

« Kusursuz Vilson bile, Homerin Oliseye atfettiği maharetleri İskoçyalı [1] Amerikana karşı hünerle kullanmayı bilmiş olan Yunan devlet adamının füsunlarına hissiz kalamadı.

Vilson ile ilk görüşmesi, Amerika Reisicümhurunun en samimî dostlarından birinden öğrendiğime göre, şöyle cereyan eylemiştir: Bir kaç dakika umumi meselelerden görüşüldükten sonra, Vilson konuşmaya, nazik bir surette nihayet vermiş olmak fikrile, Yunan başvekiline, Yunan millî emelleri meselesinde kendisinin iyi iradesine itimat edebileceğini söyledi,

Venizelos cevap verdi: Size bundan dolayı minnettarım Reis Hazretleri. Fakat şimdi benim ehemmiyet verdiğim şey küçük Yunanistan değildir, sizin Milletler Cemiyeti hakkındaki asil fikrinizdir, Bu büyük fikrin tahakkuk etmesine gücüm yettiği derecede çalışmak benim en aziz dileğimdir. Lutfen beni bu işte emrinize amade bir nefer biliniz.

Vilson artık konuşuayı bitirmeyi düşünmedi ve konuşma bir saatten fazla devam etti. Bu konuşmada Yunanistandan tekrar bahsedilmedi. Fakat Olise, kendi umumi karargâhına geldiği zaman -eğer hikâye tamamile doğru ise- « İzmiri elde ettik sanırım » dedi.

Ve Yunanistan hesabına teessüfe değer olmakla beraber, öyle oldu. Orlando ve Soninonun, Fiyum yüzünden Vilson ile şiddetli bir münakaşadan sonra konferansı alenen terketmeleri üzerine Lloyd George, Amerika Reisicümhuru ile mutabık olarak, Venizelosu çağırdı. Ve Türk milliyetçiliğinin Asyada endişe verici bir mahiyet aldığını behane ederek, kendisine hükûmetinin iki üç günlük bir zaman içinde İzmire asker çıkarmak kudretinde olup olmadığını sordu.

Venizelos mühletin kısalığından şaşırdı, fakat bu teklifin İtalyanlar ile geçici olması tabii olan bir çatışma neticesi olduğunu anlayarak, tereddütsüz cevap verdi. Evet.

O vakit İstanbulda âli komiser idim. Yunan işgalini Babıâliye tebliğ etmek emrini İngiliz ve Fransız meslekdaşlarımla beraber orada aldım. Bu kat'i bir emirdi ve bana yapabileceğim hiç bir şey bırakmıyordu. Yalnız İngiliz meslekdaşıma kat'iyet ve sarahatle şunu söyledim ki bu tedbir, itilâf devletleri için de, bizzat Yunanistan için de, meş'um olacaktır. » [2]

Ve böyle olmuştur. Büyük milletlerin şerefile ve hayatlarile oynanmaz.

İKİ TÜRLÜ ACI — İzmir işgali yürekleri parçalamıştı. Duyulan acının iki sebebi vardı: Güzel Türk İzmirin Türklerden alınması, Yunanlılara verilmesi. İkinci acı birinciyi büsbütün kabartıyor idi. O kadar ki, ihtiyarı elden giden bazı kimseler, ikinci acıyı esas alarak, bari büyük devletlerden birisine verseydiler diyorlardı.

---

[1] Vilson Iskoçyalı değil İrlandalıdır.

[2] Les batisseurs de l'Europe modernes 166.

Bu, hissin akıl ve mantıka hâkim olduğu yeis dakikalarında izhar edilmiş bir acı hicrandan başka bir şey değildi. Kana susamış bir katilin öldürdükten sonra kamasını ölünün vücudunda dolaştırması, tüyler ürpertici bir vahşettir ve, insanı ölüm hadisesinden fazla ürpertir ve tiksindirir. Fakat hâkim, cezayı asıl ölüme verir ve bunu cezayı ancak ağırlaştıran bir şey sayar. Akıllı her insanın düşüneceği budur. Bu şebeple, her Türk, İzmirin asıl Türklüğün elinden gitmesine müteessirdi. Bunun Yunanistana verilmesi, büyük acıya acı katan bir şeydi.

Yunanistan ile Osmanlı imparatorluğu arasında bir asırdır devam eden münaferet, meşrutiyetten sonra her iki memleket siyaset adamları elinde çok işlenmişti. Yunan düşmanlığı, bütün Rumeliyi elden çıkarmaya kadar ileri götürmüş, Yunanlılar Rumelide kendilerini tehdit eden tehlikelere karşı Türklerle anlaşmayı bir türlü anlayamamışlardı. Balkan felâketi, Türklerde Yunanlılığa husumet hislerini artırmış, mütarekeden beri Venizelosun Türklük aleyhinde duyulan propagandası bu husumete, her şeyin üstünde bir kuvvet vermişti.

Bu sebeple İzmirin elden gidişi kadar Yunanlılara verilişi de yürekleri parçalamıştı. Fakat tekrar ediyoruz asıl acı, İzmirin gidişidir. İzmir Yunanlılara verilmese de başka bir millete, İtalyanlara verilse de Türklüğün duyacağı acı daha az olamazdı. Bu meselede Saltanatın ve onun emellerini tahakkuk ettirmekten gayri gayesi olmayan Ferit paşa hükûmetinin böyle düşünmemesi, saltanatın, memleketi ve milleti değil, sırf kendini düşündüğünü, bir kere daha gösteren bir delildir. Bunun karşısında millet adamlarının ikazı da tarihin güzel levhalarından biridir.

Şimdi İzmir işgali meselesinde saltanatın zavahiri kurtaran bir şekil altında İzmiri fedaya nasıl karar vermiş olduğunu, Kont Sforçadan ibretle dinleyelim:

" Babıâli zevale mahkûm rejimlerin mahsusatından olan korkak, kararsızlık manzarasını her gün biraz daha fazla gösteriyordu. Fakat Sadrazam bir gün bir deha eseri bulduğunu zannetti. İzmir İşgalinden iki hafta sonra benden gizli bir mülâkat istedi. Kendisini Boğaziçinde Tarabyadaki yazlık Sefarethanede kabul ettim. İtalyanın asil ve alicenap hareketile halk içinde kazandığı mevkie dair bir çok cümlelerden sonra Ferit Paşa, devletlerin dünkü bir raiyeyi, efendilerinin oğulları hakkında zulüm etmek üzere göndermiş olmalarından acı acı şikâyet etti. Pariste anlamıyorlarmı ki bu, ecnebi düşmanlığını yeniden uyandırmanın en iyi çaresidir. Siyasetinizin kanlı, fakat içtinap edilmez neticesile karşı kar-

şiya kaldığınız gün, bir asırdanberi yaptığınız şeyi yapacaksınız. Size söylüyorum, eğer bir gün bir katliam olacak olursa bundan büyük devletler mes'uldur.

Ve bunu müteakip, tavır değiştirip sanki kendini kaptırdığı heyecan içinde, şu mahrem itirafta bulundu:

— Ah İzmir şehrinin ve vilâyetinin işgaline, Türklerce sevilmiş büyük bir devlet memur edilseydi, her şey başka türlü olurdu....

Bu sözlere bir cevap bekledi. Fakat o cevap gelmedi. Konuşmamızın başladığı ilk on dakikadanberi bu mukaddimeyi sezmiş idim. Ve ben, onu zikretmeyince, zavallı Ferit, kendi izah etmek mecburiyetinde kaldı; ne için İtalya İzmir ahalisi arasında bir plebisit yaptırmıyor. Bu ahali, Yunan işgali yerine İtalya askerî işgaline müttefikan rey vereceklerdir.„

Ne güzel! Sadrazam Paşa, vâhi bir izzeti nefis meselesi uğruna, koca bir kıt'ayı İtalyaya peşkeş çekiyor; hem de bindiği dalı kesmek kabilinden. Çünkü İzmir Vilâyetini alan İtalyanın istilâsına kim karşı duracak? Fakat Kont Sforça Sadrazamdan daha salim düşünüyor. Hem, İtalyanın, emperyalist bir mümessilinin memleketimiz hakkında en dost bir fikir ile bile ne düşündüğünü, hem de öz Türk ikazını göstermek için nakle devam ediyorum:

"Bu, Abdülhamidin otuz sene eşsiz bir ustalıkla oynadığı eski oyunun bir heveskârca ele alınması demekti: Devletler arasında kıskançlıklar uyandırmak, lâzım olduğu vakit onları kışkırtmak ve onların kavgalarından istifade ile Türkiyeyi idame etmek. Fakat bu metodlar sırf ön alan metodlardı, Ve şimdi tatbik edilebilmesi çok geç kalmıştı.

Bundan başka, muvaffakiyet kazansa bile, bu fikrin İtalya için faideli olabileceğinden de emin değildim. İtalyanın, kendi sınai mahsulâtı için bütün Türkiyeyi bir pazar sayması lâzım geleceğini düşünüyordum. Bu sebeple, diğer ahlâkî sebepler mevcut olmasa bile derpiş ettikleri umumî parçalamaya İtalyanın muhalefet etmesi lâzım gelidi. İzmire gelince bizimkinden daha velût bir ırk ile meskûn olan bu yer, bize demoğrafik bir mahreç olarak faideli olamazdı. Burasını, kuvvetle elde tutmaya mecbur olacağımız cihetle, bu yüzden hem işgal çok masraflı ve faidesiz olacak idi. Hem de tahakkuk ettirmesine çalıştığım muslihane hulûle en büyük mani teşkil eyleyecekti. Türk minnettarlığına gelince, Yunanlıların çekilişinden bir ay sonra bunun tamamile geçeceği şüphesizdi. Ve elbette italyanlardan da o kadar nefret edilecekti.

Bunları hep o dakikada düşündüm. Fakat Sadrazama söyleme-

dim. O zannetti ki benim susmam bir diplomasi ihtiyatıdır. Ve beni müttefiklerin birliğine, üstadane bir darbe vurmuş olmak kanaatile terketti. „

Şimdi Mustafa Kemal Türkiyesinin, daha doğuş arifesinde, düşünüşünü ve bununla bir ecnebiye telkin eylediği hürmeti dinliyelim:

"Fakat Şarkta her şey bilinir. Orada gizli söylenen şeyler, bizim Parlâmentolarda söylediklerimizden daha çabuk duyulur. Feridin fikri bu suretle Mustafa Kemal ve dostlarının çabucak kulağına vardı. Bunlardan biri bir kaç gün sonra bana geldi ve saygılı fakat açık bir lisan ile, dostlarının - bilhassa Mustafa Kemal demek istiyordu - Babıâlinin projesini terviç etmeyeceğim ümidinde bulunduklarını, çünkü bu halde yeni Türkiyenin, Anadoluda Yunanlılara karşı hazırladıkları mücadeleyi ayni şiddetle İtalyaya karşı yapmayı vazife bileceklerini söyledi .

Bu beyanatın dürüstlüğüne kendi vicdanımda hürmet ve takdir duydum. Bu, şark siyasetinde yeni bir üslûptur. Arazi işgali teklifi karşısında bir diplomatın tereddütleri de belki öyle olduğu gibi...„ [1]

Bu sözlerin, yalnız bir noktayı iyi göstermek itibarile ehemmiyeti vardır: Saltanat, memleketi memleket için değil, kendi için sever. İzmirin, saltanat için en az zararlı olacak şekilde gitmesini düşünmek, İzmiri memleket için değil, saltanat için sevmenin en kat'î misalidir. Memleketi, memleket için sevenlerin düşünüşünü, Kont Sforçaya Mustafa Kemal ve arkadaşlarının verdiği cevap gösterir. İşte memleketi, memleket için bu sevmedir ki kurtarmıştır.

İlerde söyleyeceğimiz gibi, Yunanlıların İzmiri işgal eylemesi ne olabilir ve nasıl olabilir ise öyle oldu. İşgal, vukuundan iki gün evveline kadar gizli tutuldu. Bu işgalin mahzursuz ve mukavemetsiz olabilmesi için tedbirler alındı Zaten mukavemet edecek kuvvet yoktu. Ve başta, yokluk içinde bir mukavemet yaratacak adam yoktu.

İşgali haber alan ahali 14-15 Mayıs gecesi Yahudi maşatlığında bir miting yapmak teşebbüsünde bulundu ve ilhakı reddetmek kararını verdi Fakat bir mukavemet teşkilâtı vücude gelmeden Yunan orduları İzmire ayak bastı.

İzmirin işgal olunacağını İstanbulda Amiral Wep sadrazama verdiği 14 Mayıs 919 tarihli nota ile tebliğ eylemişti. Nota şudur:

İZMİRİ İŞGAL NOTASI — 1 — Pariste toplanan âli meclisten aldığı emre göre hareket eden ve bugün İzmir sularındaki müttefik devletler deniz

[1] Ayni eser 351 - 353

kuvvetleri amirallerinin en kıdemlisi olan Amiral Calthorpe'dan aldığım talimat üzerine, İzmir kalelerinin bundan böyle müttefik devletler müfrezelerine teslim edileceğini hükûmete bildirmek vazifesile mükellefim.

2 — Buna göre lâzım olan emirlerin verilmesini rica ederim.

3 — İzmir civarında şimdiki vaziyet ve mütareke hükümleri icabile bu işgal hareketine teşebbüs olunduğunu ilâveten beyan eylemekliğim aldığım talimat iktizasıdır.

Yürekleri parçalayan bu kara haber üzerine Damat Ferit Paşa hükûmeti istifa etti. Bundan evvelki fasılda iktidar mevkiine geldiğini zikrettiğim Tevfik Paşa hükûmeti Millet Meclisini dağıtmış, öldürücü hareketler karşısında millet kürsüsünden yükselebilecek itiraz sesini susturmak çaresini bulmuştu. Fakat işgal ordularının tazyiklerinden kurtulma, bunların aşırı tecavüzlerine karşı durma yolunu bulamamıştı. Diğer taraftan İttihat ve terakkiye düşman bütün insanlar hürriyet ve itilâf fırkasında birleşmişler, ne bahasına olursa olsun hükûmete geçmek fikrinde idiler. Bunların gazeteleri her gün bir suretle hükûmete hücum ediyorlardı. Hürriyet ve İtilâfçılar içinde üç günlük ikbal için her şeyi fedaya müstenit insanlar hâkimdi.

Batmak üzere olan devlet gemisini kurtarmak hissile hareket edenleri de belki vardı. Fakat söz bunlarda değildi. Damat Ferit Paşa işte bu fırkanın sadaret namzedi idi.

Şubat içinde Tevfik Paşa istifaya mecbur kalmış Damat Ferit Paşa hürriyet ve itilâf erkânından ilk hükûmetini teşkil eylemişti [1].

Damat Ferit Paşa hükûmetinin, İzmirin işgali üzerine istifa etmesi, dahilde iyi bir tesir bıraktı. Hariçte bu hükûmete bir ehemmiyet vermedikleri için bittabi bunun hiç bir tesiri olamazdı.

İki gün sonra Damat Ferit Paşanın küçük bir tadil ile yeniden iktidara geldiği görüldü. Damat Ferit Paşa, 19 Mayısta tekrar sadarete geçişini telgrafla haber verirken güzel bir jest yaptı: "Bizim gibi mazisi muazzam bir milletin ifnayı hukuku tahakkuk ederse, bütün milletin arzusile, Türklerin tıyneti necibesine muvafık bir karar ittihazı tabiidir. Necat ve saadet, hürriyetle; hürriyet ise cesaretle istihsal edilir.

Bugün riyaseti hükûmeti tekrar deruhde eyledim. Fakat icabederse yarın vatanın bir neferi olarak ifayı vazifeye hazırım.„

Damat Ferit Paşa milletin duyduğu acıyı duymuş, millet saflarında bir nefer gibi çalışma kararını veren bir millet adamı mı olmuştu?

---

[1] Damat Ferit ile sonraları hürriyet ve İtilâfın iç yüzünü anlıyarak onunla nisbetini kesmiş ve müstakil kalmıştı.

Hayırl Ferit Paşa iktidara saltanat adamı olarak gelmiş, daima böyle düşünmüş ve millete daima saltanat penceresinden bakmıştı. Millet, gaye değil, saltanat için bir vasıtadır. Kon Sforça ne güzel görmüş: "Padişah zayıf ve kararsız memleketinden ziyade hanedanını düşünüyordu. Bu bir hükümdarda cinayetlerin en ağırıdır. Ve zannedildiğinden çoktur. Fizik itibarile de Padişah zevale mahkûm ve artık rolü bitmiş bir ailenin tam örneği ibi. Sadrazam olarak Damat Ferit Paşayı seçmişti. Damat Ferit tahsilini Oksfortta yapmıştı. İngiliz centilmenliğinin en muvaffak bir şarklı nümunesi idi. Fakat hakikatte Türk resmî mahfellerinde hiç bir şey ve hiç bir kimse en küçük bir hayat ve kuvvet eseri göstermiyordu.

Hükûmet yeniden iş başına gelince verdiği cevapta haksız kararara serfüru ederken, bunun haklarımızdan vaz geçme manasına gelemeyeceğini söylüyor. Konferansa telgraf çekerek " Ermenistana vâsi muhtariyeti idare kabul edilmek şartile (!!) Bütün Anadolunun Osmanlı devletine bırakılacağının bildirilmesini istiyor!

Tabiî hiç bir cevap gelmiyor.

Bütün Türkiye yastadır. Yüreği yaralı halk, İstanbulda yer yer büyük mitinglerde acılarını döküyorlar, bu acı bağırmalar, ağlamalar, yalvarmalar yüksek minarelerden göğe yükselen tekbirlere karışarak, Allahın arşına varıyor.

MEŞVERET MECLİSİ — Saray ve hükûmet te bir şey yapmış olmak için 26 Mayıs 919 Pazartesi günü Yıldız Sarayında bir meşveret meclisi toplamağa karar veriyor.

Meclis saat 15 te Padışah tarafından açılıyor. Dağılan programda "bu meclisin sırf istişarî mahiyette olduğu ve maksadın, vaziyeti hazıra hakkında muktazi tedbirlere dair fikir ve mütalealara ittilâ ile tenevvür etmekten ibaret bulunduğu, Sadrazamın vaziyet hakkında malûmat vereceği ve bu günkü vaziyetin esbap ve ileli mütekaddimesinden bahsolunmayarak çarei ıslaha, hasrı kelâm edileceği, akvam ve anasır ve eşhas hakkında muhilli hürmet ifadede bulunulmayacağı„ yazılı idi.

Bu mecliste vükelâ ile Ayan ve devlet erkânından başka fırkalardan da birer mümessil bulundu. Saat 15 te Padişah, meclisi açarak ve muvaffakiyet dileyerek reisliği Sadrazama verip çekildi. Sadrı azam izahat verdi. Darülfünun namına Hukuk Fakültesi Reisi Müderris Ahmet Salâhettin, Baro namına Celâlettin Arif, Matbuat namına Velit ve Rauf Ahmet, doktorlar namına Akil Muhtar, Darülhilâfe namına Hamdi, Trabzon heyeti namına Ömer Fevzi, Hürriyet

ve itilâf namına Miralay Sadık, Millî kongre namına Hüsnü, Adana cemiyeti namına Ali Cenani, Millî Ahrardan Refik beyler söz söylediler. Darülfünun namına Ahmet Salâhettin Bey Millet meclisinin dağılmış olmasına binaen meclisin millî şura haline konmasını istedi. Akil Muhtar, Celâlettin Arif, Hamit Hüsnü Beyler bu fikri teyit ve iltizam eylediler. Millî Ahrar namına Refik Bey milletin itimadına lâyık bir hükûmetin iş başına gelmesini istedi.

Hürriyet ve itilâf namına miralay Sadık bey, İngiliz himayesi istenmesimi ileri sürdü.!

Uğradığı haksız ve zalim darbenin acısı ile millet şaşkın, hükûmet şaşkın mitinglerde, meşveret meclislerinde dert dökerken Venizelosun İyoni topraklarında kendisine şan ve şeref ile ileriyi gösterdiği medeniyet ordusu, öz Türk elini Türkün, masum kanı ile boyuyor idi. Daha rıhtıma basarken medeniyet ordusu, Türk kanını akıtmıştı. Bu akış devam etti.

Türk ellerinde dökülen bu masum Türk kanının her zerresinden, zalım ve müstevlileri "Anadolunun harimi ismetinde boğacak„ Türk tehevvürü fışkıracaktır. Bu tehevvür Türk milletinin şeref tarihini yeniden kanla yazacaktır. Tarih kanla yazılır.

4

Sulh konferansı önünde heyetimiz

Paristen kara haberler gelmekte devam ediyor idi. Bunların içinde doğru olanları belki vardı. Uydurma olanları her halde daha çoktu. Fakat, doğru veya uydurma olsun her haber, Türk yüreğini parçalamakta idi. Sütten ağzı yanan yoğurdu üfleyerek yer. İzmiri kaybettikten sonra İstanbulun ve yurdun kimbilir daha nerelerinin elden gitmesi endişesi içinde kalan Türkler, Pariste hiç bir adamları olmadığı için, her habere inanmakta mazur idiler. İzmirin elden gidişine matem tutan İstanbul, elemini Fatih ve Sultan Ahmet meydanlarında büyük mitinglerle cihana anlatmak istiyor.

Rumlar, İzmirin işgalile İstanbulda bayram sevinci içinde idiler. Ve daha büyük sevinçlere hazırlanmaktadırlar. Ermeniler, Patrikleri Zaven efendiyi sulh konferansına göndermiş büyük ümitler içinde beklemektedirler. Rumlar da, Ermeniler de Türk kalbini kıran nümayiştedirler.

İzmirin Yunanlılara işgal ettirilmesi ve işgal sırasında baş gös-

teren ve devam eden vak'alar, Paris Sulh konferansının şark işlerinde itilâf devletlerinin hakikî menfaatlerine muhalif kararlar alınması ihtimalini göstermişti. İstanbuldaki fevkalâde komiserler bu hususta devletlerini ikaz ettiler. Sadrazam dilenmesini istedi. Türklerin de bir kerre dinlenmesi bunun neticesi olarak konferansça kararlaştı. Fransa fevkalâde komiseri mösyö Döfrans, Damat Ferit paşaya konferansın bir Türk heyetini dinlemeğe amade olduğunu bildirdi. Parise, yenilmis devletler tabasından kimseyi bırakmıyorlardı. Sulh konferansı erkânile temas etmek imkânı yoktu. Bu itibarla, bir Türk heyetinin Parise gitmesine ve konferansa sulh ve şarkın müstakbel teşkilâtı meselesinde Türklerin görüş tarzının bildirmesine müsaade edilmesi sevinilecek bir şeydi. Hükûmet taraftarı gazeteler, yenilmiş olanlardan hiç birine böyle bir hak verilmemiş iken Türklere bunun verilmesini Ferit Paşa hükûmetinin bir muvaffakıyeti olarak gösterdiler. Karanlık günlerde bu, herkesin yüreğinde nihayet ümit ışığı oldu. Demek muahedemizin tanziminden evvel bizim ne düşündüğümüze ehemmiyet veriyorlar.

Dertlinin derdini dökmesi bir tesellidir. Siyaset adamları dertliye derdini dökme fırsatını vermek ve onu dinlemek suretile, hiç bir şey vermeksizin, bir şey vermiş oldular. Paris sulh konferansı da Türklere böyle bir lûtufta bulunmakta beis görmedi. Bahusus Türklüğe İzmir işgali gibi acı bir darbe vurulmuştu. Onun ivazı olmak üzere işte Türkler Parise görüşlerini bildirmek üzere davet ediliyorlardı.

Paris sulh konferansına gidecek heyetin intihabında çok zorluk oldu. Birinci murahhas Damat Ferit Paşa ve ikinci murahhas Tevfik Paşaya refakat edecek zevat güç taayyün etti. Fakat gariptir ki, birinci murahhas Ferit Paşa demokrasi Fransız zırhlısile ve Tevfik Paşa bir gün sonra Sırpiyüs İngiliz zırhlısı ile yola çıktılar! Her biri konferansa gemisine bindiği devletin otomobili ile gitti. Ferit Paşa Tevfik Paşadan evvel Parise varmıştı. Tevfik Paşa gelmeden, konferans ile temas ve münasebete girişilmemesi mukarrer iken, Ferit Paşa hemen Fransa Hariciye Vekâletine telefonla müracaat ederek, yalnızca konferans huzuruna çıktı ve şaheseri olan muhtırasını konferansa okudu.

O zaman vakıt sütunlarında bu muhtırayı ve heyeti murahhasamızın hareketini çok doğru bir görüşle tenkit etmiş olan merhum Ahmet Salâhettin, orada Bey mevzuubahsolacak mesailin etraflı ve ilmî surette tetkik edilmemiş olmakla beraber bazı esaslar hazırlanmış ve bunlara istinaden bir muhtıra kaleme alınmış ve vükelâ Mecli-

sinde tasvip olunarak heyete verilmiş iken Pariste bunlar ihmal olunarak mahut muhtıranın verilmiş olmasından haklı olarak şikâyet eylemiştir. [1]

Meşhur olmuş'bu muhtırayı aynen okumak lâzımdır.

DAMAT FERİT PAŞANIN MUHTIRASI: "Eğer Avrupa ve Asyayı kana garkeden bir harpte, milleti Osmaniyenin zerretüma mesuliyeti bulunduğunu tasavvur etseydim, bu meclisi alî huzurunda ispatı vücut etmeğe cesaret etmezdim. Beyanatımın mufassal olacağından dolayı arzı itizar ederim. Zira bugün efkârı umumiyei âlem ve tarih muvacehesinde gayet mudil ve hakikati, uğradığı tahrifat sebebile herkesçe malûm olmayan bir davayı müdafaa ediyorum.

Harp esnasında hemen bütün âlemi medeniyet, Türklerin güya irtikâp etmiş oldukları ef'ali cinaiye hikâyelerile tehyiç edilmiştir.

Vicdanı beşeri ilelebet nefretle ürpertecek mahiyette bulunan bu ceraimi, setir veya tevil fikri benden pek uzaktır. Ve hatta, şu faciai azime faillerinin derecei mücrimiyetlerini tahfif tasavvurunda da değilim. Maksadım, bu cinayatı müthişenin hakikî failleri kimler olduğunu delâili müsbitesile cihane irae eylemektir.

Bizler, etrafımızı muhit hissiyatı nahoşnudinin ehemmiyet ve şümulü hakkında hayale kapılmıyoruz. Bir takım hadisatı müessifenin Türkiyeyi bugünkü na müsait mevkie koyduğu tamamile malûmumuzdur. Fakat hakikati ahvalin sahai alâniyete isâl edilmesi, âlemi medeniyeti ve nesli müstakbeli hakkımızda gayri muhik bir hüküm vermekten men edeceğine kanaati kâmilemiz vardır.

Osmanlı hükümdarının ve milletinin, haberi olmaksızın Kara denizde, bir Alman sefinei harbiyesine rakip bir Alman Amiralının şarkta ilân eylediği muharebenin meş'uliyeti, milleti Osmaniyenin ve Avrupa kabinelerinin dahi tamamile meçhulu olan muahedatı hafiyeye vaz'ı imza etmiş olanlara racidir.

Filhakika bu muahedeler Kayser İmparatorluğu ile 1913 senesinde bir darbei devlet ile mevkii iktidarı gasbeden bir ihtilâl komitesi sergerdeleri arasında aktedilmiştir. Bu hususta İngiltere ve Fransa sefirlerinin Devleti Aliye ile Çar hükûmeti arasında muhasematın iptidarı tarihine tekaddüm eden üç ay zarfında hükûmeti metbuaları ile teati eyledikleri muhaberatı ile istişhat ederim.

Nairei harp bir kerre iştial edince, İstaubul hakkında Rusyanın ötedenberi perverde eylediği amali harisane, milleti Osmaniyeye

---

[1] Hukukî ve siyasî tetebbüler. 91-92

mahirane bir surette karibüzzuhur bir tehlike gibi gösterilmekle mevcudiyeti milliye endişesi, harbe azim bir şiddet verdi.

Arzu buyurulduğu halde bubapta icra edilecek tahkikata küşade bulunan arşivlerimiz, meclisi alinize arzile şerefyap olduğum izahatı teyit ve ispat edeceğinde iştibah buyurulmamasını rica ederim.

Diğer hadisatı feciaya gelince, Osmanlı Meclisi Ayanı huzurunda mükerreren vukubulan beyanatımı burada tekrara cesaretyap olurum. Devleti Osmaniye, hayatı izale edilen ahalii islâmiyeye müteellim olduğu derecede hıristiyan vatandaşlarının katil ve ifnasından dolayı müteessiftir, Filhakika İttihat ve Terakki komitesi hıristiyanların itlâfile iktifa etmeyerek üç milyon müslümanı, vesaiti mütenevvia ile isâli dariadem etmiştir.

Bu ahvalin delâletile memâliki Türkiyede taassubu mezhebiden tevellüt edebilecek mücahedat veyahut münafereti milliyeden inbias edebilen muhasemat tasavvuru bertaraf edilmelidir. Zira milleti Osmaniye, kuvvet ve şiddetin hakka karşı muvaffakiyetle mücadele edebildiği bir devri tarihide bile, ziri hakimiyetindeki akvamı hıristiyaniyenin mevcudiyetine, ırz ve namusuna, mukaddesatına riayet ve hürmet etmiş olduğu gayri münkerdir. Milleti Osmaniyeyi, kendine en az müsait olan bir devrei hayatiyesile değil, belki medit olan tarihinin heyeti umumiyesile muhakeme etmek daha muvafıkı adalet olur.

Namları ve desatiri hareketleri, suveri icraiyeleri ne olursa olsun Rus ve Türk ihtilâlcilerini tahrik eden sevaiki tabiiye aynıdır. Enkazını yağma için cemiyeti beşeriyeyi tahrip, emvalini gasp için masum insanları itlâf etmek nukatına matuftur. Misli namesbuk bir istipdat ile, ef'al ve efkârı hususile beş senedenberi zencirbent Türklerden, bugün düveli mütelifeye karşı vaziyeti zahiriyeleri farklı olmayan, Rus milletinin Bolşeviklerden tahlisi için Avrupa ve Amerika azim fedakârlıklar ihtiyar etmektedir.

Senelerdenberi İttihat ve Terakki komitesinin rıpkai tahakkümü altında kalmış olan Türklerin hali, bugün terhipkâr bir Bolşevik terrorist idaresi altında bulunan Rusların vaziyetine müşabih olduğundan, biri hakkında ibraz edilen meveddeti insaniyetkârane ve hayırhahane, diğerinden diriğ edilmemelidir. Biri ihtilâlcilerin ef'alinden mes'ul tutulmadıkları halde diğerinin muatep olması muvafıkı nısfet olamaz.

Nuru hakikat bir müddettenberi Avrupa efkârı ammesine nufuz etmeğe başladı. İttihat komitesi aleyhinde Dersaadette cereyan eden muazzam dava, devletin en yüksek makamatını işgal etmiş olan

rüesayi cemiyetin harp ve fecayii meselelerindeki mes'uliyetlerini izhar ve irae eyledi. Bu hal milleti Osmaniyenin beraetidir.

Âlemi medeniyet huzurunda bu suretle beraet ve iadei şeref ve haysiyet eden milletimizin badema vazifesi iktisadî ve fikrî bir haraseti kesifeye hasrı mesai ile Cemiyeti Akvamın bir uzvu müfidi olmaktır. Binaenaleyh milleti Osmaniye ne harp ve ne de sulh olmayan ve hayli zamandır imtidat eden bir vaziyeti gayri tabiiyenin tevlit eylediği keşmekeşi ahval artık residei haddi hitam olarak bir devri intizamın teessüsünü ve mütarekeye rağmen arazisinin mütemadiyen tahtı işgale alınmasına bir nihayet verilmesini arzu eylemektedir. Filhakika bu işgal keyfiyeti İzmirde vesaiti müdafaadan mahrum ahalii islâmiye aleyhinde en müessif cinayet vukuuna sebebiyet verdi. Ayni surette şiddet tahtındadır ki kırk senedenberi arazice bir çok zayiata uğratılan ve artık lâyetecezza bir hale gelen Devleti Osmaniyenin Istatuko ante bellum esasına müstenit kabl-elharp mevcut bulunan hududile tamamiyeti mülkiyesi temin edilsin. Trakyada Müslüman ahalisi bir ekseriyeti azime teşkil eden kısmın iadesi ve Edirnenin müdafaasını temin eyleyecek hududun tayini cümlei temenniyattandır. Zira ancak bu suretle paytahtı Osmanî, emin bir surette müdafaa olunabilir.

Zaten bu metalibimiz, Vilson prensiplerine tamamile muvafık olup bu prensiplerin sulhü alemin iadesi için siyanen tatbik edileceği kanaatile mütareke talebinde bulunmuş idik. Aksi takdirde devleti Osmaniye yeniden duçarı inkisam olursa, Şarkta muvazenei siyasiye zirüzeber olacaktır.

Toros silsilei cibali, tekvin ve hilkati âlemde tesadüfen husule gelmiş bir arızai tabiiyeden başka bir şey olmayıp bahrisefitten Arabistana kadar bu silsilei cibalin öte tarafındaki havalide Türk lisanı ile beraber her ne kadar kısmı küllisinde başka bir lisan tekellüm edilmekte ise de bu memalik, esasında daha amik hissiyattan dolayı lâyenfek bir suretle İstanbula merbutturlar. Torosun her iki tarafında ayni gayei emel, ayni efkâr, ayni menafii maneviye ve maddiye bunları o rütbe mezç etmiştir ki bunların teşkil etmiş olduğu kesif kütlenin tecezzisi Şarkın sulh ve müsalemetini külliyen ihlâl edebilir. Hatta o mahallerin ahalisi ârasına müracaat bile meseleyi halle kâfi değildir. Zira bu mesele, nev'i beşerin heyeti mecmuasından bir kısmı mühim teşkil eden üç yüz milyon müslümanın menafii âliye ve mühimmesine müteallik ve anlara aittir. Vicdanı âlem ancak hakka, milletlerin ameline ve adaleti ezeliyeye muvafık olan şeraiti sulhiyeyi tasvip edebilir.„

Muhtıranın okunması bitince, konferans heyeti, müzakere etmek üzere diğer salona çekildi. Yarım saat sonra konferans heyeti avdet etti. Konferans Reisi Klemanso, kıyam ile:

"Beyanatınızı lâyık olduğu ariz ve amik dikkatle dinledik. Metalibi vakıa ve mühimmeniz hakkında beyanı mütalea edebilmek üzere bir kaç gün müsaade talep edeceğiz„ dedi.

Damat paşa, konferanstan avdetinden sonra ajans ile neşrettirdiği bu muhtıranın, mahirane olduğunu, eski hududumuzdan hiç bir şey terketmediğini, mutalebat dermeyan eylemeyip müzakere kararını atiye bıraktığını, konferansın hiç bir milleti huzuruna çağırmayıp hükmünü, tebliğ usulünü takip etmiş iken, bizim davet edilmekliğimizin ve dinlenmekliğimizin, masuniyetini anladığı Osmanlı milleti hakkında çok nazikâne gönderdiği iki notada lâyık olduğu ehemmiyetle nazarı itibare alındığını söylemek nezaketinde bulunması... falihayır sayılmak lâzım geleceğini de ajansa ilâve ettiriyor ise de, nikbin dönen damat paşanın bu telâkkisine hiç kimse iştirak etmemiştir. Cevabî nota, hiç bir milletin havsalası almayacak ve siyasî edep ve terbiyeye sığmayacak acı ve ağır bir lisan ile yazılmış ve Yunanistanda, Devleti Osmaniyenin ölüm hükmü sayılarak, şenlik yapılmış, heyetimiz de açıkça kovulmuş iken, bunu anlamamazlıktan gelerek nezaketten bahsedilmesi, bin bir istiskali anlamamasından dolayı nihayet eşyası, misafir olduğu evin sokak kapısına konularak, kapının kapatılmasını zımnî istiskal sayan hoca Nasraddinin genişliğini de geçmiştir. Bunu, cevabî notayı okuduğumuz zaman dahi iyi anlayacağız. Şimdilik bundan bahsedişimin sebebi, bu notanın hasıl ettiği tesiri anlayan veya anlamamazlığa gelen damat paşanın, bu hükmü gibi, muhtırasının mahirane olduğu hakkındaki hükmü de doğru olmadığını göstermektir.

MUHTIRANIN TAHLİLİ: Damat Paşanın muhtırası dört ana fikir üzerine yazılmıştır.

1 — Harp mes'uliyeti ve harp esnasında irtikâp edilen feci hadiselerin mes'uliyeti Türk milletinin değil, ihtilâl komitesi sergerdelerine racidir. Bunlar Bolşevikler gibidir.

2 — İstanbulda cereyan eden dava bu komite rüesasını mahkûm etti. Bu, milleti Osmaniyenin beraetidir.

3 — Milletin vazifesi, bundan böyle iktisadî ve fikrî haraseti kesifeye koyulmaktır. O halde işgallere nihayet verilmelidir.

4 — Harpten evvelki tamamiyeti mülkiye üzerine sulh aktedilmelidir. Muvazene bunu müstelzim ve mesele üç yüz milyon müslümanın menfaatine müteallıktir.

1 — Harbin ve harp esnasında yapılan işlerin mes'uliyetini sadece

İttihat ve Terakki başlarına atfetmek, Türk milletini bu suretle mes'uliyetten kurtarmak istemek çok mahirane değil, çok çocukcasınadır. Böyle bir iddia, en iptidaî Hukuku Esasiye ve Hukuku Düvel nazariyelerinden bihaber olmadıkça, ileri sürülemezdi. Eğer bir millet mes'uliyetten şu veya şu hükûmeti ittiham ile kurtulabilirse milletler arasındaki münasebetlerde mes'uliyetin manası kalmaz. Mes'uliyet, hükûmete değil devlete taallûk eder. Devlet ise müstemirdir. Şu halde hükûmetlerin değişmesi, düşmesi, devlete taallûk eden mes'uliyeti gidermez.

Diğer taraftan, eğer bir hükûmet bir devletin başında tutunuyorsa, o hükûmet bir ihtilâl ile iş başına gelmiş gayri kanunî bir hükûmet olsa bile, bu, halkın o hükûmeti kabul ettiğine delâlet eder. Hükûmeti, fena işler yapmaktan menetmek, sırf bu halka düşer. Bunun içindir ki, her millet lâyık olduğu hükûmete nail olur derler. Bunun neticsi olarak hiç bir millet kendini fena idare eden bir hükûmetten ne kurtulmak için ecnebi devletlere müracaat edebilir, ne de o hükûmetin icraatından ecnebi devletlere karşı mes'uliyetsizliği iddia eyleyebilir.

Bu, Hukuku düvel ve esasiyenin birer mütearifesi olduğu içindir ki harbin ferdasında ne Almanlar ne diğer milletler harbin mes'uliyetini Kaysere ve hükûmetlere yükletmek suretile Alman milletini masum göstermeğe kalkışmadılar.

Damat Paşanın bunu bilerek, muhtırasında mes'uliyet meselesinden bu suretle kurtulmağa çalışmaması lâzım gelirdi. Bununla, hem cehaletimizi gösterdi, hem muarızlara reddi en kolay bir delil verdi, hem de, bu ret ile Türk milleti hakkında, yok yere ağır sözler söylenmesini icabeyledi. Milleti, beri göstermek isterken adeta naehil göstermek suretile tezlil eyledi.

Zaten, Türk milletinin harbe bir iki kişinin hareketile sürüklenmiş olmakla beraber, bu harbi bütün varlığile iltizam eylediği şüphesizdir. Çünkü millet bunu kendisi için bir varlık meselesi saymıştır. Onu bir kaç kişinin arkasından koyun gibi sürüklenmiş göstermek, onun iradesini ve iradei milliye ile idareye kabiliyetini inkâr eylemek demektir. [1]

Türk milleti, asıl böyle bir isnattan beridir. Diğer taraftan, bugün bile, dünya harbine girişimizin zarurî olduğu iddia ve ispat olunabilirken, harbe girişimizi cinayet ve buna karar verenleri cani addetmek doğru da değildir. Zaten bu bir dahilî meseledir ki, hesabı ancak

[1] Ahmet Salâhattin Bey. ayni eseri 69

orada görülür. Bu sebeple değilmidir ki, Süleyman Nazifin, Piyerloti günündeki hitabesinin bunu ifade eden kısmı en çok alkışlanmıştı.[1]

Kendisi konferans huzurunda dinlenmekliğimizi istemiş olduğu için, orada dünya vicdanına hitap ederken, elbette harpten ve harp esnasında yapılan şiddetlerden bahseyliyecekti. Bundan bilâ lüzum bahsedildiğini ileri süren noktai nazara iştirak etmiyorum. Fakat bu bahis, bir ikrarı cürüm ile başlamak ve bu cürmü muayyen kimselere isnat etmek suretinde olmamalıydı. Harp mes'uliyeti meselesinde Türklerin haklı olarak söyliyecekleri çok şey vardı. Ya bunları İsmet Paşanın Lozanda yaptığı gibi söyliyerek harbe girişimizin mes'uliyetini Rusyaya ve konferânsta harbe girişimizden istifade etmiş İngiltere ve Fransaya açıkça yükletmek, yahut bunu kısaca ima ile meselenin uzun bir tetkike muhtaç olduğu, ve Türkiyenin dünya vicdanı önünde, harbe kendini sürükliyen esbabı izah ile masumiyetini ispata amade bulunduğu zikrile iktifa olunmak racihti.

Harp içindeki işlerin mes'uliyeti meselesinde de Ferit paşanın şahsını kurtaran ve mes'uliyeti, yine muayyen şahıslara yükleten ifadesi, mes'uliyet meselesinde zikrettiğim umumî esaslara uygun olmamak itibarile de, bu işlerin müdafaa ve zaruret icapları olduğunu göstermemek itibarile de doğru ve iyi değildi. Hiç bir devlet, vatanı müdafaa eden orduyu, arkasından vuranları cezasız bırakmaz. Bu meselede İsmet Paşanın Lozanda söylediği esaslar dairesinde şöz söylenebilirdi. Bir Osmanlı Sadrazamı olmak itibarile, Ferit Paşadan, hiç bir vakit İsmet Paşanın celâdetini kimse bekliyemezdi. Fakat bu işlerin bütün mes'uliyetini bilâ itiraz milletin sinesine yükletmeyi de hiç kimse siyasî hüner diye yutamazdı.

---

[1] 23-1-920 de, Darülfünun konferas salonunda irat ettiği hitabeden:

« Milletimizi iki üç serserinin arkasına sürüklenip gidecek derecede sersem görecek ve gösterecek kadar geçbin adamları ben kendi milletim efradı arasında görürsem cidden meyus olurum. Kayser Vilhelm eğer bizde aldatacak adamlar buldu ise ve bu adamlar bir milleti sürüklemeğe muvaffak oldularsa sebebini vakayide ve tarihte aramak icap eder. İki buçuk asırdanberi bize musallat olan, iki buçuk asırdanberi bizi bir dakika rahat bırakmıyan Rusya, harbi umumiye Alzas Loreni Prusyadan alıp Fransaya iade etmek emelile girmiyordu. Moskofların büyük Petrolarından beri Çarlarının görmekte olduğu, rı'yaya tahakkuk vermek, Boğazlardan ve Anadoludan açık ve sıcak denizlere çıkmak zamanının gelmiş olduğuna hükmetmişlerdi.

Biz harbe hesapsız girmekle ve hususile harbin o kadar fena, o kadar cahilâne idare edilmesine sükût etmekle Avrupaya karşı değil, milletimiz huzurunda mes'ul tutulmalıyız. Düveli muazzama bizi o kadar ihmal - alı keşki ihmal ile iktifa etmiş olsaydılar - bize o kadar mesaip ihzar etmişti ki, nihayet dessas Kayser, Türkün tarihi ve mukaddes kininde, her hesabı unutturacak bir imkânı feveran buldu.»

Gazinin büyük nutkundan öğrendiğimize göre, Ferit Paşa konferans önünde iyi bir tesir yapabilmek gayesile olacak, bir Ermeni muhtariyetinden de bahsedecekmiş. Gazi her taraftan yağdırttığı telgraflarla heyeti murahhasayı böyle bir giriveye düşmekten meneylemiş.

2 — Harp mes'ullerinin muhakemesi, harbi kaybeden her memlekette istenildi ve bundan bir faide umuldu. Bizde de mütarekeyi müteakip Meb'usan meclisinde Divaniye meb'usu Fuat Beyin takriri üzerine bir tahkikat başladı. Bir çok kimseler o vakit harp mes'ullerinin ve harpte kanunsuz hareketlerde bulunanların hemen mahkûm edilmesi lâzım geleceği fikrinde idiler. Bunda, yenen devletlere ve dünya amme efkârına bir hoş görünme kokusu vardı. Bir çok ağızlarda bu, müdahene derecesine varıyordu. Milletin, İngilizlerle Fransızlarla harbetmek, şanından olmadığını, riyakârlık yaparak söylemekte, ne Türk milletini yükselten, ne ötekilere hoş gelen bir şey vardı. Bu itibarla, harpte, herkesten evvel Türk milletinin iztirap çektiği yolsuzluklar olmuş idise, bunun muhakemesini yaptırmak tabiî bir şeydi. Fakat adalet siyasete alet edilemez. Ve Nemrut Mustafa Divanıharbinin yaptığı gibi, bir mazlûmun başı, yenen devletlere hoş görünmek için kesilemez. Harp mücrimlerinin muhakemesi istical ile ve bir maksatla değil, sırf adalet noktai nazarından teenni ve itidal ile yapılmak doğru olurdu.

3 üncü fikir nereden çıktı, akıl erdiremiyorum. Türkiyenin faaliyetini bundan sonra iktisadî ve fikrî bir haraseti kesifeye hasretmesi ne demektir. Bununla Türkiyenin artık idarî ve siyasî, bilhassa askerî faaliyetine nihayet verilmek manası mı murat edilmiştir? Düşmanların buna bu manayı verdiklerini ve çok hoşlarına gittiğini konferans Reisi Klemansonun cevabından anlıyoruz.

Salâhattin Bey merhumun dediği gibi, bu mana "idrake haşyet ilka etmektedir:„ Avrupa, Türkün ne kadar iyi bir asker olduğunu bilir. Onda, bu askerlik ruhunu ölduren bir siyasete Türklerin kendi kendilerine karar vermesi, Türkleri boğmak ve topraklarını zaptetmek istiyenler için ne umulmaz bir nimettir. Bir hayduta karşı namusunuzu ve hayatınızı müdafaa edeceğinize, müdafaa vasıtanız olan silâhınızı elinizle kendisine vermeniz yalnız korkaklık değil namussuzluktur. İnsan, şeref ve namusu ile yaşar ve onu korumaya hazır olduğu nisbette itibar görür. Ferdî hayatta böyle olduğu gibi millet hayatında bu daha ziyade böyledir. Ve orada milletin şeref ve namusunu, hayat ve menfaatini korumak için, silâh ve kuvvetinden de başka vasıta yoktur. Milletin kendi kendini idare ve

müdafaa hakkından—ki istiklâlin ve hakimiyetin ayrılmaz levazımındandır — Damat Paşa ne hak ve salâhiyetle ve ne için vazgeçmektedir? Almanyanın misali meydanda, biz razı olmasak ta bizden kuvvetimizi alacaklar; bari biz bir jest yaparak vazgeçtiğimizi söyleyelim ve iyi bir tesir bırakalım, diye düşündü de bunu yazdıysa bunda da isabet yok. Cebir ile bir millete kabul ettirilmiş bir tahdit ile, bir milletin kendi kendine bunu iltizam ve teahhüt eylemesinde, netice itibarile çok fark vardır.

Belki o gün bir çok dalâle uğramış kimselerde biz artık harp edemeyiz. Bizim artık orduya, donanmaya lüzumumuz yok ve bunlara verecek paramız yok diye düşünüyorlardı. Ve Ferit Paşa bu fikre tercüman olmuştu. Belki halâ bugün de böyle düşünen vatansızlar vardır. Bunlara sorulabilir ki bir memleket evlâdında askerlik fikri vatan için olmasa ve vatan için öleceklere her şeyi verme fikri kalkarsa, bir memlekette asker ve silâh bulunmazsa, o memleket düşman tecavüzüne karşı ne ile durur? Hem de o memleket her karış toprağına ecnebi emel ve ihtirası dikilmiş bir memleket olursal Eger memleket, iktisadî ve fikrî bir heraseti kesifeye faaliyetini hasretmiş bulunsa idi, Yunanlıları bugün Anadoludan çıkmış değil, Anadoluyu Rumlaştırmış bulacaktık. Ne hacet; Tahdidi teslihat konferansında küçük büyük her devletin kuvvetini tahdit etmeğe razı olmamasının, kuvvetleri tahdit edilmiş devletlerin bundan kurtulmak istemelerinin, bir manası yokmudur? İsviçre, arazisine tecavüz edilmez bir memleket olduğu halde, ne için faaliyetini sırf iktisadî ve fikrî sahaya hasretmeyi düşünmemektedir?

Sırf hoşa gidecek bir şey söylemiş olmak için söylenmiş ise, bir pire için yorgan yakmak tam buna derler. Hiç bir devlet murahhasının, milletinden salâhiyet almadıkça, bu kadar esaslı bir feragatte bulunması mümkün değildir. Ve hiç bir milletin böyle bir salâhiyet vermesi vaki değildir.

Bu itibarla Damat Paşanın bu fikrini konferansın alkışlaması nisbetinde, biz tel'in ediyoruz.

4 — Tamamiyeti mülkiye. Nota burada lüzumsuz yere Toros dağları silsilesinden bahsetmekte ve meseleyi üç yüz milyon Müslümanın âlî menfaatlerine taallûk ettirmektedir. Toros dağlarının zikri, o zaman çok tenkit ve istihza zemini oldu. Ne Toros, millî hududumuzu gösterir, ne tabiî hudutlar dinî rabıtalara esas teşkil eder. Mukaddes cihat meselesinin dünya harbinde tecrübe edilmiş neticeleri meydanda iken, meselenin üç yüz milyon müslümanın

menfaatine taallûk ettirilmek istenilmesi, lüzumsuz ve faidesiz bir iddia idi.

Tevfik Raşanın Parise varışından sonra yazılan ikinci notada bu gaflar tashih edilmiş ve millî hudut için bir esas gösterilmiştir. İkinci muhtırada deniyor kil "Türk lisanı söylenmiyen memalikin ötesinde, Süriye ve Filistin, Hicaz, Yemen, Asir, Aden hasılı kablelharp Devleti Osmaniye eczayı mütemmimesinden olan bilcümle memaliki arabiye Saltanatı Seniyenin ziri hakimiyetinde kalmak üzere, vâsi muhtariyete nail olacaklardır.„

Tamamiyeti mülkiye meselesinde Ahmet Salâhattin beyin kıymetli fikrini aynen naklediyorum:

"Murahhaslarımız, ya harpten evvel mevcut Osmanlı İmparatorluğu nazariyesini, veyahut harpten sonra elde kalan ve varlığını ve birliğini müdrik olan Türk devleti nazariyesini iltizam etmek ıztırarında idiler. Millet vekillerinden kuvvet almış olmadıkça, ikinci noktai nazarı tercih etmek, belki müşküldü. Düyunu umumiye, mirî emval ve emlâk, malî meseleler cihetinden de bu bahis tereddüde değer görülüyordu. Birinci noktai nazarı iltizam etmek ise daha kolay, muvaffakiyetsizlik halinde tebriyei nefse müsaitti. Avusturya baş murahhası (Rener), Konferansla temasında, evvelki Avusturya Macaristan imparatorluğunun zevalini ve onun yıkıntısı üzerinde kurulan çekoslovakya, Yugoslavya, Macaristan ... gibi Alman Avusturyası cümhuriyetinin de, geçmiş imparatorluktan ayrı, düvelî bir şahsiyet halinde yeni bir taazzu olduğunu, eskinin yegâne varisi kendisi olmadığını iddia etmiş idi. Almanya ise, cümhuriyet şekline inkilâp etmekle beraber (Rayh) olarak kalmış idi. Türkiye için Arabistandan başka ayrılma derpiş edilemediğinden, (Rener) in nazariyesi, belki takip edilemezdi. Mahaza Arabistan sözünü uzatmaktan veya müşkülpesent davranmaktan ise, Türk milliyetinin tamamiyeti mülkiyesi yahut Türk millî vahdeti noktasında israr edilmesi elbette daha muvafık olurdu. [1]

Mahirane olduğu Ferit paşa lisanile ilân edilen ilk muhtıra, bizce, siyasette bilgisizliğin ve görgüsüzlüğün mükemmel nümunesidir. Ferit paşa, hiç düşünemedi ki takdirlerini hak ve adalet esaslarına istinat ettiren bitaraf hâkimlerden mürekkep bir mahkeme huzurunda değil, bizi yenmiş devletlerin, bize düşman murahhasları önünde, Türk noktai nazarını müdafaa etmektedir. Onlar, bizde geçen

[1] Geçen eser 94

şeylerin hakikatini bilmedikleri için değil, işlerine öyle geldiği için öyle hareket etmektedirler.

İzmirin Türk olunduğunu, konferans bilmeyerek mi Yunanlıların işgalini kabul etti. Mademki konferans yenmiş olmak nahvetile hareket etmekte, her kabahati topraklarından istifade etmek için Türklere yükletmektedir; bize, bu düşmanlar önünde yalvarma ve hoş görünmeğe çalışama değil, tam bir vakar ile hakikati ifade etmek, Vilson prensiplerine tutunarak hak iddia etmek ve galip devletleri tarih önünde ve kendi memleketlerinin amme efkârı önünde ittiham etmek, en iyi yol olurdu.

KLEMANŞONUN GEVABI: Müttefik ve müşarik devletler meclisi, tarafı devletlerinden 17 Haziran 919 da mevdu muhtırayı pek ihtimamkâr bir dikkatle mütalea eyledi. O günün bir celsesinde verilen vadi incazen, konferans, bu muhtıra hakkındaki mülâhazatı berveçhi ati bastu temhit arzusundadır.

Zatı fehimaneleri Devleti aliyenin harbe duhulünü intaç eden desayis ve bunu takip eden fecayi hakkındaki teşrihatında o vakit zimamdaranı hükümetin irtikâp etmiş olduğu cinayatı mazur göstermek veya tahfif etmek tarikini iltizam eylememekte ve izahatı vakıada Devleti Osmaniye ile düveli itilâfiye arasında hiç bir sebebi ihtilâf bulunmadığı halde, Almanyanın tahrikâtile hareket eylediği ve bilâ sebebi meşru açılan ve şiddetle idare olunan harp esnasında dahili mülkte tarihin şimdiye kadar kaydetmediği bir surette ika edilmiş olan katliamlardan ve ceraimden mütevellit mes'uliyet, asla milleti Osmaniyeye teveccüh etmeyip, bu cinayatı ika eden bir komite hükûmetine raci bulunduğunu beyan ile beraber, irtikâp edilen cinayattan müslümanların da hıristiyanlar kadar musap olduğu ve bu vekayii elime asla saikai taassuptan inbias etmeyip çünkü Devleti Osmaniyenin bütün edvarı tarihiyesinde mileli tabia hakkınbaki muamelâtı lûtufkâranesile an'anatı kadimesi şahit bulunduğu dermeyan edildikten sonra Türkiyenin bekası muvazenei âlem için elzem bulunduğu ve binaenaleyh Devleti Osmaniyenin harpten evvelki hal ve heyeti mecmuasile ipkası, icabı siyast ve lâzımei adalet olduğu canibi fehimanelerinden beyan edilmektedir.

Meclis, ne bu hükmü, ne de onun müstenidünileyhi olan delilleri, kabul edemez. Şimdiki hükûmeti Osmaniyenin selefleri tarafından takip olunan siyaseti, tamamile ve derin bir surette takbih eylediğine Paris konferans heyeti tamamile kani olup, bunda bir an zerre kadar şüphe etmez. Şimdiki hükûmeti Osmaniyenin, bu tarzı hare-

ketinde, saiki bazı mülâhazatı ahlâkiye olmasa bile - ki böyle olduğunda şüphe edilmez - vaziyeti hazıranın icabatından dolayı bu tariki müdafaayı ihtiyar eylemesi zaruridir. Fert itibarile herkes, neticeleri memleketleri için bu derece felâketaver olan ef'ali ret hakkına tamamile maliktir. Fakat, umumiyetle bir millet hakkında, siyaseti hariciyesini temşiyet ve ordularını sevk ve idare eden hükûmete göre hüküm verilmek lâzım gelir. Tarihinin en bubranlı bir zamanında, işlerinin her türlü nısfet ve merhametten ari ve muvaffakiyete dahi isal edememiş adamlar eline düşmüş olduğundan dolayı, bugün Türkiye, bu nazariyei esasiyenin adil neticelerinden masun kalmak lüzumunu, iddia edemez.

Mahaza Devleti Osmaniyenin kablelharp mevcut olan tamamiyeti mülkiyesinin hudut ve inhasile iadesi talep olunduğu sırada muhtırada yalnız milleti Osmaniyenin, hükûmeti sabıka ricali hatalarının cezasını çekmiye mecbur edilemiyeceği delâiline istinat olunmayıp, bu mütaleat lehinde daha amik esbap irae edilmekte ve Türklerin mazideki vüs'atı istilâsından ve âlemi islâmın hali hazırından bahsolunmaktadır. Konferans bisut münakaşata girişmekten ve zatı fehimanelerile refakatlerindeki murahhasları yoracak beyanattan tevakki arzusundadır. Ve hasaili memduhasını takdir ettiği Türk milleti hakkında, Paris konferans heyeti, iyi niyetle mütehassistir. Fakat bu fezaili bergüzidesi meyanında, ecnebi ırklarını idare kabiliyetini dahi haiz olduğuna meclis kani olamaz. Müddeti medide tekerrür eden tecaribi adide, bu bapta edna bir tereddüde mahal bırakmamaktadır. Tarih bize Türkün müteaddit muvaffakıyatını ve keza müteaddit nikbet ve idbarını, mağlûp milletler ve tahlisi istiklâl eylemiş kavimler göstermektedir. Hatta muhtırada bile, yakın zamanlarda ziri hakimiyeti Osmaniyeden çıkmış araziden dolayı, ibrazı esef olunmaktadır.

Mamafih bütün bu tahavvüller içinde hiç bir misal yoktur ki Avrupada, Asyada, Afrikada bir memleket üzerinde hakimiyeti Osmaniyenin teessüsü, orada maddî umranın tenakusa ve seviyei medeniyetin tenezzülile neticelenmesin. Ve keza hiç bir misale tesadüf edilmez ki, bir yerden Osmanlı hakimiyetinin tebaüdü, orada terakkiyatın tezayüdü ile netice pezir olmasın. İster Avrupa hiristiyanları, ister Süriye, Arabistan ve Afrika müslümanları arasında olsun, Türk, fethettiği arazide esbabı mamuriyeti istihzar edememiş ve harben kazandığını, avanı sulhte inkişaf ettirmeğe muvaffak olamamıştır. Türkün mahareti, umranı mülk hususunda maruf değildir. Mesrudatı âtiyenin neticei bedihiyesi, ancak berveçhiati takrir edilmek lâzım gelir.

Devleti Osmaniye hiç bir sebebi meşru olmaksızın ve düveli itilâfiye tarafından harbi icabettirecek bir muamele görmeksizin amit ve tasmim ile itilâf devletlerine hücum eylemiş ve mağlûp olmuş olduğundan, çok milletlerden müteşekkil İmparatorluğu terkip eden ahalii muhtelifenin tanzimi mukadderatı vezifei mühimmesini galiplerin deruhde etmesi tabiidir. Müttefik ve müşarik devletler, bu vazifeyi bizzat ahalinin temenniyat ve menafii daimesine muvafık surette, ifa eylemek arzusundadır.

Fakat muhtırada dermeyan edilen diğer mahiyette, bazı mülâhazatı mezhebiyeye göre, Devleti Osmaniyenin tamamiyeti mülkiyesi yalnız hududu dahilinde yaşayan anasırı müslime ve gayri müslimenin istifadesi noktai nazarından değil, Türk ripkai idaresini asla his etmemiş ve bu ripkanın altında yaşamak mecburiyetinde bulunanlara bir barı azim olduğunu unutmuş bulunanların hissiyatı diniyelerine riayet için ipka ve iade edilmesi ima ediliyor. Fakat kat'iyetle denebilirki bu fikrin hakikate muvafakati kabul edilemez. Harbi hazırın safahatı cereyanı, bu iddianın hilâfını müsbittir. Protestan Almanya, Katolik Avusturya, Ortodoks Bulgaristan ile müslüman Türkiyenin, komşu memleketleri nehp ve garet maksadile, bilittifak dahil oldukları bu mücadelenin şümulü dinisi ne olabilir? Bu badire içinde mürettep bir taassubun zevkini tahsil ve tecrübe için fırsatbahş olan yegâne hadisee hıristiyanların Türk hükûmeti sabıkasının emrile katliamıdır. Hissiyatı diniyeye matuf olabilecek her türlü şaibei tarafgiriyi izale değilse de, bir dereceye kadar tahfif için, zatı fehimaneleri, Ermeni katliamının devrei ikaında, ayni hükûmetin emrile, afif ve muti ahalii islâmiyeden bir çoklarının dahi müthiş ahval içinde katil ve ifna edildiklerini zikretmektedir.

Şu hale göre, esnayı muharebede alelûmum hükûmetler, bu sahada pek az tarafgirlik asarı göstermişlerdir. Düveli itilâfiye ise bu hususta hiç eseri tarafgiri ibraz etmemiştir.

Ve şimdiye kadar bu hükmü tadile medar olacak bir hadise de vukua gelmemiştir. Herkesin umuru vicdaniyesine hürmet, makamatı mukaddese kemali ihtimam ile siyanet edilmiştir. Harpten evvel müslüman olan devletler, bugün de muhafazai din etmektedirler. Umuru diniyede, ancak mihveri cereyanını tahtı masuniyette bulunduracak şeraiti emniyetten maada hiç bir şey, tadil edilmemiştir. Bu tadilât ise müttefiklerin tahtı mürakabesinde bulunan her yerde, salâhı hali mucip olduğu şüphesizdir.

Tarihi azim ve parlak bir müslüman devletinin tenkisi arazisi,

keyfiyetinin kâffei memaliki islâmiyeyi rencide edeceği iddiasını, muvafıkı hakikat bulamıyoruz. Zira İstanbulda serirnişin olan hükûmetin asrı hazır tarihi, sahibi iz'an müslümanlarca, bir membaı sürur ve fahru gurur olamaz. Balâde izah ettiğimiz veçhile Türk kavmi, muamelâtı idariyede şimdiye kadar ibrazı maharet ve istihsali muvaffakiyet edemediğinden, bu kavme daha müsait şerait dahilinde sâyini tevsi imkânı verilirse, kendi dehasına muvafık bir dairei faaliyette azmühimmetinin inkişafına hizmet edilmiş olur? Tefessüh ve desiseden inbias etmiş olan adattan feragat ile, Türk milleti, kendisi için güç ve muğlâk olmayan şeraiti cedide dahilinde, daima asarı bahiresini göstermiş olduğu şecaat ve itaate ilâveten, mezayayı saire izhar ederek, memleketin ve dolayısile dünyanın pertevi ikbaline hadim olması, pek mümkündür. Eğer bu hususta tarafımızdan hata edilmiyorsa zatı fehimaneleri ümidimizin neden ibaret olduklarını takdir buyuracaklardır. Muhtıralarının calibi nazar bir fıkrasında, zatı fehimaneleri, bundan böyle vatanlarının vazifesi, iktisadî, ve ilmî, fikrî bir haraseti kesifeye vakfı faaliyet olduğunu zikrediyorlar. Hiç bir inkılâp, daha heyecanaver ve daha cazip bir surette müfit ve mucibi menfaat olamaz. Hiç bir inkılâp, memleketiniz için bundan daha faideli ve müsmir olamaz. Zatı fehimaneleri Türk ırkı beyninde bu tekâmülü mühimmi ihdasa teşebbüs ederlerse, şüphesizki yedi iktidarımızda olan her türlü müzaherete tamamile mazhar, olursunuz. Bu vesile ile ihtiramatı faikamın...

CEVAP GARAZ İFADESİDİR: Siyaset edebiyatı tarihinde bir misline güç tesadüf edilen bu nota, Klemansonun imzasını taşımakla beraber, İngiliz fikrine göre yazılmıştır. Notanın tevdiinden iki gün sonra Osmanlı heyeti Parisi terk ve İstanbula avdet etmeğe davet edilmiştir.

Harp içinde, Osmanlı İmparatorluğu topraklarını aralarında paylaşmak için, müteaddit itilâflar aktetmiş olan devletler, sulh konferansında bunu tahakkuk ettirmenin en kolay yolunu arıyorlardı. Tam manasile kurt ile kuzu hikâyesi. Bu itibarla Türkiye, ne söylese haksız çıkarılacak, onlar haklı olacak idi. Daha evvelden bu fikir ile hareket ettikleri malûm olan konferanstaki devlet adamlarının ifadesine, tarihin ve insanlığın ne hüküm vermesi lâzım geleceği, bununla taayyün eder.

Bu sebeple, bunlar üzerinde durmaksızın, Klemansoya da, Lloyd George'ca da sormak istiyoruz: Siyasî ve içtimaî şeraitin değişmesi, devletlerin inkirazı veya yeniden teşekkülü, ilhak ve istilâ gibi amil-

lerin neticesi olan inkişaf veya inhitatlar, bir milletin umran ve idareye istidatsızlığının ispatı ise, meselâ birleşik Amerika devletlerinin İngiliz hakimiyetinden ayrıldıktan sonraki muazzam inkişafı, bu hükmün İngiltere hakkında dahi tatbik edilmesini icap etmez mi? Meselâ Kanadanın ve Ternövün Fransa idaresinden ayrıldıktan sonraki inkişafı, ayni hükmün Fransaya; Semerkant, Buhara gibi muazzam Türk şehirlerinin harabisi, Rusyaya; ayni hükmün izafe edilmesini haklı göstermez mi?

Hem Osmanlı İmparatorluğunun iki yüz senelik izmihlâl tarihinden alınmış neticeden, bütün Türk milletinin yapıcı, kurucu ve idareci vasıflarını istihfaf edici bir hüküm, nasıl istinbat olunabilir. Türkler İstanbulu Rumlardan bu haldemi zaptettiler? Büyük Türk şehirleri, büyük Türk devletleri, tarihte İngiliz veya Fransız eserleri midir?

Denilebilir ki, Türkler, bütün tarihte, Paris konferansının cevabı kadar ağır itaplar ve bühtanlara muhatap olmamışlardı. Heyetimiz bu ağır bühtan ve itaplara cevap vermedi.

Fakat medeniyet ve insaniyet âleminin vicdanını temsil ettiklerini iddia eden konferanstaki bu gafil ve mağrur insanların lâyık oldukları cevabı, Türkler, filiyat sahasında vermişlerdir. Veies'i zaptettikten sonra bir tepeden şehri seyrederken, zaferinin büyüklüğünden gurur getiren Roma serdarı Kamilüs, hemen kendini toplıyarak gurur getirmekten nadim olmuş tövbe eylemiş. Lloyd George ve Klemanso Roma, serdarının bu faziletli örneğini değil, Romayı yenen Gal sergerdesi Brenn'in düsturunu takip ettiler. Brenn, Romalıların fidye olarak verecekleri altını tartmak için tartısı bozuk terazi getirmiş olmasından haklı olarak şikâyet eden Romalılara, " yazık yenilenlere „ diyerek, ağır kılıncını da bozuk terazinin kefesine attı. Galli Lloyd George ta, bu Golvalı sergerde gibi, hak arayan Türklere, hakaretle cevap verdi.

Roma serdarı Kamil, "yurt altın ile değil kuvvetle kurtarılır„ diyerek, Gal serdarını akıbet berbat etti, Mustafa Kemal de Galli devlet adamının sönmez ikbalini söndürecek, kendisini yere serecektir.

5

Sulh konferansında Yunan istekleri

Osmanlı imparatorluğu mütareke isteyince, Lloyd George, sulhün, bu imparatorluğun zevali için, nasıl aktedilmesi hakkında mütaleasını söylemek üzere Venizelosun hemen Avrupaya gelmesini istemişti. fırsatı fevtetmeyen Venizelos, hemen Parise yetişti. Ve Lloyd George'ca aşağıdaki mektup ile muhtırayı takdim etti.

VENİZELOSUN MEKTUBU :

Paris 2 Teşrinisani 918

Aziz başvekil.

Osmanlı imparatorluğuna taallûk eden meselelerin, ne yolda en iyi tanzim edilebileceği hakkında, istemiş olduğunuz muhtırayı takdim ediyorum.

Bu muhtırada mesele, Yunan görüşüne göre değil, tamamile objektif (!) bir görüşe göre tetkik edilmiştir. Yunanistan hükûmetinin Reisi sıfatile, Yunanistanın, asıl görüşünü bu mektubumla size bildirmeme müsaâde buyurun.

Devletlerin, Araplarla, Süryelilerle, Ermenilerle meşgul olupta Osmanlı İmparatorluğundaki Rumları ihmal eylemesi, ne adalet, ne siyaset itibarile doğru olmaz.

Ermeniler, bütün medeniyet âleminin sempatisine lâyıktırlar, ve onların mukadderatını ve istikbalini ihtiva etmeksizin Şark meselesinin bir tanzimi hatıra gelemez. Fakat Rumlar da ayni derecede sempatiye lâyıktırlar.

Ermeniler kadar çok olan Rumlar, Ermeniler kadar zulüm gördüler ve onlar kadar imha olundular. Bundan başka Rumlar on binlerce gönüllü alaylarile Makidonya harbine iştirak ettiler. Selânik hükûmetinin reisi sıfatile benim teşkil etmiş olduğum müdafaai milliye ordusunun, pek mühim bir kısmını teşkil eylediler.[1]

Diğer taraftan, Sırbistanın ve Romanyanın, millî birliklerini tamamlamak üzere oldukları bu sırada, Yunanistanın da oldukça büyüyebilmesi, ancak garbî Anadoludaki Yunan parçasının mukadderatını, Yunanistana ilhak suretinde tanzim ile mümkündür. Eğer Yunanıstanın inkişafı bu cihette vaki olmazsa, Trakya tarafında vaki olmak

---

[1] Rumlara karşı alınan tedbirlerin ne kadar haklı olduğunu bundan iyi gösteren delil olur mu?

ve hudutları Karadenize kadar genişlemek lâzımdır. Fakat bu hal yolu, garbî Anadoluya doğru genişlemenin çıkaracağından, daha büyük engellere çarpacaktır.

Yunanistanın Anadolu tarafından genişlemesinin başlıca manii, İtalyan itirazlarından ibarettir. 26 Nisan 1915 tarihli Londra muahedesile İtalya, Anadolunun cenup sahilinde, Antalya mıntakasında yerleşmek vadini almıştır. İtalyaya, İzmirde bir nufuz mıntakası tanımak vadi, bundan iki sene sonra (Saint-Jean Maurienne) konferansında verilmiştir.Çünkü Avusturya İmparatoru Prens Sixte de Bourbon'a, Avusturya ile münferit bir sulh imkânını müzakere için o vakit yazdığı mektupta, İtalyanın Adiryatikteki arzularına tatmin imkânı göstermiyordu.

İngiltere, Fransa ve Rusya arasında 1916 da Anadoluya dair aktedilen itilâflardır ki İtalyanın İzmir üzerindeki iddialarına esas teşkil eylemektedir, Fakat bu mukaveleler Rus ihtilâli münasebetile hükümsüz kalmışlardır. Hatta, İtalyanın harbe girişinden de evvel garp devletlerince İstanbulun Rusyaya terkine muvafakatlerini tazammun eden mukavele de artık meriyette değildir. İmdi, Anadoluya dair anlaşmalarda vaki olan radikal değişiklikten sonra, İzmire ait vadi mer'i addetmek, mümkün değildir. Zaten İtalyanın bu şehirde yerleşmesi, müttefik devletlerin harbi sevkettikleri prensiplere de aykırı düşecektir. Yunanistan, İtalyaya karşı, harpten evvel Sırbistanın, Avusturyaya karşı olan vaziyetine konmuş olacak ve sulh içinde inkişafı, bu yüzden imkânsızlığa girecektir.

Ancak Yunanistanın Garbî Anadoluda büyümesine İtalyanın muhalefet eylemesi, bu büyümeyi men edememelidir. Daha umumî mahiyette Avrupa menfaati icabeder ki küçük devletler mümkün olduğu kadar sağlamlaştırılsın ve gittikçe daha ziyade müstakil kılınsın. Daha hususî bakışla Yunanistanın, Akdeniz devleti olmak itibarile kuvvetlendirilmesi Akdenizde muvazeneyi temin etmeği istihdaf eder ve İtalyanın meşru hiç bir menfaatini haleldar eylemez.

İtilâf devletlerinin, Yunanistana Anadoluda yer vermek hususundaki vaitleri ile bağlı olmadıklarını iyi biliyorum. Çünkü bu vaitler, Yunanistanın tutmadığı şartlar ile yapılmış idi. Fakat bu devletler, iyi bilirler ki, Yunanistanın bu dünya harbinde mukadderatını kendilerininkine bağlaması için, ben elimden gelen her şeyi yaptım. Bu devletler, yine bilirler ki, Yunan halkı sadakatle benim arkamdan geldi. 1915 Şubatında sabık Kral Kostantin ile aramda ilk ihtilâf çıkınca, umumî intihabat oldu. Rey vermeğe davet edilen halk, harbi isteyen Venizelosun siyaseti ile, sulhü isteyen Kralın

siyasetinden birini intihap eylemek meselesi üzerine reye davet edildiği halde, bana kuvvetli bir ekseriyet verdi. 1915 Eylülünde sabık Kral memleketine hiyanet ederek benimle yeniden ihtilâfa girince Yunanistan, harbe iştirak edebilmek için bir ihtilâl yapmakta da tereddüt etmedi.

Şurasını söylemeğe cesaret ederim ki böyle vaziyetlerde, bu kadar takdire değer yolda hareket edebilen, az milletler vardır.

Yunan milletinin bu türlü hareketi olmasada, Anadolunun garp kısmının Yunanistana verilmesi, müttefiklerin, zaferi için mücadele ettiklerini daima tekrar eyledikleri prensipler namına zaruridir. Bu prensiplerin tatbikinde ne için yalnız Yunanistan için bir istisna yapılacaktır?

Aziz Başvekil, müsaade buyurun ki Britanya İmparatorluğunu idarede hâkim olan hakkaniyet ve nısfet fikrinden, Yunanistanın, meşru menfaatlerini müdafaa yolunda, kuvvetli bir yardım bekliyeyim,

İhtiramatımın kabulünü rica ederim
Venizelos

MUHTIRA — Bu mektup ile gönderilen muhtıra:

Osmanlı İmparatorluğu, Süriye, Filistin ve Mezopotamyanın kendisinden filen ayrılmasından sonra da, istikbalde yeni ihtilâf sebepleri ihtiva edecektir.

Gerçektir, bu İmparatorlukta 1500000 Ermeni ve 2473000 Rum bulunmaktadır. Bunların harpten evvelki sayıları bu idi. Türkler tarafından bu harp içinde bunların ne kadarı yok edildiğini kat'iyetle göstermek güçtür.

Türklerin kötü idaresi, hıristiyanlar üzerinde devam ettikçe, ardı kesilmez ihtilâflar olacak ve bu, umumî sulhün üzerinde aksi tesirler yapacaktır. Bu hıristiyan ahalinin üçte birine varan büyük bir kısmının ecnebi ellere tardedilmiş veya bu ellerde kendiliğinden melce aramış olması veya İmparatorluğun uzak vilâyetlerine tehcir edilmiş bulunması hâdisesi, kendi başına gösterirki, Osmanlı İmparatorluğunu muhafaza etmek, mümkün değildir. Çünkü bütün gidenlerin yurtlarına avdetleri meselesini bu, halledilmez bir hale koymaktadır.

Kabul edilmesi lâzım gelen hal çaresi hangisidir?

Bu hal çaresini Reis Vilsonun programında " şimdiki Osmanlı İmparatorluğunun Türk mıntakalarına„ münhasır bir Osmanlı İmparatorluğu kabul eden ve halbuki "şimdi Türk idaresi altında bulunan diğer milletlere, mutlak bir varlık emniyeti ve muhtar surette

inkişaf etmenin tam imkânı temin edilmek lâzım geleceğini „ ileri süren, 12 inci maddenin kadrosunda bulmak kabildir.

Bu prensibi tatbik etmek için, Osmanlı İmparatorluğunun, Ermeni ve Rum ekseriyetinin oturduğu kısımlarını, mümkün olduğu kadar tayin eylemelidir. Süriyenin, Filistinin ve Mezopotamyanın ayrılışından sonra bunlar halâ Türk boyunduruğuna terkedilmiş en mühim ecnebi milliyetleri teşkil edeceklerdir.

Ermeni meselesine gelince, eğer itilâf devletlerinin ve Amerikanın uğruna savaştıkları prensiplere tevfikan eski Rus İmparatorluğundaki Ermenilerin, Türkiyedeki ırkdaşlarile birleşerek bir tek devlet teşkil etmelerine müsaade edilseydi, meselenin halli daha kolay olurdu. Türkiye Ermenilerine karışmış kürtleri de bizzarure havi olacak olan bu devlet, ancak bu suretle bir Ermeni ekseriyetine dayanabilecek ve yaşıyabilecektir.

Rum meselesine gelince, bu, üç bin senedenberi Rum ahalinin oturduğu ve tamamile Yunanî bir mahiyet verdiği Garbî Anadolunun, Yunanistana ilhakı yolile, halledilmek lâzımdır. Rados karşısında Makri körfezi dibindeki Makrişehrinden, Marmara denizinde Artakïoi'ye kadar olan sahada, 812000e varan kesimsiz kesif bir Rum ahali vardır. Bunların 514 Kilisesi, 75000 talebe okuyan 454 mektebi vardır. Makri şehri ile Artakioï yarımadası arasındaki bu Anadolu mıntakasının tahdidi, alâkadar ahalinin iktisadî menfaatleri göz önüne alınarak, hiç bir güçlük olmaksızın yapılabilir. Bu Yunanî mıntaka haricinde Anadoluda daha 800000 Rum kalacaktır. Diğer taraftan bu mıntakanın tahdidi, hemen müsavi miktarda Osmanlı ahaliyi de içinde bırakacaktır.

Bu suretle müstakbel Osmanlı İmparatorluğu, Anadolunun Yunanistana verilecek kısmı ile, Ermeni devleti arasındaki kısımda kalacaktır. Bu Osmanlı devleti, ekseriyeti Türk 6 milyonluk islâm ahaliyi ihtiva edecektir. (800000) Rumu dahi ihtiva edecek ise de Anadolunun Yunanî kısmı da hemen ayni miktarda müslüman ahaliyi havi olacağından, sulh muahedesine bunların Türkiyeye hicret arzusunu göstermeleri halinde Yunan hükûmeti tarafından gayri menkul mallarının satın alınması mecburiyetine dair bir madde koymak muvafık olacaktır. Buna mukabil Türkiye hükûmeti de, müstakbel Türk devletinin hududu içinde kalacak Rumların gayri menkul mallarını satın almağa mecbur olacaktır. Muhakkaktır ki, bu halde karşılıklı ve ihtiyarî bir muhaceret cereyanı yaratılacak ve bu suretle bir kaç sene içinde, Yunanistana verilen arazideki Türk ahali ile

Osmanlı toprağındaki Yunanlı ahalinin miktarı büyük nisbette azalacaktır

Bu hal yolu, Reis Vilsonun programına muvafık olmakla kalmaz. Müttefik devletler mümessillerinin, bin bir defa tekrarladıkları veçhile, bu devletlerin uğrunda harbettikleri prensiplerden de ilham alır. Bu, Şark meselesinin kökten bir hallidir ki, bunun sayesinde dünya kendi üzerine çöken endişeden kurtulmuş olacaktır.

İleri sürülen hal çaresinde yapılabilecek tek tadil, Anadolunun garbî kısmını, Yunanistana ilhak etmek yerine, muhtar bir devlet haline koymaktan ibaret olabilir. Fakat, buranın Yunanistana ilhakından ziyade, bu şekilde halledilmesini kabul ettirecek delil bulmak güçtür. Bu muhtar devletin, ahalisi itibarile, Yunanî unsurun iktisadî ve temdinci üstünlüğü itibarile ve bu unsurun üç bin senelik bir müddetteki rüçhanı itibarile esasen Yunanî bir devlet teşkil eylemesi tabiî bulunmasına göre bunu siyaseten de şimdiki Yunan Krallığına bağlamak doğru olur.

Bu iki devletin ayrılığı, iki tarafta da tabiî bir birlik temayülü uyandıracak ve bu hal, yeni beynelmilel ihtilâflar doğuracaktır. Halbuki bu dünya harbinden sonra, bütün millî meselelere imkân dairesinde bir hal yolu bulunmak ve yeni meseleler çıkarmaktan kaçınılmak lâzımdır.

İstanbul ile Trakya meselesine gelince, eğer muahede milletler Cemiyetini teşkil ederse, bu Cemiyetin İstanbul ve Trakyanın Türk kısmının idaresini üzerine alması ve bu suretle boğazlardan serbestçe geçişi temin eylemesi en iyi hal çaresidir.

Eğer sulh muahedesi Milletler Cemiyetini teşkil etmezse, bu mesele asıl Akdeniz devletleri ile Akdenize başka mahreçleri olmayan Rusya ve Romanya gibi Karadeniz devletlerini alâkadar ettiğinden bu devletler, yani İngiltere, Fransa, İtalya, Rusya, Yunanistan ve Romanya devletlerinin her beş veya on senede, bu devletin valisini tayin etmeleri lâzımdır.

Eğer Bulgaristan Adalar denizinden uzaklaştırılacak olursa, onu da yukardaki devletlere katmak lâzım gelir.

Bundan başka türlü bir hal çaresi var mı?

Yukarda ortaya konan hal yolu, tek radikal yol olmakla beraber, diğer bir hal yolu düşünülebilir. Şu şartla ki sulh muahedesi şimdiden milletler cemiyetini tanzin eylesin. Bu ihtimale göre Osmanlı İmparatorluğunun kalan kısmı parçalanmamış bir siyasî heyet teşkil etmekte devam edebilir. Türk hükûmeti kaldırılır. Milletler

Cemiyeti her on senede bir vali tayin eder. Bu vali memleketi yavaş yavaş kendini idare etmeğe alıştıracak, her mıntakada üstün olan millî unsura mümkün olduğu kadar tekabül edecek idarî taksimler tesis eyleyecektir. Meclis bir Polis ve Jandarma tesis edinceye kadar, ilk senelerde, asayişi koruyacak müsellâh kuvvet, Milletler Cemiyeti tarafından verilecektir. Bu suretle idare edilen devletin muhtar bir hükûmete malik olabilecek olgunluğa geldiği, Milletler Cemiyetince kabul edilince, Cemiyet bir millî kurultay toplayacak ve bu kurultay bu devletin teşkilâtı esasiyesini tayin edecektir. Bu kurultay muhtemeldir ki Federal hükûmet şeklini terviç eylesin.

Bu suretle istiklâlini alacak olan bu devletin içerlek işlerine artık her türlü karışma kesilecektir. Milletler cemiyetinin rolü boğazlardan serbestçe geçişi murakabe ve temin etmeğe münhasır kalacaktır. Şüphesizdir ki bu hal şekli, milletler cemiyetini hemen teşkil etmedikçe mümkün değildir. Çünkü yalnız bu cemiyettir ki çok güç olan bu vazifeyi, iyi surette görebilmenin şartı lolan menfaat aramamaklığın bütün teminatını verir. Eğer milletler cemiyetinin hemen teşkili tahakkuk ettirilemez ve bu sebeple bu devletin yetiştirilmesi bir zümre devletçe deruhde edilir ise, bütün bu binanın yıkılacağına şüphe edilmemelidir. Bir taraftan, bu haillerin yekdiğerine zıt menfaatleri süreksiz ihtilâflar doğuracak ve bu ihtilâflar bu devletleri kendi nüfuz mıntakalarını ayırmağa sevkedecektir; nüfuz mıntakalarının ayrılması da bu devletin topraklarını alâkadar devletler arasında paylaşmaya varacaktır. Diğer taraftan, bu devletlerce, toprakların paylaşılması arzu edilmediği farzedilse bile, bu şüpheyi yerli ahaliden ve diğer alâkalı devletlerden silmek güç olacaktır. Bu suretle bir itimatsızlık havası yaratılmış olacak ve bu hava deruhde edilen işi devletlerin yapabilmelerine çok az imkân verecektir.

Osmanlı meselesi için son ve kat'î başka bir hal yolu tasavvur etmek güçtür. Eğer Osmanlı imparatorluğu bırakılır ve hıristiyan ahali üzerinde hükmü devam ederse, Türk idaresinin şifa kabul etmez kusuru itibarile dünya sulhü, istikbalde her gün sarsıntıya uğrayacaktır.

Hem zaferi temin etmek hem sulh vaziyetini tesis eylemek gibi, şerefle dolu ve o nisbette güç bir iş, uhdelerine düşen insanlar, dünya sulhünü asırlardanberi tehdit eden Şark meselesini halletmek iktidarını haiz oldukları halde bu harbin sayısız fedakârlıklarından ve zafer elde edildikten sonra da bu şuriş ocağını söndürmekte

tereddüt ederlerse, üzerlerine, bütün insanlık karşısında çok ağır bir mes'uliyet almış olacaklardır. „

Bu vesikayı nakleden Frangulis, o tarihte henüz Türk meselesi ile sureti mahsusada meşgul olmamakla beraber, sulh konferansında hâkim olan fikrin Amerika birleşik devletlerine Osmanlı İmparatorluğunun müstakbel idaresinde ruçhanlı bir rol vermek olduğunu söylüyor ise de, muhtıranın yazıldığı tarihte sulh konferansı daha teşekkül etmemiş idi. Bu sebeple bu yolda meyil var idise - ki bizim mandacılar da buna kapılmışlardı - münferit bir fikirden ibaretti. Çünkü konferans 18 ikinci kânun 1919 da, Venizelosun muhtırasından 77 gün sonra açılmıştır.

Venizelosun bu ilk muhtırası her şeyden evvel Osmanlı imparatorluğunun muhafazası fikrini çürütmek istemektedir. Doğrusunu söyleyelim, hiç te kuvvetli görünmemektedir.

KONFERANSA VERİLEN MUHTIRA — Venizelos konferansa verdiği 30 kânunuevvl 918 tarihli muhtırada delillerini ve isteklerini daha iyi izah eder ve isteklerine deliller verir. Bu muhtırayı naklet-mekten ise Yunan görüşüne göre yazıldığında, hatta yazdırıldığında şüphe olmayan beş ciltlik " Yunanistanın diplomatik tarihi „ atlı eserde de Driault ve Lheritier'in yazdıklarını nakletmeği daha faideli gördüm. Driyol Venizelosun tarihe, an'aneye değil, rakama istinat ettiğini göstermek için evvelâ şöyle diyor:

" Mösyö Venizelos, şüphesiz herkesten iyi bildiği, halin siyasî icaplarından ve şahsî izacından dolayı, müdafaasını tarihe ve tarihî haklara istinat ettirmedi. Çok asrî, her türlü hurafelerden beri, an'anelere karşı pek serbest fikirli, dedelerinden başka öğünecek şeyleri olmayanlarla müstehzi, yep yeni bir adam olan Venizelos tarihe istinat edecek karakterde değildi. Vakıa tarihte de bütün tezler için deliller vardır. Bununla beraber tarih, Yunanistan gibi büyüklüğü ve dilekleri, 30 asırlık yegâne bir maziye istinat eden bir memleket için, elbette kıyas kabul etmez bir kuvvettir.

"Başka yerlerde bile, siyaset kabarır, yeltenir, tarih onu iletir. Bu kaideye, sulh konferansı da istisna teşkil etmedi. "Tarih bir yeniden dirilmedir.„ Yeni Polanyayı, Romanyayı, Çekoslovakyayı gördükten sonra, Mişlenin bu söze verdiğinden daha geniş mana vermemek kabil mi?„

Bundan sonra Driyol muhtıradan bahse başlıyor:

"Sulhü temin etmek için Venizelos, Vilsonun bir müridi vaz'ile, bir milletler cemiyeti teşkil etmek lâzımdır diyordu. Bu Cemiyetin

yaşayabilir olması için Milletler, kavmî hususiyetlerine göre teşkil edilmek lâzımdır. Kavmî hususiytleri kim tayin eyleyecek? İstatistikler. Venizelosun istatistikleri mi, yoksa düşmanlarınınkiler mi? Vakıalara karşı bir şey yapılamayağı cihetle, tarih te istatistikten başka türlü sağlamdır. İmdi, Venizelos diyor, Dünyada 8,256,000 Rum vardır. Yunanistanda bunun ancak yüzde 55 i vardır. Yunanistan haricinde, 150000 ni şimalî Epirde, 731000 ni Trakyada ve İstanbul Vilâyetinde, 43000 ni Bulgaristanda, 1,694000 Anadoluda, 102,000 ni adalarda 235,000 ni Kıbrısta 150000 ni Mısırda ve Afrika şimalinde 450000 ni Amerikada 400000 ni cenubî Rusyadadır.

" Venizelos Amerika, Rusya, Mısır ve hatta Kıbrıs ve Adalar Rumlarını ilhak etmek istememektedir. Ne için? Hemen sırf kavmî olan delillerini, hep şimalî Epir, Trakya, İstanbul ve Anadolu üzerinde toplamaktadır,

Şimalî Epirde Korveleş ile Tepedelen Pirmedi Starova kazalarını terketmektedir. Kalan yerlerde Rum ve Arnavut ahali birbirine çok karışıktır. Burada 1,200,000 Rum 800,000 Arnavut vardır. Bazıları, bunun aksini söylerler. Venizelos bunların hepsini istemektedir, çünkü Yunanistan medeniyetçe üstündür. Bu delilin kıymeti nedir? Venizelos Arnavutluğun siyasî bir varlığı olmadığını da ilâve ediyor. Bu bir sebep mi?

Venizelos itiraf ediyor ki şimalî Epir Rumlarının ana dilleri arnavutçadır. Fakat dili ve ırkı delil olarak kullananlar Almanlardır diyor. Kendisi millî şuur delilini tercih etmektedir ve bunu kuvvetle iltizam eylemektedir.

İstiklâl harbinin başları arasında en meşhur olanları Arnavuttu. Bugünkü Yunanistanın en güzide adamlarından General Danglis, Amiral Coundouriotis, M. Repoulis'in ana dilleri Arnavutçadır.

Hele Görice, asırlardanberi Rum kültürü ocağıdır. Bütün mektepleri Rumdur, kıskanççasına Rumdur. Arnavutça dilini de okutmalarını şart koşan vasiyetleri reddeyledikleri görülmüştür. Venizelos bunu beğenmiyor ve Yunanistan Epiri bir müddet işgal ettiği sırada burada Arnavutçayı da okuttu...

. . .

Trakyada İstanbulla beraber 731,000 Rum ve 112,000 Bulgar var. Burada Rumlardan çok Türkler de var. Fakat Türkler sadet haricidirler.

Muhtıraya göre Trakyanın Yunanlığı apaçıktır. Ve bu, Bulgarlarca da itiraf edilmiştir. 1912 de İstanbul meb'usan meclisi için

intihap yapılırken, Rumlar ve Bulgarlar, İttihat ve terakki komitesine bir intihap karteli teşkil eylemişlerdi. Bu kartel Rumlara yedi ve Bulgarlara bir meb'us çıkarma hakkı veriyordu. Eğer İstanbul söylendiği gibi beynelmilel bir devlet olursa, Yunanlılık hakları bunda kat'î olacaktır. Bütün Trakya, İstanbul da dahil olarak, Rum olacaktır.

Bulgaristan bu suretle Ege denizinden uzaklaştırılmış mı olacak? Evet, her şeyden evvel millî haklara riayet etmek lâzım. Hakikî Bulgar hudut hattı, Arda mecrasını ve Karadenize kadar eski 1913 hududunu takip etmek lâzımdır.

Taviz olarak, Romanya, 1913 te birleştirdiği Dobrica kıt'asını Bulgaristana geri verebilir. Fakat Mösyö Bratyanonun bu tertibi beğeneceğini bilmemektedir.

Bulgaristanın iktısadî menfaatlerini gözetmek lâzım olduğu ileri sürülecek. Evvelâ millî hakları gözetmek lâzım. Bu her şeyin üstündedir Denize hiç mahreçleri olmıyan memleketler vardır. Bulgaristanın ise Karadenize mahreci vardır. Nihayet kendisine Ege denizi üzerinde, ticarî bir mahreç bırakılabilir. Fakat Bulgaristanın meselâ Port - Lagos ta bir harp limanı yapabilmesinden Yunanistana gelecek tehlikenin derecesini, tahtelbahir harbinin dersleri göstermiştir. Bulgaristanın harp müddetindeki hareketini de hesaba katmak gerektir. Bulgaristan, itilâfın eskidenberi sabit düşmanı idi. Ve itilâf devletlerini, masraflı cehtlere ve kanlı fedakârlıklara mecbur eylemiştir.

Vaziyet hakkında salim bir hüküm verebilmek için, Bulgaristanın Balkanlara hâkim olmak hususundaki eski iddialarını hatırlamak ehemmiyetlidir. Bulgaristan bu iddiaları askerî üstünlük üzerine kuruyordu. Bu ise hukukî bir esas değildir. Zaten, kral Piyerin tahta geçtiği gündenberi, Sırbiya da, büyük bir askerî kıymeti haiz olduğunu ispat eylemiştir. Yunanistan da. Yunanistanın bundan başka büyük bir donanması da vardır. Bu donanma, 1912 de Türkleri Anadolu ordularını Trakyaya getirmekten menetmek suretile kat'î bir rol oynamıştır. Bulgaristanın 1913 bozgunluğu, askerî üstünlüğünü tamamile yıkmıştır. O, artık bir daha kuvvetlinin hakkını da ileri süremez.

Ahalisinin sayısı da bir Hegemonya iddiasına imkân vermez. En müsait istatistikler bile, beş milyon Bulgardan fazla kaydetmiyorlar. Romanyalılardan, Sırplardan ve Rumlardan dun bir kavim iken, Bulgarlar nasıl oldu da dört denize; Karadeniz, Marmara de-

nizi, Ege denizi ve Adiryatik denizine varmak gibi manasız bir hayale kendini kaptırdı?...

Muhtıra bu bahiste şu suretle bitiyor. Adalet dairesinde karar vermek lâzımdır. Çünkü sulh, ancak adalet üzerinde kurulabilir. İşte tam bu adalet icabile Bulgarları askerî ihtirasları ile komşularını tehdit edebilmekten menetmek lâzımdır. Bulgarlar, Balkanların Prusyalıları idi. Onları zarar vermiyecek hale komak lâzımdır. Onları, asıl milliyetlerinin hudutları içine kapamak lâzımdır. Venizelos kendilerini itilâf cihetine çevirmek ve zaferi çabuklaştırmak için onlara geniş müsaadelerde bulundu. Şimdi bu yolda bir itidal, ancak marazî bir hassasiyet olur.

Yunan muhtırası, İstanbula, ancak bir kaç satır ayırmaktadır. İstanbulu Yunanlılık arzularının asıl hedefi ve yüce gayesi yapmaktan çekiniyor, başlı başına bir delil olan Ayasofyadan bahsetmiyor, Ayasofya çanlarını duyurmuyor. Vakıa, en tabiî hal şekli, İstanbulu ve Vilâyetini Yunanistana vermektir, diyor. Çünkü İstanbul asırlarca müddet Rum İmparatorluğunun paytahtı idi. Ve bundan evvel de bir çok seneler orada parlak Rum kolonisi vardı. Fakat, Türklerin hücumu önünde Saint Romain kapısında ölen Kostantinin hatırasını tazelememeğe dikkat ediyor. Bütün bunlar siyasî ihtiyatlar idi.

İstanbulun, artık Türk kalamıyacağını ispat ediyor. Osmanlı İmparatorluğu, Büyük devletlerce, kaç defa beyan edildiği veçhile, Asyaya atılmalıdır. İstanbuldaki Rum unsur 304459 ahali, 237 mektep, 30000 talebe ile, en çok canlıdır ve İstanbul Ortodoks patrikliğinin merkezidir.

Venizelosun muhtırası bu bahiste büyük maharetle şu hükme varıyor: En iyi hal şekli İstanbulu ve Boğazlar mıntakasını Milletler Cemiyeti himayesi altında, Beynelmilel bir devlet yapmaktır.

Muhtırada söylenmemekle beraber, bu örtü ve Beynelmilel teminat altındaki maksat, görülüyor: Türkler, artık menşeleri olan memlekete tekrar gönderilmiş olacaklarından, Yunanlılık, Garpta Trakyadan, Şarkta Anadoludan ilerleyerek İstanbulu fetheylemekte gecikmeyecektir.

Venizelosun asıl endişesini, dört seneden fazla bir zamandanberi, hele Drama ve Kavala kazalarının 2000 kilometre murabbaı topraklarını Anadoluda tasarladığı 125,000 kilometre murabbaı toprak ile, adeta diğer bir Yunanistan ile değişmeyi düşündüğü gündenbiri, hep Anadolu teşkil etmektedir.

30 Birinci Kânun 1918 tarihli muhtıra 1915 te Kırala yazdığı muhtıraların hükmünü ihtiva etmektedir.

Reis Vilsonun programı, 12 inci noktada, şimdiki Osmanlı İmparatorluğunun Türk parçalarında bu İmparatorluğa emin bir hakimiyet bırakılacağını ve bu İmparatorluğun diğer milletlerine muhtar bir inkişaf teminatı verileceğini söyliyor.

O halde, Ermenistan ayrı bir devlet teşkil edecek ve, istatistiklere dayanan kavmî sebeplerden dolayı, Trabzon ve Adana Vilâyetleri bu devlete bağlanacaktır. Anadolunun Marmara denizinden Antalya körfezine kadar olan Garp tarafında, bir milyon Rum vardır. Rum milleti burada, üç bin senedenberi üstündür. Bugün buralarda bu milletin on beş metropolitliği, 565 kilisesi, 652 mektebi ve, kıyıdaki Adalarla, 1,383,000 ahalisi vardır.

Venizelos Bursadan vazgeçiyor, Bursa İstanbul devletine verilecek veya Türk devletinde kalacaktır.

Venizelos, istediği bu Garbî Anadoluyu belli etmek için, Anadolu yaylâsı ile kıyıdaki mıntaka arasındaki zıddiyeti kat'î surette göstermiş olan Alman coğrafyacısı Martin Philipson'un, hakikaten kuvvetli şahadetine müracaat eylemektedir. Kıyıdaki mıntaka, Eğe eli, asıl Yunanistan ile hususiyetleri açıkça görülen, fizik ve siyasî bir birlik teşkil eder. Çünkü Anadoluda, biribirinden büsbütün farklı iki mıntaka vardır: Bir yanda, Asya yaylâları tabiatında kışın soğuk, çorak step yaylâları; öbür yanda, asırlarca zamanlık tarihî bağlarla ve fizik hususiyetlerle daima bağlı olduğu Yunanistan ile aynı hususiyetleri gösteren sıcak, sulu Akdeniz iklimli, Eğe mıntakası. Merkezde bir Asya toprağı, Garpte mazide olduğu gibi şimdi de bir Yunan eli.

Bu şeraite göre, buralara yeni ihtilâflar doğuracak piç bir hal yolu tatbikine kalkışmamalı. Sarih, kat'î hal çareleri bulmalı. Buralarda Türk hakimiyeti bırakmamalı. Türk idaresi buralarda gaddarlığı ile kendi kendini mahkûm eylemiştir. 700,000 Ermeni 300,000 Rum, harp içinde öldürülmüştür. Rum ırkı burada saftır ve Avrupanın ve dünyanın en eski, ve en dikkati celbeden milliyetlerinden biridir. Şüphesiz Rum ve Türk ahali burada halâ karışıktır. Fakat bunları, mütekabil bir muhaceret tanzim ederek, ayırmak mümkündür.

Bu suretle, Venizelos, 1915 İkinci Kânunda kendisine yapılmış olan teklifleri genişçe tefsir ederek sulh konferansına isteklerinin bir haritasını takdım ediyor. Kıbrısı istemiyor. Fakat Radosu ve

12 adayı istiyor. Çünkü, aktedilecek olan muahedeler, millî haklar ve Anadolu kıt'ası üzerine istinat edeceklerdir. Bunu çok kullanıyor ve bütün Aydın Vilâyetini yani İzmir, Manisa, Aydın, Denizli, Menteşa sancaklarını ve Yunanistana İstanbulun karşısında, Marmara denizinde, bir kıyı vermek için Bursa Vilâyeti Garp kısımlarını istiyor.

Anadolunun busuretle yapılmış olan siyasî haritasına göz gezdirilirse, yeni Türkiyenin Trabzon ve Adana ile beraber Erzurum, Bitlis ve Sivası alacak olan müstakil Ermenistanın yüksek yaylâları ile Egeeli Vilâyeti olan Yunan İyonu arasında ve yaylânın ortasında Kastamonu, Bursa, Ankara, Konya Vilâyetlerine münhasır kaldığı görülür.

Bu boğulmuş bir Türkiyedir.

Bu sebeple diplomatik ve sair mahiyette aksülâmellere intizar olunabilirdi. „

Venizelosun, Driyol tarafından teveccühkâr bir dil ile tahlil edilen meşhur muhtırasının umum hatları işte bunlardır.

İstatistike ve tarihî haklara, toprağın fizik teşkilâtına istinat eden ve hisse hitap eden bu muhtıra, garazla dolu bir muhit üzerinde tesir yapabilirdi. Fakat hakikat arayan bir heyete hiç kanaat veremezdi. İstatistik rakamları yanlıştı. Her yerde, Türk unsurunun rumlara üstünlüğü malûm olan bir şeydi. Tarihî haklara gelince, bunu her yere tatbik etmek halinde hiç bir millete bugün elinde bulunduğu yer üzerinde hakimiyet tanımamak gibi bir neticeye varılır ki, hiç bir millet bunu kabul edemez. Rumlar üç bin senedenberi İyonide bulunuyormuş. Bu, hiç olmazsa on asırdanberi Türk olan ve Türklere meşru sebeplerle intikal eden toprakların elden alınmasına sebep teşkil eder mi?. Yunan medeniyetinden eski olan Ege medeniyetinin Türk medeniyeti ve Anadolunun asıl halkı Rum değil Türk olduğu, ogün malûm olmamakla beraber, ogün malûm olan şeyler, Venizelosun tarihî hak namı ile ortaya attığı iddiayı reddetmeye yine kâfi idi. Ve illâ İtalya, Romanın bir müddet idaresinde kalmış olmak itibarile bütün Fransayı ve hatta İngiltereyi ve sair Avrupa devletleri topraklarını tarihî hak ile iddia eder. Tarihî haktan daha rayiç olması lâzım gelen fetih hakkı ile, İtalya, bizzat Yunanistan topraklarını da Roma arazisinden olmak itibarile kendisine ait gösterebilir. Toprağın fizik teşkilâtına gelince, bir taraftan, bunun siyasî iddialara bu kadar aykırı surette tatbik edildiği ilk defa görülmektedir. Eğer bir devlet topraklarında fizik teşkilâtınca benzeyiş, ülke birliği için

esas olacak ise, bütün ülkelerin yeni bir tanzime tabi tutulması, birleşik Amerikanın kim bilir kaç müstakil devlete, İngiliz ve Fransız müstemlekelerinin sayısız devletlere ayrılması lâzım gelir. Yalnız Hindistanda kim bilir kaç müstakil devlet kurulması gerektir. Rusyanın Şimal ve cenup elleri birbirinden hemen ayrılmak, Fransanın cenup kısmı İtalya evsafında olduğu için, asıl İtalyaya verilmek lâzım gelmez mi? Bizzat Yunanistan, İzmirden yakın olduğu İtalya ile ayni fizik hususiyetleri gösterdiği için, İtalyanın idaresine verilmek icap eylemez mi? Diğer taraftan Anadolu fizik terkibinin Venizelosa hak verecek şekilde olmadığı, bütün Anadolunun muhtelif, fakat yekdiğerine bağlı hususiyetlerle coğrafî bir birlik teşkil eylediği şüphesizdir. Bütün bu sebeplerle, Venizelosun, muhtırasında, büyük bir kıymet görmüyoruz.

Netekim bu muhtıra şiddetli itirazlara uğramıştır. Sulh konferansı, Fransız büyük elçilerinden Jül Kambonun riyasetinde bir Yunan İşleri Komisyonu teşkil etti. Jül Kambonun daha komisyon müzakerelerini açarken söylediği sözler, o zaman Fransızların da Venizelosun istediklerine ne kadar meyilli olduğunu gösteriyor: "Biz konferansa, Yunan milletinin eski isteklerini tatmin etmek yollarını teklif edeceğiz ve bir asır evvel, Avrupanın Liberal milletlerince başlanmış olan eseri tamamlayacağız. „

Yunan iddialarının başlı ve belki de tek temeli istatistik olduğu cihetle, komisyon istatistiklerle meşgul oldu. Bunların tenkidî bir tetkike tabi tutulmasına ve Mösyö Venizelostan rakamlarını hangi vesikalara istinat ettirdiğinin sorulmasına karar verildi. Evvelâ Epir meselesi münakaşa edildi. Bu bizi alâkadar etmemekle beraber, bundan sonraki işler münakaşasına taallûku itibarile bu münakaşayı da hulâsa ediyorum.

EPİR MESELESİ — İtalya murahhası M. di Martino 1913 hududu çizme komisyonunun, vardığı neticeleri hatırlattı. Şimalî Epirde ahalinin mutlak çokluğu Arnavutça, azlığı Arnavutça ve Rumca, ve daha küçük bir azlık yalnız Rumca konuşuyor. İtalya murahhası Türk istatistiklerine pek ciddî bir kıymet atfettiğini, hatta bu istatistikleri müslüman ahali lehine tadil etmek lâzım geldiğine şahit olduğunu, ve Ulahları da hesaba katmak icap ettiğini ilâve etti. İtalyaya göre Epir, Arnavutluğun cenup kısmıdır. Arnavutluğu parçalamamalıdır. Venizelosun istekleri haklı değildir. Sulh için tehlikeli, sevkelceyşî bir gizli fikirden mülhemdir. Tarant ve Brendizi karşısında Adriyatik denizi giriş yerinde olan bu mıntaka, istisnaî

bir sevkelceyş ehemmiyetini haizdir. Korfoda oturduğu zaman, Kayser bunu pek iyi anlamıştı. Korfo, bu harpte çok büyük bir rol oynadı. " Korfo Santi Karanta kanalı, kıyas götürmez bir üssü bahridir ki dünyanın en kuvvetli donanması burada rahatça barınabilir. Bu üssü bahrî Yunanistanın elinde bulunursa Adiryatik denizinin methalinde sevkelceyşî şerait harpten evvelkinden beter olacakttır. „ İtalya heyeti, gerek hukuka, gerek sulhü koruma esasına dayanarak, Yunan iddialarının reddedilmesini istedi. Amerika murahhası, ne İtalyan ne Yunan tekliflerini kabul etmedi. İngiliz murahhası Yunan isteklerini kuvvetle tuttu. Fransızlar, İtalyan murahhasının fikirlerine birer birer cevap verdiler: Türk istatistikleri asıl vergi ve başlıca müslüman olmıyanlardan bedeli askerî almak için yapılmışlardı. Türk memurları bunları Hıristiyan cemaatlarına yaptırırlar. Onlarda daha az vermek için, yüzde 25-50 noksan gösterirler. Bundan başka istatistikler ne olursa olsun doğru ve kat'î netice vermezler. Bu sebeple, bilhassa millî şuura bakmak lâzımdır. Yunan fikriyatının tesirlerini hesaba katmak lâzımdır. Arnavutluğun birliği şimalî Epirin ana katılmasını zarurî kılmamaktadır. Bu sebeplerle Fransızlar Venizelosun istediği hududu iltizam eylediler.

İtalya murahhası Arnavutluk heyetinin dinlenmesini istedi. Düşman murahhaslarını dinlememeğe prensip olarak (!) karar verilmişti. Arnavutlar düşmanmı idi? Tereddütten istifade ederek bu heyeti dinlemeğe karar verdiler. Evvelâ, Venizelos Politis ve Romanos Yunan görüşünü söylediler. İstatistikleri hakkındaki suale, Venizelos bunlarda, ilmî bir mahiyet iddiası olmadığı cevabını verdi. Görice hakkında uzun mütaleadan sonra milliyet meselesinde şunları söyledi: " Dünyaya ilân edilen prensipler karşısında, bugün milliyetin millî şuurdan başka bir şey üzerine istinat ettirilebilmesini kabul edemeyiz. Ben Rumum. Fakat damarlarımda ne nisbette Rum kani olduğunu kat'î olarak bilemem. [1] Fakat millî şuurum olduğu için bunun bence ehemmiyeti yoktur. Buralar ahalisince Yunanistana ait olmak yolunda ileri sürülen hak, uğrunda harbettiğimiz prensiplere tamamile uygundur.

"Arnavutlar denizçi bir ırk değildirler. Fakat kıyılarımıza gelenler, bizim en iyi denizçilerimiz olmuşlardır. Hatta Amiral Kunduryotis kendilerile - vazife haricinde - konuşurken onlarla Arnavutça konuşur..„

[1] Halbuki garbi Anadoluda Rum ırkından ve kanından bahsediyor. Yerine göredelil.

Yunanistanın Şimalî Epire sevkelceyşî nasıl bir ehemmiyet atfettiği sorulduğunda, Venizelos şu cevabı verdi: "Bu bir delildir ki eğer öbür haklarımız olmasaydı ben bundan bahsetmezdim. Sadece sevkelceyşî deliller ileri sürmeği küçük bir milletin başarabileceği bir şey zannetmiyorum. Bu sebeple, bu türlü deliller beyan etmiyorum. Kavmî sebeplerin bize bu memleketi işgal etmek hakkını verdiğine kailim. İşte bu kadar .."

Driyolun dediği gibi, eğer yalnız talâkat bir davayı kazanmak için kâfi gelseydi Venizelos davasını kazanmış sayılırdı. Fakat Arnavutluk murahhası Turhan Paşa ile Doktor Tortolis te davalarını kuvvetle müdafaa ettiler: Rumlar bütün Ortodokslara Rum diyorlar. Bulgarlar, Sırplar, Ruslar da Ortodokstur. Fakat Rum değildirler. Arnavutlar da Rum değildir. Rum diye gösterdikleri bütün mektepler Arnavut mektebidir. Nihayet reye müracaat olundu. Netice aynı idi: Fransa ve İngiltere Yunan isteklerine taraftar, birleşik Amerika yarı yarıya, İtalya aleyhtar. (2 Mart 1919).

Bu münakaşalar esnasında Reis, İtalya ile Yunanistan arasında doğrudan doğruya bir anlaşma arzusunu bir çok defalar beyan eylemişti. Venizelos Romaya gitti. Evvelâ Orlando ve Sinonyo ile sonra Titoni ile, müzakereye girişerek, Venizelos - Titoni anlaşması 29 Temmuz 1919 da imza olunabildi. İlerde bundan bahsedeceğiz.

TRAKYA MESELESİ—Trakya meselesi Epir işine nisbetle daha kolay yahut daha az güçlüğü olan bir işti. Çünkü buraya taallûk eden Yunan emellerine karşı koyacak, İtalya gibi bir devlet yoktu. Yenilmiş devlet olmak itibarile Bulgaristan, dinlenmiyecekti. Bolşevik Rusya da sesini duyurmıyacaktı. Hem de, o günlerde Yunan askerleri müttefik askerlerle beraber Cenubî Rusyada bulunuyordu.

Bulgaristan bizzat dinlenmiyeceği için " Bulgar meselesi ve Balkan devletleri„ adile bir yeşil kitap bastırdı. " 1912 Balkan ittifakını yapan Guechoff, Balkan ittifakı hakkındaki eserini yeniden bastırdı. Bunda da, Bulgarların konferansa gönderdikleri bir çok vesika ve eserlerde de, Bulgar davası teşrih olundu.

Yunanlılar, fikirleri, Bulgar propagandası tesiri altında bırakmamak için " Makidonya ve Yunanlılık „ adı ile bir kitap neşrettirdiler. Bunda da Makidonyanın Bulgar değil, Yunan veya Sırp olduğunu gösterdiler.

Venizelos, Sofya Parlâmentosundaki Garbî Trakya müslüman meb'uslarının bir istidasını neşretti. Meb'uslar bu istidada Bulgar tazyikinden kurtulmak için memleketlerinin müttefik devletler ve Yunanistan askeri tarafından işgal edilmesini istiyorlardı. Bunun etra-

fında çok gürültü yapıldı. Atina Parlâmentosunda Makidonyanın 17 müslüman mebusu olduğu, müslümanların Giritte çok sakin, mes'ut oldukları söylendi. Dava kazanılmış idi.

İtalya, Yunanlılığın fazla arazi almaması için, Bulgar tezini mümkün mertebe müdafaa etti. İngilizler Yunanistana şerit gibi dar bir arazi verilemeyeceğini, Yunanistana müdafaa imkânını vermek lâzım geldiğini söylediler. Fransızlar Garbî Trakyada Türk ve Bulgar unsuru bulunduğunu, Türklerin Rum idaresini tercih eylediklerini ve Bulgarların kıyıda az olduklarını anlattılar. İtalya murahhası hiç olmazsa Ege denizinde Bulgaristana bir mahreç temin etmek istedi: "Kendine ait dar bir aralıktan geçmek başkalarının geniş salonundan geçmekten daima daha rahattır.„

Driyol diyor ki "Daima Yunanistan menfaatine bağlı olan Fransanın murahhası Jül Kambon cevaben dedi ki Trakyanın şarkî kısmı en çok Rumlarla meskûndur ve burayı bir Bulgar duvarı ile hailleştirmek caiz değildir, Zaten Bulgaristanın Karadenizde iyi limanları vardır.

İstanbul da Milletler Cemiyeti teminatı altında Beynelmilel bir devlet olacağına göre, bu devlet elbette Bulgaristana her türlü iktisadî kolaylıkları gösterecektir. İstanbul ve Beynelmilel devlet meselesi bu komisyona değil, asıl konferansa ait idi. Buna temas edilmeyerek komisyon, Yunanistanca istenilen hududu Amerika murahhasının teferruata ait bir tashih talebi ve Bulgarlara iktisadî mahreç verme kaydiyle kabul etti.

Sulh konferansına gelen Bulgar heyeti murahhasası Reisi Théodoroff, 29 Ağustos 1919 da, konferansa verdiği notada Bulgar milleti ile hükûmetini ayırarak, harbe girmenin bütün kabahatını Kral ile Bradoslavof hükûmetine yükletti. Muhalefet protestodan geri durmamış. 1915 te Sırbistan hiç bir müsaadede bulunmamak suretile muhalefetin muvaffak olmasına mani olmuş. " Bulgarlar aldandılar. Fakat bu aldanış haklarını yok etmez. Bir gün Balkan konfederasyonunu tahakkuk ettirebilmek için bütün hakları uzlaştırmak lâzımdır.„

Konferansça kararlaştırılan metin üzerine mülâhazalarına, Teodorof, "Kral Ferdinant ile Radoslavof kabinesi tarafından takip edilen siyasetin, Bulgar milletinin iradesi üzerinde yürütülen bir tazyikten ibaret olduğunu tarih söyliyecektir.„ sözile başladı. Plebisit istedi. Eski hududu değil, Ege denizinde bir mahreç istedi. Hegemonya iddialarını reddetti. Bulgar milletinin, ne olsa lehinde bir cereyan vardı. Belki ondan istifade edilebilirdi.

Bu nazik vaziyettedir ki Şarkî Makidonyada Bulgar orduları ta-

rafından Hukuku düvele karşı yapılan tecavüzler hakkındaki müttefikler komisyonunun tahkikat raporu intişar etti. Altı yüz sahifeyi geçen bu raporda, çok ağır tecavüzlerden bahsolunuyor ve nihayet " Bulgarlar yalnız komşuları için değil, bütün medenî insanlık için tehlikeli„ gösteriliyordu. Bunun önünde teknıil Bulgar müdafaası söndü ve Neuilly muahedesi, Bulgaristanın mukadderatını tayin etti.

ŞARKÎ TRAKYA: Şarkî Trakyanın Merice kadar olan kısmı hiç müşkülât arzetmedi. Yunan işleri Komisyonu bunu ittifak ile Yunanistana verdi. Meriçten İstanbula kadar olan kısım hakkında, İtalya ve Amerika ihtirazda idi. Vilson, beşler meclisinde Şarkî, Trakyanın, merkezi İstanbul olacak Beynelmilel bir devlete verilmesini teklif etti. İngiltere ve Fransa buranın Yunanistana verilmesi reyinde idi. Meclisten bu bapta bir karar çıkmadan, Trakyada Türklerin muhtariyet hareketi başladı. Venizelos Şarkî Trakyayı işgal etmek müsaadesini meclisten aldı. Ve Yunan ordusu Merici geçerek Şarkî Trakyayı işgal etti. Şarkî Trakya bu suretle Yunanistanın eline geçti. Driyola göre, artık bunu, yalnız muahedede yazmak kaldı(l)

ADALAR VE ANADOLU MESELESİ — Adalar 1913 tenberi Yunanistanın işgalinde idi. Osmanlı imparatorluğu muvafakat etmemiş olmakla beraber, Yunan iddiasına göre bunların vaziyeti kat'î olmak lâzımdı. Çanakkaleye pek yakın olan iki ada hakkında ihtirazî kayt var ise de Osmanlı imparatorluğu beynelmilel bir devlete döndürüleceğine göre bunların da artık hükmü olmayacağı komisyona anlatıldı.

Rados ile 12 ada Dodécanèse meselesi nezaketini muhafaza ediyor idi. Dodécanes ahalisi tamamile Rumdu ve Yunanistana iltihak istiyordu. Birliğini Plebisitlerle kazanmış olan İtalyanın burada halkın Plebisit ile beyan ettiği arzuyu dinlememesi teessürü mucip oluyordu. İtalya Kıbrısta İngilizlerin oturuşunu misal gösteriyordu. Nihayet on iki ada meselesi Venizelos Titoni itilâfile Yunanistana verildi. İtalya Radosta kaldı.

ANADOLU MESELESİ — Venizelosun muhtırasında en çok ehemmiyet verilen Anadolu idi. Venizelos Garbî Anadolu üzerinde kavmî esaslara, tarihe, Coğrafyaya istinaden Yunanlılık için hak iddia ediyordu. Driyol diyor ki " Türklerin asıl yurdu orta zamanlardanberi Anadolunun iç yaylâsıdır. Türk ırkının kalesi Ankara memleketidir. İstanbul Costantinople adını ve Rum simasını muhafaza etmiştir. Osmanlı imparatorluğu burada Rum kadrolara göre

meydana çıkmıştır. İstanbulda üç veya dört yüz bin Rum vardır. Ve bunlar ahalinin en çalışkan ve en kabiliyetli unsurunu temsil eylemektedir. Denemez ki İstanbul, bir Türk şehridir. Türk yurdu Anadolu yaylâsındadır. Sarp bir memleket ki, Türkler orada ırklarının bütün sertliklerini muhafaza eylemişlerdir... „

"Sırf Çanakkaleye karşı yapılan taarruzda Yunanistanın da yardımını temin etmek ve Kavalaya bir taviz olmak üzere, Fransa ve İngiltere, 1915 İkinci Kânununda Venizelosa Anadoluda bir şeyler teklif etmişlerdi. O vakit, Yunanistanın karışması vaki olmamış ve hatta 1917 ve 1918 de Venizelos bu teklifleri teyit ettirememiş olmakla beraber, bunlar yine Venizelosun isteklerinin, diplomatik esaslarını teşkil ediyordu. Venizelosun muhtırasını tetkik eden komisyona bu sırada Kilikiya katolik ermenileri tarafından bir istida verildi. Bunlar da istiklâl ve vicdan serbestisi istiyorlardı. Pontos millî birliği namına verilen diğer bir istida ile sekiz veya dokuz yüz bin rum, Cümhuriyet teşkil etmek veya Ermenistana bağlanmak isteğinde bulunuyorlardı. Ermeni Patriki Zaven Efendi de İstanbuldan Parise gelerek medeniyet âlemine Ermeni milletinin isteklerini söylüyordu.

Yunan muhtırasının komisyonda münakaşasını Driyoldan aynen naklediyorum :

" Bir Amerika murahhası Doktor Clive Day, Venizelosun, Anadoluda Rum ırkının başka her yerde olduğundan daha saf olduğuna ait beyanatını ileri sürerek, İyoniyenlerde Rum kanının saflığı, Yunanistan ile birleştirilmek arzusunu tazammun edemiyeceğini ihtar etti. Kendisine göre, İyoni Rumları Türkiyeden ayrılmak istemektedirler. Fakat Yunanistanın bir Vilâyeti veya bir müstemlekesi olmağı, belki istememektedirler. Bunlar tetkik edilecek diğer bir rejimi şüphesizdir ki tercih edeceklerdir.

Amerika delegesi itirazlarına devam etti. Amerika istatistikleri Rum ahalinin iddia edilen büyük nisbetini kabul etmemektedir. İzmir sancağından başka yerde mutlak Rum çokluğu yoktur. Yunanistanca istenilen arazinin toplunda ancak yüzde 32 Rum ve yüzde 63 Türk vardır. Bu arazi kendisine atfedilen coğrafî birliği de hiç haiz değildir. Elin ortasına benzetilebilecek olan merkezî platodan bu elin parmaklarile gösterilebilecek sırtları birbirinden ayıran bir sürü vadiler yelpaze şeklinde çıkmaktadır. Yunanistana bütün bu vadileri vermek, Rum ahalinin çokluk üzere olmaktan pek uzak bulunduğu bir araziyi vermek demek olur. Yalnız vadinin aşağı kısımlarını ve bir kıyı boyu vermek, bütün arkada kalan

memleketin denize olan tabiî mahrecini kesmek demektir. Eğer Yunanistanca istenilen parça, Rumların çoklukta olduğu yere indirilebilirse, coğrafî ve iktisadî birliği olmayan başka memleket toprakları ile çevrilmiş bir arazi, enclave, olmuş olacaktır. Halbuki Anadolunun iktisadî istikbalini düşünmek lâzımdır. Platonun ve kıyının iktisadî inkişafı birbirine bağlıdır. Rumların, Yunanistan Krallığı ile birleştirilmek istekleri, bu memlekette herkesin haklarına riayet temin eden bir rejimin teessüs etmesi ile zail olacaktır.

Amerika murahhas heyetinin hükmü şu oldu: Bütün Anadolu için, şimdilik, vaziyeti yeni bir rejim ile muhafaza etmek lâzımdır.

Yeni rejim ile ne murat ettiği Amerika heyetinden soruldu. Amerika heyeti bunu söylemekten kaçındı. Türklerin tesisine yüz senedenberi beyhude yere çalıştıkları memnun edici bir yeni rejim kurmağa kabiliyetli olmadıkları söylendi. O halde bütün Anadolu üzerinde Beynelmilel bir kontrol mu murat olunuyor idi? O vakit Amerika Birleşik Devletlerinin bu mandayı memnuniyetle kabul edeceği şayiası döndü.

Reis Vilsonun siyaseti zaten Amerikada herkes tarafından doğru görülmüyordu. Monro doktrini Avrupa işlerine ve daha kuvvetli bir sebeple Şark meselesine Amerikanın doğrudan doğruya karışmasına müsait görülmüyordu.

Maksatları her halde hiç sarihleşemedi.

İngiltere bütün Soma Bandırma hattının Yunanistana bırakılması ve bu suretle Marmara denizine bir mahreci olması reyinde bulundu. Fakat cenuba doğru Yunan arazisini biraz küçülttü ve bunu Kuş adası körfezile tahdit etti.

Bu suretle yüz bin Rum yine Türk idaresinde kalacaktı. Fakat beş yüz bin Türk te Yunan hakimiyetine geçecekti. Bu suretle Yunanisiana verilen sahada bir milyon ahali olacaktı. Yüzde ellisi Rum yüzde ellisi Türk.

Fransa heyeti şimalde daha az semahatli oldu. Yunan arazisinin Marmara denizine kadar gitmesini hiç istemedi. Edremit körfezinin hududunu teklif etti. İçeride kalacak olan Osmanlı devletine **pek az sonra yok olacak hale gelmemesi için**[1] denizde mahreç bırakmak lâzım geleceği mütaleasında bulundu. Cenup tarafında Fransa heyeti Mandelya körfezine kadar inmekte ve Mandelyayı denize ikinci bir mahreç olmak üzere Türklere bırakmaktadır.

---

[1] İbare dikkate lâyıktır, onun için siyah harflerle dizdirdim.

O vakta kadar ihtiyatta kalan İtalya heyeti şiddetle münakaşaya karıştı. Yunanistan istatistiklerine itiraz etti. Bunların asla kabul edilemiyeceğini söyledi. 1896 Fransız sarı kitabının istatistikile istişhat etti. Bu sarı kitaba göre, Anadoluda dokuz milyon müslüman ve bir milyon ortodoks vardır. Bunların hepsi de Rum değildir. Ve Amerika murahhasının beyan ettiği veçhile, Yunanistana ilhak edilmeği istememektedir. İtalyanlar kumandan Tohmson'un yepyeni bir istatistikine müracaat etti. Bu istatistiğe göre:

	Müslüman	Rum	
İzmirde	405,000	150,000	
Manisada	400,000	48,000	
Aydında	240,000	32,000	
Denizlide	25,000	3,000	
	1,300,000	233,000	vardır.

Bundan başka İtalya heyeti münakaşayı çok nazik bir zemine sokmaktan çekinmedi. Parçalanmak istenilen mıntaka, İngiltere ve Fransa ile İtalya arasında evvelce mukavelelerin mvzuu olmuştur. 1917 Nisanında Saint-Jean-de-Maurienne'de, Jonnart'ın Kral Kostantini tahtından indirmeğe gittiği sırada, Fransa ve İngiltere İtalyaya, İzmiri de ihtiva eden ve Radosu ve on iki ada karşısında Antalya körfezine kadar kıyı boyunca uzanan bir nüfuz mıntakası tanımışlar idi. Evvelce İtalyaya verilmiş olan şey, şimdi nasıl Yunanistana verilir?

18 Ağustos 1917 de İtalya Ermenistana, Süriyeye, Mezopotamyaya ve Filistine müteallik 1916 tarihli İngiliz Fransız itilâfına iltihak eylemiş idi. Hatta 26 nisan 1915 tarihli Londra muahedesi bile, Şarkî Akdeniz muvazenesi prensibini, kazanılacak yerlerin mütenasip olmasını ve bugün hiç olmazsa bir kısmında Yunan isteklerinin mevzuunu teşkil eden Anadolu mıntakasında, İtalyan menfaatlerinin mahallileşmesini tespit eylemişti.

Bunun üzerine iyi bir gürültü başladı. Amerika heyeti, yakın şarkta arazi tanzimine esas olmak üzere ileri sürülen muahedeleri tanımadığını beyan etti. İngiliz heyeti, 1917 aulaşmasının muteber olduğuna itiraz etti: Çünkü bu, Rusyanın kabulüne bağlı idi. Rusya ise bugün eksiktir bir de 1915 te İzmirin değil yalnız Antalyanın mevzuu bahsolduğunu hatırlattı. Şu halde Yunanistanın menfaatlerini İtalyanınki ile uzlaştırmak kabildir.

Amerika heyeti israr etti ve Reis Vilsonun ikinci noktasını hatırlattı: Gerek araziye, gerek hakimiyete, gerek iktisadî uyuşmaya, gerek siyasî münasebetlere müteallik olsun, her meselenin yoluna

konuluşu, haricî nüfuzu veya hükümranlığı lehine başka türlü bir yola koyuş isteyen diğer bir milletin veya diğer bir halkın maddî menfaati veya faidesi esası üzerine değil, doğrudan doğruya alâkası olan ahalinin serbestçe kabülü ile yapılacaktır. Yunanistan bu prensipten İzmirdeki Rum ahali lehine bir şey çıkarabilir. Fakat İtalya bundan bir şey bekleyemezdi.

Bununla beraber bir karar vermek lâzımdı. Âlî meclis, komisyonunun kararını bekliyordu. İtalya son müzakerelere iştirak etmedi. İngiliz heyeti Fransa heyetince teklif edilen hududu kabul etti ve nihayet kesici olduğunu iddia etmek mümkün olmayan şu formül kabul edildi: Eğer Anadolu yeni bir rejimde bir Avrupa veya Amerika mandası altında, nizama konur ise, İzmir, İngiliz ve Fransız murahhas heyetlerince teklif olunan huduttaki Hinterlandı ile beraber, ahalisi bu mıntaka halkı ile aynı ırktan olan, Yunanistanın mandası altına konacaktır. [1]

---

[1] Yunan işleri Komisyonunun raporundan İzmire ait kısmın münakaşasını nakliyorum :

Britanya ve Fransa murahhas heyetleri haritada yeşil çizgi içinde olan toprakların Yunanistan ile birleştirilmesinde müttefiktirler.

Birleşmiş Amerika devletleri murahhas heyeti bu yerlerin Türkiyeden ayırt edilmesine karşı gelmiştir.

İtaly murahhas heyeti Yunan isteklerinin münakaşasını şu sebeplerle reddeylemiştir:

1 — Anadolunun Yunanistanca istenen parçası, bütün Anadolunun tabi olacağı nizamdan, siyasî, kavmî ve iktisadî görüşlere göre, ayrılamaz. 2—Yunanistanca istihkak iddia olunan mıntakalar, büyük kısmında, beynelmilel anlaşmalara mevzu teşkil eylemişlerdir.

Britanya murahhas heyeti, iddia edilen toprakların Şimal ve Şark mıntakalarında, Fransız hattını kabul etmeğe tamamile mütemayildir.

Cenup hududuna gelince, Fransız hattının kendi lehine ileri sürebileceği bir çok deliller bulunduğunu kabul etmekle beraber, İngiliz murahhas heyeti, Mendres vadisindeki Türk ahali hakkında ihtirazî kayit beyan etmek ister.

Bununla beraber, Britanya ve Fransa murahhas heyetleri, İzmir ve Ayvalığın bir içel ile, kavmî sebeplerle olduğu gibi idarî ve iktisadî mütalealarla da Yunanistan ile birleştirilmesi, haklı olarak ileri sürülebileceğini kabulde müttefiktirler. Bu iki heyet üç numaralı haritada gösterilen müşterek hattı kabul eylemişlerdir. Birleşmiş Amerika heyeti, müstakbel Türk devletinin, Mandater bir devletin vesayeti altına konabileceği fikrini ileri sürmüştür. Fransız ve İngiliz heyetleri böyle bir fikrin kabul edilmesi halinde Garbî Anadolu topraklarındaki Yunan kolonileri gibi kesif ve medeniyetli bir ahalinin, böyle bir rejim altına konması münasip olmayacağına dikkati celbeylemişlerdir.

Birleşmiş Amerika murahhasları aşağıdaki sebeplerle İngiliz ve Fransız arkadaşlarına katılamıyorlar:

A — Kendilerine göre Anadoludaki Rum ahalinin sayısı, Yunan hükûmetince

Bu kararı alan Venizelos, Anadolu İslâm ahalisinin büyük bir kıyam ve katliam teşebbüsü haberini ortaya atarak, İzmire asker göndermek müsaadesini istedi. Konferans meclisi, istediği mandayı Yunanistana vermeği kabul etti. İstanbulda müttefikler askerine kumanda eden İngiliz Ceneralı Miln, işgalin nasıl yapılacağını ve hududu ne olacağını tayin etti ve 15 Mayısta Amiral Galthorpun toplarının himayesinde, Yunan askeri, Türk İzmire çıktılar. Venizelos, Titoni itilâfı ile de İtalya, biraz sonra Yunan işleri komisyonunun hududu dairesinde Yunanistanın teessüsünü kabul etti.

VENİZELOSUN İKBALİ EVİÇTE — Venizelos işini artık tam yoluna koymuştu. İkbali tam eviç noktasına erişmiş idi. İlk günler, Osmanlı İmparatorluğunun parçalanmasını tazammun eden harpteki itilâfların tatbik edilmeyeceğini duymuş ve çok müteessir olmuştu. Filhakika Osmanlı İmparatorluğu Brendeki İngiliz elçisine daha 23 Eylülde müracaatla mütareke talebinde bulunması üzerine Lloyd Gorge, Venizelosun hemen gelmesini istemekle beraber Yunan elçisi Romanosa, 1915 - 1916 itilâflarını tatbik etmeyeceğini de söylemiş idi. Romanos, Lloyd Gorge ile mülâkatından bahsederken, kendisine İzmirin tamamile Yunanî karakterini anlattığını, fakat Llody Gorge'un, Karadenize varmak için Türkiye ile çabuk sulh aktetmekteki menfaat sebebile, İzmiri terketmesini Türkiyeden talep etmek belki mümkün olamayacağı ve zaten Hinterlandının, istihbaratına göre Rum olmadığı cevabını vermiş olduğunu yazıyor.[1]

Venizelos Parise gelince, bu haberle karşılaştı ve Atinaya yazdığı telgraflarla bunu teyit etti. Hariciye Vekili Politis bunun üzerinedir ki İzmiri alamamaklığın intihabat üzerinde yapacağı tesirin hükûmet için çok kötü olacağını bildirdi. Görülüyor ki Venizelos, boşuna çalışmamıştır. İzmirin ve İstanbula kadar Trakyanın, Yunan-

---

arzedilen miktardan az olmakla beraber, aradaki fark kat'i bir itirazda bulunacak kadar büyük değildir.

Fakat Amerika murahhasları, Türk ahali sayısı hakkında, Yunan hükûmetince arzedilen rakamları kabul edemez. Kendi şahsî malûmatları Türk ahaliye iddia edilen toprakların bütün sancaklarında, İzmir sancağı müstesna olarak, Rum ahaliye nisbetle pek meydanda olan bir çokluk atfettirmeği icabeylemektedir. Bu malûmatları, Garbî Anadoludaki kavmi vaziyete dair, İtalya murahhasları tarafından verilen malûmata umumi surette uygun bulunmaktadır.

B — İktisadi bakımdan da, Turk İmparatorluğunun kalan kısmını denize doğru tabiî mahreçlerinden kesecek surette Garbî Anadolu kıyılarını merkezî Anadolu yaylâlarından ayırmak ta doğru değildir.

[1] Driyol cilt 6 S 360.

lılara verilmesini, Yunan işlerini tetkike memur komisyona kabul ettirmiştir. İzmire asker çıkarmak salâhiyetini, konferanstan elde etmiştir. Türklerin sesini kısarak Parise çağırılan Türk murahhaslarını kovdurmuştur. Büyük düşman olan Osmanlı İmparatorluğunu, bir daha Yunanistana zarar vermeyecek hale getirmiş, ya Beynelmilel bir devlete, yahut bir kaç senede yok olacak küçük bir iç devlete çevirmiştir. Yunan istilâsına şiddetle muarız olan İtalya ile de anlaşarak, buraları İtalyaya da kabul ettirmiştir. Bu elbette Yunanistan için umulmaz muvaffakiyetler idi.

Yunanistan, bu kadar büyük muvaffakiyetler elde etmek için ne yapmış idi? Orduları büyük harbin büyük zaferlerinden bir veya bir kaçını mı kazanmıştır? müttefiklerin, sıkışık bir vaziyetinde onlara kurtuluş yardımlar mı yapmış, kendini bu uğurda feda mi etmiştir? Hayır; Yunanistanın, ne bir Çanakkale veya kûtülemmaresi vardır. Ne bir Süveyş veya Sarı Kamışı vardır. Bütün yaptığı, harbin son günlerinde müttefiklerle harbe girmiş ve Makidonya cephesinde Bulgar cephesini bozan kavgada bulunmuş olmaktan ibarettir. 1915 te, İngiltere ve Fransa, Çanakkale seferine Yunanistanın iştirakini temin için ona bir ümit vermişlerdi. Yunanistanın bu iştiraki vaki olmamış iken, bu iştirak vaki olmuş gibi müttefiklerden, harpte en çok fedakârlık eden devletler derecesinde, faide elde etmek, siyasette elbette büyük bir hünerdir.

İstanbul ve Anadolu rumları nazarında Yunanistan bunu, sırf Venizelosun şahsına medyundur. Onun için Galatadan Tatavlaya kadar, hemen her dükkânda onun resmi asılıdır. İzmir rıhtımından kopan Zito Venizelos haykırışlarını, Anadolunun ve İstanbulun bütün Rum muhiti, ayni sevinç ve öğünçle tekrarlamaktadır. Bütün dünya Rumluğu vecdiçindedir. Bir kaç sene içinde küçük Yunanistandan, büyük devletlerle eş, Şarkta İngiliz siyasetine mesnet büyük düşmanlarından kurtulmuş, bugünkü büyük Yunanistanı çıkarmış olmak şerefi, büyük şereftir ve bu şerefle Venizelos, ikbalinin eviç noktasındadır. Bütün siyaset adamları, ona sonsuz bir itimat ile itibar ediyor. Bütün dünya, ondan bahsediyor. Vilson, Klemanso ve Lolyd Gorge'tan sonra günün büyük adamı Venizelostur. İtalya gazeteleri kendisini Kavura benzetmektedir.

Türkler içinde, o günler, (Ah bizim de bir Venizelosumuz olsaydı) diye hayıflananlar az değildir. Hayıflanmakla bir şey kazanılmaz. Yaratıcı ruhlar hiç hayıflanmazlar. Enerjileri ile müsbet kuvvetleri toplar ve yürütürler. Türklerin büyük yaratıcı ruhu, müsbet sahada çalışmak ve bu ikbalin idbarini çizmek üzeredir.

Türklük, on asırdanberi Rumluk ile vuruşmadadır. Bu vuruşma, 1453 te, Türklüğün kat'î zaferile kapanmıştı. 1820 de yeniden başladı. Vuruşmanın, bu sefer de Türklüğün kat'î yenilişi ile kapanacağını umanlar yaman yanılıyorlardı. Türkün yenişi gecikmiyecektir. Ve bu yeniş, Rumluktaki iğfal ve propagandaya ve başkalarının yardım ve kuvvetine dayanma yolile değil, sırf kendi gücile olacaktır. Rumluk, Türk zorunu ve gücünü, bir kerre daha deneyecektir. Ondan sonra ona el uzatacaktır. Ve yine Venizelos elile uzanacaktır.

VENİZELOSUN İLK İDBARI: 15 Mayıs 1919 günü Amiral Galthorpun topları himayesinde İzmire çıkan Yunan askeri, İzmir rıhtımında Rum metrepolidi tarafından takdis edilerek İzmir Rumlarının sevinç şamataları arasında, zito Venizelos diye ilerlerken, hükûmet konağının köşesinde ilk tüfek patladı. Kabarmış hudutsuz bir heyecan ile Rumlar ve Yunan askeri, müttefik devletler Amiral ve kumandanlarının gözü önünde, silâhsız ahaliye hücum ettiler. İki binden fazla Türk tevkif ettiler. Binlerce Türk öldürdüler. [1] Şehri yağma ettiler. Halk ve Asker tarafından yaşa Venizelos diye bağırmağa icbar edilerek bunlar, baş açık ve hakaret altında, Patris vapuruna götürüldüler. Vali İzzet Bey de bunların arasında idi. Driyola göre o gün Yunan askerinden iki ölü ve altı yaralıya mukabil, Türklerde üç dört yüz ölü ve yaralı vardı. Vali bırakıldı ve vazife görmekte devam etti. Fakat bütün iktidar, Yunan Komiserinde idi.

Sterghiades, âlî komiser olarak İzmire geldi. Gûya hükûmetinin mezuniyeti derecesini aşarak ve müttefik devletler mümessillerini istimzaç eyliyemiyerek Aydın ve Manisayı işgal ettirdi.

Yunan ordusu üzerine İzmirde atılan ilk silâhı, istilâ sahasında atılan tüfekler, takip etmemek kabil değildi. Ne şiddet, ne terhib, ne Türklerdeki silâhsızlık ve vasıtasızlık buna mani olamazdı. On asırlık Rumluk, Türklük vuruşması, Anadolunun temiz toprakları üzerinde, şimdi muntazam Yunan ordusu ile silâhsız, vasıtasız Türk halkı arasında oluyordu. Millî kuvvetler Yunan cephelerinde 20 Mayıstan itibaren görünmeğe başlamışlar, 25 Mayısta Ayvalıkta ilk müdafaayı yapmışlardı. Bu devam etti.

12 Haziranda Yunanlılar Bergamayı işgal ettiler. 15 te burada da yenildiler ve çekildiler. Bergamadan kaçan Yunan ordusu, Me-

---

[1] Amerikali murahhas Miralay House, Sulh Konferansının Tarihi, atlı eserinde. o gün ve ertesi günü öldürülen Türklerin adedini 800 e kadar çıkarıyor.

nemende ahali üzerine atıldı. Ve kaymakam da dahil olarak şehir ahalisinin bir kısmını katliam etti. 19 da yeniden kuvvet alarak Bergamayı tekrar aldı. Aydına kadar ilerliyen Yunan kuvvetleri, üç gün devam eden kanlı bir sokak muharebesinden sonra 30 Haziran gecesi Aydını terketmiye mecbur kaldılar. Millî müfrezelerimiz Yunan karargâhını yaktılar ve Yunanlılara ağır zayiat verdirdiler. 4 Temmuzda Yunan ordusu, Venizelosun sarih emrile ve büyük kuvvetle gelerek Aydını yeniden aldı. Ahalisini katliam etti ve şehri yaktı. Venizelos, Pariste sulh konferansına gönderdiği notalarla Yunan ordusunun gördüğü mukavemetlerden şikâyet ediyor, her tarafta kaynaşmıya başlıyan Türk kuvvetlerinin hareketini ve ehemmiyetini anlatıyor ve konferansın Almanya ile meşgul olmaktan dolayı cevapsız bıraktığı bu müracaatlar üzerine Yunan ordusuna, Türk mukavemetini kırmak için, ilerle emrini kendi şahsî mes'uliyeti altında verdiğini, konferansa 22 Haziran 919 tarihli notası ile bildiriyor. Yunan ordusu ilerliyor. Fakat yer yer mukavemetler artıyor. Yunan vahşetleri arttıkça, memleketlerini ve şeref ve namuslarını, her türlü yokluğa rağmen müdafaa eden mukavemet, kuvvetleniyor ve işte bu şanlı mukavemet Yunan askerinin İzmirden başlıyarak bütün istilâ mıntakasında gösterdiği vahşet ve şiddetlere, nihayet dünyanın dikkat gözünü çevirtiyor. İstanbuldaki âlî komiserler Parise şikâyette bulunuyorlar. Mahallinde tahkikat yapmak üzere buralara bir müttefikler komisyonu göndermiye, sulh konferansı meclisi, karar veriyor. İngiliz Avam kamarasında da bir istizaha cevap verirken, hariciye müsteşarı, işgal ordusu tarafından şiddetler yapıldığını itirafa mecbur kalıyor. Türk kuvvetlerinin şanlı mukavemetleri Salibi Ahmerin ve tahkik komisyonunun raporları Venizelosun evce eren ikbalinde acı bir idbarın başlangıcı oldu.

TAHKİKAT KOMİSYONU RAPORU — Tahkik komisyonu, Amerika Birleşik Devletleri murahhası, amiral Bristol ile Fransa murahhası Ceneral Bunoust, İngiltere murahhası Ceneral Hare ve İtalya murahhası Ceneral Dall'olio'dan mürekkepti. Komisyona bir Yunanlı ve bir Türk müşaviri terfik edildi. Türk müşaviri miralay Kadri Beydi. Komisyon 12 Ağustostan 14 birinci Teşrine kadar 46 oturuş yaptı. İzmiri, Aydını, Manisayı, Menemeni, Nazilliyi, Ayvalığı dolaştı. 175 şahit dinledi ve 12 Birinci Teşrinde uzun bir rapor yazdı. Bu raporun mes'uliyetlere ve verdiği kararlara ait kısımlarını dercediyorum:

MES'ULİYETLERİN TESBİTİ:

I — Tahkikat ispat etti ki, mütarekedenberi Hıristiyanların Ay-

dın vilâyetinde umumî vaziyeti, memnuniyet verecek, halde idi. Huzur ve emniyetleri tehdit altında değildi.

II — Hâdiselerin asıl sebebini, dinî kinlerde aramak lâzımdır. Yunanlılar, bu kinin tezahürlerini menetmek için hiç bir şey yapmamışlardır. Medenî bir vazifenin ifası vasfını göstermekten uzak olan Yunan işgali, derhal bir fetih ve bir haçlılar seferi manzarası almıştır.

III — Mayısın 15 ve 16 sında, İzmir ile şehrin yakın civarında asker ihracını takip eden ilk günlerde geçen hâdiselerin mes'uliyeti, Yunan yüksek askerî kumandanlığı ile vazifelerinde kusur etmiş olan bazı zabitlere aittir

Yunan hükûmeti, tatbik ettiği müeyyidelerle, bu mes'uliyeti kabul etmiştir. Bununla beraber, Yunanlıların varmasından evvel, hukuku adiye mücrimlerinin firarına ve silâhlanmasına meydan vermemek yolunda hiç bir tedbir almamış olan İzmir Türk memurlarına da bir mes'uliyet hissesi düşer.

IV — Yunan hükûmeti, Yunan askerinin ilerlemesi esnasında memleketin iç mıntakasını kana boyayan iğtişaşlardan, İzmirde kendini temsil eden yüksek mülkî makamın şahsında, mes'uldür. Çünkü;

A — Bu makam Mösyö Venizelosun 20 mayıs tarihli telgrafla tebliğ ettiği meclisi âlî talimatına imtisal eylememiştir. İtilâf devletleri mümessillerinden hiç bir mezuniyet istemeksizin, bu makam, askerî kumandana 23 mayısta İzmir sancağı haricinde olan Aydın, Manisa ve Kasabaya asker göndermek emrini vermiştir.

B — Ayni makam ahaliyi, işgal sahasının hududu hakkında isteyerek malûmatsız bırakmıştır. Bu suretle bu makam, İslâm ahalinin hatsız heyecanını artırmağa ve bunun neticesi olarak asayişsizliğe sebep olmuştur.

VI — Menderes vadisinde vukubulan iğtişaşların birinci sebebi, lüzumsuz ve haksız olarak buraların işgal edilmesindedir. Yunan askerinin yürüyüşü ve yerleşişi ile müterafık olarak çıkan müessif hadiseler, bu askerlerin ilerlediği andan itibaren, memleketin içinde bulunduğu harp halinin neticeleridir.

Türklerle Rumlar arasında asırlardanberi var olan kinler, bu hadiselerin tekerrürünü, ve vahşiliğini, şüphesizki artırmıştır. Rumlar bunlardan, tam adalet aranırsa, mes'ul tutulamazlar.. Ayni mülâhazalar, Bergama ve Manisa ile Ödemiş civarında geçmiş olan hadiselere de tatbik olunur.

VII — Bilâkis Rumlar, Menemen katliamında yalnız başlarına

mes'uldürler. Bu katliam hazırlanmış değildi. Fakat Yunan kumandanlığı, Bergama vak'ası neticesinde askerlerinin nasıl bir heyecan içinde olduğunu bildiği için, asabiliğin, yorgunluğun ve korkunun tesiri ile, müdafaasız sivil Türk ahali hakkında, tahriksiz tam bir katliam yapan askerlerini teskin için tedbir almak mecburiyetinde ve kudretinde idi. Menemenide hazır bulunan Yunan zabitleri, vazifelerinde tamamile kusur eylemişlerdir.

KOMİSYONUN KARARLARI—1 - İzmirde ve Aydın vilâyetinde Yunan işgali ile ihdas edilen vaziyet doğru değildir çünkü.

A — Esasında gayesi asayişi muhafaza etmekten ibaret olan işgal, ilhakın bütün evsafını arzetmektedir.

Yalnız Yunan âlî komiseri hakikî otorite icra etmektedir. Vazifede kalan Türk memurları elinde, hiç bir iktidar yoktur. Artık İstanbuldan emir almamaktadırlar ve Türk polis ve jandarmasının hemen tamamile ortadan yok olmuş bulunması neticesi olarak, bu memurların kararlarını icra etmek vasıtaları kalmamıştır.

B — Yunan işgali eğer muvakkat ise ve asayişin muhafazasından gayri gayesi yok ise, Yunanistana, bununla hiç mütenasip olmayan büyük fedakârlıklar yükletmektedir.

C — Bu işgal, şimdiki şeklinde açlık tehlikesi altında olan halkın, çok muhtaç olduğu huzur ve asayişin iadesi ile telif edilemez.

II — Komisyon şu kanaattedir ki:

A — Eğer memleketin askerî işgalinin gayesi sırf amme emniyet ve asayişini korumaktan ibaret ise, bu işgal, Yunan ordularına bırakılmamalıdır. Müttefik devletlerin Anadoludaki yüksek kumandanlığının otoritesi altında, bu, müttefik devletler askerine verilmelidir.

B — Yalnız Yunanistanın işgali, sulh konferansı memleketin Yunanistana tamamile ve kat'î surette ilhakına karar vermiş olmadıkça, devam ettirilmemelidir. Böyle bir karar halinde, Yunan, kumandanlığına, Türk kuvvetlerine karşı serbest hareket verilmemelidir.

C — Böyle bir ilhak, ilân edilmiş olan milliyetlere riayet prensibine muhalif olacaktır. Çünkü işgal edilen mıntakada, İzmir Ayvalık şehirleri hariç, Türk unsurunun Rum unsuruna üstünlüğü, itiraz götürmez.

Komisyon şurasını ihtar etmeği vazife bilir ki, mukavemetini izhar etmiş olan millî Türk hissi, bu ilhakı kabul etmiyecektir.

Millî Türk hissi, ancak kuvvet önünde, yani bir askerî hareket

önünde susar. Bunu ise yalnız Yunanistan, her hangi bir muvaffakiyet ihtimalile yapamaz.

III — Bu şerait karşısında komisyon aşağıdaki tedbirleri teklif eder.

A — Yunan askerinin hepsi veya bir kısmı mümkün olduğu kadar çabuk geri alınarak yerlerine sayıca çok daha az müttefik devletler askerleri göndermek.

B — Eğer Yunan izzeti nefsini korumak maksadile Yunan askerinden bir kısmının işgale teşrik edilmesi kararlaştırılır ise, bunları, millî Türk kuvvetlerile doğrudan doğruya hiç bir temasları olamaması için, işgal mıtakasının iç tarafına almak.

C — Müttefik devletlerce işgal vaki olunca, müttefik devletler zabitleri kumandasında jandarmanın yeniden teşkili, Türk hükûmetinden istenilmek.

Bu jandarma, bütün mıntakada asayişi mümkün mertebe çabuk temin edebilecek ve bu maksatla müttefik devletler kıt'aları yerine geçecek hale konmalı.

Jandarmanın yeniden teşkili ile beraber ayni zamanda Türk hükûmeti, mülkî idareyi de yeniden tesis etmelidir.

IV — Millî Türk hareketi başları, mukavemetlerinin ancak Yunanlılara karşı olduğunu bir çok defalar beyan ettiklerinden, bu tedbirler her türlü müsellâh mukavemet sebeplerini kendileri için bertaraf etmek ve İstanbul merkezi hükûmetine artık haiz olmadığı otoriteyi, yeniden vermek lâzımdır.

Aksi halde gerek millî hareket başları, gerek hükûmet azası tarafından, Türk dürüstlüğü hakkında verilen teminata ne derece itimat olunabileceği anlaşılmış olacaktır.

Türkün Allaha varan ahı, müttefik devletlerin kulağına erişmemişti. Ancak Türk millî hissinin uyanması ve bir millî Türk mukavemet hareketi uyandırması, müttefik devletlere hakikati görmek imkânını verdi. Tahkik komisyonunun raporu bunu gösterir. Bu komisyonda, Türk hakkını müdafaa ve teslim eden bütün komisyon azasına, bilhassa ondan sonra büyük Türk dostu olduğunu gösteren Amiral Bristola, her Türkün kalbinde beslediği bir minnet vardır.

Venizelos, komisyon kararının Yunanlılık aleyhine çıkacağından endişe ettiği için, daha rapor verilmeden, komisyonun muamelelerinden şikâyete başladı: Delegeler Türk mültecilerine taraftarlık ediyor, sansörleri Türkler lehine neşriyata müsaade ediyor. Rumca gazetelere veya Yunan dostu gazetelere çok ağır muamele ediyor,

Şahitlerin ifadeleri Yunan delegesine bildirilmiyor. Yunan delegesinin istediği şahitler dinlenmiyor ve kendisi işe karıştırılmıyor. Halbuki Venizelos daha komisyonun teşkili sırasmda Yunanlıların da iştirakini âlî meclisten istemiş ve o vakit meclis, bir Yunan zabitinin refakatini kabul etmekle beraber bunun rey hakkı olamıyacağını ve komisyon raporunun yazılışma iştirak edemiyeceğini kararlaştırmıştı. Bu itibarla, ne bu meselede ne diğer noktalarda Venizelosun şikâyetleri hak'lı değildi. Komisyon kararını, nihayet peşinden karşılamak için yapılan bir gayretti. Venizelosun İzmir işgalini temin etmek için konferansa arzettiği vesikaların doğru olmadığı komisyonca anlaşılmış ve irtikâp edilen şiddetler de görülmüş olduğu cihetle, sulh konferansı üzerinde raporun Yunanistan aleyhine bir tesir yapmaması kabil değildi.

Komisyonun raporu sulh konferansı meclisinin 8 birinci Teşrin 919 tarihli toplanışında tetkik edildi. Venizelosa bir mektup yazıldı. Bu mektup ile buna cevaben Venizelosun yazdığı mektup ve âlî meclis reisinin cevabı Venizelosun ikbalinde idbarın ilk ifadesidir.

KLEMANSONUN NOTALARI — Konferans reisi Klemanso Venizelosa yazdığı 12 birinci teşrin tarihli mektubunda diyor ki:

"Meclis müttefiktir ki, Yunan askerlerinin karaya çıkışı neticesinde vukua gelen hâdiseler, Yunan mülkî ve askerî memurlarınca, halin icabı olarak alınması lâzım gelen ihtiyat tedbirlerinin, hiç alınmamış olduğunu gösterir görünmektedir.. Meclis şu kanaattadır ki irtikâp edilen tecavüzlerin, ve hal icabının hiç te haklı göstermediği şiddetlerin mes'uliyeti, umumiyetle Yunan askerî makamlarına düşmektedir... Meclis, nihayet hatırlatır ki İzmirin ve civar mıntakasının Yunan askerlerince filen işgali, ancak filî sebeplerle kararlaştırılmıştı ve istikbal için yeni hiç bir hak tesşkil etmezdi; Şark Meselesinin ortaya çıkardığı muhtelif meseleleri, dünyanın umumî vaziyetini ve ahalinin arzu ve menfaatlerini göz önüne alarak tanzim etmek hususunda sulh konferansının serbestisine hiç halel vermiyen, muvakkat bir tedbirden ibaret idi... „

Venizelos için bu ağır bir darbedir. Çünkü Yunan işgali üzerine kurulan bütün hayalleri, İzmir ve civarını Yunanistana ilhak etmiş olmak emellerini yıkmaktadır. Venizelos, konferansa verdiği muhtırada buraya hak iddia etmiş idi. Yunanlıların buraları işgaline müsaade edilmesi, Yunanlılarca bu hakkın teslim edilmiş olması manasına alınmış idi. Şimdi, işgalin hiç bir hak teşkil etmediğinin sarahaten söylenmesi buna mugayirdi.

Bu sebeple Venizelos, 15 Birinci Teşrin tarihli mektup ile, konferansın bu görüşüne hücum etti :

" Alî meclis, İzmir işgalinin sırf filî sebeplerle kararlaştırıldığını ve istikbal için yeni bir hak teşkil etmediğini ihtar etmektedir. Ben de şurasını arza mücaseret ederim ki, İzmire Yunan askeri göndermek hususundaki kararının sebepleri ne olursa olsun, Alî meclis, buna Yunan hükûmetince ve halkınca haklı olarak atfedilen manayı, bilmemezlik edemez.

Yunanistanın İzmir ve civar mıntakası üzerindeki istihkak iddiası, yalnız herkesçe malûm bir şey değildi; Konferans huzurunda resmen ifade edilmiş, Alî meclis huzurunda uzun uzadıya müdafaa olunmuş ve Yunan işleri komisyonunca sarahaten tasvip edilmişti. Yunanistan, İzmire giderken pek iyi biliyor idi ki, henüz orada kanunî bir mesnedi yoktur. Fakat orada zaten manevî bir mesnedi vardır. Oraya ordularını, evvelce Rusyada yaptığı gibi bir arazi üzerinde sadece bir icra aleti olmak üzere değil, tamamile Rum olan bir memlekette, gayesi asayişin muhafazası olan beynelmilel bir mandanın muvaffakıyetinde, en çok alâkadar bir organ sıfatile, göndermiş idi. O gündenberi İzmir işgali, pek hukukî noktai nazardan Yunanistan lehine yeni bir hak teşkil etmedi ise, her halde ihmal edilmesi mümkün olmıyan, yeni bir filî vaziyet ihdas eylemiştir. Bu işgal, eğer Yunanistanın İzmir üzerinde evvelce haiz olduğu ve Yunan işleri komisyonunun da tasdik ettiği haklarını artırmıyor ise, her halde bu hakları teyit ediyor. Ve Yunan milletinin haklı itimadını taz'if ediyor. Yunan milleti sulh konferansının nihaî kararını bu itimat içinde beklemektedir.

Ben bu hisse tamamile iştirak ediyorum. Çünkü memleketimin İzmir üzerindeki haklarının, dünyanın umumî vaziyeti ile de, ahalinin arzu ve menfaatlerile de tamamile uygun olduğuna kanaatim vardır.„

Venizelos üç gün sonra Klemansodan şu cevabı aldı:

Reis Efendi: Paris 18/10/1919

" Âlî meclis, İzmir tahkik komisyonu raporunun okunuşunu dinledikten sonra, size yaptığı tebligata cevaben gönderdiğiniz 15 Teşrin tarihli mektubunuza ve bu mesele etrafında lûtfen vermiş olduğunuz malûmata muttali oldu.

Size şurasını bildirmekle şereflenirim ki meclis, İzmir işgali hakkında ifade ettiğiniz İntibalarınızın, Yunan askerî işgalinin muvakkat mahiyeti hakkında âlî meclisçe vaki olan beyanatı, hiç bir suretle tadil edemediği kanaatindedir.

Şark meselesinin bütünü kendisince tetkik edildiği sırada, eski Osmanlı İmparatorluğu muhtelif mıntakalarının vaziyeti ne olacağını kararlaştırmak, sırf sulh konferansına aittir... „

İhtiramatımın...„

Bu ters ve kuru cevap Venizelos için ağır bir darbe idi. İngiliz murahhaslarından Sir Eyre Crowe'e bir mektup yazarak İzmire asker çıkarmak hakkındaki Meclis kararını ilk evvel kendisine söylerken Lloyd George'un işgalin muvakkat olacağından hiç bahsetmediğini ve ancak sonra, Soninonun huzurunda, bunun muvakkatliğinden ve hududundan bahsedildiğini bildirdi.

Garibi şudur ki, İzmirin Yunanlılar tarafından işgali hakkında âlî meclisin kararını gösteren hiç bir vesika bulunamamıştır. Yalnız Tamirat komisyonunda meclisin bir toplanışında alınan notlar arasında "Yunanlıların İzmire asker çıkarmalarına izin verilmiştir„ diye bir ibare görülmüştür.

İşgal kararını koparmak için çalışan Venizelos, bu müsaadeyi şifahen alınca bunun mahiyeti hakkında hiç bir şey sormağa lüzum görmeksizin derhal tatbike başlamıştır. Taliine ve becerikliliğine o kadar güveniyor idi ki, bir kerre Anadoluya Yunanlılar için ayak basmak, orayı zaptetmek demek olacağına kani idi.

VENİZELOSUN SON MUHTIRASI — Sulh konferansının acı cevabından müteessir olan Venizelos, meftur olmayarak yeniden işe başladı ve 27/10/919 da, yani tahkik komisyonunun raporu üzerine Alî meclisin kendisini güç vaziyette bırakan mektubu yazışından dokuz gün sonra, Lloyd George'a Londrada gizli bir muhtıra verdi. Bunda, İngiliz Başvekilini, Osmanlı İmparatorluğunun paylaşılmasında İngilterenin ne büyük faydası olduğuna, kandırmak istiyor ve bu sebeple bunu Klemanso çekilmeden çabuklaştırmak istiyor. Yoksa, Lloyd George, yalnız başına bu agır işin mes'uliyetini üzerine almağa katlanacaktır. Bu paylaşmanın emperyalist mahiyeti belli olmakla beraber Venizelos, bunu Vilson prensiplerine uydurmaya da çalışıyor ve bu kökten işi yoluna koyma elverişli görülmez ise, ikinci derecede hal yolları gösteriyor. Bunu da aynen nakletmekte fayda görüyorum:

"Türkiye ile mütareke imzalanalı beri tam bir yıl geçtiği halde henüz bu devlet ile sulh muahedesi müzakeresine girişilemedi. Yakında girişileceğini de hiç bir şey göstermiyor. Çok iyi biliyorum ki bu uzayış, Birleşik Amerika Devletlerinin Türkiyede bir manda kabul edip etmeyeceğini kararlaştırmamış olmasından ileri geliyor. Yazık ki bu devletin ne yapacağını bilmek zamanı da henüz gelmemiştir.

Müddetin bu uzayışı, ciddî tehlikeler doğurmaktadır. Mustafa

Kemal arkasında genç Türkler, Türkiyede yalnız vaziyetin hâkimi olmakla kalmıyorlar. Bütün dünya müslümanları arasında propagandaya yorulmaz surette devam etmek mevkiindedirler. Şüphesiz daha ordu denebilecek bir ordu teşkil edememişlerdir. Fakat kendilerine daha dört beş ay bırakılırsa, bir ordu da yapacakları muhakkaktır.

Amerikanın yakın Şarkta bir manda kabul edip etmeyeceğini kararlaştırabilmesi için daha bir kaç ay geçeceği çok muhtemeldir. İmdi, Amerikanın mandayı kabul veya reddetmek hakkını mahfus bulundurmak şartile, Türkiyenin akıbetini tayin etmek, arzu edilir bir şeydir.

Tabiî ben Türkiyenin artık bir Avrupa devleti olmaktan çıkacağını farzediyorum. Çünkü İstanbulda paytahtı olarak Türkiyenin yine Avrupa devletleri arasında bulunmasına müsaade edilecek ise, yakın Şark milletlerinden hiç biri, dünyanın bu parçasında, vaziyeti kat'î olarak nizama konmuş saymayacaklardır. Bunun neticesi olarak bu milletlerden her biri, Türkiyenin, Avrupa haritasından büsbütün silindiği zamanı görmeyi bekleyecektir.

Şurasından da korkuluyor ki, Trakyanın ve İstanbulun akıbeti üzerindeki bu kararsızlık, diğer Balkan milletlerini, Balkan yarım adasının diğer parçaları hakkında yapılabilen şeyleri de geçici görmeğe ve bu yarım adada sulhü dahi geçici saymağa vardırmasın.

Öbüryandan, Türkiyenin İstanbul üzerinde hakimiyeti, hem Almanyaya bu şehirde entirika yapmak fırsatını verecek, hem de Almanya idaresinde, Türkiye Bulgaristan ve Macaristan arasında bir ittifak yapılabilmesini tamamile mümkün kılacaktır. Bundan başka yeniden nizamını bulmuş bir Rusya, gözlerini tabiî olarak yine İstanbula çevirecektir ve Boğaziçinde Türkiyenin yerini almağa çalışacaktır. Bu maksatla Rusyanın pek büyük teşebbüsler İçin kendisile umumî bir anlaşma aktine çalışacağı Almanya ile bir birlikte çalışmaması da pek muhtemel olacaktır.

Padişahın İstanbuldan uzaklaştırılmasının, Hint müslimanları üzerinde çok derin tesiri olacağı temin olunuyor. Bununla beraber eğer aldığım haberler doğru ise, Hint işlerini pek iyi bilen güzide İngiliz devlet adamları, padişahı İstanbuldan çıkarmanın münasip olacağında müttefik bulunmaktadırlar. Hem de padişahın Hintteki nüfuzu, hakikaten iddia olunduğu derecede büyük ise, bırakıldığı takdirde ileride kargaşalıklar doğurmağa mutlak çalışacak olan bir nüfuzdan, şimdiki harpten istifade ile ebediyen kurtulmanın İngiltere için belki tam zamanı olacağını arzetmekliğime müsaade buyurun. Tam

zamanıdır, çünkü Türkiye, son harpte İngilterenin düşmanları ile ittifak etmiştir.

Bunun bir neticesi olarak, Türkiyenin akıbetini tayin etmek mes'uliyeti yalnız İngiltere üzerine düşmeyecek, Almanya mustesna olmak üzere, bütün büyük devletlere düşecektir. Benim fikrime göre İstanbuldan uzaklaştırılmış ve islâmın mukaddes yerleri elinden gitmiş olan padişahın, artık islâm âlemi üzerindeki itibarını kaybetmesi ve Fas sultanı derecesine inmesi, pek bedihî olacaktır.

Bununla beraber, bütün bu delillere rağmen, Hint müslümanlarının iddia edilen hassasiyetlerini uyandırmamak ciheti zarurî görülüyorsa, Türkiye hükûmet merkezini Bursa veya Konyaya geçirmek ve padişahın İstanbulda saraylarını ve ibadet yerlerini muhafaza ederek istediği vakit bu şehirde bir dinî reis sıfatile oturmasına ve haric-ez memleket imtiyazlarından istifade eylemesine müsaade etmek, belki mümkün olur.

Bu yolda bir hal şekli kabul edildiği takdirde, padişahın İstanbulda vaziyeti, Romade Papanın vaziyeti gibi olacak ve Hint müslümanları böyle bir nizam koyuşa karşı, hiç bir şey diyemiyeceklerdir. Çünkü Türkiyenin kötü hükûmet edişi meselesinin, herhangi bir suretle kendilerine münasebeti olduğunu, ciddî surette ileri süremezler.

Bu hal şekli kabul edilirse, Türkiyeden paytahtını Anadoluya geçirmesi ve Avrupadaki bütün yerlerini, siyasî vaziyetlerini tayin etmek üzere, müttefik devletlere bırakması istenecektir.

Türkiye, bu karara tamamile uymayı peşinden taahhüt eyliyecektir.

Konferans Âlî Meclisi veya, o vakit işlemeğe başlamış olur ise Milletler Cemiyeti Meclisi, şehri idare etmek üzere İstanbula muvakkat bir yüce komiser tayin edecektir. Eğer Amerika, Trakyanın Yunanistanla birleştirilmesini şimdiden kabul ederse, bu muvakkat komiserin işi güç olmıyacaktır. Çünkü İstanbulda hükûmet etmek ve Boğazları gözlemekten başka mes'uliyeti olmıyacaktır.

Amerika Birleşik Devletleri, o vakit altı aylık bir zaman içinde İstanbul mandasını kabul edip etmemek hakkını mahfuz bulunduracaklardır.

Bu mandayı alırlarsa, muvakkat yüce komiser kendilerine vazifeyi teslim edecektir. Almazlar ise milletler cemiyeti her beş veya on senede bir umumî vali tayin edecektir, ve ona İstanbul şehrinin idaresini tefviz eyleyecektir. İstanbul şehri, gazetelerin de teklif ettikleri gibi, Şark ve Garp arasındaki merkezî vaziyeti itibarile, Milletler Cemiyetinin pek alâ merkezi olabilir.

Türk hakimiyeti Avrupadan silinince Anadoludaki sırf Türk devletinin sınırları çizilmek ve bu sınırlar içinde kalacak Hıristiyan ahalinin himayesi için her türlü tedbirler alınmak gerektir. Yalnız Anadoluda, yani Aydın, Bursa, Ankara, Kastamonu, Trabzon, Sıvas, Konya ve Adana vilâyetleri ile İzmit ve Çanakkale müstakil sancaklarında 1,690,000 Rum 400,000 Ermeni 50,000 Musevi ve 90,000 Türk olmıyan milliyetler vardır.

Ermeni vilâyetlerinde (Erzurum, Harput, Diyarbekir, Bitlis ve Van) kalan Ermenilerin tam sayısı belli değildir. Fakat en az 1,500,000 ne vardıkları umulur. Bu 3,820,000 kişilik Türk olmıyan ahaliden, Anadolunun Garbî Yunan parçasında oturan 600,000 Rum, ilerde her türlü yok edilme tehlikesinden kat'î surette kurtarılacaklardır. Fakat kalan 3,200,000 kişi, kimsenin kontrol etmiyeceği Türk idaresinin keyfine bırakılır ise hem bunlar zulüm altında yok olmağa mahkûm olacaklar, hem de bu zulüm Şarkta iğtişaş halini devam ettirerek, sürücü bir sulhü mümkünsüz kılacaktır.

İmdi, bu meselenin halli için kendiliğinden bir şekil çıkar : Boğazların korunması için lüzumlu olan ve 106,000 Rum ve 51,000 Ermeni halkı bulunan İzmit ve Biga müstakil sancakları, İstanbul devleti sınırları içine alınır ve bundan başka büyük devletlerden biri, takriben 1,500,000 Ermeni ve 500,000 Rum halkı bulunan Ermenistan Vilâyetleri ile Pontos mıntakası üzerinde bir manda kabul ederse, mesele gerçekten çok daha sade bir renk almış olur.

Bu halde Türk devleti sınırları içinde, yine 500,000 Rum ve bu kadar Ermeni kalmış olacaktır. Fakat Anadolunun cenup parçası Fransa ve İtalya mandaları altına konursa mesele daha da sadeleşir; çünkü Türk, Türk sınırları içinde kalacak, Rum ve Türk ahali sayısı bu halde 700,000 ne inecektir.

Bununla beraber sayı ne olursa olsun ve bir milyonu bulsun bulmasın asıl çare, Milletler Cemiyeti gözleyişi altında, Türkiye ile Yunanistan ve Ermenistan arasında milletdaşların mubadelesindedir. Tabiidir ki bu değişme hiç mecburî olmıyacaktır.

Çünkü değişme mecburî olursa berbat bir şey olur. Fakat Yunan ve Ermeni devleti, Türk devletinde dağınık kalmış milletdaşları üzerinde bütün manevî nüfuzlarını kullanacağı ve bu karşılıklı ahali değişme, Milletler Cemiyetinin kontrolu altında yapılacağı cihetle bundan böyle kendi millî devletleri içinde birleşme ve yaşama için elveren fırsattan istifade etmiyecek pek az insan bulunacağında şüphe yoktur.

Yukarıda arzettiklerime göre, Türk devleti Bursa ve Ankara Vilâ-

yetleri ile Sivas ve Kastamonu Vilâyetlerinin büyük parçalarından teşkil olunacak olursa 3,640,000 kişilik bir Türk ahaliden mürekkep olacak ve teklif edilen muhaceret yolile hemen hemen 4,400,000 ne çıkacaktır.

Eğer İtalya Anadolunun Cenup parçası üzerinde manda almayacak olursa, Türk devleti, Konya Vilâyeti ile Aydın Vilâyetinin cenubu ve Adana Vilâyetinin Garbî tarafını da alacak ve bu suretle genişlemiş Türk devletinde Türk ahali 5,300,000 ne çıkacaktır. Bu sayı ahali değişmesinden sonra 6,300,000 ni bulacaktır.

Bu ahali değişmesi sayesinde Anadolu Yunan parçası, Yüz bin Avrupalı, Müsevi ve Ermeniden başka olarak bir milyon sırf Rum ahaliyi havi olacak ve bunlar komşu adalardakilere katılınca bir buçuk milyonluk bir Rum kütle teşkil edeceklerdir. Diğer taraftan Ermeni devleti, son yirmi beş senelik tazyik neticesinde çok azalmış olan ahalisinin yeniden çoklaştığını görecektir.

Zaten yarım milyon kadar Türk, Ermenistanı terkedeceği cihetle, bu Ermeni ahali nisbeti maddeten artacaktır.

Burada şurasını da arzetmekliğime müsaade buyurun ki, Sadrazam Ferit paşanın riyaset ettiği Türk heyetine 26 haziran 1919 da Âlî Meclis tarafından verilen cevaptan sonra, konferansca Türk meselesinin hallinde, az şiddetli tedbirler alınması caiz olamaz. Eğer konferans, kökten tedbir almamak yoluna giderse, yalnız kendi prensiplerini inkâr etmiş olmakla kalmıyacak, yalnız Türkiyede kalmış milyonlarca hıristiyanların yok edilişinin manevî mes'uliyetini üzerine almakla kalmıyacak, hatta Şarkta sulhü tesis edemiyecektir. Çünki yine iş başına gelecek olan genç Türkler, hiç şüphe yok ki sulhü ertesi günü yok etme siyasetlerine, yeniden koyulacaklardır, ve bu suretle zulüm ve tazyik başlayınca Yunanistan ile Türkiye arasında da harp başlamış olacaktır. Unutmamak lâzımdır ki böyle bir hal, yeni kurtarılan Arap devletleri için de, Irak ve Asya için de daimî bir tehlike teşkil edecektir.

Fransada, bazı malî gruplarca, tarihten alınan dersleri yeniden unutmak ve Türkiyeyi — daha sarih söylemiş olmak için, teşkilâtları sayesinde Türkiyede tek hakikî kuvvet olan genç Türkleri — hıristiyan ahaliyi yok etme işinde yeniden serbest bırakmak yolunda yapılan sistematik gayreti, büyük teessürle görmemek, mümkün değildir. Fransa hükûmetinin başında Mösyö Klemansonun bulunuşu, bu grupların nüfuzuna karşı değerli bir engeldir. Fakat Mösyö Klemanso intihabattan sonra iktidarı terkedeceğini zaten beyan etmiştir. Ve eğer çekilişi Trük meselesinin nizama konuşundan evvel

olursa, bu mes'elenin makul bir yola konuşunda Pariste uğranacak güçlükleri evveldn kestirmek mümkünsüzdür.

Zannederim ki bu da meselenin çabuk bir hal yoluna bağlanmasını icap ettiren diğer bir sebeptir. Türkiye için bir manda kabul edip etmemek hususunda, daha sonra karar vermek meselesi de Amerikaya bırakılacaktır.

Meselenin çabuk halledilmesini icap ettiren bir sebep daha vardır. O da, 12 fırkalık bir Yunan ordusunun yani 300,000 kisinin harbe hazır halde konferansın emrine konmuş olması ve konferans kararını Türkiyeye zorla kabul ettirmeği beklemekte bulunmasıdır. Eğer Türk meselesinin halli geri bırakılırsa Yunanistan, Bulgar muahedesi imza edildikten sonra, mütarekenin imzasındanberi tam bir sene geçmiş olmasına mebni, bugün üzerine çöken malî yükü hafifletmek için, ordusunun yarısını terhis etmiye mecbur olacaktır.

Bu suretle konferans bir yandan kararını kabul ettirmek için Yunan ordusunun yarısından mahrum olacok; diğer yandan genç Türklere askerî kuvvetlerinin teşkilâtını tamamlamak ve bununla belki de konferans kararlarına karşı gelmek için vakit vermiş olacaktır.

Reis Vilsonun hastalığı ve Mösyö Klemansonun mukarrer çekilişi neticesi olarak, İngiliz başvekili üzerine pek büyük mes'uliyetler düşmekte ve Türk meselesinin halli için teşebbüs almasını icap eylemektedir. Bir mesele ki, ne meselelerin en az ehemmiyetlisi, ne dünya sulhüne en az bağlı olmadığı muhakkak olmasına rağmen, halledilmesi en sona bırakıldı.

Zaten Türk meselesi geçen asır içinde Britanya İmparatorluğunun üzerinde kat'î nüfuz icra eylediği meseledir. İşte bu sebepledir ki büyük Britanyanın birinci vatandaşına, yurdumun istikbali ve milyonlarca bahtsızların varlığı, adil bir surette halline bağlı bulunduğu meselenin, seri ve kat'î surette halli için, müracaat ederken biliyorum ki kendisine boşuna müracaat etmiyorum.„

Bu muhtıranın, Yunan işlerine, Venizelosun istediği yolda hal şekli verilmesinde elbette tesiri oldu.

Tahkik komisyonunun raporu Yunan işlerini tetkike memur komisyona verilmişti. Venizelos orada yeniden davasını müdafaa etti. İzmire, Yunan âlî komiserine yardım etmek üzere müttefikler arasında bir murakabe komisyonu göndermeği düşündüler. Venizelos reddetti. "Müttefikler İzmirde Yunan işgalini bıraktığı müddetçe, bu işgal, ne manen, ne siyaseten tezlil edilemez dedi. Yunan âlî komiserini tezlil etmek değil, ona yardım istenildiği söylendi. İzmirde

müttefiklerin bir meclisi olduğu gün, Yunanlıların vaziyeti tutulmaz hale gelecektir. Çünkü Türkler o vakit Yunan işgali muvakkattir diyecekler. Halbuki Yunanlıların yalnızca İzmiri işgal edecekleri ve orada olacak şeylerden yalnız başlarına mes'ul olacakları, takarrür etmişti, Cevabını verdi.

Driyol diyor ki " ne cevap verilebilir ve ne yapılabilirdi? Hiçl Venizelos, vaziyete hakimidi.„

Ne olursa olsun, iş, bir kere komisyona düşürülmüştü. Tahkik komisyonunun raporu gizli kaldı ve neticesiz haldı. Hatta Âlî Meclisin, geçici ve istikbal için hiç birhak vermez addettiği işgalin, Yunanistan lehine bir nevi ilhaka inkilâbı kabul edildi.

Güzel İzmiri, tahkik komisyonunun haklı raporu değil, İzmirin sahibi olan Türk milleti ve onun dâhi başı kurtaracaktır.

6
Sevr muahedesi nasıl hazırlandı

Sulhümüz nasıl olacak idi? Bu, Paris sulh konferansına düşen işlerin belki en gücü idi. Bu güçlük başlıca şu sebeplerden geliyordu.

1 — Şark meselesi zaten girift bir iştir. 2 — Harp içinde Osmanlı İmparatorluğunu paylaşma itilâfları yapılmış ve Rusyanın ortadan çıkmasile bunlar daha giriftleşmiştir. 3 — İngiltere, aslan payını almak istemektedir. 4 — İlân edilen prensiplerin, Türkiyeye tatbiki daha güçtür. 5 — Türkler mukavemet etmektedir.

1 — Şark meselesi Avrupanın ve dünyanın en girift işlerinden biridir. Bütün bu mesele şimdi konferansın önündedir. Ve Halledilmek gerektir. Bu girift işin şimdiye kadar bir çok düğümleri çözülmüştür. Fakat kördüğüm, daha durmaktadır. Rusya ortadan çıkmıştır; amma İngilterenin Fransanın ve İtalyanın ve Balkan devletlerinin dilekleri, birbirine zıttır ve şimdi bunlara, bir de Amerika Birleşik Devletlerinin görüşü katılmıştır.

2 — Harp içinde Osmanlı İmparatorluğunu paylaşmak için itilâf devletleri arasında çok şeyler geçmiş, bir çok anlaşmalar aktedilmiştir. Rusyanın ortadan çıkmış olmasile, bunlar daha giriftleşmiştir.

PAYLAŞMA UYUŞMALARI— Harp içinde, topraklarımızı paylaşmak için anlaşmalar, Rusyanın İstanbula ve boğazlara ait tarihî emellerinin kabul edilmesini, 14 Mart 1915 te müttefiklerinden istemesile ve bunun İngiltere ve Fransaca kabul edilmesile başlar. Bundan sonraki en mühim paylaşma anlaşmaları, 26 Nisan 1915 Londra itilâfnamesile 4 Mart 916 tarihli İngiliz, Fransız, Rus itilâfı, 9 ve 16 Mayıs 916 İngiliz Fransız itilâfı ve 21 Nisan 917 Senjan Dömoryen itilâfıdır.

İtalyanın dünya harbine itilâf devletleri yanında girmesi için aktedilen 26 Nisan 1915 Londra itilâfının bize taallûk eden maddeleri, 8, 9, 10 ve 12 inci maddeleridir. [1]

Madde 8 — İtalya, şimdi işgalinde olan 12 adaya tamamile saip olacaktır.

Madde 9 — Fransa, Büyük Britanya ve Rusya; İtalyanın, Akdeniz muvazenesinin muhafazasında alâkası olduğunu ve Türkiye Asyasının bütün taksimi halinde İtalyanın, Akdeniz mıntakasında muadil kıymette topraklar alacağını, tasdik ederler. Bu topraklar, İtalyanın, bugün hukuk ve menfaatler kazanmış olduğu, İtalya büyük Britanya mukavelesile musaddak Antalya ve civarı mıntakadır. İtalyaya verilecek mıntakanın hududu, Fransa ve Büyük Britanyanın mevcut menfaatleri göz önünde bulundurularak, zamanında tayin olunacaktır. Eğer Türkiye Asyasının tamamlığı korunur ve devletlerin nüfuz ve menfaat mıntakalarında tadiller yapılırsa, İtalya menfaatleri, bu halde dahi göz önünde bulundurulacaktır. Harp esnasında İngiltere, Fransa ve Rusya, Türkiye topraklarını işgal ederlerse, Antalya mıntakasına mülâsık topraklar, yukarıda zikredilen hudutlar genişliğinde olmak üzere, İtalyaya verilecek ve İtalya buraları işgal hakkına malik olacaktır.

Madde 10 — Lozan muahedesi mucibince, Trablusgarp ve Bingazide, Sultanın haiz olduğu imtiyaz İtalyaya geçecektir.

12 - İtalya, Arabistanı ve mukaddes islâm şehirlerini müstakil bir islâm devletinin idaresine koymak hakkında, Fransa, İngiltere ve Rusya tarafından yapılan beyanlara, iltihak eylediğini beyan eder.

4 Mart 1916 İngiliz, Fransız, Rus anlaşması, Rusyaya boğazlarla beraber tekmil İstanbul havalisini ve Türk Ermenistanın şimal kısmını vermektedir. Bu itilâfname ile takarrür eden esasları, Rus başvekili ve hariciye vekili Ştormer 6 eylül 1916 tarihli telgrafında şu suretle tesbit ediyor:

1 — İstanbul şehri ile Boğaz içinin, Marmara denizinin ve Çanakkale boğazının Garp sahillerinin ve Midya Enos hattına kadar cenubî Trakyanın ve Boğaziçi ile Sakarya nehri ve İzmit körfezi sahillerinde tayin edilecek bir nokta arasında kalacak Asya sahil

[1] Madde 1 — Erkânıharbiyeler arasında askerî mukaveleden. 2 — İtalyanın bütün düşmanlara karşı bütün vasıtalarile harp edeceğinden. 3 — İngiliz Fransız filolarının yardımından. 4, 5, 6. ve 7 İtalyanın, Avusturya topraklarında ve Arnavutlukta kazanacağı yerlerden bahseder. 13 üncü madde, Afrikada kazanacağı yerleri. 14, elli milyon İngiliz liralık istikraz aktini İngillerenin kolaylaştıracağını. 15, Papanın sulh müzakeresine karıştırılmıyacağını. 16, İtilâfın gizli kalacağını söyler.

mıntakası kısmının ve kezalik Marmara denizi adalarile Limni ve Bazca adalarının Rusya devletine verilmesi hususuna, Büyük Britanya ve Fransa devletleri hiç itiraz etmezler.

2 — Bir Arap Reisinin idaresi altında bir Arap devletinin veyahut Arap müttehit devletlerinin teşekkülünü, Fransa, Büyük Britanya ve Rursya hükûmetleri tanımağa ve hatta himayeleri altına almağa hazırdırlar. Büyük Britanya hükûmeti, iktisadî teşebbüsler ve mahallî ikrazlar hakkına malik olacak ve Arapların arzusu veçhile ve memleket için münasip görülecek yolda, doğrudan doğruya veya bilvasıta bir hükûmet teşkil, veyahut işgal etmek hakkına malik olacaktır.

Filistine gelince, burada Beynelmilel bir devlet tesis edilecek ve bunun şekli, sonra tayin olunacak. Şu şart ile ki, mukaddes yerlerde bulunan bütün hiristiyan müesseseleri, eski hukuk ve imtiyazlarını muhafaza etsinler.

3 — Rusya, Karadeniz kıyısında, Trabzon Garbinde tayin edilecek bir noktaya kadarki iç mıntaka ile Van ve Bitlisin Cenubuna doğru Muş, Siirt, Frat vadisi, Cezirei İbniömer, İmadiyeye hâkim dağ silsileleri arasında kalan, Kürdistan erazisini ve Mergaver mıntakasını ilhak edecektir.

Fransa, Aladağ, Kayseri, Akdağ, Yıldız dağı, Zara, Eğin, Harput ile tahdit edilen eraziyi ve kezalik Süriye ile Kilikyayı işgal edecektir. Büyük Britanyaya, Irakın Cenup kısmı, Hayfa ve Akka limanları verilecektir.

26 Nisan 915 te İtalya, Büyük Britanya, Fransa ve Rusya arasında aktedilen ve Antalya mıntakasında Akdenize bitişik havalide, Türkiye Asyasının taksimi halinde İtalyanın mahsus menfaatlerini tasdik eden, Londra itilâfının dokuzuncu maddesi muhteviyatı, mer'iyette kalacaktır. [1]

Rus Hariciye Vekili Sazonofun, 6 Haziran 1916 Tarihinde Çara takdim ettiği arizada, hududun Trabzonun garbinde, Rusya tarafından arzu edilen bir yerde, Sinop'ta ve hatta Sinobun da daha garbinde bir noktada tesbit edilmesi kabul edildiğini kaydetmektedir. Ruslar, Sinoba çok ehemmiyet veriyorlardı. Çar, küçük Asya hakkındaki İngiliz projesinin altına " ordumuz Sinoba varacak olursa hududumuz oradan geçmek lâzım gelecektir.„ diye yazmıştır.

Fransız İngiliz anlaşması, Muş - Sıvas hattı cenubundaki Anadolu topraklarını şöyle parçalıyor:

1 — Fransa, Türk Ermenistanı cenubunda, Sıvas, Harput, Diyar-

[1] Anadolunun taksimi, Türkçeye çeviren Rahmi Bey, sahife 256.

bekir ve Kilikyayı, ve Akkâ şimalini ve Süriye sahili kısmını (Berut, Lübnan ve saire) İngiltere de Irak, Basra, Bağdat ve Hayfayı alacak.

2 — Mekke şerifi hesabına, müttehit Arap devletleri halinde, bir Arap devleti teşkil olunacak; bu devlet, maverayı erdenin sureti idaresi hakkında, İngiltere ile ve dahilî Sürye (Şam, Humus, Hama, Halep) ve Cezire (Musul) hakkında Fransa ile anlaşacaktı.

3 — Filistin, beynelmilel hale konacak. Hayfa, Akkâ, İskenderun limanları, serbest olacak, Anadolu cenubu garbisi, İtalya mıntakai nüfuzu tanınacak...

İstanbulun beynelmilel vaziyeti ayrıca tanzim edilecek.

Osmanli İmparatorluğu bu suretle parçalandıktan sonra, Anadolu içinde varılmaz yerlere hasredilecek. Burada kalacak Hıristiyan azlıklar, müttefik devletler himayesine alınacak idi. Padişahın dinî nüfuzu kırılacak, Büyük Britanya, Mısır ve İranın sevk ve idaresi altında tesis edilecek Arap hilâfeti, ilerde mütasavver Asya İngiliz yani Kalküte Dehli, Bağdat, Hayfa demiryolunu yapacaktır.

İtalya; harbe girdikten sonra, müttefikleri arasında Anadoluya dair aktedilen bu anlaşmaların kendisine tebliğ edilmesini istedi.

Evvelâ, kendisinin Almanyaya harp ilân eylemesini istediler. Bir müddet İtalyayı bununla avuttuktan ve İtalya, Almanya ile de harbe girdikten sonra, bu anlaşmaların İtalyaya tebliğ edilmesi ve şu kadarki bu tebliğin sırf malûmat kabilinden olması ve müzakerata zemin açamıyacağının ve anlaşmaların kat'î olduğunun işaret edilmesi, düşünüldü. Bu, uzun müzakere ve muhaberelere sebep oldu. Buna dair Anadolunun taksimi atlı eserde tasfilât vardır.

İtalyanın Bu anlaşmaların kendine tebliğini istemesinden maksadı, müttefiklerinin elde etmeği düşündükleri faideler nisbetinde faideler temin etmektir. İtalya, bunu ısrarla istemiştir. İtalyanın emelleri, Antalyaya mücavir olmak ve kendisine tanınmış olan Antalyadan istifadesini temin edebilmek için, Adana ve Aydın ve Antalyanın tabi bulunduğu Konya vilâyetlerinin kendisine verilmesidir.

İtalya, devletlerce yapılan tebliğ şekline de itiraz etti. Müttefik devletlerin İtalyadan habersizce kendi aralarında teati eyledikleri itilâfların, İtalyan menfaatleri tasdik ve file isal edilmeden, mer'iyet iktisap edemiyeceklerini ileri sürdü .

İtalyanın Adana ve Mersine ait istekleri, Fransanın İzmire ve Aydın vilâyetine ait dilekleri, Rusların ve İngilizlerin işine gelmiyordu. Rus Hariciye vekili, Paris ve Londra elçilerine yazdığı tel-

grafta " elçinin şahsına ait mahrem malûmat olmak üzere „ İtalyanların, İzmir civarına ve onun şimaline kadar gelmeleri, İtalyayı, Boğazlara ve Rus yerlerine yaklaştıracağı cihetle, Rusya için kat'iyen arzu edilir bir şey olmadığını kaydetmektedir. Rus diplomasisi, bu asıl maksadını, Anadoluda yaşamak kabiliyetini haiz bir Osmanlı devletini muhafaza etmek arzusu ve bunun bütün devletlerin menfaatine muvafık olacağı yolunda, diğer devletlere tebliğ etmektedir. İzmirin İtalyaya verilmesi, müstakbel Türkiyeyi müstakil bir iktisadî hayat temininden mahrum edecektir.

Ve denize mahreçten mahrum kalacak Türkiye, ölüme mahkûm olacak. Rusya, buna kail olamaz.

Sen Jan Dömoriyen konferansları, İtalyanın bu talep ve ısrarları ile başlayan müzakereler sırasında, Avusturya İmparatoru Şarlin, Prens Sikist Dö Burbon vasıtasile ileri sürdüğü, sulh şartları üzerine aktedilmiştir. Bu itilâf, İtalyaya Şarkta şunu temin ediyordu:

Rusyanın da muvafakat etmesi ihtirazî kaydı ile:

1 — Fransa ve büyük Britanyanın, 9 - 16 Mayıs 916 itilâflarının birinci ve ikinci maddelerine, İtalya muvafakat eder. Buna mukabil, Fransa, Büyük Britanya da, merbut haritadaki yeşil renkteki mıntaka ile, d mıntakasının idare ve menfaatleri hususunun, ayni şartlar altında İtalyaya ait olduğunu tanırlar.

2 — İtalya, İzmirde serbest liman tesisini taahhüt ediyor. Ve İskenderan Hayfa ve Akkâ limanlarından mukabil istifade temin eyliyor. Beynelmilel mıntakanın idaresi, İtalya ile anlaşılarak takarrür ettirilecektir.

7 — Arabistan yarım adası ile Kızıl deniz hakkında Fransa İngiltere arasında aktedilmiş itilâflar, İtalya hakkında da cari olacaktır.

8 — Harbin sonunda, Osmanlı İmparatorluğundan kendilerine parça verilecek olan müttefik devletler arasında yapılmış olan itilâflarda derpiş edilen faidelerin, bu devletlerden birinin veya bir kaçının lehine olarak tamamile elde edilmesi mümkün olamazsa, o halde Osmanlı İmparatorluğu topraklarının, her defaki tahavvülünde veya yeniden tanziminde, 26 Nisan 1915 tarihli Londra misakının dokuzuncu maddesine tevfikan, Akdenizde muvazenenin tesisi meselesinin, umumî bir surette göz önünde bulundurulması, kararlaştırılmıştır.

9 — Bu muhtıra, fikir ve mütaleası alınmak üzere, Rusya hükûmetine teliğ edilecektir.„

Diplomasi lisanında bu ihtirasların devletlerce nasıl ifade edildiğini görmek için, Vilsona verilen cevabı okumak kâfidir. Amerika

Birleşik devletleri Reisi Vilson, her iki muharip tarafa, 10/1/917 de sulh şartlarını sormuştu. Müttefik devletler, verdikleri cevapta, Osmanlı devletine ait harp hedeflerini, şu suretle beyan eylediler:

"Müttefik devletler, kendi benci (hodbin) maksatları için değil, milletlerin istiklâlini ve insanlığın hukukunu kurtarmak için, harbetmekte olduklarına vakıftırlar.

" . . . . medeniyet dünyası bilir ki, müttefik devletlerin harp gayeleri, her şeyden evvel ve hassaten . . . . Türklerin kanlı istipdadı altındaki ahaliyi kurtarmak ve Garp medeniyetine kat'î surette yabancı olan Osmanlı imparatorluğunu, Avrupa haricine atmaktır.„

İşte, Osmanlı imparatorluğunu parçalamak ve onun topraklarını zaptetmek ihtirasile hareket eden devletlerin anlaşmaları ve işte, ihtiraslarını medeniyet dünyasının önüne, insanlık örtüsile koyuşları!

İtalya, Sen Jan Dömoriyen itilâfı ile, nihayet İzmiri almıştır. Hatta Fransa Başvekili Briyana, İzmir hakkında, Yunanistana evvelce bir vaitte bulunup bulunmadığını, İtalya, elçisi sormuş, Briyan, Yunanistana Çanakkale hareketi sırasında buna benzer vaitlerde bulunulmuş ise de, o zaman Yunanistan harbe girmediğinden, Fransanın kendisini Yunanistana bağlı saymadığı cevabını vermiştir. [1] İzmirin İtalyaya verilmesine en çok muarız olan Rusya, bu konferansa iştirak ettirilmemişti. Nasıl İtalya harbin ilk senesinde bir mevcudiyet gösterememiş olmak itibarile müttefik devletler arasında mühmel bir vaziyette idise, şimdi de Rusya, öyle mühmel bir vaziyete düşmüştü. İtalya, Rusyanın bu mukarrerata muvafakatini elde etmek için çok uğraşmış ise de, bunu elde edememiştir. Rusya muvafakat etmedikçe de bunların hukukan bir kıymeti olamazdı. Netekim Fransa Başvekili Ribo, Rus muvakkat hükûmetince bunlara muvafakat edilmedikçe, bunların nihaî bir karar mahiyetini iktisap edemiyeceğini, Paleolog marifetile Rusya hükûmetine tebliğ etmiş, Rusyanın Londra maslahatgüzarı da, kâğıt üzerindeki bu taksimlerin, üzerine yazılı oldukları kâğıttan daha kıymetli sayılamıyacağını, hükûmetine bildirmiştir.

Lloyd George dahi İzmirin İtalyaya terkine muhalefet etmiyor ise de, bu meselenin kat'î halli, Rusya ile itilâf edilmeğe bağlı olduğunu Rus elçisine 6 Mayıs 1917 de söylemiştir.

---

[1] Daha sonra Fransa Başvekili Ribo dahi Yunanistanın kabul ettiği taahhütleri ifa etmemiş olmasından dolayı. müttefik devletlerin Yunanistana verilmiş olan vaitten, kendilerini azade telâkki eylemekte olduklarını, İngiliz ve İtalyanlarla Savva'da toplanan konferansta, beyan eylemiştir.

Vakıa Rusyanın, İzmir hakkında bir sureti tesviye kabulüne mütemayil olduğu 22 Şubat 917 tarihli telgraftan anlaşılıyor. İtalya, Anadoluda yaşayabilir bir Türk devletinin kurulamıyacağını, Rusyaya anlatmış. Rusya, " eğer işlerin gidişi böyle bir müslüman hükûmetinin tesis edilebilmesi ve yaşayabilmesi imkânını göseteremez se ve bunun tamamile kaldırılmasını ortaya atarsa; Rusya buna ve İtalyanın İzmiri almasına itiraz etmiyecektir. Hariciye Vekili, bunu Balfora söylemesini, Elçisine yazıyor. Fakat bu da hukukî vaziyeti değiştiremez. Çünkü, buna Rusyanın iştirakile karar verileceği, Sen Jan Dömoriyende kararlaşmıştır. Bunun için, Londrada toplanan konferans mukarreratı da " Rusya tarafından tasvibi halinde muteber olacaktır." İbaresini havidir. Ve bu tasvip olmamıştır.

3 — İngilterenin, harpten sonraki siyaseti ve Lloyd Georgeun gayeleri, Aslan payını almaktır. İngiltere, harbin son zamanlarında, Osmanlı İmparatorlğu ile, harbi, hemen hemen sırf kendi kuvvetlerine hasretmişti. 1917 İkinci Teşrininde ihdas edilen ve Avrupada harbi idare eden âlî harp meclisi, asıl Garp cephesi ile uğraşıyordu. Türk harbi, İngiliz plânına göre yapılıyordu. Müttefiklerin yardımlarını reddeden İngiltere, Türkiyeye karşı harekâtı, yalnız Londradaki İmparatorluk Erkânıharbiyesi ile idare ediyordu. Maksat, diğer devletlerin Türkiyeden istifadesini, İngiltere noktai nazarına göre yapmak idi.

Osmanlı İmparatorluğu mütareke isteyince, harp içinde bu imbaratorluğun paylaşılması için yapılan anlaşmaları, İngilterenin tatbik etmek niyetinde olmadığını, Lloyd George'un Yunan elçisi Romanosa söylemesi, bunu ispat eder. Lloyd George, İngilterenin bu niyetini, vaziyetin, bilhassa Rusya vakayii sebebile tamamile değişmiş olmasına istinat ettirmekte ise de, asıl maksadının, Rusya ortadan çıkmış olunca, Türklere karşı yegâne yenen devlet olmak itibarile, sırf İngilterenin ihtiraslarını tatmin etmek ve bunu kendi düşünüşüne göre yapmak olduğunu kabul edebiliriz. Bu ise, diğer devletlerle uğraşmayı icap edecekti. İngilterenin maksadı nedir. Fransa, İtalya ve Amerika, ne düşünüyorlar. Bu devletlerin bu münasebetle dünya harbi sonunda şarka ait siyasetlerini hatırlayalım.

Britanya imparatorluğu, dünyaun en çok insan ve toprak üzerinde hükûm süren devletidir. Her renkte insan, her çeşit idare, her kıt'ada toprak, bir araya gelerek bu büyük imparatorluğun kuvvetini yapar. İngilizler, yaşayışları, düşünüşleri, istekleri, seviye ve kabiliyetleri bir birinden bam başka beş yüz milyon insanı ve on milyon kilometre genişliğindeki toprakları, maddî kuvvetleri kadar siyaset ve idare kudretile tutabilmektedirler. O kadar ki, 1783 te

kaybettikleri Amerika müstemlekelerinden beri, hiç bir yer kaybetmemişlerdir.

İngilterenin maddî kuvveti, dünyanın beş kıt'asındaki ülkelerine daima serbestçe varabilmek ve bunları koruyabilmek üzerine kuruludur. Bu sebeple, denizlerin birleştiği noktalara, mutlaka hâkim olmak ister. Zaptedemediği geçitleri, kendine bağlı devletlere verdirir. Onun için her deniz geçitinde mutlak bir İngiliz menfaati vardır, ve deniz kuvvetlerinde nisbet arama, İngiliz kuvvetinin temelidir.

İngiliz idaresi, birbirine hiç benzemeyen yerlerin, biribirine hiç benzemeyen, fakat oralara uygun kükûmetinden kuvvet alır. Aykırılığı, bu yerlere istiklâl verecek kadar ileri götürür. Prensibe uymaz bütün şekiller, İngiliz idaresinde uyuşur. Başka hiç bir devlet, bu kadar aykırılığa tahammül edemez.

İNGİLİZ SİYASETİ — İngilterenin siyaseti denebilir ki, İmparatorluğa zarar verebilecek tehlikeleri çok uzaktan sezmek ve ona karşı tedbir almak üzerine kuruludur. Tedbir, İmparatorluğa zarar verebilecek en küçük kuvveti vaktinden evvel kırmak, dağıtmak veya kendine bağlamaktır. İngiltere siyaseti, bunları yapamadığı yerde, bu kuvvetle uyuşur ve dost olur.

Vaktile kendinden ayrılan Birleşik Amerika Devletlerile böyle uyuşmuş ve artık dost olmuştur. Almanyada sezdiği tehlikeyi, nihayet bu devleti yere vurmak suretile, uzun zaman için dağıtmıştır. Frangolis diyorki: "Almanyanın bozgunluğundan beri İngilterenin dünyada iki açık hasmı vardır. Slâvlar ve bunları başlıca temsil eden Rusya, müslümanlar ve bunlar arasında başlıca Türkiye„

Rusya meselesinde İngiltere, tahrik ettiği ihtilâl sayesinde, bu devleti dağıtmağa ve bir müddet için ortadan kaldırmağa muvaffak oldu. Bununla beraber Bolşevik hareketi ve aldığı muhtelif şekiller, İngiltere ile Rusya arasında bir kere başlamış olan savaşa, ancak şekil değiştirmiştir. "Türkiyeye ve bu devletin İslâm âlemini kendisine çeken cazibesine gelince; İngiltere, artık bundan tamamile kurtulmak zamanının geldiğini düşündü. Bu suretle, hem Rus meselesine kuvvetle bağlı olan Boğazlar meselesini, hem de büyük nisbette Rus intirikalarından ve Türk şeref ve itibarından doğan Hindistandaki iğtişaşlar meselesini, halletmiş olacak idi.„

" Ren, Fransa için ne ise, Şarkî Akdeniz, İngiltere için odur. „ Bu denizin üç geçit yeri vardır: Süveyş, Cebelüttarik, Boğazlar. Cebelüttarık ve Süveyş meselesini halletmiştir. Boğazlar meselesini de artık halledecektir. Bunları, bir müddet Rusyaya karşı Osmanlı

İmparatorluğunun elinde tutmak suretile, İngiliz menfaatini korumuş idi .

Harp içinde boğazları, harp sonunda ne yapacağı bilinmemekle beraber, Rusyaya vadetti. Rusya ortadan çıkınca, bu geçitlere, tam İngiliz menfaatinin istediği şekli vermek kalıyordu. Osmanlı İmparatorluğunun İstanbuldan uzaklaştırılması, Boğazların ve İstanbulun, İngilizlerin eline geçmesinden başka bir mana ifade edemezdi. Ne beynelmilel bir devlet merkezi olması, ne Yunanlılara verilmesi, ne Sevr muahedesinde olduğu gibi şartlarla Osmanlı devletine bırakılması, bu hal şeklini değiştirmiyordu. İngiliz kuvveti ve donanması, filen İstanbul ve Çanakkalede kalacak idi.

Eğer istidlâlimde yanılmıyor isem, İngilterenin harp içinde ve mütareke zamanlarında bize karşı takip ettiği siyasetin birinci sebebi, bu İstanbul ve geçitlere hâkim olmak arzusudur.

İkinci sebebi, İslâm âlemi üzerinde manevî bir nüfuzu olan hilâfetten ve bunun kuvvetini teşkil eden Türk devletinden, kurtulmaktır. İngiltere harp içinde bu sebepledir ki, yukarıda gördüğümüz anlaşmaları yapmıştır. Bu anlaşmalar içinde kendisinin en ehemmiyet verdiği, Araplarla yaptığı itilâftır. Federal veya basit bir Arap devleti teşkil etmek suretile, Türkiyenin ortadan kaldırılmasından, İslâm âleminin duyacağı teessür giderilmiş olacak, ve hilâfet te, İngiliz himayesinde olacak olan bu Arap devletine geçirilmek suretile, İngiliz siyasetinin aleti olacaktır. Hilâfetin sırf İngiliz İslâm siyasetine alet edilmesi istenildiği içindir ki, Arapların, metbuları aleyhine isyana teşvik edildikleri sırada, Grey, Londradaki Rus elçisi Benkendorfa hilâfet meselesinin sırf müslüman âlemine ait bir mesele olduğunu ve buna Avrupalıların karışmaması lâzım geleceğini, söylemiştir.

Bir sual hatıra gelir: Hilâfet madem ki İngilizlerin kendisinde Britanya imparatorluğu için tehlike gördükleri bir müessesedir, onu muhafaza etmek, Türkler için bir nevi kuvvet ve faide olurdu.

Bu suale, sırf bu dairede derhal cevap vereyim ki, İngiltere, hilâfet meselesinde kendisi için bir nevi tehdit gördükçe, bunu kendine rametmek için her şeyi yapacak idi. On dört milyon Türkün, bütün İngiliz siyasetinin kin ve tesviline hedef edilmesi, nasıl bir faide olur?

İngiltere, harp içinde Mekke Emirini, metbuu aleyhine tahrik ve iltizam ederken, ortaya Cemal Paşa etrafında Ermenilerin de iltizam ettiği diğer bir hal sureti çıkıyor. Cemal Paşayı, İstanbul hükûmeti aleyhinde açık bir isyana meyil ettirmek için İstanbul Ermeni mahafili bir ümit gösteriyor. Ve Rus Hariciye Vekili Sazonof, bunun

şartlarını, 1915 birinci Teşrinin 25 inde, Paris Londra ve Roma elçilerine bildirerek, müzakerata girişmek istiyor. Şartlar şunlardır:

1 — Süriye, Filistin, Irak, Arabistan, Kilkiya ile Ermenistan ve Kürdistan muhtar eyaletlerinden mürekkep Türkiye Asyasının, masuniyet ve istiklâli, devletlerce tekeffül olunacak.

2 — Babadan oğla geçmek üzere Cemal Paşa, buranın sultanı olacak.

3 — Cemal Paşa, İstanbul hükûmetini ve Sultanını, Almanlar elinde esir ve bu sebeple mülga ilân ederek, bunlar aleyhine sefer açacak.

4 — Devletler, bu seferde kendisine silâh ve levazım verecekler.

5 — Harpten sonra develetler, kendisine malî yardımda bulunacaklar.

6 — Cemal Paşa, İstanbul ve boğazların ziyaına razı olacak.

7 — Cemal Paşa, Ermenilerin kurtarılmasını ve harbin nihayetine kadar onları beslemek için tedbir alınmasını, taahhüt ediyor.

Bükreş Rus Elçisinin telgrafına göre, Cemal Paşa ile evvelâ Ermeniler mükâlemeye tavassut edecekler ve muvaffakiyet halinde onlar çekilip, hariciyenin mütehassıs memurları müzakeratı idare eyleyeceklerdir.

Roma Rus Elçisinin telgrafına göre, Sonino, müzakerata girişmeği tensip ediyor. Çünkü, hem İngilizler Mısırdaki endişeden kurtarılmış, hem de Almanlar, güvendikleri Anadoludaki insan membalarından, mahrum edilmiş olacaktır.

Briyan, ileri sürülen şartların, Rusyaya, İstanbul ve Boğazları temin ettiği halde, Fransaya, vadedilmiş olan araziden vaz geçmeyi tazammun ettiğini beyan ile itiraz etmiş; nihayet Fransaya ait hukukun halel bulmaması şartile, Fransanın, bu plâna muvafakatini söylemiştir.

Sazonof, Türkiyede bir fesat ve şuriş çıkacağını ve Mısır seferinin de akamete uğrıyacağını düşünerek, Cemal Paşa tarafından izhar edilen arzuları himaye etmeksizin, plânı tasvibe arzettiğini cevaben bildiriyor. İngiltere, evvelâ Cemal Paşanın elinde bulunan vesaitin kifayeti hakkında şüphe gösteriyor ve Araplarla olan müzakerenin de aynı şurişi çıkarabileceğini söylüyor. Basraya ve Arabistana ait meselede, İngilterenin, noktai nazarını muhafaza ettikten sonra, Cemal Paşa ile mezakeratın Mısırda olması ve Fransanın buna ön ayak olmasını kabul ediyor ise de, Londra elçisinin 23 ikinci kânun 1916 tarihli telgrafına göre, meseleyi yeniden tetkik ettikten sonra, Cemal Paşanın, mütevassıtları ile müzakereye girişil-

mesinden feragat eylemeği tercih ediyor. Çünkü Araplarla yapılan müzakereler, Arapların zararına olmaksızın, muvazi bir surette yapılamaz.

Cemal Paşa, adı etrafında yapılan bu tekliflerden haberdarmı idi? Zannetmiyorum. Merhum çok ikbal sever bir adamdı, ve Padişah olmak gibi bir ikbal karşısında belki zaaf duyardı. Fakat ikbal severliği, memleketine hiyanet ve düşmanlarla birleşme derecesine götürebileceğini, kabul etmek güçtür. Çünkü, her şeyden evvel çok vatanperver görünürdü, ve böyle bir teşebbüsün hiç bir muvaffakiyete iktiran edemiyeceğini kestirecek kadar akıllı idi. Zaten ordu üzerinde nüfuzu da yoktu.

Bunu nakletmekten maksadım, İngilterenin siyasetindeki istikameti göstermektir. İngiltere, belki siyasetinin muvaffakiyetini temin eden bir görüşle, Cemalin bir şey yapamıyacağını, Arapların daha muvaffak olacağını sezmiş te, bu sebeple bunu kabul etmemiş olabilir. Fakat, kabul etmemeğe asıl sebep, Araplarla olan müzakerenin, İngiliz menfaatine daha elverişli gelmesidir.

Büyük harpte Türk harbi müellifi kumandan Larşer, 1916 İngiliz Fransız anlaşmasının neticesini, Osmanlı devletinin parçalanması, Padişahın kuvvet ve nüfuzunun ve dinî tesirinin giderilmesi suretile islâm birliğinin kuvvetten düşürülmesi ve Büyük Britanya, İran ve Mısırın sevk ve idaresinde, tesis edilecek Arap Hilâfetinin, istikbalde mütesavver Asya İngiliz demiryolunun inşa edilmesi suretinde gösteriyor ki, İngiliz siyasetinin hedefini çok iyi anlatmaktadır: Bir taraftan Osmanlı devletini parçalamak, diğer taraftan Hilâfeti, Büyük Britanya İran ve Mısırın, yani İngiliz hükmündeki islâmların elinde İngiliz siyasetinin aleti yapmak! Üçüncü sebep olarak ta Hindistan ve Mısır yolu üzerinde olan yerleri, Irak, ve Filistini, Hindistanın İngiliz hakimiyetinde kalması için elde etmek. Belki bu maksatlar iledir ki, dünya harbinin daha başlangıcında, İngiltere, Osmanlı devletinin bu harbe girmemesi için, kâfi fedakârlık yapmak istememiştir. Harp içinde Fransa ile yaptığı itilâf, Musulu Fransaya veriyordu. 1918 birinci Kânununda Lloyd Gorge, Dicle ve Fırat vadisinin İngiltere için ehemmiyeti malûm olduğundan, bunu da İngiliz mıntakasına sokmuştur.

Mondrosta imzalanan mütareke, İngiliz emellerinin ilk tahakkukudur. Sulh konferansında İngiltere, bütün emellerini tahakkuk ettirecektir. Konferansta daha ilk günden İngiliz nüfuzu hâkimdir. Klemanso, Lloyd George'un nüfuzu altındadır. Lloyd Gorge, Şark siyaseti için, Venizelosun şahsında büyük bir yardakçı bulmuştur. Lloyd Gorge, onun Yunanistanı büyütme ihtirasını istismar ederek

kendi Şark siyasetini onunla yürütecek, Venizelos ta, Yunanistanı, Lloyd Gorgeun bu siyasetile büyütecektir. Lloyd Gorge'un etrafında kendisinin Sir yaptığı Bazili Zaharof ile Con Stavridis vardır. Bunların tesiri altında Lloyd George, Şarkta adeta şahsî bir siyaset takip ediyordu. Yunanistanı büyütmek, bu siyasetin vasıtalarından biridir. Marmara ve Eğe denizi, adeta bir Yunan iç denizi olacak, Yunanistan, Bağazlarda İngiliz satvetinin temellerinden birini, teşkil edecek. Eskiden Osmanlı İmparatorluğuna istinat eden İngiliz kudreti, yakın Şarkın bu kısmında bundan böyle Yunanistana dayanacak. Lloyd George, bu şark siyasetinde muvaffak olmak için, kendi üzerine hiç bir tehlike alacak değildi. Avrupanın harp sonu tarihinde Frank Simond'un dediği gibi "İngiliz devlet adamları, Yunanistanı, yakın şarkta, İngilterenin askeri ve donanması olarak kullanmağı düşündüler. Bu suretle, İngiliz siyasetinin aleti olarak büyüyecek olan Yunanistan, bu siyasetin muvaffak olması için bütün güçlükleri kendi zorile yenmeği, üzerine alacak idi. Yine Frangın dediği gibi " Yunanistan İngiltere için yakın şarkta, Polonyanın, şimalî Avrupada Fransa için oynadığı rolü oynayacak idi. Nasıl Pilsdski, Fransanın ilhamile, Yogellous zamanındaki en büyük Polonyayı yeniden kurmak teşebbüsüne koyulmuş idise, Venizelos ta, şimdi İngilterenin yardımı ile, Bizans İmparatorluğunu yeniden kurmak istiyordu. Kim kimi aldattı? Lloyd George, Venizelosu mu? Poincaré'nin şu satırları bunu göstermektedir:

" Mösyö Venizelos, çok akıllıca hareket ederek, ancak mütevazi dileklerde bulunmuştu. Memleketinin kaldıramıyacağı zannında bulunduğu ilhakları, uzak zamanlara bırakıyordu. İngilterede uzun zaman kaldıktan sonradır ki, o kadar büyük ihtiraslara kendini kaptırdı.„ Fakat Venizelosun, daha 2-11-918de Lloyd George'a yazdığı mektup ve muhtıra düşünülürse, (S...) Poinçaré'nin bu satırları, bu mektup ve muhtırayı okumadan yazdığına hükmetmek ve her iki devlet adamının dileklerini birbirinin yardımı ile tahakkuk ettirmek istediklerine hükmolunabilir. Muhakkaktır ki bu yardımda, büyük külfet Yunanistana ve büyük nimet İngiltereye düşüyordu. Fakat başka türlü olamazdı. İngilterenin ve bir az da şahsî olarak Lloyd Ceorge'un, Osmanlı devletini yok etmek ve Yunanistanı büyültmek vadi ile ve onun kuvvetlerile bunu tahakkuk ettirmek siyaseti, Fransanın da, İtalyanın da, birleşik Amerika devletlerinin de siyasetine uygun düşmüyordu.

FRANSA SİYASETİ — Fransa başvekili ve sulh konferansı reisi Klemanso, hep Fransanın emnü selâmetini, Almanyaya karşı

Fransanın vaziyetini ve Ren nehrini düşündüğü için, Lloyd George'un isteklerine, karşı gelmiyordu. Yunan işleri komisyonuna riyaset eden Fransa büyük elçilerinden Jül Kambon da, bu tesir altında, Yunanlıların emellerine müsait karar vermişti. Fakat Fransa, Yunanistanın bu işi başaracak kuvvette olmadığını ve Osmanlı İmparatorluğunun ortadan kaldırılması, Fransa malî ve manevî menfaatlerine uymadığını, takdir ediyordu. Lloyd George'un nüfuzu veya Venizelosun propaganda tesiri ne kadar büyük olursa olsun, Fransa, Türklere kendisini bağlayan malî ve an'anevî menfaatlerini, feda edemezdi. Bu itibarla, İngiliz ve bilhassa Lloyd George siyaseti, Fransada umumî bir müzaheret görmemiştir. Ve Mösyö Klemanso düşünce, Fransız siyaseti, rengini değiştirmiştir.

Fransa hariciye vekâleti umumî kâtibi Paleoloğun, Yunanistanın Paris elçisi Romanosa söylediği sözler, Fransa siyasetini çok iyi gösterir: Romanos, Venizelosa, 24 mart 1920 de yazıyor:

Mösyö Paleoloğ ile yaptığım uzun bir konuşma bende pek elemli bir tesir yaptı. Ve kâtibi umuminin temayülleri hakkında, bende hiç şüphe bırakmadı.

Bana dedi ki, " Fransanın elbette ideali vardır. Fakat tazyik altındaki milletler, kurtuluş için, kendini tehlikelere atamaz. Mösyö Lloyd George, dahilî siyaset sebeplerile, öyle bir siyaset takip ediyor ki, Şarkta kâfi askerî kuvvetleri olmaması sebebile, onu zorla kabul ettirmek vasıtası yoktur. Belki de 15 günde fikrini değiştirir. Fransa, Türkiyede hakikî vaziyeti nazara almak mecburiyetindedir... „

Bu türlü lisan kullanışta, Türk mukavemetinin ne büyük amil olduğunu, hatırlamak lâzımdır. Zaten Romanos ta mektubunda bunu gösteriyor: "Muhakkak olan şey şudur ki, gerek doğrudan doğruya alınan, gerek İtalya kaynaklarından gelen haberlerle, Fransız mahfelleri, Kemalin mukavemeti, Sulh muahedesinin tadil edilmesini mecburî kılmakta olduğuna, kanidirler. „ diyor.

Venizelos dahi Paristen 24 Martta Atinaya yazdığı telgrafta " Mösyö Poincaré, İzmire yollayışımızı, bir delilik sayıyor „ diyor ve 26 Mart tarihli telgrafında Fransızlardan şikâyet ediyor:

"Fransa hükûmetinin Yunanistana karşı meyilleri, gün geçtikçe daha endişe verici oluyor. Sulh şartlarının Türkiyeye zorla kabul ettirilmesinin, zorlu bir mukavemete uğrayacağı yolunda, İstanbul müttefik komiserlerinin gönderdiği rapor üzerine, Fransa Başvekilinin, sulh şartlarına ait âlî meclis kararlarının değiştirilmesini bir kaç gün evvel istediği, muhakkaktır. Bu teklif, İngiltere tarafından reddedilmişti. Fakat,

Türkiye ile müzakere devam ettiği müddetçe, Fransanın bizim müttefiklerimize karşı hareket ettiğini, görmek tehlikesi altındayız. Çünkü şimdiki Başvekil, malî mahfellerin tesiri altındadır. Bu siyaset, bellidir ki abdalca bir şeydir. Çünkü Yunanistan gibi yeniden doğan, kudretinin başlangıcında olan bir devletin dostluğunu, Türkiye gibi yıkılan, iyi edilmesi mümkünsüz bir devletin, şüpheli dostluğuna tayanarak, kat'î surette perişan etmektedir. „ Venizelos doğru görmüştür. Fransa, evvelâ aslan payının İngiltereye düşmesi karşısında, malî ve iktisadî menfaatlerinin, kendisini götürdüğü yola gitmek isteyecekti. İkinci olarak, Türk mukavemetinin, Fransayı yeniden bir harbe girmeğe sevketmesini, Fransada hiç kimse kabul edemezdi. Fransa hükûmeti, bunu bilerek, üzerine mes'uliyet alamazdı.

İngilterede de hiç kimse yeni bir harbe istekli değildir. Fakat bunu bilen Lloyd George, Yunan kuvvetlle maksadını elde edeceğine kanidir. Fransa ise, Yunan kuvvetinin buna kâfi gelmiyeceğine kanidir. Üçüncü olarak Fransa, Türklerin tarihte en eski dostu olmak ve millî ülkeden parça kaybetmenin acılığını tatmış bulunmak itibarile, Türklere karşı yapılan aşırı muameleden teessür duyan Fransız halkının sevkile, İngiliz siyasetini takip etmiyecektir. Fransız halkının hissiyatı, yavaş yavaş umumî ve vatanî bir cereyan hali alacaktır. Bir aralık Yunanlılık, Bulgarlık cereyanları, bu millletlerin kurtuluş mücadelesinde, hürriyet, memleketi olan Fransayı tahrik ettiği gibi, şimdi de bir Türkçülük, Türk severlik cereyanı, Fransayı; hâlâ resmen düşman olduğu Türklerin, dostu yapacaktır. Bu hürriyetçi Türk sever Fransa, Emperyalist Fransadan çok uzaktır. Ve bu Fransanın her Türk yüreğinde yeri vardır.

İTALYA SİYASETİ — İtalyanın şarkta siyaseti, bir büyüme ve genişleme siyasetidir. Bu büyüme, ülke kazanmak yolile yapılamıyan yerlerde, iktisadî renge bürünür. Büyük devletlerin, büyük müstemlekeler kazandığı sırada, millî birliğini elde etmekle uğraşan İtalya, yağma sofrasına geç gelenlerin iştihasile, geç oturabilmiş ve bu iştiha ile Eritreyi, Trablusgarp ve Bingaziyi elde etmişti. 1915 Londra muahedesi, kendisine, Adalar, Avlonya ve Antalya mıntakasında ve 1917 Sen Jan Dömoriyen itilâfı da İzmir mıntakasında, büyüme imkânı veriyordu. Milliyet prensipleri memleketi olan ve varlığını bu prensiplerin zaferine medyun bulunan İtalyanın, ne Arnavutluk, ne Türk elleri üzerinde yürüttüğü iddiaların, milliyet prensiplerile elbette bir münasebeti yoktu. Bu, her büyük devletin takip ettiği emperyalist bir siyasetti.

Bununla beraber emperyalist İtalya dahi, aslan payının İngilte-

reye geçmekte ve büyük bir Yunanistan kurulmakta olmasını, İtalya menfaatlerine elverişli bulmıyordu. Osmanlı İmparatorluğu, Yunan ve Arap devletleri hesabına ortadan kaldırılacağına, İtalyanın muslihane hulûl ile şimdilik iktisadî menfaatler elde edeceği bir memleket olarak kalması racihtir. Kont Sforçadan yukarıda naklettiğim satırlar, bunu gösterir.

İtalya, bu sebeple Yunanistanın İzmire asker çıkarmasına ve Anadoluda ilerlemesine muarız bir siyaset takip eylemiştir ve bu suretle kurtuluş mücadelesine manevî ve filî büyük yardımları olmuştur. Anadolunun paylaşılmasını isteyen Emperyalist İtalyadan, Türk milliyetperverlerinin büyük davalarının muvaffak olmasına yardım eden milliyetçi İtalya, çok uzaktır. Biz, bu İtalyayı severiz.

Yunanistanın kendisi için istediği 12 ada, Epir ve İzmir, İtalyaya bir mukavele ile tanınmış olduğu için, Yunanistanın vaziyeti, konferans önünde güç idi. Bunu takdir eden Venizelos, daha sulh konferansı açılmadan İtalyaya gitti. 21 birinci Kânun günü Başvekil Orlandoyu gördü. Yunanistan ile İtalya arasında doğrudan doğruya bir anlaşmanın faidelerinden bahsetti. Romadaki İngiliz büyük elçisini araya koyarak, doğrudan doğruya bir anlaşma bulmak için, Hariciye Vekili Soninoya müracaatta bulundu. Sonino, ayni yerleri isteyen iki devlet arasında nasıl bir anlaşma yapılabileceğini anlayamadığını ve İtalyanın tavizat almadıkça, isteklerinin birinden veya diğerinden geçemiyeceğini söyledi. Venizelos, tavizatın ne olabileceğini sordu ve konuşmaya bir zemin bulmanın iki taraf için lüzumunu, ispat etmeğe uğraştı. Görüşme, Paris Sulh konferansında tekrar konuşulma kararile bitti.

Venizelos, konferansa 30 birinci kânunda Yunan isteklerini bildirdiği vakit mösyö Orlando, İtalya ile Yunanistan arasında bir anlaşma lehinde, çok sıcak sözler söyledi. İtalyanın, Yugoslavya ile münasebeti gergin olduğu bir sırada İtalya, Yunanlılarla Sırpların arasını bozmak suretile, Yunanlılarla uyuşmada bir menfaat bulabilirdi. Orlando, bunu ima eder sözler söyledi. Yunanistan, Sırplara teminat vermeğe mecbur oldu. Nihayet Mösyö Titoninin, Paris sulh konferansında İtalya delegesi ve sonra hariciye vekili olmasından Venizelos istifade ederek, onunla bir anlaşma yapmağa çalıştı. Bir taraftan, Titoninin ötedenberi Yunanistan ile bir anlaşmaya taraftar olduğu biliniyor idi. Diğer taraftan, İtalya müralıhas heyeti, Klemanso ve Lloyd George imzasile bir nota aldı. Bu notada devletlerin, 1915 Londra gizli mukavelesile harp içinde İtalya ile imza edilen diğer anlaşmaları kat'î bir hukukî kıymeti haiz addetmedikleri, bunların

ancak ileride bir konuşma temeli teşkil edebileceklerini, bildiriyorlardı.

Halin icabı, Yunanistan ile İtalya arasında bir anlaşmaya, elverişli görünüyordu. Amerika Birleşik devletlerini darıltmış, Sırplarla ihtilâfa girmiş olan İtalyanın sulh konferansında kendisine düşman devletleri arttırmamkata menfaati vardı. Mütehassıslara bir anlaşma imkânı tetkik ettirildikten sonra, Venizelos ile Titoni arasında, 29 temmuz 1919 tarihli anlaşma imza edildi. Bu anlaşmanın gayesi şöyle gösteriliyor:

" Şarkî Akdeniz havzasile Balkan yarım adasının nizamını kolaylaştırmak maksadile iki taraf, sulh konferansı önünde, aşağıdaki noktaları müdafaa ve iltizam hususunda, birbirine yardım etmeği taahhüt ederler.

1 — İtalya, 30 birinci kânun 1918 tarihli Venizelos muhtırasında, Yunanistanın şarkî ve garbî Trakya için ileri sürdüğü isteklere, sulh konferansında muzaheret etmeği taahhüt eder.

2 — Yine İtalya, çizilen hudut dairesinde, Cenubî Arnavutluğun (Şimalî Epir) ilhakı yolundaki Yunanistan isteğini, konferansta iltizam eylemeği üzerine alır (hududun nereden geçeceği ve Yunanistanın, İtalyaya Arnavutluğun bu kısmında vereceği tavizat yazılmaktadır).

3 — Yunanistan, İtalyanın Arnavutluk üzerinde mandasını, sulh konferansı önünde iltizam etmeği ve İtalya hakimiyetinin Avlonya ile Hinterlandı üzerinde tanınmasını müdafaa eylemeği, üzerine alacaktır. Yunanistan, Korfo Kanalının bitaraflığını teyit eder ve iki taraf nerelerde üssü bahri ve sabit müdafaa vasıtaları inşa etmeyeceklerini gösteriyorlar.

Yunanistan, ilhak edeceği Cenubî Arnavutlukta, öğretme serbestliğine, din serbestliğine, islâmların aile hukukuna, bunların arazii emiriye ve vakıf usullerine dair teminat veriyor. İtalya, Avlonya ile Arnavutluğun idaresine geçecek yerlerindeki Rum cemaatleri için, teminat veriyor. İki taraf umumî af ilân edecektir.

Bizim için mühim olan dördüncü madde aynen Şudur;

" Yunanistan, hükûmeti Trakyada, ve Şimalî Epirde ve (Cenubî Arnavutlukta) ki istekleri kat'î olarak tatmin edildiği takdirde, Küçük Asyada (İngiliz Harbiye Vekâletinin 1905 senesi $\frac{1}{250.000}$ haritasında gösterilen 31 Kayatepesi civarındaki dere munsabından başlayan ve şarka ve sonra cenuba dönen ve Şinarkın garbinden geçen ve sonra Gümüş dağın zirvesinden geçerek İzmir-Aydın de-

miryolu üzerinde Balasçık İstasyonuna giden ve bu istasyondan itibaren bir taraftan İzmir ve Saruhan diğer taraftan Aydın ve Denizli sancakları hudutlarını teşkil eden bir hattın cenubunda kâin topraklar üzerindeki isteklerinden İtalya hükûmeti lehine vazgeçmeyi taahhüt eder. Yunanistan hükûmeti, İtalya hükûmetinin Yunanistan lehine vaki olacak müzaheretine rağmen Birleşmiş Amerika Devletlerinin muhtemel muhalefeti neticesi olarak Görücenin Yunanistana verilecek topraklar içinde bırakılamaması halinde dahi vazgeçme şartını yerine getirmiş sayacaktır.

Yunanistan hükümeti, bu vazgeçme haricinde, küçük Asya hakkında Mösyö Venizelos tarafından 30 birinci kânun 1918 de sulh konferansına verilen muhtırada ifade edilmiş isteklerini muhafaza eyler ve İtalya hükûmeti kendisine bu bapta müzaheret eylemeği taahhüt eder. Yunanistan dahi, İtalya hükûmetinin küçük Asya üzerindeki isteklerine bütün müzaheretini vadeyler.

İtalya, Kuşadası ile İzmir - Aydın Demiryolu arasında bir anlaşma yapıldığı zaman, Kuşadası limanı ile İzmir limanına rekabet yapmak niyetinde olmadığı ve bilâkis İzmire, Aydın vilâyetinin başlıca limanı olmak ehemmiyetini mahfuz bulundurmak istediği cihetle, Yunanistan hükûmeti İtalyaya İzmir limanında serbest mıntaka teşkil edecek bir sahayı elli sene müddetle icar etmeği ve bu liman ile İtalyaya verilen topraklar arasında transit ticareti için bir mukavele ve demiryollarına dair bir anlaşma yapmağı taahhüt eder.

5 — İtalya Ege denizinde işgalinde bulundurduğu adaların hakimiyetini Yunanistana terkeder.

Rodos adası İtalya hakimiyetinde kalacak ve İtalya kendisince işgal edilen Ege denizi adaları hakkında sulh konferansının vereceği karardan itibaren iki ay içinde Rodosa mahallî geniş bir muhtariyet verecektir. Adanın Rum cemaatleri, mektep, hayır ve şefkat müesseselerini ve Rum Patrikliğine tabi kalacak olan mezhebî müesseselerini serbestçe muhafaza etmek salâhiyetini her suretle haiz olacaktır.

6 — İtalya Anadoluda ve kendi idaresi altında bulunacak olan Rumların din serbestisine ve patrikhaneye tabi kalmalarına riayet etmeği ve gerek hususî ve gerek Ortodoks cemaatlere ait mekteplerin serbestçe işleyişlerini temin eylemeği üzerine alır. Yunanistan da, Anadoluda idaresinde bulunacak İtalyanlara tamamile ayni teminatı vermeği taahhüt eder.

7 — İtalya, Anadoluya ait arzuları tatmin edilmediği takdirde

bu uyuşmanın bütün noktaları üzerinde serbestçe hareket etmek salâhiyetini tekrar alır.

8 — Bu uyuşmanın tehakkuk ettirilmesi yüksek âkit taraflara ait olmadığından ve bu uyuşma konferansa karşı müşterek bir hattı hareketin tayininden ibaret bulunduğundan, kabul edilen prensiplere göre, neşredilmesi lâzım gelen bir muahede olmamak itibarile bu uyuşma daima gizli kalacaktır.

Bu hususta iki vekilin yapabileceği beyanat, konferans önünde iki memleketi alâkadar eden muhtelif meseleleri bir uzlaşma fikrile tetkik etmeği kararlaştırmış olmalarına münhasır kalacaktır.

Bu uyuşmanın sulh muahedesinde zikredilmiyecek maddeleri mahsus bir mukavelenin mevzuu olacaklardır.

Munzam bir anlaşma ile Venizelos ve Titoni, İngiltere Kıbrısı Yunanistana terkederse İtalyanın Rodosta bir plebisit yapacağını kararlaştırmışlardır.

Venizelos bunun üzerine Atinaya çektiği telgrafta bu uyuşma ile terketmek mecburiyetinde kaldığı cenup sancakların Yunanistan elinden gitmesi ne kadar acı olduğunu kaydettikten sonra " bu uyuşma hakikî bir siyasî zaferdir „ diyor. [1]

Çünkü, bunda sulh konferansının Balkanlarda kabul edeceği rejimi temin eden bir Yunan - İtalyan ittifak muahedesinin temellerini görüyor, ve Amerikanın Trakyaya ait muhalefet ihtimalini İtalyanın müzahereti ile gidermiş sayıyor. Bir de İtalya dostluğu Bulgarları sulh konferansının kararlarına hem karşı durmaktan vazgeçirecek hem de sulhten sonra Yunanistanın asude bir hayat yaşamasına imkân verecektir. Bu uyuşmanın belkemiği yedinci maddedir. Ve İtalyaya mutlak bir hak vermektedir.

Venizelos 13 ikinci kânun 1920 oturmasında, sulh konferansının Trakyayı Yunanistana vermesi üzerine, İtalya Başvekili Nittiye bir mektup yazarak, uyuşma hükümlerini teyit etmiş ve Nitti de yedinci maddeyi bilhassa zikrederek cevap vermiştir.

Fakat 20 Haziranda Nitti kabinesi düştü. Yerine gelen Gioletti kabinesinde Hariciye Vekâletini Kont Saforça deruhde eylemişti. Arnavutlukta İtalya ordusu güç vaziyete girmiş ve Arnautluktan

---

[1] Franqulis bu görüşe iştirak etmiyor. Fakat Kont Sforçanın da bu uyuşmadan bahsederken, bunun İtalyaya ne faidesi olduğunu anlayamadığını ve İtalya gibi büyük bir devletin Yunanistanın müzahereteini araması ve bunu diplomatik vesikaya derceylemesi münasip olamıyacağını söylemesi Venizelosun bununla bir muvaffakiyet başarmış olduğunu teyit eder.

çekilmeğe mecbur olmuştu. Anadoluda Türklerin mukavemeti gün geçtikçe artıyordu, Kont Sforça Temmuzda Venizelosa Pariste rastgeldi ve İtalyanın, halin icapları değiştiği cihetle, bu uyuşmayı denonse (bir taraflı ret) etmek niyetinde olduğunu söyledi.

Venizelos, Türkiye sulh muahedesi hazırlandığını ve Yunanistanın İtalya lehine bir çok fedakârlıklara katlandığını ileri sürerek uyuşmayı denonse etmenin zamanı geçmiş olduğunu ileri sürdü. Buna rağmen, Kont Sforça 22 temmuz/920 tarihli bir nota ile, İtalya hükûmetinin bu kararını bildirdi.

Venizelos, hakikî bir siyasî zafer saydığı bu uyuşmadan da, buna istinaden fedakârlık yaparak bıraktığı topraklarımızdan da mahrum olunca, sulh muahedesini imzalamamak ile tehditte bulundu. Lloyd George, İtalya elçisine bu uyuşma hükmünü İtalyanın tutması lâzım geleceğini, sulh muahedesinin 122 inci maddesi buna istinaden yazıldığını söyledi. Fakat İtalya, Yunanistan ile İtalya arasında imza edilmiş bir uyuşmaya İngilterenin karışamıyacağını ve sulh muahedesinin bundan tamamile ayrı bir şey olduğunu bildirdi. Lloyd George Nittinin sulh konferansında bundan bahsettiğini söyleyerek iki meseleyi birbirine bağlı göstermek istedi. Nihayet sulh muahedesi ile beraber bilhassa Adalara dair iki devlet arasında yeni bir anlaşma imza edildi.

İtalya siyasetinin bir Akdeniz devleti sıfatile, dünya harbi içinde ve sonunda elde etmeğe çalıştığı menfaatler, bu suretle görülüyor ki dünyanın bu kısmına, İngiliz görüşüne göre verilmek istenilen şekle uygun değildi.

AMERİKA SİYASETİ: Birleşmiş Amerika Devletlerinin Osmanlı Devletile yapılacak sulha ait siyaseti Vilson prensiplerinin on ikinci noktasında tesbit edilmiştir. Buna göre " şimdiki Osmanlı İmparatorluğunun Türk milletlerine emin bir hakimiyet bırakılacak, fakat Türk hakimiyeti altında bulunan diğer milletlere varlıkları için sağlam bir emniyet temin edilecek ve muhtar surette inkişafları için kendilerine her türlü engelden beri kolaylık gösterilecektir.„

Osmanlı devleti için, Vilsonun sulh programında yazılı olan bu madde, İngiliz siyasetine muarızdı. Bu prensibin tatbiki sırasında Amerikanın bütün Osmanlı İmparatorluğu üzerinde manda alması yolunda bir fikir yayıldı. Osmalı İmparatorluğu memleketlerini Süriye ve Filistinden itibaren dolaşarak İstanbula gelen bir Amerika hey'eti, ahalinin her yerde temayüllerini Amerika lehinde gördüğünden, Amerika mandası istenirse bunun Amerika Senasınca kabul edilmesi ihtimalinden bahsettiler, Hakikaten bir çok yerde Süriyede

ve Filistinde hatta İstanbulda bir çok kimseler, İngiliz, Fransız ve İtalya müstemlekeci zihniyetine karşı, Amerikanın daha zengin, daha az menfaatlar olduğuna, daha insanî gayeler takip ettiğine kani olarak, bir Amerika mandasını daha az kötü, eski tabir ile, ehvenişer sayıyorlardı. Hamiyetlerinden, vatana bağlılıklarından şüphe edilemiyen bir çok Türkler, selâmet yolunu ancak bir Amerika mandasında buluyorlardı ve bu manda telkinini, ümitsiz bir vaziyet içinde kurtarıcı bir mucize sayıyorlardı. Bu hususta Gazinin büyük kongre önündeki nutkunda güzel tafsilât vardır [1]. Bekir Sami Beyin ve Halide Edip Hanımın bu mandayı kabul için vaki olan müracaatleri ve sebepleri ve onlara Gazinin cevapları orada aynen yazılıdır. Sivas kongresinde de Rauf Beyin ve Refet paşanın bu mandayı nasıl iltizam eyledikleri nakledilmiştir.

Gazinin Bekir Sami Beye çok güzel sordukları gibi, bize bir çok faydalar temin edecek olan Amerikanın bizden isteyeceği şey ne dir? Amerika deyince hatıra insaniyet gelir. Fakat hürriyet deyince hatıra İngilizler, müsavat deyince Fransızlar, milliyet deyince İtalyanlar gelirdi. Bunların şimdiye kadar girdikleri yerlerde hükümleri altına aldıkları ahaliye hürriyet, müsavat ve milliyet prensipleri ile ne menfaat temin ettiklerini bilmeyenler de mütareke başından beri memleketimizi işgal eden bu milletlerin bize ne getireceklerini anlamışlardı. İnsaniyet memleketi olan Amerikanın bunlardan başka bir şey olacağını neden bekliyorlardı?

Osmanlı İmparatorluğunu, bir Amerika manıdası şartı altında bütünile koruma elbette iyi bir şeydi; eğer bu manda zannedildiği gibi sırf Amerika sermayesini memleketimize dökmek, Amerika idaresini, enerjisini, kuvvetini memleketin selâmeti yolunda kullanmaktan ibaret olacak olsaydı! Amerika asayişimizi temin edecek, harice karşı bizi her devletin taarruzundan koruyacak, okutacak, yollarımızı yapacak, bütün kusurlarımızı ıslah edecek; fakat bütün bunları ne için yapacak? Parasını buraya sarfedecek, insanlarını buraya gönderecek, ecnebi devletlerle, dahilî unsurlarla ugraşacak, hep bir insaniyet mülâhazasile mi? Türklerin veya diğer unsurların kara gözleri için mi? Bir devlet, eğer bir ecnebi toprakta bu kadar hasbî bir vazife deruhde ederse buna en az manasile aptallık derler. Amerikalılar aptal değildir. Elbette, eğer böyle bir şey hatırlarından geçirmişlerse-ki bunu ispat eden birşey yoktur-bunun güçlüğünü, tehlikelerini, zararlarını düşünmüşler ve bütün bunlara

[1] Nutuk s. 53 — 68 (Umumî tabı)

karşılık olabilecek bir fayda düşünmüşlerdir. O fayda memleketin istiklâli olabilirdi, Fakir bir kadına, parlak bir yaşama şeraiti vadeden ve bunun mukabilinde onun yanlız iffetini isteyen bir insanın insaniyetperverliği ne ise Türkiye mandasını üzerine sırf insanî maksatla alacak bir devletin insaniyetperverliğindeki mana da o olabilirdi. Türk milleti böyle bir şerefsizliği kabul edemezdi. Gazinin verdikleri cevaplar Türk milletinin yüreğinden gelen istiklâl sevdasının tam bir ifadesidir.

Diğer taraflan Osmanlı imparatorluğunu olduğu gibi muhafaza faydasını gösteren bu Amerika, nitekim Türk düşmanı Morgen Tav, Mister Bravn ve Beker ile mandanın üçe ayrılması lâzım geldiğini, Ermenistan hakkında başka, Türkler hakkında başka şeraite göre manda ahkâmının tesbit edilmesini raporunda ileri sürmüştür. En nikbin düşünüldüğü takdirde dahi, Amerika mandası acaba tatbikatta azlıkların çokluğa, yani Türklüğe bir tahakküm vasıtası olmayacak mıydı? Hıristiyan Amerikanın, islâm Türklere, kendi mandası altında vereceği mevkiin, idarelerinde islâm unsur bulunan diğer yerlerden ne kadar farklı olacağını hiç kimse kestiremez; tecrübe ise mümkün değildir. İstiklâl bir satranç oyunu değildir ki denensin! Hiç kimse ölüm veya kurtulma ihtimali arzeden bir ilâcı alamaz.

Üçüncü bir mütalea olarak, Amerikanın, bir mandaya taraftar olup olmadığı resmen malûm değildir. Memleketimize gelen Amerikalılar böyle bir ihtimalden bahsederek milletçe Amerika Senasına müracaatı tavsiye eylemişlerdir. Bir ihtimal uğruna bütün Türkiyeyi bir manda talebine teşvik etmek, bir millete kendi istiklâlinden feragati ilân ettirmek demektir ki çok tehlikelidir. Şikârını kurt gibi bekleyen diğer devletlerin bundan ne türlü istifade edeceği düşünülecek bir şeydir. Belki Vilsonun kafasına böyle bir manda fikrini koyanlar olmuştur. Yunan işleri komisyonunda Amerika murhahsının yeni bir rejimden bahsetmesi de belki bunun ifadesidir. Bununla beraber, Amerika Senasının bu mandayı kabul edeceğine çok az ihtimal verilebildiği gibi, bizzat Vilsonun Yunanistana İzmiri vermesi de, manda tatbikatının filiyatta ne olabileceğini çok acı gösteren bir hadisedir.

Bu mülâhazaları bir tarafa bırakarak, Amerika siyasetini ister 12 inci maddenin ruhu dairesinde kalsın, ister böyle bir mandaya taraftar bulunsun, İngiliz siyasetine en kuvvetli bir muarız vaziyette görüyoruz. İşte İngiliz siyasetinin Şarka vermek istediği vaziyet böyle güçlükler gösteriyordu ve sulh konferansı bu sebeple Şark sulhünde güçlükler karşısında idi.

4 — İlân edilen prensiplerin Osmanlı İmparatorluğuna tatbiki daha güçtür. Bütün muharipler, harbi, Vilson prensiplerinin tatbiki suretile bırakmışlardı. Bu prensiplere göre, yeni sulh, milletlerin kendi mukadderatına hâkim olması düsturu üzerine kurulacak idi; ilhaksız, tazminatsız olacak ve milletler arasında el birliği ile çalışmağı ve emniyeti milletlerin iktisadî inkişafını temin eyleyecekti. Bu gayelerin Osmanlı İmparatorluğuna tatbiki çok daha zordu. Almanyada bu prensiplerin tatbiki zor olmuştu. Alzas Lorende, müstemlekelerde halkın reyine müracaat edilmemişti. Silezyada müracaat zorluklar arzetmişti. Avusturya Macaristana bu prensipler daha zor tatbik edilmiş, milyonlarca Alman ve Macar yabancı milletlerin hükmüne konmuştu. Avusturya Macaristan imparatorluğunu, mazlûm milletleri boyunduruktan kurtarmak için parçalayanlar, bu imparatorluğun yerinde kurulan devletlerde, bu sefer dünün hakim milletlerini mahkûmlarının boyunduruğuna koymuşlardı. Hiç olmazsa Avusturya Macaristan İmparatorluğunun mazlûm milletleri boyunduruktan kurtarma gibi ilân edilmiş bir prensibi yoktu. Muhtelif milletlerin birlikte yaşamasını gaye edinmiş bir siyaseti vardı.

Sulh konferansı Türkiyeye gelince bu prensibi büsbütün unutmuştu. Osmanlı İmparatorluğundan pay almak istiyen emperyalist devlet adamları, idealist Vilsonu çıkmaza sokmuşlardı. Zaten, Osmanlı İmparatorluğunun hiç bir yerinde ne Rumlar ne Ermeniler ne Yahudiler ekseriyet teşkil etmiyorlardı. Halkın kendi mukadderatına hâkim olması düsturu, ekseriyetin ekalliyete tahakkümü düsturu ile değiştirilmedikçe, Türkiyede Türklerden başkasına söz düşemezdi ve Türk devleti korunmak lâzım gelirdi. Bu ise emperyalist devletlerin işine gelmiyordu. Hem yenen devletlere üzerinde kirli emeller besledikleri Türk topraklarından istifade temin etmek, hem prensipleri şeklen kurtarmak lâzımdı. Manda, nüfuz mıntakaları, işgal gibi çarelerle bu temin edildi. Yani ilân edilen prensipler, Türklere gelince baştan başa inkâr edildi. Hak çiğnendi ve sırf siyasî ihtiraslar, şarkın ve Türklüğün akıbetini tayin etti. Elbette Türklük buna razı olmıyacaktır.

5 — Türkler karşı duruyordu. Sulhü asıl güçleştiren şey bu idi. Almanlar, sulhü kabul etmişlerdi. Avusturyalılar, Bulgarlar, Macarlar sulhu kabul etmişlerdi. Bütün bu devletlerle beraber iken bile dayanamayarak, mütareke istemek suretile harpten çıkmış olan Türkler, tek başlarına kendilerine tatbik edilmek istenen sulh şartlarına karşı duruyorlardı. Bu, Türkün bütün mazisine, tarihî şerefine uyan yegâne şey idi. Türkler şerefsiz ve muhakkak bir ölümle bir kurtulma pençeleşmesinin tehlikele-

rini göze alma arasında kalmışlardı. Kurtulma pençeleşmesinî bütün tehlikelerine rağmen göze aldılar ve kendilerini kurtarmağa atıldılar. Tehlike karşısında, varlığını kurtarmak için pençeleşmesini bilen bir milletin savaşı çok tehlikelidir. Avrupa bu tehlikeyi anlayamamış, yalnız sulhü güçleştiren karşı durmaya geçici çareler aramıştır. O çare, onu bulduın zannında bulunanı boğacaktır.

Türklerle sulhü güçleştiren sebepler, devletlerin daha doğru yolu görmek kabiliyetinde olmadığını da izah eder. İngiltere ve daha ziyade onun hükûmeti başında olan Lloyd George, satılmış veya aldanmış bir zihniyetle, Osmanlı İmparatorluğunu parçalamak kararında sabittir. Lloyd George, Frangulisin dediği gibi, kendi arkadaşlarının fikirleri hilâfına, ve İngilterenin iyi anlaşılmış menfaatleri hilâfına Şarkta şahsî bir siyaset takip eylemektedir. Bu siyaset, tahkik komisyonunun raporu üzerine, İstanbul âlî komiserlerinin ikazları üzerine doğru yola dönebilirdi. Lloyd George israr etti. Okadar ki, tahkik komisyonunun kararı unutuldu ve İzmirin muvakkaten Yunanlılarca işgalinden bahseden Alî meclis, İzmiri, Yunanistana büsbütün vermek kararına vardı! Fransa da İtalya da bu hususta İngilizlerin görüşüne yanaşmak mecburiyetinde kaldılar.

İstanbul meselesine gelince, Fransa bunda israr etti. Çünkü İstanbul beynelmilel devleti diye bir devlette kimin hâkim olacağını anlamamak kabil değildi.

SULH MUAHEDESİ HAZIRLANIYOR — Türklerle sulhü kararlaştırmak için 21 İkinci Kânun 1920 de Alî meclis, evvelâ Klemansonun ve sonra Mileranın reisliğinde toplandı. Türklerle yapılacak sulhün muhtelif kısımlarını hazırlamak üzere komisyonlar teşkil olundu. Âlî meclis 11 Martta, İstanbulun askerî işgalini kararlaştırdı, ve 16 Martta işgal vaki oldu. Daha doğrusu, zaten İstanbulda bulunan müttefikler, filî vaziyetlerine bir şekil verdiler ve İngiliz askeri, alçakçasına Türk askerlerine Şehzadebaşında hücum ederek kan döktüler. Loyd George, 15 Martta Versay müttefikler askerî komitesinin başı olan Mareşal Foşa askerî hükümler hakkındaki mütalaasını sordu. Mareşal Foş komitenin reyini 29 Martta bildirdi.

20 Martta, Londrada, Llort Cürzonun reisliğinde toplanan Alî meclis Mareşal Foşun cevâbını tetkik etti. Türk Heyetinin o vakit davet edilerek muahedenin tebliği mukarrer idi. Vaziyetin vehameti ve tâli bir çok noktaların yeniden tetkik edilmesi mecburiyeti bunu yeniden geri bıraktı. 3 Nisanda Asküvit Türkiye ile sulhün bu kadar geri bırakılmasından avam kamarasında şikâyette bulundu ve hükûmetten istizahta bulundu. İstanbul mesele-

sini ortaya attı. Asküvit, Padişahın İstanbulda kalmakla beraber, burasını büyük devletlerin ve Milletler Cemiyetinin idare etmesini istiyordu. Lloyd George, gecikmenin Vilsonun cevabını beklemekten ileri geldiğini, Amerikanın bu sulhün müzakeresine iştirak edip etmiyeceği Vilsondan sorulduğunu, cevap gelince işe başlandığını söyledi.

19 Nisan 1920 de sulh konferansı San Remoda, İtalya Başvekili Niltinin reisliğinde toplandı. Türklerle yapılacak sulhün kat'î şekli oradadır ki kararlaştırıldı. Versay müttefikler askerî komitesi dahi, San Remoya davet edilmişti. Hazırlanan şekil bu komiteye tebliğ edildi. Mareşal Foş şu cevabı verdi:

San Remo konferansı asker
ve deniz komitesi — 20 Nisan 1920

Reis Efendi,

19 Nisan tarihile bana yaptığınız tebliğ üzerine asker ve deniz komitesi bu sabah toplandı. Verdiği reyi size takdim ediyorum.

İhtiramlar.... — Foş

Türkiyeyi, sulh şartlarını yapmağa mecbur etmek için, karada ve denizde alınacak askerî tedbirler hakkında askerlik ve denizcilik mümessillerinin reyleri:

20 Nisan günü saat 11 de, Mareşal Foşun riyasetinde toplanan asker ve deniz komitesi, Alî meclise aşağıdaki reyi arzeder;

Deniz ve hava mütehassıslarının iştirakile Versay müttefikler askerî komitesince, Alî meclise 29 Martta gönderilen rapor, Türkiye ile yapılacak sulh muahedesinin, Versay müttefikler askerî komitesine bildirilmiş olan siyasî hükümlerine göre yazılmıştı ki şöyle idi:

1 — Avrupa Türkiyesinde

Padişahın ve Türk hükûmetinin, İstanbulda bırakılışı, sulh şartlarının icrasını ve azlıklar lehinde konmuş olan teminata riayet edilmesine bağlı olacaktır.

Avrupa Türkiyesinin hududu, Enos Midya veya daha muhtemel olmak üzere Çatalca hattı olacaktır.

2 — Boğazlar mıntakası

Müttefiklerin, Türkiye Avrupası ve Boğazlar mıntakasını askerî işgal etme hakkı olacaktır.

3 — Asyada

Şarkta müstakil bir Ermenistan devleti tesisi. Bu Ermeni devleti ne Trabzonu, ne Erzincanı havi olmıyacak; kendisine denize çıkma-

yı temin edecek olan Lâzistan üzerinde, mahsus hukuku bulunacaktır. Cenupta, Türkiye; Süriye, Filistin, İrak, Arabistan ve Adalar üzerindeki bütün haklarını terkedecektir. Türk hududu, cenupta Ceyhan ırmağı mecrası ile Ayıntap, Urfa, Cezirei İbniömer hattı olacaktır. Cenubu şarkide Aydını içine almıyacak olan bir mıntaka ile beraber İzmir, Padişahın metbuluğu altında Yunanlılarca idare olunacaktır.

Eğer bunlardan başka ihtimaller derpiş edilmek lâzımsa, asker ve deniz komitesi bunları kendisine bildirmesini Alî meclisten rica eder,

Asker ve deniz komitesi, bildirilecek yeni siyasî esaslar üzerine, o halde yeni bir telkik yapacak, ve yeni bir rapor tanzim edecektir.

Mosyö Mileran, San Remodan dönüşünde, San Remoda dokuz gün içinde Türkiyenin mukadderatı taayyün etti. Yalnız Ermenistan meselesinin Pariste telkikine devam olunacak dedi. San Remoda hazırlanan proje üzerine, Yunan heyeti bir sürü itirazlar yaptı. Bu suretle kat'î şeklini alan sulh muahedesini tebliğ için Osmanlı devleti, murahhaslarını göndermeğe devet edildi.

Sulh heyeti Baş murahhası Tevfik Paşa olmak üzere murahhas dahiliye Nazırı Reşit, Maarif Nazırı Rum Bey oğlu Fahrettin Beylerle Nafıa Nazırı Cemil ve Bahriye Nazırı Mahmut Muhtar Paşalardan mürekkep olarak müşavir ve kâtiplerle beraber 2 Mayısta İstanbuldan yola çıktı. Sulh heyeti 29 kişiye varmıştı. Yanlarında 25 sandık evrak ve vesaik vardı. Bunların yol masrafı için iki yüz bin lira tahsisat kabul edilmişti. Sulh heyeti Versayda, evvelce Almanların oturduğu Reservoir Oteline indi. Miralay Hanri kendilerine serbest bulunmakla beraber, Parise gidemeyeceklerini tebliğ etti!

Vilson; Türk sulhü hakkında kendi görüşü bilinmeden, karar verilmemesini bildiren bir nota vermişti. Müttefikler, Amerikanın Türk sulhu konuşmalarına kendilerinin bunu istemesine rağmen karışmamış olması ve Amerikanın Türkiye ile filen harbe girmemiş bulunması münasebetile, Amerika Reisicümhuru tarafından ileri sürülen düşünceleri mutlak surette kabul edemeyecekleri mütaleasında idiler. Onlara göre, bu düşüncelerle Türk sulhü hayalî temeller üzerine kurulmuş olurdu. Harp içindeki müessir yardımından sonra sulhü koruma işinde yana çekilmiş olan Amerikaya, Avrupanın eski kurt diplomatları artık ehemmiyet vermiyorlar. Amerikanın bütün prensipleri bir yana bırakarak, Türkiyeden pay almak siyasetini tatbik ediyorlardı. Hoş Vilsonun kendisi de, kendi prensiplerini Türklere tatbik etmek lâzım gelince, en evvel inkâr etmiş, İzmiri Yunanlılara bağışlamış değilmiydi?

Vilsonu, en çok düşündüğü Ermeni mandasının kabulü gibi bir teklif karşısında bulunduran Avrupalılar, Vilsona bununla güzel bir oyun oynadılar. Amerikanın bu mandayı kabul etmesi ihtimali yoktu. Devletler, Vilsona Ermenistan mandasını kabul etmesi veya Ermenistan hududunu tayin etmesi hususunu teklif etmişlerdi. Amerika Meclisi, Ermenistan mandasını 62 reye karşı 233 rey ile reddetti. Vilson Ermenistan hududunun tayini meselesinde hakemliği kabul ettiğini konferansa bildirdi.

Sulh muahedesi, murahhaslarımıza, 11 Mayıs 920 salı günü öğleden sonra, Fransa Hariciye Vekâletinin saatlı salonunda tevdi edildi.

Konferans Rerisi Mösyö Mileran şu nutku söyledi:

Osmanlı İmparatorluğu murahhasları Efendiler,

Türkiye, ecnebi tazyikine kapılarak, 1914 yılında müttefik devletlere karşı harbe başlamış ve bu hatası yüzünden, müttefik devletler, acı bir harbin bir çok yıllar sürmesine katlanmak mecburiyetinde kalmışlardır. Bu sebeple, müttefik devletler bu kadar korkunç bir tehlikenin bir daha baş göstermemesi için, her türlü ihtiyat tedbirleri almakla mükelleftirler.

Müttefik devletler, boğazların serbestliğini temin etmekle beraber Padişahın İstanbulda hakimiyetini bırakmağa karar vermişlerdir. Ve bu suretle, Türkiyede hak, hürriyet ve adalet esasları (!) üzerine kurulmuş bir sulh tesis etmek istediklerini ispat eylemişlerdir. Müttefik devletler bu esasların galebesi için harbeylemişlerdir.„

Cevap vermek için bir ay müddet verilmişti. Konuşma, yazı ile olacaktı, Tevfik Paşa, muahedenin nasıl tevdi edildiğini bildirdikten sonra muahede hakkında hükmünü şu sözlerle ifade ediyordu: "İstiklâl ve hatta devlet mefhumları ile kat'iyen kabili telif görülmeyen muahedenin hükümleri şunlardır.....„

Muahede Roman'ın Kartacaya teklif ettiği muahedeyi andırıyordu.

Sadrazam Damat Ferit Paşa, hulâsası bildirilen muahedenin hemen metnini istedi. Gazetelerin neşrettiği hulâsa bütün Türkleri yaraladı. 21 Mayıs Cuma günü, cuma namazından sonra, bütün İstanbul, kanayan yaranın acılarını dökmek için, mitingte toplandı. Muahedenin kabul edilmesi mümkün olamıyacağına dair kuvvetli sözler söylendi: "Biz insanlara yakışmayan bu sulh şartlarını kabul edemiyeceğiz„ karar bu idi.

Muahede metni İstanbula ancak 17 gün sonra gelebilmişti.

31 Mayısta heyetimiz bu müddetin 11 Temmuza kadar uzatılmasını istedi. Müttefikler, onbeş günlük bir temdit verdiler Sadrazam

Damat Ferit Paşa, yine temdit istediğinden, konferans umumî kâtibi Türk heyetine verilen mühletin 26 hazilanda bittiğini ve bunun daha uzatılmıyacağını bildirdi.

Sadrazam da 12 Haziranda bizzat Parise giderek bir tadil imkânı aradı. 20 Haziranda müttefik devletler başvekilleri Hythe'de toplandılar. Ve 21 Haziranda Boul'ogne'da bir müttefikler konferansı yaptılar. Yunanistan da buna çağırıldı ve sulh şartlarını Türkiyeye kabul ettirmeği taahhüt etti.

26 Haziranda Türk heyeti, Kedorse'ye, Türkiyeye yükletilmek istenilen ağır şartlar hakkında, protestoyu tazammun eden bir nota verdi. 30 haziranda da, İstanbulun kat'î cevabını verdi.

5 Temmuzda müttefik devletler başvekilleri, Spa'da, Almanların muahede hükümlerini nasil icra ettiğini tetkik etmek için toplandılar ve 7 Temmuzda Türk cevabını tetkik ettiler. Buna verilecek cevabı hazırlamak için bir komisyon teşkil olundu. 14 Temmuzda Türk heyeti ikinci bir nota vererek, müttefiklerden sulh şartlarının ağırlığını hafifletmelerini, yalvararak diledi ve bu hükümlerin tatbik edilemiyeceğini anlattı. 17 Temmuzda konferans reisi sıfatile Mileran ağır cevabını verdi.

Ya imza etmek ya reddetmek kalıyordu.

Tahkik komisyonunun raporu, Venizelosu, Âlî meclise doğru olmıyan istatistikler ve haberler verdiğini meydana koymuş, İzmirin Yunanlılara ilhakını Türk millî hislerinin kabul etmiyeceğini ve Yunan kuvvetlerinin yalnız başına bunu cebren kabul ettiremiyeceğini göstermiş iken ve Âlî meclisçe bunun üzerine Yunan işgalinin muvakkatliği ve istikbal için hiç bir hak teşkil etmediği bildirilmiş iken, nasıl oldu da Venizelos, ikbalinde idbar uyandıran bu vaziyeti değiştirebildi? Bunu, Venizelos ile Con Stavridi, ve Zaharofun tesiri altında, Yunan kuvvetlerile Türkiyeye istediğini yaptırabileceğine kani olan Lloyd George'un şahsî siyasetinde aramak lâzımdır. Venizelosun telgraflarından bunu anlamak kabildir. Bu telgraflardan anlaşılıyor ki, Lloyd George, İngiltere Hariciye Vekili Lort Cürzonun ve Bahriye Vekili Çorçilin fikirlerine karşı gelerek, şahsî görüşü ile meseleyi halletmek istemiştir. Venizelos 16 Şubat 1920 tarihli telgrafında, İstanbulun Türkiyeye bırakılmasına prensip itibarile karar veren Âlî meclis huzurunda, vaki olan davet üzerine, Yunan görüşünü nasıl anlattığını naklettikten sonra diyor ki:

"Oturma bittikten sonra, İngiliz Başvekili ile öğle yemeğini yedim. Yemekte yalnız kendisinin hususî kâtibi ve bizim baş konsolosumuz vardı. İngiliz Başvekili, İzmir meselesini Yunanistan lehine

halledebildiğinden dolayı mesut olduğunu söyledi. Ve, bu meselede bize yalnız iktisadî bir nüfuz mıntakası verilmesi lâzım geleceğini ileri süren Fransa Başvekiline karşı değil, bizzat İngilterenin Hariciye Vekiline karşı da savaşmak mecburiyetinde kaldığını ilâve eyledi. İngiliz Başvekili, bana, Padişahın idarede müdahalesini kabule mecbur kalırsa, bu meselede ve Anadolu Rum meb'uslarının Atina Meb'usan meclisine iştirakleri meselesinde, bizim görüşümüzü daha iyi müdafaa edebilmek için bana bir çok şeyler sordu.„

Yine Londradan çektiği 25 Şubat 1920 tarihli telgrafta diyor ki "Geçen Cumartesi, İngiliz Başvekili bana hususî kâtibini göndererek, Fransa Başvekili gelir gelmez kendisinden, İzmir üzerinde Padişahın metbuluğunu kaldırmağa muvafakat almağa çalışacağını, israr karşısında kalırsa Âlî meclis önüne çağırılmamı, ve bir kere daha dinlenmemi istiyeceğini bildirdi. „

" Dün meclise çağırıldım. İzmir üzerinde, Türk metbuluğunu yalnız ismen olsa bile bırakılması aleyhindeki delillerimizi izah ettim. Öğleye doğru bitirdim. Oturma öğleden sonra tekrar başlamak üzere tatil oldundu. İngiliz başvekilinin evinde toplanan Âlî meclise, icap ederse yeniden fikrim alınmak üzere, ben de iştirak etmeğe reis tarafından davet olundum. Gerçek, öğleden sonra oturmasında İngiliz başvekilinin hususî kâtibi şu yolda bir uzlaştırıcı proje hakkında fikrimi sordu: 1 - İzmir üzerinde Türk metbuluğunun, tek ifadesi olarak, Türk bayrağının muhafazası. 2 - Yunan idaresi. 3 - Yunanistanın askerî işgali. 4 - İzmirde hususî bir parlâmento. 5 - İki sene sonra bu parlâmentonun, Milletler Cemiyeti vasıtasile, Yunanistana tamamile ilhakı istemek hakkı olması. Milletler Cemiyeti meclisi bir plebist yapılmasını istemek hakkını haiz olacaktır. İcabında bu projeyi kabul edebileceğimi, fakat İngiliz başvekilinden oturmayı yarına bıraktırmasını, ve bunda bu proje hakkında fikrimi resmen söylemeğe davet edilmekliğimi rica ettiğimi, cevaben söyledim. Bu suretle bana Fransız başvekilini görebilmekliğim ve israr etmemesi hakkında kendisini ikna edebilmekliğim için vakit verilmiş olacaktı. İsteğim kabul edildi. Bu sabah Fransız başvekilini gördüm. Ve, kendisini söz anlamaz buldum. Bana tamamile kıvamsız deliller getirdi. Bunların başlıcası Türkiyece kabul edilebilecek şartlar ifade etmek lâzım geldiğidir. Çünkü Fransa, bu bapta Türkiyeye karşı yeni bir harbe başlamağa asla müstait değildir. Kendisine bu yolda bir yardım istemeği hiç hatırına getirmediğimi cevaben söyledim. Ve, Yunanistanın Anadoludaki ordusu sayesinde, yalnız Yunan istihkaklarını değil, umumî sulh şartlarını da Türkiyeye cebren kabul

ettirmek kudretinde olduğunu anlattım. Bununla beraber, kendisinden yalnız Çatalcaya kadar genişlememizi tutmak değil, bu mes'elede ilk teşebbüsü almak vadini de kopardım. Çünkü başından beri Fransadır ki Trakyada Yunan isteklerini tutma teşebbüsünü almıştır.

Eğer başlangıçta meselenin İzmirin sade bir istilâsından ibaret olduğu göz önüne alınırsa, sanırım ki, şimdi verilen hal şekli büyük bir muvaffakiyet teşkil eder. Hakikatte, iki sene vade ile, büsbütün bir ilhak kabul edilmiş demektir. Trakya meselesinin müsait halledilmiş olmasile birleştirilince, bunu hakikî bir Yunan zaferi saymak lâzım gelir.

Şurasını ilâve etmeliyim ki, İtalya Başvekili, bizim meselelerimize karşı her suretle aramızda kararlaşan yolda vaziyet aldı. Ve hatta, başlı başına dostluk eseri göslerdi. Olan şeylerden, Mösyö Ripolisten başkasına haber verilmemesini rica ederim. „

Venizelos

15 ve 16 tarihli iki telgrafı da okuyalım.

Londra 15 Haziran 1920

Tamamile şahsî ve mahremdir. Bizzat vekil tarafından açılacaktır.

Dün akşam Londraya vardım. Davet edilmem üzerine, yarım saat sonra İngiliz Başvekilinin yanına gittim. Başvekil şimdiden gelmiş olmaklığımdan sevincini söyledi.

Çünkü Türkiye, imza etmek istemediği veya tatbiki mümkün olamadığı takdirde, sulh muahedesini kendisine cebren kabul ettirmek çarelerini, vaktinde tetkik etmek lâzımdır. İlâve etti ki, İtalya sulh muahedesini yalnız cebren kabul ettirmeğe yardım etmemekle kalmıyacak, muahede tatbik edilemezse aşırı sevinecektir. İtalya, hatta kendini bulaştırmaksızın, belki de Türkiyeyi muahedeyi reddetmiye teşvik edecektir. Bu sebeple, İtalya artık hesaba katılmıyacaktır. Mösyö Milran samimidir. Fakat sulh şartlarını zorla kabul ettirmek için bir ordu gönderilmesini Fransa amme efkârı güç kabul eder. İngiliz Başvekil kendi de, hariciye vekâletinden ve askerî muhitlerden gelen güçlükler karşısında bulunmaktadır. Bu muhitler, hele son günlerde bir Türk severlik fikrinden mülhem olmaktadırlar. Ve, Türkiyeye karşı, elli sene evvel Dizraellinin düşündüğünü düşünmektedirler. Neticede Başvekil, bana Yunanistanın sulhü Türkiyeye zorla kabul ettirmek için lâzım olan askerî gayreti yapmak kastında olup olmadığı ve Yunanistanın buna muktezi kuvveti bulunup bulunmadığı hususunda kanaatimi sordu.

Bir kelime ile, benim de kendisi gibi Türkiye kuvvetini mubalâğalı bulduğumu öğrenmek istedi. Herhangi bir suretle tereddüt göstermeksizin, cevap verdim ki, Yunanistan lâzım kuvvete maliktir. Ve, iki garp devletile ve hiç olmazsa İngiltere ile birlikte çalıştıkça muktazi gayreti yapmak iradesini ispat edecektir. Başvekil, Harbiye vekilini görmekliğimi, kendisile bu dairede konuşmaklığımı ve İngiliz erkânı harbiyesinin Türk mukavemetinin kıymetini fazla büyüttüğüne kendisini ikna eylemekliğimi benden rica etti.

Bilirsiniz ki, bu sefer Yunanistandan, manen sarsılmış olarak ayrıldım. Hasımlarımızın tuttuğu yol neticesi olarak, seferber edilmiş olan kıt'alarımızı kuvvetlendirmek ve olunacakları tamamlamak için ihtiyat kuvvetlerini şimdiden silâh altına çağırmağa cesaret edemiyeceğimizi zannediyordum.

Bu takdirde sulhün imza edilmesini kolaylaştırmak üzere, isteklerimizi tahdit etmekliğimizin İngiltere tarafından tavsiye edilmesi muhtemeldir. Fakat, İngiliz başvekilinin, Türkiyeye, sulhü, Yunan kuvvetlerinin yardımile zorla kabul ettirmeğe meyilli olmasına göre, işleri millete olduğu gibi anlattığım zaman, bunun millî isteklerin hepisini elde etmek için erken gayreti yapacağını zannediyorum. Şurası muhakkaktır ki, Türkiye imza etmek istemez de, sulhü kabul ettirmek için kuvvetimizi kullanırsak, sulh şartları bizim lehimize tadil olunur sanırım. Bir yandan Ermenistan Pontosu içine alacak bir federal devlet teşkili ile öbür yandan bizim bütün Edremit körfezine yayılmaklığımız ve belki de Türklerin İstanbuldan uzaklaştırılması ile herhalde Türkiyede büyük devletlerinkine denk bir mevki işgal etmeği ve boğazlara nazareti elde eylemeği umuyorum. Şüphesiz 1917 dekine benzer bir malî yardım ve harp masrafını Türkiyeye yükletmek hakkını isteyeceğiz....

Londra 16 Haziran 1920

" Dün akşam, Harbiye vekilini, umumî erkânı harbiye azalarile birlikte gördüm. Harbiye vekili başvekilin görüşlerine iştirak eder görünmüyor.„

Boulogne'da toplanan konferastan sonra, Venizelos çektiği telgrafta, "Boulogne da muvaffakiyetimiz büyük oldu, çünkü Mustafa Kemal Paşanın İzmit ve Çanakkeledeki muvaffakiyetinden sonra Boulogne da sulh muahedesinin imzasını temin için Türkiyeye ciddî müsaadelerde bulunmak mı, yoksa muahedede artık yazılmış olan maddeler hakkında israr etmek ve bunları icap ederse zorla kabul ettirmek mi, meselesi ortaya atıldı.

Fransızlar ve İtalyanlar birinci hal yolunu tuttular. İngiliz askerî mütehassısları, kısmen İngiltere Hariciye vekili, Mustafa Kemal Paşanın kuvvetlerini olduğundan ziyade takdir ederek, sulh şartlarının hafiflettirilmesi reyinde idiler.

Lloyd Gorge ta kendi memleketi amme efkârının Türkiyede harbe devam etmek için bir ordu göndermesine muvafakat etmeyeceğini hissederek, bana söylemiş olduğu veçhile, Türkiyede hıristiyanların himayesi için alınmış olan tedbirleri de, muahedenin sair hükümlerini de, ehemmiyetli surette azaltmağa mütemayil idi....

Millî tarihimizin bu nazik dakikasında, Lloyd Gorge'a beyan ettim ki, halın bütün icaplarını iyice göz önüne aldıktan sonra, İzmite bir fırka göndermek suretile yalnız İngilizlere yardım etmeğe değil, cephemizde bulunan Mustafa Kemal ordusunu da ezmeği üzerime alıyorum.

Tekliflerimizi, Lloyd Gorge vasıtasile kabul ettirmeğe muvaffak oldum. Boulogne'da, bize verilen müsaadeyi onun sayesinde elde ettik. Buna göre, herkes anlamak lâzımdır ki, ilk mahdut hareketimiz için mükâfat olarak yeni topraklar verilmesini isteyemeyiz. Fakat Lloyd George bugünkü oturmada kat'î olarak beyan etti ki, eğer Türkler sulh muahedesini imza ve icra etmez ve bizi yeni bir gayrete zorlarlar ise, karar verilmiştir ki Türkler artık Avrupada kalamazlar. Ve, sırf Türk vilâyetlere inhisar ettirileceklerdir. Şurası kaydolunmalıdır ki küçük Asyadaki harekâtın muvaffakiyetle neticelenmesi yalnız askerî ve siyasî itibarımızı pek yüksek bir dereceye çıkarmakla kalmadı. Bize şunu da temin etti ki küçük Asyadaki Yunan ordusunun masrafları, bu ordu büyük kısmını geri vereceğimiz toprakları işgal ettikçe, sulh şartları esasına göre, Türkiye tarafından ödenecektir.

Ben, Türkiyenin muahedeyi imza ve icra etmesini dileyorum. Çünkü, bugünkü muvaffakiyetlerimiz büyüktür ve ehemmiyetlidir. Bize bunlar elverir. Fakat Türk, kör gözlülüğü, beklendiği üzere devam eder de biz Türk imparatorluğunu tasfiye etmek işini üzerimize alırsak, bu iş Yunan ve İngiliz kuvvetlerinin başaramayacağı bir iş değildir...„

Tahkik komisyonunun kararına, İstanbuldaki İngiliz Fransız ve İtalyan komiserlerinin ikazına, İngiltere Hariciye ve Harbiye Vekâletlerinin muhalefetine rağmen, İzmiri Yunanlılara veren müttefikler Âlî meclisinde Fransanın muhalefeti ine ine İzmir üzerinde Türk hakimiyet remzi olarak, bir bayrak bulundurmağa ve bunu da iki senelik bir zaman için temin edebilmeğe inmiştir. İtalya ise hiç karşı gelmemiştir. İşi bu hale getirmiş olmak Yunan devlet adamı

için, elbette muvaffakiyetlerin en büyüğüdür.

Venizelos bu muvaffakiyetle memlekete dönerken " Vatan babası, kurtarıcı„ diyealkışlanacak, Kral, muazzam şenlikler içinde, Venizelosun başına altın defne dalından bir çelenk koyacaktır.

Bir kerre daha sabit oluyor ki, milli menfaatler, beynelmilel rekabet kuvvetlerile ancak geçici korumalar bulur. Bunu herkesten iyi bilen büyük Türk başı, millî menfaati millî kuvvetlerle elde etmeği ta başta tasarlamış ve öyle işe koyulmuştur. Anadolu meselesinin hallini, işte bu millî kuvvet temin edecektir. Arslanın postunu paylaşmak için uyuşanlar, arslanı evvelâ vurmak lâzım geldiğini düşünmediler. Türk arslanının vurulamayacağını hele hiç düşünmediler. Ve, bu arslanın hıncına uğradılar. Arslana karşı savaşa çıkan Lloyd George ve Venizelos bir az sonra yere serileceklerdir.

7

Sevr muahedesinin esasları

Bundan evvelki fasılda, nasıl hazırlandığını yazdığım Sevr Muahedesi, bu hazırlanışa göre ne olabilir idise o oldu. Bunun iki ayırt edici vasfı vardır :

Sevr Muahedesi, bir yandan, dünya harbinde yenen devletlerin yenilen devletlere kıyarcasına tatbik ettikleri ağır şartları havidir. Öbür yandan, Osmanlı İmparatorluğunu paylaşmak istiyen devletlerin bu İmparatorluğu Türk milleti ile beraber parçalayış ve yok edişleridir.

Evvelâ muahedenin esaslarını metinler üzerinde gösterelim:

İlk önce dibace göze çarpar. Âkitler arasında kendi topraklarımızda kurulan Ermenistan devleti de vardır.

Dibace, yenen devletlerin yenilenlere bütün mes'uliyeti ve muahededeki ağır bağları yükleten kibirli ve alçaltıcı bir hulâsadır:

" Bir sulh muahedesi aktedebilmek üzere, Osmanlı hükûmetinin isteyişi üzerine, Başlıca Müttefik Devletlerce, 30 birinci Teşrin 918 tarihinde Türkiyeye ,bir mütareke bahşedilmiş olmasına ve sabık Avusturya Macaristan İmparator ve Krallığı hükûmetinin, 28 Temmuz 914 te Sırbistana ve Türkiyenin 29 birinci Teşrin 1914 te müttefik devletlere karşı ilân ettikleri harp ile başlıyan ve Türkiyenin müttefiki Almanya tarafından idare edilip müttefik devletlerden

bazılarını Türkiyeye karşı doğrudan doğruya veya dolayısile sürükliyen harbin sağlam ve devamlı bir sulhe yer vermesini müttefiklerin de arzu eylemekte bulunmasına binaen bu hususta âkit devletler murahhası olmak üzere ..... tayin eylemişlerdir. „

Muahedenin birinci kısmı milletler cemiyeti misakını teşkil eden 26 maddeden ibarettir. Bu misakın 22 inci maddesi, mandaya dairdir ve bunda, Osmanlı devletinin müstakil milletler halinde tanınacak derece terakki eylemiş cemaatlerinden, bahis vardır.

Osmanlı devleti, misak hükümlerini kabul etmekle beraber, milletler cemiyetine hemen kabul edilecek değildir. Milletler cemiyetinin, kendi hakkında salâhiyetlerini kabul eden Osmanlı devleti, kim bilir ne vakit ve ne şartlarla ve ne tezlillerle kabul edilecektir.

SINIRLAR — İkinci kısım sınırlardan bahseder.

Avrupada devletin sınırları, hep Yunanistan iledir. Bu sınır, Marmara denizinde Büyük Çekmece gölünün yanıbaşından başlar. Midyenin beri tarafında Karadenize varır. Yunanistan bu suretle hem Karadenize hem Marmara denizine çıkmıştır. Beş deniz üzerinde sahili olan bir memleket!

Asyada bağçe, Ayıntap ve Birecik şehirlerile Mardin şehrini ve Cezirei İbniömer şehrinin üzerinde bulunduğu adayı Süriyede bırakan bir sınır Süriye ile, Musul vilâyetinin şarkî ve şimalî sınırı Irak ile, sınırlarını teşkil eder. Oradan Karadenize kadar Türkiye İran ve Türkiye Rusya arasındaki sınırlar... Ancak, bu topraklar Ermenistan ve Kürdistan için ayrılan yerler ile, devletler nüfuz mıntakası olarak ayrılan yerlere, parçalanacaktır.

İSTANBUL MESELESİ — Siyasî maddelerin başında İstanbula ait 36 ıncı madde gelir:

Madde 36 — Yüksek âkitler, bu muahede hükümleri mahfuz kalmak şartile, Osmanlı hükûmetinin İstanbul üzerindeki hukuk ve tasarruflarına halel getirilmemesi ve bu hükûmet ile Padişahın bu şehirde kalmak ve Osmanlı devletinin paytahtını muhafaza eylemek hususunda serbest bulunması hususlarında müttefiktirler.

Bununla beraber, Osmanlı hükûmeti bu muahede ile bunu tamamlayan muahede ve mukavveleler hükümlerine, hele soy, din, dil, azlıklarının haklarına tamamile riayet etmediği halde, Müttefik devletler, bu taahhüdü tadil etmek hakkını sarahaten muhafaza ederler. Osmanlı hükûmeti de, bu bapta alınacak bütün kararlara şimdiden mümaşat etmeği taahhüt eder. „

Bu madde, İstanbulu Türklere mutlak olarak değil, şart ile ve baş belâsı olarak bırakıyor. Türklüğün başlıyan mukavemetine karşı,

İstanbul hükûmetini harekete getirmek için konmuş bir şart. İstanbulu muhafaza edebilmek için İstanbul hükûmeti bütün Türk milletine anlatacak ki mukavemetten vazgeçmek lâzımdır. Milliyetçi Türkler de, bu tehdit ile silâhlarını teslim edeceklerdir!

Elbette İstanbul meselesi, şark sulhünün en mühim noktası idi. İstanbul harp içinde kendilerine vadedilen Ruslar, ortadan çıkmış oldukları için, İngiltere İstanbulu kendine maletmek yolunu arıyordu. Açıkça burasını istemesi ve alması güçtü. O sebeple muvakkat bir hukukî vaziyetle daimî bir filî vaziyat ihdas edilmek gerekti. Beynelmilel devlet teşkil edilince muvakkat hukukî vaziyet İstanbulu Türk paytahtı bırakmak suretinde tesbit olunuyor. Fakat bunun talik edildiği şart, yerine getirilecek bir şey olmadığından, bu şartı tahakkuk ettirmek bahanesi altında İngiliz işgali İstanbulda devam edecek ve bu daimî filî vaziyet İngilterenin bütün emellerini temin eyliyecektir.

Driyol, Venizelosun, muhtırasında İstanbul için ısrar etmemesine hayıflanır. Ben o fikirdeyim ki, Venizelos İstanbulun Yunanistana verilemiyecek kadar ehemmiyeti olduğunu göz önüne almış ta İstanbul üzerinde İngiliz emellerinin bir nevi tahakkuku demek olan Beynelmilel devleti, o sebeple teklif eylemiştir. Bu itibarla, Venizelosun her üç muhtırası İstanbula müstakbel İngiliz emellerine göre bir şekil vermege matuftur diyebiliriz.

Fransızlar İstanbul için çok uğraştılar. Fransada bütün fikirler İstanbulun, İngiltereye geçmesinden de endişe ederek, Türklerin İstanbuldan çıkarılmasına muarızdı. Fransız meb'usan meclisinde, Hariciye encümeninde bu fikir izhar olundu. Hariciye encümeni reisi Mösyö Barthou, başvekil Mileran'a, Türk meselesini müzakere için Londraya giderken bunu söyledi. Ve teminat istedi, Mösyö Mileran da dönüşünde, 18 Şubatta, İstanbul hakkında Fransa hükûmetinin görüşü galip geldiğini beyan etti. Bununla beraber, Fransız başvekili, Türklerin İstanbulda sıkı bir konturol altında kalmasını iltizamediyordu.

Jurnal gazetesi Türkiyenin akıbeti adı altında 1920 senesi başlarında yazdığı makalede İstanbuldan Türkler çıkarılırsa yerlerine kim konacak diye soruyor. "Bulgarlar mı? Ceza görenlere bu lüzumsuz bir tûtuf olur. Yunanlılar mı? Müdafaayı temin edemezler. Milletler cemiyetini tavsiyeye kadar iş ileri götürülemez. O halde kim? İngiltere mi? Hakikî arzu bumu? artık açık söylemek zamanı geldi „ diyor. Yine Jurnal gazetesi Türkleri Boğazların en mükemmel muhafızları sayıyor. Ve, Türklerin İstanbulda kalmasına Fransada amme efkârının her zamandan ziyade taraftar olduğunu söyliyor. Juanala göre,

Akdeniz yolunu, ezelî kapamak suretile, Rusyanın, Almanya kucağına atılmasını intac edecek bir delilik irtikâp edilmesi kabul edilecek bir fikir değildir.

Bütün İtalya gazeteleri İstanbulun Türklerde, devlet makarrı olarak bırakılması yolunda neşriyatta bulunuyor.

Taymis gazetesi bu meseleyi bütün harbin en büyük meselesi olarak gösterdikten sonra, Türklerin İstanbulda kalması esaslı bir hal şekli olamıyacağını, Türk meselesini daima tehlike teşkil edecek bir halde bırakmaktan ise, muhatara ile şimdiden karşılaşmak tercih edilmek lâzım geleceğini kaydediyor. Taymise göre, üç yüz seneden beri Avrupa muharebeleri Türklerin İstanbulda bulunmalarından çıkmıştır. Bu son muharebenin en esaslı sebeplerinden biri de Türklerdir.

1918 Senesi ikinci kânununda, bütün fırkalarla görüşülerek ve Lort Greyin de reyi alınarak yapılan taahhüdü beyan ederken "Avusturya - Macaristanı yok etmek için harp etmediğimiz gibi, Türkiyeyi Payıtahtından ve Türk çokluğunun oturduğu Anadolu ve Trakyanın zengin ve değerli topraklarından mahrum etmek için de harbetmiyoruz. Türkiyenin payıtahtı İstanbul olmak üzere, Türk ırkının yurdu olan topraklarda kalmasına itiraz etmediğimiz gibi Akdeniz ile Karadeniz arasındaki geçitler de beynelmilel ve bitaraf olacaktır.„ diyen Lloyd George, yendikten sonra, Trakyayı Türklerde bırakmamış ve İstanbul için türlü türlü şekiller araştırdıktan sonra, Sevr'de tesbit edilen, bu şekilde karar kılmıştı. Londra konferensını müteakıp avam kamarasında nihayet bunu şöyle ifade etti: Türkleri İstanbuldan çıkarmak suretile iyi bir harekette bulunmuş olacağımız fikrini taşıyan kimse varmı, bilmiyorum; hakikatte bu tedbirin faideleri kadar mahzurları olacaktır. Müttefikler konferansı, bütün hadiseleri uzun uzadıya ve itina ile tetkik ettikten sonra, Türklerin İstanbulda bırakılmasının daha hayırlı olacağına kanaat getirdi.

İstanbul meselesi, o sırada Türkleri de en çok çeken bir meseledir, Bütün Türk gazeteleri İstanbulun Türklüğünü ve buna verilecek başka bir şeklin doğru olamıyacağını ispata çalışıyorlar. Ruşen Eşref Beyin buna dair yazdığı baş makalelerden şu sözleri naklediyorum: " Bir şehrin hangi millete ait olduğu oralardaki ananelerle, abidelerle, lisanla, dinle, harsla tebeyyün edecek ise, eğer öyle ise İstanbulu Türklerden alacak kuvvet yoktur. Bunun böyle olduğuna daha fazla inanmak için, bu aidiyeti bitaraflar ağzından işidin. Eski seyahatnameleri bir tarafa bırakalım, Fransız edebiyatının romantiklerinden bizi görüp anlamış şairlere, nasirlere müracaat

edin. Lamartin, Teofil Gotye, Piyerloti, Klot Farer, Marsel Tiner, Fransız edebiyatının bu en yüksek kalemlerini okuyun, İstanbul için ne yazıyorlar? Oradaki ruhu ve hayatı kime ait olmak üzere tasavvur ve tasvir ediyorlar? Şayet Avrupa içtimaiyatçılarının koyduğu nazariyeler yalan değilse, bütün bunlar ispata kâfidir ki, İstanbul artık dünya durdukça Türke ait olacaktır....„

Evet İstanbul Türktür. Ve dünya durdukça Türk kalacaktır. Yenmiş devletlerin, kibir ve gurur ile sapıtmış devlet adamları bu hakikatı göremediler ise, onu İstanbulun öz sahibi olan Türkler göstereceklerdir. Sevr muahedesinin İstanbulu kaytsız ve şartsız değil, kayt ve şart ile Türklere bırakması, Şark meselesinin en mühim meselesini, pamuk ipliği ile bağlaması demekti. Bu hal şekli Padişahı ve Padişah hükûmetini memnun edebilirdi. Fakat Türklüğü asla. Çünkü evvelâ şart vardır, ikinci olarak, İstanbul daima işgal altında bulunacaktır. İstanbulda bizim hükûmetimizin yanında, bir nevi devlet olan Boğazlar komisyonu, işgal kuvvetleri, bu işgal kuvvetlerile bir nevi daimî hey'et teşkil edecek mümessiller, müttefiklerin murakabe komisyonu, malî komisyonu da oturacaklardır. Bunlara, Milletler Cemiyeti komisyonları, Düyunu Umumiye meclisi ve konsoloshane mahkemelerini de ilâve etmek lâzımdır. Bu ecnebi teşekküllerden her birinin hudutsuz salâhiyetleri vardır. Salâhiyeti mahdut olan, yalnız İstanbulun sahibi olan devlettir ve bu devlet, bütün devletlerin, komisyonların ve hey'etlerin emirlerini yerine getirmek için, adeta uşaklıklarını yapmak için oturacaktır. Türkler böyle bir şeyi kabul edemezler. İlerde göreceğimiz üzere Müttefikler, İstanbulu bize bağışlamış olmaktan dolayı adeta bize büyük minnetler yükletecek,. lütüflerini başımıza kakacaklardır. Kimin malını kime bağışlayorlar?

Jurnal gazetesinin dediği gibi, Türkler boğazların en mükemmel muhafızlarıdır ve Taymisin iddiasına rağmen Türklerin İstanbulda kalmaları, fakat Sevr'de olduğu gibi değil, kaytsız ve şartsız kalmaları esas hal şeklidir. Tarih bunu böyle kaydedecektir.

BOĞAZLAR — Siyasî hükümlerin ikinci faslı boğazlardan bahseder.

Boğazlar 37 inci madde mucibince sulh ve harp zamanlarında bütün ticaret ve harp gemilerine açıktır. Milletler Gemiyeti meclisinin vereceği kararın icrası müstesna olmak üzere bu sular ablukaya tabi değildir. Buralarda harp hukukundan hiç biri ve hiç bir hasmane hareket yapılamaz.

Madde 38 — Osmanlı hükûmeti, 37 inci maddede yazılı gemi

işletme serbestliğini temin için, yeni tedbirler alınması lâzımgeleceğini tasdik eder. Bu sebeple, kendine taallûk eden hususta boğazlar komisyonu adını alacak olan ve aşağıda komisyon kelimelerile zikredilecek bulunan bir komisyona. 39 uncu maddede yazılı suların murakabesini devreder.

Yunan hükûmeti de, kendine ait hususta, aynı salâhiyeti komisyona devreder ve komisyona her hususta ayni kolaylıkları göstermeği taahhüt eyler.

39 — Murakabe mütekabilen Osmanlı ve Yunan hükûmetleri namına ve bu fasılda taahhüt edildiği yolda yapılır. Komisyonun salâhiyeti dairesi Akdeniz cihetinden Çanakkale boğazının methali, Karadeniz cihetinden Karadeniz boğazının methali arasındaki suları, bu methallerin her birinden üç mil açıklara kadar ihtiva eder. Bu salâhiyet sahil üzerinde dahi icabettikçe istimal olunur.

40 — Komisyon, Amerika Birleşmiş Devletleri buna iştirak etmek isterse ve iştirak ettiği günden itibaren bu devlet tarafından ve İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ve milletler cemiyeti azasından olursa ve olduğu günden itibaren Rusya, Yunanistan, Romanya ve Cemiyet azasından olursa ve olduğu günden itibaren Bulgaristan taraflarından tayin olunacak delegelerden mürekkep olacaktır. Her devlet bir mümessil tayin edecektir. Birleşmiş Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ve Rusya mümessillerinin her biri iki reye, Yunanistan, Romanya ve Bulgaristan mümessillerinin her biri de bir reye sahip olacaktır. Bunların hiç biri kendini tayin eden hükûmetten başkası tarafından azledilemez.

41 — Mümessiller 39 uncu maddede tayin olunan hudut içinde diplomasi imtiyaz ve muafiyetlerden istifade edeceklerdir.

42 — Komisyon, bu muahedenin kendisine verdiği salâhiyeti, mahallî hükûmetten tamamile müstakil olarak istimal edecek ve kendine mahsus bir sancağı, bir bütçesi ve teşkilâtı olacaktır.

43 — Komisyon 39 uncu maddede tayin edilen salâhiyet çerçivesi hududu içinde şu vazifeleri ifa eder:

A — Geçitlerin ve liman methallerinin ıslahı için lüzumlu bütün ameliyatı yaptırmak.

B — Geçitleri aydınlatmak ve sığ ve tehlikeli yerlere işaretler koymak.

C — Klavuz, yedek çektirme işleri hakkında zabıta.

D — Gemilerin bağlanacakları yerlerin zabıtası.

E — Bu muahedenin limanlara, su ve demiryollarına ait 335 - 344 üncü maddelerinde tayin edilen usul ve muamelenin İstanbul ve Haydarpaşa limanlarına tatbikini temin için murakabe.

F — Kazaya ugrayan gemiler enkazına ve gemi ve malın kurtarılmasına ait işleri murakabe

G — Mavnalara ait zabıta.

44 — Komisyon, boğazlardan serbest geçişe halel getirildiği fikrinde olursa, 178 inci maddede zikrolunan işgal kuvvetlerini bulunduran müttefik devletlerin İstanbul mümessillerine keyfiyeti bildirir. Bu Mümessiller boğazın serbestliğini koruma için geregen tedbirler hakkında bu kuvvetlerin kara ve deniz kumandanlarile anlaşacaklardır. Haricî bir hareket boğazların serbestliğini tehdit ederse, bu mümessiller ayni yolda hareket edeceklerdir.

Komisyon lüzum gördüğü emlâki satın alır. Bunun için istikrazlar yapar.

45 — İstanbul sıhhiye meclisinin ve tahlisiye idarelerinin vazifesi komisyona geçer.

46 — Fener ve havuzlara, rıhtımlara ait imtiyazlar mahfuzdur. Faket komisyon bunları alabilir veya tadil ettirir. (47)

48 — Komisyon bu faslın kendisine tevdi ettiği vazifeleri yapmak için lüzum görülecek mahsus bir zabıta heyeti teşkil etmek salâhiyetini haizdir. Bu zabıta, Limni, İmroz, Semedirek, Bozçaada ve Midilli adaları müstesna olmak üzere, mümkün mertebe 178 inci maddede zikredilen boğazlar ve Adalar yerli halkından teşkil olunacak ve komisyon tarafından tayin edilecek ecnebi polis zabitlerinin kumandasında bulunacaktır.

49 uncu maddeye göre komisyonun salâhiyeti çevresinde komisyonun koyduğu nizamlara muhalif kareket edenler Kapitülâsyonlı, devlet tebaası iseler konsoloshaneleri mahkemelerine, değilse Türk mahkemelerine verileceklerdir. Karada veya denizde bir cinayet veya cünhadan dolayı tutulmuş bir gemi kaptanı veya tayfası, komisyon zabıtasına teslim olunacak, ve bu zabıta onları salâhiyettar dairelere tevdi edecektir. (50)

51 — Komisyon deruhde ettiği vazifeleri yapmak için lüzumlu gördüğü zabitleri ve memurları tayin hakkını haizdir.

53 üncü madde mucibince komisyon salâhiyet çevresi içinde gemilerden resimler alır.

57 inci maddeye göre harp gemileri en kısa müddette geçer. Limanlarda 24 saatten fazla duramaz. (Kaza müstesna), bir muhasım gemi diğer muhasım geminin bu sulardan çıkışından 24 saat sonra hareket edebilir.

"Harp zamanında komisyonun murakabesine tabi sulara müteallik ve hele Osmanlı devletinin düşmanlarına ait mühimmat ve kaçak eşyanın geçmesine veya bu sularda erzak almasına veya tamirata ait nizamlar Milletler cemiyeti tarafından yapılacaktır. „

58 — Muhariplere ait ganimetler, muhariplerin harp gemileri hakkında tatbik edilen şeraite tabidir.

59 — Hiç bir muharip komisyonun murakabesine tabi sularda asker, mühimmat ve harp levazımı alamaz ve çıkarmaz. Şu kadarki geçişe mani bir kaza müstesnadır. Bu takdirde Transit muamelesinin ikmaline mümkün sür'atle devam olunur.

60 — 57, 58, 59 maddelerden hiç biri Milletler cemiyeti tarafından verilmiş bir karara göre hareket eden bir veya bir kaç muharibin hareketlerini tahdit edecek surette tefsir olunamaz.

61 — Bu fasla ve 335 - 344 maddelere dair devletler arasındaki ihtilâflar komisyona havale olunur. Komisyon kararı bir devletçe kabul edilmezse Milletler Cemiyetince tayin olunan şekilde halledilir. O zamana kadar komisyonun kararı tatbik olunur.

Bu faslın zeyline göre, komisyonun Reisliğini, iki reyi olan aza iki sene müddetle ve sıra ile yaparlar. Bu azanın maaşlarını devletleri verir. Memurların ve mahallî polislerin ve zabitlerin maaşları komisyonca alınan resimlerden verilir. Komisyonun gemileri vardır. Nizamname yapmak ve mevcut nizamları feshetmek hakkı vardır.

Bir Komisyon ki, ülkesi ile; bayrağı, bütçesi, teşkilâtı, nizamları, kuvvetleri, memurları ile bir nevi devlettir. İstanbul asıl bu devletin merkezidir. ve asıl onun elindedir. Bu devlet te asıl İngilterenin elindedir. Artık İstanbulun kime aît olduğunu araştırmağa lüzum yoktur.

KÜRDİSTAN (Madde 62) Fıratın Şarkında, ileride tayin edilecek olan Ermenistanın cenup sınırının cenubunda ve 27 inci madde mucibince Türkiyeyi, Süriye ve Iraktan ayıracak sınırın şimalinde bulunan Kürt unsurunun sayıca fazla olduğu yerlerin mahallî muhtariyeti plânı bu muahedenin meriyete konmasından itibaren altı ay içinde İstanbulda İngiltere Fransa ve İtalya devletlerinin birer murahhasından mürekkep olarak toplanacak bir komisyon tarafından hazırlanacaktır. Eğer bazı meselelerde tam birleşilemez ise bu meseleler komisyon azası tarafından mensup oldukları devletlere bildirilecektir.

Plân, Süryani Güldaniler ile buraların içerlerinde bulunan sair ırkî veya dinî ekalliyetlerin himayesine dair kat'î taahhütleri havi olacak ve bu maksatla İngiliz, Fransız, İtalyan, İran ve Kürt Mümessillerinden toplanmış bir komisyon, yerlerinde tetkikatta bulunarak bu muahede mucibince Türkiyeyi İrandan ayıran sınır hattında bir tashih yapmak icabederse bunu kararlaştıracaktır.

63 — Osmanlı hükûmeti, bu komisyonlardan birinin veya öbü-

rünün kararlarını, kendisine bildirildiği günden üç ay içinde icra edeceğini şimdiden üzerine alır.

64 — Bu muahedenin meriyete girişinden bir yıl sonra 62 inci maddede söylenilen mıntakalardaki Kürtler bu yerlerdeki Kürtlerin çoğunun Türkiyeden ayrılarak müstakil olmak dilediğini ispat eyleyerek Milletler Cemiyetine müracaat eder ve Meclis te bu ahaliyi istiklâle lâyık görerek bunlara istiklâl vermesini Türkiyeye tavsiye eyler ise, Türkiye bu tavsiyeye uymağı ve bu yerler üzerindeki bütün haklarından vazgeçmeyi şimdiden üzerine alır.

Bu vazgeçmenin teferruatı, Başlıca Müttefik devletlerle Türkiye arasında yapılacak bir mahsus mukavele ile tesbit edilecektir. Vazgeçme vaki olduktan sonra Kürdistanın şimdiye kadar Musul Vilâyetinde kalmış parçasında oturan Kürtlerin bu müstakil Kürt devletine ihtiyarî katılmalarına karşı başlıca müttefik devletlerce bir itirazda bulunulmayacaktır.

İlâve etmekliğime lüzum yoktur ki bu Kürt muhtariyeti veya istiklâli İngilizlerin bir plânından ibarettir. "Parçala ki hükmedesin„ siyasette bir kaidedir. Türkiyeyi parçalamakta menfaat gören İngiltere, Osmanlı ülkesini bir de Kürdistan teşkili ile parçalayacaktır ve Türklüğe karşı Kürtler bir vasıta olarak kullanılacaktır. Eğer maksat Kürtlüğü korumak olsaydı buraları nüfuz mıntakalarına ayrılmaz idi.

İZMİR — 66 dan 87 ye kadar olan maddeler İzmirden bahseder.

66 ıncı madde, İzmir ile terkedilen yerlerin sınırlarını gösterir.

Madde 68 — Bu kısımda yazılı hükümler ile bağlı olarak İzmir sehri ve 66 ıncı maddede yazılı yerler bu muahedenin tatbikile Türkiyeden ayrılmış topraklardan sayılacaktır.

69 — İzmir şehri ile 66 ıncı maddede yazılı yerler Osmanlı hakimiyeti altında kalacaktır. Ancak Osmanlı devleti, İzmir ile bu yerler üzerindeki hakimiyet haklarının icrasını Yunan hükûmetine devredecektir. Bu hakimiyete alâmet olmak üzere Osmanlı sancağı daimî surette şehrin bir dış istihkâmı üzerine çekilecektir. Bu istihkâm başlıca müttefik devlerce tayin edilecektir.

70 — Yunanistan hükûmeti İzmir ile 66 ıncı maddedeki yerlerin idaresinden mes'ul olacak ve bu idareyi bir memurlar heyeti ile icra edecektir.

71 Mucibince asayişi temin için asker bulundurur.

72 Nisbî temsil üzerine mahallî bir parlâmento tesis edecek, bunun projesi Milletler cemiyetince tasvip edilecek.

Yunanistan, tardedilmiş olanların dönmesi için intihabatı bir sene geciktirebilir.

76 Gümrük hattı tesisinden bahseder. Gümrük Yunan gümrüğüdür.

79 İzmirliler Yunan tebaası gibi muamele görecek.

83 Muahedenin meriyete girişinden 5 sene geçtiğinde 72 maddede yazılı mahallî parlâmento, çokluk reyile verilecek bir karar ile, İzmir şehri ile 66 ıncı maddede gösterilen yerlerin kat'î surette Yunanistan kırallığına ilhakını, Milletler Cemiyeti meclisinden isteyebilecektir. Meclis tayin edeceği şartlar içinde evvelâ halkın reyine müracaat edilmesini isteyebilecektir. İlhak keyfiyeti yukarıki fıkranın tatbik ve icrası dolayısile Türkiyenin 69 uncu maddede yazılı yerler üzerindeki bütün hakimiyet hakkına nihayet verecektir. Türkiye bu takdirde İzmir şehri ile 66 ıncı maddede yazılı yerler üzerindeki bütün hak ve tasarruflarından Yunanistan lehine feragat ettiğini şimdiden beyan eder.

Bundan evvelki fasılda gördüğümüz şeylerden sonra, bu reye müracaat meselesinin nasıl bir komedi olduğunu anlayabiliriz. Devletler arasında İzmirin Yunanistana verilmesi kararlaşmıştır. Reye müracaat etmeden Yunanlılar Türkleri öldürmek, kaçırmak ve Rum ahaliyi artırmak (madde 72 fıkra 2) yoluyla bu komedinin iyi oynandığını da göstermiş olacaktır. Halkın kendi mukadderatına hâkim olması düsturu namına, bu ne iğrenç cinayettir. Bütün insanlığın yüzünü kızartacak kadar iğrenç?.

Muahede Yunanistana ait 84 - 86 maddelerde Türkiyenin eski Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa kıt'asındaki bu muahede ile gösterilen sınırlar ötesindeki yerlerden vazgeçtiğinden, adalardan ve Yunanistanın soy ve din itibarile çokluktan ayrı olanlara bir muahede ile, himaye vereceğinden bahseder.

ERMENİSTAN Madde 88 - 93:

Madde 88 — Türkiye Ermenistanı müttefik devletler gibi hür ve müstakil bir devlet olarak tanıdığını beyan eder.

89 — Osmanlı devleti ile Ermenistan ve diğer âkit devletler, Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis vilâyetlerinde, Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırların tayinini, birleşmiş - Amerika - Devletleri Reisicümhurunun hakemliğine havale etmeği ve Ermenistanın denizde mahrecine ve hududa mücavir Osmanlı toprakları üzerine gayri askerliğe müteallik olmak üzere tayin edeceği bütün hükümleri kabul etmeği kararlaştırmışlardır.

90 — 89 uncu madde mucibince tayin edilecek sınırlar mezkûr vilâyetlerin bütününü veya bir parçasını Ermenistana bırakılmasını

icap ettiği halde Osmanlı devleti mezkûr karar tarihinden başlayarak terkedilecek topraklar üzerindeki bütün hukuk ve tasarruflardan feragat ettiğini şimdiden beyan eder. Bu muahedenin Türkiyeden ayrılan yerlere tatbik edilecek olan hükümleri o anden itibaren mezkûr topraklara da tatbik edilecektir.

92 — Ermenistanın Azerbaycanın ve Gürcistan ile sınırları, alâkalı devletlerce uzlaşılarak tayin edilecektir.

SÜRİYE, İRAK, FİLİSTİN 94-97 inci maddeler hükmünce manda altında muvakkaten istiklâlleri tanınmakta, Filistinde millî bir Yahudi yurdu tesisi hakkında Britanya tarafından vaki olup diğer müttefik devlerlerce kabul edilen beyanın icraya konuşundan, mandaterin mes'ul olacağı gösterilmektedir. Mandalar Büyük devletlerce kararlaştırılacak ve tasdik için milletler cemiyetine verilecektir.

Türkiye, alınacak bütün kararları kabul etmeği şimdiden üzerine alır.

HİCAZ 98-100 hür ve müstakil bir devlet olarak tanınıyor.

101-122 maddeler Mısır, Sudan, Fas, Tunus Bingazi ve Ege adaları üzerindeki bütün haklarından Türkiyenin vazgeçtiğini gösterir. Türkiye, Tunus üzerindeki Fransız himayesini bununla tanımaktadır.

Türkiye, Ege adalarından İtalya işgalinde olanlar üzerindeki hakkındanİtalya lehine vazgeçmektedir.

TABİİYET 123-131 inci maddeler ile Devlet, kendi kanununa muhalif hükümler kabul ediyor. Müttefik devletler tabiiyetine giren Türk tebaasının tabiiyetlerini tanıyor. (128)

UMUMÎ HÜKÜMLER 132 - 139 Adlî kapitülâsyonlardan bahseden 136 ıncı madde, altı ay içinde İngiltere, Fransa ve Japonya mümessillerinden toplanacak bir adlî ıslahat komisyonunun, Osmanlı hükûmetinin reyini alarak muhtelif veya tek bir usul tesisini tavsiye edeceğini gösterir.

Bu komisyona bitaraf devletler bile davet olunabilir, asıl toprak sahibi devlet iştirak ettirilmez! Devletler arasında kararlaşan usul tatbik olunmak üzere Türkiyeye emrolunur! Bütün dünyada bu kadar aykırı bir şey görülmemiştir. Adlî ıslahat projesini yapmak, yani bütün adlî kanunları tanzim etmek hakkı, bu suretle devletin elinden alınmaktadır!

EKALLİYETLER, azlıklar M. 140 — 151.

Azlıklara dair maddelerin bir kısmı, diğer muahedelerde olanlardır. Öbür kısmı sırf bize mahsus olanlardır: 142, 143, 144, 145, 149, 151 gibi. Diğer muahedelerde olanlar da bizde genişletilmiş, meselâ amme intizamına muhalif olmamak kaydile verilen hürriyetler biz-

de kayıtsız ve şartsızdır. (141) Mekteplerde devletin hiç bir müdahalesi olmaması, yüksek mektepleri olması da böyledir, bize ait maddeler hiç bir devletin kabul edebileceği şeyler değildir:

142 — 1. 11. 914 tarihinden beri Türkiyede bir tethiş idaresi mevcut bulunmasından dolayı ihtida hususları tabiî halde olmamış olduğundan bu ihtidaların hiç biri tanınmamıştır.

Harp içinde yapılan kitâller esnasında fertlerin uğradığı zararların geniş surette tazmini için 1. 11. 914 tarihinden beri hangi soya ve dine mensup olursa olsun, kaybolmuş veya kapatılmış veya esir edilmiş bütün kimselerin ortaya çıkarılması ve teslim edilmesi için Osmanlı hükûmeti kendinin ve memurlarının yardımını taahhüt eder.

Osmanlı hükûmeti zarar gören kimselerin ve ailelerile akrabalarının şikâyetlerini dinlemek, tahkikatta bulunmak, bunların tahliyesine müstakillen emir vermek üzre Milletler Cemiyeti meclisi tarafından tayin edilecek muhtelif komisyonların işlerini kolaylaştırmağı üzerine alır (!!) Osmanlı hükûmeti bu komisyonların kararlarına riayet ettirmeyi ve hakları tamam iade olunacak bu kimselerin emniyet ve hürriyetlerini temin eylemeyi üzerine alır (!)

143. Türkiye soy azlıklarına mensup kimselerin ihtiyarî karşılıklı muhaceretlerine ait müttefik devletlerin münasip görecekleri hükümleri kabul edeceğini taahhüt eder.

Türkiye karşılıklı muhacerete dair Yunanistan ile Bulgaristan arasında yapılan 27 - 11 - 919 tarihli Neuilly muahedesinin 16 ıncı maddesinden istifade etmemeği taahhüt eder.

144 — Türkiye metruk mallar hakkındaki 1915 tarihli kanun ile bunu tamamlıyan hükümlerin haksız olduğunu tasdik eder ve bunun hükümsüz ve makabline ve mabadına hiç bir tesiri olmıyacağını beyan eyler.

Türkiye 1-8-914 tarihinden beri Türk olmayan Osmanlı tebaasının, gerek taktil korkusu ile gerek diğer cebrî vasıta ile yurtlarından tardedilen kimselerin yurtlarına geri gelmelerini ve iş güçlerine tekrar koyulmalarını kolaylaştırmak için mümkün tedbirleri almağı resmen taahhüt eder. Bu kimselerin ve mensup oldukları cemaatların üzerlerinde bulunan menkul gayri menkul malların tekrar ele geçmesi mümkün olanları, kimin elinde olursa olsun, çabuk iadesi lâzım geldiğini tasdik eder.

Mallar her türlü resim ve vergiden beri olarak ve zilyet ve mutasarrıflarına hiç bir tazminat verilmeksizin geri verilecektir...

Türkiye, münasip görülecek her yerde Milletler Cemiyeti mec-

lisi tarafından hakem komisyonları teşkil edilmesini kabul eder. (!) Bu komisyonlar Türkiyenin bir mümessili ile zarar gören fert veya cemaatın bir mümessilinden ve Milletler Cemiyetince tayin edilen bir reisten toplanır. Bu komisyonlar bu maddede yazılı bütün talepleri tetkik ve bunlar hakkında kısa bir muhakeme usulü ile hüküm ita ederler.

Komisyonlar şunları emretmek salâhiyetini haiz olacaklardır:

1 — Yeniden inşa veya tamir için lüzumu olan amelenin hükûmetçe temini ve bunların, inşaatın yapılacağı yerlerdeki soylardan alınması, inşaatın hangi yerlerde yapılacağının komisyonlarca kararlaştırılması.

2 — Taktil ve tehcire fiilen iştirak etmiş yahut bunlara sebep olmuş olduğu tahkikat ile sabit olan her şahsın teb'idi. Bu şahsın malları hakkında alınacak tedbirler de komisyonca tayin olunur.

31-8-914 ten beri mirasçısız ölen ve kaybolan bir cemaat ferdine ait bütün mal ve mülklerin intikali. Bu mallar hükûmet yerine bir cemaata intikal ettirilebilir.

4 — 1-8-914 ten sonra gayri menkul mallara ait bütün satımların ve bunlar üzerindeki mühdes hakların iptali. Zilyetlerin tazmini hükûmete aittir. Fakat tazmin iadeyi geciktiremez. Ancak zilyetçe verilmiş para var ise hakem komisyonu adil bir tasviye yükletebilir. Hükûmet komisyonların işlerini kolaylaştırmağı ve kat'î olan kararlarını tatbik eylemeği taahhüt eder.

Mahkeme veya idarelerce verilmiş hiç bir karar bunlara karşı konamaz.

145 te hükûmet soyca azlıkların nisbî temsili üzerine bir intihap usulü projesini iki senede müttefik devletlere vereceğini üzerine almaktadır. 146 ile ecnebi darülfünunlar mezunlarının memlekette serbesçe san'at yapmalarını hükûmet kabul ediyor.

149 — Osmanlı hükûmeti Türkiyedeki bütün azlıkların her birinin din ve okutma müesseselerinin idarece muhtariyetlerini tasdik ve buna riayet etmeği taahhüt eder. Osmanlı hükûmeti bu maksatla ve bu muahedenin muhalif hükümleri mahfuz kalmak kaydile, Padişahlar tarafından verilmiş olan fermanlar, hattı hümayunlar beratlar ve tezkereler ile, müslüman olmayan milletlere, din mektep ve adliye işlerinde bahşedilmiş olan imtiyaz ve muafiyetleri bütün şümul ve genişliği ile teyit ve ilerisi için de muhafaza eyler.

Osmanlı hükûmetince bu imtiyazların ilgası eksiltilmesi ve de-

ğiştirilmesi yolunda çıkarılmış olan bütün kanunlar, kararnameler, nizamname ve talimatnameler hükümsüz sayılacaktır.

Bu muahede ile Osmanlı dliyesinde yapılacak tadiller, soyca azlıklara şamil olmak hususunda, bu hükûmlere üstün sayılacaktır.

151 — Başlıca Müttefik devletler, bu bölümde yazılı hükümlerin icrasını ve tatbikini temin için ne gibi tedbirler almak lâzım geldiğini Milletler Cemiyeti meclisi ile tetkik ettikten sonra tayin edeceklerdir.

Memleketimizdeki azlıklara bu maddeler ile verilen imtiyazlar, bize en zararlı ne var ise düşünülerek yazılmış ve hatıra gelmeyenler için açık salâhiyet alınmıştır. Hükümler bu kadar mel'unanedir. Bunların yerine getirilmediği, her gün ileri sürülebilir ve İstanbul hakkındaki madde ortaya atılabilir. Azlıklar devlet içinde devlet olmakla kalmıyor, bütün çokluk yani bütün Türkler azlığın esiri oluyor. Milletlerin kendi işlerine hâkim olması prensibinin bu ne güzel tatbikidir?

ASKERLİĞE AİT MADDELER: 152 - 207

Osmanlı devletine bırakılan silâhlı kuvvet, padişaha mahsus hassa (700) jandarma (35000) ve jandarmayı, iğtişaş halinde temamlıyacak ve sınırları gözliyecek (15000) kıt'alardan ibarettir. Burda zabitler de dahildir. Zabitler umumî mevcudun yirmide birini aşamaz. Her mıntakada jandarmanın teşkilinde ve taliminde bulunacak ecnebi zabitleri nisbeti Türk zabitlerin % 15 şini geçmiyecektir.

Boğazlar mıntakasında jandarma, işgal kumandanlığı emrindedir.

Her türlü seferberlik yasaktır. Millî müdafaa ve umumî erkânı harbiyede müttefiklerin tayin ettiği kadar zabit bulunur.

Asker gönüllüdür. Jandarma mıntakavidir ve islâm ve hıristiyan ahali nisbetine muadildir. Hizmet müddeti 12 senedir.

Bir zabit ve bir küçük zabit mektebinden başka mektep bırakılmıyacak, bunlarda talebe kadrolardaki mühaller sayısını aşmayacaktır. Mühimmat tayin edilen miktarı geçemez. Silâh ve mühimmat getirilmesi komisyonun iznine bağlıdır.

Devletler boğazların serbestliğini bozacak hareketlere yer vermemek için lüzumlu saydıkları kara hava ve deniz kuvvetleri bulunduracaklardır.

Gayri askerî mıntaka Saros körfezinden karadenize ve Edremit körfezinden, Manyas gölünden Susığırlı ve Atranos, Nilüfer mecrasından İznik ve Sabanca gölünden Karadenize kadar uzar. Bu mıntakada askerî maksatlar ancak müttefiklere aittir. Deniz kuvveti 7 ganbot 6 torpidodan ibarettir. Tahtelbahir olamaz.

Deniz veya hava tayyaresi bulunamaz. Bütün uçma malzeme ve sairesi masrafı Türklere ait olmak üzere teslim olunacak.

Müttefiklerin bir kontrol komisyonu kuvvetlere ait hüükmleri gözliyecektir, masrafını Türkiye verir. Salâhiyeti çok geniştir.

206 ıncı madde çok mühimdir: "30 - 10 - 918 tarihli mütarekenin 7, 10, 12, 13, 24 üncü maddeleri bu muahedeye mugayir olmadıkça mer'î kalacaktır „ diyor. Bu surette müttefikler memleketimizin istedikleri yerini her vakit işgal etme hakkını alıyorlar.

Türkiye ecnebi memleketlere askerî heyet ve öğrenmek için zabit gönderemez.

HARP ESİRLERİ 208 - 217

Esirlerin iade masrafı bize ait. Hükûmet iade olunan bütün kimseleri kabule mecbur.

METFENLER 218 - 225

Bunların bulunduğu yerler müttefik devletlere terkolunacak.

MÜCAZAT 226 - 230

Harp kanun ve adetlerine mugayir hareketlerde bulunmuş olanları devlet müttefiklere teslim edecek. Bunlar bu devletlerin askerî mahkemelerinde muhakeme edilecekler.

Harp içinde kıtallerden mes'ul olanlar da teslim edilecek. Müttefikler bunların muhakeme edileceği mahkemeyi tayin edecekler.

MALÎ MADDELER 231 - 260

Devlet Almanya ve Avusturyanın açtıkları tecavüzî harbe girmekle tazmin edilmesi lâzım zarar vermiş. Ancak devletin kaynakları bu zararı ödemeye yetişmez. Bir takım toprakları da ayrılıyor, bu sebeple tazminattan vazgeçiyorlar (!) hatta yardım olmak üzere bir malî komisyon da koyuyorlar. Komisyon Fransa İngiltere ve İtalyanın birer vekillerinden ve, devletin istişarî reyli, bir komiserinden toplanacak. Komisyondaki aza ancak kendini tayin eden devlete karşı mes'uldur.

Komisyon devletin zenginlik kaynaklarını koruma ve artırma için her türlü tedbir alır. Bütçe, meb'usan meclisine verilmeden komisyona arzolunur ve meclisin komisyonca kabul edilmeyecek tadilleri icra edilmez. Bütçenin ve malî kanunların tatbikine komisyon bakar. Bunu, kendi emrindeki bir Osmanlı müfettiş heyeti ile yapar.

K. para işini düyunu umumiye idaresi ve Osmanlı bankası ile tanzim ve ıslah edecek.

Devlet bu K razi olmadıkça hiç bir istikraz yapamaz; hiç bir imtiyaz veremez.

Devletin geliri hep K. emrine konacak. (Düyunu umumiye idaresine teminat olan müstesnadır).

K devlet gelirini şöyle sarfedecek:

1 — a Komisyon, maaş ve masrafı

b — Osmanlı kalacak topraklarda bulunacak işgal kuvvetleri masrafı

c — 30 - 10 - 918 tarihinden beri müttefikler işgal kuvvetleri masrafları

d — Osmanlı borçları taksitleri noksanları

2 — Osmanlı hükûmeti malî vaziyeti ve idare esası masraflarını temin etmek mecburiyeti göz önüne alınmak şartile Osmanlı tebaasından gayrisinin harpte şahıs ve malca uğradıkları ziyanlar.

Türkiyeden ayrılan yerlere borçtan pay ayrılacak ve bunu Komisyon tayin edecek.

Duyunu umumiye meclisi kalacak veya yerine Komisyon geçecek heryeni vergi bu meclise geçirilecek, meclis harp içindeki işleri tetkik edecek, muvafık olmıyan masraf meclise verilecek.

Sıhhiye meclisine ve kurtarma şirketine ait paralar için devletler Komisyon salâhiyet veriyorlar.

Müttefik devletlerin hükûmetten istedikleri ve harpten evvelki borçlar tasfiye edilince Komisyon bitmiş olacak. Ancak Milletler Cemiyeti azası olan devletler Türkiye menfaatine olarak idarece yardım etmeleri lâzım gelip gelmiyeceğini ve bu yardım şeklini Cemiyet meclisi ile tetkik edecekler,

Türkiye 1600 tonu geçen bütün buharlı gemilerini işliyebilir olarak müttefiklere teslim edecek. Bunlara ait her türlü borçlar hukûmetçe verilecek. Brest Litonsk ve Bükreş muahedelerile eline geçen her şeyi verecek. Osmanlı borçları altın olarak ödenecek.

İKTİSADÎ HÜKÜMLER 261 - 317

Kapitülâsyonlar (muahede ya teamüle müstenit olsun) 1/8/914 ten evvel, bunlardan doğrudan doğruya veya dolayısile istifade eden devletler menfaatine, yeniden tesis edilecek ve 1.8. 914 ten evvel bunlardan istifade etmiyen müttefik devletlere de teşmil edilecek. Ecnebi posta idareleri yeniden açılacak muahedelerden sayılanlardan başka hangilerinin mer'iyete geçmesi lâzım geldiğini devlete bildirecekler.

Müttefik devletler tebaasına ait hak menfaat ve mallar geri verilecek, yok ise ödenecek. Şirketlerin hakları geri verilecek.

Şirketler 1 müttefiklerin tebaası, 2/9/14 Ağustosundan evvel

himaye kâğıdı almış tebaamızdan mahmî olanların şirketleri, 3 müttefikler tebaasınca kontrol edilenler, 4 müttefik tebaa ve mahmilerinin menfaati olan dine harya okumaya, ait müesseselerdir.

Malî ve iktısadî hükümlerin hulâsası şudur:

Devlet bütün gelirini ecnebi ellere vermiştir. Fertlerin malı da buna katılmaktadır. Devlet, ecnebilere faydası olmıyan hiç bir iş yapamaz ve bu suretle sırf yabancı devlet ve fertler hesabına çalışır bir müessesedir. Devlet te, her Türk te yabancı esiridir.

Siyasî istiklâlini kaybeden devlet, iktisadî istiklâlini de kaybetmiştir. Havada gemi işletme, 318 - 327, demiryollara 328 - 333, denizde gemi işletmeğe ve limanlara, münakalâta ve muhaberata ait maddeler 334 - 374 hep böyledir.

374 - 313 işten bahseder.

Ondan sonraki maddeler başka başka şeylere aittir ve hepsi ayni suretle yazılmıştır. Meselâ 417 de deniyor ki bu muahede mer'iyete girmeden olmuş bir hâdise sebebile Türkiye Müttefik devletlerden hiç birinden doğrudan doğruya veya dolayısile hiç bir para istiyemez... Alâkadarları kim olursa olsun. Bu madde bu türlü taleplerden tamamile ve kat'î surette vazgeçmeyi ifade eder. (!)

Bir misal daha: 418. Müttefikler ganaim mahkemelerinden verilen Osmanlı gemi ve mallarına ait hükümler muteberdir. Türkiye bunlardan dolayı tebaası için bir şey istiyemez. Türkiye ganaim mahkemelerinin, müttefiklerin ve bitarafların tebaasını haklarını haleldar eden hükümleri kendilerince tetkik edilecek.

421 — Asarı atikaya ait kanunları ilga edecek ve verilen esaslara göre yeni kanunlar koyacak. Bu kanunları meb'usan meclisine vermeden maliye komisyonuna arzedecek.

423 — Rus asarı atika kütüphanesini Rusya hukukunu korumak üzere müttefiklerin göstereceği yere teslim etmeyi hükûmet üzerine alıyor.

430 — Türkiye milletler cemiyetine kabul edilinciye kadar devletlerle çıkacak ihtilâflar Başlıca Müttefik devletlerce hallolu nacak.

431 — Devlet kanunlarını muahedeye göre 3 ayda tadil edecek.

432 — Muahdenin tatbikine, dolayısile de olsa, temas eden her meselede, Türkiye milletler Cemiyetinin lüzum göstereceği tazminatı verecek. 433

10 Ağustos 920 de Fransa Büyük Britanya ve İtalya arasında Anadoluya dair imzalanan Sevres itilâfı - ki üç yanlı anlaşma, "Accord Tripartite„ diye anılır.

Aşağıda imzaları yazılı murahaaslarla temsil edilen Büyük Britanya Fransa ve İtalya hükûmetleri,

Kaynaklarını çoğaltmak yolunda Türkiyeye yardım etmek ve geçmişte buna engel olmuş olan beynelmilel rekabetlerin önünü almak istediklerinden,

Adliye maliye polis ve jandarma idaresinin yeniden nizama konmasında, kendisine yardım edilmesini isteyen Osmanlı hükûmetinin bu isteğini yerine getirmek dileğinde bulunduklarından,

Kürdistanın muhtariyetini ve belki de istiklâlini tanıdıklarını göz önüne alarak ve bu memleketin iktisadî açılışını kolaylaştırmak ve idaresinin muhtaç olacağı yardımları yapmak için bu gibi hususlarda milletler arasındaki rekabetlerin önüne geçmek istenir bir şey olduğunu düşünürek.

Cenubî Anadoluda İtalyanın ve Kilikya ile Ceziretübnü-Ömere kadar Sürye sınırlarındaki garbî Kürdistan parçasında Fransanın hususî menfaatleri olduğunu teslim ederek,

Aşağıdaki hükümleri kararlaştırmışlardır:

Madde 1 — Muhtelif amme hizmetlerini (adliyeyi, maliyeyi polis ve jandarmayı idareyi), memleketin istiklâli ile uyduğu nisbette [!] yeniden nizama koymak ve kontrol etmek ve soy, din ve dil azlıklarının Himayesini temin eylemek ile mükellef bütün beynelmilel komisyonların şimdiye kadar teşkil edilmiş ve bundan böyle teşkil edilecek olanları ile bunlara bağlı idarelerin teşkilinde, âkit devletler arasında, Türkiyede, tam müsavat bulunacaktır.

Bununla beraber, Osmanlı hükûmeti veya Kürdistan hükûmeti Fransa ve İtalyanın hususî menfaatleri tanınan mıntakaların idaresi

veya mahallî zabitası için bir haricî yardım elde etmek isteğini gösterir ise, âkit devletler taahhüt ederler ki bu mıntakalarda hususî menfaati tanınmış olan devletin, bu yardımı yapmak hususunda ki ruçhanlı hakkına itiraz etmiyeceklerdir. Bu yardım, bu mıntakalarda ki din soy ve dil azlıklarına verilmiş olan himayeyi başlıca daha iyi temin etmeğe bakacaktır.

Madde 2 — Türkiye ile aktedilen sulh muahedesi; hükûmetce, âkit devletler tebaası, deniz ve hava gemileri ile bu devletlerden, dominyon mahmiye ve müttefiklerinden gelen veya buralara giden mahsuller ile mamul eşya, âkit devletlerden birinin hususî menfaati tanınmış olan mıntakada, ticaret ve gemi işletme işlerinde ve hele transit gümrük ve buna benzer işlerde mutlak bir müsavattan istifade edeceklerdir.

Bununla beraber, âkit devletler bunlardan birinin hususî menfaati tanınmış olan mıntakada hiç bir ticaret veya sanayi imtiyazları istememeği, ve tebaalarının bu yolda bir isteğini beyan ve iltizam etmemeği taahhüt ederler, meğerki bu devlet, rüchanlı vaziyetinden istifade etmeği reddetsin, ya bundan istifade imkânsızlığında bulunsun.

Madde 3 — Âkit devletler hususî menfaatleri tanınmış olan mıntakalarda vaziyetlerini tutmak için birbirine diploması müzaheret vadederler.

Madde 4 — Anadolu demiryolu ile Tarsus, Mersin, Adana demiryolu ve Osmanlı toprağında kalan Bağdat demiryolu parçası, Türkiye ile sulh muahedesinde gösterildiği gibi, sermayesi İngiliz, Fransız ve İtalyan malî gruplarca verilmiş bir kumpanya tarafından işletilecektir. İngiliz, Fransız ve İtalyan gruplarının sermaye payları, bu grupların Bağdat hattının bütün üzerinde 1.8.914 te haiz olabildikleri menfaat nisbetinde olacaktır. Sermayenin üst tarafı İngiliz, Fransız, İtalyan gruplar arasında müsavi paylarla ayrılacaktır.

Bununla beraber, Fransa hükûmeti, Fransız tebaasının 1-8-914 te Bağdat demir yollarında haiz oldukları menfaatin bütünü veya bir kısmı mukabilinde, kendisinin hususî menfaati tanınmış mıntakada bulunan demir yolu parçalarının (Mersin-Tarsus - Adana hattı da dahil olarak) hepsini veya bir kısmını kendine almak ve işletmek hakkını mahfuz bulundurur. Bu takdirde Fransız tebaasının, bundan evvelki fıkrada yazılı kumpanyada iştirak hisseleri Fransa hükûmetinin tasarrufuna geçen hatların kıymeti nisbetinde indirilecektir. Fransa hükûmetinin bu hakkı Türkiye ile sulh muahedesinin meriyete girişinden bir sene içinde kullanılmak gerektir.

Bu maddenin birinci fıkrasında gösterildiği yolda kürulmuş olan

kumpanyanın işleyişinde, bu anlaşma ile tayin edilmiş olan hukuk ve menfaatler hesaba alınacak, fakat bu, demiryolunun iyi işlenmesine ziyan verecek derecede olmıyacaktır.

Âkit devletler, yakın bir ileride, Osmanlı kalan topraklardaki demiryolları şebekelerinin kamusunu, bu şebekeleri işletecek umumî bir kumpanya kurmak suretile birleştirmeği kolaylaştırmakta uyuşmuşlardır. Bu yeni kumpanya sermayesinin paylaşma nisbeti, alacaklı gruplar arasında bir anlaşma ile tesbit edilecektir.

Bu maddenin birinci fıkrasında gösterildiği yolda kurulmuş kumpanyalar ile 4 üncü fıkrada yazılı maksatlar için kurulabilecek bütün kumpanyalar, Türkiye sulh muahedesinin XI inci kısmı (limanlar su ve demiryolları) hükümlerine riayet etmeğe, ve hele, tabiiyetleri menşeleri ve gönderildikleri yer ne olursa olsun, mal ve yolculara gösterilen kolaylıklarda ve demiryolu tarifelerinde, mutlak müsavi muamele temin eylemeğe mecburdurlar.

Fransa hükûmeti, bu maddenin 2 inci fıkrasında yazılı hakkı kullanmadığı takdirde kendi tasarrufuna geçecek demiryolu parçası hakkında ayni hükümlere riayet etmeği taahhüt eder.

Madde 5 —Bu anlaşmanın mevzuunu teşkil eden bütün hususlarda (haritaya müracaat) Fransanın hususî menfaati tanınmış olan mıntaka şu yolda sınırlanmıştır:

İskenderun körfezinde Lama suyun denize döküldüğü yerden Süriyenin Türkiye sulh muahedesinde yazılı olduğu yolda şimal sınırının denize vardığı noktaya kadar: Akdeniz;

Buradan şimale doğru, Haso suyun Dicle ile birleştiği yere Azekhin takriben 6 kilomtere şimalinde (Ceziret-ibnü-Ömerin 27 kitometre garbine) kadar: Türkiye sulh muahedesinde yazılı olduğu yolda Süriye şimal sınırı.

Şarkta: Buradan şimale doğru Haso suyun Dicle ile birleştiği yere kadar Diclenin kaynağe doğru mecrası.

Oradan Haso suyun üzerinde tamam Meleto dağın cenubunda bir noktaya kadar kaynağa doğru Haso su mecrası.

Oradan tamam şimalde Meleto dağa kadar doğru bir çizgi.

Şimalde

Oradan şimali garbiye doğru Diyarıbekir ile Bitlis sınırının Murat su mecrasını bulduğu noktaya kadar Meleto dağ, Antog dağ, Sıra Sivri dağ, Şeftali dağ başlarından geçen bir çizgi.

Oradan garbe doğru Kara suyun Firata döküldüğü yere kadar dökümüne doğru Murat su mecrası.

Oradan şimale doğru Kara su (Firat) üzerinde Pingene kadar kaynağına doğru Kara su mecrası.

Oradan şimali garbiye doğru Habaslı dağa kadar doğru bir çizgi.

Garpta:

Oradan cenuba doğru Yenihana kadar doğru bir çizgi, oradan garbi cenubiye doğru Sıvas, Ankara Vilâyetlerinin üzerinde Akdağa kadar Akdağ başını bulan ve bunu takip eden tepe çizgisi oradan cenuba doğru tamam Seresek garbinde bir noktaya kadar Sıvas Ankara sınırı, oradan Şarkı cenubî garbine doğru Erciaş dağa (aşağıda yazılı İtalya menfaat mıntakasının menfaat sınırı Fransız mıntakasının sınırına vardığı noktaya) kadar: Doğru bir çizgi, oradan cenubu garbiye doğru Ömerliye kadar Erciaş, Develidağ ve Aladağ başlarından geçen çizgi, oradan cenuba doğru ve Tarbazçayın Karagölden akan ırmakla buluştuğu yere kadar doğru bir çizgi, oradan cenubu garbiye doğru dökümünün 5 kilometre cenubu garbisindeki dirseğine kadar: Karagölden akan ırmağın Kaynağa doğru mecrası oradan cenubugarbiye doğru Perçinbele kadar: Bulgardağı başını takip eden tepeçizgisi. Oradan cenubu şarkiye doğru Lama su kaynağına kadar doğru bir çizgi. Oradan İskenderun körfezinde dökümüne kadar Lama su mecrası.

2 — İtalyanın hususî menfaatleri tanınmış olan mıntaka şu sınırlar içindedir:

Şarkta:

İskenderun körfezinde Lamasu dökümünden Erciaşdağa kadar: Fransız menfaat mıntakasının yukarıda yazılı Şark sınırı.

Şimalde:

Oradan garbe doğru ve Akşehir demiryolu istasyonuna kadar, Akşehirden Konyaya kadar olan demiryolunu mıntakada bırakacak yolda tadil edilmiş doğru bir çizgi. Oradan şimale doğru Kütahyaya kadar Akşehir, Kütahya demiryolu hattı. (Demiryolu mıntaka dışında kalır). Oradan şimali garbiye doğru Keşişdağına kadar: doğru bir çizgi. Oradan garbe doğru boğazlar mıntakası cenup sınırının Ulubat gölüne bitiştiği en şarkî noktaya kadar, düz bir çizgi.

Garpte:

Aradan umumî bir cenup istikametinde takriben 5 kilometre şimalinde Egedenizine dökülen ırmağın dökümüne kadar boğazlar mıntakası cenup sınırı ve İzmir topraklarının Türkiye sulh muahedesinde yazılı olduğu yolda Şimal, Şark ve Cenup sınırları.

Cenupta:

Oradan İskenderun körfezinde Lama suyunun dökümüne kadar Ege denizi ve Akdeniz.

Madde 6 — Eski Osmanlı imparatorluğundan ayrılıp, Türkiye sulh muahedesi mucibince mandaya tabi tutulan topraklarda, mandayı kabul eden devlet, diğer âkit devletlere karşı, 5 inci maddede çizilen mıntakalarda, hususî menfaati tanımış olan devletle bu mıntakada tanınmış olan hak ve imtiyazları haiz olacaktır.

Madde 7 — Ereğli maden havzasının bütün işletme imtiyazları ile bu imtiyazlara ait taşıma ve gemiye yükleme vasıtaları - 30 - 10 918 de Müttefik veya bitaraf devletler tebaasının aynı mahiyette muktesep haklarına (alınmış veya istenmiş imtiyazlar) halel verilmemek üzere, İtalya hükûmetine ayrılmıştır. Osmanlı tebaasının işletme imtiyazları, Osmanlı hükûmetile anlaşılarak ve tazmin bedeli İtalya hükûmetince verilerek alınacaktır.

Bununla beraber, İtalya hükûmeti veya İtalyan şirketleri, 30 - 10 918 de müttefik veya bitaraf devletler tebaasına ait şirketlerin 1 - 1 930 da çıkaracakları senevî kömüre müsavi kömür çıkardıkları gün, İtalya hükûmeti, bir nasafet fikrile teahhüt eder ki, Fransız sermayeli Ereğli Osmanlı şirketine (eğer bu şirket, satın alınması veya imtiyazının yenileştirilmesi arzusunu daha evvel göstermemiş ise) İtalya hükûmetince veya İtalyan şirketlerince çıkarılan kömür müttefik ve bitaraf devletler tebaasının 1 - 1 - 930 da çıkaracakları miktara varınca, tesis edilecek menfaatlerin dörtte bir payını ayıracaktır.

İki hükûmet, birbirine, Osmanlı hükûmetinden, verilmiş madenî hakların, maden demiryolları gibi taşıma vasıtaları müesseselerinin işletilmesini ve gemiye yükletme kolaylıklarile Osmanlı el işinden gayri el işlerin kullanılmasını temin edecek ve, asrî bir işletme icaplarına uyacak yeni kanun ve nizamlar neşrini elde etmek için karşılıklı diplomatik yardım vadederler. Şurası şimdiden mukarrerdir ki bu kanun ve nizamların meriyete konmasından çıkabilecek bütün kâr ve menffaatler, bu kanun ve nizamların neşrinden evvelki ve sonraki bütün imtiyazlarca ayni salâhiyetle iktisap edilmiş olacaktır.

Madde 8 — Fransa ve İtalya hükûmetleri, hususî menfaatleri tanınmış olan mıntakalardan askerlerini, sulh muahedesi icra edildiği, Türkiyece hıristiyan azlıkların himayesi için kabul edilen tedbirler tatbik edildiği (!) ve bunların icrası filî ve hakikî surette temin olunduğu hususunda mutabık kaldıkları vakit (!!) çekeceklerdir.

Madde 9 — Osmanlı topraklarının bir mıntakasında, hususî menfaatleri tanınmış olan âkit devletlerden her biri, Türkiye sulh muahedesinin, azlıkları himaye eden hükümlerinin bu mıntakalarda icrasına nezaret etmek mes'uliyetini dahi kabul eder.

Madde 10 — Türkiye sulh muahedesinde yazılı olan veya âkit devletlerce bu anlaşma ile bilihtiyar yüklenen tahditler mahfuz kalmak şartile, 5 inci maddede çizilen mıntakaların her hangi birine, diğer devletler tebaasının ticarî ve iktisadî maksatlarla serbesce girmesine bu anlaşma hiç bir suretle halel vermez.

Maeee 11 — Tasdik olunacak olan bu anlaşma, Osmanlı hükûmetine tebliğ olunacaktır. Bu anlaşma neşredilecek ve üç âkit devlet için, Türkiye sulh muahedesinin mer'iyete girmesile mer'iyete girecektir. „

ANLAŞMANIN MANASI — Milletler Cemiyeti misakı ile gizli muahede aktetmemeği taahhüt etmiş olan devletler, bunu neşretmek kararını bu sebeple metne dercetmişlerdir. Meşrolunacak bir metinde gizli emeller ne kadar söylenebilirse o kadar söylenmiştir. Bu itibarla, metinde söylenemiyen devletlerin maksatlarını da - ki bir gün buna ait muhabereler neşrolunursa görülecektir - söylenenlerden çıkararak anlamak güç değildir:

Bu üç devlet anlaşmasının manasını şu yolda tesbit edebiliriz:

1• — Fransa ve İtalya devletlerinden her biri, Anadolunun yeni Türk devletine bırakılan yer büyüklüğünde birer parçasını almaktadırlar,

2 — Yeni Türk devletinin Ege denizile Akdenizde hiç bir iskelesi ve kıyısı kalmamaktadır. Marmara denizinde de Boğazlar komisyonun daha doğrusu devletinindir. Türkiyenin iskelesi Kkradenize munhasırdır. Bu da belki evvelce Rusyaya vadedilen yerleri bu suretle bırakmak içindir.

3 — Yeni Türkiye eski Kastamonu vilâyetile Sıvas (şehir hariç) Ankara ve Bursa vilâyetlerinin birer parçasına inmektedir.

4 — Bu kalan yerlerde de, sulh muahedesinin koyduğu ağır kaytlardan ayrı olarak, devletler idare zabıta ve: maliyeyi ele alacaklardır ve bunu Osmanlı devletinin dileğile! yapacaklardır. Kürdistanda da böyle olacaktır. Kürdistanın ne için teşkil edildiğini bir taraftan bu, diğer taraftan " parçala ki hükmedesin „ düsturunun tatbiki izah eder. Kürdistan muhtariyet ve istiklâli tarihimizde Kırımın bize kabul ettirilen istiklâli, Korenin Çine kabul ettirilen istiklâli ne için kabul ettirilmiş ve ne olmuş ise o olacaktır, Kongonun ve bugün Mançukonun istiklâli de budur.

5 — Demiryolları bize kalan yerlerde bile onların eline geçecektir.

6 — Ereğli kömür havzası (Zonguldak dahil) elden gitmiş olacaktır.

7 — Her nekadar askerî işgalin muvakkat olacağını ima edn bir şey var ise de (madde 8), bu neşredilecek bir metinde zavahiri kurtarmak için diplomasının eski çirkin üslûbundan başka bir şey değildir. Talik edilen şartların asla yerine gelmiş sayılamıyacağını bilmek için emperyalist siyasetin elifbasını bilmek elverir.

8 — Nüfuz ve menfaat mıntakalarının, kapaklı bir ilhak olduğu malûmdur. Osmanlı imparatorluğundan büyük yerler kapan devletler ilân ettikleri prensiplere, Vilsonun 12 inci maddesine karşı buraları biraz sonra ilhak etmek üzere bu kaçamak yoluna gitmişlerdir. Temps gazetesi, bu nüfuz mıntakalarına ayrılması, Anadolunun müstakbel ilhakı demek olduğunu sonraları sarahaten itiraf etmiştir.

Mıntakalar dışında kalan küçük Türk devletinin mukadderi nedir? Onun çemberlerinde de bir an evvel ölüm döşeğine düşürecek tertibatı alacak olan devletlerin bir kaç sene içinde kucağına düşmekl Bütün dünyaya o vakit ilân olunabilir idi ki yaşatmak için her şeyi yaptık, her fedakârlığı göze aldık, ancak dert çok derindi, kurtarmak mümkün olamadı; bütün dünyanın selâmeti için Şarkın bu mıntakasında Büyük devletler şu tedbirleri almışlardır..

Dünya harbi ile ihtiras siyaseti güden emperyalist imparatorluklar, bu siyaseti varlıklarile ödediler. İmparatorluk şeklinde olmayarak bu ihtiras siyasetini güden hükûmetler de uyanmazlarsa ayni akıbete namzettirler. Bu onların düşüneceği şeydir. Bizim bildiğimiz Türk milletinin, bu ihtiras siyasetini ve hakkındaki ölüm hükmünü kabul etmiyeceğidir.

Tarih, bunu böyle kaydedecektir.

8
Sevr Nasıl imza edildi

Sevr muahedesini tetkik eden murahhas heyet ve hükûmet nibayet cevap lâyihasını verdi. Bu cevaba Sulh konferansı Reisi Mösyö Mileran ağır ve kat'î bir ret cevabı verdi. Onun üzerine Vükelâ Meclisi bunun zarurî olarak imza edilmesini ve muahedenin Meclis toplu olmamak itibarile Padişah tarafından kabul olunmasını arzetti.

Nihayet Yıldız sarayında Padişahın riyaset ettiği mahdut kimselerden mürekkep bir saltanat şurası toplandı ve imzaya karar verildi. Hükûmetin yazdığı müdafaanın başı ile [1] sulh konferansınca verilen cevabı saltanat şurası zabtı ile beraber aynen

[1] Müfredat ayrı olarak bildirilmişti.

dercediyorum. (Bunlar takvimi vekayiden üslubu değiştirilmeyerek aynen nakledilmiştir.)

"Heyeti murahhasai Osmaniye tarafından muahede lâyihasına verilen cevap altı babı muhtevi olup bunlardan birincisi dibacedir ki evvelâ mes'uliyet.

Saniyen devletin en esaslı hakları.

Salisen milletlerin kendi kendini idare etmek hakkı kısımlarını

İkincisi mevadı siyasiyedir ki

Evvelâ yeni devletlerin tasdiki ve terki arazi.

Saniyen İstanbul ve Boğazlar

Salisen Trakya

Rabian İzmir

Hamisen Ermenistan

Sadisen Kürdistan

Sabian Süriye ve Elcezire

Saminen Hicaz

Tasian ekalliyetlerin himayesi kısımlarını

Üçüncüsü mevaddı berriye ve bahriye ve cevviyeyi

Dördüncüsü mevaddı maliyeyi

Beşincisi uhudu atikanın hukuka müteallik kısmını

Altıncısı hatimeyi muhtevidir.

Melfuf lâyihai cevabiye tercümesi berveçhi atidir.

Badel'elkap.

Sulh muahedenamesi lâyihası hakkında hükûmeti seniyei Osmaniyenin mülâhazatını zatı asilânelerine isal ile kesbi mefharet ederim. Bu mülâhazatı bilâşek bir fikri adalet ve müstemir bir sulh aktetmek emeli halisi ile tetkik edecek olan Meclisi Alinin kemali hasafetine itimat edebileceğine Hükûmeti Osmaniye kanidir.

Sulh, ancak herkes için hukuku mütesaviye düsturunun himayesi altında milletler beyninde emniyet ve hürmeti mütekabile ve tesanüt hisleri üzerine müesses olabilir.

Bu hissiyatı imha veya rencide edecek, milletler arasında itimatsızlık tevlit edebilecek olan her şey, bir vesilei iftirak olacak ve yeni imtizaçsızlıklar doğuracaktır.

Şu mülâhazaya tevfikan hükûmeti seniye en büyük bir eseri itidal ibraz eylemiş olduğu kanaati kâmilesinde olup sulh mütemerinin dahi ayni hissi adlu hak ile mütehassis olarak bunu tasdik eyleyeceğinden şüphe etmez.

DİBACE — Sulh mütemeri Reisi mayısın on birinci günü muahe-

dename lâyihasını Osmanlı heyeti murahhasasına tevdi ederken Türkiyenin mahza ecnebi tazyiki altında muharebeye girmiş olduğunu tasdik eylemiş idi. Âlî bir hissi nasafetin ilhamile vuku bulmuş olan şu itirafın şeraiti sulhiyeye icrayı tesir etmiş olduğunu ve işbu şeraitin hailei umumiyenin infilâkından mes'ul olan devletlere teklif olunanlar kadar ağır olmayacağını ümit ettirmiş idi. Filhakika ef'al ile mücazat arasında nisbeti mütesaviye demek olan adalet te bunu icabeder.

Bahusus Türkiyenin ecnebi tazyiki altında harbe dühulü, Türk milletinin arzusuna mugayir bulunmasından dolayı, bu ümit bir kat daha meşru idi. Gerek beynelehali, gerekse mahafili siyasiyede efradı milletten pek çoğu memleketlerinin mühlik bir maceraya sürüklenmekte olduğunu idrak eylemişler idi. Zira bunlar pek iyi biliyorlardı ki Türkiye bu suretle kendisini rapteylemiş olduğu zümrei siyasiyenin muzafferiyeti takdirinde bile, Almanyanın tahtı nüfuzuna düşecekti. Eğer şiddetli bir muhalefete reğmen harbe iştirak keyfiyeti tahakkuk eyledi ise, bu hal ancak on senelik ihtilâlâtı dahiliye ile muharebelerin tevlit eylediği müşevveş vaziyeti siyasiyesinde imkânpezir olmuştur. Binaenaley bundan mütevellit mes'uliyeti tamamen Türk milletine atfeylemek haksız olurdu; milleti mezkûreyi zahımdar etmekle men'i tekerrürü arzu edilen fenalığın sebebi, defü izale edilmiş olmaz. Muhik olan bu maksada vusul için ancak bir yol vardır ki o da hükûmeti seniyeye asayişi muhafaza ve kanuna riayeti temin için muktazi karar ve sekineti tesis imkânını bahşetmek, hükûmetin nüfuzunu düçarı zaaf ederek münazaatı dahiliyeye meydan verecek her şeyden ihtiraz eylemek ve Türk milletine, pek acı bir suretle iztırabını çekmiş olduğu ahvalin tekerrürü ihtimalini ref eylemeğe meydan bırakmaktan ibarettir.

Bundan başka 28 Haziran 1919 tarihli Versay Muahedenamesinin ihtiva eylediği şeraite nisbeten şeraiti sulhiyenin daha hafif olması ümidi, Türkiyenin muharebeyi ve alâmi harbi ecnebi toprağına nakletmemiş olması ve Osmanlı ordularına bir gûna tahribat isnat olunması gibi beynelmilel yüksek bir kıymeti maneviyeyi haiz olan bu mülâhazaya da istinat ediyor idi. Hiç şüphesizdir ki Versay muahedei sulhiyesi şeraitinin tayininde büyük methali olan bu gibi ahvali, hakkelnisaf devleti Osmaniye muahedei sulhiyesi şeraitini ilham edemezdi. Mamafih bu derece muhik olan bu ümit boşa çıktı. Heyeti murahhasai Osmaniyeye tevdi edilen sulh lâyihası da Versay muahedesinden az şedit olmadığından sarfınazar, Devleti Osmaniyeye gerek Bulgaristan, Macaristan ve Avusturyaya ve hatta

harpteki mes'uliyetleri müstesna bir derecede azim olan Almanya-ya bile kabul ettirilen şeraitten derecei nihayede ağır şerait tahmil etmeğe kadar varmaktadır.

İşbu düveli erbaanın hakkı mevcudiyeti düçarı halel olmamış, milliyet düsturu ve milletlerin kendi mukadderatlarına hâkim olmaları esası işbu devletlere gerek lehlerinde gerekse aleyhlerinde siyanen tatbik olunmuştur. Hakkaniyete ve - buna tamamen mutabık olup bugün her tarafça makbul ve muta olan esasatı hukuka - Türkiyenin hiç olmaz ise sabık müttefikler ile derecei mütesaviyede mazharı muamele olması iktiza eder idi. Muahede projesinin ihtiva eylediği bariz ademi müsavat yalnız on iki milyon Türk tarafından değil bütün âlemi islâm tarafından elim bir surette hissolunacaktır.

Devleti Aliyeye müteallik muahede lâyihası, şiddet itibarile hiç bir şeyle makis olamaz. Çünkü mevzuubahsedilen, hakikatte, taksimden başka bir şey değildir. Osmanlı toprağından milliyet düsturu namına Ermenistan ve Hicaz gibi hür ve müstakil devlet haline ifrağ edilmiş veya Irak, Filistin ve Süriye gibi bir vekilin himayeti tahtında müstakil devlet şekline sokulmuş koca vilâyetler fekkedilmek; İngiltere lehine Mısır, Süveyş ve Kıbrıs Osmanlı devletinden nezolunmak, Libya kıt'asile Cezayiri Bahrısefit üzerindeki bilcümle hukukundan feragat etmesi Türkiyeden talep edilmekle kalınmayıp hatta Türkiyeyi ayni milliyet düsturu hilâfına olarak Şarkî Trakya ile İzmir havalisinden de mahrum etmeğe kadar varmaktadır. Ve, bu son derece gayri muhik katu nezi' muamelesi, Türkiye ile hali harpte bulunmamış olduğu halde galip mevkiine geçerek o surettle istifade etmek isteyen Yunanistan lehine icra edilecektir. Bundan başka Kürdistanın iftirakını ihzar dolayısile bakiyei memleket menatıkı nüfuza taksim olunmaktadır.

Mesahai sathiye itibarile Osmanlı İmparatorluğu arazisinin iki sülüsü böylece şimdiden kendisinden ayrılmış olacak.

Ahalinin miktarı itibarile ziya, iki sülüsten aşağı değildir.

Servet ve menabii tabiiyeye gelince bu noktai nazardan da ziyaın miktarı fevkalâde azimdir. Fakat bu kadarla da iktifa olunmamaktadır.

Muahedename lâyihası bu fek ve nezi' ameliyelerile kalmayıp devleti Osmaniyenin istiklâline de en vahim tecavüzatı muhtevi bulunmaktadır.

İstanbulun içinde Türkiye kendi memleketinde addedilemiyecek, zatı Hazreti Padişahî ile Osmanlı hükûmetinin yanında - bazan bile bunların fevkinde - Boğaz için, Marmara denizi ve Çanakkale

boğazı üzerinde bir " Boğazlar komisyonu „ hâkim bulunacaktır. Bulgaristan bu komisyona bir murahhas gönderecek, Türkiye mezkûr komisyonda temsil bile edilmiyecektir.

Bundan başka mevzuu bahs iki idareye üç devlet kuvayı işgaliyesi idarei askeriyesinden ibaret bir üçüncü inzimam edecek, hatta beynelmilel kuvayı işgaliye kumandanlığına Osmanlı jandarma kuvveti bile tabi bulunacaktır.

Her hangi bir tecavüze karşı müdafaada bulunabilmek imkânı Türkiyeden selbedilmiş olacak ve paytahtı, fimabat düşmanın top menzili dahilinde bulundurulacaktır. Umuru teşriiyede, beynelmilel muahedatta, umuru maliye, idare, adliye, ticaret.... ilâh sahalarında dahi devletin istiklâline esaslı tecavüzler ika olunacak. O derecede ki esasen kendisinden her taraftan arazi fekkedilmiş olan Osmanlı İmporatorluğu, neticetin netice gerek dahilî gerek haricî istiklâlinin hemen bilcümle şeraitinden mahrum edilmiş bulunacak ve bununla beraber muahedei sulhiyenin ve beynelmilel taahhüdatın ifasından mes'ul kalacak.

Hak ve adle azim bir darbe olacak olan böyle bir vaziyet ihdasına mantıkan veçhi imkân görülemiyeceği gibi işbu hal hukukan da merdut bir bid'at teşkil ederdi. Filhakika bir taraftan ayni zamanda hem bir devletin bekasını arzu etmek hem de ondan mevcudiyetinin şartı esasii hukukisini selbetmek istemek mümkün olamaz. Diğer cihetten ise hürriyetsiz mes'uliyet tasavvur edilemiyeceği aşikârdır.

Ya düveli müttefika Türkiyenin bekası lâzım olduğu fikrindedirler. Bu takdirde ona yaşamak ve hür ve mes'ul bir devlet gibi hukukuna riayet ettirerek vezaifini ifa edebilmek imkânını vermek mecburiyetindedirler, veyahut düveli müttefika Türkiyenin ortadan kalkmasını istiyorlar. O halde hükümlerini bizzat icra eylemeleri ve müdafaası bile dinlenmemiş olan mahkûmdan bu hükme vaz'ı imza etmesini ve infazı hususunda kendilerile teşriki mesai eylemesini talep etmemeleri icap eder.

Mahaza bu ikinci şık düveli müttefikanın lâyihanin iptidasında mestur olup harbin " esaslı ve müstemir bir sulhe münkalip „ olmasını arzu ettiklerine mütedair bulunan beyanatı aliyesile kat'iyen mütezat olurdu. Çünkü hakkını ve istiklâlini müdafaaya âzim bulunan on iki milyonluk bir halkı öyle bir zaman içinde ve sureti kat'iyede sulhen imha edebilmenin mümkün olabileceğini hiç kimse tasavvur edemez .

Bütün bir milleti esarete mahkûm etmek te, siyasetleri daima efkârı âlicenabane ve desatiri hürriyetperveraneden mülhem bulunmuş olan millellerin hissiyatına kat'iyen muhalif olurdu.

Mücerrep olan ve vicdan üzerindeki tesiri her hangi bir kudreti askeriyenin ilka edebileceği teessürden pek ziyade kuvvetli bulunan bu siyaseti feda etmek yalnız maziyi ayaklar altına almak değil adaletsizlikten naşi birikmekte olan tehdidat ile istikbali de berbat etmek demek olurdu.

Binaenalâzalik Türk milleti hüsnü telâkki olunacağından kat'iyetle ümitvar bulunarak sulhü kemali samimiyetle hak ve adle iptina ettirmek arzu eden milletlerin en asil hissiyatına müracaat edebilir.

İnsaniyete terettüp eden istikrarı sulh ve tarsini bünyanı içtimaî emiri muazzam ve vazifei âliyesinin ifasına Türkiye dahi en iyi unsurlarile iştirak etmesi imkânının düveli müttefikaca kendisine bahşolunacağından mutmain bulunarak berveçhi ati arzeder.

1 — MES'ULİYET :Evveli emirde Türkiye harbe iştirak etmiş olmasından dolayı uhdesine terettüp eden vazaifi tasdik eylemeği vecibe addeder. Şerait iştirakinin ve hiç bir ahdi nakzetmemiş olmasının nazarı itibara alınması muvafıkı nasafet olacağı burada ayrıca derpiş olunur.

Türkiye kendilerile muharip bulunduğu devletlere karşı olan mes'uliyetlerden kendisine bahşolunacak imkân nisbetinde kâmilen teberri etmek lüzumunu idrak etmektedir. Mağlup bulunduğu cihetle kavaidi hukukiye hududu dahilinde galiplerin hükmünü kabul etmeğe mecburdur.

Binaberin Türkiye Hukuku düvele münafi, ef'alden mütevellit zarar ve ziyan ve hasaratı tazmin ve tamir etmek mecburiyeti esasını kabul eder.

Kavanin ve teamülâtı harbiyeye muhalif efal irtikâp etmiş olan eşhasın düveli müttefika mahakimine tevdi edilmelerini dahi mastarı hak olan vicdanı hukukii âlemin icabatına muvafık olduğu cihetle kabul eder. (!!)

Bundan başka Türkiye ret ve takbih ettiği vefakat netayicine tahammül etmeğe mecbur bulunduğu vekayiin tekerrür etmeyeceğine dair teminat vermek mecburiyetini de teslim eder.

Yalnız işbu mes'uliyetin kemahiye hakkaha tayini için hadisatın kendi miktarlarile takdir olunarak ne hakikî menşeinin ve ne esbabı hakikiyesinin nazarı dikkatten dur tutulmamasını talep eder.

Türkiyenin en aşikâr menafiine ne kadar muhalif ise arzusunada o derece mugayir olduğu hailei cihanşümule sürüklenmesi ancak hariçten evamir ahzeden mütegalibenin sevkile vukua gelebilmiştir.

Ve eğer hiç bir mazeretin tasvip ettiremiyeceği gayri insanî ef'al irtikâp edilmiş ise, bunlar kâmilen ayni zümrei siyasiye tarafından ika olunmuştur, hiç bir veçhile taassübü dinî tezahüratı değildir. Ancak ve ancak Türkiyede bir aralık icrayı ahkâm etmiş olan bir cemiyeti ihtilâliyenin icraatıdır ki böyle ihtilâlci çetelerinin başka memleketlerde de ikaı habaset ettikleri görülmüş ve elyevm görülmektedir. (!!)

Müstakil bir devlet olan Türkiye kendi hükûmeti tarafından ve bunun nüfuzu sayesinde - o hükûmet bugün sukut etmiş bulunsa dahi - ika edilmiş olan ef'alden dolayı diğer devletlere karşı mes'uldür. Fakat Türk milleti Hukuku Düvel muvacehesinde bu mes'uliyeti tasdik ederken şiddetle takbih ve nefret ettiği ef'alde methal ve alâkası olmadığını ilân etmeği de cümlei hukukundan addeder.

Bigayri hakkın ika edilmiş olan hasaratı telâfi etmek ve bu gibi ahvalin tekerrürüne mani olmak Türkiyenin kabul ettiği iki taahhüttür. „

Kemali hulûs ile bunları eda etmek en samimî arzusudur.

Devletler, cevabımızı Spa konferansında tetkik ederek Mr, Millerand imzasile şu ağır cevabı verdiler.

Spa 16 Temmuz 920

Düveli Müttefika, Hükûmeti Osmaniyeden imza olunmasını talep eyledikleri muahedei sulhiye lâyihası hakkında hükûmeti müşarileyhanın mütaleatını her veçhile meşmuli nazarı dikkat etmişlerdir. Hükûmeti Osmaniye harbi umumideki mes'uliyetinin müttefiklerinin mes'uliyetinden daha hafif olduğu fikrini perverde ettiği anlaşılmaktadır. Müttefikler işbu iddiayı kabul edemezler, bütün milletler aleyhine tertip edilen suikastı istihdaf eyleyen maksadı gaddarane, âlem nazarında en aşikâr bir surette tezahür ettiği bir zamanda Türkiye mezkûr suikasta iştirak eylemiştir. Düveli Muazzama, Türkiyenin bu sureti hareketile yarım asrı mütecaviz bir zamandanberi kendisine bir çok defalar dostluğunu ispat etmiş olan devletlere karşı pek bariz bir hiyanet ile irtikâbı cürüm etmiş olduğu kanaatindedirler. Müttefikler kendisine karşı hiç maksadı husumetkârane beslememekte idiler. Türkiye harbin nihayetine değin bitaraflığını muhafaza eylediği takdirde memaliki Osmaniyenin temini tamamiyeti, müttefiklerce derühde edildiği yolunda devletler tarafından kendisine 1914 senesi Ağustosundanberi tebligatta bulunulmuştu.

Devleti aliye bu beyanata atfı lihazei tenezzül etmemesile harbe duhulünün saikini temini masuniyeti endişesi olmayıp ihtirastan ibaret olduğunu ispat etmiş idi.

Heyeti murahhasai Osmaniye Devleti aliyenin harbe duhulü keyfiyetini âlemi insaniyete bais olduğu fenalıklarla zayiatı tamamile takdir etmiyor gibi görünüyor. Devleti aliyenin mes'uliyeti okadar vasidir ki bu mes'uliyet müttefikleri Osmanlı ordularına karşı ihraz eyledikleri muzafferiyetin mutazammın olduğu fedakârlıklarla ölçülemez. Büyük bir tariki ittisali bahriyi kapayarak bir taraftan Rusya ve Romanyanın diğer cihetten bunların garbindeki müttefiklerinin muvasalasını katetmekle Türkiye lâakal iki sene harbin temadisini ve müttefiklerin milyonlara baliğ olan hayatı beşerle yüzlerce milyarlık zayiata uğramalarına sebep olmuştur. Bihaddüpayan zayiat bahasına cihanın hürriyetini tekrar tesis etmiş olanlara Türkiyenin edasına mecbur olduğu tazminat kendisinin tediye edebileceğinden pek fazladır.

Müttefikler Türklerin sair milletler üzerine hakimiyetlerine artık ebediyen nihayet vermek zamanının hulûl ettiğini ayanen görmektedirler.

Harpten evvelki uzun devrelerde Babıâli ile düveli muazzama beyninde münasebatın tarihi Bulgaristan Makedonya ve Ermenistan ve sair mahallerde vaki olup vicdanı insaniyeti infial ve galeyana getiren mezalime nihayet vermek hususunda bilânetice tevali eden bir sürü teşebbüsattan başka bir şey değildir. Son yirmi sene zarfında Ermeniler işitilmemiş vahşetlerle katliam edilmişlerdir. Muharebe esnasında hükûmeti Osmaniyenin taktil tehcir ve sui muameleden ibaret olan eseri füuhatı mazide bu kabilden vaki olan ef'alini fersah fersah tecavüz etmiştir. 1914 senesindeberi hükûmeti Osmaniye musanna bir ihtilâle müstenit gayri makul bahaneler ile erkek, kadın, çocuk sekiz yüz bin Ermeniyi katliam ve iki yüz bin Rum ile iki yüz bin Ermeniyi vatanlarından tehcir ve teb'it eylemiştir. [!!]

Hükûmeti Osmaniye Türk olmayan tebaasını yalnız tecavüz ve katilden siyanet hususunda kusur etmekle kalmayıp hatta himayesine mecbur olduğu ahaliye karşı en vahşi tecavüzatı tertip ettiğini mübeyyin delâili müteaddide vardır. Bu esbaba mebni hükûmati Müttefika, Türk ekseriyetile meskûn olmayan araziyi Türk ırkasından tahlise karar vermişlerdir.

Düveli Müttefika, muahedenamenin Trakya ve İzmirin hakimiyeti Osmaniyeden tefrikini tazammun eden mevaddında hiç bir tadile muvafakat edemezler. Zira bu iki kısım arazide Türkler ekalliyettedir. Ayni mülâhaza Süriye ile Türkiye arasında resmolunan hududa da tatbik olunur. Bundan dolayı düveli muazzama Amerika Reisicümhurunun muhik ve munsif bir surette tayin

edeceği bir hudut dahilinde hür bir Ermenistan tesisine müteallik mevaddı hiç bir veçhile tadil edemezler.

İzmire müteallik ahkâm İzmirin ticaretini ve Anadolu ile olan mubadelesini bir veçhile tahdit edemez. Bilâkis limanın serbestisi muahede ile temin edilmiş olduğundan oradaki ahali İzmirin arkasındaki arazii tabianın mahreci olmasından pek ziyade istifade edecekler, namuslu bir hükûmetin idaresi tahtında mezkûr liman dahilinin ihtiyacını her vakitten daha müessir bir surette tatmin edecektir. Bu hususta tasavvur edilen idare " Danzik „ limanı idaresinin aynıdır.

Boğazların idaresini tanzim ederken devletler her hangi bir Türk hükûmeti tarafından medeniyete karşı yeni hiyanet irtikâp olunmasına mani tedabir ittihazından geri durmazlar. Binaenaleyh düveli müşarileyhim Boğazların serbestisini temin için temini muhik ve meşru görünen tarzı idarenin hututu esasiyesini tebdil etmiyeceklerdir. Mamafih Devleti Aliyenin Boğazlar komisyonunda temsil edilmesi hakkında heyeti murahhasai Osmaniyenin vaki olan mülâhazatını büsbütün kale almamak doğru olamayacağı zannındadırlar. Düveli müşarileyhim Bulgaristana olduğu misillû sahildar bulundukça Devleti Aliyenin de Boğazlar komisyonuna bir murahhas gönderilmesini kabule karar vermişlerdir.

Bu hususa ve maimahreci bin altı yüz tondan fazla buharlı sefainin düveli müttefikaya teslimi misillû mevaddın ilgasına dair olarak Devleti Aliye lehinde icrası mümkün olan sair bazı tadilât işbu cevaba merbut melfufata mezkûrdur.

Devleti Aliyenin umuru maliyesi için murakabe tesisine müteallik ahkâm kendisini tahtı visayete koymak fikrinden münbais değildir. Ahkâmı mezkûrenin derci devleti müşarileyhayı sabıkan tahrip etmiş olan mesavii ahlâkiyeden ve ihtikârdan kendisini vikaye (!!) ve ne nihayet Emperyalist cereyanlarından halâs edilmiş olan Türk milletinin mes'ut ve hüsnü idareye malik bir millet olmasını temin etmek gibi (!!) büsbütün başka bir gayeye matuftur.

Söze nihayet verirken, müttefikler muahede lâyihasının heyeti murahassai Osmaniyenin atfeylediği mahiyeti haiz bulunmadığını derpiş eylemek lüzumuna kanidirler. Bu muahedenamenin Türk hükûmetlerinin pek zalimane ve pek fena idare eylediği araziden devleti aliyenin hakimiyetini nezeylediği doğrudur. Lâkin Türkiyeyi vasi ve müsmir bir araziye sahip bir hükûmeti milliye olarak ipka etmektedir. Takarrür eden ahkâmdan hiç biri Türkiyenin usulü idaresini ıslah eylemediği takdirde Türk milletini mes'ut bir millet olmaktan menedecek mahiyette değildir. Muahedename hatta İstanbulda Türklerin ekseriyet teşkil

meşkûk olduğu halde şehri mezkûru Osmanlı paytahtı olmak üzere muhafaza etmeğe kadar varmaktadır. Muvafıkı ihtiyat ve basiret olduğu cayı iştibah olan bu kararı, düveli müttefika, Türklerin sabıkan iktidarını suiistimal etmiş olmalarından dolayı bir tereddüdü azim için de ittihaz etmişlerdir.

Eğer hükûmeti Osmaniye muahedeyi imzadan istinkâf eder ve hatta badelimza Anadoluda nüfuzunu iade ve muahedenin icrasını temin etmek hususunda gayri muktedir bulunur ise müttefikler muahedenin mevaddına imtisalen bu kararı tekrar tetkik ve bu defa Türkleri ebediyen Avrupadan tardeylemek vaziyetine girebileceklerdir. (!!)

Düveli Müttefika devleti aliyenin mevadı muahedeyi kat'iyen kabul ettiğini ve imza niyetinde bulunduğunu bildirmek için on günlük bir mühleti olduğunu heyeti murahhasai Osmaniyeye işbu cevapname ile iblâğ eyler. Mühleti mezkûre temmuzun yirmi yedinci günü nısfilleyilde hitam bulucaktır. Eğer muahedename işbu şerait dahilinde imza edilmeyecek olursa düveli müttefika icabatı ahvale muvafık gördükleri tedabiri ittihaz edeceklerdir olbapta.

Muahede lâyihasının mevadında icra edilen tadilât berveçhi âtidir:

40 ıncı maddenin dördüncü satırında " Bulgaristan „ kelimesinden sonra " ve Türkiye „ kelimesi ilâve edilecek ve cümlenin mabadi şu suretle tashih edilecektir:

" Eğer bu iki devlet.... olurlar ise „ ayni maddenin sekizinci son satırının nihayetinde " Bulgaristan „ kelimesinden sonra " ve Türkiyenin „ kelimesi ilâve edilecektir.

136 ıncı maddede mevzuubahs müddet altı aydan üç aya tenzil olunmuştur.

153, 164, 171 ve 173 üncü maddelerde mevzuubahs müddet üç aydan altı aya iblâğ edilmiştir.

211 inci maddesinde ikinci fıkradaki " 1 Kânunusani 920 „ tarihi " 15 Haziran 920 „ suretinde tadil olunmuştur.

258 inci maddenin birinci fıkrasının evvelâ işaretile ve " her nevi buharlı sefain „ kelimelerile başlayan cümle " bütün Alman sefaini " kelimelerine kadar tayedilmiştir.

289 uncu maddedeki " 1 Ağustos 914 tarihinde „ " 17 Teşrinievvel 912 tarihinde „ suretinde tadil olunacaktır.

290 ıncı madde ikinci satırında fıkra kelimesinden sonraki rakam iki yerine üç olacaktır.

291 inci madde 1 Eylül 914 tarihi yerine 17 Teşrinievvel 912 tarihi vazolunacaktır.

293 üncü maddede birinci satırdaki " hükûmet „ kelimesinden sonra "müşfik bir devlet veya yeni bir hükûmet„ ikinci satırdaki "muahede„ kelimesinden sonra "yahut 17 Teşrinievvel 912 tarihinden sonra aktolunmuş bilcümle muahedat „ kelimeleri ilâve olunacaktır.

Teferruat hakkında icra olunan tadilât berveçhi atidir:

144 üncü madde ikinci fıkradaki 1 Ağustos 914 tarihi yerine 1 Kânunusani 914 tarihi ikame olunacaktır.

178 inci maddedeki birinci numaranın ikinci fıkrası berveçhi ati tadil olunmuştur: Mezkûr havali ve Adalardaki istihkâmatın tecdidi veya bunlara mümasil istihkâmat inşası memnudur.

Fransa, ngiltere ve İtalya hükûmetleri Limni, İmroz ve Bozca ada dahi dahil olmak üzere bu havalide mevcut bataryaları sür'atle sevketmek hususunda istimal olunan yollar ve hututu hadidiyeyi istimalden hariç bir hale vazetmek hakkını haiz olacaklardır.

Mezkûr maddenin üç numaralı fıkrasında "Midilli„ kelimesi tay olunmuştur. Mezkûr maddenin üç numaralı fıkrasındaki birinci kelimesinden sonra Limni, İmroz Bozcaada ve Midllli kelimeleri ilâve olunup oradaki "birinci fıkra„ kelimeleri tay olunacaktır.

178 inci maddenin üç numaralı fıkrasının sondan bir evvelki satırında " 161 inci madde „ kelimesinden sonra atideki cümle ilâve olunacaktır: "Bu Midilli adasında bir Yunan muhafaza kuvvetile 152 inci maddede mevzuubahs olduğu üzere havalii mezkûrede asakiri hassai şahane bulundurulmasına mani değildir„:

Mezkûr maddenin dördüncü fıkrasının birinci satırındaki " devleller „ kelimesinden mukaddem " müttehiden hareket eden „ kelimeleri vaz olunacaktır.

302 inci maddenin yedinci satırındaki mukim kelimesinden evvel " devleti aliye hizmetinde bulunan ecnebi memurlarının maaş ve muhassesat ve ücuratı resmiyeleri müstesna olmak üzere kelimeleri ilâve olunacaktır.

Meclisi vükelâca cereyan etmiş olan müzakerat neticesini mutazammın 20 Temmuz 336 tarihli zabıtname

Devleti Osmaniye harbi umumiye iştirak ederek, akıbet, müttefik bulunduğu zümrei düveliyenin mağlubiyetile 1918 tarihinde Mondros adasında bir müterekename imza eyledi. Harbin menşe ve es-

bap ve avamili ve yirmi aydan beri imtidat eden mütarekede hadis olan ahvalin cümlesi umuma malûm olduğundan, tekrara lüzum olmayıp ancak madamülmütareke, vaziyeti siyasiyede safahatı muhtelife meşhut olmuş ve gâh Osmanlı İmparatorluğuna nihayet verilmek ve saltanatı seniye ve milleti islâmiye İstanbuldan ihraç edilmek gibi vicdanı umumiyi terhip edecek rivayat deveran eylemiş, ve gâh devleti Osmaniyenin temamiyeti siyasiyesi noktai nazarından ehemmiyeti fevkalâdesi bedihî bulunan Trakya ve İzmir mesailinin muvafık bir surette halli ümit edilmekte bulunmuş idi.

11 Mayıs 920 tarihile devleti Osmaniyeye teklif edilen muahedei sulhiye, rivayat ve şayiata nihayet vererek itilâfiyun devleti osmaniyeye sureti muhakkakada tahmil eylemek istedikleri şeraiti bildirmiş ve cümle tarafından münderecatına kesbi vukuf edilen bu ahitname düçarı inhidam olan Osmanlı İmparatorluğu enkazından Trakyanın bir cüzi ile Anadoluda yeni bir devleti sagire tesisini mutazamının bulunmuştur.

İstiklâli hükûmet, bir heyeti içtimaiyenin mabihulhayatı olduğu halde bu ahitnameye göre devlet ef'al ve harekât ve icraatında tamamile müstakil bulunmayor. Gayetülgaye tahdit edilen umuru askeriye ve idariye ve iktisadiye ve maliye ve nafianın kontrol tahtında cereyan edeceği gösteriliyor. 1912 tarihinde imza edilen muahedenaine veçhile Rumelide Meriç nehrinden hudut tayininde ve Anadoluda devletin bir cüzi gayri münfeki addeylediğimiz İzmir meselesinde pek muhik olan metâlibimiz is'af edilmiş olsaydı, müruru zaman ile ve millet ve hükûmeti Osmaniyenin ibraz edeceği faaliyet ve kiyaset sayesinde kontrol usulünün günden güne kesbi hiffet etmesi ve bir gün nihayet bulması dahi dairei ihtimalde idi.

Saltanatı seniye ve hükûmeti Osmaniye bugün iki ihtimal karşısında bulunuyor.

Ya ahitnameyi ihtiva ettiği şeraiti şedidei muhavvife ile kabul etmek veyahut reddeylemek.

Kabul edildiği takdirde İstanbul, Saltanatı seniye ve Hilâfeti islâmiyeye makar olarak kalmak suretile malûm olan hudut ve enha dahilinde bir devleti sagire mevcudiyetini muhafaza edebilecektir. Şu kadar ki bu mevcudiyeti zaifesini etrafını muhit Ermeni cümhuriyeti ve, zamanı karipte teessüsü pek muhtemel olan Rus İmparatorluğu ile Romanya ve Bulgaristan, ve nihayet kurunu ulâdan beri hiç bir vakit bu derece tevessü etmemiş olan Yunan devletleri arasında ve elim bir vaziyette muhafaza ile meşgul olacak ve fakat verayı perdei ezmanda muhtefi serairi istikbale tabi kala-

rak kuvveti beşeriyenin fevkindeki kudreti malânihayei süphaniyenin yedi meşiyetinde muhfuz bulunacaktır.

Ahitnameyi reddeylediği takdirde ise el'an Anadolùda mevcut bulunan hali harp Marmara havzasına dahi avdetle Saltanatı seniye ve hükûmeti Osmaniyeye nihayet verilerek ve düveli itilâfiye idarei hükûmeti ellerine alarak İzmir ve Bursa Vilâyetlerinde olduğu gibi isyanın Anadolunun cihatı sairesinde dahi tenkili suretile zaten mevcut otan menatıkı nüfuzun istilâyı kat'î haline ifrağına meydan verilmiş ve bakıyei devletin son mükasemesi iadei harbin netayici tabiiyesinden bulunmuş olacaktır.

Ne ırkan ve ne de tarihen Yunanla asla münasebeti olmıyan ve his ve vicdanımızı tehziz eden nice muazzez hatıratı ihtiva eyleyen Edirne şehri zayi oldu. Vahdeti unsurumuzun müemmini timsali millimiz ve zübdei tarihimiz olan İstanbul şehrini dahi bütün sekenei islâmiye, binlerce cevami ve minaratı, ve milletimizin tacı ser iptihacı bulunan selâtini izamın, ezminei kadimede tadili gururu ulûviyetleri için ruyi arzda kendilerinden büyük yalnız Allah olduğunu ecdadımızın ihtarda bulunduğu ali Osman mekabiri muhteremelerini kendi ecdatlarının mezarlarile beraber henüz umku rü'yet ve müşahede edilemiyen zulmeti meçhuliyeti istikbale terk ile rıhlet ve muhacerete mecbur olacaklardır. Bundan maada paytahtta ve etraftaki binlerce zabitan esiri harp addedilerek ihtimal cezairi baidèye sevkedilecek ve harbin iadesi gününden itibaren sivil ahalinin temini taayyüşte düçar olacağı müşkülât yalnız İstanbulda altı yüz elli binden ziyade ehli tevhidin hayatını tehlikeye ilka edecek ve bu hali felâketten her tabakada bulunan ahali müteessir ve musap olacağı gibi bunun hanedanı celili saltanatı seniyeye kadar irtikası bile muhik bulunacaktır.

Bu suretle mevcudiyeti yedi yüz seneye takarrüp eden kadim ve muazzam saltanatı Osmaniyenin ebediyen sahaifi tarihiyeyi tezyin edecek olan muşaşa mazisile beraber maazallahitaalâ münkariz olarak kalbimizin müttehiden daraban ettiği bilcümle âlemi islâmın menafii uzması, saltanat ve hilâfeti ali Osmanın enkazı felâketaveri altında ihtimal bir çok zaman için mahvunabut olacaktır. Hayalât ve tasavvurat ile meşgul olunacak zamanlar geçmiş ve pişi nazarımızda bütün vahametile tecessüm eden şu felâketi harikulâdenin ciddiyetile mütenasip tedabir ittihazı ani gelmiştir.

Mukaddema tebliğ ve bu defa on altı Temmuzda Spa konferansı tarafından ahkâmı teyit edilen ahitname ne muhik ve ne de

kabili tatbik olmayıp mağlûp bir kavme galipler arzusunu tahmil etmek istiyor. Hakkın akibet kuvvete galebesi hakkındaki itikadımız lâyetezelzel olmakla beraber şu anı vahim ve elimde mukaddimei beyanatta izah edilmiş olduğu veçhile devleti Osmaniye iki tarikten birini ihtiyar mecburiyetindedir. Ya İstanbulda ve mehdi millimiz olan Anadoluda hâkim kalmak suretile küçük ve fakat yine bir devlet haliude bulunmak ve yahut teklifatı vakıayı reddederek devleti Osmaniyenin hayatına nihayet vermektir.

Kanunu esaside ilhak ve reddi araziyi tazammun eden muahedatın akti Meclisi millinin kabulüne mütevakkıf olduğu münderiç ise de milletin efkârı hakikiyesine tercüman olabilecek meb'usanın cem'i ve meşru ve kanunî bir intihap icrası halen mümkün olmadığı varestei izah bulunduğundan ve meşrutiyet ancak vatanımızın vücudile kaim olabileceğinden harp ilânı veya sulh akti hakkı yine kanunu esasi ile zatı şevketsemabi hazreti padişahiye tevdi edilmiş olmasına binaen kanunu mezkûrun bu fıkrasına istinaden mevcudiyeti devleti velev muhtasar bir surette olsun temin eden ahitnamenin kabulü zarurî görülerek yalnız hiç olmazsa İstiranca - Çatalca hattının evvelki hududumuz olan Midye İnoza kadar irca ve bu takdirde bitaraf mıntakanın Marmara sahilinden nez'ile yalnız boğazlara hasrı ve İzmirin Hamburg şehri kabilinden serbest belde halinde ve bir teşkilâtı mahsusa ile idaresi ve hilâfeti mukaddese bir noktai camiai islâmiye ve binaenaleyh bu husus mesaili diniyeden olduğundan bunun bir ahitnamei siyaside mevkii olamıyacağına dair konferansa evvelce tevdi edilmiş olan ifadatın ahitnameye derç ve ilâvesi ve İzmir ve Trakya hakkındaki tekâlif kabul olunmadığı takdirde İzmir ve Trakya idaresinin, beynelmilel mahiyeti haiz olacak Boğazlar komisyonuna tevdii gibi tadilâtı cüz'iyenin bir kerre daha sulh mü'temeri kebirinin nazarı nısfet ve hakkaniyetine iraesi tezekkür kılınmıştır.„

Versaydan Reşit Beyden 19 Temmuz yeni bir telgraf geldi:

"Spa konferansından avdet eden mezkûr konferans azasından bir zatı mühim ile dün görüştüm. Müşarileyh konferanstan verilen cevaba son derece izharı teessürle beraber kendisi müdafaatı lâzime serd ve ityan etmiş ve bu mütaleat reddedilmemekle beraber terviç dahi olunmamış olduğunu beyandan sonra muahedenameyi imzadan istinkâf ettiğimiz halde İstanbulu elimizden alacaklarını ve binaenaley imza hayırlı olacağını söylemesi üzerine yazılan cevapta İstanbulun bize kalması hükûmeti seniye tarafından

Anadolu iğtişaşının bertaraf edilmesile meşrut bulunduğuna göre imza edildiği takdirde dahi payitahtın bekası temin olunmuş olmıyacağını beyan ettim. Müşariley Devleti aliyei Osmaniyenin hüsnü idaresi ile bekayı mevcudiyetine çalışmak lâzım geldiğine dair ifadatı hayirhahane ile mukabeel etti, ferman.„

20 Temmuzda şu telgraf geldi:

20 Temmuz — "Spada itilâf mümessilleri Türkiye meselesi hakkında ittifakı tam üzere bulundukları cihetle devleti aliyenin sulh muahedesini imzadan imtina etmesi ihtimali nazarı dikkate alınmış ve İngiltere heyeti mümessilesinin teklifi üzerine müttefikler İstanbulun Yunan askeri tarafından işgal edilmesi keyfiyetini mülâhaza etmişler ve tahtı karara almışlardır.„

SALTANAT ŞURASI — Mazbata ve telgraflar üzerine Yıldızda Padişahın huzurunda bir Saltanat Şurası toplandı. Bu şurada mazbata ve telgraflar okundu. Bunun zabıtlarını resmî neşriyattan aynen naklediyorum:

"Balâda münderiç evrakın kraatını müteakıp zatı samii sadaretpenahi berveçhi ati iradı kelâm buyurmuşlardır:

Bin yedi yüz sene mukaddem Roma İmparatorluğunun inhilâlinden beri tarih ikinci bir vakıai mühimme karşısında bulunuyor. Mukaddema şevket ve şanı âlemi ihata etmiş olan muazzam Osmanlı Devleti, on senelik hatiâtı mülhişe ile bu günkü hali esefnake tenezzül etti.

Zümrei âliyenin devleti Osmaniyeye teklif eylediği ahitname efkârı tedhiş edecek derecede vahim ve şedit olmakla beraber bir yandan zebun ve elim bir mevcudiyet temin ediyor. Diğer taraftan ret halinde mahvı kat'î ile tehdit eyliyor.

İstanbulun bizde kalması ve devleti osmaniyeye bir mevcudiyet tanınması Padişahımız Efendimiz Hazretlerinin harbı meş'ume nihayet veren culûsu hümayunlarından beri en müşkül zamanlarda ibraz buyurdukları metanet ve kiyaset ve âlemi islâmiyet ve medeniyetin hakkı şahanelerinde mütehassis olduğu hürmet ve emniyet neticesidir. [!!] Yoksa osmanlı devleti dahi mülga Avusturya İmparatorluğu ile hemhal olması muhtemel idi.

Bugün beka veya adem meselesi karşısında bulunuyoruz. Hali hazırın menşe ve esbap ve avamili kâffesi teferruat ve tafsilâtile cümlenin malûmu bulunduğundan ve sulh meselesi yirmi aydanberi herkes tarafından tetkik ve tamik edilmiş olduğundan huzzarı kiram fikrinde mütehassıl neticei kararı bildirmek kâfidir. Eğer ademi bakaya tercih eden var ise söz aldıktan sonra mütaleasını şifahen veya tahriren muhtasar surette ifade ederek zaptı imza etmesini rica ederim.

Söz talep etmeyen zevat beka ve mevcudiyeti devleti mahvu ademe tercih edenlerden addolunacaktır.

Bunun üzerine ayandan Mustafa Sabri efendi hazretleri söz alarak vaziyeti hazıranın derecei nezaket ve vehameti kıraat olunan evrakı resmiye ve vaki olan beyanatı aliyeden tamamen münfehim olduğundan başkaca mütalea dermeyanına hacet göremediğini ve hükûmetin vaziyetindeki iztirarı bittakdir ona göre lâzım gelen teşebbüsatı ifaya sai bulunduğunu söylemiş ve müteakıben söz alan ayandan Hadi paşa hazretleri berveçhi ati ifadatta bulunmuştur:

Saltanatı Osmaniyenin, milleti muazzamai islâmiyenin elyevm maruz bulunduğu hailei kübraya karşı hissiyata kapılmayarak kemâli vakar ve sekinetle keyfiyeti muhakeme etmek lâzımdır. Binaenaleyh hayatı şairane ve bilhassa tabiratı avampesendane serdi burada kat'iyen caiz değildir. Çünkü elyevm muhat olduğumuz tehlike pek büyüktür. Bunların vücudu manevii devlete tesiri ikinci derecede kalır. Kıraat olunan evrak münderecatından ve Sadrazam paşa hazretlerinin ifadatından anlaşıldığı veçhile zatı mesele pek vazih ve ayandır. Yani mevcudiyet ve ademi mevcudiyet meselesidir. Ademi mevcudiyet inkırazdır. Bir saltanat hakkında inkırazdan daha eşna bir şey tasavvur olunamaz. Buna binaen saikai meyusiyetle ve infialâtı nefsaniyeye kapılarak " şeraiti şedide ve ahkâmı anife tahtında idamei mevcudiyetten ise ölmek daha evlâdır„ demek bir nazariyei musibe değildir. İnkıraz demek, intihar demektir. Bir şahsın intiharı nezdi ilâhide kebairden madut olduğu halde bin üç yüz senelik hilâfeti islâmiye ve altı yüz senelik bir devleti muazzamai Osmaniyenin hayatına hatime vermek intiharının ne derece vahim olacağı şek ve izahtan varestedir. Hal ne kadar elim olsa meyusiyete maglûp olmayalım. Tasavvur buyurulsun, bir ağacın dalları budanmakla anın kökünü çıkarıp atmakmı lâzımdır? Kökü yerde oldukça o ağaç elbette taze hayat bulur. Bunun gibi cennetmekân sultan Osman gazinin semeresi olan şecerei tayyibei saltanatı seniye, bugün kâmilen budanmış olmakla beraber kat'ı ümit etmek, meyus olmak lâzım gelmez. Buna iyi bakacak olursak, bu şecerenin ürûkunu çıkarmaz isek, inkırazına mani olur isek müruru zaman ile neşvü nema bulur, yaşar ve o vakit " şecereten tayyibe.....„ İlâh sırrı âlisi zuhur eder. [II] Cenabı haktan meyusiyete düçar olmamaklığımızı temenni etmekle beraber bu saltanata ömrü medit ihsanını ve ilâ yevmilkıyam baki kalmasını niyaz ile hatmi kelâm ederim.

Badehu müşir Kâzım ve Osman ve ayandan Rauf paşalar

hazaratı muahedenamenin kabulünü zarurî gördüklerini söylemişler ve ayandan Abdurrahman Şeref Beyefendi muahedename Anadoluda tatbik olunamadığı takdirde metni muahedenamede münderiç bazı kuyuda karşı ittihaz olunacak hattı hareket hakkında istifsarda bulunması üzerine Anadoludaki harekâtın bastırılması için el birliği ile çalışmak lâzım geleceği ve buna teşebbüs edilmezse şimdi kıraat edilen telgrafnameden anlaşıldığı üzere Yunan askeri Anadoluya gireceği ve buna meydan vermek haysiyeti milliyemizi tamamile ihlâl edeceği beyanile husulü muvaffakiyetin cenabı haktan müsted'a bulunduğu tarafı samii sadaretpenahiden ifade buyurulmuştur.

Müteakıben söz alan Âyandan Mustafa Asım Efendi Hazretleri Anadolu meselesinin metni ahitnamede hükûmete tevdi edilmiş olması bir Türk hükûmetinin vücudunu tasdik etmek ve ona itimat göstermek olup hükûmetin azim ve tasavvuru veçhile bubapta teşebbüsatı ciddiyede bulunulursa endişeye mahal kalmayacağını ifade etmiş ve nihayet **muahadenameye vaz'ı imza hususunu kabul edenlerin ayağa kalkmaları tarafi Eşrefi Hazreti Padişahiden emir ve ferman buyurulmasile** heyeti meclis **kâmilen** kıyam edip **yalnız topçu Feriki Rıza paşa** müstenkif olduğunu söylemiş ve meclis hitam bulmuştur.

Vükelâyı fahamdan mada Âyanı kiram, erkânı askeriye ve ricali ilmiyeden Meclisi âlide hazır bulunan zevat:

Hey'eti Âyan Reisi Tevfik Paşa, Sadrı esbak İzzet Paşa, Sadrı esbak Ali Rıza Paşa, Sadrı esbak Salih Paşa, Mustafa Sabri Efendi, Müşir Osman Paşa, Müşir Ömer Rüştü Paşa, Abdürrahman Şeref Bey, Rifat Bey, Topçu Feriki Rıza Paşa, Aristidi Paşa, Seyit Abdülkadir Efendi, Maliye Nazırı sabıkı Tevfik Bey, Sadi Paşa, Rıza Tevfik Bey, Mustafa Efendi. Adil Bey, Vasıf Bey, Mustafa Asım Bey, Mavriyani Bey, İzzet Fuat Paşa, Abdülhak Hamit Bey, Azaryan Efendi, Bohor Efendi, Aram Efendi, Dilber Efendi, Zeynelabidin Efendi, Müşir Zeki Paşa, Müşir Kâzım Paşa, Müşir Nuri Paşa, Mehmet Nuri Efendi, Fetva Emini Ali Rıza Efendi, Meclis tetkikatı Şer'iye Reisi Mehmet Tevfik Efendi, Erkânı harbiye Reisi Ferik Hamdi Paşa, Harp mes'ulleri Divanı harp Azasından Mustafa Nuri Paşa, Birinci Ferik Zeki Paşa, Ferik mütekait Muhsin Paşa, Erkânı harbiye ve Divanı Temyizi askerî Reisi sabık Ferik Fuat Paşa, Topçu Ferikliğinden mütekait Fuat Paşa, Topçu dairesi riyasetinden mütekait Ali Refik Paşa, Topkapı Sarayı Hümayunu muhafızı mütekait Ferik Rıza Paşa, Mütekait Ferik Şakir Paşa, mütekait Ferik Galip Paşa.

Bu karar üzerine Hadi Paşa, Riza Tevfik Bey ve Bern elçisi Halis Bey imzaya memur edilerek Parise gönderildiler ve 10 Ağustos 920 günü muahedeyi Sevrde Ermeni murahhaslarile yan yana imzaladılar.

9

Sevr'in imzası

Sevres muahedesini Tevfik Paşanın "istiklâl ve devlet mefhumlarile gayri kabili telif„ gösterdiğini yukarıda yazmıştım. Bu gösteriş Tevfik Paşadan geldiği cihetle değerlidir. Çünkü Tevfik Paşa Abdülhamidin padişahlığı zamanında 12 sene Hariciye Vekilliği etmiş ve devletlein, Osmanlı devleti işlerine nasıl karıştığını her gün acı acı görmüş bir devlet adamıdır. Onun, istiklâl ve devlet mefhumlarile uymaz saydığı bu muahedeyi istiklâl ve devlet mefhumlarını mutlak olarak anlayanların nasıl saymak lâzımgeleceği anlaşılır.

" Avrupanın harp sonu tarihi „ ni yazmış olan Amerikalı Frank H. Simond'un hükmünü naklediyorum: [1] Türkiye Almanyanın müttefiki idi ve Pariste Türk İmparatorluğuna karşı hakikî bir ölüm hükmü verilmiş idi ..... „

Sevr muahedesinden bahsederken tarihçi Driyol " muhakkak olan şey şudur ki artık bir Osmanlı İmparatorluğu yoktur „ diyor.

Bize göre yalnız Osmanlı İmparatorluğu değil, Türkler için devlet halinde bir yaşama da yoktur. Her ne kadar Sevr muahedesi bir Türk devleti bırakıyorsa da bu devlet te yaşayacak bir devlet değildir. Netekim Yunan isteklerini tetkik komisyonunda Fransız murahhası, pek az sonra yok olacak hale geleceğini söylemişti. Toprakları Kastamonu vilâyeti ile Bursa, Ankara veSivas vilâyetlerinin birer parçasından ve ahalisi üç milyon küsur kişiden ibaret olacak olan bu Türk devleti dört yandan düşmanlarla sarılıyor, ne bu düşmanlara karşı kendini koruma vasıtası vardır, ne maliyesinde, idaresinde, adliyesinde bir devlet gibi hareket edebilmek hakkını haizdir. Sırf zevahiri kurtarmak için ve Vilson prensiplerinin Türklere ait hükümlerini tatbik etmiş görünmek için bırakılmış olan küçük Türk devleti, ölü doğmuş olacağına göre, Sevr muahedesi Osmanlı İmparatorluğunun daima düşünülmüş ve adım adım

[1] Histoire de l'Europe d'aprés guerre. S. 169

tatbik edilmiş paylaşmasının sonuncusudur demek doğru olur. İşte bu sebeple, Sevri ölüm diye gösteriyorum. Bunun böyle olduğu meydanda iken, ben de saltanat şurasına devlet ileri gelenlerini toplayıp onlardan imza için rey istemek ve almak yurda hıyanettir. Padişah kendisine unvanları, tahtı, sarayları ve selâm duracak yedi yüz kişi bırakıldığı için imza edilmesini istiyordu. Yangından ne kurtarılırsa kârdır. Padişaha bu kadar elveriyordu.

Taht ile milletten birini almak lâzım geliyordu. Padişah tahtını aldı ve milletin teneşir tahtasına yatırılmasını imzaladı.

Hadi paşanın iğrenç mürai sesi üzerinde, riyanın insanları nerelere indirebileceğini göstermek için, durmak istiyorum. Hadi paşa Sevr muahedesini bir ağacın budanmasına benzetiyor ve kökleri sağlam olmak itibarile devlet ağacının, bu budanma ile yeniden kuvvetleneceğini söylüyor. Sevr muahedesi devlet ağacının hem dallarını buduyor, hem köklerini söküyor, hem kabuğunu soyuyor. Öyle bir budayış ve öyle bir söküş ve soyuş ki kabuğu soyulan bir ağacın kuruması fennen ne kadar muhakkak ise Sevr ile budanan sökülen ve soyulan devlet ağacının da kurumamasına o kadar imkân yoktur. Bunun böyle olduğunu Hadi paşa da bilir. Fakat padişaha, kahrolası hoş görünmek arzusu, kendisine böyle dedirmiştir.

Ne ibrettir ki ölüm vesikasını kendisinin imza ettiği memleket o vesikayı yırtmakla kurtuldu ve kendisi kurtulan bu memleket haricinde öldü.

İMZALAMAMAK MÜMKÜNMÜ İDİ — Sevr muahedesini imzalamamak mümkün mü idi? Saltanat şurasında yalnız topçu feriki ayandan Ali Rıza paşa imzaya rey vermedi. Onun bu hamiyetli hareketini takdirle anarken, yalnız kalmış olmasına yanarım. Şüphe yok ki saltanat şurasında Padişah ve onun damat Sadrazamı imzâ etmemeyi yok olmak ve imzalamağı nisbî bir kurtulmak göstererek rey istemişler ve devlet ileri gelenlerimiz bu vaziyet üzerine imza reyini vermişlerdir. Bu itibarla reyin mes'uliyeti de asıl hükûmete düşer ve her halde, bu reye göre hareket eden hükûmetin mes'uliyeti, bu rey kendi tesirile verilmiş olmasaydı da tarih önünde yine büyüktü. Bir devletin ve bir milletin ölümü demek olan bir muahedeyi, kanunî bir mevkii olmıyan bir istişare heyetinin reyile bir hükûmet nasıl kabul edebilir?

Hem, çaresizlik içinde çare yaratmak ve yol göstermek baş olanlara düşen iş değil midir? Baş olanlar, baş olduklarını böyle günlerde gösterirler. İsmet Paşa, İngiliz

cephesinde muharebe ederken bütün maiyeti teslimden başka çare olmadığına kani oldukları bir vaziyette paşaya teslim teklifinde bulunmuş iken, ümitsiz görünen vaziyette hem maiyeti erkânının sarsılan azim ve kuvvetini toplamış, hem de bulduğu tedbir ile ordusunu ve kendisini kurtarmış değil midi?

Bunun daha büyük misalini kurtuluştan herkeste umut kesildiği günde, bütün Türklüğü kurtarmak için yol bulan Gazide görmüyormıyız ?

Demek istiyorum ki muahedeyi imza için o gün rey istemek ve almağa çalışmak değil, bundan kurtulmak için çare aramak ve bulmak borçtu. Çare yok mıydı? Tarih gösterdi ki vardır. Yalnız devletin ve hükûmetin o gün başında olanlar, bu çareyi arıyacak, bulacak kimseler değildi.

Çareyi arıyacak ve bulacak olan millet çocuğu, Anadoluda işe başlamıştır.

İstanbul hükûmeti çaresizlik içinde hiç olmazsa muahedeyi imza etmemek cesaretini gösteremez miydi? Sevrin imza edilmemesile ne olacaktı? Olacak yeni hiç bir şey görmüyorum. İstanbul, zaten işgal altındadır. İşgal yerlerinde devletler ne yapabilirlerse zaten yapmışlardır.

Venizelos, evvelce naklettiğim bir telgrafında, imza ve tatbik edilmemek halinde, İstanbula ait maddenin tadil olunabilmesi ihtimalinden, Yunanlıların bütün Edremit körfezine yayılmalarından ve Pontostan bahsediyor. Bunların hepsi yeni bir şey değildir. İmdi sulh konferansına Sevr muahedesinin ve üçlü anlaşmanın, devlet için bir ölüm olduğu gösterilerek ölüm ilâmını öldürülenin imzalamasında fayda olmadığı bildirilmek daha iyi olurdu.

Eğer imzalamak o gün mutlaka lâzım idise, mütareke ile İstanbula giren donanmaların ve orduların tazyiki ile buna imza konduğu beyan olunur ve milletin bu ölüm kükmünü kabul etmediği ve etmiyeceği ve hükûmetin bu bapta hiç bir şey yapamıyacağı söylenerek cihan üzerinde bir tesir yapılabilirdi.

Padişah o vakit böyle hareket edeceğine milletin teneşir tahtasına yatırılması demek olan Sevr muahedesini hem imzaladı hem de tatbik etmek için var kuvvetini kullandı! Düşmanın öldürdüğü yetişmiyormuş gibi milleti millete öldürttü. Düşmanın yaktığı, yıktığı, elvermiyormuş gibi Türk elini bir de kendi hilâfet ordularile yaktı, ve yıktı! Düşmana karşı yurdu, varlığı, ırzı ve şerefi korumak için her türlü yokluk içinde, bin bir güçlükle varlık gös-

termeğe çalışan millet çocuklarına yardım etmek lâzım gelirken, bir taht ve saltanat için, bunları düşman sayarak ve düşmanlarla el birliği ederek, üzerlerine para susamışları saldırmak, hiyanet tarihinde de emsali az olan kötülüklerdendir.

Memleketi İngiliz himayesine koymak için muahede akteden ve nihayet kendini de onların kucağına teslim eyleyen bir padişahtan zaten ne beklenirdi! Türk milleti, düşman önünde kan dökerken, ona düşmanlardan daha düşman olan, son padişahtan ve hanedanından gördüğü kötülüğü hiç unutamaz. Padişahlık, kendini bu son hareket ile ebediyen mahkûm etmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

SEVRİN YIRTILMASI: KURTULUŞ

1 — Kurtuluş yolu. 2 — Erzrum, Sıvas, Ankara. 3 — İnönünden Sakaryaya. 4 — Gümrü, Moskova, Kars muahedeleri ve Ankara itilâfnamesi. 5 — Muhtelif sulh teşebbüsleri. 6— Büyük zafer ve Mudanya. 7— Kurtuluş savaşı ve Hukuku Düvel.

1

Kurtuluş Yolu

Mütareke ertesinde umumî vaziyet ve manzarayı ve bu korkunç vaziyet önünde düşünülebilen kurtuluş çarelerini, Gazinin nutkundan naklediyorum [1]. Gazi, Samsuna çıktığı 19 Mayıs 919 daki umumî manzara ve vaziyeti şöyle gösteriyor:

GAZİNİN GÖRÜŞÜ: "Osmanlı Devletinin dahil bulunduğu gurup, umumî harpte mağlup olmuş, Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, şartları ağır bir mütareke imzalanmış. Büyük harbin uzun seneleri zarfında millet yorgun, fakir bir halde. Millet ve memleketi umumî harbe sevkedenler, kendi hayatları endişesine düşerek, memleketten kaçmışlar. Saltanat ve hilâfet mevkiini işgal eden Vahdettin müstereddi, şahsını ve yalnız tahtını temin edebileceğini tahayyül ettiği deni tedbirler araştırmakta. Damat Ferit Paşanın riyasetindeki kabine, âciz, haysiyetsiz, cebin, yalnız Padişahın iradesine tabi ve onunla beraber şahıslarını vikaye edebilecek her hangi bir vaziyete razı.

"Ordunun elinden silâhları ve cephanesi alınmış ve alınmakta..

İtilâf devletleri mütareke hükümlerine riayete lüzum görmüyorlar. Birer vesile ile itilâf donanmaları ve askerleri İstanbulda. Adana Vilâyeti Fransızlar, Urfa, Ayıntap, Maraş İngilizler tarafından işgal edilmiş. Antalya, ve Konya da, İtalyan askerî kıt'aları, Merzifon ve Samsunda İngiliz askerleri bulunuyor. Her tarafta ecnebi zabit ve memurları ve hususî adamları faaliyette. Nihayet, Mebdei kelâm kabul ettiğimiz tarihten dört gün evvel, 15 Mayıs 919 da itilâf devletlerinin muvafakatile Yunan ordusu İzmire çıkarılıyor.

"Bundan başka, memleketin her tarafında Hıristıyan unsurlar açık,

[1] Bu bölümde başlı mehazim büyük nutuktur.

gizli, hususî emel ve maksatlarının elde edilmesini temine, devletin bir an evvel çökmesine mesai sarfediyorlar.

"Sonradan elde edilen mevsuk malûmat ile ve vesikalarla teeyyüt etti ki İstanbul Rum Patrikhanesinde teşekkül eden "Mavrimira„ heyeti vilâyetlerde çeteler teşkil ve idare etmek, mitingler ve propagandalar yaptırmakla meşgul. Yunan Salibi ahmeri, resmî muhacirin komisyonu, Mavrimira heyetinin mesaisini teshile hadim. Mavrimira heyeti tarafından idare olunan Rum mekteplerinin izci teşkilâtı, 20 yaşını geçen gençler de dahil olmak üzere, her yerde ikmal olunuyor.

"Ermeni Patrigi Zaven Efendi, Mavrimira heyeti ile hemfikir olarak çalışıyor. Ermeni hazırlığı da Rum hazırlığı gibi ilerliyor.

"Trabzon, Samsun ve bütün Karadeniz kıyılarında teşekkül etmiş ve İstanbuldaki merkeze bağlı "Pontos cemiyeti„ kolaylıkla ve muvaffakiyetle çalışıyor.

"Vaziyetin dehşet ve vehameti karşısında her yerde; her mıntakada bir takım zevat tarafından mukabil halâs çareleri düşünülmeğe başlamış idi. Bu düşünce ile alınan teşebbüsler bir takım teşekküller doğur du. Meselâ: Edirne havalisinde "Trakya Paşa eli„ unvanile bir cemiyet vardı. Şarkta, Erzurumda ve Elâzizde, umumî merkezi İstanbulda olmak üzere " Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuku milliye „ Cemiyeti teşkil edilmişti. Trabzonda "Müdafaai hukuk„ namında bir cemiyet mevcut olduğu gibi İstanbulda da "Trabzon ve havalisi ademi merkeziyet cemiyeti„ vardı. Bu cemiyet merkezinin gönderdiği murahhaslarla Of kazası ile Lâzistan livası dahilinde şubeler açılmıştı....

"Vücude gelmeğe başlıyan bu teşekküllerden başka memleket dahilinde daha bir takım teşebbüsler ve teşekküller de vukua gelmişti. Ezcümle Diyarbekir, Bitlis, Elâziz, vilâyetlerinde İstanbuldan idare olnan Kürt teali ve teavün cemiyeti vardı. Bu cemiyetin maksadı ecnebi himayesi altında bir Kürt hükûmeti vücude getirmekti.

"Konya ve havalisinde İstanbuldan idare olnan Tealii islâm cemiyeti teşkiline çalışılıyordu. Memleketin hemen her tarafından itilâf ve hürriyet, sulh ve selâmet cemiyetleri de vardı.

"İstanbulda muhtelif maksatlarla hafî ve alenî olmak üzere bir takım fırka veya cemiyet unvanı altında teşekküller vardı.

"İstanbulda mühim addolunacak teşebbüslerden beri, İngiliz muhipleri cemiyeti idi. Bu isimden, İngilizlere dost olanların teşkil ettiği bir cemiyet anlaşılmasın!.. Bence bu cemiyeti teşkil edenler kendi şahıslarını ve şahsî menfaatlerini sevenler ve şahısları ile

menfaatlerinin masuniyeti çaresini Lloyd George hükûmeti marifetile İngiliz himayesini teminde arayanlardır. Bu bedbahtların, İngiltere devletinin kül halinde bir Osmanlı devletini muhafaza ve himaye etmek emelinde olup olmayacağını, bir defa mülâhaza edip etmedikleri düşünülecek şeydir.

"Bu cemiyete intisap edenlerin başında Osmanlı Padişahı ve halifei ruyizemin unvanını taşıyan Vahdettin, Damat Ferit Paşa, dahiliye Nezaretini işgal eden Ali Kemal, Adil ve Mehmet Ali Beyler ve Sait Molla bulunuyordu. Cemiyette İngiliz milletine mensup bazı sergüzeştcular da vardı, Rahip Fro gibi. Ve, muamelât ve icraattan anlaşıldığına göre cemiyetin Reisi Fro idi. Bu cemiyetin iki cephe ve mahiyeti vardı. Biri alenî cephesi ve medenî teşebbüslerle İngiliz himayesini temine matuf mahiyeti. Diğeri gizli ciheti idi. Asıl faaliyet bu cihette idi. Memleket içinde teşkilât yaparak isyan ve ihtilâl çıkarmak, millî şuuru felce uğratmak, ecnebi müdahalesini teshil etmek gibi hainane teşebbüsler cemiyetin bu gizli kuvveti tarafından idare edilmekte idi...

"İstanbulda bir kısım rical ve nisvan da hakikî halâsın Amerika mandasını talep ve teminde olduğu kanaatinde bulunuyorlardı. Bu kanaatte bulunanlar fikirlerinde çok ısrar ettiler. Mutlak isabetin noktai nazarlarının tervicinde olduğunu ispata çok çalıştılar ...„

Gazi askerî vaziyeti anlattıktan sonra umumî manzarayı daha dar bir çerçive içine alarak şöyle gösteriyor:

UMUMÎ MANZARA — "Muhasım devletler, Osmanlı devlet ve memleketine maddeten ve manen tecavüz halinde, imha ve taksime karar vermişler. Padişah ve Halife olan zat, hayat ve rahatını kurtarabilecek çareden başka bir şey düşünmüyor, Hükûmeti de ayni halde. Farkında olmadığı halde başsız kalmış olan millet, zulmet ve müphemiyet içinde, tecelliyata muntazır. Felâketin dehşet ve sıkletini idrake başlıyanlar, bulundukları muhite ve hissedebildikleri tesirlere göre, kurtuluş çaresi telâkki eyledikleri tedbirlere tevessülde...

"Ordu, ismi var, cismi yok bir halde. Kumandanlar ve zabitler umumî harbin bunca mihnet ve meşakkatlarile yorgun, vatanın parçalanmakta olduğunu görmekle dilhun, gözleri önünde derinleşen felâket uçurumu kenarında dimağları çare, helâs çaresi aramakla meşgul..

Burada pek mühim olan bir noktayı da kayt ve izah etmeliyim.

Millet ve ordu, Padişah ve Halifenin hıyanetinden haberdar olmadığı gibi o makama ve o makamda bulunana karşı asırların kökleştirdiği dinî ve an'anevî rabıtalarla muti ve sadık. Millet ve ordu halâs çaresi düşünürken bu mevrus itiyadın sevkile kendinden evvel makamı muallâyı Hilâfet ve saltanatın halâs ve masuniyetini düşünüyor. Halife ve Padişahsız halâsın manasını anlamak istidadında değil. Bu akideye muhalif rey ve içtihat izhar edeceklerin vay haline. Derhal dinsiz, vatansız, hain, merdut olur.

"Diğer mühim bir noktayı da ifade etmek lâzımdır. Halâs çaresi ararken, İngiltere, Fransa, İtalya gibi büyük devletleri gücendirmemek esas gibi telâkki olunmakta idi. Bu devletlerden yalnız birile dahi başa çıkılamıyacağı vehmi hemen bütün dimağlarda yer etmişti. Osmanlı devletinin yanında, koskoca Almanya, Avusturya, Macaristan varken hepsini birden mağlup eden, yerlere seren itilâf kuvvetleri karşısında, tekrar onlarla husumete müncer olabilecek vaziyetler almaktan daha büyük mantıksızlık ve akılsızlık olamazdı.

"Bu zihniyette olanlar yalnız avam değildi. Bilhassa havas denilen insanlar böyle düşünüyordu. O halde halâs çaresi ararken iki şey mevzuubahs olmayacaktı. Bir defa itilâf devletlerine karşı husumet vaz'ı alınmayacaktı. Ve Padişah ve Halifeye canla başla merbut ve sadık kalmak esası şart olacaktı.

"Şimdi, efendiler; müsaade buyurunuz, size bir sual sorayım. Bu vaziyet ve şerait karşısında halâs için nasıl bir karar hatıra gelebilirdi?

"İzah ettiğim malûmata ve müşahedelere göre üç nevi karar ortaya atılmış idi.

"Birincisi; İngiltere himayesini istemek.

"İkincisi; Amerika mandasını istemek.

"Bu iki nevi karar sahipleri, Osmanlı devletinin bir kül halinde muhafazasını düşünenlerdir. Osmanlı memleketinin muhtelif devletler arasında taksiminden ise kül halinde bir devletin himayesi altında bulundurulmasını tercih edenlerdir.

Üçüncü karar, mahallî halâs çarelerine matuftur, Meselâ; bazı mıntakalar, kendilerinin Osmanlı devletinden fekkedileceği nazariyesine karşı ondan ayrılmamak tedbirlerine tevessül ediyor. Bazı mıntakalarda, Osmanl devletinin imha ve Osmanlı memleketinin taksim olunacağını emri vaki kabul ederek, kendi başlarını kurtarmağa çalışıyolar.

Bu üç nevi kararın esbabı mucibesi vermiş olduğum izahat meyanında mevcuttur.

DOĞRU YOL—"Efendiler; ben, bu kararların hiç birinde isabet görmedim. Çünkü, kararların istinat ettiği bütün deliller ve mantıklar çürüktü, esassızdı. Hakikat halde, içinde bulunduğumz tarihte Osmanlı devletinin temelleri çökmüş, ömrü tamam olmuştu. Osmanlı memleketleri tamamile parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türkün barındığı bir ana yurdu kalmıştı. Son mesele, bunun da taksimini teminle uğraşılmaktan ibaretti. Osmanlı devleti, onun istiklâli, Padişah, Halife. hükûmet, bunlar hepsi medlûlü kalmamış bir takım bimana sözlerden ibaretti.

"Nenin ve kimin masuniyeti için kimden ve ne muavenet talep olunmak isteniyordu?

"O halde ciddî ve hakikî karar ne olabilirdi?

"Efendiler, bu vaziyet karşısında, tek bir karar vardı. O da hakimiyeti milliyeye müstenit, kaytsız ve şartsız müstakil yeni bir Türk devleti tesis etmekl

"Bu kararın istinat ettiği en kuvvetli muhakeme ve mantık şu idi:

"Esas, Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu esas ancak tam istiklâle malik olmakla temin olunabilir. Ne kadar zengin ve müreffeh olursa olsun istiklâlden mahrum bir millet, medenî insanlık karşısında uşak olmak mevkiinden yüksek bir muameleye liyakat kesbedemez.

"Ecnebi bir devletin himaye ve sahabetini kabul etmek insanlık evsafından mahrumiyeti, aciz ve meskeneti itiraftan başka bir şey değildir. Filhakika bu derekeye düşmemiş olanların isteyerek başlarına bir ecnebi efendi getirmelerine asla ihtimal verilemez.

"Halbuki Türkün haysiyet ve izzeti nefsi ve kabiliyeti çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet esir yaşamaktan ise mahvolsun, evlâdır.

"Binaenaleyh, ya istiklâl ya ölüm.

"İşte hakikî kurtuluş isteyenlerin parulası bu olacaktı.

"Bir an için, bu kararın tatbiklerinde muvaffakiyetsizliğe uğranılacağını farzedelim. Ne olacaktı? Esaret.

"Peki efendim, diğer kararlara mutavaat halinde netice bunun aynı değilmiydi?

"Şu fark ile, ki istiklâli için ölümü göze alan millet, insanlık haysiyet ve şerefinin icabı olan bütün fedakârlığı yapmakla müteselli olur ve bittabi esaret zincirini kendi elile boynuna geçiren miskin, haysiyetsiz bir millete nazaran yar ve ağyar nazarındaki mevkii farklı olur.„

Gazinin hakkı vardır. Türk milleti iki türlü ölümden birini beğenmeğe davet edilmişti. Biri şerefli kurtuluş ihtimali gösteren

fakat uğraştıran, boğuşturan bir ölüm. İkincisi belki daha rahat, belki ihtizar hali uzun süren bir ölüm. Fakat şerefsiz ve hiç kurtuluş ümidi olmayan bir ölüm. Tarihte daima efendi yaşamış olan Türk milleti, bütün geçmişini inkâr etmedikçe, bu ikinci ölümü beğenemezdi.

Gazinin, herkesin umutsuzluk içinde olduğu karanlık günlerde, doğru olarak gördüğü ve gösterdiği kurtuluş yolu, elbette gidilecek tek yoldu. Bu yol, elbette sarptı, ucu bucağı görünmeyen, güçlüklerle, tehlikelerle dolu bir yoldu. Bu yol, elbette esarete, büsbütün yok olmağa da götürebilirdi. Fakat kurtuluşa da erdirebilirdi. Padişahın ve hükûmetinin, millete gösterdiği yol ise, böyle bir ihtimal olmaksızın yok olmağa götürüyordu. İsmet paşanın bugün [1] mülkiyelilerin yıl dönümünde dediği gibi " Mondros, milletin silâhla; Sevr, ahitle esaretidir. Silâha silâhla, ahta ahitle „ karşı koyma lâzımdı. Mustafa Kemalin millete gösterdiği kurtuluş yolu bu idi.

Bu yoldan başka yol olmadığı ve bu yolun kurtuluşa erdirdiği, bugün görüldükten sonra, bunu söylemek kolaydır. Fakat karanlık günlerde bu yolu bulmak ve akılları durduran sarplığını ve tehlikelerini göze alarak bu yola koyulmak ve bütün tehlikelerini atlatarak selâmete varmak, tarihte eşi olmıyan bir iştir. Bu eşsiz büyük işi yapmak için, deha bile küçük kalır.

Gazinin büyüklüğü buradadır.

2

Erzurum - Sıvas - Ankara

Mustafa Kemalin İstanbulda bulunuşunu istemeyen hükûmet, kendisinden kurtulmak için üçüncü ordu müfettişliğine tayin ederek bir an evvel hareket etmesini istedi. Gazi, bu suretle üçüncü ordu müfettişi Mustafa Kemal paşa olarak, İstanbuldan ayrıldı.

İstanbuldan ayrılacağı gün, Rauf Bey kendisine gelerek bineceği vapurun takip olunacağını ve İstanbulda tevkif edilmediğine göre Karadenizde batırılacağını işittiğini, söylemiş. Gazi, İstanbulda kalıp tevkif edilmektense batıp boğulmayı tercih ettiğini söyliyerek hareket etmiş idi.

Üçüncü ordu müfettişi sıfatile Mustafa kemal Paşa, yalnız em-

[1] 4 Birinci Kânunda.

rinde olacak olan üçüncü ve beşinci kolordulara değil, civar mıntakadaki ordulara da vilâyetlere de tebligatta bulunma salâhiyetini alarak yola çıkmıştı. 19 Mayıs 919 da Samsuna ayak basar basmaz bütün ordu ile temasa geldi. Ve hemen millî teskilâta başladı. Edirnedeki birinci Kolordu kumandanına yazdığı telgrafta dediği gibi istiklâl gayesi elde edilinceye kadar, milletle birlikte fedakârlıkla çalışacağına, mukaddesatı üzerine yemin etti.

28 Mayıs 919 tarihli telgrafı ile valileri, mutasarrıfları, kolordu kumandanlarını, İzmirin ve onu takip eden Manisa ve Aydının işgalini protesto etmek için, pazartesi başlayıp Çarşamba günü bitmek üzere, her yerde büyük ve heyecanlı mitingler aktederek millî tezahürlerde bulunmağa davet etti. Ve her yerde verilen talimata göre mitingler başladı.

Anadolunun kurtuluş savaşına başlayışının ve kurtuluş yolunda bir merkezden emir almağa ve o emre göre hareket etmeğe alışmasının, bu, ilk hareketidir.

3 haziran tarihli telgraf ile, millî vicdana, tam istiklâl istemek üzere müracaat etti. Müteredddit vali ve kumandanlar bulunmakla beraber, denebilir ki, bütün Anadolu, sanki gökten gelen bu uyandırıcı kurtuluş sesini duyuyor ve bu sese yürekten cevap veriyor.

Ümitsizlik içinde ümit başlamış, karanlıklar içinde aydınlık belirmiştir. Bütün millet, bütün Anadolu çocukları, bütün Anadolu, kendini kurtarmağa gelenin arkasından gitmeğe hazırlanmaktadır.

Bu uyanma belirtisi, memleketi işgal edenlerin ve parçalamak isteyenlerin gözlerinden kaçabilir miydi? Beş gün sonra Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin emri ile, harbiye nezaretince İstanbula davet olundu.

Milletin istiklâlini, yine milletin azim ve kararı ile kurtaracağına inanan Gazi, bu maksat elde edilinceye kadar, milletle birlikte çalışmağa andetmişti, bu uğurda her şeyi, daha o gün göze almış idi. Bu sebeple, hükûmete isyan etti. Ve işi, şahsî mahiyetten kurtarmak ve millete maletmek üzere, Sıvasta umumî bir kongre ve daha evvel Erzurumda da bir Şark Vilâyetleri kongresi toplamağı düşündü.

Kongreler kendisine güçlükler çıkaracaktır. Fakat Gazinin büyük kuvvetlerinden biri budur: Tarihte hep inandığı şeylere, başkalarını da inandırmak için çalışmış ve bu suretle kuvvetini, milletin kuvveti yapmıştır.

22 Haziran 919 da vilâyetlere bildirdi ki: 1 — Vatanın tamamiyeti ve milletin istiklâli tehlikededir. 2 — Hükûmet, üzerine aldığı mes'uliyetin icaplarını yapmamaktadır. 3 — Milletin İstiklâlini, yine

milletin azim ve kararı kurtaracaktır. 4 — Milletin işini görmek ve sesini duyurmak için millî bir heyet lâzımdır. 5 — Anadolunun en emin yeri olan Sıvasta, bir kongre toplanacaktır. 6 — Her sancaktan üç murahhas gelecektir. 7 — Şark vilâyetleri namına, Erzurumda bir kongre toplanacaktır.

Bunlar çok güzel düşünülmüş şeylerdir.

Mustafa Kemal Paşa, kurtuluşu millete maletmek ve kendini milletin kararını tatbik eden bir mevkie koymakla, tam bir millet adamı olduğunu gösterdi. Milletin, kararlarını doğru olarak almasına ön olmak ve bunları kat'iyetle tatbik ederek semerelerini millete tattırmak suretile de, büyük devlet adamı, büyük devlet başı olduğunu tanıtmıştır.

Yavaş yavaş herkes, onun arkasında yürümüştür. Herkes, bu başa katılmıştır.

Milletin tekâmül kabiliyetini, millî bir sır gibi vicdanında taşıyarak yavaş yavaş tahakkuk ettirme yolunda ilerleyecek olan büyük baş, ilk iş olarak kurtuluş şavaşına bu suretle başlarken, İstanbul hükümeti kendisini azlediyor ve her tarafa bunu bildiriyor. Daha sonra, kendisinin tutularak getirilmesini emrediyor. En sonra bizzat padişah fetvalar çıkararak. üzerine hilâfet orduları gönderecektir.

Bu suretle, ilk günlerin güçlükleri, Anadoluyu çiğneyen düşmanı, yalnız kovmaktan ibaret değildi, dünyayı yenen büyük devletlerin, milleti esir etme teşebbüslerine, yalnız karşı koymadan da ibaret değildi; düşmanların emrile hareket eden İstanbul hükûmetinden ve ondan ziyade bizzat kendi yaranından muhalefet gördü. Padişahın, halifenin, hükûmetin kuvvet ve kudretini ve buna halkımızın bağlılığını düşünün; yenen devletlerin, kuvvet ve kudretini ve ilerleyen düşmanı düşünün; milletin büyük harpten nasıl bitkin çıktığını düşünün: milleti bu halinde, bütün yenen devletlere karşı da halife ve padişaha karşı da, bir millet ferdi olarak kıyam ettirmenin ve bunu başarmanın büyüklüğü, göz önüne gelir.

Tarihte, bu kadar güçlük içinde, bu kadar parlak başarılmış bir iş, bilmiyorum.

ERZURUM KONGRESİ, 23 temmuzda açıldı. ve 14 gün devam etti. Kongre reisliğine seçilen Mustafa Kemal, tarihin ve hadiselerin sevkile, içine düşmüş olduğumuz kanlı ve kara tehlikeleri, mütareke

hükümlerine yapılan tecavüzleri anlattıktan sonra tarihin, bir milletin varlığını ve hakkını hiç bir zaman inkâr edemeyeceğini, bu sebeple memleketimiz ve milletimiz aleyhinde verilen hükümlerin, hükmü bulunmadığını söyledi. Son sözü, millî cereyan söyleyecektir, dedi.

Gazi, millî iradeye müstenit bir millî meclis, kuvvetini millî iradeden alan bir hükûmet teşkil edilmesini ilk iş olarak gösterdi.

Kongre, kararlarını, bir nizamname ve bunu ilân eden beyannamede neşretti. Prensiplerini Gazi nutkunda şöyle hulâsa eder:

1 — Millî hudut içinde bütün vatan parçaları bir küldür, birbirinden ayrılmaz.

2 — Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine matuf her türlü ecnebi işgaline ve müdahalesine millet karşı koyacaktır.

3 — Merkezi hükûmet buraları (Şark vilâyetlerini) koruyamazsa muvakkat bir hükûmet teşkil olunacaktır. Bu hükûmeti millî kongre seçecektir. Kongre toplu değilse temsili heyet seçecektir.

4 — Millî kuvetleri amil ve millî iradeyi hâkim kılmak esastır.

5 — Hıristiyan unsurlara, siyasî hakimiyetimizi ve içtimaî muvazenemizi bozan, imtiyazlar verilemez.

6 — Manda ve himaye kabul edilemez.

7 — Millî meclis derhal toplanmalıdır.

SİVAS KONGRESİ, Erzurum kongresinden sonra toplandı. Fransızlar ve İngilizler tehdit eder, İstanbul hükûmeti tehdit eder, ehali kısmen muhalefet eder, kongreyi toplatmamak için her türlü tedbirler alınır. Fakat Gazinin her güçlüğü yenen azmi ve tedbiri ile bunlar akim kalır; bütün engellerden, kendisi için büyüklük kaydeden muvaffakiyet çıkar. Gaziyi, Sıvasa sokmamak için emir verilmişti.. Gazi, en parlak istikbal merasimi ile Sıvasa girdi.

4 Eylül 919 da Sıvas lisesi salonunda açılan bu tarihî kongre, Erzurum kongresi prensiplerini kabul etti, ve şu tadilleri yaptı:

1 — Cemiyetin adı, Anadolu ve Rumeli müdafaai hukuk cemiyeti olacaktır.

2 — Temsil heyeti, bütün vatanı temsil eder.

3 — Her türlü işgal ve müdahalenin ve bilhassa Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine matuf hareketlerin reddi hususunda, müttehiden müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir.

4 — Şark vilâyetlerini istihdaf eden "buraları„ yerine " mülkümüzün her hangi bir cüz'ü „ denecektir.

Erzurum ve Sıvasta ilân edilen esasları, kayit ile iktifa ettim. Nizamname ve beyannameleri, tafsilâtile derce lüzum görmedim.

İSTANBUL İLE MÜNASEBET KESİLİYOR: Sıvas kongresinin toplanmasını menetmek ve Mustafa Kemal ile arkadaşlarını tutup İstanbula göndermek için, dahiliye nazırı Adil Beyle harbiye nazırı Süleyman Şefik paşa, Elâziz valisi Ali Galip Beye emir vermişlerdi. [1] Bu emre göre Galip bey, oralardaki Kürtlerden bir iki yüz süvari alarak Sıvasa varacak ve vali ve kumandanlığı ele alarak, kongrenin toplanmasına meydan vermiyecekti. Adil bey, hem toplanışın ve toplanacak kimselerin ehemmiyeti olmadığını, hem de zabit ve askerlerden bazılarının bunları iltizam edeceklerini yazıyor: Hem ne tezat, hem ne gafletl

Dahiliye vekilinin teşebbüsü, daha Malatyada, vali, ve mutasarrıf hükûmette yol parası alırlarken bastırıldı ve bunlar kaçtı. Kaçanlarla bir İngiliz binbaşısı da vardı. Bunlar, Kürtlerin toplanışı ile ve Urfadaki İngiliz fırkasının harekete amade bulunduğu ile, tehdit ettiler. Mustafa Kemal Paşa, bu bülöfe azimle cevap verdi. Bir İngiliz miralayı Malatyaya geldi; tekliflerde bulundu. Mustafa Kemal, vesikasız hiç bir ecnebi zabitin memleket dahilinde işi yoktur; Kendisine nezaketle fakat kat'î surette bunu anlatınız, dedi. Mustafa Kemalin azimli tedbirleri ile, aşiretler dağıldı. Vali ve Mutasarrıf, Urfaya ve oradan Halebe firar ettiler.

MİLLET İŞİ ELE ALIYOR: Ali Calip teşebbüsü, millî bir hareket olan Sıvas toplanışını akim bırakmak ve orada millet işini konuşacak olanları tutmak, milleti bağrından vurmak demek idi. Milleti bağrından vurmak isteyen, asıl Padişah idi. Ferit paşa, Adil Bey, onun vasıtaları idi. Ancak, daha Padişaha karşı durulacak gün gelmemişti.

Bu sebeple hükûmetin, Padişahı iğfal ettiğini, ona doğruyu söylemediğini ileri sürerek, artık kendisine milletin itimat ve emniyeti kalmayan hükûmetin, değiştirilmesini Padişahtan istemeğe; âdil bir hükûmet iş başına getirilinceye kadar, merkezle muhabere ve münasebette bulunmamağa, karar verildi. Bu telgraf bütün kolordulardan çekildi. Sadrazama, milletin, Padişaha doğrudan doğruya maruzatta bulunacağı ve buna engel olmamaları bildirildi. Sadrazam, cevap vermiyordu. Nihayet kendisine, daha bir saat bu vaziyet devam ederse milletin, artık her türlü hareketlerinde ve icraatında

---

[1] Nutuk sahife 94 - 96

serbest olacağı ve bütün vatanın, meşru olmayan hükûmet ile münasebetini keseceği son olarak ihtar olundu.

O gece (11 - 12 Eylül 1919 gecesi), bütün kumandanların ve ileri gelen memurların, telgrafhaneleri terketmemeleri emredidi. Bütün millet ayakta, heyecan içinde, Padişahtan cevap bekliyordu. Ne ulu manzara! Ne güzel düşünülüşl

İstanbul, son bildirilen bir saatta da cevap vermedi. Bunun üzerine Mustafa Kemal, bütün kumandanlara ve vilâyetlere münasebetin kesildiğini bildirdi. Artık memleketi idare işini, kongre üzerine alıyordu. Hükûmetin, millî meclisi toplamadan, hainane bir sulh yapmak ihtimalini düşünerek, umumî kongre, orduyu ve milleti intibaha davet ederek, intihabata hazırlığı emretti. Millî itimadı haiz bir hükûmet iş başına gelinceye kadar da, memlekete merci, olarak umumî kongre temsil heyeti gösterildi. Memurlar yine Padişah namına vazife göreceklerdi. Fakat millî cereyan ve dileklere aykırı hareket olunamayacaktı.

Bu, Anadoluda filî hükûmetin ilk teessüsüdür. Bazı yerler bunu tereddütle, bazı yerler zorla kabul etmiştir. Fakat millî kurtuluş hareketini nizamlaştıran bu teessüs, düşünen ve duyan her Türk yüreğini, umut veren bir ateşle ısındırdı.

FERİT PAŞA DÜŞÜYOR — On beş gün sonra (2 ilk teşrin) Padişah, Ferit paşa hükûmetini değiştirdi. Ali Rıza paşa yeni kabineyi teşkil etti. Mustafa Kemal, yeni hükûmet, Erzurum ve Sıvas kongrelerinde tesbit edilen millî dileklere riayet ederse, millî kuvvetlerin kendisine destek olacağını bildirdi ve millî meclis toplanıncaya kadar, milletin mukadderatı hakkında taahhüde girişilmemesini, Adil bey ile Şefik paşanın Divanı Âliye, Refik Halit Beyin mahkemeye verilmesini, istedi. Kolordular da harbiye nazırı Cemal paşadan, Cevat paşanın veya Fevzi paşanın erkânı harbiye riyasetine, İsmet beyin vekâlet müsteşarlığına getirilmesini, Refet beyin ve Fuat paşanın kolordu kumandanlıklarına iade edilmesini, istemeğe davet olundular.

Sadrazam, evvelâ Erzurum ve Sıvas kongreleri kararları bilinmediğinden bunları istedi ve vekiller heyetinde tetkikten sonra şunu bildirdi: Tabiî ve kanunî olmayan bir halin, devamı caiz değildir. Çekiliniz, hükûmet işlerine karışmayınız, ahaliye ilişmeyiniz.. Telgrafı yazan Sadrazam, temsil heyetini tanımamış olmak için, ne adres koymuştu, ne de imza. Böyle bir telgrafı, Anadolu kabul etmedi, nihayet bu telgrafın Sadrazam tarafından temsil heyetine cevap olarak yazıldığı söylendi.

Verilen cevapta, tabiî ve kanunî olmayan halin sebebi Ferit paşa kabinesi olduğu ve bu kabinece yapılan gayri meşru işlerin sebeplerini kaldıracak kat'î tedbirler yeni hükûmetçe alınınca, kanunî ve tabiî olmayan halin kendiliğinden biteceği anlatıldı. Şunların taahhüt edilmesi de istenildi: 1 - Millî emellerin haklı olduğu bir beyanname ile ilân edilerek, hükûmetin de millî birliğe katılması 2 - Millî harekete karşı koyanların mahkemeye verilmesi,.. Millî harekete uymuş olanlar aleyhinde başlanan muameleye nihayet verilmesi..

Bunlara, milleti tatmin edecek cevap verilinceye kadar, millî dilekleri elde etmek için, milletçe başlanan filî tedbirlere miletçe yine devam edileceği kat'iyetle bildirildi.

Anadoluda kurulan ve kuvvetini memleketi kurtarma düşüncesinden alan millî kudret, bir **filî** hükûmet demekti. Çok iyi düşünülerek, attığı her adımla, mahallî bir mahiyetten, **umumî** ve millî bir filî hükûmet mahiyetine giriyordu. İstanbul, işgal altında, Padişah hain. Böyle bir vaziyette memleketi, İstanbulda iş başına gelen hükûmetin sırf şekilde kanunî bir hükûmet olmasına bakarak, millet işini onun eline bırakıp ortadan çekilmek, millî dilekleri elde etmekten vazgeçmek demekti. Ne sulh olmuş, ne işgal kalkmış, ne Yunanlılar İzmirden çıkarılmıştı. Bunları, İstanbul elde edemezdi. Bu halde İstanbul hükûmetinin, bir beyanname ile millî hareketleri kabul ettiğini ilân etmesi ve Millet Meclisi toplanıp, filî vaziyeti kanunileştirinceye kadar, bu millî harekete dayanması gerekti.

Halbuki İstanbul hükûmeti de, tam **kanunî** bir hükûmet değildi. Meclisi dağıttıktan sonra, intihabatı yapmayan hükûmet, kanuna aykırı hareket etmekle, kendini kanunî olmayan bir hükûmet haline koymuştu. Ecnebi dileklerine göre hareket eder olması da, onun aslındaki kanunsuzluğu artırıyor idi. Şu halde, İstanbulda kuvvetini padişahın intihabından alan, yabancı nüfuzuna tabi bir hükûmet ile, Anadoluda kuvvetini milletten almak tezini ortaya atarak, millet namına söz söyleyen bir hükûmet vardı. İkilik baş gösteriyordu.

Yabancı devletler, " parçala ki hükmedesin „ ezelî siyaset düsturuna dayanarak, Türklüğün bu ikiye parçalanışında, kendi dileklerinin belki daha kolay elde edilmesi imkânını düşünmüşlerdir. Ve belki daha ilk günden, bunu görüklemişlerdir. Bununla beraber yine ilk günden Anadoluda kendini gösteren millî kudretin, kuvvetini sezmişler, buna, karşı koyma yolunu aramışlardır.

İkilik, Türklük için zaaf demekti. Ancak yabancı devletlerin dileğine göre hareket eden İstanbul hükûmeti, millî kudrete dayanmanın faydasını takdir etmeyerek, ikilik bundan dolayı devam ederse

mes'uliyet elbette İstanbula düşer. Elbette millî kudret, birlik yolunda fedakârlığı, kendi varlığını fedaya kadar götüremezdi.

Arada, muhabereler oldu. İstanbul hükûmeti, bir beyanname ile dahilî siyasette hiç bir fırkaya mensup olmadığını ilân etti. Sulh işinde de " Vilson prensiplerinden hakkile istifade olunarak, Osmanlı devletinin müttehit ve Padişahın etrafında müctemi, müstakil, bir devlet olarak bekasını temin etmek için, hiç bir teşebbüsten geri durulmayacağını „ beyan etti. Gariptirki " Büyük devletlerin nısfet hisleri (!) ve hakikaten gittikçe tavazzuh etmekte olan Avrupa ve Amerika amme efkârının itidal perverliği de, bu bapta emniyet vermekte „ olduğunu, buna delil gösterdi! Gazinin haklı olarak dediği gibi, bu beyanname de, Ferit Paşa kabinesinin, Padişah lisanile neşrettiği beyannamenin aynıdır ve maksat, milleti iğfal ve meskenete ircadır.

Buna rağmen Mustafa Kemal, İstanbul hükûmetine muhalif tavur almadı. İstanbul hükûmeti, bahriye nazırı Salih Paşayı, Anadolu ile anlaşmak üzere gönderdi. Amasyada, 20-10-919 da Gazi ile Salih Paşa görüştüler. Üç gün süren görüşmede, kararlaşan işler, beş protokolda tesbit edildi. İkisi mahremdi.

Anadolu heyeti, İstanbul hükûmeti tarafından, resmen tanınmış oluyordu.

Erzurum ve Sıvas mukarreratı, görüşüldu ve Millet Meclisinin, sulhün aktine kadar muvakkaten Anadolunun, hükûmetçe tensip edilecek bir yerinde toplanması meselesi görüşüldü. 1870 te Fransızlar Bordoda ve Almanlar 1919 da Vaymarda böyle yapmamışlarmıydı? Salih paşa, meclisin İstanbulda toplanması caiz olmadığı hakkında, Gazinin ileri sürdüğü haklı fikri, şahsen kabul etti. Kabineye de bunu kabul ettirmeğe çalişacağını söyledi. Ancak İstanbulda, bu fikri kabul ettiremedi. Bunun üzerinde muhabereler oldu. Gazi, İstanbulda toplanışın, mahzurlu ve tehlikeli olacağını yazdı. Dinlemediler. Meclisin, Anadoluda toplanmasını, padişahlığa karşı tehlikeli gördüler. Muhafazakârlık, insanların ruhunda, cibilli bir şeydir. Anadolu hareketinin içinde bulunanlar bile, meclisin İstanbulda toplanmamasında, milletin, Gazi lehine bir temayülünü sezerek, bunu istemiyorlardı. Gazi ile padişah arasında, ogün herkes padişaha taraftarlık ediyordu. Ve bu tabiî idi. Ne padişahın daha hıyaneti biliniyordu. Ne Mustafa Kemal, kurtuluş yolunda neler yapabileceğini göstermişti. Bu sebeple kendini sevenler bile, bu fikirden vazgeçmek vatanî borçtur dediler. Mahzur olarak ta, şunlar ileri sürüldü: İstanbul haricinde toplanma, İstanbuldan vazgeçmeyi kabul

demektir, Padişah ve hükûmet, İstanbuldadır. Hükûmetin meclisle teması mümkün olamaz. Padişah, meclisi bizzat açamaz. Vekil göndermek lâzım olacaktır. Ayan, İstanbuldadır. Ayansız mebusan meclisi, toplanamaz.

Gazi, bu mühim işte, memleketin meylini anlayarak, ona göre karar vermek için, her taraftan rey sordu ve yakın dört kolordu kumandanlarını, Sıvasa davet etti. Üç mesele görüşülecekti:

1 — Meclis nerede toplansın.

2 — Meclis toplandıktan sonra millî teşkilât ne şekil alsın

3 — Sulh konferansının bize ait kararı karşısında ne yapılsın?

Meclisin nerede toplanması meselesine, muhtelif yerlerden verilen cevaplar, daha ziyade İstanbulda toplanışı istiyordu. Hükûmet te bunda israr ediyordu. Memleketi, bu yüzden bir buhrana düşürmemek için, bu fikir kabul edildı. Ve emniyet tedbirleri alınması, kararlaştı.

Meb'usların tam emniyet ve serbestî ile vazife gördükleri teeyyüt edinceye kadar, temsil heyetinin kuvvetlendirilerek millî vazifesine devam etmesi ve millî teşkilâtın nizamnameye göre faaliyette bulunması ; konferansın, hakkımızda menfi karar vermesi ve bunu hükûmetin ve meclisin kabul eylemesi halinde, millî irade istimzaç olunarak, nizamnamede yazılı esasların elde edilmesine çalışılması, münasip görüldü.

ANKARA: Meclis İstanbulda toplanınca, temsil heyetinin de İstanbula yakın bir yere nakli, yine bu sırada kararlaşmıştı. Daha eskiden de, Ankaraya nakil fikri vardı. Bu sebeple Gazi Sıvastan hareket ederek, 27/12/1919 da Ankaraya vardı. Ankara, temsil heyetinin merkezi oldu. (Bu yıl bu giriş günü Ankarada eşsiz merasimle bayram günü gibi kutlulandı. Ve, o günün bütün hatıraları anıldı.)

İstanbula giden meb'usların, daha evvel Ankaraya gelmeleri çok faideli idi. Gazinin dediği gibi, millet, inkırazın tehlikeli günlerini yaşıyordu. Böyle günlerde, mukadderatını eline almakta gaflet gösteren bir milletin, sonu felâkettir. Yavaş yavaş hakikati anlamağa başlayan millet, işini ele almıştı ve onun vicdanından doğan iman, kurtuluş idi. Bu kurtuluş sesi, yurdun bütün ufuklarında çınlıyordu. Erzurum ve Sıvasta, bu ses ifade edilmişti. " Müdafaai Hukuk Cemiyeti„ grubuna mesup olan meb'usların da, bu sesi ifade etmeleri lâzımdı. Bu ifadenin en iyi şeklini, bu sesi bütün heyecanile duyan Ankaradaki temsil heyetinin lisanından almak lâzımdı.

Gazi, Ankaraya mebusları onun için davet etti. Onlara anlattı ki muayyen maksat etrafında, şuurlu ve azimli birleşme, sarsılmaz kuv-

vettir. Milleti, dilekte ve dileği elde etmekte, birlik kurtarır ve yaşatır.

Ankarada Gazi ile görüşenler, kendisile beraber olmuşlardı. Ancak İstanbul meclisinde "Müdafaai Hıkuk cemiyeti grubu„ diye, bir grup teşkil etmediler. Gazi, nutkunda bundan acı acı şikâyet eder. (1) Haklıdır.

İstanbul, Halife ve Padişah, Sadrazam, Vükelâ, Ayan, işgal kuvvetleri, saraylar, debdebeler, bunlar öyle büyük şeylerdi ki, bunların yanında, bir vilâyet merkezi olan Ankara ve orada bir millet çocuğu olarak çalışan Mustafa Kemal, elbette şaşaasız kalacaktı. Meb'uslar, insanlık hissile, İstanbulun cazibelerine kendilerini kaptırdılar. Hepsi, büyük davaya candan bağlıydılar. Fakat, büyük davayanı kurtuluş yolunda, İstanbulun görüşüne uydular. Bu görüş, hükûmetin beyannamesinde yazılıdır: Vilson prensiplerine ve Büyük devletlerin nısfet hislerine güvenerek, teşebbüslerde bulunmak! Halbuki Gazinin çok doğru olarak dediği gibi " **nısfet ve merhamet niyaz etmekle, millet işleri, devlet işleri görülemez. Millet ve devlet şerefi ve istiklâli elde edilemez. Nısfet ve merhamet dilenmek gibi bir prensip yoktur. Türk milleti, Türkiyenin müstakbel çocukları bunu, bir an hatırdan çıkarmamalıdır.** „

Hakikatte, İstanbulun gözleri kamaştıran parlaklığı da, her Türk yüreğini zehirleyen, bir zeval alâyişi idi. Artık bu alâyiş, o parlak görülen hayat, Türk değildi. Ankara ve Mustafa Kemal ise, Türktu. Ve bu, çöken İmparatorluğa karşı, doğan bir ümitti. Büyük şehirde ve onun saraylarında, yabancı devletlerin ordularına ve adamlarına uşaklık ederek, yaşanabilirdi. Ankarada, kendi evinin sahibi ve hâkimi olarak, hür yaşamak vardı. Böyle yaşamak için, savaşmak ve bunu zorla elde etmekte ise, şerefli insanlara yaraşan bir mahiyet vardı. İstanbula gidenler ve orada olanlar ergeç bunu anlayacaklardır.

MECLİSİN AÇILIŞI VE MİLLÎ MİSAKIN KABULÜ — İstanbulda, Meclis, 19/1/920 günü açıldı. O günlerde, harbiye vekili Cemal Paşa, İngiliz kuvvetleri kumandanı Ceneral Milnin müdahalesi ile istifa etmişti. Meclis reisliğine seçilen Reşat Hikmet Bey, tevkif edilmişti. Bunlar, meclisin de ömrü uzun olamayacağını gösteriyordu. Meclisin, her şeyden evvel, sulhe matuf gayeyi elde etmesi lâzımdı. Bunun için, milletin dileklerini kısa bir programda ifade etmek üzere, millî bir misak neşri kararlaştı. Bunun ilk müsveddeleri Gazi tarafından

---

[1] Nutuk. S: 267

yazıldı ve İstanbul Meclisi "bu esasları hakikaten toplu bir surette tahrir ve tesbit„ etti [1] 28/1/920 tarihinde millî misaki kabul ve ilân edildi.

MİLLÎ MİSAK: Zirde vazıül'imza Osmanlı Meclisi mebusan azaları; İstiklâli devlet ve istikbali milletin, hakikî ve devamlı bir sulhe nailiyet için, ihtiyar edebileceği fedakârlığın haddi azamisini mutazammın olan esasatı atiyeye, tamamii riayetle mümkünüttemin olduğunu ve esasatı mezkûre haricinde paydar bir Osmanlı saltanat ve cemiyetinin devamı vücudu, gayri mümkün bulunduğunu kabul ve tasdik eylemişlerdir.

Madde 1 — Devleti Osmaniyenin munhasıran Arap ekseriyetile meskûn olup, 30 Teşrini evvel 1918 tarihli mütarekenin hini aktinde, muhasım orduların işgali altında kalan aksamının mukadderatı, ahalinin serbestçe beyan edecekleri arâya tevfikan, tayin edilmek lâzım geleceğinden, mezkûr hattı mütareke dahilinde dinen, ırkan ve aslan müttehit, yekdiğerine karşı hürmeti mütekabile ve fedakârlık hissiyatile meşhun ve hukuku ırkıye ve içtimaiyelerile muhitiyelerine tamamile riayetkâr Osmanlı islâm ekseriyetile meskûn bulunan aksamın heyeti mecmuası, hakikaten veya hükmen, hiç bir sebeple tefrik kabul etmez bir küldür.

Madde 2 — Ahalisi, ilk serbest kaldıkları zamanda arayı ammelerile, ana vatana iltihak etmiş olan Elviryei selâse için, ledel'icap tekrar serbestçe arayı ammeye müracaat edilmesini kabul ederiz.

Madde 3 — Türkiye sulhüne talik edilen Garbî Trakya vaziyeti hukukiyesinin tesbiti de, sekenesinin kemali hürriyetle beyan edecekleri âraya tebean vaki olmalıdır.

Madde 4 — Makarrı hilâfeti islâmiye ve payıtahtı saltanatı seniye ve merkezi hükûmeti Osmaniye olan İstanbul şehrile Marmara denizinin emniyeti, her türlü halelden masun olmalıdır. Bu esas mahfuz kalmak şartile, Akdeniz ve karadeniz boğazlarının, ticaret ve münakalâtı âleme küşadı hakkında bizimle sair bilûmum alâkadar devletlerin, müttefikan verecekleri karar muteberdir.

Madde 5 — Düveli itilâfiye ile muhasımları ve bazı müşarikleri arasında takarrür eden esasati ahdiye dairesinde, ekalliyetlerin hukuku, memaliki mütecaviredeki Müslüman ahalinin de, ayni hukuktan istifadeleri ümniyesile tarafımızdan teyit ve temin edilecektir.

Madde 6 — Millî ve iktisadî inkişafatımız dairei imkâna girmek ve daha asrî bir idarei muntazama şeklinde tedviri umura muvaf-

[1] Nutuk: s. 267

fak olabilmek için, her devlet gibi bizim de temini esbabı inkişafatımızda, istiklâl ve serbestii tamma mazhar olmamız, üssülesası hayat ve bakamızdır. Bu sebeple, siyasî, adlî, malî inkişafımıza mani kuyuda muhalifiz. Tahakkuk edecek düyunatımızın şeraiti tesviyesi de bu esasata mugayir olmayacaktır. 28 İkincikânun 1920

Meclis, Ali Rıza paşa kabinesine nihayet itimat beyan etti. Kabine, bir çok şeylerde işgal kuvvetlerinin ve memurlarının, tazyiki altında idi. Cemal paşa, istifaya mecbur edilmişti. Hükumetin, buna karşı durarak konferansı, millî kuvvetlere yardımdan dolayı hükûmeti iskat etmiş vaziyetine sokmak, millî menfaatlere daha uygun olurdu. Hükûmet bu tazyiki ileri sürerek istifayı düşündü. Fakat vazgeçti. Muaddel şeklile itimat kararı aldığı gün, (14/2/920) neşrettiği tamimi şu sözlerle bitirdi: "Amali milliyenin tecelligâhı münferidi, lehülhamt, icrayı faaliyete başladığından, meşrutiyet hükümlerinin her nevi mevani ve tesirattan ari olarak, tamamile cereyan etmesi lâzım gelen dahili memalikte meclisi mezkûrdan başka yerde iradei milliye namına idarei kelâm ve serdi mütaleaya artık mahal ve imkân kalmadığından umuru hükûmete müdahale şeklinde her nevi ef'al ve harekât, müstelzimi mücazat olacağı tamimen beyan olunur.„

Sadrazam Ali Rıza paşa, millî kuvvetlerin tesirile iş başına gelmiş, Avrupa, o sayede Türklüğe karşı bir az daha hürmetkâr olmak lüzumunu anlamış iken; Frenklere gücü yetmemenin intikamını, millî teşkilâttan almağa kalkıyordu. Bindiği dalı kesme diye, tam buna derler. Sadrazamın bu telâkkisinde, padişahın tesiri meydandadır. Kendini İngilizlere satmış olan padişah, Türklüğün mukavemet edemiyecek vaziyette bulunmasını Frenkler kadar istiyor idi. Ne kadar yazık ki, İstanbul muhitinde esen hava, hep bunu savuruyor idi. Bittabi Ankara, bunu hiç dinlemedi. Ve derhal karşıladı.

Hükûmetin Frenklerce tazyik edilmesi, muayyen bir sebebe müstenit idi.

O sebebi, o zaman bir Yunan taarruzuna karşı hazırlık yapmak için İstanbula gönderilen miralay İsmet bey, (Başvekil) 3/3/920 de çektiği telgrafta, haber veriyor: Hükûmetin iskatı, meclisin feshi, millî kuvvetlerin ilgası, bir şurayı hilâfet teşkili mukarrerdir.

İngilizler, bunu temin için, Yunan orduları karşısında bulunan millî kuvvetlerin 3 kilometre geri aldırılmasını, Babıalîden istediler. Ali Rıza paşa kabinesi, bunu yaptıramazdı. Teklifin icrası kabil olamayacağı cevabını verdi. Yunanlılar taarruza geçti. Ali Rıza paşa da istifasını verdi. Tekrar Ferit paşa, gelebilirdi. Mustafa Kemalin

"millî vicdanı temin edemeyecek bir kabine reisine memleketin tahammül edemiyeceğini„ kat'î ve acı bir lisanla Padişaha telgrafla bildirmesi, bir müddet için bunun önüne geçti. Salih paşa, Sadrazam oldu. 6/3/920 . Fakat ömrü, uzun olmayacak idi. Rauf bey, İstanbuldan çektiği telgrafta, itilâf devletleri mümessillerinin toplanarak İstanbuldaki millî kuvvetler Reislerini tevkif etmeği görüşmüş ve kararlaştırmış olduklarını ve kabinenin iskat edileceğini haber aldığını bildiriyor.

İSTANBUL İŞGALİ — Netekim öyle oldu. 16/3/920 günü İstanbul işgal olundu. Ve bir beyanname neşredildi: Beyanname gülünçtür ve maksadın sulh muahedemizin tebliği sırasında bir tehditten ibaret olduğu malûmdur.

Mustafa Kemal, bu beyannamenin Anadoluda neşredilmesini menettiği gibi, her tarafa maneviyeti kuvvetlendirmek için, tebligatta bulundu. Devletlere de protesto yazdı.

İstanbulun işgalile beraber, meclisi meb'usan da basılarak meb'uslardan ileri gelenler tevkif ve maltaya nakledilmiş idi. Ferit paşa yeniden Sadrazam olmuş, meclis, merkez kumandanı tarafından kapatılmış idi .

Meclisin basılması, meb'uslara taarruz edilmesi, milletin namusuna taarruz demekti. Hürriyet memleketi olan İngiltere, İstanbulda, hürriyetin harimi olan millet meclisinde, bu taarruzu nasıl yapmıştı,

MECLİS ANKARADA TOPLANIYOR — Mustafa Kemal, bu taarruz karşısında, Ankarada fevkalâde salâhiyetle donanmış bir Meclis toplamağa teşebbüs etti ve daha 19 Martta bunun emrini yazdı:

1 — Ankarada fevkalâde salâhiyeti olan bir Meclis, millet işlerini görmek üzere toplanacak.

2 — Bu Meclise, meb'uslar hakkındaki kanunî şartları haiz olanlar seçilecek.

3 — Livalar esas olacak.

4 — Her livadan beş meb'us seçilecek.

5 — Seçme, kaza ve liva müntehibi sanilerile idare ve belediye ve Müdafaai Hukuk heyetlerinden mürekkep birer meclis tarafından, yapılacak...

6 — Her fırka ve zümre, namzet gösterebilir. Mukaddes mücahedeye iştirak için, herkes re'sen de namzetliğini ilân edebilr.

7 — İntihabata, mahallin en büyük mülkiye memuru riyaset edecek ve mes'ul olacak.

8 — İntihap, reyi hafi ve mutlak ekseriyetle olacak.

Pek çok müşkülâtı iktiham ederek, Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisini 23 Nisan Cuma günü, Ankarada açmağa muvaffak oldu. Memleketin istiklâl tarihinde bu, başlı başına mühim bir hadisedir. Bir gün evvel yazdığı bir telgraf ile, Meclisin, bütün milletin mercii olduğunu bildirdi.

Bu Meclisin, kurtuluş savaşı tarihinde, büyük ehemmiyeti vardır. Belki azası içinde irfan ve seviye itibarile diğer Meclislerde bulunanlardan dun olanlar vardır. Fakat hepsini temyiz eden vatan severlik, Meclisin asıl mümeyyizesidir. En buhranlı günlerde, akıbeti ne olacağı belli olmayan bir harekete, sırf memleketi kurtarmak endişesile atılan bu Meclis azasının, daima yüksek kalacak anı vardır.

Bu Meclis, sonraları ikiye ayrılmıştır. Şiddetli münakaşalar yapmıştır, en güç günlerde Gazi, bir de Meclisteki bu güçlüklerle uğraşmıştır. Fakat bunlar, kurtuluşu şereflendiren hallerdir. Orada duyulan en müfrit nutuklarda dahi, bir yurt sevgisinln, yüksek ilhamları vardır. Büyük kurtuluş savaşı, bir küldür ve onun içinde büyük Meclis, ayrılmaz safhadır.

HÜKÛMET TEŞKİLİ: Ankarada, Büyük Millet Meclisi toplandıktan sonra, ilk iş, bir hükûmet teşkil etmek, millî idareyi kurmak, millî kurtuluşu teşkilâtlandırmak idi. Gazinin Samsuna ayak bastığı gündenberi başlıyan millî hareket, memleketi kurtarmayı temin için başlamıştı. Bu kurtarma, her şeyden evvel, düşmana karşı milletin bütün kuvvetlerini faaliyete getirmekle, millî bir teşkilât yapmakla münıkün olabilirdi. Ankarada, Büyük Millet Meclisinin açılmasile bu teşkilât filileşmiş oluyor idi. Ankarada, Büyük Millet Mclisinin kuracağı millî hükûmet, düşmana karşı bütün millî kuvvetleri faaliyete getirecek ve düşmandan memleketi kurtaracaktı. Onun ilk vazifesi ve asıl vazifesi bu idi. Bu hükûmet teşekkül etmeden, yapılan müdafaa tertipleri, bundan sonra merkezileşir, sistemleşir ve kurtuluş savaşının muvaffakiyetini temin eder.

Büyük Millet Meclisini, bir hükûmet teşkiline ikna etmek, az güç değildi. Padişahın hiyanetinden, herkesin haberi yoktu ve bunu anlatmak, kolay değildi. Bu sebeple, İstanbul vaziyetinin, Padişah ile ne alenî ve ne hususî temas etmeğe elverişli olmadığı, ileri sürüldü. Padişah ve Halifenin, cebirden kurtulduğu vakit, Meclisin tanzim edeceği esaslar dairesinde, vaziyetini almak üzere, muvakkat bir hükûmet teşkili için şu esaslar kabul ettirildi Muvakkat olsa da, bir hükûmet reisi ve bir padişah kaymakamı ihdas etmek caiz değildir. Millî irade, mecliste mütekâsiftir ve bunu, vatan mukadderatına bilfiil vaziülyet tanımak esası ümdedir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi üstünde, bir kuvvet yoktur. Türkiye Büyük Millet Meclisi, teşriî, ve icraî selâhiyetleri camidir. Meclisten ayrılan bir heyet, hükûmet işlerini görür. Meclisin reisi, bu heyetin de reisidir.

Mustafa Kemal, bu millî meclis tarafından, meclisin reisliğine seçildi. Bu suretle on bir ay devam eden bir uğraşma içinde, hep başta gelen ve milletin başına geçmek için en büyük meziyetleri göstermiş olan Mustafa Kemal, millet başı oldu.

Millî hükûmet, bu suretle kurulduktan sonra, varlığının sebebini elde etmeğe sarıldı: Kurtuluş. Bunu elde etmek için dört türlü düşmanla çarpışmak lâzımdı: 1 - Müstevli düşman. 2 - Bu müstevli düşman kadar tehlikeli olan halife ve padişah. 3 - Memleket zihniyeti, isyanlar ve teşettütler. 4 - Maddî vasıtasızlık. Bunların her biri, kurulmuş bir devleti bile sarsacak kuvvette idi. Yeni kurulan bir hükûmet ile, bunların hepsine birden karşı koyarak muvaffak olmanın kıymeti ve ehemmiyeti bununla ölçülür.

Muvaffakiyetsizlik, bazan talihsizlik ile izah olunabilse de, muvaffakiyet, her zaman bir kudret eseridir. Muvaffakiyeti doğuracak sebepleri düşünüş ve buluşta kudret, manileri düşünüş ve izale edişte kudret, düşünülen şeyleri tatbik edişte kudret. Kurtuluş savaşı, tarihî muvaffakiyetini, böyle bir millî kudrete medyundur. Bu millî kudretin timsali de Mustafa Kemaldir.

1 — MÜSTEVLİ DÜŞMAN BİR DEĞİLDİ: Başta İngilizler olmak üzere Fransızlar, İtalyanlar, Yunanlılar. İngilizlerle her noktada çarpışmak lâzımdı. Lloyd George'un nasıl bir zihniyet ile hareket ettiği, " Sevr muahedesi nasıl hazırlandı„ bahsinde [1] görülmüştür. Fransızlar; Maraşta, Antepte, Urfada, Adanada ateş saçıyorlardı. Pozantiye kadar Fransız nüfuzu cariydi. İtalyanlar, Konya ve Antalyayı bırakmakla beraber, Anadolu üzerindeki emellerinde Yunanlılarla ve sulh konferansile anlaşmaktan hali değildiler. Yunanlılar ise, bütün vahşi tehevvürlerile Anadolunun içine her gün bir adım daha ilerliyorlardı. Yunanlılar üzerine ilk ateşi, Ayvalıkta Ali bey açtı. [2] 28 Mayıs. Ve bunun üzerine tedricen Somada, Salihlide, Akhisarda millî cepheler teşekkül etmeğe başladı. 5 haziranda, Kâzım paşa Balıkesirde 61 inci fırka kumandasını vekâleten ele alarak şimal cephesini idare etti. Ali Fuat paşa, garp cephesi kumandanı oldu. Aydın cephesi de 5 haziranda teşekkül etti. Demirci Mehmet efe, kumandanlığı şahsında topladı. Millî cepheler birer

[1] Sahife 276
[2] Afyon mebusu

birer askerî kıt'alarla takviye olundu. Cenupta Fransız ordularına karşı da millî kuvvetler cephe teşkil ettiler.

2 — PADİŞAH VE HALİFE yeniden iktidar mevkiine getirdiği Ferit paşa ile, millî teşkilâtın canına kastetti. Siyaset, dini daima vasıta olark kullanmıştır, Son padişah, bunu bir kere daha tecrübe etti. Millî teşkilâtı asi addeden ve bunlara hücumu dinin emri iktizası sayan fetvalar çıkardı. Hilâfet orduları teşkil olunarak, Süleyman Şefik paşanın kumandasında, millî hareketin bastırılmasına sevkedildi.

Türk tarihinde bu ne hazin manzaradır. Türk padişahı ve İslâm halifesi, İngilizlerle bir olmuş, kendi milleti üzerine silâh çekiyor! Ve bu millet, düşmana karşı koymak için çalıştığı sırada, o da düşmanla beraber ona saldırıyor! Osmanlı tarihinde sayılı büyük padişahlar vardır. Deli, sefih, rezil padişahlar vardır. Fakat hain padişah çıkmamıştı. Vahdettin, silsilesinin menakibine onu da ilâve etti. Ve cezasını buldu.

3 HALKIN ZİHNİYETİ: Memlekete halifenin ve padişahın adı ve anı o kadar girmişti ki onsuz bir şey anlaşılamazdı. Onsuz, kurtuluşun manası olamazdı. Bu zihniyete karşı gelmek ve millî teşkilâtı onun fetvalarına ve ordularına karşı koymak kolay değildi. Ve kolay olmadı.

Bandırma, Gönan, Susıgırlık, Kirmastı, Karacabey, Biga ve havalisinde, İzmit, Adapazarı, Düzce, Hendek, Bolu, Gerede, Nallıhan, Beypazarı havalisinde, Bozkırda, Konya, Ilgın, Kadınhan, Karaman, Çivril, Seydişehir, Beyşehir, Koçhisar, havalisinde, Yozgat, Yenihan, Boğazlıyan, Zile, Erbaa, Çorum havalisinde, Umraniye, Refahiye, Zara, Hafik havalisinde, Viranşehir havalisinde isyanlar oldu. Hatta isyan dalgaları, Ankarada karargâh duvarlarına kadar çarptı. Düzce ve Hendek isyanında tedibe memur edilen 24 üncü fırka Kumandanı Mahmut Bey ve Erkânı harbi Sami Bey vuruldu. Bütün Fırka esir edildi. Yalnız bu isyanı bastırmak için üç ay uğraşıldı. Adapazarı isyan mıntakasına iki fırka, Zile, Yenihan mıntakasına bir fırka sevkedildi. Bu kuvvetler cepheye sevkedilseydi belki düşman istilâsı o kadar kolay ilerlemezdi. Fakat dahilî vaziyet derhal düzeltilemezse düşmana karşı hiç durulamazdı. Bu sebeple cepheden kuvvet alınarak dahilî isyanları bastırmağa çalışıldı.

Halkın zihniyeti, bir de ordu noktasından çok güçlük veriyordu. Dünya harbinde yapılan suiistimallerden dolayı, ahali orduya karşı kırgın bir vaziyette idi. Hiç kimse asker olmak istemiyor; asker

için para vermek istemiyordu. Halbuki muntazam bir ordu karşısında harbetmek için her şeyden evvel kayıtsız ve şartsız intizam ve itaat isteyen orduya lüzum vardı. Münferit teşkilât, fertlerde fedakârlığı ve cesareti kahramanlık derecesine çıkarsa bile, bu, münferit hareketlerle maksat temin olunamazdı.

Millî cephelerde çalışanları bu sebeple ciddî muntazam bir askerî teşkilât haline koymak çok güç bir şeydi. Yeşil ordu ve Çerkes Ethem vak'ası, bir aralık millî teşkilâtın varlığını sarsıcak kuvveti, bu zihniyetten almıştı.

4 — **VASITA YOKLUĞU** — Dünya harbinden çıkan ordunun, yeni bir herbe girmek için ne silâhı ne mühimmatı vardı. Ne memleketin işgal edilmeyen yerlerinde bir harbi kaldırabilecek erzak ve zahire vardı. Ne de para vardı. Harbin damarı paradır. Para olmayınca harp olmaz. Silâh ve mühimmat olmayınca harp olamaz. Dünyanın en yeni ve mükemmel harp vasıtaları ile donanmış olarak Anadoluya sevkedilmiş olan ordulara, Anadolu, bu yokluk ile nasıl karşı gelirdi?

Akıllara hayret veren bu karşı gelişi izah edebilmek için Türk milleti gibi tarihte hârikalar yaratmış bir millet olmak ve onun başında Gazi ve arkadaşları gibi kumandanlar bulunmak lâzımdır. Tarihte milletlerin büyüklüğü, büyük güçlükler karşısında aldıkları vaziyetlerle ölçülür. Türk milleti, bütün yoklukları azmile, güçlüğü azıksayan irade kuvvetile, kendine ve başlarına inanile yenmiştir. Tarih, bu kadar güç şerait altında elde edilmiş bu kadar parlak netice kaydetmemiştir.

Türk milletinin bu parlak neticeyi elde etmek yolunda gösterdiği kudretin sırrı, hareketin millileşmesinde ve millileştirilmesindedir. Eğer hareket millileştirilmiş olmasaydı, eğer Gazinin ve arkadaşlarının bir taraftan idare ve irade kuvveti, ve diğer taraftan ikna kudreti ile bu hareket millete mal edilmiş bulunmasaydı, millet tarihin büyük zaferlerinden biri olan kurtuluş zaferini elde edemezdi.

İsmet Paşadan işittiğimi yazıyorum: Kurtuluş savaşında hiç bir hareket yoktur ki kuvvetini en küçüğe kadar her ferdin inanından almasın. Münakaşalar olmuş, müzakereler olmuş, verilen kararların sebebi ve ehemmiyeti herkese ayrı ayrı anlatılarak ve bu işte fedakârlık lâzım olduğuna bu işi yapacak insanlarda inan uyandırılarak hareket edilmiştir. Millet, muharebenin ve bunu kazanmanın zarurî olduğunu anlayarak ve bilerek döğüşmüştür.

Onun için buna, millet muharebesi demek doğru olur. Millileşen bir harpte, bir istilâ ordusunun akıbeti ne olur? Mutlak hezimet! Yunan

ordusunun ve diğer orduların Anadoluda akıbeti onun için bu olmuştur.

Kurtuluş hareketinin bu millileşmesini; hükûmetin milliliği, siyasetin milliliği, ülkenin milliliği, dileğin milliliği, devletin milliliği tamamlar. Başlayan ve başarılan şey hep millileşmedir.

Millileşen hükûmet, daha doğrusu hükûmetleşen millet, 7 Haziran 920 de Sevr muahedesini ve İstanbulun aktettiği sair anlaşmaları hükümsüz bırakmak için şu kanunu kabul etti:

16 Mart 1336 tarihinden itibaren İstanbul Hükûmetince aktedilnn aktedilen bilcümle mukavelât Uhudat ve sairenin keenlemyekün addi hakkında kanun

Madde 1 — İstanbulun işgal tarihi olan 16 Mart 1336-1920 den itibaren Büyük Millet Meclisinin tasvibi haricinde İstanbulca aktedilmiş veya edilecek bütün muahedeler ve mukaveleler ve akitler ve resmî mukarrerat ve verilmiş imtiyazlar ve maadin ferağ ve intikalâtı ve ruhsatnameleri ile mütarekeden sonra aktedilmiş bütün hafi muahedeler ve doğrudan doğruya veya bilvasıta ecanibe verilmiş imtiyazlar ve maadin ferağ ve intikalâtı ile ruhsatnameleri keenlemyekündur.

Madde 2 — İşbu maddei kanuniyenin icrasına Büyük Millet Meclisi İcra heyeti memurdur.

7 Haziran 1336 ve 20 Ramazan 338

3

İnönünden Sakaryaya

Yunan ordusu üç fırka ile Bursa mıntakasında, bir fırka ile Aydın havalisinde, bir fırka ile Uşakta ve bir fırka ile Gediste bulunuyordu. Garp cephesi kumandanı Ali Fuat Paşa, Gedis'teki Yunan fırkası üzerine taaruz etmek teklifinde bulundu. Kumandan, bu kuvvetin zayıf ve kuvvei maneviyesi düşkün olduğunu kabul ediyordu. ve bu taarruza iki piyade fırkası ile Ethem Beyin "Kuvayı seyyaresini„ sevkederek parlak netice alacağını umuyordu.

Umumî Erkânı harbiye Reisliği bu teklifi kabul etmedi. Çünkü düşman ordusu bizim ordumuzdan, bütününde kuvvetli idi. Ordumuz tensik edilmemişti. Cephanemiz azdı. Anî bir muvaffakıyet elde edilebilirdi. Fakat kuvvetimiz ve hazırlığımız bunu neticeli bir muvaffakıyete erdiremezdi. O halde kuvvetimizi, muvakkat ve mevzii bir muvaffakıyet uğruna yıprandırmış olacak idik ve düşman umumî taarruza geçince mağlûp olacaktık. O günlerde bu taarruz lehinde her tarafta ve Büyük Millet Meclisinde propaganda yapılıyor idi. Umumî Erkânı harbiye Reisi İsmet Bey, taarruzun yapılmamasında israr etti. Ve muhabere ile anlaşamadığından, Ankaradan Eskişehire giderek karargâhta vaziyeti kumandan ile görüştü. Vaziyeti yerinde tetkik ettikten sonra karar vermek üzere taarruzu geri bırakan Ali Fuat Paşa, 24/10/920 de taarruzu yaptı. Mağlup olduk. Yunan ordusu bu harekete bir gün sonra Bursa ve Uşak cephesinde taarruza geçmekle cevap verdi. Yenişehire, İnegöle girdi. Dumlupınar sırtlarına kadar askerlerimizi çekilmeğe mecbur etti. Bu suretle cephenin her tarafında yeniden umumî mağlûbiyete uğradık.

İsmet Paşanın gördüğü çıktı, Mağlûbiyetin bütün kusurunu, Çerkes Ethem ve kardeşleri cephe kumandanına yüklettiler. Cephe kumandanı ise seyyar kuvvetlerin hiç bir iş yapmadığını, emre itaat etmediğini, tehlikeden uzak kaldığını, iddia ve ispat ediyordu.

Gedis muharebesinden ve onun can sıkıcı neticelerinden sonra Ali Fuat Raşanın cephe üzerindeki kumandanlık nüfuzu sarsılmıştı. Bu sebeple kendisi Moskovaya büyük elçi tayin edildi. Garp cephesi kumandanlığı Umum Erkânı harbiye Reisi İsmet Paşaya Reislik te uhdesinde kalmak üzere tevdi edildi. Dahiliye vekili olan Refet Paşa da cenup cephesi kumandanı tayin olundu. Umum Erkânı harbiye Reisliğine de millî müdafaa vekili Fevzi Paşanın vekâlet eylemesi takarrür eyledi.

İsmet Paşa, kumandayı ele alır almaz seyyar kuvvetler meselesile karşılaştı. Ve memleket için bir tehlike mahiyeti alan bu mesele halledildi. Kendilerini her şeyden üstün tutan Çerkes Ethem ve kardeşleri, asi addolunarak aleyhlerine filî harekete geçildi. 29/12/920 de Kütahya ve 5/1/921 de Gedis işgal eden kuvvetlerimiz önünde duramıyan kardeşler kendilerinden beklenen şeyi yaptılar. Yunan ordusuna geçerek Yunanlılarla beraber Türk ordusuna taaruz ettiler. 6/1/921 de yapılan bu taarruz Yunanlılar tarafından üç fırka ile yapılmış idi. Düşman, Gedisi Uşak hattının şimalinden Eskişehir üzerine hareket etti. Bizim Gediste bulunan kuvvetleri-

miz de Eskişehir üzerinden düşmanı karşıladı; yendi. İnkılâbımızın tarihine bu suretle İlk İnönü zaferini kaydetti.

Damat Eerit paşa, kuvvetle bir şey yapamayınca istifaya mecbur olmuş ve yerine yeniden Tevfik Raşa Sadrazam gelmişti. İzzet paşa Dahiliye, Salih paşa Bahriye Nazırı olarak kabineye girdiler ve Ankara ile temas aradılar. İzzet ve Salih paşalar Ankaraya kadar geldiler.

LONDRAYA GİDECEK HEYET — İnönü zaferini müteakıp 25/1/921 de Pariste toplanan Meclis, Şark meselesinin halli için 21 şubatta Londrada bir konferansa Türk ve Yunan hükûmetlerini davete karar vermiş. Türk heyeti meyanında, Mustafa Kemalin veya salâhiyet sahibi murahhaslarının da bulunması şart edilmiş. Sadrazam bunu Mustafa Kemale bildirdi. Büyük Millet Meclisi hükûmeti reisi sıfatile Mustafa Kemal, bilvasıta daveti kabul etmediği gibi İstanbulda her hangi bir heyetin meşru ve hukukî bir vaziyeti olmadığını ileri sürerek memleket ve milletin hayatına ait işlerde harice karşı kendini muhatap gösterebilmesini de kabul etmedi. Ayrı Ayrı iki heyet halinde Londraya gitmenin mahzurlarını da beyan ederek İstanbulun Ankaraya iltihakını istedi.

Büyük Millet Meclisi reisi, telgrafında diyordu ki: " Milletin sırf hakimiyetini koruma daiyesile sarfettiği emekler, akıttığı hesapsız kanlar, dahilî ve haricî bir çok müşküllere karşı gösterdiği sebat ve mukavemet, bugün karşısında bulunduğumuz müsait yeni vaziyeti ihdas etti. Bir taraftan da, dünya hâdisatı sebat ve mukavemetin asıl hedefi olan tam istiklâlimizi teyit edecek surette inkişaf etmekte devam ediyor. Bizi esarete ve izmihlâle mahkûm etmek istemiş olan hükûmler karşısında, millî haklarımızı müdafaa ederken, maddî manavî bütün memleket kuvvetlerinin birlikte hareket etmesi elzemdir. Bunun için zatı şahanenin millî iradeye yegâne tecelligâh olan Büyük Millet Meclisini tanıdığını resmen ilân etmesi artık icap etmiştir... „

Büyük Millet Meclisi Reisi 28/1/921 tarihli telgrafında fikirlerini hulâsa etti: 1 - Padişah, meclisi şekil, mahiyet ve salâhiyetile tanıdığını kısa bir Hat ile ilân etmeli. 2 - Padişah İstanbulda ve Türkiye Büyük Millet Meclisi şimdilik Ankarada kalarak meclisin İstanbulda bir heyeti bulunması. İstanbulda kabine kalmaması.

Tevfik paşa, davetin bilvasıta olması sırf bir şekil meselesi olduğunu, ikilik olmadığını bildirerek, İstanbuldan da bir heyetin gitmesinde ısrar etti. İstanbulda bir hükûmet bulunmamasının, işgal

altında bulunması sebebile, İstanbulun ecnebi devletler eline geçmesini icap edeceğini ileri sürdü.

Bunun üzerine Türkiye Büyük millet Meclisi Reisi, Meclisin 20/1/921 tarihinde kabul ettiği ilk teşkilâtı esasiye kanunu maddelerini tebliğ ederek, bu maddeler hükmüne mugayir hareket edilemiyeceğini bildirdi.

Tevfik paşa, çırpınıyordu; içtimaa iştirak edilmemesi, fırsatı kaçırmak olacaktı, icra vekilleri heyeti reisi Fevzi paşadan, kat'î cevap aldı. Ankarada bulunan İzzet paşa da bu görüşü teyit eden telgraf yazdı. İstanbul hükûmeti, cevap verdi: "ahkâmını muhafazaya yemin ettiğimizkanunu esasiye muhalif tadilâtı„ sarahati kanuniye ile nasil telif etmek meselesi, usulü dairesinde hallolunacak işlerdendir. Evvelâ konferans işini halletmek lâzımdır. Çünkü davamızın müdafaasız kalması tehlikesi vardır. Konferansta, birlikte millî dava müdafaa olunur. Ayrılık muhafaza olunursa hiç bir tarafın kabul edilmemesi muhtemeldir.

Fevzi paşanın telgrafında dediği gibi " meş'um Sevr muahedesini imzalamış bir heyetin varisi olan bir hükûmet murahhaslarının, mülk ve millete faideli şerait istihsal edebilmeleri mümkün değildi.„ Saltanat şurasında, Sevr denilen ölüm ve esaret hüccetinin imza edilmesini ayağa kalkmak suretile kabul eden vükelâ ve ayan, memlekette hiç bir hak ve salâhiyeti temsil etmiyen sakit bir kuvvetti.

Ankara, Türklüğün hür ve müstakil parçasıydı. İstanbul, esir ve mahkûm parça idi. Hür kısmın esir ve küçük kısma tabi olması kabul edilemezdi.

Bu sırada Tevfik Paşa, Yunanlıların konferansa tesir yapmak maksadile Şubatın 21 inde yetmiş seksen bin kişilik bir kuvvetle taarruza geçeceklerini ve taarruzun Karahisar, Eskişehir istikametinde olacağını haber verdi.

Bu taarruz, Londra konferansından evvel değil, konferansın ertesinde ve murahhaslar yolda iken vaki oldu.

İKİNCİ İNÖNÜ MUHAREBESİ — Yunan ordusunun Bursa ve Uşak gurupları, 23 Mart 921 de ileri harekete geçtiler. Erkânı harbiye Reisi Fevzi Paşa, Büyük Millet Meclisinde bu muharebeden bahsederken hareket eden Yunan kuvvetinin yüz bin kişi olduğunu söylemiştir. (Zabıt ceridesi cilt 9 sahife 321)

İsmet Paşa kumandasında bulunan Garp cephesi kıt'aları, Eskişehir şimalî garbisinde toplanmıştı. Karar, muharebeyi İnönü mevzilerinde kabul etmekti. Ona göre tedbir alındı. Düşman, 26 Mart akşamı İsmet Paşanın işgal ettirdiği mevzilerin sağ cenahı

ilerisine yanaştı. Ertesi günü bütün cephede temas hasıl oldu. Düşman 28 de sağ cenahımızda taarruza geçti. 29 da her iki cenahtan taarruz etti. Düşman, mevziî mühim muvaffakıyetler elde ediyordu. 30 Mart günü şiddetli muharebelerle geçti. Bu muharebelerin neticesi de düşman lehine tecelli etti.

Bundan sonra sıra bize geliyordu. İsmet Paşa, 31 Mart günü mukabil taarruza geçti ve düşmanı yenerek 31 Mart 1 Nisan gecesi ric'ate mecbur etti. Fevzi Paşanın Mecliste bu muharebeden bahsederken söylediklerinden anlaşıldığına göre, Yunan ordusunun maksadı muharebeyi kat'î safhaya getirmek ve mutlaka yenmektir. Başkumandanları Papulâs bu sebeple Karaköye gelmiş ve alaylarını bizzat birbiri ardınca harbe sokmuştur. Bir taraftan cenahımızı sarsmak ve diğer taraftan cepheyi yarmak suretile kat'î neticeyi almağa var kuvvetile çalışmış olan düşman, dört beş günde Eskişehire ve bir ayda Ankaraya gelerek Sevr muahedesini kabul ettirmek fikrile hareket ediyormuş. Düşmanın hareketlerinden "maksadını anlıyan kumandanlık, lâzım gelen tertibatı almıştı.„ İsmet Paşa, bir taraftan düşmana umduğu yerde değil, bizim istediğimiz yerde harbi yaptırmak suretile düşmanın sevkelceyş plânını muvaffakıyetsizliğe uğrattı. Diğer yandan düşmana kat'î bir darbe vurdu. Millî kurtuluş savaşında bu zafer, Gazinin güzel ifadesile, milletin makûs taliini de yenen bir zaferdir.

İsmet Paşanın zaferi haber veren telgrafı, sadeliğile ve Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşanın cevabı, parlaklığı ile tarihimizde örnek kalacak vesikalardır. Onları da, Gazinin nutkundan aynen naklediyorum :

Metrestepe
1/4/921

Saat 6,30 sonrada, Metrestepeden gördüğüm vaziyet: Gündüz Bey şimalinde sabahtanberi sebat eden ve dümdar olması muhtemel bulunan bir düşman müfrezesi, sağ cenah gurubunun taarruzu ile gayri muntazam çekiliyor. Yakından takip ediliyor. Hamidiye istikametinde temas ve faaliyet yok, Bozüyük yanıyor. Düşman, binlerce maktullerile doldurduğu muharebe meydanını silâhlarımıza terketmiştir.

Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Ankara 1/4/921

İnönü muharebe meydanında Metrestepede Garp cephesi kumandanı ve Erkânı harbiyei umumiye Reisi İsmet paşaya

Bütün dünya tarihinde, sizin İnönü meydan muharebelerinde deruhde ettiğiniz vazife kadar ağır vazife deruhde etmiş kumandanlar enderdir. Milletimizin istiklâl ve hayatı, dahiyane idareniz altında şerefle vazifelerini gören kumanda ve silâh arkadaşlarınızın kalp ve hamiyetine büyük emniyetle istinat ediyor idi. Siz, orada yalnız düşmanı değil, milletin makûs taliini de yendiniz. İstilâ altındaki betbaht topraklarımızla beraber bütün vatan, bugün müntehalarına kadar zaferinizi tes'it ediyor. Düşmanın hırsı istilâsı, azim ve hamiyetinizin yalçın kayalarına başını çarparak, param parça oldu.

Adınızı, tarihin mefahir kitabesine kaydeden ve bütün milleti hakkınızda ebedî minnet ve şükrana sevkeden büyük gaza ve zaferinizi tebrik ederken, üstünde durduğunuz tepenin, size binlerce düşman ölülerile dolu bir şeref meydanı seyrettirdiği kadar milletimiz ve kendiniz için yükselme parıltılarile dolu bir istikbal ufkuna da nazır ve hâkim olduğunu söylemek isterim.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Bu zafer, yalnız maddeten değil milletin, kendine itimadını artırmış olmak itibarile bilhassa manen çok büyük ehemmiyeti haizdir. Bu zaferi, bir kaç gün sonra cenup cephesinin kazandığı ilân edilen Dumlupınar zaferi tamamladı. Cenup cephesi kumandanı, beş gündür devam eden Dumlupınar meydan muharebesinde düşmana son darbeyi vurmak şerefinin ordumuza nasip olduğunu ve düşmanın dümdar muharebesi yaparak çekilmekte olduğunu bildirmiş. Büyük Millet Meclisi reisi, kendisini bu zaferden dolayı tebrik etmiş idi. Fakat acı bir şeydir; bu zafer, muharebenin cereyanı esnasında muharebe hatlarından bazı kısımların ileri geri hareketleri sırasında vaki olan bir geri yürüyüşün, kumandan tarafından yanlış anlaşılmasından ve müjdelenmesinden ibaret imiş. Bunun neticesinde cenup cephesi kumandanına karşı orduda itimat zarurî olarak sarsıldı. Bu sebeple cenup cephesi de Garp cephesine bağlandı. Garp cephesi kumandanının salâhiyeti, bu suretle bütün cepheye yayılması üzerine artık umumî erkânı harbiye riyasetinden çekilmesi ve sırf kumanda

ile uğraşması lâzım gelirdi. Bu sebepledir ki bir az sonra Erkânı harbiye reisliğine, vekâletinde bulunan Millî müdafaa vakili Fevzi paşa geçecek ve millî müdafaa vekilliğine Refet paşa gelecektir.

SAKARYA MUHAREBESİ — İkinci İnönü muharebesinden üç ay kadar sonra, Yunan ordusu, 10 temmuz 921 de cephemize tekrar taarruz etti.

Yunanlıların bu taarruzu, on beş gün süren Kütahya Eskişehir muharebelerini doğurdu. Bu kanlı muharebeler neticesinde ordumuz 25 temmuz 921 akşamı Sakarya şarkına çekildi.

Bu çekilişi Gazi, iki ordu arasında, kuvvet vasıta ve şeraitteki bariz nisbetsilik ile izah ediyor. İkinci İnönü muharebesinden sonra umumî seferberlik yapmış olan Yunan ordusu insan, tüfek ve top miktarınca ordumuza mühim derecede üstün idi. Ve bunun karşısında ordumuz, milletin bütün vasıtalarını ve kaynaklarını henüz toplayamamış idi. Bu sebeple Gazi, bizzat İsmet paşanın karargâhına giderek vaziyeti yakından mütalea ettikten sonra, ordunun tanzim, tensik ve takviyesi için Sakarya şarkına kadar çekilmesi lâzım geleceğine karar verildi. Bu yolda hareket, Eskişehiri ve bir çok yerleri düşmana terketmekten dolayı, fikirlerde elbette büyük sarsıntı yapacak idi. Bunu pek iyi gören Gazi, daha sonra elde edilecek muvaffakıyetlerle bunun önlenebileceğini düşündü ve askerliğin icaplarını, tereddütsüz yapmak emrini verdi.

Dediği gibi oldu.

İlk sarsıntı Mecliste duyuldu ve Mustafa Kemalin ordunun başına geçmesi, bunun neticesinde kararlaştı. Ordunun bu çekilişi Mecliste, mağlûp olduğuna, kurtuluş davasının artık kaybedildiğine, hükmedecek kadar kendilerini yese kaptıranlar vardı. Bunlar, Meclis Reisinin şahsına hücum ettiler. Ve ordunun hezimetine, Mustafa Kemalin itibarının da düşmesi neticesini bağlamak için, onun ordunun başına geçmesini istediler. Nihaî zafere inanı hiç sarsılmamış olan Mustafa Kemal, başkumandanlığı, umumun arzusu üzerine deruhde etti: 4 Ağustos 921

Başkumandanlık, meclisin şahsiyetinde mündemiç olduğunu ileri sürerek, onu çekemeyenler itiraz ettiler. Başkumandan Vekili yapmak istediler. O, Padişahlık devrinin unvanını almak istemedi. İsrar ederek ve ikna eyliyerek bu unvanı aldı. Mademki vaziyet fevkalâde idi; fevkalâde salâhiyet ve ona has unvan verilmek lâzımdı. Başkumandan kendisinden umulan işleri yapabilmek için, mutlak salâhiyet istedi. Meclisin bütün salâhiyeti, kendisine verilmeliydi. Bu-

na imkân ve lüzum olmadığı söylendi. İki gün müzakere oldu. İki türlü endişe vardı: Meclisin bütün salâhiyetinin bir şahısta toplanması, meclisin şahsiyetini körletir, azadan biri hakkından keyfî muameleye kalkışılır. Mustafa Kemal, buna dair teminat verdi. Ve Başkumandanlık kanunu, meclisin orduya ait salâhiyetini meclis namına fiilen istimale mezuniyet yolunda, kabul edildi. O da düşmanı behemehal yeneceğimize dair olan itimadını, meclise karşı, bütün millete ve bütün âleme karşı, tekrarladı.

Başkumandanlığı, umum Erkânı harbiye Reisliği ile Millî Müdafaadan teşkil ettikten sonra, birden on numaraya kadar olan millî teklif emirlerini verdi. Bu emirler ağırdır. Fakat ölüm tehlikesinden, adî tedbirlerle kurtulunmaz. Yiyecek ve giyecek için orduya yarar tüccar ve ahali elinde ne varsa, yüzde kırkı ordu için alınacak, her ev askere bir kat çamaşır, bir çift çorap ve çarık verecekti. Nakliye vasıtalarından ahali, ellerinde kalanlarla ayda bir defa yüz kilometrelik askerî nakliyat yapacaktır. Bütün silâhlar alındı. Silâh yapanlar tesbit edildi. Arabaların ve hayvanların yüzde yirmisi alındı. Bu emirlerin tamam yapılması için istiklâl mahkemeleri teşkil edildi. Kastamonu, Samsun, Konya, Eskişehir mıntakalarına gönderildi.

Bunları bitirdikten sonra 12 Ağustosta Başkumandan, Fevzi Paşa ile Polatlıda olan cephe karargâhına gitti. Düşman 23 Ağustosta cephemize tarruza başladı. Çok kanlı bir muharebe oldu. Çok buhranlı dakikalar, hatta günler yaşandı. Çok kan döküldü. Çok acı duyuldu.

Bir aralık Ankara bile tahliye edilmeğe başlandı. Düşmanın hücumu o kadar şiddetli idi. Meydan muharebesi yüz kilometrelik bir cephe üzerinde yapılıyor idi. Sol cenahımız Ankaranın elli kilometre Cenubuna kadar çekildi. Ordumuzun cephesi Garpta iken Cenuba döndü. Müdafaa hatlarımız kısım kısım kırılıyordu. Fakat ordunun her ferdi, her adım toprakta, en büyük fedakârlıkla çarpıştı. Düşmanın üstün kuvvetleri bu suretle yıprandı. Ve, bu suretle yıpranan düşman üzerine nihayet ordumuz aslanlar gibi atılarak Yunan ordusunu yendi ve ric'ate mecbur etti.

Bu, Sakarya zaferidir.

Yirmi iki gün ve yirmi iki gece fasılasız devam eden bir meydan muharebesinin parlak ve eşi az zaferi.

Bu zafer, Yunan ordusunun Temmuzda başlayan, ve Kütahya ve Eskişehir muharebelerinden sonra ordumuzun muharebeyi kabul için en müsait saydığı Sakaryada neticelenen taarruzunun, mutlak hezimetidir.

Bu hezimet, Yunan milletine Anadolunun harimine girmenin ilk cezasını vermiştir.

---

[1] Türk istiklâl harbi sahife 128 - 130

Cevdet Kerim Bey [1] umumî erkânı harbiyece neşredilen eserinde, bu muharebede hasta, yaralı ve şehit olmak üzere binden fazla zabit ve yirmi beş bini aşan nefer zayiatımız olduğunu, Yunan ordusunun kuvvetimizden, piyade kuvveti itibarile yarı derecede, makineli tüfek ve topçu kuvveti itibarile iki üç kat üstün olduğunu ve zayiatı 40 bin tahmin edildiğini kaydeder.

Umumî Erkânı harbiye reisi Fevzi paşanın, Hariciye vekâletine, zaferi müjdelemek için yazdığı telgraftan anlaşıldığına göre, Yunanlılar ordumuzun sol cenahını ihata fikrile şarka doğru uzanmışlar ve kat'î neticeyi bunda aramışlardır. Fakat şarka doğru uzandıkça karşılarında cenahımızı değil, cephemizi bulmuşlar ve kendi cenahlarının tehdit altında olduğunu görmekten, inkisara uğrayarak ihata imkânı olmadığını görünce cephemizi yarmağa teşebbüs eylemişler. Bu teşebbülerin hepsi akim bırakılmış ve musammem plâna tevfikan ordumuz mukabil taarruza geçmiş, düşman kendini tehlikeli olan vaziyetten kurtarmak için çok büyük fedakârlıkla uğraşmış, fakat bütün cephede vaki olan şiddetli taarruzumuzu reddedememiş ve ric'at etmiştir. Fevzi paşa telgrafını şu sözlerle bitiriyor:

" Anadolunun Yunan ordusu için bir mezar olacağı hakkındaki kanaatimizin tahakkuk etmekte olduğunu arzederim. „

Sakarya zaferi, dünya harbinde Fransayı kurtaran Marn zaferine benzetildi. Başkumandan Mustafa Kemale, Müşürlük rütbesi tevcih edildi. O, Osmanlı İmparatorluğunun rütbesini Erzurumda terketmişti. Millet, kendisine çok haklı olarak Müşürlük rütbesi verdi. Millî ordunun ilk müşürü kendisi ve ikinci müşürü Fevzi paşadır.

4

Gümrü Moskova Kars Muahedeleri Ankara itilâfı

Gümrü muahedesi, Büyük Millet Meclisi hükûmetinin aktettiği ilk muahededir. Gazi, nutkunda bundan bahsederken diyor ki:

" Mondros mütarekesindenberi Ermeniler, gerek Ermenistan içinde, gerek hududa yakın yerlerde, Türkleri kütle halinde öldürmekten bir an vazgeçmiyorlardı. 920 senesi son baharında bu Ermeni zulümleri tahammül edilemez bir hale geldi. Ermenistan seferine karar verdik. 9 Haziran 920 tarihinde Şark mıntakasında, muvakkat seferberlik ilân ettik. 15 inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa-

yı Şark cephesi kumandanı yaptık. 920 haziranında Ermeniler Oltuda teşekkül eden Türk mahallî idaresine karşı hareketle, o havaliyi istilâ ettiler. Hariciye Vekilimiz tarafından Ermenilere 7 Temmuz 920 de bir ültimatom verildi. Ermeniler, ayni tarzda hareketlerine devam ettiler. Nihayet seferberlikten üç buçuk dört ay sonra Kütek Bardiz mıntakalarında toplanan kuvvetlerimize Ermenilerin taarruz etmesi üzerine harp hareketine başlandı.

Ermeniler, 24 Eylül 920 sabahı, Bardiz cephesinde baskın yolunda yaptıkları umumî taarruz ile muvaffak oldular.... Ermeniler, tardolundular. Ordumuz 28 Eylül sabahı ileri harekete geçti. 29 Eylülde Sarı Kamışa girdi. 30 Eylülde Merdeneği işgal etti. Fakat bazı sebep ve mülâhazalara mebni [1] 28 Teşrinievvel 920 tarihine kadar bir ay Sarıkamış Laloğlu hattında kaldı.

Muharebe meydanında emre intizar eden şark ordumuz 28 ilk Teşrin günü Kars üzerine harekete başladı. Düşman mukavemet etmeksizin Karsı bıraktı. 30 da tarafımızdan işgal olundu. 7 ikinci Teşrinde kıt'alarımız Arpa çayına kadar olan mıntakayı ve Gümrüyü işgal etti. Ermeniler, 6 ikinci Teşrinde muhasematı tatil ve sulh için müracaat etmişlerdi. Biz de mütareke maddelerini Hariciye vekâleti vasıtasile 8 Teşrinde Ermeni ordusuna bildirdik. 26 da başlıyan sulh müzakereleri 2 ilk Kânunda bitti ve o gece Gümrü muahedesi imzalandı. „

Gazi ilâve ediyor: " Cümrü muahedesi millî hükûmetin aktettiği ilk muahededir. Bu muahede ile düşmanlarımızın hayalhanesinde kendisine, ta Harşit vadisine kadar olan Türk ülkeleri verilmiş olan Ermenistan, Osmanlı devletinin 1877 seferile kaybetmiş olduğu yerleri bize bırakarak dava haricine çıkarılmıştır. „

Gümrü muahedesinin ehemmiyeti, bir yandan aleyhimize dünya fikirlerini en çok zehirleyen Ermenistan meselesini halletmek itibarile büyüktür, bir yandan da mühim toprak kazandırmak itibarile büyüktür,

Gümrü muahedesinin aktedilmesini temin eden zafer de millî hükûmetin ilk zaferi olmak itibarile bilhassa ehemmiyetlidir.

---

[1] Dahilî sebepler, Celâlettin Arif Beyin Erzuruma giderek ihdas edilen vaziyet. O zaman elli imza ile çekilen telgraf, Kâzım Karabekir Paşanın dediği gibi, haricî düşmanların milyonlar sarfı ile temin edemiyeceği bir vesika idi. Kâzım Paşa bu telgrafı haricî düşman tehlike ve tehdidinden daha yıkıcı ve neticelerini cephe vaziyetinden daha mühim gördüğünden Erzuruma dönmek mecburiyetinde kalmıştı.

Hariciye vekili Muhtar bey, Büyük Millet Meclisinin 4/12/920 toplanışında [1] bunun hükümlerini şu yolda anlattı:

1 — Bir taraftan Türkiye, diğer taraftan Ermenistan cümhuriyeti aralarındaki harp haline nihayet vermek ve devamlı bir sulh tesis eylemek için aşağıdaki zatları müzakereye memur eylemişlerdir.

2 — Murahhaslar, salâhiyetnamelerinin usulüne muvafık olduğunu tetkik ettikten sonra aralarında aşağıdaki maddeleri kararlaştırmışlardır,

3 — Osmanlı, Rus ve bütün cihan istatistiklerinin ve müstakir olan içtimaî vaziyetin gösterdiği veçhile, Osmanlı hududu içinde Ermeni ekseriyetini havi hiç bir arazi parçası bulunmadığı teyit ve tasdik olunur.

4 — Türkiye ile Ermenistan arasındaki hudut. Bu hudut Açimyazını öte tarafta bırakıyor. Bir milletin mukaddes saydığı bir yeri elinden almak iki millet arasında ebedî nifak ve endişe sebebi olur.

5 — Bu hudut ile eski Osmanlı hududu arasında vaki olup bu muahede ile Türkiyeye kalan ve üzerlerinde Türkiyenin tarihî, ırkî ve hukukî alâkası inkâr kabul etmez olan toprakların hakikî vaziyetinde Erivan hükûmeti iştibah gösterdiği takdirde, aslî ahalinin tamamile avdeti mümkün olmak için muahedenin tasdikinden itibaren üç sene sonra bu topraklarda reye müracaat.

6 — Emperyalist devletlerin tahrik ve teşviki eseri olarak asayişi bozacak şeylere bundan sonra meydan vermemek için, Erivan Cümhuriyeti dahilî asayişi muhafazaya kâfi ve hafif silâhlarla mücehhez Jandarma kuvveti ile memleket hududunu müdafaaya mahsus 1500 kişilik bir askerî kıt'adan ve müdafaaya mahsus sekiz dağ veya sahra topu ve 20 makineli tüfekten ve ücretli 1500 kişiden başka askerî teşkilâta müsaade etmemeği taahüt eder.

Memleketi harice karşı müdafaa için tahkimat yapmak ve bu tahkimata istediği kadar ağır top koymakta Ermenistan Cümhuriyeti serbesttir. Ancak bu ağır toplar arasında orduda kullanılabilecek 17 santimetrelik obüslerle on buçuk santimetrelik toplar ve daha küçük çapta her türlü küçük ve hafif ateşli silâhlar bulunmayacaktır.

(Hariciye Vekilinin izahından anlaşıldığına göre, Türkiyenin maksadı, Ermenistanı ifna etmek değil, o yandan gelen taarruzları izale etmektir. Bu sebeple her türlü tahkimat yapabilmesi kabul edilmiş, yalnız bu istihkâmlarda orduda kullanılabilecek top bulundurulmaması kaydedilmiştir.)

[1] Zabıt ceridesi cilt 6 sahife 222 ve müteakip.

7 — Sulhten sonra Erivanda oturacak Türkiye siyasî mümessili veya elçisi, bu hususta tetkikat ve tahkikat yapacaktır. Erivan hükûmeti bunu tahhüt eder.

Buna mukabil Ermenistan Cümhuriyeti tarafından istenildiğinde dahilî ve haricî tehlikelere karşı, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti, Ermenistan Cümhuriyetine müsellâh yardımda bulunmağı taahhüt eder.

İki taraf dünya harbi esnasında düşman ordusuna katılarak devletine karşı silâh kullanmış veya işgal altındaki topraklarda kıtallere karışmış olanlardan başka muhacirlerin, eski yurtlarına dönmelerine müsaade ederler. Memlektine bu dönenler, azlıkların en medenî memleketlerde müstefit oldukları haklardan istifade edeceklerdir.

8 — Muahedenin tasdik ve teatisinden itibaren atlı ay içinde yurtlarına dönmeyenler, bundan evvelki maddenin verdiği müsaadeden istifade edemez. Bunların tasarruf haklarına ait iddiaları da dinlenmez.

9 — Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti, Ermenistana karşı yapmağa mecbur oluduğu muharebe sebebile istemekte haklı olduğu tazminattan, kabul ve ilân edilen insanî prensiplere bağlılığı sebebile sarfınazar eder.

10 — Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti, Erivan Cümhuriyetinin dördüncü maddedeki hudut içinde, tamamile inkişafı ve temini hakimiyeti için, en samimî hislerle yardımda bulunmağı taahhüt eder.

11 — Erivan hükûmeti, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti tarafından kat'î surette reddedilmiş olan Sevr muahedesinin hükümsüz olduğunu kabul ve ilân eder. Ve bazı Emperyalist hükûmetler elinde alet olan Avrupa ve Amerikadaki murahhas heyetlerini geri çağırmağı, bundan sonra iki memleket arasında her türlü suitefehhümü gidermek niyetile, taahhüt eder. Ermenistan Cümhuriyeti, sulh içinde inkişaf ve Türkiye ile iyi komşuluk arzusuna delil olmak üzere, Emperyalist emeller arkasında koşarak iki milletin sulh ve sükûnile oynayan ihtirasçı kimseleri hükûmetten uzak tutmağı taahhüt eder.

12 — Ermenistan dahilinde yaşamak isteyen islâmların cemaat teşkilâtı ve baş müftünün Büyük Millet Meclisi Şer'iye Vekâleti tarafından tayini.

13 — İki âkit taraf, yekdiğere ait eşya ve eşhasın kendi demiryollarından ve bütün yollardan serbestçe geçmesine ve transite

müsaade edeceklerdir. Türkiye, altıncı maddede yazılı silâhlardan fazla girmemesi için, Ermenistan demiryollarını murakabe edecek ve Emperyalist devletler resmî ve gari resmî memurlarının girmelerine iki tararf mümanaat eyleyeceklerdir.

14 — Türkiye Ermeni devletinin istiklâlini ve tamamiyetini tehdit edecek tecavüzlere karşı, Erivan Cümhuriyetine temin ettiği hukuka halel gelmemek şartile muvakkaten Ermenistan Cümhuriyeti içinde askerî tedbirler alabilir.

15 — Erivan Cümhuriyeti her hangi bir devletle aktedilmiş bütün muahedelerin Türkiyeye taallûk eden veya Türkiyeye muzur olan ahkâmının hükümsüz olduğunu kabul eder.

Görülüyor ki bu muahede, çok ehemmiyetli hükümleri havidir. Ermenistanın Türk topraklarına bir daha tecavüz edememesi ve Ermenilerin yabancı siyaset adamları elinde bir vasıta olarak kullanılmaması için ne lâzımsa onlar ileri sürülmüş ve kabul ettirilmiştir. Ermenistan murahhasları hakikatı görmüşler ve komşu Türkiye ile sulh halinde yaşamanın memleketleri için çıkar tek yol olduğunu anlayarak, bu hükümleri kabul eylemişlerdir.

Muahedenin resmî metni neşredilmemiş olduğu için Meclis zabıtlarından Muhtar Beyin sözlerini hemen aynen naklettim. Muhtar Beyin teminine göre bu, resmî metne uygundur. Bu muahedenin tasdik edildiğine ve bu itibarla meriyete girdiğine dair bir kayt bulamadım.

Gazi, nutkunda " Şarkta vaziyetlerde mühim değişiklik olması yüzünden bu muahede yerine sonra aktolunan 16 mart 921 tarihli Moskova ve 13 ilk teşrin 921 tarihli Kars muahedeleri kaim olmuştur„ diyor.

KARS, ARDAHAN, BATUM: Kars, Ardahan, ve Batumun sancakları 1878 felâketi üzerine Osmanlı İmparatorluğunca verilecek bir milyar dört yüz on milyon rublelik tazminatın büyük bir kısmına, yani bir milyar yüz milyon rubleye mukabil Rusyaya, 1878 de terkedilmişti. Bu yerler ahalisi kan ağlayarak, kuvvetin bu galebesini kabul ile çar boyunduruğuna boyun eğmişlerdi. Para mukabilinde öz vatan evlâdının terki de, ilhakı da, esareti ilga eden medeniyet asrında başka türlü bir insan pazarlığı değilmiydi? Bir milyona yakın nüfusunun üçte ikisinden fazlası müslüman olan bu yerlerin para mukabilinde ilhak edilmesini, bolşevik Rusya kendi prensiplerine uyduramazdı. Brest Litovskta bunun insanlığa yaraşır şey olmadığını kabul etti. Ve buralardan çekilmeği ve bu yerler ahalisini civar memleketlerle mukadderatını tayin hususunda serbest bırak-

mağı taahhüt etti. Ancak Gürcüler buraları müdafaa ettiklerinden ordumuz harbederek buraları zaptetti. Batum muahedesi ile buraların Osmanlılığa ait olduğunu kabul edildi. 1918 mayısında bu üç livaya giden bir heyet, buralarda reye müracaat etti. Dünyanın en az masrafla, en gailesiz, dağdağasız yapılmış reye müracaatı misali budur. Hiç bir kuvvet ve cebir kullanılmamış, hiç bir nüfuz, istimal edilmemiştir. Hatta Batuma harple giren otuz yedinci fırkanın kumandanı Kâzım bey (bugün Büyük Millet Meclisi Reisi) Çürüksuda kumandan iken oradaki reye müracatta muhalif rey vermek isteyen bir Gürcü gencine ahalinin galeyanla cevap verdiğini gördüğümüzden herkesin önünde kendisine ben muhalif rey pusulasını kendi elimle vermiş ve attırmış idim. Eğer reyler hemen ittifak ile Türklük lehine verildi ise bunun sebebi en küçük bir tazyik değil, halkın mücavir devletlere Türklüğü pek haklı olarak tercih etmesidir. Rey neticesi üç livada şu idi: Seksen iki bin kusur ilhak reyine mukabil, bir iki yüz muhalif ve biraz mustenkif:

Mondros mütarekesi Batumun İngilizler tarafından işgal olunabileceğine dair bir hükmü havidir. Oraya gelen bir İngiliz ceneralı bütün halkın Türk idaresinden memnun olduğunu görerek hükûmetine bu idarenin bırakılmasını tavsiye etmeği vadetmiş iken İngilizler oraya 1918 senesi birinci kânunda asker çıkardılar ve orayı işgal eylediler. Batumda bir mahallî idare kurdular. Kars ve Ardahanı Ermenilere teslim ettiler.

Bilinemez hangi sebeplerle girdikleri bu yerleri bir iki sene sonra bırakırken İngilizler, Ermeni ve Gürcü devletlerine hediye olarak verdiler. Hükmetmek için parçalamak düsturuna tam uygun bir hareket. Gürcüler Batumu, Gürcüstanın Alsas Loreni sayıyorlar. Hep o fikri ileri sürüyorlardı. İngilizler buralardan çekilince, Gürcüler hemen Batuma girdiler. Halbuki buranın Türklere ait olduğunu Batumda imza olunan muahede ile kabul etmişlerdi. Ahali reyi bunu teyit eylemişti.

Bu sebeple 23 şubat 921 de Muhtar bey, Gürcüstanın Ankarada bulunan mümessili Medivaniye verdiği notada Ardahan ve Artvin kazalarını muhtevi Ardahan sancağının tarafımızdan işgaline muvafakat olunduğuna dair muvafakati mutazammın cevap almadığı takdirde bu mıntakaların ana vatana avdeti için lâzım olan askerî tedbirlerin alınacağını bildirmiş olduğunu ve vaktinde cevap gelmeyince ordunun bu emri aldığını yazdı.

23 Şubatta gelen cevap, muvafakat cevabı idi. Fakat ordu daha evvel emir almış ve ahalinin sevinç göz yaşı içinde 23 şubatta Ardahana girmişti. Batum da on beş gün sonra işgal edildi. Hariciye vekili Muhtar bey, 10 mart 921 de Büyük Millet meclisine beyanatta

bulunurken Gürcüstan ile cereyan eden sulh müzakereleri neticesinde Gürcüstanın muvafakati alınarak Batumun işgal olunduğunu (cilt 9 S. 67 - 70) haber verdi. Ahalisi islâm olan Ahil Kelek ve Ahıshanın da tarafımızdan işgali iki devlet arasında kararlaştığını söyledi. Plebisit, ki millî misakta yazılıdır, Kars ve Ardahanda hakikaten lüzumsuz idi. Gürcüstan da bundan vazgeçti. Fakat Batum hakkında reye müracaat edilmesi baki kalmıştır.

MOSKOVA MUAHEDESİ — Moskovada 1921 Martında iki muahede imza edilmiştir. Birincisi 1 Mart 921 tarihinde Afganistan ile ittifak muahedesidir. Murahhaslarımız, İktisat Vekili Yusuf Kemal ve Maarif Vekili Rıza Nur Beylerdir. Bu muahedenin ehemmiyetli maddeleri şunlardır:

1 — Türkiye, Afganistanı tanıyor. 2 — Bütün Şark millellerinin hürriyet ve istiklâlini ve Buhara ve Hiyvenin istiklâlini tanıyorlar. 4—Şarkı istilâ ve istismar siyasetini takip eden Emperyalist bir devlet tarafından birine vaki olacak tecavüzü, diğeri kendine vaki olmuş bir tecavüz sayacak ve mevcut vasıtalarile defeyleyecek. 5 — Âkitler, diğerine muzur muahede aktetmiyecek. 6 — Siyasî ve iktisadî münasebetler. 8 — Türkiye Afganistana muallim ve zabit gönderecek.

Asıl Moskova muahedesi Ruslarla yapılan 16 Mart 921 tarihli muahededir. Bu muahedenin aktine takaddüm eden vak'a şudur:

Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra Mustafa Kemal, Temsil Heyeti işini meclise devrederek ilk icra vekilleri heyeti toplandığında görüşüldü ki Garp ile vaziyet bellidir. Ona karşı savaşılacaktır. Fakat Şark ile vaziyet ne şekildedir? Rusya ile bu bapta görüşmek üzere hariciye vekili Bekir Sami ve iktisat vekili Yusuf Kemal Beylerin Moskovaya gönderilmesi münasip görüldü. Erzurum üzerinden Moskovaya giden Bekir Sami ve Yusuf Kemal beyler orada Çiçerin ve sonra Lenin ile görüştüler. Rusya ile yolu açmak ve vaziyetin icabettiği tedbirler görüşülmek mukarrer idi. Heyetimizin, orada Sovyetlerin Ermenilerle daha evvel yaptığı bir muahede münasebetile yolun açılmasını ve Ermenilere karşı Türk menfaatini koruma çaresini temin hususunda meşkûr emeği geçmiştir. Heyetimiz, yolun açılmasını istemiş, Lenin, Yusuf Kemal Beye Ermenilerle yapılan muahedenin tadili için çalışacağını vadetmiş ve bu mümkün olamaz da yolu açamazsak siz açarsınız demiş. Bilâhare ordu bunun üzerine harekete geçerek Gümrü muahedesi aktedilmiştir ve yol açılmıştır. Çiçerinin ayrı bir mülâkatta Bekir Sami Beyden Van ve Bitlis Vilâyetlerinde arazi istediği ve bunun kabulüne imkân olmadığını söyleyen Yusuf Kemal Beyin bunun üzerine

Ankaraya döndüğü ve Bekir Sami Beyin de daha sonra Rusyadan ayrılarak Kafkasyaya geldiği o vakit işitilmişti.

Gümrü muahedesinin aktedilmesi üzerine vaktile Moskovada müzakere edilen ve yalnız parafe edilerek bırakılan esasları bir muahede halinde tesbit etmek lüzumu duyuldu. Rus mümessili Medivani, bunun için müracaat etti. İktisat Vekili Yusuf Kemal Beyein Riyasetinde, Maarif Vekili Rıza Nur Bey ile Moskova büyük Elçimiz Ali Fuat Paşa, murahhas olarak Moskova muahedesini Çiçerin ve Celâl Korkmazof ile müzakere ve imza eylediler.

Bu muahedenin müzakeresinde Çiçerin ile anlaşamayan heyetimiz, Lenin ile görüşmeğe mecbur kalmış ve millî Türkiye ruhunu ve Sovyet idaresinin hedeflerini kavrayan geniş bir görgü ile, Lenin ve Stalin, istediğimiz bütün noktaları kabul eylemişlerdir. Muahedat mecmuamızda yazılı olduğu cihetle hükümlerini uzun uzadıya nakletmeğe lüzum görmediğim bu muahedenin, tarihimizin son iki asırlık zamanında kendisile en çok münasebette bulunduğumuz büyük şark komşumuz ile vaziyetimizi yepyeni ve Türk görüşüne uygun esaslar üzerine kurmak ve kurtuluş savaşının mukaddes temellerini beynelmilel bir vesika ile sağlamlandırmak itibarile pek büyük ehemmiyeti vardır. Zaten Lenin, Muhtar beyin meclise verdiği izahattan anlaşıldığına göre, müzakere başlamadan, bütün dünyaya bir beyanname neşrederek Türklerle itilâfa pek mütemayil bulunduğunu ve Sovyetlerce Türklerle anlaşmanın ne derece kıymetli bulunduğunu âleme bildirmek istemiştir.

Muahede daha dibacede dünyaya yeni bir ufuk açıldığını gösteriyor:

Çünkü "milletlerin kardeşliği ve halkın kendi mukadderatını serbestçe tayin etmek hakkını„ tanıyan Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti ve Sovyet Şuralar cümhuriyeti "istilâ siyasetine karşı mücadelede„ yekdiğerine dayanarak bir dostluk ve kardeşlik muahedesi aktine karar verdiklerini ilân ediyorlar.

Birinci madde ile âkitlerden her biri, diğerine zorla kabul ettirilecek sulh muahedesini veya bir beynelmilel akti tanımamağı taahhüt ediyor.

Yine bu madde, millî Türk hükûmeti tarafından tanınmamış Türkiyeye ait hiç bir beyneddüvel akti, Sovyet Cümhuriyetinin tanımayacağını tesbit ve Türkiye tabirile ne murat edildiğini belli ediyor: Türkiye tabiri ile 28/1/920 de İstanbul meb'usan meclisi tarafından tanzim ve bütün devletlerle gazetelere tebliğ olunan Millî Misakın gösterdiği topraklar murat edilmiştir.

Millî Misak, bu suretle ilk defa olarak beynelmilel bir akitte zikredilmiştir.

Yine birinci madde, sınırı çiziyor: Karadeniz kıyısında Sarp köyü, Şavşat dağının suları ayıran çizgisi, Kars ve Ardahan sancaklarının Şimal sınırları, Aras, Talveği, Karasu dökümü.

İkinci maddeye göre Batum liman ve şehri ile birinci maddedeki sınırın Şimalinde olan arazisi, geniş idarî muhtariyet verilmek ve Batum yolu ile Türkiyeye gelen ve giden ticarî eşya gümrük resmine tabi olmamak şartile Gürcistana bırakılmıştır.

Üçüncü madde, Nahçuvandan bahseder. Nahçuvan muhtar olmak şartile Azerbaycan himayesine verilmiştir.

Dördüncü madde, Türklerin millî kurtuluş hareketi ile Rus işçilerinin yeni bir içtimaî nizam için mücadelesi arasındaki benzerlik itibarile milletlerin istiklâl ve hürriyete ve arzu ettikleri hükûmet şeklini almağa haklarını ilân eder.

Beşinci madde, Boğazlardan bahseder: Boğazlar bütün milletlerin ticaretine açıktır. Bunu temin edecek nizamname kıyı devletler komisyonunca hazırlanacak. Türkiye ile İstanbulun emniyetine dokunmamak esastır.

Altıncı maddeye göre iki memleket arasındaki bütün eski muahedeler hükümsüzdür. Çar hükûmeti ile Türkiye arasında aktedilmiş muahadelere müstenit malî ve sair her türlü taahhütlerden Türkiye beri kılınmıştır.

Yedinci madde, Kapitülâsyon usulünün ve bu usul ile alâkası olan her türlü münasebetin hükümsüzlüğünü ilân eder.

Sekizinci madde, yekdiğere zararlı tecemmülerin ikametine müsaade edilmemeğini, ve ondan sonraki maddeler iktisadî münasebetleri ve tebaanın vaziyetlerini göstermektedir.

On birinci madde, en ziyade müsaadeye nail millet muamelesini vermekte, fakat bundan Sovyetlerin diğer müttefik Şuralar Cümhuriyetine ve Türkiyenin diğer müslüman devletlere verdikleri haklar istisna edilmektedir.

On beşinci madde, Türkiye ile Kafkas Cümhuriyetleri arasında yapılacak muahedelerde onlara ait hükümlerin kabul edilmesi için Sovyetlerin teşebbüste bulunacağını ve on altıncı madde tasdikin nasıl olacağını kaydeder.

Şurası ehemmiyetlidir:

Rusya, bu muahedenin müzakeresi sırasında Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve sair yerlerden de murahhaslar davet etmiş ise de heyetimiz yalnız Ruslarla müzakere edeceklerini söylemişler ve bu yolda Çiçerine kat'î tebliğde bulunarak ne müddette cevap ve-

rileceğini de sormuşlardır. Bunun üzerinedir ki heyetimizin isteğinin haklı ve samimî olduğunu itibara alan Lenin, heyetimizle görüşerek ortada rol oynayanların tesirini kaldırmış ve varlıkları için çarpışan iki memleket arasında dostluk münasebeti kurulmuştur. O gündenberi bu dostluk münasebeti, kuruluştaki ruh ile devam etmek sayesindedir ki tarihlerinde birbirine çok zararlı olmuş olan iki büyük milletin siyasî inkişafı, arızasız devam etmiştir.

İstanbulun işgal olunduğu günün ilk yıl dönümünde aktedilmiş olan bu muahede, hariciye vekili Muhtar Bey tarafından mecliste okunduğunda, işgal gününü tel'in eden çok ateşli sözler söylenmiştir. Yalnız bir meb'us - Ziya Hurşit Bey - Batum hakkındaki hüküm üzerine " öyle ise millî misak yoktur.„ diye bağırmıştır.

KARS MUAHEDESİ: Türkiye ile Ermenistan, Azerbeycan ve Gürcistan Şuralar Cümhuriyeti hükûmetlerile aktedilmiş olan bu muahede - ki imza tarihi 13/10/921dir - Sovyetlerle yapılan Moskova muahedesinin, umumî hükûmlerde, hemen aynıdır. Bizim murahhaslarımız, Edirne meb'usu ve şark cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, Burdur meb'usu Veli Bey (Profesör) sabık nafıa müsteşarı Muhtar ve Azerbaycan mümessili Memduh Şevket Beylerdir. Ermenistan murahhası hariciye komiseri ve dahiliye komiserleri Eskinaz Murayan ve Boğos Makenziyan, Azerbaycan murahhası, Devlet murakabesi halh komiseri Behbut şah Tahtenski, Gürcistan murahhası, harbiye ve bahriye komiseri Şaloeeliyava, hariciye ve maliye komiseri Aleksandr Suvanidzeyi, Sovyet federatif Şuralar Cümhuriyeti murahhası, Letonya mümessili Jak Hantski idi.

Birinci madde, ayrı ve mühim bir maddedir. Bununla âkitler toprakları üzerinde, evvelce hakimiyetlerini yürütmuş olan hükûmetler arasında ve bu topraklara müteallik muahedeler ile üçüncü hükûmetler arasında aktedilmiş cenubî Kafkasya Cümhuriyetlerine müteallik muahedeleri yok ve hükümsüz sayıyorlar. Moskovada imza olunan 16/3/921 Türk - Rus muahedesi bundan müstesnadır.

On dördüncü maddeye göre âkitler altı ay içinde 918 - 920 harpleri mültecileri hakkında hususî bir anlaşma yapacaklardır.

TÜRK - FRANSIZ ANLAŞMASI — Kafkas Cümhuriyetlerile imzalanan muahededen bir kaç gün sonra da, Ankarada Fransızlarla meşhur anlaşma imzalandı. 21/10/921. Bu anlaşmanın bilhassa ehemmiyeti vardır.

Gazi, nutkunda bu anlaşmadan şöyle bahseder:

" Sakarya zaferinden sonra garp ile müspet ve neticeli temas

ve münasebetimizi " Ankara itilâfnamesi „ teşkil eder. Bu itilâfname, Ankarada 20/10/921 de imza edilmiştir. Bu hususta mücmel bir fikir vermek için kısa bir izahta bulunayım:

Bekir Sami Bey heyeti murahhasasının gittiği Londra ksnferansını müteakip, malûmunuz olduğu veçhile ikinci İnönü zaferi ile neticelenen Yunan taarruzu bertaraf edilmişti. Bir zaman için askerî vaziyette sükûn hasıl oldu. Rusya ile Moskova muahedesi aktedilmiş ve Şarktaki vaziyetimiz vuzuh kesbetmişti.

İtilâf devletlerinden de millî esaslarımıza riayetkâr olabileceklerle anlaşmak, arzu edilir görülmekte idi. Bilhassa Adana, Antep ve havalisini ecnebi işgalinden kurtarmak bizce mühim görülmekte idi. Muhtelif sebeplerden dolayı, Süryeden gayrı bu bahsettiğim vilâyetlerimizi işgal altında bulunduran Fransanın da bizimle anlaşmağa mütemayil olduğu anlaşılmakta idi. Gerçi Bekir Sami Beyin Mösyö Briyanla yaptığı millî hükûmetçe kabul edilemez itilâfname reddolunmuş ise de, ne Fransızlar ve ne de biz, muhasamatı idame etmeğe istekli bulunmuyorduk. Bu sebeple iki taraf, birbiri ile temas aramağa başladı. Fransa, sabık vekillerinden Mösyö Franklen Buyyonu evvelâ gayri resmî olarak Ankaraya göndermişti. 9 Haziran 921 de Ankaraya varan Mösyö Franklen Buyyon ile hariciye vekili Yusuf Kemal bey ve Fevzi paşa hazretlerinin huzurile bizzat iki hafta kadar müzakeratta bulundum.

Birbirimizi tanımakla geçen hususî bir mülâkattan sonra, 13 haziran pazartesi günü Ankara istasyonundaki dairemde aktettiğimiz ilk içtimada, müzakerelerimize bir hareket noktası tayin etmek lüzumundan bahsederek müdavelei efkâra başladık. Ben, bizim için hareket noktasının millî misak olduğu esasını kodum.

Mösyö Franklen Buyyon, prensipler üzerinde münakaşa etmenin güçlüğünü ileri sürerek Sevr muhadesinin bir emri vaki olarak mevcut olduğunu söyledikten sonra, Londrada Bekir Sami bey ile Mösyö Briyanın yaptıkları itilâfnameyi esas ittihaz etmek ve bu itilâfname muhteviyatının millî misaka muhalif olan notakları üzerinde münakaşada bulunmak münasip olacağı mütaleasında bulundu. Bu teklifin de haklı olduğunu teyiden, Londraya giden murahhaslarımızın millî misaktan bahsetmediklerini ve misakın ve millî hareketin değil Avrupada, henüz İstanbulda bile takdir edilmemiş olduğunu söyledi.

Ben, verdiğim cevaplarda dedim ki " eski Osmanlı İmparatorluğundan, yeni bir Türkiye devleti vücude gelmiştir. Bunu tanımak lâzımdır. Bu yeni Türkiye, her müstakil millet gibi hukukunu

tanıtacaktır. Sevr muahedesi, Türk milleti için o kadar meş'um bir idam kararıdır ki onun, bir dost ağzından çıkmamasını talep ederiz. Bu mükâlememiz esnasında da Sevr muahdesini telâffuz etmek istemem. Sevr muahedesini dimağından çıkarmayan milletlerle itimat esasına müstenit muamelâta girişemeyiz. Bizim nazarımızda böyle bir muahede yoktur. Londraya giden heyeti murahhasamız reisi, bundan bahsetmemiş ise hata irtikâp etmiştir. Bu hata yüzünden, Avrupa ve bilhassa Fransa amme efkârında makûs tesirler hasıl olduğu görülüyor. Bekir Sami Beyin gittiği yoldan hareket edersek, biz de ayni veçhile hata etmiş oluruz. Avrupanın, millî Misaktan haberi olmamasına imkân yoktur. Avrupa, millî Misak tabirini öğrenmemiş olabilir. Fakat senelerdenberi kan döktüğümüzü gören Avrupa ve bütün dünya, şu kanlı mücadelelerin neden ileri geldiğini elbette düşünmektedirler. Millî Misak ve millî hareketten İstanbulun haberi olmadığına dair beyanat doğru değildir. İstanbul halkı, bütün Türk milleti gibi millî harekte vakıf ve onun taraftarıdır. Gayri vakıf ve aleyhtar görünen zevat ve tevabii mahdut ve milletçe malûmdur.

Franklen Buyyon, Bekir Sami Beyin talimat ve salâhiyeti haricinde hareket etmiş olduğuna dair olan beyanatım üzerine dediler ki, bundan bahsedebilirmiyim? Beyanatımı istediği yerlere ilâm ve hikâye edebileceğini söyledim. Mösyö Franklen Buyyon, Bekir Sami Bey itilâfnamesinden ayrılmamak için mazeret beyan ederken Bekir Sami Beyin bir Millî Misak olduğundan ve onun hududu haricine çıkamayacağından bahsetmediğini ve eğer bahsetseydi o zaman ona göre görüşülüp icabı gibi hareket olunabileceğini, fakat şimdi meselenin müşkül olduğunu tekrarladı. Amme efkârı, bu Türkler murahhasları vasıtasili bundan niçin bahsetmemişler, şimdi yeni yeni meseleler çıkarıyorlar diyeceklerdir.

Nihayet uzun müzakere ve münakaşalardan sonra Mösyö Franklen Buyyon, evvelâ Millî Misakı okuyup anladıktan sonra görüşmek üzere, müzakerenin tehirini teklif etti. Ondan sonra Millî Misakın maddeleri baştan nihayete kadar birer birer okunarak müzakere ve münakaşaya devam olundu. En çok durulan nokta; kapitülâsyonların lâğvını, tam istiklâlimizi talep eden madde üzerinde vuku buldu. Mösyö Franklen Buyyon, bu meselelerin şayanı tetkik ve teemmül olduğunu söyledi. Ben, bu noktaya cevap verdim, Söylediklerimin hulâsası şu idi: Tam istiklâl, bizim bu gün üzerimize aldığımız vazifenin ruhudur. Bu vazife, bütün millete ve tarihe karşı deruhde edilmiştir. Bu vazifeyi deruhde ederken, tatbik kabiliyeti hakkında şüphe yok ki çok düşündük. Fakat binnetice hasıl

ettiğimiz kanaat ve iman, bunda muvaffak olacağımıza dairdir. Biz, böyle işe başlamış adamlarız. Bizden evvelkilerin irtikâp ettikleri hatalar yüzünden milletimiz, lâfzan mevcut zannolunan istiklâlinde, mukayyet bulunuyor idi. Şimdiye kadar Türkiyeyi cihan medeniyetinde kusurlu gösteren neler mutasavver ise, hep bu hatadan ve hep bu hataya tebaiyetten neş'et etmiştir. Bu hataya tabi olmanın neticesi, mutlaka, memleket ve milletin bütün haysiyet ve bütün hayatî kabiliyetinden tecerrüt ve tebaüt etmesini mucip olabilir. Biz, yaşamak isteyen, haysiyet ve şerefile yaşamak isteyen bir milletiz. Bir hataya tabi olma yüzünden, bu evsaftan mahrum kalmağa tahammül edemeyiz. Âlim, cahil bilâ istisna tekmil milletimiz fertleri, belki içinde mündemiç güçlükleri tamamen idrak etmeksizin, bugün yalnız bir nokta etrafında toplanmış ve fakat sonuna kadar kanını akıtmağa karar vermiştir.

O nokta, tam istiklâlimizin teminidir.

Tam istiklâl denildiği zaman, siyasî, malî, iktisadî, adlî, askerî harsî ve sair her hususta tam istiklâl ve tam serbestî demektir. Bu saydıklarımın her hangi birinde istiklâlden mahrum olma, millet ve memleketin, hakikî manasile bütün istiklâlinden mahrum olması demektir.

Biz, bunu temin ve istihsal etmeden, sulh ve sükûna mazhar olacağımız kanaatinde değiliz. Şeklen, usulen sulh yapabiliriz, anlaşabiliriz. Fakat, tam istiklâlimizi temin etmiyecek olan bu gibi sulhler ve anlaşmalarla milletimiz, hiç bir vakit hayatına ve sükûnuna mazhar olamayacaktır.

Belki, maddî mücadelesini terkederek harabiye sürüklenmiye müsaade etmiş olacaktır. Eğer, milletimiz buna razı olsaydı, bunu kabul istidadında bulunsaydı, iki senedenberi mücadeleye hiç te lüzum yoktu. Daha mütareke ferdasında sükûna geçmek mümkün olurdu.„

Mösyö Franklen Buyyon, bu beyanatım karşısında ciddî ve samimî olarak mülâhaza ve mütalealarda bulundu ve en nihayet bunun zaman meselesi olduğu kanaatini izhar etti.

Mösyö Franklen Buyyon ile mühim ve tâli meseleler üzerinde günlerce ve günlerce görüştük. Netice olarak birbirimizi fikirlerile, hislerile mesleklerile anlamak müyesser oldu zannederim; fakat Fransa hükûmetile Türk milleti hükûmeti arasında kat'î itilâf noktaları tesbit edilebilmek için, biraz daha zamanın geçmesi zarurî oldu. Neye intizar olunuyordu? İhtimal ki Türk milleti, mevcudiyetinin, birinci ve ikinci İnönünden sonra daha büyük bir eserle

teyit edilmiş olmasına. Filhakika Mösyö Franklen Buyyonun kat'î karara iktîran ettirip imza eylediği Ankara itilâfnamesi Sakarya melhamei kübrasından 37 gün sonra, arzetmiş oldğum gibi 20/10/921 de vücut bulmuş bir vesikadır.

Bu anlaşma ile siyasî, iktisadî, askerî ilâh, hiç bir hususta istiklâlimizden hiç bir şey feda etmeksizin vatanımızın kıymetli parçalarını işgalden kurtarmış olduk. Bu itilâfname ile millî emellerimiz, ilk defa olarak garp devletlerinden biri tarafından tasdik ve ifade edilmiş olu...» „

Gazinin ifadelerinden anlıyoruz ki, müzakereye Haziranda başlanmış ve ancak Sakaryadan sonra imza mümkün olmuştur. Yine Gazinin ifadesinden anlıyoruz ki, müzakere çetin olmuştur. Ve bunun asıl sebebi, Bekir Sami Beyin Londrada Mösyö Briyan ile anlaşmada millî misaka ve tam istiklâle dayanmamış olmasıdır. Gazi meseleyi millî dava haline getirmek ve müzakere ettiği Franklen Buyyona bir dost sıfatile de bu davayı anlatmak suretile bu, anlaşmayı aktedebilmiştir.

Bir yandan İnönü zaferlerinin ve bu zaferlere götüren millî hareketin, öbür yandan çok ehemmiyetli Sakarya zaferinin, Türk davası lehine Fransada uyandırdığı his ve fikir cereyanının da bunda tesiri olduğu şüphesizdir. Driyolun kaydettiği gibi gazetelerde ve darülfünunlarda bir kaç Yunanseverler bir yana bırakılırsa, Fransa o vakit Türkseverlikten başka bir şey duymak istemiyordu. Fransız an'anelerinin temelinde, Türkiye için kuvvetli bir sempati bulundu. Birinci Fransuvanın kapitülâsyonu hatıraları, bunları Mustafa Kemalin şiddetle reddettiği günlerde tazelendi. Tan gazetesinde Erbert, baş makaleler yazıyor. Türklerin yenileştirme idealine karşı durulmamasını, istiklâl hissinden doğan millî rejime itimat edilmesini telkin ediyordu.

Bu intibah, bu fikir cereyanı, Fransanın Türk istiklâlini kayit ve şartsız tanımasında ayrı bir amildir. Bu fikir cereyanında, Fransız siyaset adamlarının yine Fransız menfaatlerini güttükleri meydandadır. Hatta Fransada Türk severlikten bahsedildiği günlerde, siyaset adamlarının, İzmiri Yunanlılara verme ve Anadoluyu parçalama yolunda İngilizlere uydukları hakikattir.

Fakat, ne olursa olursun, Fransadaki fikir cereyanında, siyaset adamlarının maddî menfaat görüşlerinden üstün bir alâka da vardı, ve Fransa menfaatlerini Türk menfaatlerine uyduruşun, bizim için bir mansı vardı. Biz o dar günlerde, Türklüğü bu suretle sevmiş ve onu tutmuş olan millî his ve fikir cereyanını takdir ederiz.

Büyük ihtilâlde hürriyet ilân eden Fransız inkilâpçıları, hudutlarının her tarafında düşmanlarla harbe mecbur kalmışlardı. İnkılâbın genç ordusu, her tarafta kuvvetli orduları inkilâp fikilerile yenerek muahedeler aktetmişti. İnkılâp Fransası, genç inkılâp Türkiyesi ile ve onun yurt için, yurdun hürriyet ve istiklâli için, şerefi ve istikbali için ölmeğe hazır genç ordusile çarpışmaktan vaz geçerek, onunla muahede aktetti. Bunda, Fransa inkılâbının Türk inkılâbına, bir tazimi vardır.

Bence Ankara itilâfının asıl hükmü budur. Ve bu, Türk inkılâbının siyasî sahada ikinci zaferidir.

Dört cephede harp eden inkılâp ordusu, bir cephede daha harbi kazanmıştır. Bundan sonra kuvvetlerini tek cepheye, Yunan cephesine çevirerek orada kat'î neticeyi elde edecektir.

Türk Fransız anlaşması, dibacede sadece " iki tarafın bir anlaşma akti arzusunda bulundukları cihetle, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Beyi ve sabık vekillerden Mösyö Franklen Buyyonu murahhas tayin etmiş„ olduklarını kaydeder. Bu kadar ihtiyatlı bir ifadenin sebebi, Fransanın, İngiltere ile anlaşmadan umumî bir sulh muahedesi aktedemeyecek vaziyette bulunmasıdır. Bunu İngilterenin aşağıda nakledeceğimiz itirazları gösterecektir.

Anlaşma, 13 madde ile Yusuf Kemal Beyin altı ve Franklen Buyyonun beş mektubundan ve müşterek iki beyannameden ibarettir.

Birinci maddede deniyor ki " yüksek âkit taraflarar bu anlaşmanın imzasından itibaren aralarında harp halinin nihayet bulacağını beyan ederler. Bu, ordulara, mülkî memurlara ve ahaliye hemen haber verilecektir. „

İkinci madde, harp esirlerinin ve mevkuf ve mahbus kimselerin bırakılmasına; üçüncü ve dördüncü madde, askerin çekilişine; beşinci madde, umumî affe; altıncı madde, azlıklar hukukuna; yedindi madde, İskenderun mıntakasına; sekizinci madde, sınırlara; dokuzuncu madde, Caber kalesindeki Türk mezarına; onuncu madde, demir yoluna aittir. On birinci madde, bir gümrük mukavelesi aktedileceğinden; on ikinci madde, Kuvey suyunun nasıl kullanılacağından; on üçüncü madde, mer'alardan bahseder [1].

Bağlı vesikalar da Fransızlara gösterilecek bazı kolaylıklara, bazı imtiyazlara, İskenderun mıntakasındaki idarei mahsusaya, devir muamelesine, Jandarmada Fransız muallimlerinden istifade arzusuna, Fransız mektep, hastahane ve hayır müesseselerine ve Kuvey suyuna aittir. Hariciye vekili Yusuf Kemal bey 1/11/921 de, Büyük Millet

[1] Muahede mecmuası cilt. 3 Sahife 1 - 21

meclisinde bunun **iki taraf hükûmetince tasvip edilmiş** olduğunu söylemiş (cilt 14. S. 22) ve metnini **berayı malûmat** meclise arzeylemiştir.

Mecliste bu münasebetle söylenen sözler arasında, resmen geldiğinde hariciye encümenine havale olunarak orada tetkik edileceğinden bahsedilmiştir. Meclisin 20/1/921 de kabul ettiği esas maddelerin yedincisi, muahede ve sulh aktinin meclise ait olduğunu tasrih etmesine göre, anlaşmanın malûmat için meclise arzı ve hükümetçe tasvip edilmiş olması, siyasî bir muamele idi. Meclisçe tasdik için belki Fransız Parlâmentosunun tasdiki veya vaziyetin inkişafı bekleniyor idi. Lozanda İsmet paşa, Fransa Parlâmentosunun tasdiki vaki olmamasını ileri sürmüş ve Ceneral Pelle, meclise verilmemesi sebebini mandaya bağlı yerler ile izah eylemiştir.

İngilizlerle Fransızlar arasında mühim münakaşaya sebep olmuş olan bu anlaşmanın hukukî mahiyeti nedir? Bu bir sulh muahedesi midir? Fransa, sulh muahedesini meclisten geçirmeksizin tasdik edemez. Bunda ise tasdik edileceğine dair muahedelerde zikri mutat madde yoktur. Yalnız on birinci maddede bilvesile tasdikten bahsedilmiştir. Ve murahhaslar tarafından müştereken imza edilen bağlı kâğıtta, bunun, imza edildiği günden on beş gün içinde hükûmetlerce **tasvip** edileceği söylenmiştir.

Bu itibarla, bunu tam bir sulh muahedesi saymamak iddiasında bulunulabilir. Bununla beraber **mevzii bir vaziyeti tanzim** edici bir akit olduğu ve bu itibarla iki devlet arasında tam bir muahede sayılması lâzım geleceğinde, hiç tereddüt edilemez. Bunun neticesi şudur ki, bu akit, Fransa hükûmetini tasvip ile ilzam eder. Ve her halde millî hükûmetin Fransaca tanınmasını tazammun eyler. Fransanın, Türkiye millî hükûmetile müzakere için resmen bir sabık vekili murahhas tayin ederek göndermesi ve ona bunun için salâhiyetname vermiş bulunması, Türkiye millî hükûmetinin her halde -yani yapılan anlaşma tasvip edilmemiş olsaydı bile - tanınmış olması manasını ifade eder. Fransa hükûmetinin İngiliz tazyiki karşısında bunun, ne hukukan ne filen tanıma demek olmadığını sonradan İngiltereye temin etmesi, siyasetin, Hukuku düvel kaidelerine aykırı, bir ifadesinden ibarettir.

Bununla beraber ikinci notaya cevabında Fransa, Londrada devletlerin Anadolu hükûmetine İstanbulun hukukî hükûmeti yanında filî bir hükûmet muamelesi yaptıklarını de zikreylemiştir.

Lozan muahedesinde teyit edileceğini göreceğimiz bu anlaşmanın manasını ve ehemmiyetini daha iyi gösterebilmek için, İngiltere hari-

ciye vekilinin Fransaya yazdığı ikinci notayı naklediyorum. Birinci nota ile Fransanın cevabı ve ikinci notaya Fransanın cevabı Karl Strop un "Hukuku düvel vesikaları „nın 4 ncü cildindedir. S. 190-209

İngiliz hariciye vekili Marki Kürzonun Fransaya ikinci notası [1]

Foren Ofis: 25 Teşrinisani 1921

Efendim;

Mösyö Franklen Buyyon tarafından Ankarada müzakere edilen itilâf hakkında bana gönderdiğiniz 17 teşrinisani tarihli notayı, hükûmeti kıraliye en büyük bir dikkat ve itimat ile tetkik eylemiş ve Fransız hükûmetinin 5 teşrinisani tarihli notama verdiği cevabın mufassal mahiyetini memnuniyetle müşahede ederek bu cevabın mütehalli olduğu itilâfperverane tarz ile mukabelede bulunmağı arzu eylemiştir. Şayet bu hususta daha bazı mülâhazat serdi icap ediyorsa, bu da henüz mevcut olan bir takım sui tefehhümleri izale etmek ve mümkün olursa, müşterek anlaşma sahasından müşterek harekt sahasına geçmek maksadına matuftur.

2 — Ankara itilâfının şümulünün ve neticesinin buna imza koyanlar tarafından ne tarzda telâkki edildiği hakkında, Fransız hükûmetinin cevabında münderiç kuvvetli teminatı hükümeti kıraliye memnuniyetle kaydelmiştir. Bu teminat, o kadar ehemmiyetli ve iki hükûmet arasında bunların mahiyeti hakkında hiç bir tereddüt mevcut olmaması o mertebe esasî bir meseledir ki, bunları notanızdan alarak berveçhi zir telhis etmeği faideli buluyorum:

(1) İtilâf, bir sulh muahedesi değildir ve Ankara hükûmetinin ne hukukan ve ne de filen tanınmasını istilzam etmemektedir.

(2) İtilâf, sırf mevziî mahiyettedir, ve bu fikir, ruhuna hâkimdir. Fransa hükûmeti, şimdiye kadar olduğu gibi, Türkiye ile sulh meselesini talik etmiş ve müttefiklerile, bilhassa Britanya hükûmetile sıkı bir itilâf hasıl olmadıkça bu vadide bir gûna taahhüde girmeği tasavvur eylememiştir. İtalyanın ve Büyük Britanyanın üçler itilâfile tanınan hukukuna, Ankara itilâfile hiç bir suretle dokunulmamıştır.

(3) Britanya mandasına tabi topraklara karşı, hasmane tasavvurlara, Fransa tarafından kolaylık gösterilmeyecektir; bilhasa müsellâh bir ihtilâf halinde Fransa, itilâfın onuncu maddesi mucibince

[1] İngilizceden Selim Rauf bey tercüme etmiştir.

bir bitaraf sıfatile, Türk kıtaatının Süriye arazisinden geçmesine müsaade etmeyecektir.

(4) Yusuf Kemalin 10 Teşrinievvel tarihli mektubuna Mösyö Franklen Buyyon tarafından, alel'usul vüsulünü teyitten başka bir cevap verilmemiştir; - Bu şerait tahtında resmen intişarının izahı az çok müşkül olan - bu mektup, müttefikler arasında bilitilâf halli lâzım gelen mesaile ve bilhassa Trakya ve İzmir meselesine müteallik Mösyö Franklen Buyyonla tahrirî veya şifahî gizli bir anlaşmanın mukabili değildir. Kilikyanın tahliyesinin icabettirdiği hususattan gayri hiç bir mülkî mesele hakkında, Mösyö Franklen Buyyon müzakeratta bulunmamıştır. - Ve böyle bir müzakrenin cereyanına, mumaileyh razı olamazdı - ve bunun delili olarak ta, Ankarada Kemalist murahhas tarafından bazı mesail hususunda serdolunan kuyudu ihtiraziyeyi muhtevi bir zabıtname zikredilmektedir. Jandarma teşkilâtının Fransaya inhisar ettirildiği, bir Fransız istikrazı, Kemalistlere Fransa tarafından harp malzemesi verilmesi ve bilhassa Mezopotamyada İngilizlere aleyhtar tahrikâta teşvik vaki olduğu hakkındaki şayialar esassızdır; Mösyö Franklen Buyyon ile Kemalist mümessiller arasında tahriren ve şifahen vaki olan teatii efkâr, gizli anlaşmalar ihtiva etmeyen itilâfın ruhuna hiç bir şey ilâve etmemektedir.

(6) Fransız hükûmeti: " Sevr muahedesi, üçler itilâfı, esirlerin tahliyesi hakkındaki itilâf ve Ankara itilâfı „ gibi münakit muhtelif itilâfların nihaî sulh muahedesile tevhidini ve bu suretle tanzimini esas itibarile kabul eyler.

3 — Fransız hükûmetinin noktai nazarlarını ve tasavvurlarını bu hulâsanın sıhhatle temsil ettiğinden mutmain bulunan Britanya hükûmeti, tam ve açık olan bu teminattan dolayı halisane minnettarlığını ifade eylerken, bu teminatın itası tarzındaki dostane ruhu ve hüsnü niyeti samimiyetle tasdik eder. Eğer şimdi Britanya hükûmetinin ,işbu teminat ve teminatın müstenit olduğu mufassal delâil ile telifte müşkülât çektiği 20 Teşrinievvel tarihli itilâfnamenin hali hazır metninin bazı nukatına nazarı dikkati celbediyorsam bu da münakaşayı uzatmak değil, fakat devam edebilecek ve atide muhtemel sui tefehhümlere sebebiyet verebilecek tereddütleri bertaraf etmek arzusuna matuftur.

4 — Evvelâ, İngiliz efkârı umumiyesinin ve medenî dünya hissiyatının cidden derinden derine alâkadar olduğu bir meseleyi, yani Kilikyanın gayri Türk ekalliyetinin himayesi meselesini mevzuubahs edeceğim. Üçler itilâfının derecei mer'iyeti ve 6 ıncı maddenin ruhunda mündemiç maksat hakkında ne düşünülürse düşünülsün,

Fransa hükûmeti şunu inkâr edemez ki bu itilâf, Türkiyedeki ekalliyetlerin himayesi hususundaki müttefiklerin müşterek vazifesinin Kilikyada ifasını Fransa yalnız müttefiklerine karşı iltizam etmiş olmakla kalmamış, ayni zamanda Kilikyanın müttefikler tarafından mütemadî işgali ve üçler itilâfının oraya tekrar avdet edileceği hakkında intişar eden ahkâmile müsaadekârane teşci edilmiş olan bizzat bu ekalliyetlere karşı muayyen mes'uliyetleri doğrudan doğruya deruhte eylemiştir.

5 — Binaenaleyh itilâfnamenin 5 inci maddesindeki affı umumî ile 6 ıncı maddesinde mezkûr ekalliyetlerin hukukuna dair Kemalist hükûmetin umumî tarzdaki beyanatından başka itilâfnamede bu milletlerin emniyetini kâfil bir teminat bulamamaktan dolayı hükûmeti kraliyenin hissettiği endişeyi, Fransız hükûmeti kolaylıkla anlayabilecektir. Şunu hatırlatmağa lüzum yoktur ki, 1 Ağustos 1914 tarihindenberi bu ekalliyetlere ika olunan vahim zararların telâfisi ve bütün Türkiyede harpten evvel ekalliyetlere verilmiş olan zarurî imtiyazların tecdidi için Sevr muahedesinin IV inci kısmında bir takım tedbirler derpiş edilmiş olmakla beraber Avrupa memleketlerile akdolunan ekalliyetlere müteallik muahedelerde buna mumasil ahkâm mecut değildir; Kemalist hükûmet ise, ancak balâda mezkûr muahedelerle verilen teminatı vermeğe amade bulunduğunu itilâfnamenin 6 ıncı maddesinde beyan eylemiştir. Filhakika bu maddenin ve 5inci maddenin kıymeti munhasıran, Fransa hükûmetinin notanızda, hakkında o kadar nikbinane fikirler serdettiği Kemalist hükûmetin " ahde vefa „ hususundaki sadakatine bağlıdır. Gerek tarihî vakayie ve gerek hadisatı ahireye bakınca hükûmeti kıraliye bu fikirlere iştirak etmekte henüz müşkülât çektiği gibi nihaî muahedede, Sevr muahedesindeki daha kâmil teminata Türkiyenin muvafakatini istihsal hususunda müttefiklerin musır bulunabileceklerine dair olan ümidi de zaiftir. Bununla beraber Fransa, kıtaatının himayesini geri almaktan mütevellit vahim mes'uliyeti yüklenmiş, tahliye esnasında ve tahliyeden sonra Kilikyada bir kaç Fransız mümessili mahsusunun ikamesi, ahalinin tehlikede kalan kısmının emniyeti hususunda gösterilen yegâne munzam teminat olmuştur. Bu ahalinin menfaatlerini himaye hususunda Fransanın azamî derecede, sarfı gayret edeceğine hükûmeti kraliye kani olmakla beraber, vaziyeti büyük bir endişe ile temaşa ettiğini de ketmeyliyememektedir. [1]

[1] Fransa, notasında azlıklar için bütün devletlerin Türkiyeye kabul ettiremediği teminatı kabul ettirememiş olmaktan kendisini muaheze etmenin haklı olamıyacağını çok doğru olarak ileri sürmüştü. M. C.

6 — İtilâfnamenin, hakkında bazı şeyler söylenmesi zarurî olan bir başka safhası daha vardır ki o da bu itilâfnamenin sekizinci maddesi hükmü mucibince Süriyenin şimal hudutlarının kat'î surette tadilidir. Burada iade olunan arazinin vüs'ati ehemmiyetsiz olmaktan çok uzak bulunmakla beraber, ne bunun üzerinde ve ne de mütarekedenberi Hıristiyan mültecilerin oralara hicreti dolayısile normal nüfus miktarının tezayüt etmiş olmasından mütevellit tehlike üzerinde, tevakkuf etmek istemiyorum; fakat İraktaki vaziyeti üzerinde sevkelceyşî tesiri aşikâr olan Bağdat demiryolu parçasının Türkiyeye iadesine ve Cezirei İbniömer ve Nuseybin mevkilerinin bu devlete terkine hükûmeti kraliye bigâne kalamaz. Hükûmeti kraliyenin bildiği şudur ki, bu mevkilerin terki bugüne kadar derpiş edilmemiş olduğu gibi bu hususta mezkûr hükûmetin noktai nazarını tahkik sadedinde hiü bir teşebbüs vaki olmamıştır. Bundan başka, Türk kıtaatının Bağdat hattının Süriyedeki aksamı üzerinden İraka karşı hasmane bir maksatla mürurlarına müsaade edilmiyeceğinin mukarrer olduğu hakkında Fransız hükûmetinin teminatını memnuniyetle telâkki eylemekle beraber, itilâfnamenin 10 uncu maddesinin bugünkü şeklinin sulh zamanında böyle bir hareketi - nihaî maksadı ne olursa olsun - Fransanın tevkifine mani olabilmesi ihtimalinden hükûmeti kraliye endişe etmektedir.

7 — Salisen, 10 uncu maddenin bazı cepheleri hakkında hükûmeti Kraliye tarafından izhar olunan bir takım tereddütler, izahatınızla tamamen bertaraf edilmiş değildir. Sevr muahedesinin 294 üncü ve üçler itilâfının 4 üncü maddelerile musammem olan müttefikler arasındaki mütekabil itilâftan evvel ve binnetice bu itilâfın zararına olarak Fransanın, Bağdat hattının büyük bir kısmının bir Fransız şirketine devri münasebetile vaktinden evvel elde ettiği bu imtiyazdan sarfı nazar, şu cihete de celbi dikkat lâzımdır ki, evvelce Süriye içinde bulunup şimdi Türkiyeye iade olunan bu demiryolu parçaları, Fransanın iktisadî menafi mıntakasında kâin olmakla beraber, üçler itilâfının ve Sevr muahedesinin balâda mezkûr maddeleri mucibince müttefikler arasında taksim edilmesi icabeylerdi. Binaenaleyh, bunlar Süriye dahilinde kalsaydı, muahedenin 293 üncü maddesine tevfikan Süriyenin mandateri sıfatile Fransa hükûmeti tarafından tasfiye edilebilirdi, tarzında bir iddia serdi muvafık değildir. Süriyede kalan demiryolu aksamının bir Fransız şirketine devri de, esasen mandater tarafından tasfiyesi için, hasılatın ciheti tahsisinin tayinini, malî komisyona havale eyliyen Sevr Muahedesinin 293 üncü maddesi hükmünü yerine getirememektedir.

8 — Hükûmetimizi daha büyük ve mühim hedeflerden inhiraf ettirmesi ihtimaline mebni, haklarındaki münakaşayı temdide mütemayil olmadığım bir takım tali meseleler daha vardır ki, bunları yalnız bazı hataları tashih maksadile burada zikrediyorum. Bu meselelerden birincisi Mösyö Franklen Buyyonun iki vazifesine müteallikdir ki, bunlardan hükûmeti Kraliyenin gerek Fransız hükûmeti ve gerek bizzat Mösyö Franklen Buyyon tarafından haberdar edildiğini Fransız hükûmeti zannediyorsa yanılmaktadır; ikincisi de Mösyö Briyan ile Bekir Sami Bey arasında aktolunup neticede akim kalan itilâf hakkında Britanya hükûmetine izahat verildiğinin iddia olunması keyfiyetidir. Metni tebliğ edilinceye kadar hükûmeti Kıraliye bu itilâfın şeraiti hakkında kat'î, hatta mahiyeti hakkında umumî, malûmata bile malik değildi. Bu metni alır almaz Britanya hükûmetinin bu itilâfa karşı olan itirazlarını geçen 19 Nisan tarihindeki mülâkatımız esnasında Kont Dö Sent Olere, ariz ve amik bildirmiştim; Ankara hükûmeti, esasen bu itilâfı kabulden imtina eylediği herkesçe malûm bir hadise olduğu içindir ki, bir nota ile tebliğine teşebbüs etmediğim bu itirazlar, takip ve devam ettirilmemiştir.

9 — Nihaî sulh aktedildiğinde Ankara itilâfı da dahil olduğu halde şimdiye kadar aktolunan muhtelif itilâfların, umumî anlaşmanın çerçevesi içine girecek şekilde tanzimi icabeyliyeceğini cevabî notasının son kısmında Fransız hükûmeti kabul etmektedir; bu itibarla Ankara itilâfının heyeti mecmuası hakkında Britanya hükûmetinin kuyudu ihtiraziyesini tayin ve tasrihe, lüzum görmüyorum. Zaten bu meseleler ve bilhassa itilâfın, Sevr muahedesinin ve üçler itilâfının ahkâmını ihlâl eder mahiyette olan 6 ıncı, 8 inci ve 10 uncu maddeleri ileride tekrar münakaşa mevzuu olacaktır.

10 — Her iki hükûmetin mütemadiyen göz önünde bulundurması icabeden ve talikinin temadisi alâkadar tarafları giltikçe daha ziyade mutazarrır eden asıl mesele ile yani umumî tesviye meselesile tevaggul eylemek daha büyük bir ehemmiyeti haizdir .

11 — Yunan nazırlarile Londrada vaki olan mülâkatlarımın memnuniyetbahş neticelerinden, Fransız hükûmetini haberdar etmiştim. Mahiyetinden Fransız hükûmetinin haberdar olduğu müttefikler tavassutunu, Yunan hükûmetinin bilâ kaydü şart kabul etmesi, müttefiklerin müşterek müdahalesinin ilk ve zarurî adımıdır. Fransız hükûmeti şu ciheti de takdir eder ki, eğer makûl muvaffakiyet ümitlerile yakın zamanda böyle bir müdahale yapılacaksa, bu mücadelenin her iki muharip tarafına vuzuhla anlatmalıdır ki, üç müttefik, tavassutlarının şartlarına ve ne suretle ileri sürüleceği hakkındaki

kararlarına, sadakatle ve kat'iyetle bağlı kalmaktadırlar. İşte bu yüksek mülâhazalardır ki, yakın Şarkla Fransız - İngiliz teşriki mesaisine, Fransız hükûmetinin atfettiği ehemmiyete işaret eden notanızın son satırlarını, Yunan nazırlarile olan mülâkatıma da hâkim olan bu " tam teşriki mesai „ ruhunu teyit ederken iki hükûmet arasındaki " tam bir prensip birliğinin „ mevcudiyetinden dolayı memnuniyetini ifade eyleyen mezkûr satırlarını bilhassa mucibi itminan kılmıştır. Hükûmeti Kraliyeye gelince o da kanidir ki - gerek Avrupanın ve gerek Asyanın refahı noktasından çok mühim olan - Türkiye işlerinin seri, umumî ve âdilâne bir tarzda tesviyesi meselesi, ancak sözden zıyade filî semereler veren böyle bir teşriki mesaiye istinatla temin olunabilir.

12 — Müttefik düveli muazzamanın Şark siyasetine veche verdiğini hükûmeti Kraliyenin daima hissettiği bu prensip birliğinin yakın zamanda hareket birliğine inkılâp edeceğini ümit eder ve Britanya hükûmeti namına yapacağım teklifleri başka bir tahriratla bildireceğimi beyan eylerim. İhtiram.....

6

Sulh teşebbüsleri

Sevr Muahedesinin tadili esası üzerine yapılan teşebbüsler, muahedenin imzasının hemen ertesinden başlar. Tadil teşebbüsünün temeli, Lloyd George'un dahi Londra konferansını açarken söylediği nutkundan sarahaten anlaşıldığına göre, Türk mukavemetidir. Frangulis te bunu sarahaten ifade ediyor. [1] Bu mukavemet Fransaya bundan ne türlü faide temin edebileceği fikrini vermiş ve Fransız siyasetini Türk dostluğuna çevirmiştir.

Driyol, bunu açıkça itiraf ediyor: "İngiltere, Şarkın hükümranlığını kendisine temin etmek için kendi vasiliği altında geniş bir Arap konfedesasyonu plânını tatbik ediyordu. Fransa, Türklere dayanarak ve İstanbul etrafında Türklerin kudretini yeniden kurarak bu plâna karşı koymağı düşündü. „ [2]

Fransa siyasetinin Türk dostluğuna dönüşü için vesileyi, Yunanistanın vaziyeti verdi.

---

[1] Yunanistan ve dünya buhranı. Cilt 2 S. 183

[2] Yunanistanın diplomasi tarihi. Cilt 6 S. 385

Sevr muahedesinin imzasından iki gün sonra Venizelos, Paris-Lyon durağında iki kralcının sui kastına uğradı. Hafif bir yara ile bu öldürüş teşebbüsünden kurtuldu. Atinada karışıklıklar bu harekete cevap verdi ve kralcı fırkanın bir başı, Jan Dragomis öldürüldü. Venizelos, bu sırada Atinaya geldi ve yurt babası, kurtarıcı diye karşılandı. Kral tarafından başına, bir altın defne çelenk kondu.

Fakat Kralcılar kuvvetli idi. İntihapta şiddetle hazırlanıyorlardı. Atinadaki devletler mümessillerine, üç yıldır Yunanistanı ezen tedhiş rejimi aleyhinde protesto verdiler. Jonarın, Yunan milletine intihabat ile iradesini serbestçe beyan etmeği vadettiğini hatırlattılar.

Bu sırada genç Kral Aleksandr, bir maymun tarafından ısırılarak öldü. Venizelos, tahtı Kostantiuin üçüncü oğluna teklif etti. Babasından başka hükümdar tanıyamayacağını söyliyerek prens bu teklifi kabul etmedi. Ve bu suretle Yunanlılar ister istemez Venizelos ile Kral Kostantinden birine rey vermek vaziyetine girdiler.

Yine bu sırada Amerika Reisicümhur intihabı (4/11/920) Vilsonu ve onun Avrupa ve Şark siyasetini mahkûm etti.

14 ikinci Teşrin 920 Yunan intihabatı Kralcıların ezici bir zaferile neticelendi. Venizelosun kendisi bile intihap edilemedi. Yunanistana büyük hizmetlerde bulunan, fakat aşırı ileri gitmiş olan Venizelos, acısını çok derin duyduğu bu mağlûbiyet üzerine Yunanistanı terketti.

Kralcılar Kostantini davet ettiler. Kral, evvelâ bu hususta halkın reyine müracaat edilmesini istedi. Plebisit, Yunan milletinin Krala bağlılığını gösteren parlak bir tezahür oldu. Üç devlet, İngiltere, Fransa, İtalya, Plebisitten evvel Yunan hükûmetine bir nota verdiler: " Müttefiklere karşı hareketi ile harp içinde bu devletlere güçlükler ve büyük zıyalar vermiş olan bir hükümdarın tekrar Yunan tahtına getirilmesi, onun hareketinin Yunan milletince tasdiki manasına gelecektir. Bu hadise, müttefikler ile Yunanistan arasındaki münasebetlerde iyi olmıyan bir yeni vaziyet doğuracak ve bu halde üç hükûmet, bu vaziyeti düzene koymak için ne yolda hareket etmek lâzım geleceği meselesinde tamamile serbest kalacaktır. „

Yunanlılar, bu ikaza rağmen Krala bağlılığı izhar ettiler. Kral Kostantin, fevkalâde tezahürler içinde Atinaya geldi. Bütün Fransa gazeteleri bunu hiddetle karşıladılar.

Fransada Mileran Reisicümhur olmuş, Leig kabineyi teşkil etmişti. Kostantine üç devletin lûgatını ifade eden notayı o yazdı. Yeni Yunan kabinesini teşkil eden Ralis, eski hükûmetin bütün taahhütlerini yerine getireceğini ve itilâf devletlerile mütesanit hareket edeceğini resmen temin ettise de iyi bir kabul görmedi.

Devletler, Türk mukavemetinin icbarı ile Sevr muahedesinin tadili prensibini 25/1/920 de Pariste toplanan konferansta kabul ettiler. Ve Londrada 21 Şubatta bir konferans toplanmağa karar verildi. Konferansın esası hal icabının zarurî kıldığı tadiller yapılmak üzere Sevr muahedesi olacakidi. Türk murahhas heyeti, Ankara hükûmetinin mümessillerini de ihtiva etmek lâzımdı.

İKİ HEYET. Sadrazam Tevfik Paşa, Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine 27/1/921 tarihli telgrafta bunu haber verdi. Telgrafta Mustafa Kemal Paşanın veya Ankaraca mezuniyeti haiz murahhasların, murahhas heyet meyanında bulunmaları meşrut olduğu yazıldıktan sonra " tayin buyuracağınız murahhaslar buradan intihap edeceğimiz zevatla birleşerek azimet etmek üzere karar ve cevabınıza intizar ediyorm „ deniyordu. Yukarda temas ettiğim muhabereler bunun üzerine cereyan etti. [1]

Londraya hem, İstanbul hem Ankara hükûmetinin mümessillerinin gitmesi, Türklük menfaatine elbette zararlı olurdu. Hukuku Düvel itibarile de bu, doğru değildi. Bir millet namına, yalnız onu temsil etmek salâhiyetini haiz olanlar ile görüşülebilir. Millet namına yalnız onlarla taahhüde girişilebilir. Türklüğü ise, elbette yalnız Ankaradaki Millî hükûmet temsil edebilirdi.

Avrupa, bunu bilmekle beraber İstanbul hükûmetinin ve Ankara hükûmetinin murahhasları arasında bir ikilik uyandırarak bundan istifade etmek fikrile, her iki heyeti bir arada davet etmek istemiştir. İstanbul hükûmeti buna uyamadı.

Ankara, bu hususta İstanbulu çok ikaz etti. İstanbul işgal altında bir yer. Onun, Sevri imza etme mes'uliyetini taşıyan hükûmetinin halefi bir hükûmet nasıl Türk milletini temsil eder ve nasıl o muahedeyi reddeder? Ankara, Türkiyenin esir kısmını hür kısmına, az kısmını, çok kısmına tabi tutmak istiyordu. Bunun aksini iltizam eden İstanbulun iddiası kabul olunabilir miydi?

Bu münasebetle İstanbul ile yapılan muhabereler mecliste büyük gürültüler çıkardı. Bu muhaberenin, meclisin karar ve malûmatile olması lâzım geleceği iddia edildi. Bunu da ikna ile iktiham eden Gazi, bir taraftan memleket vaziyetinin ve maksadının İstanbula olduğu gibi bildirilmesini, diğer taraftan ayrıca davet vukuunda Londraya müstakil bir heyet gönderilmesini meclise teklif etti. Her iki teklif kabul edildi.

Meclis kararile yazılan telgrafta, İstanbulda iki türlü hükûmetin

[1] Nutuk sahife 402 - 421

birbirini velyettiği gösterilmektedir. Biri Damat Feridin hükûmetleri ki ecnebi devletlere mutlak bir itaat ve memleketin hakimiyetini müdafaa için yaptığı fedakârlığı, düşmanlarla bir olarak ezmek fikrini takip etmiş, memleketin ne kadar kotülüğe ve hiyanete müstait nankör evlâdı varsa bunları tahrik eylemiş ve fetvalar neşretmişl Millet, vatanın son kalan parçasında, son müdafaasını yaparken bu hükûmet, düşmanlar namına düşman safları arasında kendi milleti aleyhine çalışmış " Bizansın son günlerinde, Fatihin teslim davetine karşı, Allahın, bana bir vediası olan bu memleketi ancak Allaha teslim ederim diyen son Kayser, Rumun tahtına varis bir hanedandan gelen bugünkü halife ve Sultanın hükûmeti, esir olmamak isteyen milleti kendi elile bağlayarak düşmanlara teslim etmeğe çalışıyordu...„

İkinci hükûmet, Tevfik paşanın riyaset ettiği hükûmetler ki Anadolu müdafaasına taraftar olmakla beraber memleketin elde etmek istediği sulhe gaflet ve inat ile mani oluyor. " Şurayı saltanatta itilâf devletlerinin uzattığı esaret ilâmını ayağa kalkmak, hürmet göstermek suretile kabul ve imza eden rical ve âyan, bütün memlekette, hiç bir hak ve salâhiyeti temsil etmiyen bir sakıt kuvvettir. Anadolu ile İstanbul, istiklâl ile esaretin, hürriyetle mahkûmiyetin taaruz ettiği iki ayrı parça halinde kalmıştır... Biz, memleketin esir edilmiş, ihtiyarını kaybetmiş bir parçasını, hür ve müstakil kısma ilhak etmek istiyoruz, İstanbul ricali, külü teşkil eden ve bütün bir husumet dünyasına karşı kendini şeref ve salâbetle müdafaa eden hür kısmı, esir ve mahkûm cüz'e tabi etmek istiyorlar. Bütün Anadoluyu, hürriyet ve istiklâline âşık bütün memleket evlâdını ve bugünkü mazlûm islâm ruhunu temsil eden Büyük Millet Meclisi, İstanbulun malûl ve hürriyetten mahrum bir heyetine tabi olmağı hiç bir zaman kabul edemez..„

Bu hakikatti. Frangulis bile kitabında [1] "konferansta İstanbul hükûmetile görüşüldü; fakat bu hükûmet hakikatte İstanbulu İşgal eden müttefiklerin esiri idi... „ diyor.

Büyük Millet Meclisinin heyeti, İtalya Hariciye vekili Kont Sforça vasıtasile resmen davet olundukten sonra, Londraya Antalya yolu ile hareket etti. Ve Antalyadan bir İtalya gemisi kendilerini Londraya götürdü. Bu heyetin başında Hariciye Vekili Bekir Sami Bey vardı. Mahmut Esat Bey, Yunus Nadi Bey müşavirler meyanında idi.

Tevfik paşa, İstanbul hükûmetinin Ankaraya tabi olmasını ve

[1] Yunanistan ve dünya buhranı. Cilt 2. S. 182.

bir heyet gitmesini, kabul etmemişti. Fakat iki heyet gitmesinden çıkacak mahzuru, önlemek meziyetini gösterdi. Zaten muhaberenin daha iptidasında iki heyet değil, bir heyet olarak gidileceğini yazmıştı. Londrada da, böyle hareket etti. Ve Türk noktai nazarını izah etmeğe davet olununca, söz sahibi Ankara mümessilleridir diyerek sözu, tamamile milletin mümessillerine bıraktı.

LONDRA KONFERANSI: Konferans Londrada Saint James sarayında 21 Şubatta saat 16 da açıldı. İngiltere murahhasları, Lloyd George ile Lort Kürzon idi .Fransayı, Mösyö Briyan ile Bertelo, İtalyayı, Kont Sforça ve Martino, Japonyayı Vikont Hayaşi temsil ediyordu. Askerî müşaviriler Sir Tavet ve Miralay Kerr Ceneral Gouraud ve Miralay Mougin... idiler. Masiglili, Umumî kâtip idi.

Yunanistan Başvekil Calogeroulos ve Frangulis temsil ediyordu. Yunan askerî müşaviri Yunanistanın Anadolu ordusu Erkânı harbiye Reisi Miralay Sarı Yanis idi. Venizelos tarafından tayin edilen bu zat, Venizelostan sonraki üç kabine tarafından bu işte bırakılmış ve ancak Ceneral Haci Anestinin bu ordu kumandanlığına tayin edilmesi üzerine ayrılmıştır.

Londra konferansının ilk toplanışında Türk heyeti bulunmadı. Lloyd George, Ankara heyetinin ancak o gün Parise vardığını ve ertesi gün Londraya gelebileceğini söylemişti. İlk gün bu sebeple hep Yunan heyetinin görüşünü anlamakla geçti.

Yunan ordusunun, devletlerin talebi ile ve onların vekili olarak İzmiri işgal ettiğini ve bunun Sevr ile kabul edildiğini hatırlatarak söze başlayan Lloyd George:

" Sevr muahedesinin imzasındanberi, Mustafa Kemal Paşanın kumandasında ehemmiyetli kuvvetler bu muahedeye karşı koymak için harbettiler ve bunun neticesi olarak karşılıklı bir anlaşma ile buralarda sulhü yeniden tesis etme yolunda umumî bir arzu ifade edildi...„ demeğe mecbur oldu.

Bununla beraber Türk mukavemetine karşı hıncını yenememiş ki müzakereyi, sulhü yeniden tesis etme yolunda değil, Yunanlıları harbe devam ettirme ve bundan bir muvaffakiyet çıkarma yolları üzerinde idare etti.

Yunan başvekiline, Anadoludaki askerî vaziyet, Türk kuvvetlerinin miktarı, Yunan askerinin manevî hal ve kuvveti, bir askerî ilerlemenin muvaffakıyet ihtimali, Yunanistanın kendi kaynaklarile bu kuvvetleri ne vakte kadar tutabileceği ve saire hakkında mütalealar sordu.

Sulhü tesis etmek çarelerini aramak için toplanan bir konferansta, hep harp ihtimalinin ve bunu muvaffakıyetle yapma çare-

lerinin görüşülmesi garip görünür. Fakat bizce, bundan çıkan mana şudur ki, İngiltere ve daha doğrusu Lloyd Geroge, Yunanistanı yeni hükûmet elinde de aynı serencamda devama sürükleyecek ve bu hükûmet te bu büyük devlete güvenerek ayni macera yolunda ilerleyecektir. Yunan devlet adamlarının ve kumandanlarının nasıl bir gaflet içinde bulunduklarını görmek için başvekilin mütalealarını kaydediyorum:

KUVVETLERİN MİKTARI — "Şimal cephesinde (Ermenistan) harekât şimdilik filen durmuştur. Türk kuvvetleri bu cephede dört veya beş bin kişiyi geçmez. Cenup cephesinde, (Kilikya) on bin kadar Türk var. Bundan başka beş veya yedi bin kişilik gönüllü var. Garp cephesinde Kemalci kuvvet, otuz beş bin kişiyi bulmaz. Bunda, zorla getirilmiş ve zorla toplanmış kimselerin yaptıkları gibi savaşan gayri muntazamlar da dahildir. Kuvvetlerin bu miktarı hakkında, kendisi teferruata girişecek değildir. Bu eğer lâzım ise, burada hazır olan Yunan erkânı harbiye reisi doğrudan doğruya İzmirden Londraya gelmiş olduğu cihetle bunu olduğu gibi söyleyebilir.

Mustafa Kemalin karşısında ve bütün Anadoluda Yunanistanın bugün silâh altında muharip ve gayri muharip, yüz yirmi bir bin kişilik kuvveti vardır. Kendisi, mutlak bir itimat ile teyit edebilir ki bu rakam doğrudur. Ve bu kuvvet, oralarda huzuru tesis etmek için fazlasile kâfidir. Yeter ki Yunan hükûmetine hareket salâhiyeti verilsin.

Huzur ve sükûnu tesis için ne kadar zaman lâzım olduğu soruldu. Bu sorgudan, memleketten Türkleri süpürmüş olmak manasını anlıyor. Askerî müşavirleri, kendisine, bunun için üç aydan fazla bir zaman lâzım olmadığını söylemişlerdir. Kendisinin itimadı vardır ki Yunan askeri, Mustafa Kemal kuvvetlerini ve Sevr muahedesi hükümlerini kabul etmiyenleri, tedip etmeğe elverişlidirler.

Lloyd George, başvekilin ifadesinden muhtelif cephelerdeki Türk kuvvetleri bütününün, muharip ve gayri muharip ve gayri muntazamlar dahil olarak 55,000 olduğunu anladığini söleyerek iyi anlayıp anlamadığını sordu. Yunuan baş vekili, muharip gayri muharip ve gayri muntazamlarda beraber olarak, bütün Türk kuvvetlerinin altmış beş bin kişiyi geçmediği cevabını verdi.

Lloyd George, Türklerin memleketten şüpürülmesi sözünden ne mana anlaşılmak lâzım geldiğini, memleketin hangi parçası ima edildiğini sordu.

Yunan başvekili, Kemalistlerin işgal ettiği bütün memleketi murat ettiğini söyledi. Yunan hükûmetince, düşünülen harekâtın neticesi, Mustafa Kemal kuvvetlerini ileride hiç bir mukavemette bulunamıyacak hale koymak üzere dağıtmaktan ibaret olacaktır.

Lort Kürzon, Yunan ordularının nereye kadar ilerliyeceğini sordu. Miralay Sarı Ycnis, Yunan ordularının ilk merhale olarak Ankaraya kadar ileri gitmek niyetinde olduğunu ve bu ilerlemenin, başlıca Mustafa Kemal kuvvetlerinin tamamile dağılıp yok olmasına kâfi geleceği tahmin edildiğini söyledi. Yunan Erkânı harbiyesi zannediyor ki, Garp cephesindeki Kemal ordularının devrilmesi, bu kuvvetlerin tekmilinin yok olmasını zarurî olarak mucip olacaktır. Yunan hükûmeti, bu hareketi her dakika yapmağa hazırdır.

Lort Kürzon, Manisa fırkası adile anılan Ceneral Harington fırkasının da, Kemale karşı kullanılack kuvvetlere katılıp katılmayacağını sordu.

Miralay Sarı Yanis, katılacağını söyledi.

Lloyd George, Anadoludaki Yunan ordusunun manevî hali hakkında malûmat vermesini Yunan Baş vekilinden rica etti. Tabiî, bunun pek mükemmel olduğu izah edildi.... Yunanistanda geçen siyasî hadiseler, Yunan ordusunun manevî kuvvetini hiç sarsmamışl Ordu, her fedakârlığı yapmağa, hiç bir tereddüt olmaksızın tamamile hazır imiş. Zabit kadrolarında hiç tadilât yapılmamış, ancak yirmi ve nihayet elli zabit mevkilerini terk ile Istanbula dönmüşler. Miralayın, memleketinin ordusuna itimadı tamdır ve yeğitliğinden şüphe edilemez. Hareket etmesi tensip edilirse bu ordu kendisinden beklenen şeyi yapacaktır. [!]

Lloyd George, konferansın ve hele kont Sforçanın çok ehemmiyet verdiği bir noktaya Yunan Başvekilinin dikkatle bakmasını diledi. Sayalım ki Mustafa Kemal orduları dağılsın ve Yunan askerleri kendi sınırları içine çekilsin, küçük Türk müfrezeleri tarafından daima taarruz tehlikesine maruz kalacağı cihetle, Yunanistanın İzmir Vilâyetini müdafaa etmek için orada daimî bir ordu bulundurması lâzım olacaktır. Bu da, şu iki suali icabettirir:

1 — Vilâyette daimî surette tutulacak kuvvet miktarı Yunan askerî müşavirlerine göre ne kadardır.

2 — Yunan hükûmeti, gerek askerî, gerek malî noktai nazardan bu yükü çekebileceğini zannediyor mu?

Yunan Başvekili, Mösyö Lloyd George'un düşündüğü vaziyetin hiç bir zaman baş gösteremiyeceğini zannediyor. Yunan ordusunca düşünülen harekât, iki netice verebilir:

Ya, Mustafa Kemal kuvvetlerinin büyük bir kısmı esir edilir ve bu halde anî taarruz tehlikesi kalmaz. Yahut, Mustafa Kemal kuvvetleri geri çekilir ve dağılır: Bu halde de tehlike büyük değil-

dir. Çünkü Yunan ordusunca düşünülen harekât, Mustafa Kemal kuvvetlerini o kadar uzaklara sürecektir ki, oralarda hiç münakale vasıtaları bulunmayacak ve onların orada barınıp beslenebilmesi imkânı kalmayacaktır. Başka bir tabir ile Mustafa Kemal, bugünkü harekât mıntakasından çekilir ise, her türlü münakale vasıtalarından mahrum olacaktır.

Kont Sforça dedi ki: "konferans, Yunan başvekilinin ve müşavirlerinin mütalealarından, Yunan ordusunun Mustafa Kemal kuvvetlerini parçalayarak, nihayet dağıtarak üç ayda Ankaraya varılabileceğini öğrendi. Eğer bu harekât, tahmin edildiği gibi muvaffakiyetle biterse, artık Türk kuvvetlerinin Yunan ordularını iz'aç edemeyecek hale gelecekleri fikrine kendisi de iştirak eder. Ancak Yunan kuvvetleri, Mustafa Kemalin çekilmesi yüzünden onun kuvvetlilerle çarpışamadan Ankaraya kadar varırlarsa, bunun neticesi olarak çok ciddî bir vaziyet baş göstermiş olacağını düşünmektedir. Bir vaziyet ki 105 yıl evvel [1] dünyanın en büyük kumandanlarının idare ettiği ordunun yok olmasına sebep olmuş vaziyete benzer.„

Yunan başvekili cevap verdi ki, Yunan ordusu Ankaraya varırsa, ve Mustafa Kemal ordusu Ankara ötesine kadar çekilirse bunun neticesi Mustafa Kemalin bütün ordularının dağılması olacaktır. Çünkü bu mıntakalarda bu ordu yiyecek bulamaz. O vakit Anadolu askeri geçmişteki, mutaassıp Osmanlı ordusuna artık kıyas edilemez. Bunlar, ancak kuvvetle bir arada tutulan askerlerdir. Bu sebeple kıtlık, ihtiyaç ve münakale vasıtalarının eksikliği, Yunan ordusunun bitiremediğini kökten tamamlayacaktır. Bununla beraber eğer icap ederse, Yunan alayları Ankaradan da ileri giderek takip edilen maksadı elde edecek haldedirler. Yunan Başvekiline göre Yunan ordusunun, orada, Naplyon ordusunun akibetine uğraması tehlikesi hiç yoktur.

Yunan Başvekili, Lloyd George tarafından sorulan diğer meselelere cevap olarak dedi ki, Ankara, demiryolunun son noktasıdır. Ve Anadolu içine doğru 60 kilometrelik bir dekovil hattı vardır. Bu sebeple Türkler, bu altmış kilometrelik yerden daha uzağa demiryolu ile nakliyat yapamazlar. Münakale vasıtaları olmadığı için, bu nokta ötesine çekilişleri, ister istemez muntazam ordularının inhilâl etmesini mucip olur. Zaten çok dağlık olan bu arazide, ancak çok küçük askerî kıt'alar kalabilir.

Lloyd Geroge, demiryolunu kesmek için Türklerin çete muharebeleri-

[1] Moskova seferi 1813 te yapıldığına göre yüz yedi yıl olur.

ne koyulmaları halinde Yunan ordusunun münakale hattını korumak hususunda büyük güçlüğe uğrayıp uğramıyacağını sordu.

Miralay Sarı Yanis, hattın şimdiye kadar kemalistler tarafından hiç taarruza uğramamış olması itibarile bu suale menfî cevap verdi. Yunanlılar, deneme ile öğrenmişlerdir ki bu bapta korkulacak bir şey yoktur. Ve üç alay, münakalenin himayesi için elverir.

Lloyd Ceorge, Yunan ordusu düşman bir memlekette ilerledikçe, yolu korumak için daha çok kuvvet lâzım olacağını hatırlattı,

Miralay Sarı Yanis de bu fikirdedir. Fakat temin etti ki Yunan erkânı harbiyesi, bunun için lâzım olan kuvvetlerin miktarını eyi bilmektedir. [1] Lord Kürzon, Ankaradan öteye hiç bir demiryolu olmadığını hatırlattı.

Lloyd George, İzmir Rum ahalisinin kavgaya iştirak edip etmediğini, başka tabir ile İzmir Rum ahalisinin hürriyetleri için döğüşmek meylini gösterip göstermediğini sordu.

Yunan Başvekili, askerlik hizmetine tabi olan Yunan tebaasından gayri gönüllü olarak yazılanlar bulunduğunu, fakat Sevr muahedesi hükûmlerini ihlâl etmemek için, bunların davet edilmediğini söyledi [1].

Lloyd Geroge, Yunan hükûmetinin yukarda söylenen 120,000 kişiden fazla olarak daha ne kadar kuvvet sevkedebileceğini sordu. Yunan Başvekili, lâzım olduğu kadar cevabını verdi.

Lloyd Ceroge, bu hususta imkânın haddini bilmek istedi,

Yunan Başvekili, Yunanistanın daha 200,000 kişi çıkarabileceğini söyledi.

Lloyd Geroge, bu iki yüz bin kişi içinde Trakyadan alınacak Rumlar bulunacak mı? diye sordu.

Sarı Yanis, iki yüz bin kişinin sırf Yunan vilâyetleriden alınacağını söyledi.

Lloyd Geroge, Yunanlıların düşünülen harekât masrafını yüklenebilip yüklenemeyeceği meselesine cevap vermesini Başvekilden rica etti.

Yunan Başvekili, bu suale, hem de hiç tereddüt etmeyerek müsbet cevap verebilecegini söyledi. Kendisi göz önünde bulunduruyor ki bu türlü harekât, başka devletlerin dünya harbinde yaptıkları yolda, malî mes'uliyetler doğuracaktır. Şimdiki halde bir Yunan vatandaşı vergi olarak ancak dör yüz seksen Frank vermektedir. Diğer memleketler vergi mükelleflerine çok daha ağır yük düşmektedir. Bu sebeple Yunan servet kaynaklarının henüz tükenmemiş olduğunu

[1] Suale de verilen cevaba da şaşmamak kabil değil .!

kabul etmek lâzımdır. Ancak Yunan hükûmetinden kendi varidatile harbe karşı koymak istenecek ise, itibarını serbestçe kullanmasına mani olmamak lâzımdır...

Lloyd Geroge sordu ki, Yunan halkında Anadolu Rumlarını kurtarma şevki varmıdır; Yunan halkı bütününde, bir siyasî fırka meselesi olmaksızın, Yunan bayrağının Anadoludan çıkarılmasını nasıl telâkki edecektir ?

Yunan Başvekili, tereddütsüz cevap verdi: Millî meselede Yunan elinde hiç fikir farkı yoktur. İzmirdeki kardeşlerini kurtarmak için her fedakârlığa hazır olmayan tek bir Yunanlı yoktur. Bu meselede Yunan vatan severliğinden şüphe etmek, büyük haksızlık olur...

FRANSIZ GÖRÜŞU: "Briyand, Yunan Başvekilinin beyanlarını en büyük alâka ile dinlediğini söyledi. Kendisi şahsan bütün Yunanlıların vatan severliklerinden, ve bu vatan severliği İzmirde göze çarpacak surette ifade hususundaki dilek ve iradelerinden bir dakika bile şüphe etmemiştir .Fakat, Türklerin düşman olarak az kıymeti hakkında kendisi, Yunan Başvekili kadar nikbin değildir. Fransa, Kilikyada Türklere mükemmel donatılmış, iyi talim edilmiş, vatan sever cesur asker lerden mürekkep altmış bin kişilik bir ordu ile karşı durdu. Harbin bu sahasında bir yılı aşan bir müddet içinde hasıl olan netice, kendisine şu kanaati verdi ki Yunan Başvekilinin istihfaf ettiği, haydut çetesi diye anılanlara, kararlı bir hürmet gerektir. Fransa kuvvetlerince denemeden elde edilen neticeye göre, sabittir ki Türk ordusu, konferansın bugün temayül eder olduğu gibi kolay dağılmayacaktır. Bu ordu, Fransızlara çok acı zayiat verdirmiştir. Fransz ordusu, bir ay müddetle Antebi kuşattı ve Antep, kendisini siddetle müdafaa etti. Bir ay içinde Fransızlar şu kanaate vardılar ki Türk askerleri, çok yeğittirler. Bir karış toprak için bile savaşırlar ve vahşice döğüşürler. Mustafa Kemalin topladığı askerler için, bu böyle olmaya bilir. Fakat bu hususta Yunan Başvekili tarafından ileri sürülen fikri kabul etmeden, Fransa askerî mümessili Ceneral Gurodan askerî vaziyet hakkında ve hele Türk kuvvetlerinin gösterebileceği mukavemet hakkında mütaleasını konferansa söylemesini istemek mecburiyetindedir. Kendisi, şahsan bütün yangın ocaklarının sönmesini çok ister. Çünkü böyle olmadıkça bir ihtilâf derhal diğer bir ihtilâf doğurur.„

Ceneral Gouraud, Türk ordusunun kıymeti hakkında Yunan başvekilinin fikirlerini mübalâğalı bir nikbinlik eseri sayıyor. Çanakkalede kendilerile çarpışılan askerler, an'anevî eski Osmanlı askeri idi. Bugünkü Türk askeri belki 1915 teki asker kıymetinde değildir. Bunu kabul

ile beraber, bunların da tehlikeli düşman olduğunu ve bunları kolayca istihfaf etmek caiz olmadığını söylüyor. İlerledikçe Yunanlıların mukavemete uğrayacağını ve coğrafî ve tabiî vaziyeti izah ederek, Yunan ordusunun, ne güç vaziyete düşeceğini anlatıyor. Eğer Fransa hükûmeti, kendisinden Yunan hükûmetinin düşündüğü harekâtı yapmağı isteseydi kendisi, Mareşal Foşun, bunun için yirmi yedi fırkalık bir kuvvet lâzım geldiğine dair olan fikrini unutamazdı.

Ceneral Guro, bir müdafaa harbinde Türklerin nasıl tehlikeli bir düşman olduğunu söyledikten Türkleri Anadolu göbeğinden tardetmek imkansız olduğunu kabul ediyor ve sonra şu kanaate varıyor: Düşünülen gayeyi lâyıkile elde etmek için lâzım olan vasıtalara ve kaynaklara malik bir millet mevcut olduğunu zannetmiyorum.

Lloyd Gorje, kendisini bir çok meseleler hakkında isticvap ediyor ve ilzam etmeğe çalışıyor. İkinci toplanışta Miralay Sarı Yanis, cevap veriyor.

Lloyd George, Bandırmaya karşı Yunanlılarca yapılan harekette, müttefik askerî mütehassıslar fikrinin değil, Yunan erkânı harbiyesinin görüşü doğru çıktığını beyan ederek Sarı Yanisi teyit ediyor. Briyan, Miralay Jorjun mütaleasını söylemesini istiyor.

Miralay Jorj, Yunan kuvvetlerinin vaziyetini göstererek, bu zayıf kuvvetlerle bir tecavüze geçmenin büyük bir tehlike olduğunu ve Yunanistanın insan ve para kaynağının da burada söylendiği kadar olmayacağını anlattı. Kendisinin de bulunduğu müttefikler başkumandanlığının, bu harekete muhalif olduğunu, çünkü işin Kemalistleri yalnız muharebe meydanında yenmekten ibaret olmadığını, yendikten sonra memleketi inkıyat ettirmek ve hele çete muharebelerini yok etmek lâzım olduğunu düşündüğünü söyledi.

Lloyd George sordu: Bu karara varıldığı vakit, müttefikler askerî Meclisinde Yunanistanın askerî bir mümessili bulunmuş muydu? Miralay Jorj, Meclisin Pariste toplandığını ve bu reyin 27 Martta verildiğini söyledi.

Lloyd George, bu kararın Yunanlılarca yapılan muzaffer Bandırma hareketinden evvel verildiğini ve müttefikler Kumandanlığının Mustafa Kemal kuvvetleri ve Yunan kuvvetlerinin azlığı hakkında bu gün beyan ettiği aynı mütaleayı o vakit te ileri sürmüş olduğunu beyan etti. Kendisi tekrar ederki bu meselede, müttefikler askerî Kumandanlığı haksız ve Yunan erkânı harbiyesi haklı çıkmıştır.

Londra konferausının hulâsasını ve bir kısmının aynını yazdığım ilk tolpantı zaptını okuduktan sonra şairin, darbı mesel olmuş şu beytini hatırlamamak kabil olmadı:

" Canan gide, rindan dağıla, mey ola rizan. Böyle gecenin hayırumulurmu seherinden?„

Sulh maksadile toplanan bu konferansın bu müzakerelerinden, elbette sulh değil harp çıkabilirdi. Netekim öyle olmuştur. Anlaşılıyor ki Lloyd George, Yunanistanı bir kerre daha kendi askeri olarak kullanmak istemiştir. Kralcı Yunanistan da bunu kabul ederek onun uğrunda kendini felâkete atmıştır.

Frangulis, Yunanistanın Anadoludan ne için askerini çekemediğini izah yolunda diyor ki: " kadın, erkek, çoluk çocuk, yüzbinlerce ahaliyi iki sene Türkler aleyhinde kızıştırdıktan ve bunları işgal ordusunda kullandiktan sonra terk etmek, insanî olmıyan bir hareketti ve büyük bir alçaklık idi. „ Bu doğru olabilir, fakat bence daha doğru olan şey, çekilmenin Yunan amme efkârı üzerinde kıralcı fırka aleyhine bırakacağı kötü tesirdir. Bunun kadar da ilerlemenin vereceği şereftir.

Çekilme, Venizelos fırkasına her zaman üstünlük verecekti. Venizelos, Yunanlılara daima deyebilecek idi ki, ben size İzmiri kazandırdım, Kıralcılar bunu elden çıkardılar. Bunun ağır mes'uliyetini aklı başında bir hükûmet belki yüklenir ve askeri çekerdi. Fakat kıralcılar - başvekilin ve erkânı harbiye reisinin ifadesinden anlaşıldığına göre - muvaffak olabileceklerine inanmışlar, yahut bunun büyük şerefinin hülyasile, hakikatı hurafelerden ayıramamış idiler. Büyük bir devletin kendilerini teşvik etmesi de, bu güzel hülyaya kendilerini kaptıran diğer bir amil olmuştur.

Lloyd George, zabıtlardan ve başvekilin Yunanistana çektiği telgraflardan anlaşılıyor ki, Yunan heyetile hususî görüşüyor. Konferansta ne yolda söz söylemeleri lâzım olduğunu anlatıyor. Yapılacak teklifleri onlarla konuşuyor!

Lloyd George'un beyanına göre, konferans, bizim heyeti iki gün dinlemiş. Türkler, Şarkî Trakyanın ve İzmirin Türkiyeye iade edilmesini istemişler. Vu bunu, ahalinin Trakyada da İzmir vilâyetinde de çokluğun Türk olmasına istinat ettirmişler. Konferans, buna karşı Yunan heyetini dinlemeğe karar vermiş. Yunan heyeti, Trakya ve İzmirde çokluğun Rum olduğu iddiasında ise, bunu istatistikler ile ispat eylemeli. Konferans bundan sonra bu meselede kararını verecek.

TAHKİK KOMİSYONU: Lloyd George, Türk iddiaları üzerine Yunan istatistiklerine dayanarak Fransız ve İtalyan murahhaslarını kandırmağa uğraşmış, fakat muvaffak olamamıştı. Demek ki mesele, vaktile sulh konferansında ve onun komisyonunda görüşülen şekle

dönüyor idi. Komisyonun, Yunan istatistiklerine ve isteklerine dayanarak buraları Yunanistana verişi şüpheye girmiş bulunuyordu. İstatistikler buraların mukadderatını tayin edecekti. İstatistikler üzerinde şüphe hasıl olunca beynelmilel bir tahkik komisyonunun yerinde tetkikat yapması en tabiî bir hal yolu idi. İki taraf, komisyon kararını kabul edeceklerdi, diğer hükümler kalacak idi.

Yunan başvekili, 25 Şubatta Atinaya çektiği telgrafta, Lloyd George'un kendisine bir tahkik komisyonu gönderilmesine karşı koymamağı ve Yunan meclisinin Sevr muahedesinin, muhafazasını değiştirilmez bir emir (Manda Emperatif) olarak kendisine verdiğini söylemeği unutma mağı tavsiye ettiğini haber veriyor. Yine Lloyd George, kendisine demiş ki, komisyon gönderilmesi kararlaşmış olsa bile, bu mıntaka için korkmağa lüzum yokturl Ve Sevr muahedesi, Ermenistan ve Kürdistan taraflarında bazı küçük tadiller müstesna olmak üzere muhafaza edilmiştir.

Lloyd George, Yunan başvekili ile hususî görüşmesinde, hakikaten bir Trakya meselesi olduğunu zannetmediğini, bütün güçlüğün İzmir etrafında olduğunu da söylüyor.

Galiba Yunanlıların kendilerini müdafaa tarzlarından memnun olmamış ki, Yunanlılara kızıyor: Yunanistan, İzmir ve Trakyayı kendi fedakârlığı ve mücadelesile kazanmadı. Yunanistanın himmetine kalsaydi o, bir arşın yer alamazdı. Yunanistan, buraları müttefiklerin, hele Türklere karşı bir milyondan fazla adam sevkeden, ve bu, kendine bir milyar İngiliz lirasından fazlaya mal olan İngilterenin, büyük himmetile almıştır. Hem Yunan başvekili, konferansın ilk kararını reddederken yeni bir teklifi hükûmetine bildireceğini söylemiş. Böyle olmaz, Venizelos, daima müsbet tekliflerle yardım edermiş.

Tahkik komisyonu gönderme teklifi, Türk heyetinin fikirlerini kabule doğru atılmış bir adımdır. Zaten tahkik komisyonu, filî bir vaziyetin farklı takdirinden çıkan ihtilâfta, hakikatı meydana koyarak, ihtilâfı halle elverişli bir hukuku düvel çaresidir. Türk heyetleri bu teklifi hemen kabul ettiler. Ve bununla, konferans üzerinde şüphe yok ki iyi bir tesir yaptılar.

Tereddüt edilmesi lâzım gelen bir nokta yok değildi. Vaktile İzmire gönderilmiş bir tahkik komisyonu vardı. Bu komisyonun raporu, bize fevkalâde müsait idi. Öyle iken Lloyd George, bu raporu bir tarafa atmış ve bu rapora rağmen, İzmiri Sevr ile Yunanlılara vermişti. Gidecek komisyonun kararı da böyle olamaz mı idi?

Hariciye vekili Muhtar Bey, bu sebeple 10 Mart 1921 de Büyük Millet Meclisinde bu tekliften bahsederken şu sözleri söyledi: " Bizim heyeti murahhasamız, bu teklif karşısında, neticenin bu kadar mezalime rağmen lehimizde çıkacağı hakkındaki kanaatini izhar etmek ve bittabi kabul edilmediği takdirde tahkik komisyonunu kabul ile hasmı ilzam eylemek için buna muvafakat etmiştir. Fakat bu müzakerenin neticeleri hakkında bize gönderilen rapora cevaben gönderdiğimiz talimatta, Yunan askerî ve mülkî idaresi orada durdukça ve Türk hükûmeti oraları tekrar yedi hakimiyetine almadıkça, hiç bir tahkik komisyonunun oralarda faaliyette bulunmasına muvafakat caiz olmadığından bunu reddetmeleri lüzumu bildirilmiştir. Fakat Yunanlılar, heyetimizin tahmin etmiş olduğu üzere istizana talik ederek, Yunan hükûmeti bittabi neticeden emin olmadığı cihetle bunu reddetmiş ve bu mesele bu suretle bizim lehimizde ve Yunan hükûmetinin aleyhinde derin bir tesir yapmıştır.„ [1]

Yunan Millî Meclisi, 28 Şubatta bu meseleyi münakaşa ettiği gün bütün fırkalar vatan severlik tezahürlerile teklifin reddini istediler. Hükûmet te, Başvekil vekili Gonarisin ve hariciye vekili Baltacinin dilile reddi istemişti. Gonaris, İzmir üzerindeki hakkın yalnız muahededen gelmediğini ileri sürerek tarihin görülmez yaratıcı kuvvetinden, Yunanlılığın, Osmanlı İmparatorluğunu çıktığı yerlere sokmamak düsturundan bahsetti. Stratos, mazlûmların kanını ve kahramanların mezarını istatistiklere sığdırabilmenin imkânsızlığını söyledi. Millî meclis, hükûmetçe vaki olan beyanattan ve bunu takip eden müzakerelerden sonra, Yunan milletinin ancak asgarî haklarını ihtiva eden Sevr muahedesinin tadiline muvafakat edemiyeceğini ilân etti. Ve, hükûmeti ve Londradaki Yunan heyetini, müttefiklere millî meclis namına, Yunanistanın mümkünsüz saydığı tekliflerde ısrar etmiyecekleri kanaatinde bulunduğunu beyana memur eyledi. Aynı zamanda tahkik komisyonu teklifinin reddedilmesinin başlı sebebi, iktisadî olduğunun Lloyd George, izah edilmesini ve Lloyd George, iki memleket arasında bir yakınlaşmaya yanaşır ise, İngilterenin isteyebileceği teminatı Yunanistanın vermeğe hazır olduğunu söylemesini kararlaştırdı.

Lloyd George, bunları kendisine haber veren başvekile anlatıyor ki mesele yalnız İngiltere ile hallolunacak değildir. Böyle olsaydı kolaydı. Çünkü İngiltere, Yunan dileklerinin kuvvetli taraftarıdır. Mesele müttefiklerle hallolunacaktır. İlk teklif reddolundu. Ehemmiyeti yok, yeterki Yunanistan iyi niyetini göstersin.

[1] Zabıt ceridesi cilt 9 s. 67

Lloyd George, İzmir üzerinde bir anlaşma imkânı görüyor. Türklerin, İzmir üzerinde hakimiyeti olacak, şehrin idaresi, Yunanlılara ait olacak, varidatından bir kısmı, Türklere verilecek, bir kısm kazalar Türkiyeye geri verilecek.

Yunan ve Türk cevapları konferansa 4 mart 1921 de ayrı ayrı toplanmalarda söylendi. Yunan heyeti, "tahkik komisyonu gönderilmesine ait konferans kararını kabul etmenin Yunan milletince ve büyük müttefiklerince müştereken yapılan sayısız fedakârlıkların kat'î olarak tayin ettiği ve Sevr muahedesinin beynelmilel bakıştan teyit eylediği hakları, Yunanistanın terketmesi demek olmak itibarile imkânsız olduğunu „ söyledi.

Büyük Millet Meclisi heyeti, Ankaradan aldığı talimata istinaden, konferansa, Büyük Millet Meclisinin, kendi heyeti tarafından 25 Şubat 1921 de ifade olunmuş tarzda vaki olan kabul keyfiyetini teyit ettiğini heber verdi; tahkik, beynelmilel bir komisyon tarafından Trakyada ve İzmir vilâyetinde yapılmalıdır. Her türlü tesirden arî ve adilâne olmalıdır. Bunun için, müttefiklerin, doğrudan doğruya nezareti ve filî murakabesi altında yapılmalıdır.

Heyetimiz dedi ki: "Büyük Millet Meclisi, Sevr muahedesinin diğer hükümlerini hür ve müstakil bir Türkiyenin varlığı için lâbüt olan şeraite intibak ettirildiği takdirde kabule hazır olduğunu beyan eder. Muahedenin, araziye ve hele Kürdistan ve Ermenistana ait hükümlerile muahedenin diğer hükümlerini tetkik etmeği konferans kabul etmiş olduğundan, meselenin derin bir tetkiki esaslı meseleler üzerinde bir tesviyeye varılacağına Türk heyeti kanidir.„

Yunan Başvekili, arazi meselesinde değil, iktısadî meselelerde kendisinin tam salâhiyeti bulunduğunu Lloyd Georg'a söylediğinden, kabinenin diğer ehemmiyetli bir uzvunun bilhassa Mösyö Gonarisin Londraya gelmesi iki Başvekil arasında kararlaştı. Ve Gonaris, telgrafla Londraya davet olunarak 9 Martta yetişti

Bu müddette, bu işten bir netice çıkamıyacağını anlayan Briyan, Fransanın, Kilikyadaki vaziyetine düzen vermek için Bekir Sami Bey ile bir anlaşma müzakeresine girişti. Bu anlaşma ile Fransa, Kilikyayı Türkiyeye geri veriyordu. İtalya hariciye vekili Kont Sforça da, Bekir Sami Beyle böyle bir anlaşma imzaladı.

Bu anlaşmalar, İngiliz parlâmentosunda ve gazetelerinde tenkit edildi. İngiltere için en kuvvetli vesile, azlıklar hakkında elverici teminat almamalarıydi.

TAARRUZ: İngiltere başvekili, bunun üzerine Yunan heyetine

ehemmiyetle bildirdi ki, Yunan ordusunun emniyeti için teknik müşavirlerce zarurî görülüyor ise Mustafa Kemale karşı harekete geçmesine İngilterenin hiç bir itirazı yoktur. Yunan Başvekili, 9 Mart tarihli müstacel ve pek ehemmiyetli telgrafla, bunu hemen Atinaya bildirdi.

10 Şubatta Yunan Bşavekilini ve Gonarisi kabul ettiğinde Lloyd George, Lort Kürzün ayrıldıktan sonra, kendilerine bir gün evvel hususî kalem müdürü vasıtasile bildirdiği şeyi teyit etti. Bunun üzerine Yunan Başvekili, Atinaya üç sınıfın seferber edilmesini emrettiği gibi, Başkumandan Papulas'a da, Eskişehirin ve Kütahyanın işgali ile hemen harekete geçilmesi lüzumunu tebliğ etti. Diğer taraftan malî yardım işleri, İngiliz vekillerile görüsüldü.

İki taraf murahhaslarına konferans kararları tebliğ edildikten ve Türk murahhasları Londradaıı ayrıldıktan sonra, Yunan heytile görüşen Lloyd George, kendilerine diyorki: Yunan ordusunun harekete geçmesi üzerine Türklerin, bundan konferansı mes'ul tutmaması için, kendilerine, Yunanlıların Türklere ve Türklerin Yunanlılara taaruzda serbest olduklarını ve konferansın böyle bir taarruzu men için hiç bir tedbir almadığını söyledim.

TEKLİFLER: İki taraf murahhaslarına yapılmış olan teklifler şudur: (Teklif metninin daha evvel Yunan delegelerine verilerek onların ileri sürdükleri itirazlara göre son şekli aldığı) Lloyd Georgeun ifadelerinden anlaşılmaktadır.

"Müttefikler, şimdi tadil edildiği yolda muahedeyi icra edeceğine dair kendilerine iyi niyetinin delillerini vermesi şartile Türkiyenin Milletler Cemiyetine kabul edilmesini kolaylaştırmağa hazırdırlar.

Müttefikler, Türkiyenin üzerinde asılı olan bazı şartlar altında İstanbuldan tardedilmesi tehdidini muahededen çıkarmağa hazırdırlar.

Boğazlar komisyonunda reisliği, Türkiyeye vermeğe hazırdırlar. Bundan başka, Türkiyenin, bu komisyonda evvelce kararlaştığı gibi bir değil iki reyi olacaktır.

Müttefikler, kapitülâsyon yerine geçecek adlî ıslahat projesini hazırlamakla mükellef komisyona, Türkiyenin iştirakini kabul edeceklerdir.„

Türkiyenin Kuvvetleri artacak: 35000 kişi hususî unsurlar için ve 45000 kişi jandarma için, zabit nisbeti artacak.

Gayri askerî mıntaka ufalacak. İstanbul ile İzmit yarım adasının çabuk tahliyesine muvafakat edebilecekler. Müttefikler, işgali, Gelibolu ve Çanakkaleye hasredebilecekler.

Türkiye, İstanbulda kuvvet bulunduracak ve Asyaya gayri askerî mıntakalardan asker geçirebilecek.

Deniz kuvvetleri hususunda Türkiye memnun edilecek.

Mütarekenin bazı ahkâmı kaldırılacak ve Türkiye ecnebi topraklara zabit gönderebilecek.

Malî kısımda, Türkiyenin istediği yolda değişiklik yapılacak. Maliye komisyonu, Türk maliye vekilinin fahri reisliğinde olacak ve komisyonda reye iştirak eden azası olacak, ancak müttefiklerin malî unsurlarını alâkadar eden işlerde istişarî reyi olacak.

Parlâmento, maliye vekâleti ile komisyonun, hazırladığı bütçeyi değiştirebilir. Fakat bu tadil, bütçenin muvazenesini bozarsa, tasvip edilmek üzere komisyona verilecek.

İmtiyaz işinde, Türkiyenin serbestisi vardır. Ancak Maliye vekili, komisyon ile beraber imtiyazın hazine menfaatine uygun olup olmadığını tetkik edecek.

Bazı şartlar altında ecnebi postaların kaldırılması da düşünülebilir. " Ecnubi devletler tebaaları „nın tarifinde de bazı değişiklikler yapılabilir.

Mahallî muhtariyetler ve Kürtlerle Asuri ve Gildanilerin menfaatlerini himaye için kolaylıklar bahşedilmek şartile muahedenin Kürdistana müteallik hükümlerin mevcut halin şartlarına göre tadilini düşünebilirler.

Ermenistan hakkında, şimdiki hükümler intibak ettirilecek, Türkiye Ermenilerinin Anadolunun şark sınırlarında mlliyetlerine göre bir yurt teşkil etme hakkını ve Milletler Cemiyeti meclisi tarafından tayin edilecek ve Ermenistana verilecek yerleri mahallinde adilâne tetkik eyliyecek olan bir komisyonun kararlarını, Türkiye kabul edecek.

İzmir hakkında müttefikler, sulhün yeniden tesisi için bir uzlaşma teklif ediyorlar: İzmir vilâyeti, Türk hakimiyetinde kalacak, İzmir şehrinde bir Yunan kuvveti bulunacak, fakat sancağın kalanında asayiş, ahali nisbetine göre alınacak ve müttefikler zabitlerinin kumandasında bulunacak jandarma tarafından korunacak. İdare de bu nisbete göre olacak,

Hıristiyan vali, Milletler cemiyeti meclisince tayin olunacak. İntihap edilen bir umumî meclis ile bir idare meclisi kendisine yardım edecek, Her sene vilâyet varidatına göre artan bir verginin Türkiyeye verilmesinden vali mes'ul olacak.

Bu tesviye tarzı, iki taraftan birinin isteği üzerine beş senede tekrar tetkik olunacak.

Heyetimiz, bu tekliflere cevap vermek için 24 gün mühlet isteyerek Londradan ayrıldı. Müttefikler bu tekliflerle Sevr muahede-

sinde şüphesiz ki mühim değişiklik yapıyorlardı. İstanbulu bize veriyorlardı, boğazlar komisyonunun sahasını daraltıyorlardı. Orduya, maliyeye, Kürdistana, Ermenistana ait farklı hükümler, İzmir için, ikisi ortası bir şey kabul ediyorlardı. Bu, Sevr muahedesine nisbet olunursa büyük müsaadeler idi. Fakat müttefiklerin düşünemediği ve kavrayamadığı bir nokta vardı: Müttefikler, bu değişiklikleri ne için yapıyorlardı ? Buna mecbur kaldıkları için. Bu mecburiyeti de Türk milletinin haklarını müdafaa etmesi doğuruyordu. Şu halde hareket noktası Sevr muahedesi değil, hürriyet ve istiklâl isteyen bir milletin haklarını tanıma olmak lâzım gelirdi. Sevr, bir tarafa bırakılıp, Türk milletinin millî hudutlar içinde hürriyet ve istiklâline uygun esaslar dairesinde bir muahede akdolunmak lâzımdı. Hareket noktası yeni bir muahede aktetmek olsaydı anlaşma kolay olurdu.

ESAS: Sevrin tadili kabul edilince bu tadiller ister istemez müttefiklere büyük, Türklere ise küçük gelecekti. Ve anlaşılamıyacak idi.

Büyük Millet Meclisi Türkiyesi, milletin istiklâlini kurtarmak için savaşa atılmış olduğu için, bu istiklâl ile uymaz mahiyette olan teklifleri, elbette kabul edemez idi. Fakat biz cevap vermeden, hatta murahhaslarımız Ankaraya varmadan, Yunanlılar, daha Londrada İngilizlerle görüşülerek kararlaşan taarruz hareketine geçtiler. Ve ikinci İnönünde yenildiler.

İkinci İnönü zaferinin büyüklüğü, Londra konuşmalarile gereği gibi anlaşılır. Bunlardan anlıyoruz ki Yunanlılar, Ankaraya kadar ilerlemek ve Sevr muahedesini tatbik ettirmek kararile bu taarruza girişmişlerdir. İngiltere de kendilerine muvaffak olmak için ne lâzımsa vermiştir.

ANLAŞMALAR. Londrada Bekir Sami Bey, resmî müzakere haricinde sırf şahsî olarak Lloyd George ile görüşmüş. Bunun zaptını bulamadım. Gazinin nutkundan, bunun hariciyede de bulunmadığını öğreniyoruz.

Bekir Sami Bey, yine Londrada Fransa Başvekili Mösyö Briyan ile 11 Mart ve İtalya hariciye vekili Kont Sforça ile 12 Mart tarihlerinde birer anlaşma imzalamıştır. Birinci anlaşmaya göre Fransa ile Türkiye arasında muhasemeye nihayet verilecek, Fransızlar müsellâh çetelerin, biz de mücahitlerimizin silâhlarını alacağız. Jandarmamıza Fransız zabitleri alacağız. Fransızlarca teşkil edilen zabıta duracak, Fransanın boşaltacağı yerlerle Elâziz Diyarbekir Sıvas vilâyetlerinin iktısadî inkişafı için yapılacak teşebbüslerde rüçhan hakkı ve Ergani maden imtiyazı Fransızlara verilecek.

İtalya ile olan anlaşmaya göre İtalya, sulh muahedesine ait isteklerimizi ve hele İzmir ve Trakyanın bize geri verilmesi yolundaki isteklerimizi müttefikler nezdinde iltizam edecek. Biz de İtalyaya, Antalya, Burdur, Muğla, İsparta sancaklarile; Afyonkarahisar, Kütahya, Aydın ve Konya sancaklarının sonra tayin olunacak kısımlarında iktisadî teşebbüsler için rüçhan hakkı verecek idik. Buralarda Türk hükûmeti veya sermayesi tarafından yapılmayacak iktisadî işlerin, İtalyan sermayesine verilmesi ve Ereğli madenlerinin bir İtalyan Türk şirketine devri, kabul edilmekte idi. Osmanlı sermayesinin İtalya sermayesine iştiraki, yüzde elliye kadar olacak. Bu hükümler, Türkiyeye yaşanabilir ve müstakil bir varlık temin eden ve kendisi tarafından kabul olunan bir sulh aktinden sonra, iki taraf arasında aktedilecek bir mukavele ile meriyete konacak.

Gerek Fransa, gerek İtalya ile Bekir Sami Beyin imzaladığı bu anlaşmalar, Sevrde imzalanan üç devlet anlaşmasının bir başka türlüsüidi. Bunların ileride bir parçalama demek olduğu malûm iken Bekir Sami Bey nasıl odu da bunları imzaladı ? Bunu, ancak kendisi söyliyebilir? Namus ve vatan severliğinden şüphe edilemez olan ve en acı günlerde millî hareket içinde çalışan Bekir Sami Bey, ilk günlerde mandaya ne için sarılmışsa, kurtuluş savaşının içinde de belki ayni kanaatle bu anlaşmaları imzalamıştır. Osmanlı İmparatorluğunun temiz ve kıymetli bir memuru olan Bekir Sami Bey, yıkılması mukadder olan bu İmparatorluktan, kurtuluş savaşının bu kadarı elde etmesini belki bir nimet saymıştır.

Hâdiselere tabi olunca bu neticeye varılabilir. Fakat hâdiselere hâkim olunca, bu netice asla kabul edilemez. Çünkü rüçhan hakkı verilen bir mıntaka kabul eylemek ve oun tayin etmek, millî ülkenin yarın parçalanmasını kabul etmek demektir.

Böyle bir anlaşmanın kurtuluş savaşına uyamayacağını gören Gazi, Bekir Sami Beye, Hariciye vekilliğinden istifa etmesini söyledi. Bekir Sami Bey istifa etti. kendisi, prensiplerimiz dahilinde devletlrle anlaşma imkânı bulunduğu reyinde idi. Gazi, böyle bir anlaşma imkânı bulursa, bunun memnuniyetle kabul edileceğini kendisine yazdı [1].

Bu gidişin intibaları, kendisinin 24/12/921 tarihli mektubunda yazılıdır. Nutuk S. 432.

Bekir Sami Bey, Londrada İngiltere ile de bir mukavele imzalamıştır. Bu mukaveleye göre elimizde bulunan bütün İngiliz esirlerini geri verecektik, İngilizler de Türk esirlerini bırakacaklar. Fakat Ermenilere ve İngiliz esirlerine zulüm ve kötü muamele etmiş olanları alıkoyacaklardı. Böyle bir mukavele de tasvip edilemezdi. Çün-

[1] Nutuk S. 430 - 438

kü Gazinin tabiri ile "böyle bir mukaveleyi tasvip etmek, Türk tebaasının Türkiyedeki hareketleri üzerinde, ecnebi devletinin kaza hakkını tanımak demek olurdu.„ Bu mukavele tasdik edilmemekle beraber İngilizler ,Türk esirlerinden bir kısmını bıraktıklarından, biz de İngiliz esirlerinin bir kısmını bıraktık. 23/10/921 de kalan bütün esirlerin karşılıklı olarak bırakılması üzerinde anlaşıldı. İngilizlerin İstanbula ayak bastıkları sırada ve ondan sonra İstanbul işgali üzerine Millet Meclisini basarak tutup Maltaya gönderdikleri Türk adamları bu suretle kurtulup yurda döndüler.

Bir vatan çocuğu için, kendi vatanından başkasına hesap vermek ve kendi devletinin müesseselerinden başkası tarafından cezalandırılmak yolunda bir usul yoktur. Yeni sulh muahedelerinde, yenmiş devletlerin, kendi mahkemelerine bu yolda bir salâhiyet vermek iddiaları yer bulmuştur. Lâkin bir kaide değil, kuvvetin kötü kullanılışıdır. Ve, netekim yürütülememiştir.

KAN KONFERANSI — Sulh teşebbüsleri arasında Kan konferansına da ilişmek lâzımdır. İkinci kânun 1922 nin ilk günlerinde toplanan Kan konferansında, asıl Avrupa işleri görüşülecekti. Fakat bunda Türkiye sulhü işi de konuşulacak idi, Yunan vekilleri bu sebeple oraya gitmişlerdi.

İngiltereyi, Lloyd George ve Lort Kürzon, Fransayı, Mösyö Briyan ve İtalyayı, Bonomi temsil ediyorlardı.

Fransanın doğrudan doğruya bir taarruza uğraması halinde İngilterenin ve Amerikanın Fransanın yardımına koşması için Paris sulh konferansı esnasında Birleşik Amerika ve İngiltere ile imzalanan teminat misakını, Amerika tasdik etmemiş idi. İngiltere de taahhüdünden bu tasdik edilmemekle kurtulmuştu. İşte Kanda Fransanın emniyeti için İngiltere ile yeni bir teminat muahedesi müzakere olunacak idi. İngiltere, bu temine bedel Fransadan üç şey istiyordu. Bunların biri de Şark sulhünde beraberlik idi. Öbür iki şey, deniz silâhlarının indirilmesi ve Rusya ile anlaşma meselesi idi. Fransa, Vaşingtonda toplanan ve daha devam eden deniz silâhları konferansında deniz altı gemilerin kaldırılmasına ve bazı harp sınıfı zırhlıların azaltılmasına karşı koymuştu. Lloyd George, Fransadan kendi deniz kuvvetlerinin üstünlüğünü temin edecek bir şey istiyordu, Rusya meselesi de İngiltereyi tehdit eden işsizlik derdine bir çare gibi görünüyor idi. Şark sulhü ise, Lloyd George'un en ehemmiyet verdiği bir iş idi, Fransanın Ankara ile anlaşmasından beri İngiltere, Fransayı Sark sulhü işinde kendi görüşüne çekmek istiyordu.

13/1/932 de Gonaris, Atinaya çektiği telgrafta, Kanda Lloyd George ve Lort Kürzon ile görüştüğünü, ve bunların sulhün elde edilmesi iki şartın ileri sürülmesine bağlı olduğunu söylediklerini bildiriyor:

1 — İzmir için Milletler Cemiyeti himayesinde Sar mıntakasına benzer bir muhtariyet rejimi ihdas olunmalı. Yerli Rumlardan ve Türklerden bir hükûmet komisyonu, diğer bir tabiiyette bir reis, ecnebi zabitler kumandasında ahaliden nisbete göre alınmış kimselerden bir jandarma olacak. 2 - Trakya sınırlarında Türkiyeye altmış bin ahali bırakacak yolda küçük bir değişiklik.

Lloyd George, Fransaya bir teminat muahedesi karşılığı olarak Şark sulhünde beraber çalışmayı ileri süreceklerini ve Fransa üzerinde yapacakları bu ciddî tazyik ile muvafakatını elde edeceklerini söylemiş. Mösyö Briyanın, Kandan acele Parise davet edilmesi ve Meclisi Meb'usanda sabaha kadar süren bir münakaşadan sonra istifaya mecbur kalması bu meselenin kararlaştırılmasına engel oldu. Eğer böyle olmasaydı, Fransa ve İngilterenin sulhü zorla kabul ettirmek için Kanda anlaşmaları mümkün olacağını uman ve Briyanın düşüşünden hayıflanan Yunan vekilleri Parise geldiler.

Fransada hükûmetin başına Mösyö Poincaré geçmiş idi. Sabık bir Reisicümhurun kabine teşkil etmesi, Fransa cümhuriyet tarihinde ilk görülen bir şeydi. Gonaris, Poincaré ile görüşerek kendisinden Yunan işinde yardım istemiş. Poincaré, Gonarisin telgrafına göre bunu vadetmiş, kendisi Yunanistanı medeniyet itibarile Fransanın anası saydığı cihetle daima Yunan dostu imiş ve bu güç günlerinde Yunanistana karşı dostça hareket etmek istiyormuş. Frangulisin naklettiğine göre Gonaris, Poincaréden Yunan meselesinin bütününde hakem olmasını dilemiş. Poincaré, kendisine " ben Fransızım. Sizin ve bizim aramızda düşmanlık oldu. Bu sebeple bu meselede hakem olmaklığım imkânsızdır „ demiş. Gonaris, Fransız devlet adamına değil, seçme bilgi ve yazı adamına ve onun manevî nüfuzuna sığındığını söylemiş ve kendisine Yunan işinin bütün dosyasını vermeği vadeylemiş.

Hatta, bir Venizelosçu elçinin Atinaya yazdığına göre, Poincaré bu sırada Gonarise kıral Kostantin Yunan tahtında bulundukça Fransanın Yunan siyasetini tutmıyacağını da söylemiş.

PARİS KONFERANSI — Şark sulhünü müttefikler arasında görüşmek için Poincaré'nin reisliğinde Lort Kürzon ile İtalya Hariciye vekili Torretanın 1 Şubatta Pariste toplanmaları kararlaştı. Bu sefer de İtalya kabinesinin birden bire istifası, işi yine geciktirdi.

Bu sırada Büyük Millet Meclisi Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey de, İstanbul hükûmetinin Hariciye Nazırı Ahmet İzzet paşa da Avrupada idiler. İzzet paşa, Yasuf Kemal Beyin Avrupaya gönderilmesi üzerine İstanbul hükûmetince acele gönderilmişti. [1]

Yusuf Kemal Bey, Londrada Lort Kürzona Türkiyenin millî misaka bağlı olduğunu anlattı. Yunanlılar ise, Lort Kürzonun Lortlar kamarasında 30 Martta soylediklerinden anlaşıldığına göre işlerini, kaytsız ve şartsız müttefiklerin eline teslim eylemişler. İngilizler, Yunanlılardan bu vadi daha Teşrin ayında yani Sakaryada uğradıkları yenilmeden sonra almışlar,

Paris konferansı, üç devlet hariciye vekilinden mürekkep olarak 22 Martta toplandı. Askerî ve malî müşavirler de bulundu. O gün iki tarafa mütareke teklif edildi. Ve 4 gün süren müzakere neticesinde de iki tarafa sulh için tekliflerde bulunuldu.

26 Mart tarihli bir notaya bağlı muhtıra, müttefiklerin sulh şartlarını izah eder. Bu uzun muhtırada tekliflere hâkim olan prensipler izah edildikten sonra mütareke Anadolunun Yunanlılarca boşaltılması, azlıklar, boğazlar, Trakya meseleleri ile askerî ve malî meseleler hakkındaki görüşler anlatılmaktadır.

Müttefiklerin tekliflerini istinat ettirdikleri prensipler şunlardır:

"Müttefikler, düşman Türk ve Yunan orduları arasında iki tarafa karşı hakkaniyet ile hareket ederek ve bunlardan her hangi birine bozgunluk ve muvaffakıyetsizlik doğuran şartlar kabul ettirmeyerek sulhü yeniden tesis etmek istemektedirler.

Müttefikler, Türk milletini ve onun kudretini, tarihî ve şanlı payıtahtları olan İstanbul merkez olmak üzere, kendilerine ait sayılabilen topraklarda müstakil ve kuvvetli bir varlığa yeniden koyulmak imkânını verecek kudretlerle, yeniden tesis etmek istemektedirler.

Müslümanlara en adaletli rejimi ve Türk sultanının asırlardan kalan dinî nüfuzunu temin etmek istemektedirler. (Bu iki prensipte İstanbul ve Padişahın korunması açık görünüyor! Bunu elbette İngilizler çıkarmadılar. Bunların kabul edilmesi, İngilizlerin işine gelir. Fakat bunu İngilizlerden istemiş olanlar bulunması çok acı olarak hatıra geliyor.)

Yunan milletine, harp sırasında müttefikler davası uğrunda yaptığı büyük fedakârlığa bir taviz vermek ve millî ve iktisadî terakkisi için serbest hareket bırakmak istemektedirler.

[1] Frangulis kitabında İstanbul hükûmeti mümessilinin matbuata söylediklerini kaydediyor. Bunlar arasında Yunanlıların bizden tazminat talep edeceklerine ve bunun hukukan iltizam olunabilir bir şey olduğuna dair olan sözleri hayretle okudum. Frangulis, bu haklı görüş ile Lozanda heyetimizin tamirat isteyişini karşılaştırıyor!

Müttefikler, iki taraf halkını birbirlerile temasta bulundukları mıntakalar ile, ahalisinin bir birine karışmış olduğu yerlerde artık karşılıklı itimat ve haysiyet ile yaşamak şeraitine koymak istemektedirler.

Müttefikler, müslüman veya hıristiyan olsun diğer bir soy veya mezhepte bulunsun, Avrupa veya Asyada olsun daha kalabalık kavmî veya dinî zümreler arasında bulunan muhtelif azlıkların himayesi ve emniyeti için hükümler kabul etmek istemektedirler.

Müttefikler, Türk milleti ile bu milletin son zamanlarda harp halinde bulunduğu Avrupa devletleri arasında, silâhlı bir ihtilâfın geri gelmemesini istemektedirler.

Müttefikler, bir hal yolu teklif ederken her şeyden üstün olarak, iki taraftan hiç biri hakkında iltizamlı hareket eyledikleri şüphesini asla vermemek ve iki taraf arasında terazi kefelerini tam müsavi tutmak istemektedirler.„

Bu prensiplerden sonra gelen teklifler, Mareşal Foşun reisliğinde askerî mütehassıslarca hazırlanan mütareke ile diğer hükümleri ihtiva etmektedir. Mütareke teklifi, Anadolunun Yunan kuvvetlerinden sulh içinde boşatılmasını ve Türk hakimiyetinin bu kıt'aların bütünü üzerinde yeniden tesis edilmesini temin etmek maksadile yapılmıştır. Boşaltmanın hemen başlayabilmesi ve bütün Yunan kuvvetlerinin çekilmesi için dört ayı ancak geçen bir zaman elvereceği zikrolunuyordu.

Muhtıra, sanki tesir yapmak istiyor gibi, Türk hakimiyetinin bu suretle Akdenizden Karadenize, Kafkas ve İran sınırlarından Ege denizine kadar uzanacağını bilhassa kaydediyor. Azlıklar meselesinde Milletler Cemiyetinden tayin edilmiş komiserlerin murakabesi ve Ermeni yurdu tesisi, Boğazlara ait uzun sözlerle buralarda müttefiklerin işgal kuvveti ve gayri askerîlik teklif ediyor. Rumelinde de, bir Rum şehri olmakla beraber Tekirdğı bize, Babaeski ve Edirne Yunanlılara veriliyordu. Askerî kuvvetimiz seksen beş bin kişiye çıkarılıyordu. Sevrdeki malî komisyon ilga olunuyor. Fakat müttefik devletlerin iktisadî menfaatlerini korumak ve düyunu umumiye ile harp tazminatını ödememiz için Hakimiyetimizle uyabilecek bir usul ileri sürülüyor. Adlî ve iktisadî Kapitülâsyonlarda değişiklik için bir komisyon teşkil olunması teklif olunuyor.

Yunanlılar mütareke teklifini hemen kabul ettiler, Diğer tekliflere cevap vermeği bizim mütareke teklifini kabul ettiğimizi bildirmemize bağladılar.

Yunanlılar kendilerini kaytsız ve şartsız İngilizlere teslim etmişlerdi. Sakaryadan sonra kendilerini toplayıp artık harbe devam

edemezlerdi. Bu itibarla mütarekeyi kabulleri tabiî ve zarurî idi. Türk ordusu ise her gün daha kuvvetleniyor, ve millî dileği elde etmek yolunda canlanıyordu. Şu halde mütareke teklifi hem Yunanlıların uyarına idi. Hem de Türk ordusunu bozup dağıtmak için bir kundak idi.

Bununla beraber, Anadoluyu kan dökmeksizin boşaltma teklifi reddedilemezdi. Böyle bir ret, Avrupada millî dava için zararlı olurdu. Bunu vaktinde kestiren Gazi, müspet cevap verilmesini İcra Vekillerine telkin eyledi. Cevabın Hariciye Vekili Yusuf Kemal Beyin Avrupadan dönmesine kadar bekletilmesine lüzum olmadığını da anlattı. [1]

Mütareke teklifinin prensip itibarile kabulü kararlaştı. Fakat bu cevap verilemeden, müttefiklerin sulh şartlarını bildiren 26 Mart tarihli yukarı da yazdığım muhtıraları geldi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti her iki notaya 5 Nisanda cevap verdi. Mütareke prensip itibarile kabul edilmekle beraber boşalmaya ayni zamanda başlanması ve mütareke müddetinin boşaltma müddeti olan dört aydan ibaret olması istendi. Eğer bu müddette sulh olmazsa, mütareke kendiliğinden daha üç ay uzayacaktı. Boşaltma tarzı yazıldı: Mütareke başlangıcından itibaren on beş günde Eskişehir, Kütahya, Afyon çizgisi ve mütareke başlangıcından dört ayda İzmir de dahil olmak üzere bütün işgal altındaki topraklar boşaltılmış olacaktır.

Mütareke hakkındaki tekliflerimiz kabul edildiği takdirde sulh tekliflerini konuşmak için, üç hafta içinde murahhaslarımızı, kararlaştırılacak şehre göndereceğimiz de bildirildi. Nota metni şudur:

Yakın Şarkta sulhü iade etmek ve yeniden mal ve can zayi etmeden Türkiye topraklarını tahliye ettirmek âlî ve insanî maksatlarile Pariste içtima etmiş olan İngiltere, Fransa ve İtalya Büyük Devletleri hariciye nazırlarının ilk vazife olarak muhasamatın derhal tatili hakkındaki musirrane tavsiyelerini Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin ehemmiyetle tetkik eylediğini bildirmekle şeref kesbeylerim.

İzmire çıkan Yunan ordusunun, cihan medeniyetinin malûmu olduğu üzere sayısız islâm kanını heder etmek, nihayetsiz tahribata sebep olmak suretile idame eylediği istilâ harbine nihayet vermek maksadı sulhperveranesile Büyük Devletler hariciye nazırlarının vaki olan mesailerine karşı, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti şükran ve minnettarî hislerile mütehassistir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti Türk topraklarını tahliye ettirmek niyeti sarihasile teklif olunan mütarekeyi bu noktai nazardan esas itibarile kabul eder. Ancak; hasmımızın bütün cihan nazarında duçarı takbih olan istilâ harbine

[1] Nutuk. S. 398—401

yeniden ve taze kuvvetlerle başlaması ve bu suretle bir taraftan Türkiyeyi yeni fedakârlıklara mecbur etmesi; diğer taraftan dahi âlemin sulh ve rahatını ihlâl eylemesi için mütarekenin kendisine fırsat vermesini terviç etmekte de mazurdur.

Hükûmetimin bu hususdaki mazeretini haklı gösterecek esbap, Büyük Devletlerin dahi malûmu olduğu veçhile, eksik değildir. Filvaki 1921 senesi Martında Londrada düveli müşarüleyhimanın iadei sulh için vaki olan sâylerine Kıral Kostantin hükûmeti, ordusuna muvaffakiyetsiz bir taarruzu emretmek suretile cevap verdiği gibi ayni sene haziranında Pariste Büyük Devletler hariciye nazırlarının sulh vesayasına dahi kral Kostantin fatihane bir vazile İzmire çıkarak bir çok kan, can ve mal bahasına ordusunu akim bir taarruza sevketmekle mukabele eylemiştir.

Bu misaller karşısında hükûmetim mütareke için, şartı esası olarak mütareke ile beraber tahliye ameliyçsine iptidar olunmasını elzem addetmektedir. Halbu ki 23 Mart tarihli nota ile tebliğ olunan mütareke şeraiti tahliyeyi ve harbin yeniden avdet etmemesini kâfil olmadığı gibi böyle bir ihtimal karşısında ordunuz için uzun müddet devam edecek bir kontrol neticesile vatan müdafaai meşruasına gayri müsait şerait altında yeniden girişmek mecburiyetini tahmil eylemektedir. Diğer cihetten Avrupa ve Amerikalı Heyetlerin bitarafane tahkikatile sabit olduğu üzere, arazii meşgulede üç senedenberi tahammülfersa tazyikata maruz olan ve bilhasse mütareke teklifinden beri şedit ve vasi mikyasta katliamlar, ihrakı büyut, şeni hetkırzlar ve envai mezalim ve fecayie uğramakta bulunan ahalii islâmiyenin bir an evvel bu işkencelerden tahlisinin Büyük Devletlerce de mültezem bulunduğuna emniyetimiz berkemaldir.

Zaten mütareke teklifi Yunan kuvvetleri tarafından asyayı sugranın sureti muslihanede tahliyesini ve bu havalinin mecmuu üzerinde Türk hakimiyetinin iadeten tasisini temin etmek niyeti sarihasile yapılmış olduğuna göre, hükûmetim, tahliyenin mütareke ile beraber başlamasının Büyük Devletler noktai nazarına dahi tevafuk eylediği kanaatindedir. Binaenaleyh, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti mütareke müddetinin Anadolunun tahliye müddeti olan dört aydan ibaret olmasını teklif ve tahliye hitamında müzakerati evveliyei sulhiy neticelenmemiş olursa mütarekenin kendiliğinden üç ay daha imtidadına muvafakat eyler.

Tahliyenin tarzı icrasına gelince: Hükûmetim mütareke mebdeinden itibaren ilk on beş gün zarfında (Eskişehir - Kütahya - Afyonkarahisar) hattı umumisinin ve mütareke mebdeinden dört ay zarfında İzmir dahil olduğu halde arazii meşgulenin tamamen tahliye edilmiş bulunmasını zarurî görmektedir. Arazii meşgulenin tahliye ve tesliminde müttefikin zabitanile Türk ve Yunan kumandanlıkları mümessillerinden mürekkep muhtelif komisyonlar marifetile ve Birleşmiş Devletlerin nezareti altında cereyan etmesini ve mezkûr komisyonların tahliye edilecek mahallerin Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti tarafından sureti tesellümünü tanzim ve bu esnada eşhas ve emvalin siyanetini temin salâhiyetine malik olmalarını ve Türkiye askerî kıt'alarının teslim edilen mevkilere tahliyeden itibaren ancak on beş gün sonra dahil olabilmesini hükûmetimin maalmemnuniye kabul edeceğini ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin niyatı sulhperveranesine bir delili cedit olan ve cihan efkârı umumiyesince lâyıkı veçhile telâkki edileceği tabiî bulunan bu hususta, Birleşmiş Devletlerce kabul edildiği takdirde sulh tekliflerinizi tetkik için üç hafta zarfında takarrur edecek şehre göndermiye amade olduğumuzu arzile şeref kespeylerim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti
Hariciye Vekili
Yusuf Kemal

Müttefikler bu notaya 15 Nisanda cevap verdiler. Boşalma ile mütarekenin bir birine bağlanmasını kabul etmiyorlardı. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey bu notaya 22 Nisanda uzun bir cevap verdi. Bunda boşaltmaya hemen başlanmamasının sulh için tehlikeli olacağı, sulh müzakereleri esnasında düşmanın yeniden harbe başlamak için hazırlanabileceği, istilâ ettikleri yerlerde Yunanlıların bu harekellere devam edebileceği anlatıldıktan sonra, mütareke ile boşaltmaya başlama meselesinde israr edilmekle beraber, yeni bir kan dökümü olmayarak sulhe varma yolunda ileri sürülen muhtelif bakış noktaları arasında bir uzlaşma temini mümkün olup olmadığını, karşı karşıya görüşmek için İzmitte toplanacak bir konferansa murahhaslarımızı göndermeğe hazır bulunduğumuz bildirildi.

Yunanistana tebliğ olunan bu cevabî notaya, Yunan devleti 26 Nisanda cevap verdi: 1856 Paris 1878 Ayastafanos ve Berlin 1913 İstanbul muahedelerinin hükümleri hilâfına, Türklerin yaptığı toptan ölümlerden, Pontosta hükûmet emrile altı bin kişinin yeni öldürüldüğünden, yüzü kızarmadan bahsedebildi. Yunan ordularının bütün istilâ ettiği yerlerde nasıl ölüm ve yangın saçtığı sabit olmuş iken, Yunanlıların, medeniyet dünyasına halâ Türk zulmünden bahsedebilmesi elbette insanlık hesabına utanılacak bir şeydir!

Elbette Türkler, mütareke teklifini kabul etmeği, bize ait oldukları teslim edilen yerlerin boşaltılmasına bağlı tutacaklardı. Böyle olmadıkça bu yerlerde ne canlı bir mahlûk, ne taş üstünde taş kalmayacaktı. Öbür yandan, eğer sulh şartlarında uyuşulamazsa Yunanlılar mütareke müddetinde yeni bir taarruz için hazırlanma imkânını bulacaklardı.

Sulh olmadan boşaltma Yunanlılar için tehlikeli mi idi? Yunanlılar Anadolu daki ordu erkânı harbiye reisine bunu sordular. Erkânı harbiye reisi cevabında, bir kısım Yunan orduları çekildikten sonra, Türklerin üstün kuvvetlerle yapaçakları bir taarruzun kalan orduyu ve mühimmatın bir kısmını yok edeceğini bildirdi. Erkânıharbiye reisinin askerce düşünüşüne birşey diyemeyiz. Ancak, Türklerin verdikleri sözü daima tuttuklarını ve Yunanlıların bu mertçe verilmiş bir söze güvenerek, Anadoluyu boşaltmaları lâzım gelirken bunu yapmamakla Yunanistanı çok acı vaziyete düşürdükleri muhakkaktır.

Yunanistan bu çıkmazdan bir kurtulma yolunu, İzmire mahallî bir teşkilât vermek ve İstanbul üzerine yürümek kararında buldu:

Mademki Türkiye sulh muahedesini icra etmemiştir, mademki İstanbul bu muahedenin hükümlerini icra için bir teminattır; Yunanlılar İstanbulu işgal ederek, muahedeyi icra ettirebilirler. Bahusus Yunanistanın askerî ve malî kudreti gün geçtikçe tükeniyordu. Devletler her gün bir az daha çöken Yunanistanın bu halini göremiyorlardı. Bu sebeple onların gözünü açacak bir şiddetli harekete geçmek ve yeniden Şark meselelesini ortaya atmak tek care idi.

Trakya Başkumandanı tayin edilmiş olan Hacı Anesti, İstanbul üzerine bir yürüyüş için üç fırka lâzım olduğunu söylemişti. Anadoludan asker çekmeğe hükûmet yanaşmadığından Anadolu askerini çekmeksizin bunu temin edeceğini söyledi.

Bir az sonra, beklenen Türk taarruzuna karşı koyamayacağını söyleyerek, Papylas tekaüt olduğundan onun yerine Hacı Anesti Anadolu ve Trakya Yunan orduları Başkumandanı oldu. Evvelâ cephenenin kısaltılma sını teklif etti. Bu suretle Yunan ordusu Sevr hattına çekildi. Teftişten Atinaya dönüşünde, biri Atinada diğeri İzmirde askerî dairelerde çalışan askerlerden iki alay (53 ve 60) teşkilini teklif etti. Cephenin daraltılmasından da yedi bin kişi kazandı. Diğer yandan da işgal olunan yerlerin muhtariyeti ilân olundu.

Bunları kurtuluş harbinde hukuku düvele ait meseleler bahsinde tetkik edeceğim. Şimdiden şu kadarını söyliyeyim ki, ne bu muhtariyet ilânı hukuku düvele uygundur, ne de İstanbul üzerine harekete müsaade edilmiştir. İstanbul üzerine yürüyüş ve İstanbulu alış, Yunan ordusunun manevî kuvvetini elbette artırırdı. Bunu Frangulisin iddia etmekte hakkı vardır. [1]

Müttefiklerce yapılan Anadoluyu boşaltma teklifinin, Yunan ordusunun manevî kuvvetini sarstığını söylemesi de doğrudur. Elbette Yunan askeri, devletlerin Türkiyeye verilmesini kararlaştırdıkları yerler için artık hevesle döğüşemezlerdi. Ancak İstanbulu Yunanlıların alışı Türklerin maneviyatını sarsacağını söylemesi doğru değildir. İstanbulun Yunan ordusu tarafından işgal edilmesi, Türk millî tehevvürünü daha kabartacak ve Yunan ordularını bekleyen mukadder akıbeti nihayet daha hızlandıracaktı. İngiliz ordularını ve donanmasını İstanbuldan çıkaran büyük zafer, elbette Yunanistanı oradan daha kolay atardı. İstanbulun Yunanlılar tarafından işgali, kendi hesaplarına ve müttefik devletler hesabına, İzmirin işgalinden, ağır bir hata olurdu.

Frangulis, İngiliz devlet adamlarının, resmî bir lisanla söylenmemekle beraber, buna meyilli olduklarını yazıyor. Belki bu ümidi

[1] Yunanistan ve dünya buhranı. Cilt 2. S. 390

Lloyd George vermiştir. Fakat İngiliz ve Fransız elçilerinin Atinada Yunan notasına verdikleri ret cevapları kat'idir. Fransız cevabı - ki 31 Temmuzda verilmiştir - biraz ağır ifade ile de yazılmıştır: Müttefik ordular kumandanlığına böyle bir ilerleyişe kuvvetle mukabele edilmesi emredildiğini bildirmektedir.

7
Büyük Zafer Ve Mudanya

Oardumuz eksikliklerini tamamlıyordu. Büyük Millet Meclisinde ordunun taarruz kabiliyeti olmadığından, artık siyasî tedbirlerle işi bitirmek lâzım geldiğinden bahsedilirken ordu taarruz hazırlığı yapıyor idi. Gazinin, müddeti yenilenmek lâzım gelen Başkumandanlığı mayısta muhalif gurupun şiddetli hücumuna uğramış ve 5 Mayısta bu kanunun uzatılması kabul edilmemişti. O vakit Gazinin ikna edici uzun izahları üzerine kabul edilen uzatılma, 20 Temmuzda müddetsiz kabul edildi, Meclisten mutlak salâhiyet almış olan ve ordunun taarruz edebilecek kudrette olduğunu bilen Gazi, Erkânı harbiye Reisi ile ve Sarı köy istasyonunda cephe Kumandanı ve Millî Müdafaa Vekili ile görüşerek, taarruzun çabuklaştırılmasını kararlaştırdı.

Sakarya Meydan Muharebesinden sonra düşman ordusu büyük ve kuvvetli bir gurupla Afyon Dumlupınar arasında bulunuyordu. Diğer kuvvetli bir gurup ile Eskişehir mıntakasında idi. Bu iki gurup arasında ihtiyatları vardı. Düşman ordusu teşkilâtı üç kolordu ve bazı müstakil kıt'alar halinde idi. Üç kolordusu on iki fırkadan mürekkepti. Müstakil kıt'alar da ayrıca üç fırkaya baliğ olmakta idi. Bizim Garp cephesindeki kuvvetlerimiz iki ordu halinde idi. Birinci ordu Nurettin ve ikinci ordu Yakup Şevki Paşa kumandasında idi. Bütün kıt'alarımız 18 fırka teşkil ediyordu. Üç fırkalı bir de süvari kolordumuz vardı. Muhasım iki ordu mukayese edilirse iki tarafın insan ve tüfek kuvvetleri birbirine denk idi. Yalnız Yunan ordusunun silâh ve malzeme itibarile üstünlüğü vardı.

Gazi diyor ki " düşündüğümüz ordularımızın asıl kuvvetlerini düşman cephesinin bir kanadında toplayarak bir imha muharebesi yapmaktı,... Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa ve umumî Erkânıharbiye Reisi Fevzi paşa lüzumu gibi tetkikat yapmışlardı. Hareket ve taarruz plânımız çok evvelden tesbit edilmişti,,. Taarruzun bütün teferruatı Gazinin Ceneral Tavshent ile görüşmek üzere Konyaya gidip oradan garp cephesi karargâhının bulunduğu Akşehire

döndüğü 27 - 30 Temmuzda kararlaştı. Garp cephesi kumandanı ordularına 6 ağustosta mahrem olarak taarruza hazırlık emrini verdi. 13 Ağustosta Erkânı harbiye reisi cepheye gitti. Ankaraya dönen Gazi de Ankarada işlerini bitirdikten sonra, Çankayada bir çay ziyafeti tertip ettiğini ajansların ilân ettiği günden bir gün evvel, gece otomobil ile yola çıkarak 20 ağustosta Akşehire vardı.

O gece, taarruz meselesi ordu kumandanlarile görüşüldü, ve 26 ağustos sabahı taarruz edilmesi kararlaştı. Taarruz bir tabiye baskını halinde icra olunacaktı. Bunun için bütün sevk ve tertiplerin gizli kalması lâzımdı. Bütün hareketler bundan dolayı gece yapıldı. Muvaffakiyette, bu gizli tutuşun ve düşmana yürüyüşlerin hiç sezdirilmemesinin büyük yeri vardır. Büyük bir ordunun bu gizli tahşit ve tabiyesi de başlı başına bir muvaffakıyettir.

Taarruz 26 ağustos sabahı bütün şiddetile başladı. Ve o gün ve ertesi, düşmanın cenup ve şarkındaki müstahkem cepheleri düşürüldü. Yenilen düşmanın başlı kuvvetleri 30 ağustosa kadar Asıl hanlar yakınında ihata edildi. 30 ağustosta Başkumandanlık adı verilen tarihî muharebede düşmanın kuvvetleri imha ve esir edildi. Düşman başkumandanı ceneral Trikopis ile erkânı harbiyesi de esir düştü.

Bu tarihin eşini az kaydettiği büyük ve kat'î zaferlerden biridir. Gazinin ordulara hitaben neşrettiği emrin sonu olan " ordular! ilk hedefiniz Akdenizdir, ileri „. Cümlesi, gökten inen sözleri andıran kuvvettedir. Onu, o gün olduğu gibi bugün de okurken yaşarmayan Türk gözü yoktur.

Bu emir ile ordular ilerledi, 9 Eylülde bu ilk hedefe vardı ve o gün, Gazi de muzaffer ordusile beraber İzmire girdi.

İzmir, bu suretle filen Türklüğe kavuştu. Ve buna kendisini kavuşturan Gaziye minnetlerini, onun at üstünde idare ettiği bu büyük zaferi canlandıran heykelini, dikmekle ve onun bu sözlerini, İzmirin kucağında ebediliğe söylemekle ifadeye çalıştı.

İsmet Paşanın bu yıl bu heykelin açılış nutkunda dediği gibi, bir orduya bir şehir hatta bir memleket hedef olarak gösterilmiştir. Fakat daha şimdiye kadar bir büyük deniz hedef gösterilmemiştir. Gazinin, medeniyetler eli olan bu denizi hedef göstermesi, çok manalıdır. [1]

---

[1] «Askeri vaziyetlerde ordulara bir şehir, bir ırmak, nihayet gene mahdut bir mıntaka göstermek adet iken; Gazi Başkumandan bir drnizi hedef göstermiştir. Akdeniz binlerce senedenberi medeniyet havzası ve dünya siyasetinin geçitidir. Gazi meydan muharebesini müteakip o meydan muharebesenin neticesini ifade eden hedefi değil, Akdeniz siyasetinde ve Akdeniz medeniyetinde Türk milletinin lâyik olduğu yüksek mevkii almak hedefini göstermiştir.» İsmet Paşa

Türk milletini bu büyük zafere kavuşturan ve bu sebeple çok haklı olarak büyük kurtarıcı adını alan, Gazi, kadın erkek, genç ihtiyar her Türkün ve her Türk yavrusunun yüreğinde her şeyden aziz bir yer tutan, büyük Gazi, bu zaferin ehemmiyetini birinci yıl dönümünde Dumlupınarda anlattı. Ve bu muharebeyi, bütün kuvvetile o gün bize yaşattı. sözleri ateş saçiyordu. ".. bataryalarımızın fasılasız ve amansız ateşleri düşman mevazını, içinde barınılmaz bir cehennem haline getiriyordu. güneş mağribe yaklaştıkça, ateşli, kanlı ve ölümlü bir kıyametin kopmak üzere olduğu bütün ruhlarda his olunuyordu. Bir an sonra cihanda büyük bir inhidam olacaktı ve beklediğimiz halâs göneşinin doğabilmesi için bu inhididam lâzımdı. „ sözlerini söylerken müstevli ordunun inhidamını hep görür gibi olmuş Idik. Büyük zaferin hikâyzsi de zafer kadar büyük ve heyecanlı olmuştu.

" Büyük kongredeki nutkunda bu büyük zaferden sadece şu veciz ifade ile bahseder:

"Bu eser, Türk milletinin hürriyet ve istiklâl fikrinin ölmez abidesidir. Bu eseri vücude getiren bir milletin oğlu, bu ordunun Başkumandanı olduğumdan ilelebet mes'ut ve bahtiyarım.„

Büyük zafer için milleti büyüten ve onunla büyüyen Gazinin bu ifadesinden canlı ve kuvvetli bir ifade bulunamaz. Türk milletini, ölümden ve kölelikten bu zafer kurtarmış; hürriyete ve istiklâle bu zafer kavuşturmuştur. Elbette bu zaferin bütün şerefi bunun uğrunda hiç bir milletin göze alamadığı ve katlanamadığı sonsuz fedakârlığı omuzlayan Türk milletinindir. Fakat Türk milletini de bu zafer, ve bu zaferle hürriyet ve istiklâle kavuşturan da Gazidir. Tarihte bunun kadar birbirini tamamlayan levhaya az tesadüf olunur. Birbirini tamamlayan eşsiz iki büyüklük levhası: Türk milleti ve Gazi.

Fatihin İstanbulu zaptetmesi ile dünya tarihinde bir devir kapanır: Orta zamanlar, ve bir devir açılır, yeni zamanlar, 1922 deki büyük Türk zaferile de tarihte bir devir kapanacak ve bir devir açılacaktır. Bunu, içinde yaşadığımız için henüz görmüyoruz. Ancak dünya harbi, bu zaferle bitmiştir. Ve bu zafer dünyanın kör gözünü açmıştır. Tarihe yep yeni bir deviri, yine Türk kuvveti ve onun Kemalli timsali Mustafa Kemal açtırmıştır. Gazi, dünyaya ispat etmiştir ki, tarih durdurulur ve tarihe istikamet verilebilir. Dünya tarihinde tarihi durduran ve tarihe istikamet verebilen büyükler çok nadirdir. Birkaç tanedir. Gazi onlardan biridir.

Driyol, Yunanistanın diplomatik tarihinde bu zaferden duyduğu acıyı naklederken (cilt 5 s. 414) zaferin ehemmiyetini de ifade etmiş oluyor:

" 20 Eylülde Anadoluda artık Yunan askeri kalmamıştı. Fakat

Rum da kalmamıştı. Yunanistan için artık her şey mahvolmuştu. Yalnız şeref kurtulmuştu. [1]

Ancak şu veya şu büyük devletin şerefi değil.

Çünkü Yunanistan yalnız Türklerce yenilmiş değildi.

Hem de yenilen elbette yalnız Yunanistan değildi. „

Çok doğru. Yenilen elbette yalnız Yunanistan ve yalnız Yunanlılık değildi. Memleketimize karşı değişmez bir ihtiras ve sönmez bir kin ile Emperyalist takip eden bütün Avrupa yenilmişti. Avrupanın bütün haris ve kör siyasetçileri de yenilmişti. Bunun için değilmidir ki tam bu zaferin ertesinde Budapeşte Darülfünununda tanınmış bir Hukuk Profesörü bana Napolyon ile Mustafa Kemal arasında bir mukayese yaparak Napolyon, İngiltereye mağlûp oldu. Mustafa Kemal, onun mağlûp olduğu devleti yendi. O Napolyondan daha büyüktür ve zafer o kadar mühimdir demişti.

Dünyayı yenen İngiltere, mağrur Başvekilinin hatasile böyle bir mevkie düşmuştü. İngiltere bu mevkii kabul edecekmiydi? Ya kendini müdafaa eden asil bir millet üzerine atılarak o milletle boğazlaşmak, yahut bu kahraman milletle onun en tabiî haklarını tanıma esası üzerine anlaşarak bütün dünyaya İngiliz siyasetindeki uzak ve iyi görüşlüğün yeni bir delilini vermek suretile bu mevkiden çıkılırdı.

Başvekil Lloyd George, İngiliz milletini böyle bir çıkmaza sokmuştu. Lloyd George, bu çıkmazdan varlığını müdafaa etmek için savaşan Türk milletile boğazlaşmak suretile çıkmak istiyordu. Türklerle harp için bir milyondan fazla insan seferber etmiş, bir milyar altın İngiliz lirasından fazla para sarfetmiş olan İngiltere, varlığı için vuruşan Millî Türkiyeyi ram etmek için ne kadar insan ve ne kadar para sarfedecekti? Ve neticede ne kazanacaktı? Varlığını benliğini duymuş bir millet yok edilebilirmi? İngiltere için, akıbeti meçhul ve her halde zararı kârından çok fazla olan bir işe yalnız his ile atılmak imkânı yoktur.

Selim akıl sahibi olan büyük İngiliz milleti, kendi ihtirası yolunda memleketi yeni bir badireye sürükleyen Başvekilini bu sırada terketti. Dünyaya tahakküm eden Lloyt George bu suretle Türk zaferile

[1] Malûm olduğu üzere Fransa Kıralı birinci Fransova Pavyada beşinci Şarle yenilerek esir düştüğü zaman, Anasına yazdığı mektupta böyle demişti O vakittenberi bu darbı meseldir. Aksi de, Büyük Petronun Protta Baltacı Mehmet Paşaya yenilerek bütün ordusile esir düşmesi muhakkak iken Çarın karısı birinci Katerin, Türk serdarını çadırında ziyaret ederek Rus Çarını ve ordusunu kurtarmıştı. Daskoviçi bunu naklederken « her şey kurtuldu namustan başka » der.

düştü. Milletlerin istiklâllerini ihtirası yolunda feda eden Napolyon hak, hürriyet ve istiklâl için savaşamların önünde düştüğü gibi!

Büyük taarruzdan düşman ordusunu kurtarmak için sulh teşebbüsleri vaki olmaması kabil değildi. Gazi ilk teşebbüse şu yolda cevap verilmesini emretti : Artık Anadolu için her hangi bir konuşmaya yer kalmamıştır. Mütareke Trakya için görüşülebilir. Eylülün onuna kadar doğruca bize müracaat olunursa şu şartların ileri sürülmesi lâzım gelir : 1 mütareke tarihinden on beş güne kadar Trakya 1914 hudutlarına kadar kayıtsız ve şartsız teslim edilecek. 2 — Yunanistandaki esirlerimiz on beş günde geri verilecek. 3 — Yunan ordusunun yaptığı zararlar tamir olunacak.

Devletler bundan sonra İzmirdeki konsoloslarına Gazi ile görüşerek mütarekeyi kararlaştırma yolunda salâhiyet verdiler. Fakat Türk orduları yıldırım sür'atile İzmire vardıklarından ve bitaraf mıntakaya doğru yürüyüşlerine devam ettiklerinden Fransa fevkalâde komiseri Ceneral Pelle İzmire geldi ve bunu halle çalıştı. Mösyö Franklen Buyyon da, İngiltere ve İtalyanın da muvafakatile Gazi ile görüşmek üzere İzmire geldi.

2 Eylülde Yunanistan, devletlerin kendisine verdiği İzmire çıkma mandasından vazgeçtiğini bu devletlere bildirdi. (1)

Frangulis diyorki Yunanlılar Türkiye'ye karşı harbettiği müddetce Lloyt George hükûmeti araya koyduğu kimse ile harbi kendisi için hiç bir tehlike olmaksızın idame ettirmekten memnun idi. Fakat hezimet baş gösterip te araya konan kimse yok olunca İngiliz orduları Mustafa Kemal ordularile karşı karşıya geldi.

İngiltere hükûmeti bunun üzerine Pariste 17 Eylülde bir konferans toplanmasını aceleleştirdi. Diğer taraftan Royter Ajansı ile bir tebliğ neşrederek, vedominyonlara ve muhtelif devletlere müracaat ederek, medenî milletleri Türkler aleyhine sanki yeni bir haçlılar seferine davet etti. Tebliğte " Kemalist kuvvetlerin İstanbula ve boğazlara yaklaşması ve Ankara hükûmetinin iddiaları, meydana, İngilterenin dikkatini celbeden bir vaziyet çıkarmıştır. Bu iddiaların kabul edilmesi müttefiklerin son harpteki zaferlerinin neticelerinin kaybolması demektir „ deniyordu. Tebliğe göre " Avrupayı Asyadan ayıran ve Akdenizle Karadenizi birleştiren boğazlar, dünyanın menfaatleri için ve hele İngilterenin menfaatleri için başlıca ehemmiyeti haizdir. „ Boğazların serbestliği kendisi için " hayatî bir zaruret „ olduğu cihetle İngiltere bu serbestliği muhafaza etmek için her türlü vasıtayı kullanmağa hazırdır, Müttefiklerin İstanbuldan ve boğazlardan çıkarılması bütün İslâm memleketlerde ve dünya harbinde yenilen yerlerde korkunç aksi tesirler yapacaktır.

Balkan devletlerinin ve hele Romanya, Yogoslavya ile Bulgaristanın boğazlar mıntakasının müdafasına faal surette iştirakleri için İngiltere bu devletlere müracaat etti. Dominyonları kendi menfaatlerini korumak hususunda yardıma davet etti ve Ceneral Harington kumandasındaki kuvvetlerin artırılmasına karar verildi. Türklerin bitaraf mıntakanın ihlâline ait her türlü teşebbüslerine karşı koymek üzere Akdeniz donanmasına emir verildi.

Royter Ajansı ile neşredilen nota ve diğer tedbirler bütün dünyada da Dominyonlerda da harbe davet yolunda telâkki olundu. Bütün dünya yeni bir harp tehlikesi önünde idi. Fakat Lloyd George, kuvvetlerin artırılması kararını Fransa ve İngilterenin reyini sormaksızın almıştı, Fransa bunun ertesi günü, Çanakkaleye göndermiş olduğu kuvvetlerin geri alınması emrini verdi. Fransa bu suretle Türkiyeye karşı kuvvet siyasetine iştirak etmeyeceğini göstermiş oldu. İtalya hükûmeti de ayni yolu tuttu. Romanya Bulgaristan ve Yugoslavya da Türkiyeye karşı açılacak savaşta faal bir pay almak meyli göstermediler. Yalnız Yugoslavya cenup hudutlarına doğru bir kısım kuvvetler gönderdi. Diğer devletler hiç tınmadılar. Dominyonlar ve hele Hindistan ile Kanada hayretlerini anlattılar. Bizzat İngilterede dahi, bu kuvvete müracaat fikri şiddetle tenkit edildi. Ve Nihayet Lloyd George hükûmetinin düşüşünü icabetti.

" Harp sonu Avrupa tarihi „ nde Frank Simon bunu şöyle anlatır: "Bu çok nazik zamanda Lloyd George aklını kaybetti. Parise ve Romaya askerî bir yardım istemek için müracaatte bulundu. Daha ileri giderek Yugoslavyayı ve Romanyayı Çanakkaleye asker göndermeğe davet ve bu suretle İngiltere lehine yeni bir harbe girişmeğe teşebbüs etti. Kanada, Avusturalya ve cenubî Afrikaya müracaat ederek yeni bir Gelibolu macerasına iştirak için asker gönderilmesini istedi.

Ancak Paris ve Roma, ordularına Asya kıyılarını terketmek buyruğu ile cevap verdiler. Fransa başvekili Boulogne'den sonra Lloyd George askerî bir ittifak teklif eylemişti. Lloyd George bunu tenezzülsüzlükle reddetmişti. İtalyanlar da bu harbin asıl sebebi Lloyd George'un, İtalyanların değil Yunanlıların İzmiri zaptetmelerine çabucak karar vermesinde olduğunu unutamazlardı. Romanya Cenova konferansında Lloyd George'un Besarabyanın Rusyaya geri verilmesini hiç olmazsa ima ettiğini hatırlayordu. Yugoslavya Lloyd George'un kendisini orta Avrupayı Balkanlaştırmakla ittiham ettiğini unutmamıştı. Dominyonlara gelince bunlar, yeni bir Avrupa harbine bu daveti soğuk karşıladılar. Bu davetin sonraları müessif neticeleri oldu.

Öbür yandan, İngilterenin Hindistandaki bütün islâm tebaası, Irakın, Filistinin, Mısırın bütün islâm halkı Türk davasını benimsediler. İngiltere islâm tebaasının sadakati birdenbire sarsıldı.

Bu vaziyette, Türklerin önünde eğilmekten başka yapacak bir şey yoktu... [1]

İngiltere, kendisi için tehlike dolu olan işte bu vaziyette, Lort Kürzonu Mösyö Poinkare ve Kont Sforça ile sulh hakkında görüşmek üzere Parise yolladı.

Lort Kürzon 19 Eylülde Büyük Millet Meclisinin " Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Gazilik unvanı ve müşürlük rütbesi tevcih „ edildiğine dair olan kununu kabul ederek bütün Türkiyenia sevinçle çalkandığı gün - Parise vardı, ve ertesi gün üç müttefik devlet adamı arasında konuşma başladı. Başlıca üç şey görüşüldü: Boğazlar mıntakasına Türk kuvvetlerinin girmemesi için buralarda İngiliz kuvvetlerinin alıkonması. Boğazların serbestliği, Türkiye ile sulh şartları.

Lort Kürzon sulh imzalanınca müttefik kuvvetlerin hepsinin çekilmesini kabul ediyor, Boğazların serbestliği beynelmilel bir kuvvetin kontrolüne verilmesini ve azlıkların himaye edilmesini istiyordu. Trakya meselesinde Fransa ve İtalya bunun da Türkiyeye verilmesini istiyorlardı. Lort Kürzon 23 mayısta İngilterenin de buna iltihak ettiğini söyledi ve ancak Türkiyenin buraya ve bitaraf mıntakaya sulh imzalanıncaya kadar asker göndermemesi ve İngiliz askerlerinin sulh takarrür edinciye kadar orada kalmasını istedi. Zaten İstanbuldaki Avrupalılar müttefiklere bildirmişlerdi ki, Trakya hakkındaki Kürk istekleri kabul edilmiyecek olursa İstanbul Kemal orduları tarafından yıkılma tehdidine maruzdur.

Millî Türk ordularının muzaffer yürüyüşü ile sarsılan müttefikler ve başlıca İngiltere şevketini bir inhidamdan kurtarmak endişesile Pariste toplanan üç devlet adamı, Türkiyeye 23 Eylül tarihli notayı verdiler: Bu notayı son sulh tekliflerini thtiva etmesi itibarile aynen terçüme ediyorum:

Üç müttefik devlet hükûmetleri, Büyük Millet Meclisi hükûmetinden, Venedikte veya başka yerde kurulacak olan ve Türkiye murahhaslarile beraber Büyük Britanya, Fransa, İtalya, Japonya, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan murahhasları da davet edilecek olan bir toplanmaya salâhiyetli bir murahhasını hemen göndermeğe mütemayil olup olmadığını kendilerine bildirmesini rica ederler. Bu toplanma alâkalı hükûmetlerce lüzumlu görülen kararlar alınır alın-

[1] Histoire de l' Europe d'après guerre. S. 173

maz yapılacaktır. Bu toplantının mevzuu Türkiye ile Yunanistan ve müttefik devletler arasında kat'î sulh muahedesini müzakere ve aktetmekten ibarettir.

Üç müttefik hükûmet bu fırsattan istifade ederek, Türkiyenin Merice kadar Trakyayı ve Edirneyi tekrar almak hususundaki arzusunu teveccüh ile itibara almakta olduklarını beyan ederler. Üç müttefik hükûmetin muvakkaten bitaraflığını ilân ettikleri mıntakalara sulh müzakereleri esnasında Ankara hükûmetinin ordusunu göndermemesi şartile, üç hükûmet, Türkiyeye bu hududun verilmesini konferansta memnuniyetle iltizam eyleyeceklerdir.

Şurası mukarrerdir ki, Türkiyenin ve komşularının menfaatlerini korumak, sulhü muhafaza için belli edilecek bazı mıntakaları gayri askerileştirmek, Türkiye otoritesinin sükûn ve düzenle tekrar tesis edilmesini elde etmek ve nihayet Milletler Cemiyetinin himayesi altında Çanakkale ve İstanbul Boğazile Marmara denizinin serbestliğini, ve soy ve din azlıklarının himayesini temin eylemek maksadile muahedeye, iki tarafın uyuşmasile hükümler konacaktır.

Bundan başka üç hükûmet, Türkiyenin Milletler Cemiyetine kabul edilmesini memnuniyetle iltizam eyleyeceklerdir. Üç hükûmet, muahede meriyete girdiği anda müttefik ordıların İstanbuldan çekileceği hakkında son Mart ayında verdikleri teminatı yenilemek hususunda müttefiktirler.

Üç Müttefik hükûmet, Yunan kuvvetlerinin, konferansın açılmasından evvel de, müttefik kumandanlarca Türk ve Yunan askerî makamlarile uyuşularak çizilecek bir hatta çekilmesini başarma yolunda nufuzlarını kullanacaklardır. Bu müdahaleye mukabil, Ankara hükûmeti de, ne konferanstan evvel ve ne de konferans sırasında, muvakkaten bitaraf ilân edilmiş olan mıntakalara asker göndermemeği ve Boğazlar ile Marmara denizini geçmemeği taahhüt edecektir. Yukarda söylenen hattı belli etmek için Mustafa Kemal ile Müttefik devletler Ceneralları arasında, Mudanyada veya İzmitte hemen bir görüşme vaki olabilir,

Müttefik hükûmetler, müracaatlarının dinleneceği ve kendilerinin bütün medenî insanlığın istemekte olduğu bir sulhe varma yolunda müttefiklerile olduğu gibi Türkiye ile de beraber çalışabilecekleri kanaatindedirler.„ Poincaré, Kürzon, Sforça.

*
* *

Frangulis diyor ki: [1] " Bu nota Türkler için açık olarak çok müsait idi ve Türkiyeye merkezî İmparatorluklar yanında harbe gir-

[1] Ayni eser sahife 446

meden evvelki toprak sahasını hemen tamamile yeniden veriyordu. Yunanistan için ise bilhassa acı idi .... ilâve etmelidir ki Yunanistan, Anadoluda yenilmiş idi. Fakat orduları Trakyada olduğu gibi duruyordu. Bu mıntakada ordularının yeni bir toplanışı, Kemalist kuvvetlere karşı koymağı, mümkün kılıyordu .... „

Yunanistan, evvelâ Trakyanın bu sebeple terkini kabul etmedi. 24 Eylülde Türk süvarileri de bitaraf mıntaka önünde göründü.

Gazi Türkiyesi, bitaraf mıntakayı ve Sevr muahedesini tanımamıştı. Ve haksız işgal edilmiş topraklarımızı kurtarmak arzusunda idi. Bundan tabiî ne olabilirdi ve bu tabiî yolda millî ordular muzaffer yürüyüşlerinde nasıl durdurulabilirdi? Bütün ordu, İstanbul'a ve Trakya'ya doğru ilerlemek, bu vatan parçalarını da kurtarmak istiyordu. Millet, bunu gözlüyordu. Bu Millî emel karşısında İngilterenin vaziyetini düşünmek te, siyaset adamlarımıza düşen ağır bir işti.

Boğazları ve İstanbulu işgal eden müttefikler ve bilhassa İngiltere, muzaffer ordunun yürüyüşü önünde, bütün şerefini bırakmadan bulunduğu yerlerden çekilemezdi. Zavahiri kurtarmak lâzımdı. İşte Paris konferansında kararlaşan ve verilen nota, bu zavahiri kurtarmak maksadile yazılmıştı. Demek ki sulhün imzasına kadar müttefiklerin elinde şereflerini kurtarabilecek bir şey bırakılmak lâzımdı. Bu esas üzerine millî hükûmet ile müttefik devletler arasında yeni bir anlaşma yapılacaktı. Bu anlaşmayı yapıp yapmamak, orduların muzaffer yürüyüşünü durdurup durdurmamak meselesi, siyasette ileriyi iyi görme noktasından tahlil olunursa, tereddütsüz olarak, alınan kararın doğruluğu hükmüne varılır. Eğer o gün Ceneral Haringtonun müracaati üzerine vaziyet her iki tárafın da kabul edebileceği bir şekilde tanzim edilmeyip te ordu yürüyüşünde devam etseydi, bu hareket, belki İngiltere ile bir harbi mucip olabilir ve her halde sulh ile elde edilen yerlerin nihayet kanla elde edilmesinden başka bir semeresi de olamazdı. Kan dökmeksizin elde edilmesi mümkün olan yerler için kan dökme mes'uliyetini, müdrik bir devlet adamının alabilmesine imkân varmıdır? Driyol bu bitaraf mıntaka buhranından bahsederken, Fransa ihtilâlinin en tanınmış büyük kumandanlarından olan ve Napolyon tarafından kendisine "Zaferin aziz çocuğu„ unvanı bir çok büyük zaferlerden dolayı takılmış bulunan Mareşal Massena ile karşılaştırarak der ki: (S. 410) " Massena, Torres Verdas hatlarında bütün şerefini bıraktı. Mustafa Kemal, Massena değildi. „

Mustafa Kemal, Massena da değildir Napolyon da değildir. Her ikisi ile kıyas edilmiyecek kadar şerefli ve basiretlidir. Netekim

Driyol, ilâve ediyor "Mustafa Kemal, akıllı hareket etti ve kendisine yapılan daveti kabul eyledi. „

Gazi, Ceneral Haringtonun telgrafına verdiği cevapta, Büyük Millet Meclisi hükûmeti ile kararlaştırılmış bir bitaraf mıntaka olduğunu bilmediğinden ve harekâtın Yunan ordusunu takip maksadile yapıldığından, bu ordunun yaptığı şiddetlerden bahsederek ve Boğazların serbestliği hakkında teminat vererek, bir anlaşamamazlık olmaması için tedbir alınmasını istedi. Ceneral Harington, bir sene evvel İzmitteki millî kumandanın ve kendisini temsil eden yüksek bir zabitin bitaraf mıntaka çızgilerini çizdiğini, tehdit edilen mıntakada Rum askeri olmadığını, Yunan donanmasının Türk sularından çektirildiğini bildirdi. Çanakkaledeki İngiliz askerlerine karşı tehditten vazgeçilmesini tekrar rica etti. Aldığı yardımın da sulh maksadile olduğunu hükûmeti emrile teyit eyledi.

Bu suretle Ceneral Harington, kuvvet almış olmakla beraber bu kuvvetin tehdit için olmadığını, hükûmeti namına beyan ediyor. ve takip Yunanlılara karşı yapıldığına göre onları çıkartıyor. Sulh akdine kadar da İngilizlerin işgal ettiği yerlere girilmemesini rica ediyordu. Franklen Buyyon, bunu Gazi ile görüşerek temın etti. Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Hariciye Vekili Yusuf kemal Bey, birinci Teşrin de verdiği cevap ile müttefiklerin tekliflerini kabul ettiğini bildirdi :

"Üç müttefik devlet tarafından Büyük Millet Meclisi hükûmetine verilmiş olan 23 Eylül 922 tarihli nota cevabının bir kaç güne kadar verileceğini zatı devltlerine bildirmekle şereflenirim: Türkiye orduları Başkumandanı nezdine yeni gelmiş olan Mösyö Franklen Buyyonun itilâf devletlerinin Pariste toplanmış mümessillerile hem fikir olarak verdiği teminlere itimat ederek ve âdil bir sulhü yeniden tesis yolunda müzakereye hemen başlanacağına kanaat eyleyerek, Yunan ordularını takip yolunda İstanbul ve Çanakkaleye doğru durmaksızın ilerleyen harekâtın hemen durdurulması için emir verilmiştir.

Mösyö Franklen Buyyonun verdiği teminler. Türkiyenin haklarını temin yolunda itilâf devletleri tekliflerinin mülhem olduğu adalet duygularını ispat eylemiştir. Bununla beraber Trakyanın tek bir gün bile fazla olsa, Yunan ordusu idaresi altında bırakılması her türlü tehlikenin ve bütün Türkiye ahalisi acılarının kaynağı olması cihetile Trakyanın, Edirne de dahil olduğu halde Meriç garbine kadar hemen boşaltılması ve acele Büyük Millet Meclisi hükûmetine teslim edilmesi zaruridir.

İtilâf devletleri, arzu ve tekliflerinin zamin olduğu, bu çabuk mes-

eleleri tesbit etmek üzere, müttefikler Cenerallerinden mürekkep bir konferansın Mudanyada ve 3 birinci Teşrinde toplanması teklif olunur.

Garp cephesi kumandanı Ceneral İsmet Paşa, bizi Mudanya konferansında temsil etmek üzere, şahsen seçilmiştir.

Yukarıda söylenen tarih size uygun geliyorsa bu konferansa gidecek Ceneralleri seçmenizi ve bunların atlarını bize bildirmenizi rica ederim...„

Frangulise göre, İngiltere, bu sırada Ceneral Haringtona, Türklerin Çanakkalede bulundukları yerlerde kalamıyacaklarını bildirdi ve kendisine buralardan Türk askerinin çekilmesini temin etmek yolunda en vâsi salâhiyetleri verdi. Fakat Ceneral Harington, şiddetli tedbirlere müracaat etmemeği tercih etti. Ve onun bu mutedil siyaseti, hakikî bir sükûn havası hasıl etti. Eğer bu sahih ise Ceneral Haringtonun, yerinde vaziyeti ve şiddetli tedbirlere müracaattan çıkacak neticenin ağırlığını, İngiltereyi idare edenlerdan daha iyi görmüş olduğunu kabul etmek lâzım gelir. Elbette ceneral Harington bir İngiliz sıfatile İngiliz menfaatine uymayan bir hareketle bulunamaz. Hem de asker olduğu için, kendisine verilen emri tatbik etmek mecburiyetinde olduğu bilinmez bir şey değildir. Bu sebeplerle Ceneral Harington, Türklere karşı şiddetli harekete geçmemenin bizzat İngiltere kuvvetleri için ve İngiltere devleti için elverişli tek yol olduğunu anladığı için şiddetli harekete geçmedi. Ve iki ilk teşrinde İstanbuldaki erkânı harbiyesi ile beraber İron - Duke Krovazörüne binerek Mudanyaya hareket etti. Fransayı ceneral Şarpi ve İtalyayı cenral Monbelli temsile memur edilmişlerdi. Mösyö Franklen Buyyon da Fransız Metz harp gemisi içinde murahhaslara kavuştu.

Konferans, Mudanyada 3 birinci teşrinde öğleden sonra açıldı. Kim reis olacaktı? Müttefikler, dünya galibi sıfatile kendilerini belki üstün görüyorlardı. İsmet paşa, konferansın toplandığı yerin Türkiyede olması sebebile ve galip bir ordunun mümessili sıfatile cenerallere yer göstererek meseleyi fiilen halletti [1]. İşin konuşulması belki de halledilmez güçlükler çıkarırdı. Ceneral Harington, nutkunda, konferansın mevzuu, muhasematı durdurmak, Trakyada Yunan ordusunun arkasına çekileceği bir hat çizmek ve yakında toplanacak bir sulh konferansına yol açmak olduğunu gösterdi.

İsmet paşa Türkiyenin, Trakya hakkında temin edilmedikçe hiç bir şart ve hiç bir konferans kabul etmek ihtimali olmadığını söyledi.

[1] İlk celseden çıkarken cenerallerden birinin « bize yenilmiş muamelesi yaptı» diye şikâyet ettiği duyulmuştur.

4 Teşrinde sabahleyin ve öğleden sonra tekrar bir toplanış oldu. Müzakere üç günde bitecek idi. Masa başında böyle olmadı. İsmet Paşa, mütarekenin imzasından nihayet bir ay sonra Trakyanın müttefikler tarafından boşaltılarak bize tamam teslim edilmiş olmasını kat'î olarak istedi. Müttefikler, siyasî salâhiyeti haiz olmadıklarını ve ancak askerî meseleleri görüşmeğe geldiklerini söylediler. Ve hükûmetlerile görüşmek üzere İstanbula döndüler. İsmet Paşa da durmuş olan ordulara İstanbul ve Trakya üzerine ilerleme emrini verdi.

Zaten ayni zamanda Pariste Mösyö Poincaré'nin reisliğinde Lort Kürzon ve İtalya hariciye vekili Mösyö Galli toplanmışlardı. Yeni Yunan cümhuriyetini Garp devletleri yanında temsil etmeğe davet olunan Mösyö Venizelos, Londra ve Parise koşarak Trakyanın Yunanistana bırakılması hakkında teşebbüslere girişti. Yeniden Avrupa efkârını Yunanistan lehine kazanmak için gazeteleri elde etmek için çalıştı. Mösyö Venizelos, muvaffak olamadı. Pariste toplanan bilmem kaçıncı Şark konferansı, 7 Eylülde Cenerallere verilecek cevabı kararlaştırdı. Trakyanın, Yunan orduları çekildikten bir ay içinde bize teslim edilmesi hakkındaki İsmet Paşa teklifi nihayet kabul olundu.

Yunanistan Başvekili, İngiltere hükûmetine İngilterenin, yanında harbettiği Yunanistanı tamamile terketmiş olmasından dolayı, şikâyet etti. Vekiller heyeti Atinada, Trakyayı terketmemek ve mukavemet etmek reyine temayül ediyordu. Mösyö Venizelostan gelen bir telgraf, hiç bir ümit kalmadığını anlatt.

9 Birinci teşrinde Mudanyada Türk Cenerali ile müttefikler Cenerallerı yeniden buluştular. O gün ve sabaha kadar ertesi gün süren çetin müzakerelerden sonra anlaşılabildi. İsmet Paşa, en son Yunanistan imza etmezse müttefik devletlerin mütareke şartlarına kefil olup olmayacaklarını sordu.

Ceneraller, Müttefiklerin bu mesele üzerinde Pariste anlaşmış olduklarını söylediler. Bunun üzerine İsmet Paşa, mütarekeyi imzaladı. 11.10.922

Sabah altıyı kırk beş geçiyordu, gün doğmuştu ve Türkiyenin gün gibi parlayan güzel günü de doğmuştu. Müttefikler Cenerallerı de imzaladılar. Yunan Cenerali imzalamadı. Fakat 15 birinci teşrinde meriyete gireceği kararlaştı: Sonra İstanbuldaki Yunan fevkalâde komiseri bunu iki ihtirazî kayıt ile imzaladı.

Mudanya mütarekesinin bir manası vardır. Mütareke hükümlerini yazmadan onu göz önüne koymak millî borçtur:

Mondros mütarekesinin yaşattığı acı günlerde müttefik ordular

İstanbulda, yenmiş olmanın kibir ve azameti ile, insanlık duygularını bile unutmuşlar, İstanbulda zafer alayları yapmışlar, azkerlerimizi, kumandanlarımızı kendi zabitlerine selâm vermek mecburiyetinde bırakmışlardı. Türk şehrinde ve payıtahtında kendilerine zafer alayları yaptıran, ecnebi bayraklarile süslenmiş caddelerden, selâm durmuş ecnebi askerler arasından, yardakçılarının alkışları arasında geçen Büyük devletlerin kumandanları, yine bir Türk şehri olan Mudanyada, Türk bayraklarile donanmış bir sahadan ve millî zaferle yüzü gülen Türk asker ve çocukları arasından onları hürmetle selâmlıyarak geçtiler ve Türk silâhlarına lâyık olduğu saygıyı gösterdiler.

Tarihin değişmeyen ezelî hükmüdür: Haksızlık eden başları bir gün koparırlar. Müttefiklerin haksız gurur ve nahveti millî hisler önünde eğildi. Yahut, hayır, Müttefiklerin İnsanlık duyguları şerefli insanlar karşısında yükseldi. Mudanyada hiç kimse, hiç bir devlet eğilmedi. Kendini müdafaa etmeği bilmiş bir milletin haklarını teslim etmek suretile müttefikler hak yoluna girdiler ve bununla kendileri de yükseldiler.

Bütün insanlık ta yükseldi.

Mudanyada bu eseri yaratan askerleri ve onlar içinde kendi kumandanımızı insanlık adına saygı ile anarız.

Mondros bu suretle Mudanya ile tarihe karışmıştır. Bu, bize yeniden kavuştuğumuz yurdu daha çok sevmemizi öğretir.

MUDANYA MÜTAREKESİ METNİ:

Müttefik hükûmetler, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetine Edirne de dahil olarak Şarkî Trakyayı teslim etmeği kararlaştırmış olduklarından konferansın gayesi şu idi:

1 — Şarkî Trakyadan çekilmeğe davet edilecek olan Yunan kuvvetlerinin, arkasına çekileceği hattı tesbit etmek.

2 — Yunan askerinin ve idaresinin boşaltması ve bu topraklarda Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti memurları ile jandarmasının yerleştirilmesi usullerini tayin eylemek.

3 — İntikal devresi esnasında bu mıntakada asayişi ve emniyeti korumak maksadile buranın kontrolünü temin eylemek.

Murahhaslar aşağıdaki noktalar üzerinde uyuşmuşlardır:

I — Türk ve Yunan kuvvetleri arasında muhasamat bu mukavelenin meriyete girdiği tarihten itibaren terkedilmiş olacaktır.

II — Trakya Yunan ordularının bu mukavelenin meriyete girmesinden itibaren arkasına çekilmeğe davet olunacağı hat, Ege denizine döküldüğü yerden Trakyanın Bulgaristan ile sınırını geçtiği noktaya kadar Mericin sol kıyısı ile tayin edilmiştir.

III — Sulh aktine kadar, her türlü ihtilâtların önüne geçmek için, Mericin sağ kıyısı (Karaagaçta beraber olarak) müttefiklerce tayin olunacak noktalarda yerleşmiş müttefik kıt'aları tarafından işgal olunacaktır.

IV — Demiryolunun Meriç nehri boyunca Svillen Grat'n (Ciseri Mustafapaşa) Kulelİburgaza kadar uzanan kısmı, Edirne mıntakasına girme imkânını veren yolun bu şubesi üzerinde gidiş gelişin tamamile serbestolması için üç müttefik devletin, Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin ve Yunanistamn birer delegesinden mürekkep muhtelit bir komisyonca hususî mukavele ile düzene bağlanacak bir nezarete tabî olacaktır.

V — Şarkî Trakyanın Yunan askeri tarafından boşaltılmasına bu mukavelenin meriyete girişinden itibaren başlanacaktır. Boşaltma asıl askerlerle beraber muhtelif askerî teşkilât ve hizmetleri ve bunların türlü taşıma vasıtalarını, erzak, harp, levazım ve mühimmatı stoklarını ve arabalarını da ihtiva edecektir. Boşaltma takriben on beş günlük bir müddette yapılacaktır.

VI — Jandarma da dahil olarak Yunan mülkî memurları mümkün olduğu kadar çabuk çekilecektir, Yunan memurları her idarî mıntakadan çekildikçe mülkî idare, müttelikler memuruna teslim olunacak ve bunlar da mümkün oldukça aynî günde bunu Türk memurlarına devreyleyeceklerdir. Trakya mıntakasının bütünü için bu teslim muamelesi, Yunan askerlerinin boşaltmasından sonra en çok, otuz günlük bir müddette bitmiş olacaktır.

VII — Büyük Millet Meclisi hükûmeti memurları yanında millî jandarma kuvvetleri bulunacaktır. Jandarma kuvvetleri mahallin emniyet ve asayişini korumak için ancak zarurî miktarda olacaktır, Zabit le dahil olmak üzere jandarma kuvveti sekiz bin kişi olarak tesbit edilmiştir.

VIII — Yunan askerlerinin çekilmesi ve mülkî idarenin devrî, başlıca merkezlerde yerleşecek olan beynelmüttefikin heyetlerin idaresinde yapılacaktır. Bu heyetlerin vazifesi yukarıda yazılı çekilme ve devir muamelelerini kolaylaştırmak için araya girmektir. Bu heyetler her türlü ifrat ve şiddetlerin önünü almağa çalışacaklardır.

IX — Bu heyetlerden başka Şarkî Trakyayı müttefikler kıt'aları işgal edecektir, Takriben yedi taburdan ibaret olacak olan bu kıt'alar asayişin muhafazasını temin edecekler ve yukarıda söylenen beynelmilel heyetlere destek olacaklardır.

X — Müttefikler heyetlerinin ve kıt'alarının çekilişi askerin boşaltması bittikten otuz gün sonra vaki olacaktır. Bu çekilme, asayişin muhafazası ve Türk olmayan ahalinin himayesi için kâfi tedbirler alınmış olduğunda müttefik hükûmetler mutabık kaldıkları takdirde, daha evvel de vaki olabilir. Bir idarî mıntakada Büyük Millet meclisi hükûmeti idaresi ve jandarması muntazaman iş görmeğe başlayınca müttefikler heyetleri ve kıt'aları o mıntakadan otuz günden evvel çekilebilecektir.

XI — Asyada, Büyük Millet Meclisi hükûmeti orduları, aşağıbaki çizgilerde duracaklardır. Sulh konferansının açıldığı güne kadar ve konferans devam ettiği müddetçe bu çizgiler geçilmiyecektir:

ÇANAKKALE MINTAKASI: Çanakkale boğazının Asya kıyısında Cenupta Kum burnundan başlıyarak Şimalde Boz burnuna (Lapseki şimalinde) varan takriben on beş kilometrelik bir mesafede bir çizgi. İZMİT YARIM ADASI: İzmit körfezinde Darıcadan başlayıp Gebzeden geçerek Karadenizde Şileye giden çizgi. Bu mevkiler Büyük Millet Meclisi hükûmetine teslim olunmalıdırlar. Darıcadan Şileye giden yol hem müttefiklerin, hem Büyük Millet Meclisi hükûmetinin askerleri tarafından kullanılabilecektir.

Yukarıda yazılı çizgiler müttefikler ordularının her birinden bir zabit ile

Büyük Millet meclisi hükûmetinin bir zabitinden mürekkep muhtelif komisyonlarca belli edilecektir.

Müttefikler hükûmetleri ve Büyük Millet meclisi hükûmeti hadiselerin önünü alacak zarurî ihtiyat tedbirlerini almakla beraber, yukariki mıntakalardaki askerlerinin mevcudunu artırmamağı ve buralarda istilıkâm ve askerî ameliyatta bulunmamağı taahhüt ederler.

ÇANAKKALE MİNTAKASI boğazından, itibaren Bozburnu Kumburnu hattının şarkında on beş kilometrelik bir mesafe.

İZMİT YARIM ADASI: İstanbul boğazından itibaren Darıca, Şile çizgisi şarkında kırk kilometrelik bir mesafe.

Büyük Millet meclisi hükûmeti, Bozburnundan (Karabiga şimalinde) Kara buruna (burası dahil) kadar olan kıyıya on beş kilometreden az mesafede top koymamağı taahhüt eder.

XII — Müttefikler askerleri şimdi durdukları yerlerde kalacaklardır. T.B.M. hükûmeti, sulh konferansının kararına kadar bu yerlere riayet eylemeği taahhüt eder. Bu yerler:

İstanbul yarım adasında müttefikler işgal mıntakası, Karadeniz kıyısında Podimanın yedi kilometre şimali garbisinde bir noktadan Istıranca Mertekli, Kışağılı Sinekli Kara Sinan çiftliği Kadıköy Yenice Filâdima çiftliği ile Kalikratyaya uzanan ve bütün bu mevkileri içine alan bir hattın şarkında bulunan yarım adanın bütün kısımlarıdır.

Gelibolu yarım adasında müttefikler, işgal mıntakası, yarım adanın, Bakla burnu Sazburnu, Bulayır, Soğluma dökümü çizgisi cenubunda kalan ve bütün bu yerleri içine alan parçasıdır.

Müttefikler askerlerinin çekilişine ve bu mıntakalardan her birinin işgali nihayet buluncaya kadar Büyük Millet Meclisi hükûmeti bu mıntakalara riayet eylemeği taahhüt eder.

XIII — Büyük Millet Meclisi hükûmeti, sulh muahedesi tasdik edilinceye kadar Şarkî Trakyaya asker geçirmemeği ve burada bir ordu cem ve tahşit eylememeği taahhüt eder.

XIV — Bu mukavele, imzasından üç gün sonra yani 15 ilk teşrin 1922 saat beşte meriyete girecektir.

*
* *

Görülüyor ki mütarekenin hükmü bir yandan Trakyayı en çok bir buçuk ayda tamamile bize teslim etmeği, öbür yandan da Çanakkale ve İstanbul boğazlarında müttefikler kuvvetini sulhe kadar bırakmağı düzene koymuştur.

Trakyanın, Mudanyada bize teslimi kabul edilmekle, kurtuluş savaşı millî ülkeye ait hedefini elde etmiş oluyordu. Bu ülke üzerinde kayıtsız ve şartsız istiklâl hedefini de Lozan tahakkuk ettirecektir. Bu itibarla Mudanya ve Lozan birbirine bağlıdır. Mondros ve Sevr bir birine bağlı olduğu gibi, Sevr Mondrostan doğmuştur. Lozan da Mudanyadan. Yalnız Sevri imza edenler, Mondrosu imza edenler değildi. Mudanyayı da, Lozanı da imzalayan ise yurdun ayni aziz ve kahraman çocuğudur. O, bunları, Gazinin başlığında, evvelâ harp cephesinde kazandı. Sonra siyaset cephesinde kazandı. Bütün yurdun

bilmesi lâzımdır ki bu kazanışlar her milletin tarihinde örneği çok olmayan büyük işlerdir.

Mudanya ile Mondros ortadan kalkmış mıdır? Bu yolda şüphe edenler olmuştur. Bu şüpheye sebep yoktur. Mondros ve onu velyeden Sevr muahedesidir ki millî kurtuluş savaşını doğurmuştur. Ve bunları imza ettiren devletler kurtuluş savaşını muvaffakıyetle neticelendiren millet mümessillerile yeni vaziyeti düzeltmişlerdir. Bu yeni vaziyette yalnız muayyen mıntakanın işgal salâhiyeti bırakılmıştır. Türk elinin her yerini işgal salâhiyetini veren Mondros mütarekesi, Mudanya ile nasıl uzlaştırılabilir? En iptidaî hukuk ve mantık kaideleri, böyle bir iddiaya hak vermez. Vakıa; Mudanya mütarekesinde Mondrosun hükümsüzlüğüne dair bir hüküm yoktur. Fakat tadil olunmayan hükümlerinin baki kaldığına dair de bir söz yoktur. Zaten Mudanyada murahhasımız Mondros kelimesini ağza aldırmaz ve yeni mütarekeye bunu dercettirmezdi. Harbin sebebi olmuş muahedeler üzerinde harbin tesiri fesihtir. Bunda bütün Hukuku düvel mütehassısları müttefiktir. Sulh muahedelerile kabili telif olmayan muahedeler üzerinde de harbin tesiri fesihtir. Bu kaideleri Mondros mütarekesine de tatbik ederek tereddütsüz deriz ki, Mudanya Mondrosun yerine gelmiştir. Mondros Mudanya ile kalkmıştır.

8
Kurtuluş savaşı ve Hukuku düvel

Kurtuluş savaşının ortaya attığı bir çok Hukuku düvel meseleleri vardır. Bunları, bu fasılda kısaca tetkik edeceğim. Bunları şu suretle sınıflayabilirim:

1 — Tanıma, 2 - İki hükûmetle görüşme, 3 - İşgalin mahiyeti ve muhtariyet ilanı, 4 - İstanbulun Yunanlılarca işgali, 5 — Muhariplik hukuku, 6 - Bitaraf mıntaka, 7 - İşgal altındaki yerler mahkemelerinden verilen hükümler ve yapılan işler.

1 — 2 - **TANIMA VE İKİ HÜKÛMETLE KONUŞMA.** Hukuku düvelde tanıma, asıl yeni doğan devletler hakkında ileri sürülmüştür. Yeni doğan devletin, öbür devletlerle münasebete girişebilme ehliyetini ifade eder. Bununla beraber, bir devletin diğer devletlerle münasebetleri hükûmet vasıtasile olduğu için, hükûmetlerin de tanınması yeni Hukuku düvelde ehemmiyetli yer almıştır. Hele Rusyanın tanınması meselesi hükûmetlerin tanınması meselesine bütün dünyanın gözünü çekmiştir.

Her devlette, hükûmetler daima değişir. Bu değişiklik kanuna uygun oldukça mesele yoktur. Teşekkül eden yeni hükûmetin hariciye vekilini ziyaret eden her elçi, bu degişikliği hükûmeti namına tanımış demektir. Eğer değişiklik kanunu (Teşkilâtı esasiye) çiğneyerek olmuş ise, iş başına gelen hükûmet bir devlet vurması, bir ihtilâl ile iktidarı elde eylemiş ise tanıma daha naziktir. Her halde hükûmetin kanuniliği ve meşruiyeti meselesi bir birinden ayrıdır. Kanunu çiğneyerek gelen hükûmet halk tarafından kabul edilmiş ise meşrudur. Ecnebi devletler bir hükûmetin, ne kanunî olup olmadığına, ne meşru bulunup bulunmadığına bakamazlar. Müstakir ve muta olup olmamasına göre siyasetlerinin ona karşı kendilerine telkin ettiği hareket tarzını alırlar.

Amerika Hukukşinaslarınca kabul edilen ve, hükûmetleri tanıma hakkındaki Hukuku düvel kaidelerini pek güzel hulâsa eden maddeye göre (madde 8) başlıca askerlik ve vergi hususundaki emirleri halkça dinlenir ve sağlam ve devamlı görünür filî bir nüfuzsahibi olan ve evvelce mevcut beynelmilel taahhütleri yerine getirmek ve yenilerine girişmek ve Hukuku düvelin tesis eylediği borçlara riayet eylemek ehliyeti bulunan bir hükûmet tanınmak lâzımdır. Amerikada sık sık ihtilâllerle hükûmetlerin değişmesi, hükûmetlerin kanuna göre iş başına gelmiş olmadıkça tanınmamaları yolunda bir usul ileri sürülmesini icap etmiş ise de Hukuku düvelde kaide olamamıştır.

Demek ki Hukuku düvelde kaide şudur: Her millet istediği hükûmet şeklini seçebilir, Ve hükûmetini istediği gibi değiştirebilir. İhtilâller, devlet vurmaları dahilî işlerdir ki muahedeleri ve beynelmilel borçları reddetmek gibi Hukuku düvel kaidelerini reddetmedikçe diğer devletleri alâkadar etmez. Diğer devletler de yeni gelen hükûmeti böyle bir mesele olmadıkça tanımamazlık etmezler. Beynelmilel hayat, bunu icap eder.

Ancak, tanımak mecburiyeti yoktur. Her millet istediği gibi hükûmetini değiştirebilir. Yine her millet bu yeni hükûmetle siyasetine göre münasebete girişmeyebilir.

Münasebete girişme tanınma ile olur. Tanıma da hukukî veya filî olur.

Hukukî tanıma bir hükûmeti sarahaten tanımağı beyan ile olur. Filî tanıma muahede aktetmek, elçi kabul etmek veya göndermek gibi suretlerle filen münasebete girişmekle olur.

Hükûmeti tanıma meselesi, asıl filî hükûmleretde ehemmiyet alır. Filî hükûmet bir ihtilâl veya devlet darbesi ile iş başına gelen ve henüz kanuniyet şekli almayan hükûmettir. Eğer filî hükûmet umumî ise, yani memleketin her köşesinde veya hemen her köşesinde

hükmü yürüyor ise, bunu tanıma yine güçlük arzetmez. Fakat bir memleket üzerinde iki hükûmet çarpışıyor ise, o memleket namına kiminle münasebete girişileceği meselesi nazikleşir. Bu takdirde hangisinin milleti temsil ettiğine bakılarak onunla münasebete girişmek zarureti vardır. Her halde bir millet namına ayrı ayrı iki hükumetle münasebete girişilemez ve biri tanındıktan sonra artık diğeri ile münasebete devam olunamaz.

Şimdi, bu kaideleri kurtuluş savaşına tatbik edelim. Evvelâ şurasını söyleyelim ki, hiç bir hadise hayatta diğeri ile ayni şerait altında tecelli etmez. Bu itibarla meseleleri teferruattan tecrit ederek asıllarında prensiplere irca etmelidir. Hükmü de ona göre vermelidir.

Anadoluda, İstanbuldaki Padişah ve Halife hükûmetine karşı kurulan hükûmet, başlangıçta İstanbul hükûmetini ve Padişahı da devirmek fikrini söylememekle beraber, milletin kurtuluşu yolunda İstanbuldaki hükûmetten büsbütün ayrı bir yol tuttu. Ve bu yolda İstanbul hükûmetini ve Padişahı nihayet devirdi. Tamamile devirinceye kadar, hemen üç sene Türk elinde iki hükûmet bulundu. Ancak İstanbul hükûmeti - ki evvelce meşru, kanunî hükûmet iken kanuna karşı aldığı vazılarla gayri kanunî ve filî bir hükûmet mahiyetine girmişti - Hükmünün yürüdüğü yer gittikçe daralarak filen ecnebi işgali altında olan yerlerin bir kısmına ve adeta İstanbul ve civarına munhasır kalmış ve bu itibarla tam mahallî bir hükûmet olmuştu. Bunun karşısında millî hükûmet, Ankarada Büyük Millet Meclisinin kuruluşundan itibaren Türkiyenin yegâne meşru, kanunî hükûmeti olmuştur. Meclisin kuruluşuna kadarki vaziyeti filî hükûmettir.

Bu filî hükûmetin ecnebi devletlerce tanınması ve onunla münasebete girişilmesi meselesi, işgal altındaki İstanbulda işgal eden devletlerin dileğine göre hareket eder bir hükûmet bulunması ve hukukan daha harp halinin devam eder bulunması yüzünden, güçlükler gösterdi. Bu, siyasî bir meseledir. Devletler ilk zamanlarda İstanbul ve Ankara hükûmetlerinin belki ayrılığını zahirî sandılar, belki Padişah ve Halife hükûmetile münasebete devamın asıl Türk milletile münasebete devamdan ibaret olduğunu sandılar. İlk zaman için buna imkân olsa da; sonraları artık böyle bir ihtimal her halde yoktu. Ve o takdirde bunu kabul etmek lâzımdır ki ikiliği kendi siyasetlerine elverişli görerek siyasetlerini ona göre yürüttüler.

Kaideten Meclis Ankarada kurulduğundan itibaren İstanbul hükûmetile değil, Ankara ile münasebete girişmek lâzım gelirdi. İstanbul işgal altında olmak itibarile, orada yalniz işgal ordularının işgaldan çıkan salâhiyetleri yürümek lâzım gelirdi. Devletler, bunun tam

aksini yaptılar. İstanbul hükûmetile münasebette devam ettiler ve Ankarayı İstanbula bağlı görmek te ısrar eylediler.

Müttefik devletlerin İstanbul ve Padişah hükûmetini bırakıp Türkiye namına Ankara hükûmeti ile münasebete girişmeleri İstanbul hükûmetinin millete pek pahalıya mal olan tahriklerine nihayet verirdi; Halife uğruna dökülen vatan çocukları kanını asıl düşman cephesine götürmüş, netice daha evvel alınmış olurdu. Harbin daha uzun sürmesi, bu yüzden çok fazla kan dökülmesi, bu itibarla hem müttefiklerin hem İstanbul hükûmetinin mes'uliyetini icabeder. Bununla beraber, bunun şu iyi ciheti de vardır ki istiklâl ve kurtuluş savaşı, muvaffakıyetini sırf kendinden almıştır ve bu yolda haricî, dahilî bütün güçlükleri kendi yenmiştir. İstanbulu ve Padişahı sırf kendi devirmiştir. Eğer devletler millî hükûmeti ilkinden tanıyıp İstanbul hükûmeti ile münasebeti kesmiş olsalardı, İstanbul ve Padişah hükûmetinin devrilmesine manen yardım etmiş olurlardı. Kurtuluş savaşının daha çok fedakârlığa mal olmuş olmakla beraber, sırf millî kalmış olan mahiyeti bugün bize daha gurur vermektedir.

Büyük Millet Meclisi hükûmetini tanıma, ne vakıt ve ne şekilde olmuştur? Ankarada 20/10/921 de imzalanan itilâfname münasebetile bunu, yukarıda tetkik eylemiştim. Tekrar bu bahse avdete lüzum görmeksizin ısrar ile iddia ederim ki, Fransa, Ankara hükûmetini o vakıt filen tanımıştır. Ondan evvel İtalya ve Fransa Londrada Bekir Sami Beyle bir anlaşma müzakeresine girişmekle de bu filî tanımada bulunmuşlardır. İngilterenin murahhaslarımızı Saint James sarayında kabul ederek onlarla konuşması ve Ankara murahhaslarının ayrıca davet edilmesi, İngiltere tarafından dahi filî bir tanıma sayılabilir. Bu halde, Türkiye milleti namına asıl bu hükûmetle münasebete girişmek ve yalnız İstanbula ve civarına ait işler için padişah hükûmetile temasta bulunmak icabederdi.

Mudanya konferansından sonra, Lozan sulh konferansına müttefiklerce İstanbul hükûmeti de davet olundu! O vakite kadar olan şeyleri hususî vaziyet ile izah etmek kabil olsa bile, Lozan konferansına Padişah ve İstanbul hükûmetini de davet hiç izah edilebilir bir şey değildir. Bir millet namına ayrı ayrı iki heyet ile münasebete girişilemez. Netekim bu davet, İstanbul hükûmetinin büsbütün yok edilmesine güzel bir vesile olmuştur.

Son Sadrazam Tevfik Paşa, evvelâ Gaziye 17/10/922 de bir telgraf çekerek, elde edilen zaferin İstanbul ve Ankara arasında ikiliği kaldırmış olduğunu ve sulh müzakeresi için talimatı haiz bir zatın

İstanbula gönderilmesini bildirdi. Gazinin dediği gibi [1] bu, "memlekette düşman kalmadı artık Padişah yerinde, hükûmet onun yanında, millete düşen bunların emrine uymaktan ibarettir demekti.„ Gazi cevabında zaferi elde eden milletin işine karışmaktan bu hükûmeti tahzir etti.

Cevabın Tevfik Paşaya gösterilmemesi yüzünden, Tevfik Paşa Meclise müracaat etti. Mecliste şiddetli ve hararetli müzakereler oldu. Yeni Türkiye devletinin doğduğunu, teşkilâtı esasiye kanunu ile hakimiyet hukukunun millete ait bulunduğunu ifade eden seksen imzalı bir takrir verildi. Hilâfet ve saltanatın ayrılığı ileri sürüldü. Takrirler teşkilâtı esasiye, şeriye ve adliye encümenlerine havale olundu. Bu üç encümen bir arada toplanmış müzakere ediyorken, müzkereyi dinleyen Gazi, tam vaktinde ve yerinde müdahale etti: " Hakimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından hiç kimseye ilim icabıdır diye müzakere ile münakaşa ile verilemez. Hakimiyet ve saltanat kuvvetlc, kudretle, zorla alınır. Osman oğulları zorla Türk milletinin hakimiyet ve saltanatına vâziülyet olmuşlardı .Şimdi de Türk milleti bu mütecavizlerin haddini bildirerek bilfiil kendi eline aldı. Bu bir emri vakidir. Mevzuubahsolan, hakimiyeti millete bırakacakmıyız, bırakmayacakmıyız meselesi değildir. Emri vaki olmuş hakikati ifadeden ibarettir. Bu behemehal olacaktır. Meclis ve herkes meseleyi tabiî görürse muvafık olur. Değilse, yine hakikat usulü dairesinde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir „. Meselenin ilmî mahiyetini de izah etti. İşte bunun üzerine saltanatın Hilâfetten ayrılışını ve ilgasını tazammun eden kanun Mecliste reye konarak ittifak ile kabul olundu. İstanbul hükûmeti de istifa etti. Bu, son hükûmettir.

Bundan sonra padişah kendinden ne beklenirse onu yaptı. İngilterenin resmî tebliğinde beyan olunduğu üzere " vaziyeti hazıra neticesi olarak hürriyet ve hayatını tehlikede gördüğünden bütün islâmların halifesi sıfatile, İngiliz himayesini .ve ayni zamanda İstanbuldan başka bir yere naklini talep etmiştir. „ Vahdettin kendisini himayesi altına koyduğu İngilterenin bir harp gemisile İstanbuldan ayrılmıştır,

Millet namına, Türklük namına, sülâlesi namına utanılacak bir şeyl

Evvelce de dediğim gibi, bu aile içinde büyük hükümdarlar da, deli, sefih, zalim, cebbar, aptal hükümdarlar da gelmiştir. Ve bunlardan millet çok çekmiştir. Fakat hain gelmemişti. Vahdettin hanedanının vasıflarına bunu da kattı. Ecnebi bir devlete himaye dilenerek dehalet etti. Hem de kendini bütün islâmların halifesi

[1] Nutuk S. 420.

sıfatile İngiliz himayesine koydul Bütün islâm âlemini de bu suretle esir yapmış oluyordu.

Üç günlük bir ömür için bu zillet değer mi? Kendi milletinin kucağında üç sene evvel can vermesi ona yaraşan tek yoldu. Kurtuluş savaşı esnasında yaptıklarına pişman olarak takdirsizliğinden bahisle milletin affına sığınmış ve vatanın bir köşesinde veya haricinde artık bir fert olarak sükûn ile oturmak üzere müsaade istemiş olsaydı belki af ta olunurdu. Fakat bu asil hareketi Vahdettin yapamazdı.

Her halde saltanatın hilâfetten ayrılması ve saltanatın ilgası - ki cümhuriyete ve hilâfetin de kaldırılmasına doğru son merhaledir - dahilî vaziyet için olduğu kadar Avrupa ortasında yapılacak sulh müzakereleri için de çok faideli bir iş olmuştur. Asrî bir devlet telâkkisi ile uymayan imtiyazlardan bahsederken murahhas heyetimiz, artık dinî bir makamın değil sırf milletin mümessilleri olarak söz söylüyorlardı.

YUNANİSTANDA: Tanıma bahsinde Türkiyede bu meseleler gözü çekerken Yunanistanda da Kıral Kostantin hükûmetinin teessüsü ve devrilişi ehemmiyet aldı. Kralın halkın Plebisit ile izhar ettiği rey üzerine olsa da Yunan tahtına dönüşü, müttefik devletlere karşı vaktile hareket etmiş olmasından dolayı memnuniyetsizlik uyandırdı. Kralı tanıdılar. Fakat harpte kendilerile beraber çalışmak için orta ya atılmış ve Kralı çekilmeğe mecbur etmiş olan Venizelosa yaptıkları yardımları ona karşı yapmadılar.

Fransa ve İtalyanın siyasetinde · tabiî menfaat değişikliği sebebile - bu hal bariz bir mahiyet gösterdi. İngiltere mümkün olduğu kadar Yunan siyasetini tuttu. Hatta Lloyd George bir nutkunda " eğer Yunanistan kralına sadık ise bu kendi işidir „ dedi. Venizelosu düşürmek ve Kostantini getirmek elbette Yunan milletinin kendi işidir. Fakat ecnebi hükûmetlerin de yeni hükûmete karşı daha az teveccüh ile hareket etmesi kendi işleridir. Yeterki bu sempativeya antipati sarih taahhütlere tesir etmesin ve onları bozmasın.

Kıralın düşüşü daha mühim oldu.

Felâketle biten bir harp, çok defa harbi kaybeden memleketin hükûmet rejiminde bir yıkıntı yapar. 1870 de üçüncü Napolyon Sedanda esir düşünce Fransada İmparatorluk yıkıldı ve yerine Millî müdafaa hükûmeti geldi. Dünya harbinde de Çarlık asıl Rus ordularının hezimeti ile yıkıldı. Almanya ve Avusturyada İmparatorluğun, akıbetini de yenilme belli etti.

Osmanlı İmparatorluğunda hükümdarlığın yıkılışı da Mondros

ve Sevr ile başlar. Bunun için değilmidir ki Amerika birleşik devletleri Reisicümhurlarından Mister Taft " harpte tahtlar yıkılır, hükûmetler devrilir, milletler ezilir. İhtilâflarını sul yolu ile halletmek daha iyidir „ der.

Kıral Kostantin için de, akıbet, bu oldu. Anadolunun tecavüz edilen ismet hariminde Yunan ordusu boğulduğu gün Kıralın da akıbeti taayyün eylemişti.

Frangulise göre, daha Yunan cephesi yarıldığı gün yarma yerinde askerî vazifelerini lâyıkile ifa etmemekle maznun olan miralay Plastiras ve Gonatas, divanı harbe gönderileceklerini bilerek, bir kıyam tertip etmek istemişler. İhtilâl Sakız ve Midilli adalarında başladı ve millî bir mahiyet aldı.

Kıral 10 Eylülde millete bir beyanname neşrederek millî felâket karşısında birleşmeğe davet eylemişti. Bütün milleti vuran felâket acısı içinde bu birleşme daveti Venizelosçu gazetelerin şiddetli hücumuna uğradı. Bunlar mes'ul olanların cezasını istediler. Ve işte bu hava içinde, Sakız ve Midillide toplanan mağlûp ordunun enkazı başına geçen miralay Gonatas, ordu ve donanmanın isteklerini dört esasta Atinaya bildirdi:

1 — Vatanın selâmeti için kralın, hükümdarlığı veliahta ferağ etmesi. 2 - Millî meclisin derhal feshi. 3 - İtilâf devletlerine itimat verecek bir iş hükûmeti teşkili ve serbest bir intihaba çabuk başlanması. 4 - Trakya cephesinin hemen kuvvetlendirilmesi.

26 Eylülde asker dolu gemilerle gelen ihtilâlciler ültimatom verdiler. 27 Eylülde Kıral feragat etti ve 27 Eylülde ihtilâlci asker Atinaya girdi.

İhtilâl komitesi o akşam Venizelosa şu telgrafı çekti: "İhtilâl millî meselenin düzene konması hususunda size tam itimadını ifade eder ve sizin çabuk yardımınızı bekler.„

O gece Mösyö Gonaris, Popotapadakis, Stratos... tevkif olundu. Sonra bunlar muhakeme ve idam olundular.

Kralın çekilişi ve Venizelosun Yunan işlerini müdafaaya memur edilmesi ne tesir hasıl etti? Eğer bir devlete karşı sırf hükûmet değiştirmekle büyük menfaatler elde edilebileceğini düşünenler varsa netice bunları bir kerre daha uyandıracak kadar meydandadır. Venizelos ihtilâl hükûmetine bir şey ummak kabil olmadığını bildirmekle bunu bir kerre daha teyit etmiştir.

Milletler de hata ederler ve hata ve gafletlerinin cezasını acı çekerler. Yunan milletinin dahilî işlerine ait bir işte söz söylemeği muvafık görmemekle beraber, meydandadır ki Yunanistana çok hiz-

met etmiş olan Venizelosu intihabatta intihap etmiyecek kadar yere sermek ve Kostantini tekrar Yunanistana çağırmak bir hata idi. Venizelos iş başında kalsaydı, kendi hatasını anlayarak belki Anadoluda Yunanistanın hezimetini mucip olan harbe sürüklenmez ve meselenin Türklerle anlaşmak suretil bir hal şeklini bulurdu. Bu hal şekli bugünkünden başka bir şey olamazdı. Fakat, bütün Rum ve Türklerin mubadelesi ile belki bugünkü netice, yüz binlerce Yunan evlâdının ölümüne mahal olmaksızın, elde edilebilirdi.

3 — İŞGALİN MAHİYETİ VE MUHTARİYET İLÂNI: Yunanistanın Anadoluyu işgal etmesinin hukukî mahiyeti nedir? Bu her halde bir harp işgali değildir. Çünkü Türkler, Mondros mütarekesi ile silâhlarını teslim ettikten altı buçuk ay sonra vaki olmuştur. Harp hareketleri durduktan sonra işgal, harbin meşru vasıtalarından biri olarak vasıflanamaz. O halde bunun ancak mütareke ile verilmiş bir salâhiyete istinat ettirilmesi lâzım gelir. Mondros mütarekesinde de bunu haklı gösterecek bir hüküm yoktur. Venizelos, hıristiyan ahalinin maruz olduğu tehdidi ileri sürmüş ise de tahkik komisyonu bunn da yalın olduğunu meydana çıkarmış olduğundan işgalin hukukî hiç bir mesnedi yoktur. Şu halde, mahiyeti itibarile haksız olan İzmir işgalini, Müttefik devletlerin şekil itibarile de Hukuku düvele bir tecavüz olarak kararlaştırdıklarını kabul etmek lâzım gelir.

Hukuku düvele tecavüz olan bu işgalin mahiyeti olsa olsa ilhak mukaddimesi olacak bir işgaldir. Bir devletin rızası lahik olmadıkça arazisi ilhak edilemeyeceğine göre ilhak meselesi de sulh muahedesi ile evvelâ kabul ettirilmek kaidedir. Kaideyi ihlâl ederek yapılan bu işgal, nihayet sulh işgali mahiyetinde kaldığına göre, işgal eden devlete ancak sulh işgallerinin mahdut salâhiyetini vermek lâzım gelirdi. Halbuki Yunanlılar işgal ettikleri yerlerde sulh işgalinin mahdut salâhiyetlerini değil, harp işgalinin verdiği daha geniş salâhiyetleri de çok aşmışlar ve memleketi oranın hakikî ve hukukî sahibi gibi idare etmişlerdir. Hem de bunu asırlardanberi devam eden Türklük Rumluk savaşının kat'î neticesini alma hızı ve hınzı ile, çok canavarcasına yapmışlardır.

Yunan ordusunun işgal veya istilâ ettiği yerlerde Hukuku düvel kaidelerini nasıl ihlâl ettiğine dair vak'alar sayacak değilim. Bunlar için yazılmış ciltlerle kitaplar vardır. Beynelmilel Salibiahmer komitesinin raporları, beynelmilel tahkik komisyonunun raporu da bu fecaatlerden bahseder. Onlardan sonra Yunanlıların çiğnedikleri Anadolu topraklarında denebilir ki taş üstünde taş kalmamış,

ne yeşil bir ağaç, ne mamur bir ev, bir köy veya kasaba, ne yaşayan bir hayvan kalmamıştır.

Düşman istilâsına uğramak bir memleket için daima büyük felâkettir. Aşağı yukarı her istilâda, harbeden ordu, bir sürü şiddetler ve yolsuzluklar yapar. Fakat Yunan istilâsı bunların hiç birile kıyas kabul etmez. Yunan ordusu, denebilir ki Anadolunun her taşında ve yanan yıkılan şehirlerin harabelerinde tüyler ürperten cinayetlerinin kara izlerini ebediyete hak etmişlerdir. Eski Yunan medeniyetinin güzel eserleri gömülü olan yerlerde, şimdi yeni Yunan medeniyetinin bu şiddet ve vahşet eserleri, her iki medeniyetten daha üstün bir medeniyet kuran bu Türk elinde tarihe karışan ne garip bir tezat levhasıdır!

Büyük devletler bile en sonra yakan ve yıkan ordunun bu hareketine lâkayt kalamadı. Ordu çekilirken Atinada elçiler Yunan hükûmetine nota vererek " Yunan ordusunun şiddetler yapmaması için emir verilmesini, çünkü bunun Türklerce Reprazayı (mukabele) mucip olacağını „ bildirmeğe mecbur oldular.

Yunan ordusunun işgal müddetinde hukuku düvele muhalif hareketlerine bir misal vermek için İzmire muhtariyet verilmesi teşebbüsünden bahsedeceğim.

MUHTARİYET MESELESİ: Hukuku düvelin sabit kaidelerindendir ki işgal ordusu işgal ettiği yerlerin idare rejimini değiştiremez. Çünki toprakları işgal olunan devletin, bu topraklarda hakimiyeti bakidir ve işgal hem muvakkattir hem hukukî değil, sırf filî bir vaziyettir. Bu vaziyet ancak sulh muahedesinin aktile, imza değil, tasdik edilerek meriyete girmesile kat'ileşebilir. İşgal, muvakkat ve sırf filî bir vaziyet olduğuna göre, memleketin daimî vaziyetine ait tedbirler alınması elbette doğru olmaz. Diğer taraftan işgali sırf hukuku düvel kaideleri idare eder. Bu itibarla işgal ordusu salâhiyetini sırf hukuku düvel kaidelerinden alır. Bu kaideler La Haye mukavelelerinde yazılıdır.

. Bazan devletler buna aykırı hareket ederler. Trabulusgarp ve Bingaziyi İtalyanlar daha sulh aktedilmeden ilhak ettiler. Hukukan bunun hükmü olamazdı. Sulh muahedesi 1912 de buraların terkini kabul ettiği cihetle, ilhak o tarihten muteber oldu.

Yunanlılar da çaresiz kaldıkları bir sırada İzmire bir muhtariyet vermek kararını tatbik ettiler. Bununla hem bir çıkmazdan kurtulmağı denediler. Hem de bu suretle oralar ahalisini askere almış olmanın mes'uliyetini gidermek istediler.

Frangulis, 1922 Mart teşebbüsünden bir netice çıkmaması üzerine boğazların bitaraflığını temin eden devletlerin Anadoluda kan

dökülmesine bermutat nasıl lâkayt kaldığını acı acı anlattıktan sonra Yunanistanın vaziyetini şöyle tesbit ediyor:

" Yunanistan askerî ve malî bakıştan bitiyordu. Hiç bir devlet onun vaziyetindeki ağırlığı görmek istemiyordu ve kabinelerin umumî uyuşukluğu karşısında, Yunan hükûmeti bunların dikkat gözünü çekecek mahiyette bir harekete geçinek ve Şark meselesini yeniden Avrupa diplomasisinin önüne koymak zaruretinde bulunuyordu,.. „ Bulunan çare, İstanbulun işgali ve Anadoluda Yunan ordularının işgali altında bulunan yerlere muhtariyet verilmesidir.

27 Temmuzda Yunan vekiller heyeti, İzmir fevkalâde komiseri Steryakidisi dinledikten sonra, buna dair olan kararını bir beyanname ile yaydı.

Bu beyannamede bermutat Yunan ordusunun Anadoluya ahalinin can, mal ve namusunu korumak ve asayişi temin etmek mandasile geldiğinden ve kendisini buralara bağlayan tarihten, Yunan ordusunun zaferlerinden bahsedildikten sonra, daima Asya ile Avrupa arasında bitişme vasıtası olmuş ve iktısadî bakım dan kendi kendine yetmiş ve üzerinde Rum unsurunun temdinci kıymeti ve tarihî hukuku ile hâkim olduğu ırklarla meskûn bulunmuş olan Garbî Anadolunun hürriyetini bir kere elde ettikten sonra tekrar Türk idaresine dönemeyeceği zikrolunuyor, Türk idaresine bermutat kabiliyetsizlikler isnat ediliyor, ancak muvakkat vaziyet uzun sürdüğünden ve Yunan ordusunun muzaffer yürüyüşü ile alınan çabuk tedbirler Yunanistanın kendileri için harbe giriştiği ahalinin menfaatlerine ve ihtiyaçlarına, elverecek derecede uymadığından kat'î bir idarenin esasını koymak mecburiyetini duyulmuştur. Bu rejim en asrî ve umumun iştirâki temin edecek bir usul olacaktır.

Yunanistan yaptığı ağır fedakârlığım mükâfatını ve millî görüşünün tanınmasını Anadolu halkının saadetinde ve daha umumî siyasî gayeler takip eylemelerinde bulacaktır.

Bu suretle kurtulan memleket Türkiye ile Yunanistan arasında devamlı bir sulh teessüs etmesine yardım edecek. Bu devlete bağlı olacak hıristiyan ve müslüman ahali burada müştereken mesut yaşayabilecekler. Yunanistan ile beraber bu Garbî Anadolunun kurtuluşuna çalışmış olan devletler de onu kuvvetlendirecekler.

Bu işi Yunan hükûmeti İzmir komiserine tevdi ediyor. " Bu suretle ihdas olunan rejim, kurtarıcı Yunan ordusunun teminatı altında Yunanistanın tarihî vazifesine lâyık olacaktır, „

Fevkalâde komiser de Rumca, Türkçe, Fransızca, İtalyanca Müsevice, Ermenice neşrettiği beyannamede hükûmetin kararından

bahsettikten sonra "kurtarıcı hareket, hükûmetlerin kararlarile ve mukavelelerile başarılmaz. Bizzat kurtarılan halk tarafından idame olunur.„ diyerek halkın dahilî ve haricî huzura kavuşmalarını ileri sürüyordu.

Frangulis bu tedbirlerin muvakkat olduğunu fakat başka suretle alınmasına imkân olmayan idarî ve malî bazı tedbirler için elzem olduğunu itiraf ediyor. Bu idarî tedbirlerin başında ahalinin askere alınması, veya alınmış olanların vaziyetinin kurtarılması meselesi vardır. Frangulisin izahında hiç mantikî olmayan nokta şudur: Mademki işgal yunanistana bazı idarî tedbirler almak hakkını vermiyor, ondan daha çok caiz olmayan muhtariyet gibi bir rejim nasıl ilân olunuyor ve bununla nasıl o tedbirler alınmak isteniyor?

Yunanistanın, işgal ettiği yerlerden asker almakla her şeyden evvel bu insanlara ne kadar fenalık ettiğini ve bununla hukuku düvele ne kadar aykırı hareket ettiğini izaha hacet yoktur. İşgal altındaki yerler halkı askere alınamaz ve memleketleri aleyhinde çalıştırılamaz. Bu, hukuku düvelin en esaslı kaidelerinden biridir. Yunanistan buralar ahalisini askere almakla onları devlteri aleyhinde hıyanet vaziyetine düşürmüş ve onlar bu hıyanet sevkile Yunan ordusile beraber ya denize dökülmüş, yahut Yunanistana kaçmıştır. Yunanistanı o kadar iltizam eden İngilterenin bile bundan ötürü Yunan hükûmetini muaheze ettiğini görüyoruz. Bunu Londradaki Yunan maslahatgüzarının 4 Martta Atinaya çektiği telgraftan öğreniyoruz: " Hariciye müsteşarına, sözlerimi bitirirken dedim ki eğer devletler askerî vaziyeti muvazeneleştirmekliğiniz hususunda bize yardım ederlerse, ilk endişemiz ahalinin himayesini bilmecburiye devletlere bırakarak ordumuzu gemiye bindirmekten ibaret olacaktır. Bu ahaliden evvelâ tehcir edilmiş olan yüz otuz bin kişi ve ikinci olarak Yunan ordusuna alınmış olanlar ailelerinin teşkil ettiği yüz bin kişi gemilere bindirilmek lâzımdır. Hariciye müsteşarı bana ihtar etti ki Anadolu halkını gönüllü olarak orduya almak hata olmuştur. Cevap verdim ki bu noktada biz, binlerce yerlinin kullanıldığı müttefikler ordularını taklitten başka bir şey yapmadık ve zaten bunların çoğu 1919 ve 1920 senelerinde asker edilmişlerdir. „

Evet, dünya harbinde merkezî devletler de, yenen devletler de yerli ahaliyi memleketleri aleyhinde silâha davet ettiler. Alman orduları, Polonyayı istilâ ettikten sonra, ikinci teşrin 1916 da bir Alman Avusturya beyannamesi neşredildi. Bu beyannamede " Rusya idaresinden, ağır fedakârlıklar bahasına kurtarılan Polonya mıntaka-

larına mesut bir istikbal hazırlamak için, iki devlet bu mıntakalarda meşrutî ve irsî bir hükümdarlık şeklide, muhtar bir devlet ihdas etmek hususunda birleşmişlerdir„ deniyordu.

Ertesi günü Varşovada bu Polonyanın istiklâli ilân olundu.

Maksatlardan biri de, buradan bir Polonya ordusu teşkil etmekti.

Evvelâ Rusya, sonra da İngiltere, Fransa, İtalya devletleri hukuka düvelin, bütün cihanca teslim edilmiş kaidesi icabı olarak, işgalin muvakkat mahiyeti ve filî bir tasarruftan ibaret bulunması itibarile, böyle tasarruflara salâhiyet vermiyeceğinden bahsederek müşterek protestoda bulundular. [1] Bu nota çok ağır bir lisanla yazılmıştı. Netekim Polonya meclisi de Polonyadan asker sevkedilmesine karşı istifasını vermiştir.

Şarkî Galiçya için de böyle bir şey yapılmıştır. İtilâf devletleride milletleri tanıma adile bunun bir başka türlüsünü yapmışlardır. Fakat bunlar, kötü, usulsüz hareketlerdir. Kötü şey örnek olmaz.

5 — **İSTANBULUN İŞGALİ**: İstanbulun işgali mütarekeye muhaliftir. Burada, evvelce bahsettiğim bu meseleden değil, Yunanistanın İstanbulu işgal arzusundan bahsedeceğim. Filen Müttefik devletler işgalinde bulunan bir şehir, muharip bir devlet tarafından harbin bir vasıtası olarak işgal oluna bilirmi?

Eğer İstanbul Müttefiklerin işgalinde olmasaydı, bizimle harbeden Yunanistanın bu teşebbüsüne hiç kimse bir şey diyemezdi. Kudreti yetiyor ise gelir, bizi yener ve yenmek için paytahtımızı da işgal ederdi. Netekim dünya harbinde Müttefikker karadan ve denizden bu maksatla Çanakkaleye hücum etmişlerdi. Müttefiklerin kara ve deniz kuvvetile yapamadığını, Yunanistan yapabirmiydi? Bu da ayrı bir iştir. Burada mevzuubahsolan, Yunanistanın böyle bir işgal teşebbüsü değildir. Müttefik devletlerin müsaadesile işgaldir.

Müttefiklerin işgalinde olan İstanbul, mütarekedenberi büsbütün ayrı bir vaziyette idi. Orada bir İstanbul hükûmeti ve Padişah vardı fakat bunların bu şehri müdafaa edecek kudretleri yoktu, orada filen kudret, işgal kuvvetlerinde idi. Yunanlıların kendisile harbettiği Millî kuvvetler ise İstanbulda değildi. Şu halde, İstanbulu işgal etmek suretile Türkler üzerinde bir tazyik icra etmek, İstanbulu ellerinde bulunduran işgal kuvvetlerinin ya Yunanistan tarafını tutarak şehri ona teslim etmelerile, yahut Türklere teslim ederek onları, paytahtlarını müdafaada serbest bırakmalarile kabil olurdu.

---

[1] Hukuku Düvel ve dünya harbi. Merinyak ve Lemonon cilt 1 S. 365.

İşgal kuvvetleri, her iki şekli de kabul edemezlerdi. İstanbul işgali dünya harbinin başlıca muvaffakıyetlerinden biri idi. Müttefikler bu büyük menfaati Yunanistana ne için vereceklerdi? Onlar Türkiye ile İstanbulu Yunanistana vermek için harbetmemişlerdi. Yunanlılarla serbestçe döğüşmek için de İstanbulu Türklere vermezlerdi. Bu sebeple Yunanistanın bu işgale müsaade edilmek için 29 Temuz 1922 de verdiği uzun notaya ret cevabı verdiler.

Yunanistanın bu notası daima ayni nakaratı tekrar eden kendisine verilmiş mandadan, kurtarıcı rolden, harpte ittifaktan, hıristiyanların Türklerce katliamından ve devletlerin bitaraflık ilân etmeleri Türkler üzerine yapılacak tazyiki giderdiğinden, ve işgalin İstanbul hükûmeti için bir nevi himaye yerine geçtiğinden bahsettikten sonra Yunan hükûmetinin şu neticeye vardığını kaydediyor:

"Bu sebeplerle ve Şarkın içinde savaştığı sökülüp atılmaz vaziyete bir nihayet vermek mecburiyetile, Yunan hükûmeti, şu karara varmıştır ki, ancak, İmparatorluğun paytahtı olan İstanbulun Yunan askeri tarafından işgal edilmesi, sulhü zorla kabul ettirecektir. Yunan hükûmeti bunun için geregen bütün tedbirleri almıştır. Bu sebeple Müttefik devletlere müşterek gayretlerin tesanüdünden ve hukukun değişmez prensiplerinden mülhem olan kendi işgal ordularına, bu hususta emir verilmesini rica için müracaat eylemektedir.

Yunanistan, kendisine verilmiş olan kurtarıcı işe lâyık olmak için hiç bir şeyi ihmal etmemiş ve hiç bir şeyi esirgememiştir. Bu sebeple Yunanistan, Hıristiyanların ve Türk boyunduruğuna tabi ırkların kurtuluşu ve fedakârlıklarla satın alınan dünya sulhünün tamamlanması demek olacak olan sulhe doğru ilerleyişinde, kendisine engel olmayacaklarını ümit eder.„

Fansa bu notaya şu kısa ve kat'î cevabı verdi:

"Yunan Ordularının İstanbula doğru hareketine yol vermek için ordularına emir vermeleri hakkında Yunan hükûmetinin Müttefik devletlere vaki olan müracaatine atfen Fransa maslahatgüzarı, hükûmetinin emrile hariciye vekili hazretlerine bildirmekle şereflenir ki, Müttefik hükûmetler böyle bir tedbir almağı kabul eylememişlerdir. Askerî kumandanlığa, kendi askerleri tarafından işgal edilen mıntakalara müteveccih her askerî hareketi kuvvetle püskürtmek hususunda da emir verilmiştir. 31 temmuz 1922.„

İngilterenin cevabı bu kadar kısa değildir. Fakat o da ayni hükmü havidir.

Bu kadar sert bir ret cevabının sebebi nedir?

Yunanistan, büyük harpte müttefiklere böyle her gün başlarına kakacak bir hizmette bulunmamıştı. Bu sebeple, hep ittifaktan bahsetmesi, her notaya bunu koyması kendisi için bir zaaf idi. Kendisine verilen mandanın yanlış bir adım olduğu ve yalan malûmata ve rakamlara dayandığı da meydana çıktıktan sonra, bu mandadan bahse çok devam etmekte de zaaf vardır. Hıristiyan katliamından bahsetmekte ise Avrupa artık bir tezvir manası seziyordu. Yunanlıların Türkler aleyhinde dünya efkârını zehirlemek için bir asırdan beri kullandıkları yalan propaganda silâhı, onların bu silâhı kullanmağı pek iyi bilmeleri ve bizim buna karşı koyma yolunu bilmemekliğimiz yüzünden bize çok zarar vermiştir. Fakat bu silâh artık o kadar kesmez olmuştu. Bizzat Yunanlılar da onu son zamanlarda çok yolsuz kullanmakla körletmişlerdi. Hıristiyan katliamından bahseden Yunanlıların nasıl katliam yaptıkları beynelmilel komisyonların tahkikatile meydana çıkarılmış iken, Yunanlıların bu hususlaki sözleri elbette aksi tesir yapardı.

Bütün bunlara ilâve olarak, İstanbulun Yunanlılara verilmeyeceği ve bunun bütün dünyada Müttefikler aleyhine tesir yapacağı malûm iken Yunanistanın böyle bir istekte bulunması siyasette iyi görmemezlikten başka bir şey değildir. Bu sebeplerle kendisine ters cevap verilmiştir.

Bahusus ki Yunanistanın kararı kendi sandığı gibi sulhe de erdirmeyecektir. Netekim İngilizlerin 2 Ağustosta verdikleri cevabî notada bu cihet te sarahaten söylenilmiştir.

İstanbulun bitaraflarca işgali sulhü kabul ettirememiştir ki Yunanlılarca işgali bunu temin edebilsin. İstanbul hükûmetinin oradan çıkarılması veya esir edilmesi, ahalinin fazla tazyik edilmesi, Anadolunun neden sulhe razi olmasını icap etsin? Bilâkis İstanbulun Rumlara verilmiş olması daha kuvvetli bir millî infial uyandıracak ve her Türkü Yunanlıya daha çok saldırtacaktı. Ve bu, Yunanistanın uğradığı felâketi elbette çabuklaştıracak ve çok genişletecekti. Eğer İstanbul Yunanlıların eline verilmiş olsaydı, büyük zaferle İzmire giren Türkler, Yunanlıları takipte serbest kalacak ve o vakit bu takip her halde İstanbulda ve bitaraf mıntakada durmayacaktı. Yunanistan Selânikye ve eski Yunanistana kadar Rumelinin dün terkedilen Türk diyarlarını, eğer yeniden Türkeline dönmekten kurtulmuş gördise, bunu Müttefiklerin İstanbulda ve Çanakkalede bulunmalarına medyun olduğunu unutmasın.

Bununla beraber Lloyd George'un İngiliz Parlâmentosunda söy-

lediği uzun nutuktan anlaşılıyor ki, Yunanlıları bu yolda Lloyd George manen tutmaktan geri durmamıştır. Yunanistanı yükselten bu uzun nutkun bir kısmını burada nakletmek istiyorum:

Lloyd George'un büyük zaferden yirmi iki gün evvel bile hakkımızda ne düşündüğünü ve büyük zafer ertesinde niçin İngiltere şerefini ortaya atmak istediğini bununla iyi görmüş oluruz.

Lloyd George nutkunda, yapılan sulh teşebbüslerinin akim kalması mes'uliyetini münhasıran Ankaraya yüklettikten sonra İstanbul hükûmetine bunu kabul eyleyeceği zannında bulunduğunu söylüyor ve İstanbul hükûmetinin ehemmiyetini anlatıyor: " Padişah oradadır, Halife oradadır. İslâmın yüce başı orada oturmaktadır. Mustafa Kemal, belki büyük bir ceneraldir ve büyük bir vatanperverdir. Fakat islâmın başı İstanbulda bulunmaktadır. Halife odur. Mustafa Kemal reddetti ve bu reddin neticesi olarak hiç bir şey yapılamadı. Şart olarak Yunanlıların evvelâ Anadoluyu boşaltmalarını ileri sürdü. Sulhü arzu eder olduğunu iddia ediyor. Fakat Türkler, devletlerin kendilerinden elde edebileceklerini umdukları tek şartı reddetmek hususunda teşvik gördüler. Sulhe erdirecek yol bu değildir. Yunan ordusu " Biz vatandaşlarımızı bunların himayesi için muahedenin ne gibi hükûmler ihtiva edeceğini bilmeden nasıl terkederek mevzilerimizi boşaltabilirdik„ diyordu. Bu mantıksız değildi.„

Lloyd George Türklerce yapıldığını iddia ettiği zulümlerden bahsettikten sonra devam ediyor:

" Yunanlılar ordularımız, Türkleri büyük zayiat ile tardettikten sonra işgal ettiğimiz mevzilerden ordumuzu çekmeden evvel kadın, erkek, çocuk bizim ırkımızdan arkamızda bırakacağımız beş yüz bin kişi için Pontosta yapılan şeylerin bunlara da yapılmayacağına dair teminat almaklığımız lâzımdır. „ demekte haklı idiler. Bizim vazifemiz teraziyi iki taraf arasında tam denk tutmaktadır „.

Burada Lloyd George, din mevzuubahs olmadığını, Anadolu meselâ Ermenilerin elinde olsaydı da zulümler müslümanlara karşı yapılsaydı büyük bir müslüman devleti de olan İngilterenin yine insaniyet namına ayni yolda hareket edeceğini anlattıktan sonra, teminat almadıkça mazlûm insanları Türklerin eline terketmek imkânı olmadığını söylemek hakkını haiz olduğunu ileri sürüyor ve Türklerin müttefikler tekliflerini reddetmesinin ve sulhü akim bırakmasının ehemmiyetini canlandırıyor da İstanbul meselesine öyle geliyor:

" İki taraf arasında tam bitaraf hareket etmediğimizi bilmem kim ileri sürdü? Benim fikrime göre, bu doğrudur. Ne oldu? Yunanistan ile Türkiye harptedirler. Biz bu taraflardan birine

karşı diğer tarafın paytahtını müdafaa ediyoruz. Çok ehemmiyetli olan bu hadiseyi gözden uzak tutmamalıdır. Eğer biz orada olmasaydık, hiç şüphe yoktur ki Yunanlılar yalnız bir kaç saat içinde düşmanın paytahtını işgal ederlerdi (!) Ve bu da bir karara götürürdü. Bugün Yunanistan için bir karara varmak yolu, geçilmez geçitlerle bir kaç yüz millik derinlikte, bir memleket içinde kuvvetlenmektir. Hiç bir ordu bilmiyorum ki Yunanlıların ilerledikleri kadar içerlere girmiş olsun (!) Bu çok cesaretli ve çok tehlikeli bir askerî hareket idi. Yunanlılar bütün muharebelerde bir askerî üstünlük gösterdiler (!) Muvaffak olmalarına engel olan şey, memleketin tabiî teşekkülâtı ile, hiç bir Avrupa ordusunun kendisini tehlikeye koyamaksızın göze alamıyacağı bu kadar uzun ittisal yollarını tutma mecburiyetleridir.

"Bununla beraber bir karara varabilmeleri için bir yol vardı. Eğer biz iki hasım taraf arasında harp meydanını serbest tutmuş ve onları hiç bir müdahale olmaksızın kavgalarını yapmakta hür bırakmış olsaydık, Yunanlılar Osmanlı paytahtı üzerine yürümüş ve onu 24 saatte demiyorum, fakat sekiz günde almış olurdu, Onları kim alıkoydu ? İngiliz, Fransız, İtalyan askerleri ve İngiliz, Fransız, İtalyan filoları. Bu suretle hareket etmek tamamile doğrudur. Fakat bizim Yunanlılara haksız olarak müsait olduğumuzdan ve onlara bilmem hangi imtiyazlı muameleyi yaptığımızdan bahsedilmemelidir. Kemalist askerlerin Avrupadan yeni levazım almakta olduğu bile, belki haksız olmayarak, beyan edildi. Halin başka icaplarında, Yunanlılar Anadolu kıyılarını abluka edebilirlerdi. Ve gemileri, Kemalist ordulara silâh götürmekten men için, teftiş eyleyebilirlerdi. Bunu yapmalarına müsaade edilmedi. Şerefli ve kahraman centilmen, bu namı Yunanlılara müsaade ıtlak ediyor? Bilâkis vaziyetin haksızlığından biri şudur ki, orada işgal ettiğimiz vaziyet sebebile iki hasım tarafı, hiç birine müsait olmaksızın kavgalarını serbestçe yapmak hususunda hür bırakamıyoruz. Kemalistler sulhü istemiyorlar. Çünkü bizim kendilerine elverişli mütareke şartları vermek istemediğimizi iddia eyliyorlar. Fakat biz de, Yunanlılara bütün kuvvetlerile harp yapmalarına müsaade etmiyoruz.

Biz bu halin ilânihaye sürüklenip gitmesine müsaade edemeyiz. Çünkü, bununla Kemalistlere Yunanistanı bitirmek ümidini vermiş oluruz..... Son aylarda olup biten şeyler apaçık olarak meydana çıkardı ki, Anadolunun bu parçasında bulunan azlıklara, filî bir himaye temin etmek lâzımdır. Bu, İngilterenin kabul edebileceği her hangi bir düzenin ana kısmıdır... Mevzubahs vilâyetin

teşkilâtı esasiyesine bile girmesi lâzım gelen bu teminat sade Ankaranın sözünden ibaret olamaz...„

***

5 MUHARİPLİK HUKUKU: Yunanistan Anadoluya karşı harbinde muharipliğin kendisine verdiği salâhiyetleri müttefiklerin kullandırmadığından şikâyet etti. İstanbul işgaline ait yukarıda bahsettiğimiz isteği de bu şikâyetin bir kısmıdır. Burada gemiler üzerinde muhariplerin kullanabileceği gemileri durdurma, arama ve zaptetme salâhiyetinden bahsedeceğim.

İngiltere daha 22 Nisan 1921 de kendini "hususî bir vaziyet„ te sayarak, Yunanistana gemilerini durdurma ve arama hakkını tanımayacağını bildirmişti. Anadoluya silâh ve mühimmat gitmesini kendisi zaten menetmiş olduğu için, Yunan gemilerinin yapacağı şeyi kendisi yapıyordu. Yunanlılar diğer millellerin böyle hareket etmemesinden dolayı, Anadolunun istediği mühimmat ve levazımı bulduğunu ve bunun hukuku düvele mugayir olduğunu ileri sürüyorlarsa da 12 Eylül 1921 tarihli bir İngiliz vesikasından anlaşıldığına göre, müttefik Amiraller, İstanbulda bir ganaim usulü ve bu bapta karar verecek bir komisyon teşkil etmişlerdir. Yunanistan da bu komisyona iştirake davet edilmiştir. Demek harp kaçağı ve ganaim meselesi müttefiklerce halledilmişti. Yunanistanın başlı başına kendi müttefiklerine karşı bu salâhiyeti kullanması caiz görülememiştir.

Espoir Fransız gemisinin 1922 Şubatında, Mersine kömür götürürken Yunan harp gemileri tarafından durdurulması bir mesele oldu. 18 Şubatta Fransanın Atinadaki maslahatgüzarı Yunan Hariciye vekâletine şiddetli bir protesto verdi. Yunan hükûmeti 21 şubatta verdiği cevapla gemiyi bırakacağını, fakat harp kaçağı olmak itibarile yükün zaptedileceğini bildirdi. Bu notada deniyordu ki:

" Beynelmilel kaideler, Yunan hükûmetine gemiyi alıkoymak salâhiyetini vermekle beraber, gemi mümkün olunca bırakılacaktır. Yunan hariciye vekili, Fransa Cümhuriyeti maslahatgüzarının kendi hükûmetine, Yunan hükûmetince alınan kararı haklı gösteren tam meşru müdafaa sebeplerini iyi isteklikle bildireceği ümidini muhafaza eder. „

Fransa maslahatgüzarı Mösyö Marcilly 22 Şubatta, eğer gemi ve yükü hemen bırakılmazsa, Fransa hükûmetinin kendi limanlarında bulunan Yunan gemilerinin bulundukları limanlardan çıkmalarına müsaade etmiyeceğini Yunan Hariciye vekâletine tebliğ etti. Yunanistan, bunun üzerine Fransa hükûmetine işin hakeme veya Milletler Cemiyetine veya Beynelmilel Adalet Divanının reyine arzedimesini

teklif eyledi. Yunanistan kendisine muhariplik hukukunun tanınmaması mümkün olamıyacağına emin bulunuyordu. Düşmana harp kaçağı olan mühimmat, silâh ve saire nakleden gemiler üzerinde muharip harp gemilerinin durdurma, arama ve zaptetme hakkı müsellem olduğu cihetle Yunanistan kendisini hususî vaziyete sokan halin icaplarını göz önüne alınaksızın mutlak kaidelere tutunuyor idi. Bir sene evvel, devletlerin bitaraflıklarını ilân etmiş bulunmasını da, kendine muhariplik haklarının kullanılması için elverici görüyordu. Bu sebeple verilecek karara göre Eransız donatanına tazminat vermeği de teklif etti. Fakat Fransa Yunan hükûmetine gemilerini durdurma ve arama hakkını tanmamakta israr ederek 1 mart 922 de şu notayı verdi:

" Fransa Maslahatgüzarı, 18 şubat tarihli şifahî notasına zeyil olarak, hükûmetinin emrile hariciye vekili hazretlerine teyit eder ki Fransa hükûmeti, Espoir gemisinin alıkonmasile çıkan hadise için geminin bırakılması ve yükünün geri verilmesi yolundan başka bir hal çaresi görmemektedir. Fransa hükûmeti, geminin alıkonulması usulsüz olduğu ve 1 Mayıs tarihli notasının bu kabilden olan bütün hadiseler hakkında fikirlerini sarih olarak gösterdiği ve iki hükûmet arasındaki mukavelevî rejimin, yükün musadere edilebilmesini imkânsız kıldığı kanaatindedir.

Eğer derhal arzusu yerine getirilmezse Fransa hükûmeti, Yunan hariciye vekâletine bundan evvel yapılan tebligatta öne konmuş olan, Fransa limanlarındaki Yunan gemilerine karşı retursiyon (mukabele bilmisl) tedbirini tatbikine başlamak mecburiyetinde kalacaktır. „

Frangulis diyor ki " bu oldukça beklenmeyen ve **bütün devletlerin Lozanda Türkiye önünde teslim olması** ile neticelenen bir lisan idi. „

Yunan kabinesi toplandı, uzun uzadıya müzakere etti ve Fransanın isteği önünde mecburî eğildi. Fransa ile bu mesele henüz düzene bağlanmıştı ki, İtalya ile buna benzer bir mesele çıktı. Abbazia vaporu, içinde harp kaçağı olduğundan dolayı iki Yunan torpidosu tarafından zaptedilmişti. İtalya, 24 Mart tarihli nota ile Yunan hükûmetinden şunları istedi. 1— Geminin serbest bırakılması. 2 — Yükün geri verilmesi. 3 — Bozulmuş yük için tazminat verilmesi. 4 — Zarar ve ziyan. 5 — Tarziye verilmesi. İtalya hükûmeti bundan başka " Yunan harp gemilerinin bütün deniz zabıtası muamelelerinden „ dolayı da tazminat istedi.

Yunanistan bütün bu iddialarda Hukuku düvelin kendisine ver-

digi salâhiyetlerin tatbikinden menedildiği ve bu suretle Türkleri yenemediği neticesine varıyor.

Tekrar ediyoruz: Hukuku Düvelin harp kaidelerini olduğu gibi tatbik etmek ihtimali olmıyan bir hususî vaziyet vardı. Devletler ya Türk topraklarını işgal etmekten vazgeçerek çekilir ve Yunanistan ile Türkiyeyi karşı karşıya bütün kuvvetlerile döğüşmek üzere serbest bırakırlardı ve bu halde Yunanistan bu hakkı kullanırdı. Yahut Türk topraklarını işgal ederek Türkleri müdafaa vesaitinden mahrum edince, kendi bulundukları yerlerde ve gemilerinin dolaştığı denizlerde Yunanlılara muhariplik yaptıramazlardı. Zaten, bundan daha çok zarar gören asıl Türklerdir. Eğer Türkler işgal altındaki yerlerde kendi silâh ve mühimmatlarını kullanabilselerdi, silâh ve mühimmat yokluğu yüzünden iş çok sürmez Yunanlıları çoktan denize dökerlerdi. Uzun müddet Türkler Anadolunun uzak köşelerinde mahdut silâh ve mühimmat ile Yunanistana karşı koymuşlardır. Yunanistanın istifade ettiği vaziyeti bir de kendi iddialarına mesnet yapması pek gariptir.

Bir sual hatıra gelir: Yunanlılar, yenen devletlerin müttefikidir ve onların verdiği manda ile Anadoluya çıkmıştır. Şu halde onlar namına harbetmektedir. Kendisine manda veren devletler ona karşı durmak değil ona yardım etmek mükellefiyetinde değilmidirler ? Netekim Yunanlılar bunu daima ileri sürmüşlerdir. Bunun cevabı basittir. Yunanistan, yanlış malûmat vererek bu mandayı almış ve tatbik etmek mes'uliyetini kendi yüklenmiştir. Yalancının mumu yatsıya kadar yanar. Hakikat meydana çıkınca ve Türk milleti kendini müdafaa edince, devletler halin icabına göre yeni vaziyet aldılar. Yunanistan bu vaziyet karşısında ya çekilmek, yahut kendi kâr ve zararına, teşebbüsüne devam etmek mevkiinde idi. Yunanistan ikinci ciheti iltizam etti. O halde diğer devletler de bitaraflıklarını ilân ettiler, ve hususî vaziyetlerini de Yunanistana anlattılar. Yunanistanın artık devletlerden yardım görmediğinden sızlanması caiz olamaz.

6 — **BİTARAF MINTAKA** : Şimdiye kadar İstanbul işgali ve muhariplik hukuku hakkında verdiğimiz izahat bu meseleyi de halleder. Yunanlılar bitaraf sayılan mıntakalarda işgal kıtaları bulunduğu cihetle harp hareketleri yapamazdı.

Ancak bunun bir de Türkiyeye göre tetkiki lâzım gelen ciheti vardır. Türk orduları, İstanbul ve Çanakkaleye doğru muzaffer ilerleyişlerinde, bitaraf mıntaka münasebetile İngiltere ile bir ihtilâf baş gösterdi.

Müteffikler Mondros mütarekesinin birinci maddesi mucibince Çanakkale ve İstanbul boğazları istihkâmlarını işgal etmek hakkını haizdirler. Yene bu mütarekenin — en fena maddesi olan yedinci maddeye istinaden — fakat onun hükmünü zorlayarak ve ihlâl ederek, İstanbulu işgal eylemişlerdir. Türk-Yunan harbi sebebile de bulundukları yerleri bitaraf bir mıntaka olarak belli etmişlerdir. Millî Ordular memleketin düşman ordularından kurtarılışı yolunda, müttefik devletlerin bu vaziyeti ile karşılaştı. Bu devletlerin işgal ettiği yerlere millî orduların girmesi, kendi ellerine girmeleri demekti. Buna karşı bir şey söylenemezdi.Fakat Müttefiklerin de işgal ettikleri yerlerde işgal salâhiyetini kullanmalarına bir şey denemezdi.Bu itibarla onlarla yeni bir mukavele yapılıp işgal hakları kaldırılmadıkça müttefiklerin bulundukarı yerlerden çıkması istenemezdi. Netekim Gazinin Ceneral Haringtona verdiği cevapta müttefiklerin bulundukları yerlerden çekilmesinden bahsedilmemiştir. Müttefiklerin bulundukları yerlerde Millî askerlerin de bulunması ise, ne bizim için ne müttefikler için elverişli olurdu. Bu sebeple müttefiklerin muayyen yerlerde kalmaları esası üzerine yeni bir anlaşma yapılması tercih olundu ve Mudanya mütarekesi bu yerleri belli etti.

Bitaraf mıntaka meselesinde Gazinin ısrar etmemesi ve Ceneral Haringtonun bir ihtilâfa meydan vermemek için mümkün olan her şeyi yapması büyük bir buhranın önüne geçmiştir.

7 — İŞGAL ALTINDAKİ YERLERDE VERİLMİŞ HÜKÜMLER MESELESİ. İşgal olunan yerlerde vazife görmek üzere kalmış Millî mahkemelerce, usulü dairesinde verilen hükümler muteber olmak lâzım gelir. Ancak hâkimler üzerinde işgal ordusu tarafından tazyik yapılarak verilmiş olan hükümler muteber olamaz. Bu sebeple şaibe arzeden hükümler ve kararlar için işgalden sonra bir müracaat ve tashih yolu aramak lâzımdır. İşgal orduları mahkemeleri veya bunların yerli hâkimlerden teşkil ettiği istisnaî mahkemelerden verilen kararlar ise sulh muahedesinde bunların muteber olacağı alâkalı devletçe kabul edilmedikçe hükümsüz sayılmak kaidedir.

Yunan işgali altında bulunan yerlerde Türk hâkimleri üzerinde Yunan memurlarının yaptıkları tazyikler, bu hükümler için bir tetkik usulünü zarurî kıldığından, Adliye vekâleti 28 Mart 923 tarihli kanun ile bu vaziyeti tanzim etti.

FİHRİST

Sahife

Ön söz

GİRİŞ

DÜNYA HARBİ

BİRİNCİ BÖLÜM

1

Dünya Harbi nasıl başladı

Saray Bosna hâdisesi 3
Avusturyanın Almanyaya müracaati 7
Avusturyanın kararı 11
Almanyada 13
Üllimatom 16
Sırp Cevabı 21
Avusturya ileri gitti 22
Sırbistana harp ilânı. . . . 26
Buhran başlıyor 26
Rus seferberliği 32
Alman ültimatomu 40
Kayser ile Çarın telgrafları . 43
Almanyanın ilânı harp notası . 52
Almanyanın Fransaya ilânı harbi 54
" " harp notası 56
Fransada millî heyecan. . . 58
Jaurés'in öldürülmesi . . . 60
Harp ilânı 63
Belçikaya harp. 65
Harbi ilân notası 66
İngilterenin harbe girişi. . . 70
Son vak'aların günleri . . . 78

II

Harbin önüne geçilemez miydi?

Sazanofa göre. 82
Asküite göre . . . . , . . 83
Edvard Grey'e göre. . . . 86

Sahife

Prens Bulow'a göre 87
Harbin önü alınabilirdi. . . 89

III

Harbin mes'uliyeti meselesi

Almanyanın mes'uliyeti . . . 94
Betman Holvege göre . . . 98
Karl Heyferg ve Şöna göre . 100
Poincaréye „ 101
Bulow'a „ 102
Almanların mes'uliyeti . . . 104
Hekemonya iddiası 108
Askeri sebep 109
Çenbere alınma 110
Netice. . . . . , . 115
Beceriksizlik. 116
Harpten öbürleri de mes'ul . 118

İKİNCİ BÖLÜM

Dünya harbinde Osmanlı İmparatorluğu

I

Osmanlı devletini harbe sokan ruhî ve siyasî âmil

Ruhî amil. 125
Siyasî amil 127
Fon Sanders meselesi . . . 130
Petersburg konferansı . . . 132
Devletlerle anlaşma siyaseti . 134
İttifak siyaseti 135
Bulgarlarla ittifak 136
Yunanistanla. „ 137
İngiltere ile . „ 137
Cavit Beyin mektubu . . . 138
Fransa ile ittifak 140
Rusya „ „ 142

Sahife

Almanya ile ittifak 149
İlk teşebbüs . . . . . „
İttifak şartları 152
Muahede metni. 154
Cemal paşanın hükmü . . . 156
Cavit Beyin „ 157
Talât paşanın „ 158
Kendi telâkkimiz 159
Muahede ilâveleri. 160

2

Harbe girişimiz

Umumî seferberlik 161
Göben ve Breslav 163
Boğazların kapatılması . . . 166
Karadeniz vak'ası. 175
Harple bitaraf kalabilir miydik? 184
Almanların Ruslara münferit sulh teklifi 190
Harbe girme tehlikesi iyi görülmemiştir 192

BİRİNCİ KİTAP

Sevrden Lozana

BİRİNCİ BÖLÜM

Mondros ve Sevr: Ölüm

1

Mondros mütarekesi

Türklerin rolü 194
Millî rol 197
Mütareke. 198
Mondros mütarekesi. . . . 202
mütarekenin tatbikleri . . . 204

2

Paris Sulh konferansı

Almanya ile sulh işi. . . . 212

3

İzmirin işgali

İzmir Türktür 214

Sahife

İşgale nasıl karar verilmiş. . 215
İki türlü acı 116
İzmiri işgal notası. . 219
Meşveret meclisi 221

4

Sulh konferansı önünde heyetimiz

Damat Ferit Paşa muhtırası . 224
Muhtıranın tahlili 227
Klemansonun cevabı. . . . 233

5

Sulh konferansında Yunan istekleri

Venizelosun mektubu. . . . 238
„ muhtırası . . . 240
„ konferansa verdiği muhtıra 244
Epir meselesi 250
Trakya „ 252
Şarkî Trakya ve Adalar meselesi 254
Anadolu meselesi 254
Venizelosun ikbali evçte . 259
„ ilk idbarı . . . 261
Tahkikat komisyonu raporu . 262
„ „ kararları. 264
Klemansonun notaları . . . 266
Venizelosun son muhtırası. . 268

6

Sevr muahedesi nasıl hazırlandı

Paylaşma uyuşmaları. . . . 274
İngiliz siyaseti 281
Fransa „ 285
İtalya „ 287
Amerika „ 292
Muahede hazırlanıyor. . .

7

Sevrin esasları

İstanbul 306

Sahife

Boğazlar 309
Kürdistan 312
İzmir 313
Ermenistan 314
Umumî hükümler 315
Azlıklar 315
Askerlik 318
Malî maddeler 319
İktisadî „ 320
Üç devlet anlaşması. . . . 322
Anlaşmanın manası 327

8

Sevr nasıl imza edildi

Mukabil Osmanlı teklifi. . . 329
Vükelâ meclisinin mazbatası. 338
Saltanat şurası. 342

9

Sevrin imzası

İmzalamamak mümkün mü idi 345

İKİNCİ BÖLÜM

Sevrin yırtılması : Kurtuluş

1

Kurtuluş yolu

Gazinin görüşü 349
Umumî manzara 351
Doğru yol 353

2

Erzurum, Sıvas, Ankara

Erzurum kongresi. 356
Sıvas " 357
Millet işi ele alıyor 358
Ferit paşa düşüyor 359
Ankara 362
Meclisin açılışı. 363
İstanbul işgali ve Meclisin
Ankakarada toplanışı . . . 366
Hükûmet teşkili 367
Düşman bir değildi 368

3

İnönünden Sakaryaya

İlk İnönü zaferi 372
Londraya heyet gidişi . . . 373

Sahife

İkinci İnönü zaferi 374
Sakarya 377

4

Gümrü, Moskova, Kars muahedeleri
Ankara itilâfı

Gümrü muahedesi 380
Kars muahedesi 383
Moskova muahedesi 385
Kars „ 388
Türk-Fransız anlaşması . . . 388
İngiltere Hariciye Vekâletinin
notası 395

5

Sulh teşebbüsleri

İki heyet 402
Londra konferansı 404
Kuvvetler miktarı 405
Fransız görüşü. 409
Taarruz kararı 414
Teklifler 415
Kan konferansı 419
Paris „ 420
Notamız 423

6

Büyük zafer ve Mudanya

Büyük zafer. 427
Büyük zaferle bir devir açılır 429
Sulh teşebbüsü 431
Paris konferansı 433
Bitaraf mıntaka 435
Mudanya mütarekesi. . . . 439

7

Kurtuluş savaşı ve Hukuku Düvel

Tanıma ve iki hükûmetle ko-
nuşma. 442
Yunanistanda 447
İşgalin mahiyeti 449
Muhtariyet Meselesi 450
İstanbulun işgali 553
Muhariplik huhuku 558
Bitaraf mıntaka 460
İşgal altındakı yerlerdeki hü-
kümler 461
Fihrist. 462